

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ПМР
ПРИДНІСТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

(Періодичне видання)

Серія: Лінгвістика і літературознавство
Випуск 1

Актуальні проблеми мовознавства та літературознавства

Тирасполь
2014

80/81+821.161.2.09(082)
М58

Редакційна колегія:

к.ф.н., доцент М.Л.Дружинець (відповідальний редактор)
ст. викладач Т.О.Безсонова (заступник відповідального редактора)
ст. викладач Дубик А.О. (відповідальний секретар)
Осадчук В.О. (заступник відповідального секретаря)

к.п.н., професор Панкрушев В.О.
к.ф.н., доцент Почтар О.І.
к.ф.н., доцент Прісовська Г.Є.
к.ф.н., ст.викладач Якимович О.Л.
к.ф.н., ст. викладач Третяченко А.В.
ст. викладач Вартик О.П.
ст. викладач Мурзичева Л.М.
ст. викладач Щербина В.І.
ст. викладач Леонтьєва О.О.
викладач Хлопова А.В.

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор ОНУ ім. І.І. Мечникова Ковалевська Т.Ю.
доктор філологічних наук, професор ОНУ ім. І.І. Мечникова Шляхова Н.М.

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII

Актуальні проблеми мовознавства і літературознавства: Зб. наук. праць (періодичне видання) / Відп. ред. М.Л. Дружинець. – Серія: Лінгвістика і літературознавство. – Вип.1. – Тирасполь, 2013. – 420 р. 82 эк.
ISBN 978-9975-4433-5-7.
80/81+821.161.2.09(082)
М58

Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції присвячений сучасним проблемам мовознавства та літературознавства. Видання розраховане на фахівців – філологів, викладачів дисциплін філологічного циклу, докторантів, аспірантів, студентів – усіх, хто зацікавлений у поглибленні своєї загальномовознавчої та загальнолітературознавчої підготовки.

Затверджено і рекомендовано до друку Науково-методичною радою ПДУ ім. Т.Г. Шевченка

ISBN 978-9975-4433-5-7

© ПДУ ім. Т.Г. Шевченка, 2014
© Державний заклад
«ПНПУ ім. К.Д. Ушинського», 2014
© М.Л. Дружинець, 2014

Олена Андрієць
Херсонський державний університет

КУЛЬТУРА НАУКОВОГО СПІЛКУВАННЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ДИСКУРСНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ

У статті розглядається спілкування як засіб розвитку дискурсного мовлення старшокласників. Аналізуються функції наукового спілкування, визначається його роль у навчальному процесі. Наголошується на тому, що культура наукового спілкування є важливим складником мовної особистості сучасного випускника ЗОШ.

Ключові слова: спілкування, наукове спілкування, культура спілкування, дискурс, дискурсне мовлення.

Olena Andriets. The culture of scientific communication as a means of the development of senior pupils' discourse speech.

The article focuses on the communication as a means of the development of senior pupils' discourse speech. Functions of scientific communication and its place in the educational process are analyzed in this article. The author stresses that culture of scientific communication is an important constituent of linguistic personality of modern school leaver.

Key words: communication, scientific communication, culture of communication, discourse, discourse speech.

Важливе місце у навчанні та вихованні сучасних учнів займає залучення їх до національної культури, спрямоване на розвиток всебічної розвинутої особистості, спроможної на соціальну адаптацію та репрезентацію засобами рідної мови. Така ідея розвитку індивіда, його здібностей і обдарувань, наукового світобачення знайшла своє відображення в Національній доктрині розвитку освіти в Україні, Державному стандарті базової повної освіти, шкільних програмах та нових підручниках. Державні документи в умовах модернізації освіти в Україні вимагають від вчителів-словесників сучас-

ної школи не тільки глибокого засвоєння учнями літературних норм мови, а й підвищення в школярів рівня культури та мовленнєвої компетенції, сприяння в гармонійному розвитку їхнього наукового світогляду. При цьому потреба в спілкуванні є визначальною у становленні особистості, що являється органічним засобом самоствердження та самовираження.

Проведений аналіз наукової літератури свідчить, що проблема виховання культури наукового спілкування учня загальноосвітнього навчального закладу не була предметом всебічного розгляду. Мовознавці та методисти С. Абрамович, Н. Бабич, О. Біляєв, М. Вашуленко, Б. Головін, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, С. Караман, А. Коваль, Т. Ладженська, М. Пентилюк, М. Стельмахович, Т. Симоненко та ін. досліджували культуру мовлення (спілкування) в основному з нормативного боку, але культура наукового спілкування на уроках української мови і досі залишається на периферії лінгводидактики.

Розглядаючи означену проблему, ставимо за мету уточнити сутність поняття «культура наукового спілкування», визначити її роль (культури) у навчальному процесі, виокремити особистісні якості сучасного школяра.

Середня освіта в нашій країні перебуває нині на новому етапі становлення. Школярі мають оволодіти мовною системою, збагатити власне мовлення необхідними засобами, виявляти ініціативність, готовність до набуття подальших знань, бути комунікативно спроможним у будь-якій життєвій ситуації. Про інтелектуально розвиненого випускника можемо говорити лише тоді, коли він володіє не лише теорією основ мовознавчої науки та мовленнєвими уміннями і навичками, а й є духовно багатим, творчим особистістю. Формування такої особистості дедалі більше пов'язується з поглибленим опануванням мови, науковим спілкуванням. Тому логічне, правильне, доречне наукове мовлення, здатність не лише словом, а й змістом, мовним етикетом вплинути на співрозмовника повинні бути внутрішньою потребою сучасного школяра. Тільки в сукупності ці ознаки формулюють високий рівень культури наукового спілкування учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Спілкування, за С. Гончаренком, – «складна взаємодія людей, в якій здійснюється обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також задовольняються потреби особистості в підтримці, солідарності, співчутті, дружбі, незалежності [5 : 317]».

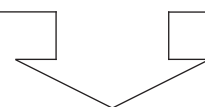
Автори словника-довідника з української лінгводидактики акцентують свою увагу на інформативності повідомлюваного: «Спілкування (комунікація) – своєрідна форма зв'язку людей у процесі їхньої пізнавально-трудової діяльності, обмін інформацією, що здійснюється за допомогою різних засобів, насамперед мови, а також дорожніх знаків, світлових, колірних, звукових сигналів, предметів-символів тощо [8 : 119]».

В одній із наукових праць Ф.Бацевича, присвячених комунікативній лінгвістиці, знаходимо детальну характеристику функцій спілкування [4:28-29]». Покажемо їх схематично (Схема 1).

Схема 1

Функції спілкування в інформаційно насиченому суспільстві (за Ф.Бацевичем)

Спілкування – сукупність зв'язків і взаємодій людей, суспільств, суб'єктів, у яких відбувається обмін інформацією, досвідом, уміннями, навичками та результатами діяльності

Функції спілкування

<i>контактна</i> —	встановлення атмосфери обопільної готовності передавати і сприймати повідомлення та підтримувати взаємний зв'язок до завершення акту спілкування;
<i>інформаційна</i> —	обмін інформацією описами, запитаннями та відповідями;
<i>спонукальна</i> —	заохочення партнера, аудиторії або ж самого себе до виконання певних фізичних, фізіологічних, інтелектуальних, духовних та інших дій;
<i>координаційна</i> —	взаємне орієнтування й узгодження дій учасників спілкування щодо їх спільної діяльності;
<i>пізнавальна</i> —	адекватне сприйняття і розуміння змісту повідомлень, а також взаємне розуміння намірів, установок, переживань, станів один до одного;
<i>емоційна</i> —	«обмін» емоціями, збудження у партнера, аудиторії певних переживань, психічних станів;
<i>налагодження стосунків</i> —	усвідомлення і фіксування свого місця в системі рольових, статусних, ділових, між особистісних стосунків;
<i>впливова</i> —	спрямування на зміну стану, поведінки, ціннісно-мотиваційної сфери партнера: намірів, поглядів, думок, рішень, уявлень, потреб, рівня активності, смаків, норм поведінки, оцінних критеріїв.

Як видно зі схеми, всі функції спілкування активно взаємодіють між собою і визначають роль комунікацій як найважливішого чинника фор-

мування суспільства взагалі і наукового спілкування в навчально-виховному процесі зокрема.

Під час спілкування, яке здійснюється в мовленнєвих актах, мовлення ділиться на відрізки, що мають певну протяжність та членуються на більш-менш самостійні завершені частини, і називається зв'язним. Основними одиницями зв'язного мовлення у процесі комунікації є висловлювання, текст, дискурс.

Розглядаючи сутність висловлювання М.Бахтін зазначає, що висловлювання – це «реальна одиниця мовленнєвого спілкування. Мовлення, – на думку вченого, – може існувати в дійсності тільки у формі висловлювання окремих людей, суб'єктів спілкування. Мовлення завжди відлито у форму висловлювання, що належить певному мовленнєвому суб'єкту, і поза цією формою існувати не може [2 : 263]», окрім цього дослідник стверджує: «Використання мови здійснюється у формі одиничних конкретних висловлювань (усних чи письмових) учасників тієї чи іншої галузі людської діяльності [3 : 159]». Відтак, висловлювання школяра повинне відзначитися індивідуальністю, оригінальністю, культурою подачі набутих знань співбесіднику з використанням власного досвіду, умінням доречно комбінувати багатство виражальних засобів з науковою термінологією залежно від мети та ситуації спілкування.

Ширшою одиницею комунікації ніж висловлювання є текст. У науковій літературі існує ряд підходів до інтерпретації цієї дефініції. З лінгвістичної точки зору, текст – це «закінчений твір, що має власну внутрішню структуру, певну побудову та є продуктом монологічного або діалогічного мовлення, вираженим в усній і писемній формі [1 : 7]». Дослідження вчених (М.Бахтіна, І.Білодіда, Н.Валгіної, І.Гальперина, Т.Дридзе, С.Єрмоленко, Л.Мацько, В.Мельничайка, М.Пентиліук та ін.) дають змогу виділити основні ознаки тексту: цілісність, членованість, зв'язність, інформативність, завершеність, послідовність, комунікативність тощо.

Отже, робота над текстом у шкільній практиці спрямовує навчання української мови на досягнення належного рівня сформованості умінь і навичок володіння усним та писемним науковим мовленням відповідно до всіх видів мовленнєвої діяльності, через що вдосконалюється комунікативна, мовленнєва, мовна, культурологічна компетентність школяра, його творчі здібності, культура спілкування в навчальному процесі та майбутньому професійному мовленні.

Досить актуальним у сучасному мовознавстві є вживання поряд із терміном «текст» терміна «дискурс». Це «текст у дії», в якому відбиваються стосунки співрозмовників, урахування адресата мовлення та мовного середовища, вираження мовцем власного ставлення до висловлюваного, що поєднується (як і текст) за допомогою цілісності,

зв'язності, структурної та смислової завершеності. Таким чином, текст – це те, що існує в мовленні, а дискурс – це текст, що реалізується через мовлення в поєднанні з позамовними реаліями.

На думку Ф.Бацевича, дискурс – це тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, тривалий у часі процес, утілений у певній (іноді значній) кількості повідомлень; мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, друковану, паралінгвальну тощо), відбувається у межах одного чи кількох каналів комунікації, регулюється стратегіями і тактиками учасників спілкування і являє собою складний синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колоритом «форм життя», залежних від тематики спілкування.

Дискурсне мовлення – поняття широке і багатоаспектне. Воно виявляє себе в актах мовленнєвої діяльності, що формується під впливом психологічних процесів. Дискурсне мовлення, включаючи процес обміну думками між комунікантами (адресатом і адресантом мовлення), – це завжди своєчасна комунікативна ситуація з новим пошуком мовних засобів для формування і формулювання думки. Для того, щоб бути комунікативно компетентним, необхідна активна розумова діяльність мовленнєвої особистості та дотримання нею норм сучасної української мови та культури спілкування.

Структурна організація основних одиниць зв'язного мовлення залежить від їх функціонально-стилістичної приналежності. Для навчання рідної мови важливе значення має науковий стиль, його підстилі та жанри. В енциклопедії української мови подане таке пояснення науковому стилю: «...функціональний різновид літературної мови, що використовується з пізнавально-інформативною метою в галузі науки та освіти [11 : 403]».

Науковий стиль вирізняється сферою застосування (наукові праці (статті, монографії), шкільні підручники, довідники, фахові наукові журнали тощо), на що, зокрема, вказує С.Єрмоленко: науковий стиль – різновид літературної мови, що використовується в науці, освіті й виконує пізнавально-інформаційну функцію [6 : 313]. Його головне призначення, як зазначає Д.Розенталь, «по можливості точно і докладно пояснити факти навколишньої дійсності, показати причинно-наслідкові зв'язки між явищами, виявити закономірності історичного розвитку [7 : 33-34]». Л.Мацько включає до цього переліку функцій «доведення теорій, обґрунтування гіпотез, класифікацій, роз'яснення явищ, систематизацію знань, виклад матеріалу, представлення наукових даних суспільству [10, с.284]». Російські вчені вважають метою наукового твору довести істинність запропонованої гіпотези, оскільки всі мовні засоби в

науковому тексті спрямовані на реалізацію двох завдань – інформативного і впливового [9 : 156].

Таким чином, услід за вченими (І. Білодідом, Н. Валгіною, В. Виноградовим, С. Єрмоленко, А. Коваль, М. Кожиною, Л. Мацько, М. Пентиліюк та ін.) до основних ознак наукового мовлення, яким повинні володіти школярі, відносимо: інформаційність (подачу наукового матеріалу), об'єктивність, логічність викладу, доказовість, переконливість, аргументацію, вплив та ін.

Поняття наукового дискурсного мовлення тісно взаємопов'язані з культурою спілкування, котру ми розглядаємо як соціокультурну якість особистості, яка адекватно відображає загальнокультурну, навчальну та особистісну позицію, що є засобом адаптації до мінливих соціальних умов життя й навчальної діяльності через комунікативний, етичний і нормативний аспекти в науковому спілкуванні.

Якість навчання певною мірою залежить від особистісних якостей школяра: його знання чи незнання рідної мови, наявності чи відсутності комунікативних навичок, культури спілкування, контактності, а також від багатьох психологічних чинників – удосконалення уваги, розвитку мислення, пам'яті, розуміння, сприймання, відтворення усно чи письмово наукового мовлення, читання наукових текстів різних жанрів або прослуховування.

Культура наукового спілкування – поняття багатозначне. Воно відразу порушує три основні питання комунікації – Чому вступаю у спілкування? З ким буду спілкуватися? Як буду спілкуватися?

Відповідь на перше питання містить причину потреби спілкування:

- проінформувати слухача, співрозмовника, читача про щось;
- висловити своє ставлення;
- довести слухачеві, переконати його;
- з'ясувати ставлення однокласника до почутої наукової інформації.

Друге питання (З ким буду спілкуватися?) пов'язане з адресатом наукового дискурсу – однією людиною (знайомою чи незнайомою) або багатьма (однолітками в класі чи однодумцями на науковій конференції). При цьому враховується як мета спілкування, так і зміст наукового висловлювання. Учень також передбачає форму спілкування (третє питання) – усну чи писемну й тип висловлювання – розповідь, опис, міркування.

Навчання культури наукового спілкування має, на нашу думку, три рівні:

- 1) правильність наукового мовлення, тобто володіння нормами усної й писемної літературної мови (правила вимови, наголосу, слововживання, лексики, граматики, стилістики);

2) мовленнєва майстерність, що виражається в дотриманні норм літературної мови, й умінні вибирати з існуючих варіантів найбільш точний у смислового відношенні, стилістично й ситуативно доречний;

3) уміння використовувати комунікативні засоби, володіти науковою термінологією.

Особливої уваги при цьому треба приділяти українознавчій спрямованості навчання рідної мови школяра й розвитку його інтелектуально розвиненої особистості. Культура наукового дискурсного мовлення досягається лише на основі загальної культури суб'єкта і оточуючих його людей (учителів-словесників, класних керівників, батьків), а також людові до рідної мови, високої культури мислення.

Література

1. Андрієць О.М. Методика опрацювання науково-навчальних текстів у старших класах з поглибленим вивченням української мови: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / О.М.Андрієць. – Херсон, 2007. – 20 с.

2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / Сост.С.Г.Бочаров. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.

3. Бахтін М.М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / М.М.Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки. – Львів: Літопис, 1996. – С.159.

4. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник /Ф.С.Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.

5. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С.Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

6. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С.Я.Єрмоленко. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.

7. Розенталь Д.Э. Практическая стилистика рус. языка: Учеб. для вузов по спец. «Журналистика» / Д.Э.Розенталь. – М.: Высш. шк., 1987. – 399 с.

8. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М.Пентиліюк. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.

9. Стилистика русского языка: Учеб. пособие для студентов пед. институтов по спец. «Рус.яз. и лит. в нац. школе» / В.Д.Бондалетов, С.С.Вартапетова, Э.Н.Кушлинина, Н.А.Леонова; Под ред. Н.М.Шанского. – Л.: Просвещение: Ленинградское отделение, 1989. – 223 с.

10. Стилїстика української мови: Підручник / Л.І.Мацько, О.М.Сидоренко, О.М.Мацько; За ред.Л.І.Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.

11. Українська мова: Енциклопедія / За заг. ред. Русанівського В.М. – К.: Укр. енциклопедія, 2004. – 824 с.

Тетяна Безсонова

Придністровський державний університет ім. Т.Г.Шевченка

ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ В АРЕАЛІ ПОЛІЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті зроблена спроба розглянути особливості функціонування соціально маркованої лексики в умовах Придністров'я, де визначальними чинниками комунікації є полілінгвізм та полікультуралізм.

Ключові слова: соціально маркована лексика, жаргон, сленг, просторіччя.

Tetyana Bessonova. Functioning of social marked words in the area of polylingual communication

In this article we made an attempt to examine the peculiarities of functioning of socially marking vocabulary in the conditions of Transnistria, where the determining factors are polylinguism, communication and multiculturalism.

Keywords: social and marked vocabulary, jargon, slang, vernacular.

Українська мова сприймається більшістю тих, хто користується нею, не лише як вишукана літературна мова з її лексико-семантичним багатством і стилістичним розмаїттям, але як явище неоднорідне, що має дихотомічну будову – літературний варіант і позалітературні елементи, такі як діалектизми, просторіччя, жаргонізми.

Об'єктом нашого дослідження стала соціально маркована лексика, до якої ми залучаємо перш за все жаргонізми і просторіччя. Деякі лінгвісти на позначення такої лексики користуються терміном «соціальні діалекти» (соціолекти), розглядаючи у цій групі також аргі та професійні мови [1: 23; 7: 198].

Б.О.Серебренников професійні мови, жаргони та аргі називає «соціальними варіантами мови» або «мовними стилями», відмовляючи

цим «варіантам мови» в статусі діалекту через те, що «вони не мають специфічної фонетичної системи, специфічної граматичної будови й існують на базі звичайної мови» [3: 496].

Л.Ставицька визначає жаргон як соціально марковану лексику, що використовується в певному корпоративному середовищі не для офіційного спілкування, а має фамільярний, знижений статус, виступає своєрідним субкодом і є «засобом сміхового олюднення світу». [5: 7]

У науковій літературі немає чіткого розмежування понять жаргон і сленг. Жаргон (від фр. *jargon* – незрозуміла мова, зіпсована мова) до 80-х років 20 століття визначається як мова окремої соціальної групи. Жаргон – це різновид мови, що використовується переважно в усному спілкуванні окремою, відносно стійкою соціальною групою, яка об'єднує людей за ознакою професії (жаргон програмістів), місця в суспільстві (жаргон російського дворянства у XIX ст.), зацікавлень (жаргон філателістів) або віку (молодіжний жаргон). Від загальнонародної мови жаргон відрізняється специфічною лексикою і фразеологією та особливим використанням словотворчих засобів [8: 151].

У сучасному трактуванні жаргонізми розширюють сферу функціонування і «...попадають до загальнонаціональної мови (до просторіччя, переважно міського, перебуваючи на межі з ним, до мови художньої літератури та публіцистики), зберігаючи проте в ній відповідний чужорідний статус» [4: 118-119].

Сленг (англ. *slang* – походить від *sling* («метати», «кидати»)) – 1) те ж, що й жаргон (у сучасній літературі переважно стосовно англomовних країн); 2) сукупність жаргонізмів, що відбивають грубувато-фамільярне, іноді гумористичне ставлення до предмета мовлення. Використовується переважно в умовах невимушеного спілкування: *блат*, *мура*. Сленг складається із слів і фразеологізмів, які виникли і початково використовуються в окремих соціальних групах, і відбиває ціннісну орієнтацію цих груп [8:461].

Проте у сучасній лінгвістиці учені намагаються розмежувати ці поняття. На думку багатьох дослідників, сленг – це вторинне утворення в порівнянні з жаргоном і арго, у якому превалює елемент мовної гри. За визначенням Л.О.Ставицької, сленг – це різновид розмовної мови, яка оцінюється суспільством як підкреслено неофіційна («побутова», «фамільярна», «довірлива»). Сленгові властиве запозичення одиниць арго і жаргонів, метафорично переосмислюючи і розширюючи їх значення [4: 40]. Проте вірогідною є думка, що саме поняття «жаргон» в більшій мірі стосується мови зниженої, вульгарної, «блатної». Не забуваймо, що жаргонізми в нашу мову засвоювались протягом майже цілого століття переважно з кримінального середовища. В останній

час активніше використовується поняття сленг, і цьому є виправдання. По-перше, відбувається мовна експансія англіцизмів, і вживання цього терміну є своєрідною модою, по друге, переважна більшість сучасних сленгізмів – це в свою чергу теж англіцизми, так чи інакше пристосовані фонетично чи морфологічно до української мови, що засвоюються на-самперед з комп'ютерного Інтернет середовища.

У сучасному суспільстві зростають тенденції до розвитку усного мовлення, розширюються сфери спілкування людей, сучасна комунікація не мислиться без телефонів, Інтернету тощо. Сучасне суспільство користувачів ПК активно використовує віртуальні зв'язки, а вони чи в не найбільшій мірі сприяють засвоєнню англіцизмів, і ми зараз уже можемо говорити про широке повноцінне функціонування спеціальної комп'ютерної мови, чи комп'ютерного сленгу. Безумовно, процес комунікації в мережі накладає свій відбиток і на спілкування в повсякденному житті. Відбувається перенесення елементів комп'ютерного сленгу в повсякденне спілкування: *геймер, месага, юзер* – ці слова непомітно перейшли з суто комп'ютерної лексики в загальний молодіжний сленг. Комп'ютерний сленг на даному етапі найпотужніше джерело, з якого живиться загальний молодіжний сленг, так само, як у 20 столітті він живився кримінальним жаргоном. Особливістю комп'ютерного сленгу є те, що він в більшій мірі кодифікований, ніж інші групи позалітературних елементів, оскільки фіксується в мережі, тобто має писемну форму, і це вносить стабільність в його існування, дає змогу досліджувати й оцінювати процеси, пов'язані з ним. Слід зазначити, що основна аудиторія користувачів комп'ютерної мережі – це молодь, в середовищі якої процеси мовотворення відбуваються найбільш динамічно.

Починаючи з 90-х років минулого століття ми спостерігаємо інтенсивну взаємодію літературної мови, просторіччя та сленгу. Такі слова, як *перезавантаження, апгрейд* вийшли за межі комп'ютерного сленгу і активно вживаються в мові політиків, ЗМІ.

Отже, досліджуючи проблеми некодифікованої мови, визначаючи терміни, що перетинаються своєю семантикою та сферою функціонування, лінгвісти створили власний сленг, де поряд з поняттями жаргон, аргі, сленг, вживаються і терміни соціальні діалекти, соціолекти, соціально маркована лексика, інші проміжні терміни – інтержаргон, інтерсленг, міжжаргонна лексика.

З поняттям загальний молодіжний сленг можна співвіднести поняття інтержаргон – це певна субмова, яка об'єднує в собі елементи інших соціальних варіантів мови. Тобто, коли ми говоримо про загальний молодіжний сленг, то маємо на увазі, що його носії оперують значним шаром жаргонізмів із студентського, шкільного, наркоманського,

кримінального, військового, комп'ютерного, спортивного, різного роду професійних мовних прошарків. Наприклад, лексеми *глюки*, *глючити*, *колеса* (наркоманський сленг), *мент*, *гол-стоп* (кримінальний жаргон), *шара*, *препод*, *вікно* (студентський сленг), *училка*, *шпора* (учнівський, шкільний сленг), *чат*, *нік* (комп'ютерний сленг), *губа*, *дух*, *самохід* (військовий сленг) вийшли за межі вузького специфічного вживання і не тільки поширились в загальнонародну мовну стихію, стали інтержаргоном, а й проникли і в мовлення ЗМІ, і в художні письменницькі твори.

Така лексика найбільш легко входить у просторіччя і має найбільше шансів згодом потрапити до літературної мови, звичайно заздалегідь адаптуючись і стираючи свою маркованість.

Дехто з дослідників вважає, що молодіжний сленг – це своєрідна проміжна ланка між інтержаргоном і просторіччям. Під сленгом частіше розуміють різновид розмовного мовлення, що оцінюється суспільством як підкреслено неофіційне. За свідченням Лесі Ставицької, „сучасний молодіжний сленг є ніби посередником між інтержаргоном та мовною практикою народу, розмовно-побутовою мовою широких верств населення, яка послуговувалась і завжди послуговуватиметься здатністю української мови до продукування стилістично знижених, іронічних, гротескних лексичних засобів, що в сучасних умовах демократизації стилів спілкування і виявляються адекватними жаргонним і сленговим номінаціям» [6: 8].

Усі ці елементи загальнонародної мови (жаргонізми, молодіжний сленг, просторіччя) присутні в мовленні українців Придністров'я, носіїв української мови. Українській мові в нашому регіоні вже 20 років належить статус офіційної, поряд з російською та молдавською мовами. Негативним наслідком для української мови стало те, що декілька десятиліть у нашому регіоні вона функціонувала лише в побутовому варіанті, і лише в останні 20 років відбувається її поступове відродження. Функціонування й розвиток української мови здійснюється в умовах полікультуралізму та полілінгвізму.

Однією з рис, що характеризує наш полікультурний регіон є більше, в порівнянні з культурно однорідними територіями, число субкультурних груп, а отже, і соціальних мовних діалектів також значно більше. Крім загальних сленгових слів, що активно вживаються в мовленні носіїв української мови в нашому регіоні, вживаються і слова, що відтворюють регіональні реалії. У результаті мовної взаємодії, зумовленої полілінгвізмом, посилюються асимілятивні процеси, перш за все на лексичному рівні. Спостерігаємо значну деформацію літературної мови, що виражається не тільки у вживанні так званого суржику (але це тема окремого дослідження), а й у широкому вживанні запозичень з молдавської мови.

В просторіччі широко представлені молдавські етикетні форми (*буна зіуа* – «добрий день», *мульцумеск* – «спасибі», *ла реведере* – «до побачення»). Українсько-молдавське середовище виробило й оригінальні примовки типу «*ла реведере – зачиняйте двері*», що теж є виразником сміхової культури населення. В зверненні до осіб чоловічої статі серед носіїв української мови часто можна почути форму «*домнул*» – «пан». Таке вживання спричинене перш за все бажанням увиразнити своє мовлення, можливо, виявити своє толерантне ставлення до співбесідника, видати себе за «свого», або й просто заради жарту. Тобто вживання таких слів у мовленні українців нічим не відрізняється функціонально від вживання загальних сленгізмів. Ці запозичення, як і власне сленгізми, виконують соціальну функцію включення людини, що вживає їх, до певного кола людей. Такі слова, звичайно, важко назвати сленгізмами в повному розумінні цього слова, їх можна віднести до регіональних виявів стандартної мови, але вони є джерелом для розвитку сленгу.

До місцевого сленгу, що виражає реалії нашого регіону, можна віднести такі лексеми як *Пемеерія*, *Трансністрія*, *шеріфія* (Придністров'я), *шерифград*, *шерифовець* (пов'язане з фірмою «Шериф»), *Кишингтаун*, *Кишин* (Кишинів), *Яма* (ринок у Тирасполі), *Балка* (район Тирасполя), *бикування*, *мульовський* (неосвічений, некультурний, примітивний), *мульовство*, *мульдован*, *царани* (переважно жителі села), *бидлояз* (*те ж саме, що суржик, тільки молдавський*).

Отже, мова – це явище живе, що віддзеркалює буття, полілінгвістичні стосунки, вербалізуючи певну культурно-історичну епоху. Більшість нових слів з'являється і еволюціонує із конкретних мовних ситуацій, висвітлюючи факти появи нових явищ, подій, ідей. Мовна норма в умовах полікультуралізму стає ще менш стійкою, а можливості використання лексичного складу мови більш варіативні. Численні запозичення, проникаючи через розмовне, не кодифіковане мовлення носіїв української мови в нашому полілінгвістичному регіоні функціонують на рівні маркованої лексики, ілюструючи регіональний вияв стандартної мови.

Література

1. Жирмунский В.М. Проблемы социальной дифференциации языков/ В.М.Жирмунский // Язык и общество. – М.: Наука, 1969. – с. 22-38.
2. Кочан В.М. Формирование человека пограничья: маргинализация, интеграция, андрогинизация / В.М. Кочан // Ученые записки Таврического национального университета им.В.И. Вернадского. Серия Философия. Социология. – 2007. – Т. 20 (59). – № 2. – С.169-175.
3. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / под общ. ред. Б.А. Серебренникова. – М.: Наука, 1970. – 658 с.
4. Ставицька Л.О. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови / Л.О. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 462 с.
5. Ставицька Л. Проблеми вивчення жаргонної лексики: Соціолінгвістичний аспект / Л.Ставицька // Українська мова. – 2000. – №1. – С.55-69.
6. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л.Ставицька. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
7. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания /Ю.С.Степанов. – М.: Просвещение, 1975. – 271 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 682 с.

Евеліна Босва, Вікторія Урсул
*ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет ім. К.Д.Ушинського»*

ЕТНОНИМИ У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО І АНГЛІЙСЬКОГО СЛЕНГУ)

У статті розглядаються структурно-семантичні особливості етнонімів в українському та англійському сленгу. З'ясовано спільні та відмінні мотиви, що зумовлюють наповнення відповідних мікрополів у досліджуваних мовах.

Ключові слова: етнонім, сленг, сленгові лексичні одиниці, лексико-семантична група.

Evelina Boeva, Victoria Ursul. Ethnonyms in cross-cultural communication (on the material of Ukrainian and English slang)

The article focuses on semantic structural peculiarities of the Ukrainian and British slang ethnonyms. It investigates common and distinguishing motives of the appropriate microfields contents in the Ukrainian and English languages.

Key words: ethnonym, slang, slang lexical units, lexical semantic field.

Значущість аналізу семантичного потенціалу етнонімів для характеристики наївних представлень носіїв мови про чужі етноси очевидна. Проте в лінгвістичній літературі враховані далеко не всі можливості концептуального вивчення етнонімічної лексики. При цьому переважна більшість етнонімів знаходиться у площині нонстандарту, лексичне багатство якого поки, на жаль, рідко піддається концептуальному аналізу.

Особливості нонстандартної номінації осіб за ознакою відношення до певної раси, національності, а також території, місця проживання, місцезнаходження розглядалися такими дослідниками, як В.С.Єлістратов, який вивчає національні теми у російському аргі [2],

Л.О.Ставицька, об'єктом дослідження якої є український сленг [5], та іншими вченими. За словами В.С.Єлістратова, «сміхові назви представників національностей – одне з найактивніших полів жаргонно-просторічної стилістики» [2:58]. Підтвердженням цьому є виявлена нами кількість сленгових лексичних одиниць (далі СЛО), що входять до мікрополя «*Назви особи по відношенню до раси, національності, а також території, місця проживання, місцезнаходження*»: 96 СЛО в українській мові та 90 СЛО в англійській мові. Пояснення цьому, на наш погляд, полягає в сміховій природі сленгу: що апіорі може бути кумеднішим, ніж людина, яка має інші традиції харчування, розваг, говорить іншою мовою, саме звучання якої може бути об'єктом кепкування. Це викликає сміх, оскільки є «чужим і незвичним». Незважаючи на відсутність досліджень, в яких було б здійснено зіставний аналіз наповнення цього мікрополя на рівні стандарту і нонстандарту у різних мовних культурах, можна припустити, що останній вербалізуватиме це лексичне угруповання значно більшою мірою, оскільки не є обмеженим законами політкоректності, якими, хоча б декларативно, намагається керуватися як українське, так і британське суспільство. Однак, у контрастивному аспекті ця проблема не розглядалася, хоча саме зіставний аналіз мігби надати досить значущий матеріал для визначення сприйняття носіями мови представників інших народів.

Метою нашого дослідження є аналіз українських та англійських сленгових етнонімів, під якими ми розуміємо *назви особи по відношенню до раси, національності, а також території, місця проживання, місцезнаходження*. За результатами структурування українського та британського сленгу, такі СЛО були виокремлені нами у мікрополе з відповідною назвою.

Розглянемо детальніше склад та кількісне співвідношення сленгових лексичних одиниць, що утворюють мікрополе «*Назви особи по відношенню до раси, національності, а також території, місця проживання, місцезнаходження*», яке у свою чергу складається з двох лексико-семантичних груп (ЛСГ): «*Назви особи за расовою, національною приналежністю, за зовнішніми расовими ознаками*» та «*Назви особи по відношенню до місця проживання, території, місцевості*».

До складу ЛСГ «*Назви особи за расовою, національною приналежністю, за зовнішніми расовими ознаками*» входять такі СЛО, як *із'я* 'еврейка', *хачикжрм*; *зневажл.* 'вірменин', *бацька* 'білорус', *лумумба* 'представник негроїдної раси', *макдональдс* 'американець', *лапотник* 'росіянин'[4:5] тощо в українській мові та *Godforbid* *зневажл.*, образл. 'еврей', *junglebunny* *зневажл.*, образл. 'представник негроїдної раси, переважно з країн, що знаходяться у тропіках', *spaghetti* *зневажл.*, образл. 'італієць',

roundeye 'людина-європеєць', *Yank* зневажл. ' мешканець Сполучених Штатів Америки, американець', *sausage* 'німець' [6] в англійському сленгу. Загальна кількість СЛО, які входять до цієї ЛСГ, складає в українській мові приблизно **72**, в англійській мові **80** одиниць.

На думку Л.О.Ставицької, «комплекс національної меншовартості, закорінений в українську ментальність, недостатнє спілкування з дальнім зарубіжжям основної маси українського люду зумовили відносно малочисельність в українській жаргонізованій мові оригінальних іронічно-жартівливих номінацій для інших народів, найближчих сусідів» [5:328]. Втім, нами було виявлено **96** одиниць в українській мові, що, у порівнянні з кількістю зафіксованих нами СЛО в англійській мові (**90**), дозволяє констатувати, що наповнення мікрополя «*Назви особи по відношенню до раси, національності, а також території, місця проживання, місцезнаходження*» в обох досліджуваних мовах є співвідносним. Звичайно, можна стверджувати, що не всі СЛО, які входять до цього лексичного угруповання в українському сленгу є оригінальними, однак, і сам український сленг значною мірою складають запозичення з російського.

Співвідносність кількісних характеристик даного мікрополя у досліджуваних мовах свідчить, на нашу думку, про універсальність антонімії *свій – чужий* в українському, англійському, та, напевно, в будь-якому іншому сленгу. Однак, народи, які виступають об'єктом номінації, звичайно, будуть різнитися, що зумовлено історичними та соціальними чинниками у тому чи іншому етносі.

Звичайно, основним чинником для номінації представників інших народів або рас є значущість того чи іншого народу або країни для відповідного етносу. Саме тому найбільша кількість зафіксованих нами в межах даного мікрополя СЛО – це назви представників сусідніх держав. Так, для українців це насамперед росіяни, білоруси та поляки (**4,7** та **5** СЛО відповідно). Для британців це, звичайно, французи та німці (**3** та **9** СЛО відповідно). Слід зазначити, що незважаючи на те, що Німеччина не межує з Україною, в українському сленгу нами зафіксовано **4** СЛО на позначення особи відповідної національності. На наш погляд, це зумовлено історичними чинниками, а саме Другою світовою війною, яку розпочато представниками саме цієї національності. Це, до речі, відбито і у самих сленгових одиницях. Так СЛО *фріц* або *ганс* фіксувалися ще за часів Великої Вітчизняної війни, а існування СЛО *фашист* свідчить про все ще дієвий національний стереотип відносно представників цього етносу.

Приблизно однакова і досить значна в обох досліджуваних мовах кількість СЛО (10 в українській та 11 в англійській мові), які позначають представників єврейської національності є, на наш погляд, підтверд-

женням національних стереотипів, що існують стосовно представників цієї національності як в українському, так і в британському соціумі. Ці стереотипи є настільки сильними, що спричиняють появу СЛО, які позначають не лише представників єврейської національності, але і будь-яку людину, якій притаманні риси, які властиві (або приписуються) євреям. На думку І.М.Кобозевої, «виявлення стереотипів національних характерів може бути зведено до завдання виявлення конотацій у етронімів..., точніше, таких їх неістотних семантичних ознак, які несуть інформацію про риси характеру» [3:185]. Так, англійська СЛО *ikey*, яка походить від чоловічого імені Ісаак, позначає, по-перше, єврея, а по-друге, винахідливу, хитру, лукаву хитромудру людину.

Загалом несхвальне ставлення до представників цієї національності, на наш погляд, можна пояснити особливостями національного характеру, а саме українського та британського. Так, для британців такі риси, як хитрість, лукавість притаманні значно меншою мірою, ніж євреям. «Кодекс джентльмена», який вбачається як ідеальний для британського суспільства передбачає чесне ведення справ, не допускає порушення обіцянки тощо. Саме цим, певною мірою, і обумовлено несхвальне ставлення до людей, яким вказані риси не притаманні. Що стосується українців, то хитрість, винахідливість хоча і вбачаються ними, як щось негативне, однак категорично не заперечуються і навіть до деякої міри вважаються притаманними саме українській нації. Згадаймо, наприклад, СЛО на позначення першого президента України Л.М.Кравчука, *хитрий лис*. Можливо саме таке ставлення спричинило появу СЛО *щирий українець*, що позначає людину єврейської національності. Українці ніби змагаються з євреями у винахідливості та хитрості, про що, напевно, свідчить відомий народний вислів: «коли народився українець, єврей заплакав».

У складі ЛСГ «Назви особи по відношенню до місця проживання, території, місцевості» нами було зафіксовано такі СЛО, як *бульо-муль-омол.*, жрм.; ірон.-зневажл. 'недоумкувата людина, переважно з села', *рагуль* 'сільський житель', *бандера* жрм.; ірон.' мешканець Західної України', *чурка* жрм.; зневажл. 'житель Кавказу, Середньої Азії' тощо в українському сленгу [4:5] та *cornball* 'дурна людина, переважно з сільської місцевості', *tyke* 'мешканець Девонширу', *Scouse* 'мешканець Ліверпулю або людина, що народилася в цьому місті', *loiner* 'мешканець міста Лідс' [6] в англійській частині дослідження. Загальна кількість СЛО, які входять до цієї ЛСГ, складає в українській мові **24**, в англійській мові **10** одиниць.

Значна кількість зафіксованих СЛО в українському та англійському сленгу позначає вихідців з сільської місцевості, що, на наш погляд, є

підтвердженням того, що сленг є ознакою переважно урбаністичної комунікації, а тому особи з сільської місцевості розглядаються як чужинці, а отже виступають об'єктом кепкування. Разом з тим, наявність вдвічі більшої кількості СЛО в українській частині дослідження свідчить, на наш погляд, про специфіку саме українського сленгу, яка зумовлена соціокультурними та історичними чинниками. На думку Л.Ставицької, «органічний зв'язок українського етносу з сільським соціумом сформував двоаспектні соціопсихологічні засади буття українців: а) потребу вихідців з села, перейнятих комплексом маргінальної меншовартості, відмежуватися від села, як уособлення культурної відсталості; б) зверхнє ставлення містян до маргінального прошарку, спричинене, у першу чергу, масовою еміграцією селян до міста, уявлення про сільську субкультуру, як уособлення провінційності, безкультур'я, маргінальності» [5:328]. Саме тому, поряд з семою 'село', в українських СЛО на позначення особи наявні семи 'дурний', 'недоумкуватий' тощо. Втім, британському сленгу це також властиво: порівняймо лише СЛО *бульомульомол.*, жрм.; ірон.-зневажл. 'недоумкувата людина, переважно з села' або *чорт'невихований, некультурний хлопець, переважно з села'* та *cornball* 'дурна людина, переважно з сільської місцевості'.

Досить цікавими також є українські СЛО на позначення осіб того чи іншого регіону або міста країни, утворені від власних імен. Так, за спостереженнями дослідниці Н.А.Волкової[1], існує певна закономірність поширення власного імені у вторинній функції: імена, які функціонують в одному регіоні, постають «культурно чужими», а отже негативно конотованими для іншого. В якості прикладів дослідниця наводить зафіксовані на Львівщині СЛО *кирило* 'сільський житель' або *маланка* 'дівчина з села', які утворені від власних імен, більш типових для сходу або центру України. Водночас переважно негативний для мешканців Східної України образ Степана Бандери призвів до появи відповідної СЛО, на позначення жителів західної частини України.

Аналіз мікрополя «*Назви особи по відношенню до раси, національності, а також території, місця проживання, місцезнаходження*» в українському та англійському сленгу дозволив дійти висновку, що основним мотивом для появи СЛО, які складають це угруповання, є наявність антиномії *свій – чужий*, яка зумовлює іронічне, несхвальне, презирливе або зневажливе ставлення до представників не лише інших народів або національностей, але і представників однієї і тієї ж країни, які є вихідцями з провінції, сільської місцевості або певного регіону.

Врахування результатів проведеного дослідження сприятиме подальшому вивченню української та британської картин світу, зокрема у тих її фрагментах, що стосуються сприйняття носіями певної мови представників іншого етносу.

Література

1. Волкова Н.А. О специфике молодежного жаргона в условиях близкородственного взаимодействия / Н. А. Волкова // Всесоюзная научно-методическая конференция «Проблемы международных зв'язків в умовах білінгвізму: тези доповідей. – Дрогобич, 1990. – С. 18-19.
2. Елистратов В. Словарь русского аргота: материалы 1980-1990 гг./ В.Елистратов. – М.: Русские словари, 2000. – 693 с.
3. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика/ И. М. Кобозева. – М., 2000. – 352 с.
4. Словник сучасного українського сленгу / Упорядник Т.М.Кондратюк. – Харків: Фоліо, 2006. – 350 с.
5. Ставицька Л. Арготизм, жаргон, сленг: Соц. диференціація укр. мови/ Л. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 464 с.
6. The Oxford Dictionary of Slang/ John Ayto, Oxford University Press, 2003. – 474 p.

Татьяна Босая
ГУ «ЮНПУ им. К. Д. Ушинского»

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО И ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОГО ПОДХОДОВ К ХУДОЖЕСТВЕННОМУ ПЕРЕВОДУ В СОВРЕМЕННОМ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИИ

В данной статье мы рассматриваем теоретические аспекты лингвистического и литературоведческого подходов в изучении художественного перевода. Актуальность темы определяется тем, что в последнее время возникает огромная потребность в межкультурных связях, расширяются межязыковые грани и проекты. Рассмотренная проблематика определяет цель нашей статьи.

Ключевые слова: перевод, художественный перевод, культура языка перевода, лакуны, адаптация

Tatyana Bosaya. Theoretical basis of linguistic and literary approaches to artistic translation in modern translating.

In this article, we consider the theoretical aspects of the linguistic and literary approaches to the study of literary translation. Relevance of the theme defines by the fact that in recent times there is a huge need for cross-cultural relationships, expanding the verge of interlingual and projects. Considered problematic defines the purpose of this article.

Keywords: translation, literary translation, culture of the language of translation, the lacunae, adaptation.

В течение последних десятилетий наблюдается особенно интенсивное развитие лингвокультурной направленности художественных текстов в области переводоведения, в рамках которого процесс перевода осмысливается как многоаспектное явление, в котором сопоставляются не только языковые формы, но и языковая интеракция,

экстралингвистические факторы. Все это определяется понятием лингвокультуры. На современном этапе развития языкознания предпочитается проблемам бикультурного перевода (А. Швейцер). С этой точки зрения текст перевода представляет оригинал в условиях другого языка и другой культуры, дает возможность реципиенту почувствовать уникальность этих культур, поскольку перевод позволяет почувствовать оригинал текста, проникнуть в его форму как носителя определенного смысла, стилистики, структуры и культуры. Дело в том, что в процессе перевода происходит диалог двух культур – культуры оригинала и культуры перевода, ставит переводчика перед выбором стратегии адаптации текста. Вопрос выбора стратегии лингвокультурной адаптации до сих пор остается острым как в теории, так и в практике перевода. Итак, этот вопрос касается не только переводоведения, но и лингвокультурологии, поскольку касается проблемы взаимосвязи языка и культуры. Впрочем, в истории украинского художественного перевода наблюдается две тенденции – переносить читателя в культуру языка, или переносить оригинал, приближая его к культуре читателя. Как отмечает М. Е. Рябова, «деятельность перевода в языковой области является формой саморазвития личности, поскольку, переводя с одного языка на другой в условиях общества, которое осложняется ... , человек развивается интеллектуально, образовательно» [7].

Перевод – деятельность, заключающаяся в передаче содержания текста на одном языке средствами другого языка, а также результат этой деятельности. Основа любого перевода – объяснение, интерпретация. Интерпретация – это обоснованное понимание текста оригинала, аналитическая деятельность, направленная на полное раскрытие содержания текста. Причем раскрыть содержание означает «не просто извлечь содержательную информацию о внешнем мире, но и осознать механизмы ее кодирования, и обосновать правомерность и продуктивность используемых приемов и способов декодирования информации» [5; с. 18].

Перевод как наука находится на пересечении лингвистики и литературоведения, поэтому основными понятиями перевода являются текст оригинала, языковая личность автора и переводчика и т.п. Впрочем в процессе перевода переводчик «проникает в структуру оригинала, в котором кристаллизуется созданная автором модель мира. Это подталкивает переводчика к правильному, адекватного авторскому замыслу выделения основного в подлиннике с учетом необходимых взаимосвязей основных компонентов, а также осознание структуры глубокого понимания оригинала, поскольку в тексте художественной литературы как речевом микроявлении каждая автономная языковая единица стано-

вится компонентом целого, теряя свою словарную самостоятельность и получая неразрывные связи с соседними единицами и со всем высказыванием в целом [4; с. 66].

В общих теориях переводоведения существуют несколько подходов к методике перевода: общелексикологические аспекты перевода, грамматические, языковые и прагматические; языковые модели перевода, коммуникативные и динамические .

Так, А. В. Федоров в своем лингвистическом очерке «Основы общей теории перевода » (1968) рассматривает два основных направления в решении проблем переводоведения, такие как общелексикологические и грамматические вопросы перевода. Также он рассматривает особенности перевода различных стилей речи, где достаточно подробно представляет лингвистические вопросы, связанные с интерпретацией текстов художественной литературы . Интересным для нас оказалось и мнение, что при переводе арготизмы и просторечия переводчик должен воспроизвести на таком же стилистическом уровне, не прибегая к замене на более литературные, книжные слова и выражения. Автор отмечает: «... если при переводе, который воспроизводит диалектизмы, арготизмы оригинала на нарушение авторской мысли разрешаются чисто литературные слова или словосочетания, то последнее сводит на нет все усилия в воспроизведении стилистической окраски оригинала, разрушает представление о целостности» [8; с. 318]. Также Федоров считает: как на практике, так и в теории при переводе особое внимание уделяется лексике, но не меньшее значение могут приобретать грамматические средства, способные воссоздать стилистическую окраску просторечия, в частности суффиксы субъективной оценки, синтаксические сдвиги и т.п.

В. Н. Комиссаров в работе « Слово о переводе » (1973) предлагает другой подход к проблемам перевода и приводит несколько теорий, которые, по нашему мнению, более полно охватывают ряд проблем, возникающих при переводе. Преимуществом является то, что автор рассматривает вопросы переводоведения не только в языковом аспекте, но и выдвигает теории, связанные с коммуникативной функцией. Полезным является то, что последний подход можно применять и в отношении к переводу художественных произведений, а именно: поэзии, прозы и драмы, поскольку она часто появляется в прямой речи и выполняет непосредственно коммуникативную функцию.

Прагматические аспекты перевода также освещает А. Д. Швейцер в книге «Теория перевода: статус, проблемы, аспекты» (1988). Интересны также его исследования относительно эквивалентности и адекватности перевода, которые объясняют сам процесс перевода и возможности критерия его оценки, как результата.

Перевод является одним из важнейших видов речевой деятельности (РД), владение которым необходимо для полноценной работы представителей самых разных специальностей. Перевод является наиболее перспективным средством преодоления существующих языковых барьеров. Очевидна возрастающая роль перевода в совершенствовании межгосударственной коммуникации, в обмене различной информацией. Об этом свидетельствует постоянное расширение рынка перевода, масштабы подготовки переводчиков в разных странах, а также разработка и внедрение автоматических переводов систем, практические потребности во многом способствуют развитию науки о переводе.

Художественный перевод – один из самых ярких проявлений межлитературного (и значит определенным образом межкультурного) взаимодействия. Горький говорил: «... литература легче и лучше всего знакомит народ с народом». Фактически, перевод является основной частью национально-литературного процесса, поскольку выступает посредником между литературами, без него невозможно было бы говорить о межлитературном процессе во всей его полноте. Художественный перевод – особый вид перевода, поскольку он является не точной передачей смысла, а «отражение мыслей и чувств автора прозаического или поэтического подлинника с помощью другого языка, перевоплощение его образов в материал другого языка». Художественный перевод имеет дело не с коммуникативной функцией языка, а с ее эстетической функцией, поскольку слово выступает как «первоэлемент» литературы [2]. Это требует от переводчика особой тщательности и эрудиции. В художественном произведении отражаются не только определенные события, но и эстетические, философские взгляды его автора, которые либо составляют стройную систему, или – смесь обломков различных теорий.

В современной лингвистической литературе **переводом** называется процесс и результат создания на основе исходного текста на одном языке равноценного ему в коммуникативном отношении текста другим языком. При этом коммуникативная равноценность, или эквивалентность двух текстов, понимается как качество текста перевода, что позволяет ему выступать в процессе общения носителей разных языков полноценной заменой оригинала в сфере действия языка перевода [1; с. 37]. Художественный текст представляет вторичную, косвенную языковыми средствами и авторским мировоззрением картину мира, отражает объективную реальность с особенностями национальной картины мира (национальные символы национально-специфические концепты) и индивидуально-авторскую картину мира, а при переводе совершается третье, что может привести к наслоению личностных характеристик

конкретного реципиента художественного сообщения в процессе восприятия [3; с. 53].

Одна из проблем художественного перевода – соотношение контекста автора с контекстом переводчика. В художественном переводе контекст последнего очень приближается к контексту первого. Критерием совпадения, или, наоборот, различия обоих контекстов является мера соотношения данных действительности и данных, взятых из литературы. Писатель идет от действительности и своего восприятия ее к закрепленным словам образа. Другими словами, если преобладают данные действительности, то речь идет об авторской деятельности. Переводчик идет от существующего текста и воспроизводимой в воображении действительности через ее «вторичное», «приведенное» восприятие к новому образному воплощению, закрепленного в тексте перевода. То есть, если преобладают данные литературного происхождения, то речь идет о контексте переводчика. Таким образом, художественный перевод обусловлен не только объективными факторами (конкретно-историческим литературным канонам, нормативным обычаем), но и субъективными (поэтикой переводчика). Ни один перевод не может быть абсолютно точным, поскольку сама языковая система принимающей литературы по своим объективным данным не может в совершенстве передать смысл оригинала, неизбежно приводит к потере определенного объема информации. Здесь также замешана личность переводчика, при перекодировании текста обязательно выпустит что-то из содержания, а также его склонность продемонстрировать все особенности оригинала.

В художественном переводе ко всем этим факторам примешивается еще и личность переводчика, который в этой ситуации является в большей или меньшей степени и автором. Произведение нельзя вырвать из стихии родного языка и «пересадить» на новую почву, он должен родиться заново в новой языковой ситуации благодаря способностям и таланту переводчика. Следующая, соотносится с предыдущей, проблема художественного перевода – проблема точности и верности. Каждый акт перевода сопровождается теми или иными трудностями. При переводе прозы перед переводчиком возникает проблема несовпадения в смысловой нагрузке и стилистической выразительности слов и оборотов различных языков. Но в прозе слово несет прежде всего нагрузку и является выразителем стилистического тона, а в поэзии слово стоит в ритмическом ряду поэтического произведения, и это приводит к определенному изменению его свойств [2].

Главными проблемами современного переводоведения являются:
1) разработка понятия эквивалентности оригинала и перевода в ее со-

отношение с понятиями адекватности, релевантности, инвариантности и т.п.; 2) установление типов эквивалентности и факторов их баланса при переводе; 3) моделирование процесса перевода; 4) определение переводческих стратегий; 5) описание типов перевода и специфики стратегий, применяемых при этом; 6) анализ средств прагматической адаптации перевода; 7) инвентаризация переводов лакун и способов их компенсации; 8) разработка методов исследования перевода и способов оценки его полноты, точности, соответствия прагматического воздействия; 9) выделение и классификация ошибок при переводе; 10) систематизация переводческих трансформаций и соответствий; 11) описание условий выбора языковых средств при переводе; 12) разработка прикладных направлений переводоведения [6; с. 456]. Все это дает возможность изучать и прорабатывать теоретические основы лингвистического и литературоведческого подходов к художественному переводу в современном переводоведении.

Итак, можно сделать вывод, что сегодня перевод обеспечивает не только взаимопонимания носителей разных языков, но и расширяет их познавательную сферу, обогащает этническую и цивилизационную культуру. Переводоведение как лингвистическая область получает новые аспекты исследования, определенные центробежными тенденциями ее сближения с другими отраслями лингвистики: лингвистической семантикой, лингвистикой текста, дискурсологией, коммуникативной и когнитивной лингвистикой, нейролингвистикой, лингвопрагматикой, лингвокультурологией и т.д.

Для филологии важен не только художественный перевод на украинский язык, но и перевод украинского художественного слова разными языками. Требованием нашего времени является комплексная ассимиляция знаний и, следовательно, переводоведение, в частности его методология, может успешно развиваться, только широко используя достижения других наук, в частности, когнитивистики, семиотики. Так, **языковая картина мира** – важная составляющая языковой компетенции. Она состоит из концептуальных структур, по-своему организованных и отраженных в каждом языке. Разногласия концептуальных структур языка-источника и целевого языка часто вызывают у переводчика аномалии.

Культура языка перевода – отрасль переводоведения, изучающая и оценивающая текст перевода по его соответствиям общелитературной норме, стилистической системе литературного языка. Культура языка перевода зависит от языковой культуры вообще, от состояния развития стилей литературного языка, т.е. от языковых процессов, происходящих в оригинальной литературе. Культура языка перевода

связана с оценкой совершенного (несовершенного) перевода, т.е. учитывает его функционирование как явления родной литературы и языка. Соответствующая оценка предполагает сравнение текста перевода с оригиналом, установление адекватности проведенного перевода. При этом культура языка перевода отрицает буквальный, дословный перевод, ориентирует переводчиков на соблюдение меры эстетического в передаче национального колорита оригинала, на творческие поиски в воспроизведении индивидуального стиля автора, пользуется диалектной, региональной лексикой, архаичными языковыми средствами, различными приемами стилизации [6; с. 315] .

Итак, художественный перевод давно стал важной составной частью развития общественно-эстетического сознания, мощным фактором взаимодействия литератур и культур. Перевод художественных произведений предусматривает взаимодействие национальных языков и литератур. Перевод как процесс – это не просто интерпретация подлинника, а настоящее творчество. Воссоздавая литературное произведение средствами другого языка, переводчик воспроизводит и все идейно-художественные ценности подлинника согласно литературно-языковым норм и традиций культуры, которую он представляет.

Список литературы:

1. Архипов А. Ф. Самоучитель перевода с немецкого языка на русский. – М. : Высш. шк., 1991. – 159 с.
2. Зарицький М. С. Переклад : створення та редагування : Посібник. — К. : Парлам. вид-во, 2004.
3. Комісаров В. Н. Лінгвістика перекладу. – М., 1980.
4. Коптілов В. В. Актуальні питання українського художнього перекладу / В. В. Коптілов. – К. : Дніпро, 1971. – 132 с.
5. Псурцев, Д.В. Переклад і дискурс. // Вісник МДЛУ, Випуск 463. – М.: 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thinkaloud.ru/sciencelr.html>.
6. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
7. Рябова М. Э. Философские основы перевода [Электронный ресурс] / М. Э. Рябова. – Режим доступа : <http://study-english.info/article033.php>.
8. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. – Изд. 4-е, перераб. И доп. – М., 1983. – 396 с.

Оксана Бугайова

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтва

МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ ПРИРОДООХОРОННОГО СПРЯМУВАННЯ

У статті зроблено спробу проаналізувати морфологічні особливості соціальної реклами на прикладі текстів природоохоронного спрямування; з'ясувати роль частин мови в досягненні мети соціальної реклами.

Ключові слова: соціальна реклама, реклама природоохоронного спрямування, морфологічні особливості соціальної реклами, ядро та периферія лексико-граматичних засобів текстів соціальної реклами.

Bugayova Oksana. Morphological features of the texts of social advertising of environmental approach.

This article attempts to analyze the morphological features of social advertising on example of texts of environmental approach; to determine the role of parts of speech in achieving the goal of social advertising.

Keywords: social advertising, advertising of environmental approach, morphological features of social advertising, core and periphery of lexical and grammatical means in texts of social advertising.

Соціальна реклама виконує благородну й дуже важливу місію: вона стимулює людей задуматися над певною проблемою в суспільстві, у результаті – змінити або скорегувати поведінку членів спільноти. Вона розрахована на широкі верстви населення, а тому добір лінгвістичних засобів для мовного оформлення соціальної реклами має бути таким, щоб за мінімальної кількості лексичних одиниць здійснити прогнозований емоційний, інформативний і дійовий вплив на адресата рекламного повідомлення. Це зумовлює специфіку текстів соціальної реклами.

Реклама загалом неодноразово ставала об'єктом лінгвістичного дослідження. Структурні, семантичні, жанрові, стилістичні та комунікативні особливості рекламного тексту досліджували такі науковці, як В. В. Зірка [4; 5], Х. Кафтанджисв [6], Т. М. Лівшиць [7], Д. Е. Розенталь [8] та ін. Проте саме морфологічним особливостям реклами, зокрема соціальної, приділено недостатню увагу. Це й зумовлює актуальність такого дослідження.

Слово як основна складова текстів реклами соціального спрямування «стосується кількох рівнів мови – лексика, словотворення, морфології, синтаксису» [2]. Семантика слів охоплює назви предметів, процесів, явищ, їх ознак, дій, станів тощо. Вони за спільністю лексичних значень і граматичних характеристик об'єднані в частини мови, або лексико-граматичні класи слів, що є предметом вивчення морфології [1; с. 5]. Метою статті є виявити особливості морфологічного наповнення текстів соціального спрямування. Матеріалом вивчення є тексти україномовної соціальної реклами природоохоронного спрямування, відібрані методом суцільної вибірки на зовнішніх носіях і в мережі Інтернет.

У результаті кількісного аналізу 47 зразків україномовної соціальної реклами природоохоронного спрямування маємо такі показники: ядро лексико-граматичних засобів рекламних повідомлень складають іменники (37%), периферію – дієслова (21%); напівпериферію – прикметники та займенникові слова (по 10%) і крайню периферію – числівники (4%) і прислівники (3%).

Іменник у рекламі соціального спрямування представлений найбільш широко, що ілюструє твердження І. Р. Вихованця про центральність цієї частини мови як єдиного класу слів на позначення предметів [3, с. 41]. Головною синтаксичною ознакою, за якою слова відносять до певної частини мови, зокрема й іменник, є їх здатність поєднуватися з іншими лексемами, утворюючи словосполучення та речення [1, с. 11]. У реченні іменники, набуваючи синтаксичної форми, виконують роль певного члена речення [1, с. 18], що реалізується в категорії відмінка, який позначає характер відношень між предметом та іншими предметами, діями чи станами. У рекламі природоохоронного спрямування іменник переважно є сильнокерованим придієслівним другорядним членом речення у формі знахідного відмінка із зазначенням предмета, на який спрямовано дію реципієнта рекламної інформації (*Розділяй **відходи**. Обери чисте **майбутнє!**; Рятуймо **природу!**; Прибери **сміття***). Крім того, іменник у називному відмінку як суб'єкт дії в текстах реклами природоохоронного спрямування виступає в ролі підмета як у двоскладному реченні (*Природа подарувала нам чисту воду. Збережи її!*), так і в односкладному номінативному (*Чистий ліс! Чиста планета! Щасливі*

діти!). Менш представлені в соціальній рекламі іменники в інших відмінках. Родовий відмінок, реалізований присубстантивним членом речення, передає значення належності особіта є результатом конденсації висловлювання до рівня словосполучень (*Година **Землі**. Час вимкнутись на годину*), спрямування дії до чогось (*А що тобі заважає **викинути сміття до урни?***), вказує на зв'язок з чимось (*Не **сміти**, Україна починається з тебе*); у ньому дія, на відміну від знахідного відмінка, поширена лише на частину об'єкта (*Бережіть природу від **вогню!***). Давальний відмінок конкретизує напрям дії, максимально скорочує психологічну дистанцію між адресатом повідомлення та об'єктом, на який має бути спрямована дія (*Допоможи **природі***). Орудний відмінок як показник придієслівного слабкокерованого другорядного члена речення виконує функцію засобу дії (*Незабаром природа стане нашим **найбільшим гнобителем**. Перестань годувати її **сміттям!***). Місцевий відмінок у соціальній рекламі має просторове значення (*Хочеш жити в чистому **місті**? Подбай про це сьогодні!*). Кличний відмінок, який конкретизує, максимально звужує адресат повідомлення, взагалі не використано в досліджуваних текстах через специфіку соціальної реклами як засобу масової комунікації всеохопної дії.

У текстах рекламного повідомлення соціального спрямування наявні іменники, які походять від дієслова. Такі лексеми є засобом конденсації висловлювання, опредмечення дії (*Кожен може зробити вагомий внесок у **збереження** навколишнього середовища; Несортовані відходи – це відходи, що не підлягають вторинній **переробці та використанню**; **Продаж і придбання** первоцвітів заборонено законом; **Забруднення** довкілля щодня вбиває 8000 людей; Прийди на **прибирання** парків Києва*).

Дієслово як теж одна із семантично центральних частин мови (за І. Р. Вихованцем) складає периферію текстів соціальної реклами та зосереджує в собі всі значеннєві ознаки: дію, тобто динамічну ознаку (*Природа **подарувала** нам чисту воду. **Збережи** її; **Вимкни** світло, **підпишись** під захистом довкілля*), і стан – статичну ознаку (*Продаж і придбання первоцвітів **заборонено** законом; Ти небезпечно **озброєний***). Загальносинтаксична категорія способу, яка ґрунтується на характеристиках відношення до реальної дійсності [3, с. 96], у текстах соціальної реклами представлена так: умовний спосіб, який характеризує дію, можливу лише за певних обставин, не використано взагалі в рекламі природоохоронного спрямування. Дійсний і наказовий спосіб «сфери впливу» поділили майже порівну: 48% і 52% відповідно. У межах конкретно взятих текстів соціальної реклами використано або лише дієслова одного способу (*Ми **вирізаємо** їх з нашого життя. Беркут. В*

Україні їх **залишилось** лише 10 пар – дієслова дійсного способу; **Вийди з контакту**. **Прибери місто** – дієслова наказового способу), або в поєднанні дійсного з наказовим, що створює ефект емоційного контрасту: інформування чи пояснення змінює безапеллятивний наказ і навпаки (*Природа подарувала нам чисту воду. **Збережи її; Здай макулатуру – збережи дерево**. Використання переробленого паперу **зберігає життя дерев***).

Дієслова можуть виражати подільну та неподільну дію, які реалізуються в недоконаному та доконаному виді. Дієслів недоконаного виду, які вказують на процес розгортання чи становлення дії та ніби сприяють залученню адресата повідомлення до такої дії, що триває, у рекламі соціального спрямування використано 63% (*Хлопець **дарує** тобі підсніжники? Він на тобі **економить***), на противагу дієсловам доконаного виду, які передають повністю виконану або спрямовану на таку реалізацію дію, – 37% (*Природа **подарувала** нам чисту воду. **Збережи її***). Отже, недоконаний вид виконує більшу кількість семантичних функцій, ніж доконаний [3, с. 99–100].

Як і спосіб дієслова, у межах окремо взятих текстів україномовної соціальної реклами природоохоронного спрямування використано як лише один вид дієслова (*Не **сміти**. Україна **починається** з тебе* – дієслова недоконаного виду; *Прибери **сміття, підпишись** під захистом довкілля* – дієслова доконаного виду), так і комбіновано – недоконаний і доконаний вид поєднано в одному рекламному повідомленні соціального спрямування (*Ми **прибিরали** це місце! **Збережи тут чистоту!**; **Розділай** відходи – **обери** чисте майбутнє*).

Вид дієслова перебуває в тісному зв'язку з його часовими характеристиками, які є специфічним мовним відображенням об'єктивної тривалості буття. Найменше в текстах реклами природоохоронного спрямування використано дієслів минулого часу – 7%. Лексеми на позначення вже виконаної дії використано в реченнях з причинно-наслідковим зв'язком (***Загидив** дім свій – не забруднюй чужий!*) і в риторичному питанні (*Ти **прибрав** після себе в лісі?*). Дієслова майбутнього часу, коли часова локація дії чи стану переноситься в майбутнє, тобто подія має відбутися після моменту мовлення, складають 24% від загальної кількості дієслів (*Якщо 5 хвилин у день я **буду допомагати** Землі, душа моя **стане** чистішою, а руки завжди можна **вимити***). Найбільш затребуваними в соціальній рекламі є дієслова теперішнього часу – 69%. Вони вказують на дію, що відбувається в момент мовлення (*Шлях **сміття** до урни **лежить** через нашу свідомість*). В окремо взятих текстах соціальної реклами використано переважно дієслова одного часу (*Хлопець **дарує** тобі підсніжники? Він на тобі **економить!***

– у цьому випадку обидва дієслова теперішнього часу), рідше – різних (*Ми вирізаємо їх з нашого життя. Бурий ведмідь. В Україні їх залишилось лише 300* – у такій рекламі поєднано дієслова теперішнього та минулого часу).

У текстах соціальної реклами дієслово керує переважно одним іменником (у 54% випадків поєднання дієслова з іменником), що можна пояснити специфікою самого жанру реклами – необхідністю досягти максимального результату обмеженою кількістю лексичних одиниць. Прикладом можуть слугувати такі реклами природоохоронного спрямування: *Розділяй відходи. Обери чисте майбутнє; Бережіть воду*. Меншою мірою дієслово керує двома іменниками – 32% (*Залиште своїм нащадкам чисту планету*), ще рідше трьома – 11% (*Хлопець дарує тобі підсніжники? Він на тобі економить*) і найменше чотирма – 3% (*Шлях сміття до урни лежить через нашу свідомість*).

Синтаксично залежні від іменників прикметники дублюють граматичні категорії опорних слів і вказують на ознаки об'єктів позамовної дійсності через зв'язки з цими предметами [1, с. 93]. Периферію непередикативних знаків становлять відносні прикметники: *Кожен може зробити вагомий внесок у збереження навколишнього середовища... Ресурсоцінні відходи – це відходи, які можна використовувати як вторинну сировину*. Вони становлять 48% від загальної кількості прикметників у текстах реклами природоохоронного спрямування. Якісні прикметники незначно переважають: їх 52%, причому майже половина з них (11 слів із 25) – це лексема *чистий*: *Зробимо країну чистою!; Залиште своїм нащадкам чисту планету!; Чистий ліс! Чиста планета!; Хочеш жити в чистому місті? Подбай про це сьогодні!; Розділяй відходи. Обери чисте майбутнє! Природа подарувала нам чисту воду. Прибери місто*). Ступінь порівняння як показник вияву ознаки більшою мірою представлений у досліджуваних текстах у двох зразках: *Якщо 5 хвилин в день я буду допомагати Землі, душа моя стане чистішою; Незабаром погода стане нашим найбільшим гнобителем*. Присвійні прикметники взагалі не використані в рекламі природоохоронного спрямування.

Займенникові слова в соціальній рекламі, як і в будь-якому тексті загалом, вказують на предмети конкретної ситуації або попереднього контексту не безпосередньо, як іменники, прикметники та числівники, а опосередковано [3, с. 50]. Вони залежать від мовної ситуації та набувають граматичної форми тієї частини мови, замість якої їх ужито. У рекламі природоохоронного спрямування переважають особові та присвійні займенникові іменники, які характеризуються найнижчим ступенем узагальнення та допомагають рекламному посилю «вийти зі ста-

ну анонімності» [6, с. 17] (*Ти небезпечно озброєний. Незакритий кран знищує 11 тонн води на рік; А що тобі заважає викинути сміття до урни?*; *Ми вирізаємо їх з нашого життя. Беркут. В Україні їх лишилось лише 10 пар*). Рідше застосовують інші розряди займенникових слів: *Ми прибирали це місце! Збережи тут чистоту!* – вказівний займенниковий прикметник, який у просторі та часі психологічно наближає до реципієнта інформації об'єкт, зазначений у рекламі; *Ти прибрав після себе в лісі?* – зворотний займенниковий іменник, який вказує на особу, що виконує дію, яка на неї й спрямована; *Дивись, що викидаєш* – відносний займенниковий іменник, який активізує увагу щодо об'єкта, на який направлена дія адресата.

Числівник як мовна назва кількісних понять [1, с. 144] представлена в досліджуваних текстах 20 зразками. Із них переважна більшість (80%) – кількісні числівники: *Скільки часу необхідно, щоб повністю розклалися... Газета – 2 місяці. Картон – до 1 року. Фанера – 1–3 роки. Недопалок – 10 років. Пінопласт – 50 років. Пластиковою пляшка – більше 100 років...* Порядкові числівники (20% відповідно) вказують на дату проведення певної акції: *28 квітня. 11.00*.

Прислівник у текстах природоохоронного спрямування виконує роль «супутника» іменника та дієслова внаслідок зниження рангу предиката (дієслова), тобто переведення його з центральної позиції в периферійну [3, с. 42]. Цим можна пояснити його нечисленність у текстах соціальної реклами. Прислівник, як і прикметник, будучи синтаксично похідною від дієслова одиницею, виражає статичну ознаку: *Ти небезпечно озброєний. Незакритий кран знищує 11 тонн води на рік; Правильно відходи розділяй та в жовтий контейнер сміливо кидай!* У текстах реклами природоохоронного спрямування найчастіше використовують прислівники способу дії (54%, із них більшість – 6 із 9 –прикметникового походження: *правильно, чисто, небезпечно, вище, окремо, повторно*), рідше – часу та місця (по 23% порівну – *незабаром, сьогодні, надовго; там, тут, де*).

Службові частини мови як складова будь-яких текстів, зокрема й соціальної реклами, не мають лексичного значення, на відміну від самостійних, проте виражають семантику відношень між різними синтаксичними одиницями [2, с. 328]. У рекламному тексті їх частка складає 15%: прийменників – 8%, часток – 4% і сполучників – 3%.

Прийменники як зв'язуючий матеріал для утворення словосполучення серед службових частин мови в рекламі природоохоронного спрямування представлені найбільш широко. Усі вони за походженням первинні. Найуживанішими є такі прийменники, які утворюють форми напрямку руху: *у/в* (37% від загальної кількості прийменників), *на* (18%). Значення

вихідного пункту руху реалізує прийменник з (14%), а кінцевого – до (10%). Інші прийменники, які переважно вказують на час, місце, причину, мету та об'єкт дії, менш затребувані в текстах природоохоронного спрямування: *під* – 6%; *про* – 5%; *від, без, після, для, через* – по 2%.

Сполучники обслуговують, крім однорідних членів речення, синтаксичні одиниці вищого рангу – речення [2, с. 329]. У текстах соціальної реклами використано переважно первинні, не членовані на менші морфемні сполучники. Причому в рекламі природоохоронного спрямування більше сурядних сполучників: 81% проти 19% застосованих підрядних сполучників. Єднальні – поєднують однорідні члени речення (*Продаж і придбання первоцвітів заборонено законом*) і складають 44% із загальної кількості використаних сполучників. 25% належить протиставним сполучникам, які встановлюють смислові зв'язки між цілими реченнями (*Брудне обличчя чистої енергії: греблі не забруднюють повітря, але вони загрожують затопленням*). Розділові сполучники (12%) вказують на несумісність явищ (*Ресурсоцінні відходи – це відходи, які можна використовувати повторно або як вторинну сировину*). Із підрядних затребуваними були порівняльний сполучник (*В Україні техногенне навантаження в 4–5 разів вище, ніж у розвинених країнах*), мети (*Скільки часу необхідно, щоб повністю розклався... Газета – 2 місяця. Картон – до 1 року. Фанера – 1–3 роки...*) і часу (*Прибери сміття, доки воно не прибрало нас усіх*).

Частка виражає ставлення мовця до висловленого [2, с. 329]. У рекламі соціального спрямування із 12 застосованих у текстах часток 1 раз використано вказівну частку *це* (*Несортовані відходи – це відходи, що не підлягають вторинній переробці та використанню*) та 11 разів – заперечну частку *не* (*Чисто не там, де прибирають, а там, де не сміять*). Причому вона переважно стоїть перед дієсловом наказового способу: *не ховайся, не сміти, не викидай, не забруднюй*.

Отже, лексико-граматичне ядро соціальної реклами становлять іменники, які сприяють конденсації висловлювання. Дієслова надають динамізму емоційно-інформаційному посилю через використання в текстах реклами природоохоронного спрямування переважно дієслів наказового способу. Недоконаний вид дієслова сприяє психологічному залученню реципієнта рекламної інформації до дії, яка ще триває. Це пояснює і популярність у текстах реклами природоохоронного спрямування дієслів теперішнього часу. Дієслово переважно керує одним іменником, що впливає із специфіки реклами як жанру: мінімальною кількістю лексем максимально досягти прогнозованого ефекту. Прикметник *чистий* є фаворитом серед інших прикметників, застосованих у рекламі природоохоронного спрямування. Займенникові слова сприяють інтимізації

рекламного посилу. Серед числівників значно переважають кількісні, які роблять рекламне повідомлення більш аргументованим. Прислівники звужують, конкретизують значення предиката. Службові частини мови допомагають самостійним частинам мови виконувати поставлене перед соціальною рекламою завдання: прийменники сприяють створенню враження руху; сполучники, як і прийменники, в основному не ускладнені за будовою, поєднують однорідні поняття або протиставляють несумісні поняття, що сприяє активізації уваги реципієнта; частка *не* створює психологічні бар'єри для дій, спрямованих на нищення природи. Вигук у текстах реклами природоохоронного спрямування не використано.

Література

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : підручник / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; за ред. І. Р. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
4. Зирка В. В. Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект / В. В. Зирка. – Д. : ИМА-пресс, 2004.
5. Зирка В. В. Лексика рекламы : учебное пособие / В. В. Зирка. – Д. : ДУЭП, 2006. – 96 с.
6. Кафтанджиев Х. Тексты печатной рекламы / Х. Кафтанджиев. – М. : Смысл, 1995. – 74 с.
7. Лившиц Т. Н. Реклама в прагмалингвистическом аспекте / Т. Н. Лившиц. – Таганрог : Изд-во Таганрогского гос. педагог. ин-та, 1999. – 212 с.
8. Розенталь Д. Э. Языкрекламныхтекстов / Д. Э. Розенталь, Н. Н. Кохтев. – М. : Высшая школа, 1981. – 186 с.

Світлана Вірченко

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ЗВУКОВИЙ ПРОСТІР ХУДОЖНЬОГО СВІТУ «СИНІХ ЕТЮДІВ» МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

Стаття присвячена осмисленню мотиву дзвону як складової музичного коду художньої прози Миколи Хвильового в рамках семантичного поля синестезії.

Ключові слова: звуковий простір; музичний код; синестезія; дзвін; дзвони та дзвіночки.

Virchenko S. Sound space of art world in «Blue etudes» by Mikola Khvylyovyi

The article is devoted to understanding the motive of ringing as a part of the musical code in Mikola Khvylyovyi's prose within the semantic field of synesthesia.

Key words: sound space; musical code; synesthesia; ringing, bells and chimes.

*Дзвін – свого роду музична
Проповідь, винесена за поріг Церкви.
Протоієрей Олександр Мень*

Художній світ Миколи Хвильового являє собою замкнений простір, що функціонує за власними законами. У цьому сенсі в творчості письменника можна виділити низку локальних просторів, які, поєднуючись, утворюють цілісний художній простір його прози. Яскравим локальним художнім простором є звуковий простір. Це особливий тип простору, який виокремлюється із загального художнього простору. Розмова про звуковий простір стає актуальною, якщо художник слова у своїх творах активно вдається до звукових образів. Чим більше виражений, більше

розвинений художній образ звуку, чим більше смислове й естетичне навантаження він несе в тексті, тим яскравішим і структурно визначеним є і сам звуковий простір.

Завдання звукообразу – викликати спогад про звук його описом, що абстрагується від власне звуку, фонетичного компонента. Звукообраз – це природна й пряма спроба літератури наблизитися до музики.

У цьому аспекті актуальним є визначення музичного коду в творчості Миколи Хвильового, який бачиться в тому, що засобами літератури передається специфіка музичного почуття, й образ звуку виявляє свою багатовимірність.

Прозова творчість Миколи Хвильового «першого періоду – 1921-1924», який Григорій Костюк умовно визначає як період «експерименту і шукання» [11: 47], являє собою особливий вид тексту, в якому змикаються принципи, характерні для прозового та поетичного (ліричного) твору. «Ліризм М. Хвильового, – на думку Г. Костюка, – має глибоке функційно-мистецьке організуюче спрямування» [11: 48]. Подібну позицію висловлює й Григорій Майфет у статті «Про «Сентиментальну історію» М. Хвильового», відзначаючи «якнайширшу владу ліричної стихії» та її сюжетно-організуючу функцію в ранніх оповіданнях Хвильового [13: 101].

Також Григорій Костюк наголошує на тому, що «проза М. Хвильового тієї доби має ще один ваговитий компонент, що його можна визначити як лірично-музичний» [11: 50]. «Виразальність у його ранніх творах відчутно превалювала над зображальністю, це була проза музична, ритмізована, навіть незрідка алітерована, з дуже сильним ліричним струменем», – зазначає Віра Агеєва [1: 285].

Саме під музично-ліричним кутом розглядається проза Миколи Хвильового у працях М. Чиркова, Ю. Меженка, Я. Гординського, М. Доленго, Є. Маланюка, Г. Костюка, М. Шкандрія, Ю. Шереха, В. Агеєвої, Ю. Безхуртого, В. Дончика, М. Руденко, Я. Поліщука.

Принципово важливим є те, що музичний код – це прояв особливого синтетичного мислення Миколи Хвильового і його стереоскопічного бачення світу.

Також необхідно відзначити, що дана семіотична система існує в семантичному полі синестезії, в якому змикаються акустичне, візуальне, одоричне, вербальне та ін. начала.

Нагадаємо, що термін, як і саме поняття синестезії, прийшли в літературознавство з психології, де, за визначенням Сергія Рубінштейна, під синестезією розуміють «таке злиття якостей різних сфер чутливості, при якому якості однієї модальності переносяться на іншу, різнорідну, наприклад, при кольоровому слухові властивості зорової сфери – на

слухову» [14: 192]. Аналіз ґенези синестетичних ідей і форм прояву синестезії в мистецтві дозволяє, на думку Марини Зайцевої, визначити її в якості системної властивості естетичного сприйняття й художнього мислення [9].

Цілий ряд синестетичних форм репрезентують контамінацію (лат. *contaminatio* – схрещування, змішування) звуку і кольору, звукових і тактильних відчуттів, акустичних і геометричних ознак.

Таким чином, включення музичного коду в організацію текстів малої прози Миколи Хвильового, які «є найбільш репрезентативними для з'ясування художньої моделі світу, запропонованої письменником» [3: 11], простежується як на формальному, так і на семантичному рівнях.

Гучний сам прозовий текст у Хвильового, побудований за принципом ліричного з притаманними йому звуконаслідуванням, звукописом, асономом, алітерацією. Різноманітні мотиви звучання, якими пройнятий кожний твір письменника, розставляють певні акценти й самі активно включаються в сюжет.

У поліфонічному світі Хвильового можна виділити мотиви звучання, наділені узагальнюючим значенням. Це мотиви «слова (шуму)» / «мовчання (тиші)» [3: 79], мотиви грому, музики, дзвону. Мотив дзвону займає в цій системі одну з провідних позицій і здобуває в контексті творчості Хвильового філософсько-символічного значення.

Мотив дзвону є стійким протягом усієї творчості першого періоду (1921-1924). Його повторюваність, інваріантність, безсумнівна смислова значимість – все це зумовлює важливість поставленої проблеми.

В творах Миколи Хвильового особливою відзначеністю володіє художній простір, який, на думку Юрія Лотмана, «являється моделлю світу<...>автора, вираженою його просторовою виявленню» [12: 252]. Юрій Лотман вважав що, «художній простір у літературному творі – це континуум (від лат. *continuum* – безперервне, нескінченні множини – С. В.), в якому розміщуються персонажі і відбувається дія» [12: 256]. «*Spatium* (лат. простір – С. В.), в якому рухається і діє той чи інший герой, не тільки метафоричний, а й у прямому сенсі влаштований тим чи іншим, притаманним йому чином» [12: 255]. У цьому сенсі локальний звуковий простір також може розглядатися як такий, який має свою певну організацію.

Отже, звуковий простір художнього світу Миколи Хвильового являє собою ієрархічну, внутрішньо динамічну знакову структуру (звуковий простір → музичний код → мотив дзвону), яку в даному випадку необхідно аналізувати у взаємодії з іншими моделями просторів, структуруючи за рівнями. З одного боку, розглянути побутове (фізичний простір), з іншого – тимчасове, історичне (часовий простір), а з третього – психологічне (психологічний простір).

Фізичний простір продзвонюється в горизонтальному та вертикальному вимірах. Часто земний простір вельми насичений і перенасичений предметами та речами. Природні реалії, побутові речі, люди і тварини – всі вони, існуючи в єдиному полі життя, складають неподільний космос. Така спільність у творах Миколи Хвильового підкреслюється саме через образ звуку взагалі та за допомогою образу дзвону зокрема. Отже, не випадково, що для звукової характеристики істоти, предмета чи явища може бути використаний образ дзвону.

Середовище побутового простору «Синіх етюдів» наповнюється різними модифікаціями цього образу. Бандурист *набринькує* на струнах бандури («Редактор Карк»); *дзвенять* шаблі («Силуети») й шпори, а інколи шпори *звякають* («Синій листопад»); «*дзвін*, грук, рев заповнили кожний завулок» (курсив наш – С. В.) [16: 192] («Силуети»); «три-возно *дзвеніли* й саркали коні» [16: 295] («Елегія»); *дзвінко* виконуються пісні комунарами («Чумаківська комуна»), й навіть «ринви співають пісню в переливах легкого *дзвону*» [16: 240, 242, 245, 251] («Бараки, що за містом»). Дзвін реалізується в декількох своєрідних лексико-семантичних варіантах: набринькування, звякання, дзвін. Кожен з них володіє власним набором стійких атрибутів. Особливе темброве й тональне забарвлення дзвону маркує різні відтінки змісту образів предметів, що дзвенять: суто приземлені (ті, що бриньчать, звякають) й орієнтовані на співвідношення з іншими просторами (дзвінкі).

Прикметно, що «приземлений» дзвін (бриньчання) предметів побутового простору може стати значущою звуковою домінантою для інших просторів, зокрема для психологічного та часового. Безсумнівно й те, що дзвін побутового простору вказує на його співвідношення з буттєвим світом. Обжитий «малий світ» постійно стикається з макрокосмом, причому часто цей контакт трагічний, і дзвін ніби попереджає про це.

У художньому світі Хвильового критерієм поведінки героїв стає їх здатність чути дзвін буття, його знаки. Таким знаком, зневіри й втрати сенсу буття, стає для головного героя новели «Редактор Карк» «*набринькування*» бандуриста «про славу України» [16: 148]. Цей голос зі славетного минулого звучить у Карковому сьогодні з відтінком зневаги. І звучить він саме тоді, коли Карк «годинами» стоїть «біля букініста» [16:148] (це ще одна прив'язка до минулого).

Важливо зауважити, що в системі часового простору у Карка (типового представника невдоволеної патріотично налаштованої інтелігенції) відсутня категорія «майбутнє». «Рух його свідомості по часовій вісі можливий лише в одному, неприродному, напрямку – від теперішнього до минулого. Найвища точка життя, його сенс, виявляються зосередженими на «вчора», на тому, що було», – зазначає Юрій Безхутрий [3: 169].

«Накладення» двох різночасових полів, тонкі перцептивні асоціації, основу яких складають візуальні, акустичні, тактильні враження-відчуття, допомагають побачити підсвідомий зв'язок подій минулих і справжніх.

Специфіка психофізіологічної природи синестезії дозволяє Хвильовому всебічно зображати різні психологічні стани персонажів.

Складні душевні переживання Карка передаються через синестетичний ланцюжок «поплутаних» відчуттів і образів. «Зазеленіли міські садки. Виходили няньки й діти, і тут же *бліді обличчя* з вокзалу – невідомі, невідомо, в невідомість. І хотілось кохати, і не хотілось кохати.

Редактор Карк виходив у зоологічний сад і прислухався до *неясного шуму*, що *туманів* між дерев.

Тягнуло кудись, а на серці *наростало слизьке, наростала злість* на всіх. <...> Годинами стояв біля букініста, а недалеко бандурист *набринькував* про славу України» [16: 147-148]. Сплутаність різних відчуттів виражається асоціативною візуально-акустичною гамою: «зазеленіли садки», «бліді обличчя», «неясний шум, що туманів», бандурист, що «набринькував». Цей ланцюжок наростаючих відчуттів доповнює негативна емоція («на серці наростало слизьке, наростала злість»), яка передається як тактильне відчуття. Знаковими у цьому синестетичному ланцюжку є звукові образи (на перший погляд несуттєві), які підсилюють сприйняття неспокою і тривоги в душі героя. Вивершує цей асоціативний комплекс звуконаслідування, воно ніби передає коливання дзвону, нагадуючи про тлінність буття: «няньки й діти»; «невідомі, невідомо, в невідомість»; «і хотілось кохати, і не хотілось кохати». Саме звук запускає в дію механізм синестезії, який, створюючи певний емоційний фон, підводить читача до усвідомлення душевної кризи Карка та його трагічного одкровення: «Я не можу жити, не можу творити. У нас жах – одні продаються, одні вискакують – темні, невідомі *parvenu*» [16: 148]. На думку Юрія Безхутрого, «переживання трагізму, породженого революцією і її наслідками, постає в новелі «Редактор Карк» як константа поведінки героя, його провідна риса» [3: 169].

Отже, синестезія як засіб поетики дозволяє письменникові точно передати стан зміненої свідомості героя й зробити його «відчутним» за допомогою трансформації звукових домінант побутового простору в психологічний та часовий простори.

Зона межі побутового й буттєвого світів напружена, вона мерехтить і тремтить, як мембрана. Невипадково дзвеніти починають предмети, які так чи інакше несуть семантику переходу, фронтира (від англ. *frontier*; буквально –межа між освоєними і неосвоєними землями; у художній літературі цьому поняттю відповідають мотиви «відкритої дороги», «піонерства»).

Таку порубіжну семантику несе образ дзвіночків трійки, який виникає в невеликому ліричному відступі новели «Чумаківська комуна».

«...Жила-була велика імперія – дроти, ліси, тракти. Сходились трак-ти, були станції, були допотопні наглядачі: гужевих трактів, гужевих станцій. Ідуть ліси, а там, десь у гущавині, *дзвоники* – це дрижула (кри-тий екіпаж – С. В.), поштові коні. Раптом *дзвоники* стихають – це зло-дії... А потім посунули стовпи, за стовпами — шинки... А от іде до царя хохол із скаргою (це, здається, анекдот); узяв квач, уквачив... А далі ще станція, а за нею корчма... за лісами оселі, за оселями туман... І знову чути *дзвоники*...

...Це ж до чого? – Так собі.

... А з повітового міста, де *пахне Гоголем*, передають, що дехто з комуністів хазяйствечком обзавівся й будинок збудував» [16: 223-224].

Безпосереднього відношення до розповіді про Чумаківську кому-ну ця лірико-узагальнююча картина не має (про це свідчить побіжно кинуте автором: «Це ж до чого? – Так собі»), але закінчується вона не раз повторюваним у новелі виразом «пахне Гоголем» та промовистою фразою про комуністів, що «хазяйствечком» обзавелись, і дозволяє викли-кати в читача відповідні асоціації зі світом гоголівських творів, у даному випадку – з провінційно-міщанським світом, протиставляючи міщанство й революційність.

Інтертекстуальний перегук з фіналом першого тому гоголівських «Мертвих душ» носить, на думку Юрія Безхутрого, пародійний характер: «Хвильовий переводить піднесено-ліричну емоційність, захопленість Гоголя просторами Росії і її потенційною могутністю в іронічно-скептичне ставлення до особливостей «життя-буття» імперії» [3: 226]. Пародійна модель універсуму дозволяє Хвильовому висловити своє ставлення до того світу, в якому відбулася фундаментальна подвійна трансформація цінностей і канонів (від старосвітського імперського життя до більшовицької революції, а від неї до спотвореної постреволуційної дійсності, в якій Хвильовий «побачив, за його власним виразом, «харю непереможеного хама», себто побачив винесеного більшовицькою революцією до керма влади партійно-державного буржуа-бюрократа» [8: 23]): «... Над повітовим містом промчалась революція. Зламала декілька вікон, зруйнувала чимало будинків, розбила гурт сердець і помчалась далі.

...Все йде, все минає й відходить, не вертається, а обиватель знову намагається впірнути в бакалійний сон старосвітського галантерейного життя.

Але сон неспокійний буде...» [16: 219].

За Михайлом Бахтіним: «...містечко – місце циклічного побутового часу. Тут немає подій, а є лише повторювані «бування». Час позбав-

лений тут поступального історичного ходу, він рухається по вузьким колам...» [2: 396]. «Все йде, все минає», й віра в революційні ідеали теж минає, тому-то «дехто з комуністів хазяйствечком обзавівся й будинок збудував», повертаючись до «старосвітського життя». А революція «промчалась..., зламала..., зруйнувала..., розбила... і помчалась далі». Василь Гришко у статті «Гоголівське у Хвильового» зазначає, що «гоголівський елемент у Хвильового найяскравіше виступає саме там, де письменник виявляє другий, зворотний бік своєї роздвоєної особистості комуніста-ідеаліста – бік опозиційно настроєного критика створеної комуністами реальності» [8: 23].

Виходячи з вищесказаного, основу полімодального комплексу «повітового міста» і навіть більше, «великої імперії», складає образ-узагальнення провінційно-міщанського світу – одоричний код «пахне Гоголем» в нероздільній синестетичній єдності з іншими сенсорними враженнями: акустичними та візуальними. Одорично-звуковий образ «великої імперії» формується тут з урахуванням семантики провідних співвідчуттів: гоголівського запаху («не стільки від повітового міста типу гоголівського Миргорода, скільки від цілої Росії Гоголевих «Мертвих душ» [8: 19]) й звуку дзвоників достославної поштової трійки, який то стихає, то посилюється («У деяких випадках, коли дзвін дзвіночків протиставлявся не голосу, а мовчанню, він служив знаком життя, а безмовність – знаком смерті» [4: 287]). Далеко чутний дзвін дзвіночків визначає нескінченність простору, а також перехід між циклічним побутовим часом та іншими, не циклічними тимчасовими рядами. Цей дзвін – своєрідний ритм, що передає напружений стан побутового й буттєвого світів. «Будь-який простір, у тому числі й провінційний, це простір буття, – зазначає Георгій Гачев. – <...>провінційне містечко постає як «розгорнута метафора існування людини» [7: 183]. Таким чином, в подорожі по земній дорозі відкривається філософський сенс життєвого шляху, буття.

Отже, спроектований у художній простір російської гоголівської класики, синестетичний полімодальний комплекс «великої імперії» сприймається як алюзійно-перцептивний, хоча й з пародійним відтінком.

Якщо образ-символ дзвіночків більше тяжіє до просторового значення, то образ дзвонів – до тимчасового. «У більш загальному сенсі дзвін символізує хід часу» [15: 156-157], як конкретного, так і більш об'ємного історичного.

Звуки дзвонів у світі Миколи Хвильового можуть позначати час доби: «...Монастирський годинник. – Бов! Бов!» [16: 225], «А коли сонце розсипалось на далеких зелених гонах, а в монастирі дзвонили до вечірні, комуна становилась у два ряди й з піснями йшла містом додому» [16: 226], «...В монастирі знову дзвонять: – Бов! Бов!» [16: 228], «Ну-с. І

живе, значить, комуна біля монастиря: – Бов! Бов!» [16: 228], «За вікном дощ, а в монастирі: – Бов! Бов!» [16: 229] («Чумаківська комуна»); «На дзвіниці дзвонар б'є одинадцять. Тоді бабуся вносить у кімнату солому, і я лягаю на ній» [16: 238] («На озера»); «На Миколаївській церкві годинник ударив дванадцять» [16:256] («Свиня»); «...А життя сім'ї таке: на башті дзвін б'є дев'ять, і Аркадій Андрійович іде на роботу» [16: 285] («Заулок»); «...Коли на древній дзвіниці годинник протеленькає чверть на восьму, коли повстане заокеанське сонце, – вулиці знову прокидаються...» [16: 294] («Елегія»).

Але при цьому простежується зв'язок малого хроноса та великого буттєвого круговороту, бо саме дзвін відзначає момент настання ранку й ночі («З сіверких левад бреде осінь. На заулок насідає сивий при-смерк. Але на сході починається день. На башті *вдарив дзвін – глухо й воєко*» [16: 284] («Заулок»)), що символічно трактується як макроподія появи життя й зміна його смертю («І, коли у *дзвінкій* степовій тиші *здзвенів* перший жайворонок, старий газетяр глибоко, на всі страчені легені зітхнув і вмер. <...> ...Але біля дуба зацвів уже молодий запах юного невідомого дня. ...Тихого ясного ранку над древнім степовим городком *урочисто потопали голубі дзвони*» [16:297] («Елегія»)).

У новелі з промовистою назвою «Життя» простір неодноразово про-низується голосами дзвонів. Показовим у ній є використання прийому цілеспрямованого композиційного повторення домінуючої модальності з метою її інтенсифікації за рахунок інших різномодальних компонентів. Домінуючою виступає звукова модальність (образ дзвонів). Цей звуковий компонент повторюється декілька разів, але з різними сенсорними компонентами, утворюючи різні полімодальні образи.

На початку новели виразним є хроместезійний (хроместезія – кольорове сприймання звукових стимулів) образ дзвонів, спрямований на розкриття сутності зображуваної доби: «десь *дзвеніли червоні дзвони зорі*» [16: 126]. Булат Галєєв зазначає, що «є «червоні» дзвони. За В. Короленком це «високий і збуджено-радісний гул, який заповнює собою святкове повітря» [5: 18]. Отже, червоний колір дзвонів є уособленням революційної боротьби, а «дзвони зорі» – це пошук щастя, віра в майбутнє.

Вдруге дзвін виникає у мріях про міське життя: «вони поїдуть у далеке, невідоме місто. Туди – далі – далі, де курить і *дзвонить життя*, найбільше, наймолодше» [16: 128]. Антитезою «світлому, молодому» міському життю, яке «курить і дзвонить», виступають похоронні дзвони сільського «темного життя»: «*похоронні дзвони* заповнювали річку – голу, сиротливу, осінню, заповнювали її глибіню. Комарівка слухала ці *дзвони* й дивилась на хмурий гетьманський ліс, на змарнілі степи.

Потім ще пішли дощі» [16: 128]. Через поєднання зорових і звукових образів яскравіше постає опозиція між містом і селом, яка полягає в тому, що місто сприймається як осередок справжнього революційного життя, «бурхливого» й «молодого», а село – осередок партизанщини й «темного життя», яке страждає від розбіжності мрії і дійсності.

Надалі вчувається лише відлуння дзвону у згадках і мріях Оксани: «пригадала липневу ніч і неясні дзвони із степу», «ще мріяла про липневі світанки, про неясні дзвони із степу» [16: 129]. Поєднання на перший погляд схожих, але різних модальностей лише посилює сприйняття проблеми розбіжності мрії та дійсності. У спогадах – «ніч і неясні дзвони із степу», у мріях – «світанки» й «неясні дзвони із степу».

Сукупність п'яти полімодальних образів із домінуючою звуковою модальністю, образом дзвонів, створюють ефект звукового загасання. Цей стійкий комплекс синестезійних образів співвідноситься із загасанням ідей революції. Поєднуючи кольорові, звукові, зорові імпресії митець відтворює у новелі складну атмосферу пореволюційного українського села часів НЕПу.

Цікаво, що концепція історії у творчості Миколи Хвильового постає як така, що звучить. Епохи змінюють одна одну як музичні хвилі. Кожна історична епоха має свій особливий набір мелодій і звуків: «Послухайте! Послухайте! Невже ви не чуєте, як віки б'ють на сполох! Невже ви не бачите, що ми видираємося з провалля? Один крок – і ми в голубій країні, не буде кроку – знову безодня, темна, слизька, як жаба...» [16: 280] («Легенда»).

Образи дзвону й дзвіночка стають домінантами й для гучного психологічного простору. У світі, що безперервно коливається, герої по-різному відчують та сприймають життя й, відповідно, по-різному ведуть себе. Є герої, яких можна назвати резонерами (від лат. *resono* – звучу у відповідь, відгукуюся). Резонанс є ключем, який відкриває двері в невидимий світ життєвих процесів. Свідомість таких героїв повністю співзвучна світу, а голоси зливаються з ним.

З такими героями-резонерами ми зустрічаємось у новелі з сумним й навіть траурним змістом «Елегія». Це «жваві пацани», які разом зі старим газетярем продавали газети. Їхня свідомість легко прийняла умови гри жорстокого світу: «Тоді біля редакції <...> суєтилися газетярі. Кожен знав: – Треба скоріш! Треба схопити стос паперу <...> – треба схопити й бігти, захопити всі переулки, всіх обивателів, щоб – жити один день.

І старий газетяр ніколи не встигав за пацанами, і завжди йому з веселим сміхом, що звучав, як «колокольчик», пацани підставляли ніжку, щоб старий газетяр упав у грязь!» [16: 293].

В цій боротьбі за кожен день життя перемагала юність, «пацани». В унісон з жорстоким світом звучав, як «колокольчик», їх веселий сміх,

перекреслюючи день за днем життя старого газетяра, бо він «...зійшов на великий шлях, по якому йдуть, дико, по-звірячому озираючись...» [16: 292]. Трагічний же у своїй самотності персонаж, старий газетяр, залишився поза часом і поза грою.

Художнє слово також входить до змістового простору музичного коду і вводить внутрішній простір у резонанс із зовнішнім. Образне слово набуває універсального значення у Хвильового й перетворюється на символ творчості. В «Арабесках» письменник виголошує: «Я не буду описувати те інше, що, може, когось і цікавить, але мене, навпаки, і ніскільки; не буду описувати так, як писали наші корифеї; я буду писати так, щоб зрідка почути *кармазинові дзвони з глухого заріччя*, коли серце так стисне, ніби погляд стрункої юнки, коли вона на моє буйне бажання каже крізь яблуневу завірюху, здригнувши: – Да!» [16: 304]. Звернення до мотиву слова є спробою письменника заглибитися у процес творчості й віднайти свої, креативні, закони цього процесу: «писати так, щоб зрідка почути кармазинові дзвони». Дзвін в «Арабесках» набуває кармазинового забарвлення, тобто малиново-червоного. Таким чином, Хвильовий надає процесу творчості ознак мелодійності й кольору. «Кольорове забарвлення тембрів звучання – найбільш поширена форма «кольорового слуху», – зазначає Булат Галєєв, –<...>. Саме слово «тембр» у багатьох мовах буквально означає – «забарвлення звуку» (напр., нім. Klangfarbe)» [6: 54]. Хвильовий «інтуїтивно зумів зрозуміти, як здійснюється це «братання неможливостей» в чуттєвій сфері – якраз на прикладі «малинового дзвону» [6: 56]. Щоб краще відчувати синестезійну метафору «малиновий дзвін», звернімося до повісті Володимира Короленка «Сліпий музикант», де дядько сліпого музиканта, Максим, дає такі пояснення: «Існує також «малиновий» дзвін, як і малиновий колір. Обидва дуже близькі до червоного, але тільки глибше, рівніше і м'якше. Коли дзвіночок довго був у вжитку, то він, як кажуть любителі, видзвонюється. У його звуці зникають нерівності, які ріжуть вухо, і тоді-то цей дзвін звучить малиновим» [10: 107-108]. Отже, прагнення письменника надати процесу творчості особливої гармонії реалізується за допомогою художнього потенціалу синестезії.

Звернімо увагу ще й на те, що в уявному синестетичному просторі дзвони можуть відрізнятись не тільки за кольором: «червоні дзвони» («Життя»); «голубі дзвони» («Елегія»); «кармазинові дзвони» («Арабески»). Вони можуть бути «похоронними», «неясними» («Життя»), «на повістку» («Силуети»), «на панахиду» («Заулок»), а також «глухі й вогкі» («Заулок»), «невеселі» й вмюють «урочисто потопати» («Елегія»). Так що дзвони у Хвильового бувають різними, доводячи складність світу синестетичної уяви.

Гучний світ «Синіх етюдів» Миколи Хвильового, продзвонюючись, віддає дзвоном по всіх напрямках: в організації сюжету, в композиції, в образній системі. Семіотика звукового простору полісемантична. У бриньчанні й зв'язанні побутових реалій, у звуках дзвоників достославної поштової трійки, в образі-символі дзвону як відзвучі історії відкривається художній світ Хвильового, в якому ведеться пошук душі й чується відлуння всього світу.

Таким чином, звуковий простір – внутрішньо динамічна знакова структура, яка чуйно «реагує» на всі коливання й зміни часу, а також інших просторів, з якими вона взаємодіє. Дана семіотична структура існує в семантичному полі синестезії, в якому змикаються акустичне, візуальне, одоричне та інші начала. Феномен співвідчуттів застосовується Хвильовим з метою створення особливого роду синестетичного світосприйняття, яким автор «наділяє» своїх героїв. Володіючи подібним типом мислення, письменник доцільно використовує художній потенціал синестезії у творчості.

Література

1. Агєсва В. П. Микола Хвильовий / Віра Павлівна Агєсва // Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. : підручник / за ред. В. Г. Дончика. – К. : Либідь, 1998. – Кн.1 : Перша половина ХХ століття. – С. 284-292.
2. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Художественная литература, 1975. – 504 с.
3. Безхутрий Ю. М. Хвильовий: проблеми інтерпретації / Юрій Миколайович Безхутрий. – Харків : Фоліо, 2003. – 495 с.
4. Валенцова М. М. О магических функциях колокольчика в народной культуре славян / Марина Михайловна Валенцова // Мир звучащий и молчащий: Семіотика звука и речи в традиционной культуре славян / отв. ред. С. М. Толстая. – М. : Индрик, 1999. – С. 283-294. – («Библиотека Института славяноведения РАН. 11»).
5. Галеев Б. М. «Малиновый звон»: опыт этимологического детектива / Булат Махмудович Галеев // Свет и звук в архитектуре : тезисы доклада. – Казань : КАИ, 1990. – С. 18-20.
6. Галеев Б. М. Какого цвета «малиновый звон»? / Булат Махмудович Галеев // Природа. – 1989. – № 3. – С. 54-57.
7. Гачев Г. Д. Космос Достоевского / Георгий Дмитриевич Гачев // Проблемы поэтики и истории литературы. (К 75-летию со дня рождения и к 50-летию со дня начала научно-педагогической деятельности М. М. Бахтина): сборник статей / отв. ред. С. С. Конкин. – Саранск : Изд-во Мордовского ун-та, 1973. – С. 110-124.

8. Гришко В. Гоголівське у Хвильового / Василь Гришко // Сучасність. – 1982. – Ч. 7-8 (259-260). – С. 15-45.
9. Зайцева М. Л. Эстетическое своеобразие синестетических концепций русского авангарда: генезис и развитие : автореф. дис. ... канд. философских наук : 09.00.04 – Эстетика / Марина Леонидовна Зайцева. – Москва, 2009. – 26 с.
10. Короленко В. Г. Слепой музыкант: повесть/ Владимир Галактионович Короленко. – Уфа : Башк. кн. изд-во, 1980. – 128 с.
11. Костюк Г. Микола Хвильовий. Життя, доба, творчість / Григорій Костюк // Хвильовий Микола. Твори : в 5 т. / [упоряд. і загал. ред. Г. Костюка] – 2-е вид. – Нью-Йорк ; Балтімор ; Торонто : Смолоскип, 1984.– Т. 1. – 1984. – С. 15-106.
12. Лотман Ю. М. Художественное пространство в прозе Гоголя / Юрий Михайлович Лотман // Лотман Ю. М. В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь : кн. для учителя. — М. : Просвещение, 1988. – С. 251-292.
13. Майфет Г. Про «Сентиментальну історію» М. Хвильового / Григорій Майфет // Життя й революція. – 1929. – Кн. III, березень. – С. 100–109.
14. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн ; [сост., авт. коммент. и послесл.: А. В. Брушлинский, К. А. Абульханова-Славская. – 4-е изд.]. – СПб. : Питер Ком, 1998. – 705 с.
15. Тресиддер Д. Словарь символов / Джек Тресиддер. – М. : Фаир-Пресс, 1999. – 444 с.
16. Хвильовий Микола. Твори : у 2 т. / Микола Хвильовий. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1 : Поезія. Оповідання. Новели. Повісті. – 1990. – 650 с.

Ганна Вусик

Бердянський державний педагогічний університет

ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті аналізується підготовка майбутнього вчителя до ораторського мистецтва. Спеціаліст вищої школи повинен володіти знаннями про способи переконання, ефективні форми впливу на аудиторію.

Ключові слова: ораторське мистецтво, основи красномовства, риторика.

Vusik Anna.Oratorical art of future teacher

In this article we analyze the training of future teachers to oratory. Specialist of higher school should have knowledge of the ways of persuasion, effective forms of influence on the audience.

Keywords: rhetoric, fundamentals of rhetoric, rhetoric.

Нові тенденції розвитку освіти висунули перед вищою школою низку важливих завдань і зумовили певні зміни організації та змісту праці викладача, пошуки нових форм і методів навчання, що актуалізувало б проблему підвищення професійного рівня педагогічних кадрів.

Серед низки важливих завдань реформування вищої освіти першорядним виступає підготовка висококваліфікованих випускників, що майстерно володіють мистецтвом живого слова, правилами якого озброєє наука «риторика».

У дослідженні даної проблеми особливо важливими є наукові праці О. Волкова, Ю. Рождественського, Г. Сагач, І. Шведова, О. Юніної, в яких фундаментально амо реалізу теоретичні засади риторики як науки та закони ефективності риторичної діяльності; роботи В. Аннушкіна, Н. Безменової, С. Гурвича, Є. Ключєва, Н. Михайличенко щодо структури риторичної діяльності, її основних етапів. При визначенні системи

риторичних умінь фахівця враховано ідеї С. Абрамовича, С. Іванової, М. Львова, Є. Ножина. Цінними для нашого пошуку є доробки А. Капської, А. Михальської, О. Мурашова з проблем педагогічної риторики; праці В. Абрамяна, І. Зязюна щодо розвитку педагогічної творчості в процесі мисленнєво-мовленнєвої діяльності; методичні рекомендації щодо формування риторичних умінь, розроблені Д. Александровим, Н. Бабич, Д. Вагаповою, М. Єрастовим, М. Кохтевим, Х. Леммерманом, П. Сопером, В. Шейновим; роботи в галузі ділової риторики В. Андреева, Л. Браун, П. Мицича, Ф. Снелла.

Ораторське мистецтво майбутнього вчителя, спеціаліста гуманітарного профілю як компонента структури педагогічної діяльності розглядається як на основі аналізу теорії й історії ораторського мистецтва, мистецтва красномовства, так і на основі художнього читання, методики виразного читання, на основі вивчення сценічної діяльності акторів-читців (М. Щепкін, М. Горбунов, М. Заньковецька, М. Садовський, М. Тобілевич та інші), авторського читання (І.А. Крилов, Т.Г. Шевченко, М.В. Гоголь, В. Блакитний, О. Вишня та інші), словесної діяльності видатних педагогів (А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський та інші).

Поняття «риторика» з давніх часів не мало однозначного трактування. Античні ритори визначали риторику як мистецтво впливу на розум і волю громадян засобами слова (Арістотель, Платон, Сократ). У Стародавньому Римі, де великого значення надавали «прикрашенню» думок, риторика вважалася мистецтвом красномовства (Квінтіліан, Цицерон), сучасні дослідники (Р.Барт, Л.Введенська, Л.Павлова, Ю.Рождественський, Г.Сагач, П.Сопер та ін.) розглядають її як один із специфічних видів діяльності.

Аналіз наукової літератури[2], [5], [10], [12] та стану підготовки студентів у вищих закладах освіти свідчать, що елементи риторичної підготовки, не об'єднані цілісною концепцією, нерідко випадкові, частково представлені в окремих навчальних дисциплінах, які вивчаються студентами.

Основи красномовства як наука та навчальна дисципліна має давню історію. Це комплексна наука, що входить до складу філологічних дисциплін. Вона є однією з базових класичних наук, що покликана сформувати ораторську культуру, яка становить фундамент професіоналізму гуманітарних кадрів.

«Основи красномовства» – це не тільки академічна дисципліна, а й прикладна, що має на меті виховання вмілого промовця, який би володів прийомами ораторського мистецтва та використовував їх.

Метою вивчення курсу основ красномовства є оволодіння знаннями про способи переконання, ефективні форми впливу на аудиторію.

Завдання курсу:

- окреслити особливості розвитку зарубіжної та вітчизняної риторики в різні історичні епохи;
- всебічно проаналізувати основні види красномовства та їх жанри;
- формувати у студентів навички й уміння підготовки ораторського твору: вдосконалення його структури, логічних та емоційних засад;
- сформувати усталені навички публічного виступу;
- визначити перспективи розвитку красномовства.

Вивчення основ красномовства покликане активним формуванням ораторської культури суспільства, оскільки суспільство, яке ставить на чільне місце формування риторичної особистості, має значний духовно-інтелектуальний потенціал, бо класична риторика філософсько-дидактичного спрямування є активним чинником організації стабілізуючого культуротворчого фактору демократичної держави.

Оволодіння риторичною наукою ґрунтується на тісному системному взаємозв'язку з іншими навчальними курсами, зокрема з такими базовими, як релігієзнавство, філософія, логіка, етика, соціологія, філологія, історія України, всесвітня історія, історія культури, культурологія, психологія, лінгвістика, естетика та ам.

У процесі проведення лекційних та семінарських занять з основ красномовства застосовуються такі методи активного навчання:

- індивідуально-контрольна бесіда;
- тести контролю знань;
- ділові ігри;
- ситуаційні завдання;
- проблемні завдання;
- інноваційні технології.

Вивчення курсу «Основи красномовства» здійснюється, крім лекційних і практичних занять, у різних формах самостійної роботи студентів:

- самостійна робота з літературою, конспектування першоджерел;
- підготовка рефератів та їх захист;
- розв'язування тестових завдань.

Поточний контроль рівня знань студентів з дисципліни «Основи красномовства» здійснюється у формі усного опитування, тестового контролю, виконання контрольних робіт з використанням кредитно-трансферної системи, іспиту.

Запропонований навчальний посібник з основ красномовства [6] варто розглядати як намагання автора допомогти студентам гуманітарних спеціальностей університетів зорієнтуватися в проблематиці основ красномовства як навчальної дисципліни.

Мета навчального посібника [6] – дати знання з основ красномовства як науки про мисленнєво-мовну діяльність, спрямовану на переконання, вплив, досягнення цілей у процесі мовної комунікації, а також виробити у студентів уміння й навички аналізувати та продукувати тексти різного типу відповідно до мети, призначення й умов спілкування в процесі їхньої майбутньої професії.

Посібник [6] має практичне спрямування, оскільки забезпечить належну підготовку студентів, які навчаються у вищому навчальному закладі, допоможе виявити особистість оратора-професіонала.

Своїм змістом посібник забезпечує активну технологію здобуття знань, високий ступінь мотивації навчальної діяльності, розвиває креативні здібності й навички самостійної роботи, що відповідає пріоритетам кредитно-трансферної системи Болонського процесу.

Складниками пропонованого посібника є: 1) 4,5 кредита, які в свою чергу складаються з 8 змістових модулів, 16 лекцій, 16 практичних занять (у формі дискусій, круглих столів, дебатів, а мо реал), 16 самотійних робіт, 4 варіанти тестових завдань (до кожного кредиту у відкритій та закритій формах), завдання підсумкової контрольної роботи; 2) індивідуально-творчі завдання, 3) вправами для покращення дикції; 4) тексти промов для риторичного аналізу; 5) тексти для виразного читання; 6) теми, рекомендовані для написання рефератів; 7) тематика промов; 8) питання до іспиту; 9) система контролю набутих студентами знань; 10) перевірка рівня оволодіння основних ораторських умінь; 11) вислови відомих ораторів; 12) короткий словник риторичних термінів.

При підготовці й написанні навчального посібника [6] частково були використані навчальні посібники, монографії і збірки праць з основ красномовства[1], [3], [4], [7], [8], [9], [11].

Посібник «Основи красномовства» покликаний допомогти а мо реалізуватися студенту й досягти вершин свого професійного потенціалу.

Кінцевою метою навчання основ красномовства є формування в студентах таких умінь: вести бесіду на побутові, політичні, ділові, філософські, історичні та інші теми, які входять до кола культурної, компетентної людини; слухати й чути співрозмовника, ставити запитання в адекватній формі, коректно, етично подавати репліки, вступати до розмови, доповнюючи й розвиваючи тему бесіди; брати участь у дебатах з проблеми, в якій дискутант є достатньо компетентним, висловлювати свої думки й судження за нормами літературного мовлення на рівні строго регламентованих вимог до виступу; брати участь у дискусіях, суперечках, зберігаючи усі логічні правила; давати загально-риторичну оцінку прослуханого виступу чи тексту.

Література

1. Александров Д. Н. Риторика / Д. Н. Александров. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 431 с.
2. Аннушкин В. И. Риторика : вводный курс : [учебное пособие] / В. И. Аннушкин. – М. : Флинта ; Наука, 2011. – 292 с.
3. Безменова Н. А. Очерки по теории и истории риторики / Н. А. Безменова. – М. : Наука, 1991. – 215 с.
4. Введенская Л. А. Культура и искусство речи : Современная риторика / Л. А. Введенская. – Ростов н/Д : Феникс, 1995–1999.
5. Вусик А.Л. Риторика. Учебное пособие для манистрантов / Анна Вусик. – Донецк : Ландон-XXI, 2013. – 237 с.
6. Вусик Г.Л. Основи красномовства. Навчальний посібник / Ганна Вусик. – Донецьк : Ландон-XXI, 2013. – 226 с.
7. Голуб И. Б. Риторика : учитесь говорить правильно и красиво : [учебник] / И. Б. Голуб. – М. : Омега-Л, 2012. – 406 с.
8. Кохтев Н. Н. Основы ораторской речи / Н. Н. Кохтев. – М. : Изд-во МГУ, 1992.
9. Малолетнева И. В. Риторика и речевая коммуникация : [курс лекций] / И. В. Малолетнева. – М. : Логос, 2011. – 152 с.
10. Сопер П. Основы искусства речи / П. Сопер. – М., 1991.
11. Стернин И. А. Риторика / И. А. Стернин. – Воронеж, 2002.
12. Хазагеров Т. Г., Ширина Л. С. Общая риторика : курс лекций и словарь риторических фигур / Т. Г. Хазагеров, Л. С. Ширина. – Ростов н/Д., 1994.

Тетяна Горанська
*Південноукраїнський національний педагогічний університет
ім. К.Д.Ушинського*

ФУНКЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ПЕЙЗАЖУ В РОМАНАХ ІВАНА ФРАНКА «ДЛЯ ДОМАШНЬОГО ОГНИЩА» ТА «ОСНОВИ СУСПІЛЬНОСТІ»

Стаття присвячена проблемі функціонування художнього пейзажу в романах Івана Франка «Для домашнього огнища» та «Основи суспільності» та його значення в процесі створення характерів персонажів

Ключові слова: пейзаж, психологізм, характер.

Tatyana Goranska. Functions of artistic landscape in the novels «For a home fire» and «The Fundamentals of public» by Ivan Franko.

The article is devoted to the functioning of landscape art in the novels «For home bloody» and «Fundamentals of public» by Ivan Franko and its importance in the creation of the characters

Key words: landscape, psychology, character.

Одним з яскравих засобів поетики літературного твору та вираження духовності його персонажів є пейзаж. Ще з часів «Слова про Ігорів похід» письменники звертаються до змалювання картин природи для того, щоб яскравіше передати душевний стан людини. Тому літературний пейзаж поряд з портретом, інтер'єром, мовленнєвою характеристикою є традиційними предметами дослідження у літературознавстві, без аналізу яких неможливо говорити про майстерність характеротворення того чи іншого письменника.

Проблемі використання пейзажу як психологічної паралелі між станом природи та внутрішнім станом людини присвятив свою статтю «Психологічний паралелізм» видатний вчений-літературознавець

А.Н.Веселовський. Продовжив цю тему академік О.Білецький в своїй відомій праці «В мастерской художника слова». Він відзначає, що в романах ХІХ ст. пейзаж найчастіше відігравав роль декоративного фону. Однак, «Оскільки на цьому фоні виступають людські фігури, він є засобом надання їм більшої рельєфності, засобом відтінення, підкреслення їх особливостей, а відтак, і їх характеристики.» [1; 485]

Іноді в художньому творі розповідь про певні події чергується з описами природи, тоді між ними і подіями в світі природи встановлюється зовнішній паралелізм. Але, як вважає О.Білецький, окрім зовнішнього зв'язку існує і внутрішній. Описи природи вводяться, наприклад, в момент наближення героїв до критичного моменту життєвої драми. Читач ще не знає, як складеться далі доля персонажів, але може відчувати її внутрішній розвиток завдяки пейзажу, зображеному в творі. Цей зв'язок може бути продовжений: описи природи можуть слідувати за настроями героїв, слугувати цілям їх характеристики та душевних переживань. Прикладом такого використання літературного пейзажу може бути проза Івана Франка. Однак це питання не набуло ще достатнього розгляду в сучасному франкознавстві. Тому метою нашої статті є проблема художнього пейзажу та його функцій в прозовій творчості Франка, а саме в романах «Для домашнього огнища» та «Основи суспільності».

Звернемо увагу на функції пейзажу у романі «Для домашнього огнища». Пейзажі там стислі та лаконічні. Головна їх мета – відтворення душевного стану головного героя – Антона Ангаровича. Вводить їх письменник тоді, коли ситуація стає напруженою, психологічно невизначеною.

Перший випадок – це переломний момент роздумів Ангаровича, його спроба зрозуміти, що ж сталося в його житті, чому все раптом змінилося на гірше. Автор використовує пейзаж як фон на тлі якого розкривається душевний стан героя: « Капітан йшов і йшов, не зупиняючись, зайнятий своїми думками. Може те понуре небо, покрите олов'яними хмарами, ... може холодне повітря, може непригодна перспектива довгої, майже пустої вулиці, що кінчалася кладовищем, ... а може, все оте сумне, понуре і темнувате оточення пригноблювало капітанові думки і замість вдоволення втоптувало його чимраз в чорнішу меланхолію» [3; 64].

Все у приведеному уривку свідчить про глибокий розпач, депресію, які панують у душі героя. Оточуюча дійсність зображується в похмурих фарбах, у кольоровій гамі переважають темні тони (від олов'яного до чорного). Похмура холодна погода теж відповідає душевному стану Ангаровича. Більше того, автор сам зазначає, що навколишнє оточення «втоптувало в меланхолію» героя. Глибоко символічним є екзистенційний мотив дороги, що закінчується кладовищем. Ця картина є ніби передбаченням трагічного фіналу повісті.

Наступний пейзаж зображується Франком в той момент, коли капітан йде по вулиці після драматичної розмови з Редліхом. « Була холодна, тиха й темна ніч, Йшов сніг, і його студені клаптики густо сідали капітанові на лице, на очі й на уста. Він чув їх дотик, ніби уколи шпильок, та рівночасно почував якусь розкіш в тих уколах. Туркіт фіакрів, був йому також приємний, бо заглушав ту бурю, що лютувала в його нутрі» [3; 78]

В цьому випадку стан природи змальовується кількома точними штрихами. Його зображення потрібне Франкові для того, щоб передати не лише душевний, а навіть і фізичний стан здоров'я героя. Психологічно правдиво і вмотивовано письменник показує кружляння Ангаровича по вулицях після розповіді Редліха, тому кожний елемент зовнішнього світу зайвий раз підкреслює нервову напруженість героїв.

Ще один нічний пейзаж міста є психологічно значущим в тексті повісті: «І коли в ту хвилю Ангарович побачив блиск, який йшов з Анелиного вікна, те мляве лагідне світло, що проходячи крізь рухливу густу сітку спадаючих снігових платочків, в його очах набирало злегка пурпурового відблиску, немов було відбите від широкої калюжі крові, то знов скажений переляк обхопив усю його суть, і він... погнав геть від сеї брами.» [3; 81]

Франко створює складний зоровий образ, майже марення головного героя, який має глибоко символічний зміст. Лагідне світло, яке лине з Анелиного вікна, видається йому кривавим. Адже в його очах Анеля вже не любляча дружина та мати, а упир, який живиться людською кров'ю. Таким чином, пейзаж ще раз підкреслює трагічність, складність тих почуттів, які переживає капітан Ангарович.

В наведеній вище праці О.Білецький вказує на ще одну функцію пейзажу в літературному творі: «служити прелюдією до розповіді, з перших рядків налаштовуючи читача на певний лад необхідний автору» [1;486]. Є такі моменти й в даному творі. На початку IX розділу, в якому описується дуель Ангаровича з Редліхом є такий фрагмент: «Було три четверті на восьму. Сніг усе порошив. Надворі стояла сіра сутінь. Небозвід видався тісним і, немов величезний капелюх, насунений на чоло, змінював, маскував фізіономію міста. Рух на вулицях Львова був іще слабкий. Головний контингент прохожих становили діти, що поспішали до шкіл.» [3; 94] .

Змальована Франком картина також покликана настроїти читача на певний лад. Адже герой йде на зустріч, яка в будь-якому випадку закінчиться трагічно: або він вб'є свого кращого друга, або той вб'є його самого. Ця дуель – не вирішення ситуації, а лише доказ її безвихідності для головного героя. Тому ранок скоріше нагадує вечірні сутінки. Діти,

яких він зустрічає по дорозі, нагадують йому його власних дітей, яких, можливо, він вже ніколи не побачить. Це надає ситуації ще більшого драматизму.

Наступна пейзажна замальовка ще більш підсилює настрій трагічної безвиході ситуації. «Сад перед стрільницею був пустий і мертвий. Оголені з листя каштани і ясені підносили свої сірі гілляки до сірого неба. На грубих конарах і пнях лежали смуги і шапки свіжого вогкого снігу. Вся земля була покрита снігом.» [3; 97]. Як бачимо в обох описах переважає сірий колір – колір безнадії та відчаю. Також автор використовує засіб персоніфікації, – дерева змальовуються неначе живі істоти. Картина мертвого зимового саду є психологічно паралеллю, до того змертвіння, яке панує в душі головного героя.

Не важко помітити, що в усіх картинах природи є один спільний елемент – сніг. Весь час протягом дії повісті йде сніг, він супроводжує Ангаровича всюди, куди б він не йшов. Це є своєрідним рефреном до всього твору, адже сніг в мистецтві, на нашу думку найчастіше символізує втрачені надії. Характерним моментом є також те, що у романі переважають вечірні, або вранішні сутінки, що також створює певний настрій невизначеності та драматизму ситуації.

Таким чином, пейзажі у романі «Для домашнього огнища» найчастіше є психологічним фоном, на якому розкривається життєва драма головного героя.

В іншому аналізованому нами творі – «Основи суспільності» – пейзажі займають значно більше місця, та є більш розгорнутими. Це зрозуміло, оскільки твір задумувався Франком як великий соціально-психологічний роман, про що свідчать його листи до М.Драгоманова та А.Кримського. З трьох запланованих розділів Франко видав два з підзаголовком «Повість з сучасного життя». Однак сучасні дослідники, наприклад М.Ткачук, М.Голод, вважають цей твір романом. І дійсно, за деякими жанровими ознаками цей твір нагадує романи Бальзака, Діккенса, Флобера та інших видатних романістів XIX ст. Однією з таких рис є розкриття психології головних героїв на фоні пейзажу та інтер'єру, чи за висловом О.Білецького «живої та мертвої природи».

У цьому творі Франко проявив себе як великий майстер літературного пейзажу. Особливо яскравими є картини літньої ночі, які проходять крізь весь роман. На нашу думку, вони є справжніми шедеврами української літератури, в них Іван Франко проявив себе як справжній художник слова. Наприклад: «Розлившиися безбрежним морем понад землею і позапалювавши на небі незлічими свічки на те тільки, щоби тим виразніше показати, яка вона темна, та глибока, та густа, ніч пустилась на чари. Дмухнула по лугах і по річинах і покрила їх густими

сивими туманами пари, що стояли недвижно, мов незлічимої полки, готові в далекий похід. Широчезною долонею погладила по ланах і полях, і колосисті лани жита і пшениці, похилившись з легким шелестом під тою долонею, потім піднеслися вгору, випростувалися і стало тихо, недвижно, насторожившись, немов заперли в собі дух і слухають, що далі буде...» [3;295]

Наведений уривок з опису нічного пейзажу має не лише естетичну, а, в першу чергу, психологічну функцію. Картина чарівниці-ночі створена за принципом персоніфікації. Ніч змальовується Франком як жива істота, яка є повноправним героєм повісті, вона не лише як німий свідок нічного злочину, а й режисер, що грає людськими пристрастями.

«А стара чарівниця–ніч бачила все те, чула все те, бачила й чула ще далеко більше. Не новина їй людські злочини, людські терпіння, людська тривога, та проте вона вона любить такі сцени, розсипає всі свої багаті чари, щоб додати таким сценам щонайбільше дикої поезії, проймаючого жаху. ...Вона як добрий режисер, дбає не лише про зміст штуки, але також про декорації та костюми. ... І поки отут, в тихім темнім куточку землі, мовчазливі, перелякані, напівсвідомі актори відіграють страшну криваву драму і роблять усе, що треба, щоб її зав'язкою підготувати незвісну їм розв'язку, чарівниця-ніч тисячами таємних очей слідить за кожним їх кроком...» [3;300].

Пейзаж в аналізованому нами романі відіграє також важливу композиційну функцію. Він розділяє повість на дві частини: до скоєння злочину та після нього. Перша частина закінчується приведеним вище нічним пейзажем, а друга розпочинається світанком: «Велично сходило сонце над торецькою рівниною. Була якась така тиша, така врочиста повага на землі і в повітрі, щось таке невидиме, невлвиме та чутке і могуче тремтіло в природі, мов німа тривога перед приходом грізного судді. Чулося щось, мов глибоке, насилу здавлюване зітхання; тривога сірою мрякою повзла низом-низом, захопувала щораз більше простору, холодом віяло супроти пречистого, безхмарного неба, немов силкувалось і там здобути собі місце. А сонце звільна, велично і супокійно виринало в своїм маєстасі. Правда, перед ним розливалось пурпурове море, криваве озеро; воне невдержимо котилося зі сходу чимраз вище, залило пів неба і виявляло тривожній, безсильній, грішній землі почервоніле від гніву лице грізного месника.»[3; 302]

Образ сонця також створений за принципом уподібнення. В цьому випадку Франко користується фолькльорно-поетичними засобами. Традиційним для усної народної творчості є також протиставлення ночі та дня. Ніч – це час коли на землі панують темні містичні сили. Це час скоєння злочинів та гріховності. З приходом сонця всі темні сили повинні зникнути геть. Сонце виступає в виді божества, грізного судді, який

спостерігає з небесних вершин за тим, що діється на грішній землі та вступає в двобій з силами зла . « Нині сонце вставало в недоброму гуморі. Воно чуло, що щось недобре скоїлось на землі, і скоро тільки раз зирнуло на землю, на торецький двір, у вікно офіцини, то в тій же хвили мало відвернутися і з докором люблячої та строгої матері буркнуло до дочки-землі: Ага ! Ти вже знов!»[3; 303]

Введення у роман метафоричної, майже казкової сцени боротьби світлих та темних сил має важливе смислове навантаження. Ніякий злочин не залишиться безкарним, як би не намагались представники темних сил приховати правду, вона все одно стане явною. Силами зла у романі виступають не метафоричні, а цілком реалістичні образи графіні Торської та її сина, які спланували та здійснили важкий злочин – спробу вбивства заради наживи. Недарма Торська не спить ночами, «снується як манія» і всім своїм виглядом нагадує примару.

Франко використовує казковий епізод боротьби дня та ночі не даремно, хоча остання частина повісті до нас не дійшла, з її плану ми знаємо, що закінчуватись вона мала сценою суду над Торськими. Таким чином, Франко мав намір хоча б в художньому творі встановити справедливість, тому що в реальному житті злочинцям Стшелецьким – прототипам героїв роману вдалось уникнути покарання, не зважаючи на явні докази їх вини.

Отже, пейзаж у романах Івана Франка «Для домашнього огнища» та «Основи суспільності» має важливі естетичні, композиційні та психологічні функції. Він є важливим компонентом поезики цих творів та відіграє в них важливу ідейно-смислову роль.

Звичайно, в межах цієї розвідки ми не змогли досягнути всієї багатомірності та майстерності Івана Франка як майстра літературного пейзажу. В перспективі цікаво було б розглянути й інші твори письменника щодо використання пейзажу та його функцій та розкрити цю проблему в контексті традицій української літератури ХІХ та новаторства Івана Франка.

Література

1. Білецький О. В мастерской художника слова / Білецький О.В.Твори: У 5-ти т. – К., 1965. – Т. 3. – 463с.
2. Веселовский А.Н. Мерлин и Соломон / Веселовский А.Н. Избранные работы. – М., 2001. – 864с.
3. Франко Іван. Для домашнього огнища. Основи суспільності/ Франко Іван . Твори: У 50-ти т.– К., 1979.– Т. 19.– 485 с.

Юлія Горостоватова

*Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, аспірант
Одеський національний медичний університет, викладач*

СЮЖЕТНІ ФУНКЦІЇ ГРИ У РОМАНАХ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА МУЖЕНСЬКОГО ЦИКЛУ

У статті досліджуються функції гри у романах В. Винниченка «Лепрозорій», «Нова заповідь», «Слово за тобою, Сталіне!»

Ключові слова: гра, сюжет, маска, хронотоп, діалог, поліфонія

Gorostovatova J. The game functions in the plot of V. Vynnychenko's novels of muzhen cycle.

The article is dedicated to the analysis of game functions in novels «Leprozoriy», «The New Commandment», «It's time for You to speak, Stalin!» by V. Vynnychenko.

Key words: game, plot, mask, chronotop, dialogue, polyphony.

Осмилення функцій гри як літературно-теоретичної проблеми є одним з лейтмотивів науково-критичних розвідок ХХ – початку ХХІ століття. Українська філософська і літературознавча думка останніх років розгортає власне поле досліджень феномену гри і представлена працями М. Зубрицької «Номолегенс: читання як соціокультурний феномен», А. Богачова «Досвід і сенс», Т. Гундорової «Проявлення слова» тощо, що зумовлює актуальність порушеної проблеми. У зв'язку з яскраво вираженою ігровою моделлю творчості В. Винниченка, особливо його творів останнього, муженського періоду, яка спорадично згадується у працях таких дослідників винниченкіани, як О. Брайко, Т. Гундорова, І. Гожик, Г. Сиваченко, В. Хархун, постає наступна мета: детально проаналізувати муженський цикл творів українського митця з позицій лудичної природи

мистецтва слова, зокрема – специфіки функціонування гри у сюжетних конструкціях романів «Лепрозорій», «Нова заповідь», «Слово за тобою, Сталіне!».

Поняття гри у літературознавчій науково-критичній думці трактується у багатьох аспектах: як структуроорганізуючий чинник, запорука успішного діалогу (засада літературного комунікування[5]), каталізатор процесу читання й адекватного сприйняття художньої дійсності. Попри масштабність і розмитість терміна, можна говорити про певні домінанти, властиві грі у мистецтві слова: це її хронотопічність, оскільки гра завжди задає певну кількість хронотопів, об'єднуючи їх в цілісності під назвою художній світ твору, при чому ця хронотопічність може виражатись на різних рівнях художнього тексту, її діалогічність, тобто обов'язкове включення в ігровий хронотоп «іншого», без якого гра неможлива, сугестивність, адже гра включає в себе елементи впливу на читацьку уяву, є збудником емоцій, переживань (що включені у «горизонт сподівань»), інтенційність, тобто спрямованість на «когось», а не на саму себе, експериментальність тощо.

Для художніх творів В. Винниченка «муженської доби» характерна певна ігрова модель, яка оприявнюється як на формальному, так і на змістовому рівнях. Автор грає з жанрами, сюжетами, хронотопами, персонажами, з текстом, з читачем. Все у цій грі зазнає трансформацій, модифікується, акценти зміщуються.

Про близькість митцеві моделі *homoludens* зазначає Г. Сиваченко, простежуючи, що «ситуації у романах Винниченка вирішуються в ігровому ключі. Герої знаходять вихід у грі. В екстремальних умовах, що загрожують виродженням, грі підкоряються всі»[8: 35]. Погоджуємось з дослідницею у тому, що «значну частину творів автор відводить експозиції, грі з читачем, пропонуючи йому кілька розв'язок»[8 : 41]. З цього кута зору прикметною є сюжетно-композиційна структура роману «Лепрозорій», в якій ігрова концепція оприявнена на різних рівнях. Перш за все, звертаємо увагу на своєрідну «передмову»-експозицію «До видавців», яка написана в майбутнє і безпосередньо звернена до певного адресата, що його автор «запрошує» до діалогу, але не з собою, а з Івонною Вольвен, ім'ям і прізвищем якої підписано текст звернення. Загальновідомим є той факт, що Винниченко часто послуговувався шифрами, кодами при найменуванні своїх героїв, втілюючи у кожному з них певну концепцію, надаючи їм можливості пограти у межах заданого імені, замаскуватися ним. Івонна Вольвен – один з яскравих прикладів такої гри у кодування-розкодування, адже ім'я героїні – це французька фонетична транскрипція імені Володимира Винниченка. Автор роману вважає за потрібне довірити ведення мови про події саме 1-й особі, з

якою читач може ідентифікувати себе чи, навпаки, протиставляти, спілкуючись з героїнею як з другим «я», як з Іншим-в-собі чи Іншим-поза-собою. Така концепція наратора руйнує бар'єр неправдоподібності, запрошує читача прийняти умови гри і надягнути на себе маску Івонни як одну з власних іпостасей, форм вияву «я», і одночасно маску «видавців», оскільки, читаючи роман з передмовою, читач фактично ступає на ігрове поле видавничої діяльності, а отже інтерпретації і рецепції тексту. «Діалог» героїні і читача як сюжетна функція гри на рівні нарації створює своєрідний полілог, що переростає у поліфонію на рівні автор-наратор – текст – герой – читач. Автор надягає на себе наративну маску, тим самим знімаючи відповідальність за все, що відбуватиметься далі на ігровому полі, яке він запропонував, у хронотопі, який заданий ним аргіогі як правдивий. Читач водночас є Івонниним «я», що від його імені написано «передмову», і «панамі видавцями», що їм цю передмову адресована: «Я вас дуже прошу, панове видавці, не кидати, не дочитавши до кінця мого рукопису. Кажуть, що ви тільки починаєте читати рукописи авторів і зараз же кидаєте їх до коша... Мені казали, що коли абсолютно правдиво записати шматок того життя, в якому живеш, і зробити з нього те, що зветься романом, то він неодмінно мусить бути цікавим... Я чисто все пам'ятаю – всі слова, думки, рухи, сцени, обличчя людей, з якими жила, і можу переказати та описати все з абсолютною точністю. А головне – з цілковитою правдивістю» [2: 3-4]. Отже, маємо задоволення, по-перше, від «я», з яким свідомо чи несвідомо ототожнюємо себе під час читання тексту «передмови», від автора «роману у романі» у цілковитій правдивості, а також від самої героїні, що пише про минуле, яке пережила, і нам немає підстав у теперішньому, з якого вона пише, не вірити їй. Задано подвійний хронотоп. Перший, формально зовнішній, пов'язаний з теперішнім часом, з якого «я» Івонни Вольвен пише «До видавців» «текст у тексті», «роман у романі» (при чому вибір форми роману аргументовано у «передмові»). Також цей хронотоп включає в себе «ми» видавців, що читають надісланий твір. Другий, формально внутрішній хронотоп власне «роману у романі», пов'язаний з минулим героїні «Лепрозорія», про яке вона також розповідає у теперішньому часі від 1-ї особи, що знову ж таки є формою гри з читачами, правилом, яке задане наративною стратегією: за законами наративу читач ототожнює себе з героїнею, приміряє її маску, входить в її «тут-і-тепер-буття». Окрім формальних хронотопів, задані і змістові: автор передмови «До видавців», беззахисна і наївна «дівчина, якій всього двадцять років» кидає «нам-видавцям» приманку, зацікавлює, інтригує «нас-видавців» перспективою розгадки загадки, наближення до розкриття «убивства, якого у моїй історії немає, але воно от-от мало статись» [2 : 4], а також

перспективою знайти кохання: «Кохання існує у моєму романі». Фактично сформований читацький «горизонт очікувань» утруднює структуру роману на рівні композиції і сюжету, надає йому розгалуженості: авантюрного забарвлення, «детективності», запрошуючи «читача-видавця» взяти участь, стати мовчазним свідком подій «роману у романі», співучасником дії самого роману, який ще не опублікований, але публікація якого багато в чому залежить від «нас-видавців», нашої рецепції «апелью». Одночасно авантюристичність і детективний сюжет значно полегшують читацьку рецепцію, даючи змогу абстрагуватись від важких для сприйняття тезисів, ідей, теоретизувань у світ пригод, розслідувань, розкриття злочинів і встановлення істини, включитись в один з хронотопів. Винниченко свідомо грає з сюжетами і в сюжеті. Захищений саваном гри, митець виходить за межі одного сюжету, що створює не тільки ефект поліфонії, а й метапростору, панхронотопічності, всеохопності: читач начебто знає все і навіть більше, ніж герої.

Фактично, «До видавців» – це також своєрідна форма видання твору, але не друком, а шляхом передачі думки, шляхом зустрічі двох свідомостей у третьому світі – світі свідомості художнього твору. Автор грає не тільки сюжетами, а через них (сюжетні хронотопи) і жанрами, що дає підстави говорити про гру як метафункцію по відношенню до сюжету, розгляд якої, проте, не є метою нашої розвідки.

«Лепрозорій» – свого роду щоденник, сповідь, лист (до видавців), кіносценарій, філософський трактат й інструкція, але перш за все – роман, в якому всі інші жанри літератури і публіцистики підпорядковуються певній сюжетній конструкції за рахунок ігрового начала.

Яскравим підтвердженням «людичної природи» винниченкових сюжетів і героїв «Лепрозорія» є образ не тільки наратора і головної героїні Івонни Вольвен, яка грає у письменника, «рибалку», мемуариста, героя, жертву, дослідника, слідчого (маска як ігровий модус), а й ще одного героя – професора Матура, який долею «випадку» (один в важливих сюжетотворчих мотивів, за М.Бахтініним) стає жертвою цього ж таки випадку, потім жертвою Івонни, згодом її рятівником, вчителем, наставником, деміургом і в той же час тим, хто її спробує її занапастити. Хронотоп ігрового простору Івонни і Матура складний, багаторівневий. Тут наявні різні ігрові модуси, встановлено правила на різних рівнях, функціонують різні маски: карнівора і крюдіворки, Адама і «Євоньки», «людини, що сміється» («сміх» у Винниченка, чи радше в авторки роману Івонни, виконує різні функції, є семантично навантаженим), «людини, що бачить» (момент фіксації читацької уваги на очах, а також зорової уваги героїв на певних предметах подібний до кінематографічного прийому тримання у фокусі, своєрідної літературної фокалізації). Defacto, фінал

твору відкритий, проте тезу в одному з «романів з тезою» сформовано, концепцію висловлено, завдання авантюрного героя виконане: читач, заінтригований початком апелю, прочитав його до формального кінця і тепер, по суті, має справу не з авантурною Івонною з «роману у романі», а з Івонною, яка писала до «читачів-видавців». Слово залишається за читачем, адже кінець розповіді Івонни сповнений питань, відповіді на які читач дає за межами тексту роману Івонни як буття, але у межах тексту власного буття як колишнього спів-буття з Івонною, а можливо і самоідентифікації з нею не тільки у минулому, а й теперішньому, де героя немає, а теза – є.

Наративну стратегію В. Винниченка, обрану в «Лепрозорії», логічно, але не хронологічно, продовжує «політична концепція в образах», «роман» «Слово за тобою, Сталіне!». Останній твір автора, в якому «маски спадають повільно», не поступається попереднім, а навпаки є наслідком всього, що було «до того». У «Передмові автора» «мандрівник каньйонами художньої образності» (Я. Голобородько) «демаскує наративну стратегію», підводячи підсумок написаному, роблячи рев'ю, в якому зазначає, що роман є смисловим продовженням «Нової заповіді» (друга редакція якої була завершена 49 року, за рік до написання «Слова»): «Основну ідею цієї соціально-політичної й мирної концепції, що пропонується в цій книзі, я виклав у загальних рисах у попередній моїй праці, що вийшла під заголовком «Нова заповідь»... Розвиток ідеї цієї концепції й ставлення до неї різних течій громадянства в Союзі Радянських Республік я викладаю в оцій книзі... І так само роблю це в образах, у найприступнішій формі для найширшого кола читачів, які здатні цікавитись пекучим питанням війни і миру... Зроблено цю працю з найбільшою об'єктивністю якої вимагає велика мета всіх людей – мир на землі. Події, дійові особи, картини буденного життя в Радянському Союзі представлено в ній на підставі документів, на свідченнях багатьох живих людей, на загальновідомих фактах і на особистому досвіді автора» [4: 97]. Така демістифікація процесу художньої творчості є нічим іншим як ще однією авторською грою. На перший план виступає автотекстуальність, гра наративами, дискурсами, сюжетами. Як і в «Лепрозорії», автор запевняє нас в цілковитій правдивості, непохитності художніх фактів його «концепції», оскільки на кожен художній факт у нього є документальне підтвердження. Окрім цього на користь правдоподібності, вірогідності викладеного свідчить і факт того, що письменник не довіряє слово Іншому, масці, а у «передмові» звертається до читача від *власної* особи, розвінчуючи, здавалось, всю умовність своєю біографічною, історичною присутністю, і в той же час надягаючи маску інтерпретатора подій, концептуалізатора, об'єктивного свідка, не-

байдужого до проблем миру у Радянському Союзі і на землі. Авторська маска залишається наративною стратегією письменника, але вже на іншому рівні правдоподібності, художньої умовності.

«Нова заповідь» як «постподія» по відношенню до «Лепрозорія», «продовження» творчого експерименту і пошуків митця і як «преподія» по відношенню до «Слова за тобою, Сталіне!» вирізняється своїми жанровими, наратологічними, сюжетними особливостями. Г. Сиваченко зауважує, що Винниченко муженського періоду є творцем «нового для української літератури жанру роману-диспуту чи роману-дискусії («Вічний імператив», «Лепрозорій», «Нова заповідь», «Слово за тобою, Сталіне!»)» [8 : 109]. Не послаблюється і його тяжіння до кіносценарного стилю, що поєднується з ігровим романом. Про Винниченка 30-40-х років відомо і як про зачинателя традицій інтелектуального роману [7: 13]. При всій жанрово-стильовій сплавленості творів муженського циклу, константами залишаються авантюрно-детективні сюжети, що є своєрідним метажанровим різновидом романістики Винниченка муженського циклу, наративні стратегії, формула «роману в романі», «наліт гривуазності» (Г. Сиваченко), який виявляється у грі масками, «голосами», елементами сюжету і самим сюжетами, мовленням героїв. Цього разу авторська наративна стратегія побудована на основі викладу подій «стороннім», екстрадієгетичним наратором, голосом зовні. Одночасно «роман у романі», проповіді-заповіді Віша-Панаса Скиби, Стовера, спостереження брата Мері Сміт, викладені у формі записів і передані у творі через голос Мері, передані вибірково, в чому є «заслуга» Мабель. Маски герої приміряють протягом всього твору: так, Панас Скиба стає Петром Вишнятинським, Гриць Савенко Кіндратом Сліпощуком, племінниця мільярдера Мабель Стовер друкаркою, Жан Рутьо і Жак Ленуар – «соціалістами з мансарди», «представниками інших, від імені яких провадять ідею колектократії». Посилюється у сюжетних конструкціях «Нової заповіді» і прийом деталі. Наскрізні семантично навантажені образи годинників, вікон, дзеркал змушують замислитися над атмосферою, в якій відбуваються події, над тлом, фоном, над присутністю метареальності, іншого світу, світу Іншого. Поява Іншого, двійника, проєкції є спробою багатьох інтерпретацій філософських, політичних концепцій Винниченка, зокрема концепцій «чесності з собою» та «колектократії», способом відчуження та інтерпретації ідеї зі сторони. Такий ефект дзеркала і двійництва, відчуження у контексті творчості Винниченка Т. Гундорова називає «метафорою об'єктивності», і пояснює зацікавленням героя у тому, наскільки здатна людина відбити різні площини його «я» [5: 304]. Сама ідея «чесності з собою» є способом відчуження зображуваного. Зведення у творі героя-ідеолога та його

«двійників»-критиків – один з парадоксів творчості Винниченка, який стає системним, конститутивним. конструюючи такий тип оповіді, в якій герой-протагоніст зустрічається зі своїм інтегральним «я», тобто системою поглядів, інвектив, йому приписаних [5 : 293]. Таким чином, надягаючи на героїв герменевтичну маску Іншого, наратор створює ефект поліфонії. Одночасно ця маска призводить до спроби змодельовати рухому структуру ціннісного «горизонту очікувань», показати «помежів'я» етичного досвіду особи. У Винниченка «гра служить засобом розкриття сугестивного й автосугестивного значення втілюваного персонажем рольового проекту, мета якого – віднайдення справжніх, а не фантомних рис існування й спілкування» [1 : 13].

«Бачення «збоку», «іззовні», коли власне «я» перетворюється на об'єкт, характеризує екзистенціальний дискурс у Винниченковій прозі. Опис-гра на поверхні речей і об'єктів, своєрідне віддзеркалення суб'єктивного світу людей, неконтрольованість моральної поведінки, моменти своєрідного «включення підсвідомості визначають цей різновид дискурсу» [5 : 303], – зазначає Т. Гундорова, досліджуючи творчість В. Винниченка у контексті модернізму.

Безпосередній аналіз трьох романів В. Винниченка муженського періоду «Лепрозорій», «Нова заповідь» і «Слово за тобою, Сталіне!» – це, перш за все, аналіз авторських ігрових стратегій, за допомогою яких він створює свою художню реальність з властивими лише їй внутрішніми і зовнішніми хронотопами, експериментує з жанрами, сюжетами, мотивами, з психологією тексту, жанру, героя і читача, вдаючись до «надягання» масок, підпорядковуючи все ряду завдань, які реалізовував протягом всього свого життя. Маємо на увазі боротьбу за мир на землі, знищення тоталітаризму, впровадження конкордизму як цілісної філософської системи поглядів в повсякденне життя та реалізацію постулатів конкордизму у будь-яких ситуаціях, встановлення внутрішньої гармонії, «чесності з собою», а через себе й з іншими, адже людина не може бути щасливою одна, доки її оточення перебуває у стані «лепрозорія».

Література

1. Брайко О.В. Поетика прози Володимира Винниченка 1900-1910-х років/ О. В. Брайко.– Автореферат дис.-ції на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук . – Київ, 2002. – 19 с.
2. Винниченко В. Лепрозорій: роман/ В. Винниченко; післямова Г. Сиваченко. – К.: Знання, 2011. – 382 с.
3. Винниченко В. Нова заповідь: роман/ В. Винниченко; післямова Г. Сиваченко. – К.: Знання, 2011. – 349 с.
4. Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне!// Оповідання. Роман «Слово за тобою, Сталіне!», п'єса «Чорна Пантера і Білий Ведмідь»/ В. Винниченко. – К.: Наук.думка, 1999. – С.92-373.
5. Гундорова Т. Конструювання модерністського дискурсу(Володимир Винниченко)// Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Вид.2: перероб. та доп./ Т. Гундорова. – К.: Критика, 2009. – С.271-337.
6. Зубрицька М. Homolegens: читання як соціокультурний феномен/ М. Зубрицька. – Львів: Літопис, 2004. – 352 с.
7. Передерій С.М. Детектив 20-30-х років ХХ століття в американській та українській літературах: типологічні подібності, художні особливості/ С. М. Передерій. – Автореферат дис.-ції на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук . – Київ, 2012. – 20 с.
8. Сиваченко Г.М. Пророк не своєї вітчизни. Експатріанський метароман Володимира Винниченка: текст і контекст/ Г. Сиваченко. – К.: Альтернативи, 2003. – 280 с.
9. Сиваченко Г. Пошук можливих альтернатив/Г. Сиваченко// Нова заповідь: роман/ В. Винниченко; післямова Г. Сиваченко.– К.: Знання, 2011. – С. 341-349.

Грудок-Костюшко Марина
*Южноукраинский национальный педагогический
университет им. К. Д. Ушинского*

ФОРМИРОВАНИЕ ДИАЛОГОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

В статье рассматривается проблема формирования диалоговой компетентности у иностранных студентов, изучающих русский язык; а также анализируется один из критериев структуры диалоговой компетентности.

Ключевые слова: диалог, диалоговая компетентность, техника формулирования вопросов и ответов.

Marina Grudok-Kostyushko. Forming of dialogue competence of students in the process of teaching Russian as to foreign.

The article deals with the problem of forming a dialogue competence of foreign students and also we analyze the structure of the dialogue competence in it.

Key words: dialogue, dialogue competence, formulating questions and answers.

В настоящее время вновь происходят изменения в методике обучения русскому языку как иностранному. Здесь отмечается разнообразие используемых методов и учебников. Наблюдается разумное сочетание сознательно-сопоставительного, коммуникативного и суггестопедагогического (процесс ускоренного обучения, основанный на достижениях психолингвистики) методов. На современном этапе активно развивается диалогизация образования. Умение слушать и слышать, вести диа-

лог является частью структуры способностей студентов к различным видам деятельности и показателем сформированности диалоговой компетентности. Широкое внедрение диалога в учебную практику началось недавно – в начале 90-х годов XX века.

Весомость обозначенного отмечают ученые (Л. Гаврилина, Л. Зазулина, А. Фурман), которые рассматривают диалог как составляющую коммуникативной подструктуры любого занятия, считая, что это обусловлено современной культурной ситуацией, поскольку для развития когнитивных процессов, как и для развития личности, нужен «живой» диалог [1].

При разработке методики формирования диалоговой компетентности четко разграничивались два различных значения термина «диалог»: диалог как форма речевого общения, имеющая свои задачи и условия их реализации, и диалог как вид устной речи, то есть как особый способ совместного формирования и формулирования мысли посредством языка.

Главной функцией диалога как формы общения является обмен мыслями и чувствами. Анализ процесса взаимодействия реплик участников общения может осуществляться с различных позиций. Среди существующих в литературе подходов более целесообразным является коммуникативный. В качестве психологической основы такого подхода принят коммуникативный вклад каждого участника в организацию и логику развития самого процесса обсуждения в зависимости от их отношения к обсуждаемому объекту и преследуемых ими целей.

Под диалоговой компетентностью понимается способность создавать собственный диалог в зависимости от ситуации, обосновывая свою позицию и апеллируя к мнению оппонента.

Логическим началом любой деятельности является осознание цели. В нашем контексте – это понимание иностранными студентами цели диалогового дискурса. Цель обучения диалоговому дискурсу как компоненту педагогического процесса заключается в развитии личности студента, раскрытии его способностей и талантов. В контексте образовательных реалий эта цель может конкретизироваться как подготовка иностранных студентов к жизни в другой стране, развитие их интеллектуальных и творческих способностей, овладение знаниями, актуализация умений, требуемых жизнью, – умение общаться, контактировать с другими людьми, в том числе решение конкретных проблем, умение обрабатывать информацию, гибко реагировать на изменения в жизни и тому подобное. Таким образом, цель обучения диалоговому дискурсу логично выступает как формирование жизненной компетентности студентов.

Диалоговый дискурс – индикатор приобретенных знаний и стимул к овладению новыми. Ценности, потребности, мотивы человека являются движущей силой для конкретных актов дискурсивной деятельности. Личностные качества стимулируют, ограничивают дискурсивную деятельность, но в конечном итоге предопределяют осуществление определенных поступков. Кроме того, по результатам дискурсивной деятельности можно сделать вывод об определенных личностных качествах человека, так как последние проявляются в ней.

Как отмечается в научной литературе, основной проблемой при обучении диалогическому общению является проблема классификации диалогов, а также создание необходимых ситуативных условий для обучения соответствующим функциональным типам диалога, позволяющим приблизить процесс обучения к условиям реального диалогического общения.

Диалоги классифицируются по следующим критериям: социолингвистическим, психолингвистическим, коммуникативно-прагматическим и тематическим.

Скалкин классифицирует диалогическую речь относительно количества участников общения: диалог, полилог; описывает три разновидности диалогического общения: социальный контакт, деловой разговор и непринужденная беседа [2]. Большинство ученых (Б. Баев, В. Библер, А. Валлон, Л. Выготский, Ю. Кулюткин, Г. Кучинский, Ж. Пиаже, В. Титов и др.) выделяют два основных вида диалога: внешний и внутренний. Во внешнем диалоге разные взаимодействующие смысловые позиции развиваются разными реальными собеседниками, во внутреннем – разные взаимодействующие смысловые позиции развиваются одним и тем же субъектом [3; 4].

По особенностям создания учеными четко противопоставляются первичные (природные) и вторичные (воспроизведенные художественными или другими средствами) диалоги.

Сценарии природных диалогов «пишутся» двумя или несколькими участниками, связанными общностью места и времени, в процессе коммуникации. Содержание вторичных диалогов воспроизводится авторами (писателями, сценаристами, составителями рекламы) с учетом основных закономерностей диалогического общения. При этом получатель и адресат речи не связаны общностью хронотопа. Языковая организация воспроизведенных (смоделированных) диалогов не может полностью соответствовать особенностям строения первичных диалогов [5].

По форме реализации диалоги делятся на устные и письменные. Первичные диалоги существуют всегда в устной форме. Письменное

воплощение для диалога, в основном, является вторичным. В то же время следует отметить, что устная форма реализации не гарантирует первичности диалога. Социологизированную типологию диалогов выдвинул Т. Гард. По мнению учёного, типы диалогов выделяются в соответствии с социальными параметрами, с модусами взаимодействия и по степени официальности, а именно диалог между подчиненным и начальником в противовес диалогу равных; диалог как борьба и диалог как обмен; диалог регламентированный в противовес нерегламентированному [6]. Идеи Т. Гарда были восприняты и развиты современными лингвистами (В. Демьянко, М. Макаров и др.). Разграничение типов диалогов происходило по линии «доминирование – кооперативность – конфликт». В доминировании только один собеседник задает вопрос, навязывает тему, а другой подчиняется ему в этом отношении. В диалоге с гомогенным кооперированием сначала только один собеседник вводит тему, потом другой; инициатива поддерживается в ходе расширения и / или модификации диалогической ситуации. При гетерогенном кооперировании участники выполняют неравные роли, дополняющие друг друга. Так, в работах М. Макарова противопоставляются диалоги, развивающиеся в русле соблюдения норм кооперативности, и диалоги – конфликты, где наблюдается борьба за коммуникативную инициативу, за право подчинять диалог своим целям [7]. Т. Винокур, а вслед за ней другие лингвисты (В. Карасик, А. Паршина и др.), противопоставляют диалог равных и диалог неравных [8].

Достаточно широкую известность получила в диалоговедении классификация, предложенная А. Соловьевой, которая определяет диалоги с учетом специфики психологического взаимодействия партнеров, соотношения логического и экспрессивного моментов, а именно: диалог – спор; диалог – конфиденциальное объяснение; диалог – эмоциональный конфликт (ссора) диалог – унисон [9, с. 104]. Указанная классификация полностью или частично принимается многими исследователями. Классификация диалогов зависит от критериальных подходов к их определению, основными из которых являются: характер протекания диалога и его внешняя форма, степень готовности, целевая направленность, количество участников, характер реакции на первую исходную реплику диалога, семантическое наполнение диалога, тематическое и структурное сочетание реплик; в большинстве случаев классификация диалогов зависит от их функций в социальных коммуникациях. В структуре диалоговой компетентности иностранных студентов владение техникой формулирования вопросов и ответов является первым показателем критерия умения / навыки.

Вопросы – это стержень диалоговой речи, одна из логических форм, основанных на определенной системе знаний. Любой вопрос включа-

ет в себя прежде всего исходную информацию, предпосылку вопроса. Кроме того, вопрос указывает на недостаточность и необходимость дальнейшего дополнения и расширения знаний. Вопрос не является суждением, поэтому он не может быть истинным или неистинным. Чтобы формулировать вопросы и отвечать на них, необходимо иметь определенный уровень знаний по проблеме, которая обсуждается.

Проблема классификации вопросов остаётся нерешённой. Вопросы – это стержень диалоговой речи, одна из логических форм, основанных на определенной системе знаний. Любой вопрос включает в себя прежде всего исходную информацию, предпосылку вопроса. Кроме того, вопрос указывает на недостаточность и необходимость дальнейшего дополнения и расширения знаний. Вопрос не является суждением, поэтому он не может быть истинным или неистинным. Чтобы формулировать и отвечать на вопросы, необходимо иметь определенный уровень знаний по проблеме, которая обсуждается. В контексте нашего исследования внимание было сконцентрировано на классификации вопросов по В. Гладкому, В. Беркову и Я. Яскевичу. Ученые выделяют уточняющие (закрытые) вопросы, открытые, наводящие, альтернативные, проблемные.

Уточняющие (закрытые) вопросы, на который собеседник может в основном ответить только односложными «да» или «нет», поскольку они приводят к завершению разговора, то есть по содержанию не создают предпосылок для его продолжения. Открытые (прямые) вопросы позволяют «открыть», завязать разговор, поэтому собеседник не может ответить на них односложно, «да» или «нет». Открытые вопросы побуждают его сообщить определенную информацию и этим дать новый толчок для разговора. Наводящие вопросы заставляют собеседника подтвердить сказанное, в нем формулируется определенная мысль. Альтернативные дают собеседнику возможность сделать выбор из двух (или более) предложений и помогают принять решение. Проблемный вопрос является сложным, связанным с противоречием; предусматривает споры на базе различных толкований; создает трудности, необходимые для проблемной ситуации.

Техника формулировки ответов достаточно сложная, поскольку она зависит от характера вопросов. Ученые (П. Мицич, Е. Мигунова и др.) выделяют основные виды ответов: полные – неполные, уместные – неуместные. Полные ответы устраняют неопределенность, содержащуюся в вопросе. В логическом плане неполным ответом является любое высказывание, что следует как следствие из прямого ответа. Уместные ответы – это ответы по существу. Неуместные ответы не отвечают на главный вопрос. Таким образом, владение техниками формулировки

вопросов и ответов позволит иностранным студентам более эффективно осуществлять диалоговое общение.

Литература

1. Гаврилина Л. К. Диалог как необходимая составляющая коммуникативной подструктуры учебных занятий / Л. К. Гаврилина // *Фундаментальные исследования* – РАЕ. – 2007. – № 4. – [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.Rae.ru>.
2. Скалкин В.Л. Обучение диалогической речи (на материале английского языка) :пособ. для учителей / В.Л. Скалкин. – К. : Рад.шк., 1989. – 158 с.
3. Титова В. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи: Книга для вчителів / В. Титова. – К. : Рад.школа, 1997. – 136 с.
4. Баев Б.Ф. Психологія внутрішнього мовлення / Б. Ф. Баев – К. : Рад.школа, 1966. – 92 с.
5. Перепелицина О.А. Діалог у контексті безосновності 2004 года : автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / О. А. Перепелицина. – Харьков, 2004. – 21 с.
6. Демьянков В.З. Тайна диалога: (Введение) / В. З. Демьянков // *Диалог: Теоретические проблемы и методы исследования*. – М. : ИНИОН РАН, 1992. – С.10 – 44.
7. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М. : ИТДГК Гнозис, 2003. – 280 с.
8. Винокур Т.Г. Стилиевой состав высказывания в отношении к говорящему и слушающему / Т. Г. Винокур // *Русский язык. Функционирование грамматических категорий: Текст и контекст*. – М. : Наука, 1984. – С.135-154.
9. Соловьева А.К. О некоторых общих вопросах диалога / А.К. Соловьева // *Вопросы языкознания*, 1956. – № 6. – С. 103-110.

УДК : 1.82.0+ 123.21+ 82-31

Віра Гуменна, Руслана Мельникова
*Південноукраїнський національний
педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського*

РОМАНИ О. ГОНЧАРА «ТВОЯ ЗОРЯ» І «БЕРЕГ ЛЮБОВІ»: НАРОДНОПОЕТИЧНІ ВИМІРИ

У статті досліджуються фольклорні традиції в романах О. Гончара «Твоя зоря» і «Берег любові» в поетикальному аспекті.

Ключові слова: авторські відступи, духовні витoki, фольклорна метафоризація, лейтмотиви, функції, філософська проза, символіка.

Vera Gumenna, Ruslana Melnikova. Novels «Your dawn» and «The shore of love» by O. Gonchar: folk and poetic measurings

In the article we explore the folklore traditions in the novels «Your dawn» and «The shore of love» by O. Gonchar in their poetical aspect.

Key words: author's digression, spiritual sources, folklore metaphor, functions, philosophical prose, symbolism.

Дослідники творчості О. Гончара послідовно і досконало простежили літературні витoki його художньої манери і справедливо відзначають, що в українській традиції він переважно звертається до класичних зразків (Шевченко, Франко, Коцюбинський). Можна помітити тісний зв'язок творчості О. Гончара з романтикою Ю. Яновського, неодноразово згадує він ім'я Довженка...

Крім того, стиль О. Гончара – романіста тісно взаємозв'язаний з поетикальним аспектом народнопоетичної творчості, з його зображально-виражальними засобами і прийомами. Не претендуючи на вичерпне дослідження специфіки творчого продовження народнопоетичних традицій письменником, автори статті роблять спробу до певної міри

розкрити функції фольклору у формуванні його стилю. Щоправда, порушена літературознавча проблема принагідно уже розглядалася, тому – то і залишається малодослідженою (маємо на увазі праці Л. Новиченка, І. Семенчука, М. Гуменного).

Вивчення творчої лабораторії О.Гончара дозволяє встановити певні особливості структури його творів. У романі «Берег любові» переважає любовна сюжетна лінія, а колізії підпорядковані їй: вони ніби вкраплені в розвиток інтриги. І тому роман тяжіє до психологізму. Зовсім інше співвідношення колізій та інтриг у «Твоїй зорі». Тут любовна сюжетна лінія перебуває на другому плані, відсунута соціальною проблематикою, а сам роман тяжіє до філософської різновидності жанру. По – друге, Гончар не прагне дотримуватись хронологічного порядку у викладі матеріалу, часто вставляючи авторські відступи або відомості про минуле героїв. Крім того, у романі «Твоя зоря» спостерігаємо більшу філософічність, метафоричність і фольклорну романтичність (про це свідчать численні фрагменти роману: сніговий вихор, рій бджіл у зимову заметіль та ін.).

Уже самі назви романів мають фольклорно – символічне значення. Назва роману «Берег любові» символізує образ берега, який надає сонячне світло всьому повістуванню, з'являючись то як реально існуюча картина, то як романтичне світовідчуття героїні. Є всі підстави стверджувати, що берег сприймається героїнею як щось таке, від чого ми відштовхуємося, але воно продовжує жити в нашій душі як моральний орієнтир. Берег – це наші духовні витoki, що супроводжують нас впродовж життя. Щодо роману «Твоя зоря», то тут образ – символ «зоря» фольклорного походження означає долю як фатум, що зумовлює щастя/нещастя в людському житті. Це простежується на прикладах життя Заболотного, Романа Винника, Надьки, її доньки... О.Гончар зосередив головну увагу на сучасному – останньому – етапі життя героя, коли, власне кажучи, і почалося осягнення минулого і пережитого, коли Заболотний став замислюватися над проблемами людського щастя, над сенсом життя, над будь- яким власним вчинком, над вічними таємницями явищ природи, осмислення завжди у фольклорно-романтичних поетикальних вимірах. Це все ми спостерігаємо у багатьох фрагментах роману «Твоя зоря»: «На прощання ми знову схилиємось над цебром, що, повне колихкої води, так було схоже на оте золоте пісенне відерце, у якому «соснові клепки й дубове денце...» [2, с. 339]; «Вслухайся і відчуєш, що перед тобою звершується тайнодійство, що всі ті гречані нетрі зараз повні життя, там відбувається щось могутнє, загадкове, нуртує там сила вічної, неосяжної пристрасті, якій під цим небом, у цей сяючий, безвітряний день так солодко віддається сама природа» [2, с. 347–

348]; «А зоряна вода – то ж річ страшна, для таких, як ми, може, навіть згубна! Готують її особливим чином, ставлять воду якоїсь там ночі під найчистішими зорями, коли небо все аж горить, і неодмінно, щоб ніхто тієї води не сколихнув, ніхто щоб її ні оком не підстеріг, ні голосом не сполохав, доки вона набирається сили...»[2, с. 340] та ін. Такі ж мальовничі картини помічаємо і в романі «Берег любові»: «Стоїть у мрійнім чеканні людина, а море гуркоче («грає» – як мовилось у піснях), і щось ніби магічне є в цих його вічних неспокоях, в нескінченно лисніючих під місяцем бурунах. І ось о тій порі, коли все надбережжя вже пов'ється снами чи слухатиме могутню музику прибою, коли тільки місяць ясно й самотньо горить у небі та хмари, розкидані де-не-де сріблясто біліють, наповнені світлом...»[1, с. 214] тощо.

Фольклорна метафоризація картин природи в обох романах переважно літня, з місячними ночами, ясними зорями, степовими квітами, просторами полів. Все свідчить про красу землі, радості життя і щастя мирної праці.

У кожному із аналізованих романів значну роль відіграють лейтмотиви, що виконують найрізноманітніші функції. Так, наприклад, заголовки романів набувають узагальнено– символічного значення і характер лейтмотиву: «берег любові», «твоя зоря» та ін. Пронизуючи всю тканину художнього твору, вони сприяють розвитку і динаміки ідеї. Правий О. Потебня, стверджуючи думку: «Символізм мови, напевно, можна назвати її поетичністю; навпаки, забуття внутрішньої форми здається нам прозаїчністю слова» [5, с. 37].

У стилі роману «Твоя зоря» помічаємо органічний взаємозв'язок двох течій: народнопоетичної та реалістичної, остання стає головною, домінуючою. Жанр роману поглиблюється за рахунок народної поетичної творчості, бо в її основі знаходиться фольклорне «зерно». Часто глибинна думка народної легенди чи пісні підсилює головну ідею роману(наприклад, легенда про Анастасію – розвідницю або пісня «Забілили сніги...» та інші, що утверджують віру в майбутнє і любов до Вітчизни). Подібні фольклорні інгредієнти, по-перше, збагачують художню палітру роману, а, по-друге, переконливо засвідчують перемогу добра над злом. В романі ж «Берег любові» теж зустрічаємо аналогічні фольклорні жанри (пісні, легенди тощо), але тут ми знаходимо фольклорну метафоризацію в меншій кількості, ніж в останньому творі.

Обидва романи О. Гончара тяжіють до філософської прози, в якій складні і гострі проблеми стають структурнотвірними, що дозволяють виразити філософсько – узагальнений погляд на дійсність, віднайти новий підхід до розуміння основ людського буття і світу, а це приводить до необхідності вироблення певних принципів і прийомів поетики (умов-

ність, співвіднесеність реального та ірреального, філософська символіка і фольклорна метафоризація тощо). В обох романах простежується властиве романтичній традиції безпосереднє вираження ідеалу і, у зв'язку з цим, широке використання фольклорної символіки, яскравість словесних фарб у співвіднесеності з властивою реалізму «діалектики душі». На думку О.Гончара, фольклор повертає літературу від конкретних проявів індивідуальності до типології людської спільності, бо у фольклорі сконденсована пам'ять народу, його життєвий досвід, його філософія та історія, тип світосприйняття і мислення. Духовний досвід народу і людства фокусується в духовній біографії особистості (Заболотний, Ягнич), в житті її духу і розуму.

Як доречно відзначив П. Загребельний, «приєднуючись до героїчних сторінок минулого, кожен народ повніше усвідомлює, що він вічний на своїй землі, відчуває міцність коріння, безперервність традицій. А чим міцніше коріння, тим переконливіша упевненість у майбутньому»[4, с. 3]. Актуальні проблеми осмислення місця героя у філософській прозі теж діалектично зв'язані з тими ж джерелами.

В обох аналізованих романах герої і події сприймаються у найскладніших взаємозв'язках державно – громадянського, природно – національного, культурного, інтелектуально– психологічного, емоційно– естетичного. Заболотний і Ягнич, що сформувався в атмосфері народно-поетичних традицій, своїми думками і переживаннями не обмежуються вузько особистими інтересами, а переносяться на простори Вітчизни і навіть планети.

У контексті наших роздумів важливим є те, що читач і герой разом ідуть у майбутнє, кожен по– своєму розуміючи його. Доля героя своєрідно продовжується, і продовжується по-різному у свідомості читачів – представників різних поколінь і світорозуміння. Це розширює діапазон романів, підсилює їх естетичну цінність і виховне значення.

Доречно послатися на міркування відомого гончарознавця М.Х.Гуменного, який, досліджуючи поетику митця, відзначав: «У романах О.Гончара фольклор виконує поліаспектні функції. Це має важливе значення з точки зору виявлення своєрідних рис творчості письменника, з'ясування специфіки романтичного стилю у сучасній художній прозі, а також фольклорних уснопоетичних елементів у поетиці прозаїка[3, с. 102]. Дійсно, творчість О. Гончара формувалася на глибинних традиціях народного мистецтва і спрямована на захист його вічних цінностей. З цієї причини міра народності в романах митця вимірюється мірою правди відображення типових характерів у типових обставинах.

Характеристика народного героя в романах О.Гончара може бути прямою і опосередкованою. Опосередкованій характеристиці слугу-

ють слова героя та його вчинки, а також ставлення до нього оточуючих. Цій же меті підпорядковані описи зовнішності героя, його рухів, жестів, ретроспекції, що урізноманітнюють розкриття психологічної експресивності.

Без врахування фольклорних традицій неможливо зрозуміти своєрідність гончарівського роману. О. Гончар відображав народ як провідну силу національної історії, прославляв мораль простої людини, оспівував борця за інтереси трудящих мас. Усі ці плідні традиції народної творчості сприяли унікальності та оригінальності романістики митця. Народнопоетичний матеріал письменник використовував і як засіб романтизації, особливо при відображенні колоритних представників народу (Заболотний, Роман Винник, Надька, Анастасія тощо).

Взаємозв'язок фольклорних традицій з творчістю О.Гончара можна звести до таких аспектів: а) функції усної народної творчості у формуванні естетичних принципів митця; б) шляхи трансформації та ідейно – художнього переосмислення естетики фольклорних жанрів; в) ідейно– естетичні функції фольклорних засобів у словесній образності романів.

Визначальною рисою великої літератури є загострене почуття історії, прагнення художників поєднати день сьогоднішній з історичною пам'яттю народу. Поглиблення історичної свідомості зумовило значне підсилення ролі історизму в художній творчості. Саме принцип історизму, що має глибокий вплив на художню свідомість, дозволяє створити концепцію особистості героя. Особливо це простежується в романі О.Гончара «Твоя зоря», в якому помічаємо тісний взаємозв'язок минулого часу з теперішнім з певною проекцією на майбутнє (на прикладі образу Заболотного).

При розгляді роману О. Гончара «Твоя зоря» необхідно підкреслити безмежність його простору, який осмислює поетичний талант митця. Наприклад, дорога до Мадонни символізує природу людини, її прагнення до розвитку, руху, пізнання (не лише філософсько– споглядального, але й дійового). Тут спостерігаємо фольклорний мотив дороги, що тісно зв'язаний з долею багатьох персонажів і відіграє важливу роль у сюжетно– композиційній основі роману. Дійсно, фольклор серйозний фактор у творчості О.Гончара – романіста, але тут слід відзначити й інші творчі шляхи митця – шляхи самостійного, реалістично– романтичного заглиблення в історію і сучасність.

Дорога як одна із структурних і організуючих начал в архітектоніці роману «Твоя зоря» сприяла широкому використанню візуальних образів, елементів словесного живопису, яскравої кольористики, різноманітних пейзажів, що підпорядковані розкриттю не лише психології персонажів,

але й ідейно– тематичної основи твору. Символи дороги знаходяться в основі гончарівського образу світу. Персонажі – мандрівники пізнають навколишній світ через важливі фрагменти всесвіту.

За кожним із героїв аналізованих романів знаходиться цілий материк таких же, як вони, людей. І цей материк – врешті – решт народ – єдиний носій головних позитивних людських якостей, без яких людству не вижити.

Це надзвичайно суттєво, що і доброта, і справедливість героїв (Заболотний, Інна, Софія) сприймаються в романах не як індивідуальні особистісні якості, а як властивості, притаманні народним масам, народній традиції.

Письменникові вдалося створити високодуховну сутність романного героя (Заболотний, Ягнич, Інна), неповторного у своїй індивідуальності. Допоміжним засобом для досягнення цієї мети слугує у романах фольклорна символіка деталей. Звідси і прагнення опредметнити почуття, стани, процеси життєдіяльності. Щоб вийти на узагальнення символічного рівня, епічний повістувач вводить духовне на рівних у предметну реальність, а тому воно набуває характеру певної алегорії (свідченням цього є подорож до Мадонни, дитинство Заболотного, життєві фрагменти тайнознавця Романа Винника, напівміфічний Ягнич, духовна спорідненість Інни з Овідієм тощо).

Важливо звернути увагу на взаємозв'язок мотиву романів О.Гончара з авторською свідомістю при з'ясуванні специфіки окремих героїв і задуму творів. Адже мотив дороги – це традиційний мотив багатьох фольклорних жанрів (казки, пісні, легенди тощо). Його функції зводяться до певних імпульсів, які частково зумовлюють дію в межах конкретних тем, що характеризуються більшою шириною. Щоб розкрити тему прекрасного автору необхідно було ввести в художню тканину роману цілий ряд серйозних картин: поїздка до Мадонни, з'ясування сутності образу Надьки Винниківни, розповідь про унікальну картину невідомого художника та ін. Отже, мотиви – імпульси набувають у романі «Твоя зоря» неабиякого значення в осмисленні теми прекрасного. Роман же «Берег любові» теж написаний у руслі художньої системи митця і свідчить, що засвоєння письменником фольклорної спадщини було плідним і слугувало для нього «точкою відліку». А тому – то другорядні сюжетні лінії автор створював у душі усної народної творчості (наприклад, легенда про Соню Хутірну або драматична любов Інни...).

Розмірковуючи про жанрову своєрідність роману «Твоя зоря» можна стверджувати, що фольклоризм сприяє його збагаченню на всіх рівнях: ідейно – художньому, психологічному, онтологічному, поетикальному. Він дозволяє глибше зрозуміти ідеї часу і форми часу (В.Белінський),

скоректувати специфіку роману, особливості індивідуального стилю митця, схвильований ліризм та романтичний пафос повістування.

У повній відповідності з методом художника знаходиться його стиль – надзвичайно гнучкий і метафоризований, весь у численних відтинках і переходах, високих, офіційних інтонацій. Загальна мовна манера О. Гончара повільно еволюціонує в тому ж напрямку, що і вся жанрово-типологічна структура його романів. Гончарівський стиль стає все більш багатозначним, містким, він насичується багатоаспектною фольклорною метафоризацією.

Отже, романи О. Гончара «Твоя зоря» і «Берег любові» мають народнопоетичні витoki, що впливають на їх різні рівні: ідейно-тематичний, психологічний, жанрово-стильовий, філософський і етичний. Саме усна народна творчість збагатила художню систему письменника і сприяла формуванню його естетичних принципів.

Література

1. Гончар О. Берег любові// Олесь Гончар. Твори: в 7 т. – К.: Дніпро, 1988. – Т. 6. – 703 с.
2. Гончар О. Твоя зоря// Олесь Гончар. Твори: в 7 т. – К.: Дніпро, 1988. – Т. 7. – 656 с.
3. Гуменний Микола. Поетика романного жанру Олесь Гончара: проблеми типологій: монографія/ Микола Гуменний. – К.: Акцент, 2005. – 240 с.
4. Загребельный П. Прекрасен наш союз/ П. Загребельный //Литературная газета. – 1982. – 29. XII.
5. Потебня Олександр. Думка й мова/ Олександр Потебня// Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст./ За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів: Літопис, 2001. – 832 с.

Анна Димовська

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

АПОКАЛІПТИЧНІ ВІЗІЇ У РОМАНАХ ЛЕСЯ ГОМОНА «ГОЛГОФА» ТА МИХАЙЛА БУЛГАКОВА «БІЛА ГВАРДІЯ»

У статті досліджується роль поетики апокаліпсису в романах Леся Гомона «Голгофа» та М. Булгакова «Біла гвардія», аналізуються причини звернення авторів до метажанру апокаліптики. Розвідка становить спробу інтерпретації наявних у цих текстах апокаліптичних візій, алюзій та концептів у контексті Одкровення св. Іоанна Богослова та історії і культури початку ХХ ст.

Ключові слова: алюзія, антихрист, апокаліпсис, місто, Вавилон, Небесний град, гріх, святість, концепт.

Anna Dimovska. Apocalyptic visions in novels «The Calvary» by Lesya Gomin and «The white household troops» by Michel Bulgakov.

In this article we investigate the role of poetics of apocalypses in the novels by Les Gomin «Golgotha» and M. Bulgakov «The White Guards», we analyze the authors' reasons to apply to the metagenre of apocalypses. The research makes a try to interpret the available apocalyptic sights, allusions and concepts in the context of Revelation by Saint Ioann Bogoslov and the history and the culture at the beginning of XX cent.

Key words: allusion, the Antichrist, the apocalypses, the city, Babylon, the Heaven city, the sin, the saintliness, concept.

Однією із важливих рис літератури 1-ої половини ХХ ст. традиційно називають її апокаліптичну настроєвість, пов'язану, на думку дослідників, із ситуацією державно-політичної нестабільності у світі [5: 36]. Дослідженням апокаліптики та її ролі в літературі займалися А. Нямцу, О. Антофійчук, М. Кудрявцев, О. Ставнича, Г. Мережинська, О. Ліхіна, І. Бурлакова, Л. Менглінова, М. Яковлев та ін. У поглядах цих вчених є

деякі розбіжності, але в одному вони солідарні: звернення до апокаліптичної тематики є традиційним для письменників у кризові, перехідні періоди для посилення смислової глибини художнього твору [11: 154], відтак, апокаліптичність виступає спільним знаменником світових літератур 1-ої половини ХХ ст. Метою нашої розвідки є ілюстрація даного положення на прикладі романів маловідомого українського письменника Леся Гомона «Голгофа» та російського класика М. Булгакова «Біла гвардія».

Звернемося до теоретичного аспекту проблеми. Традиційно маркерами апокаліпсису в літературі виступають міфогенність, антиномічність художнього зображення, катастрофічний тип авторської свідомості і мислення, антропологічний песимізм, криза свідомості й мислення героя («торжество безумства антилогіки») [6: 67]. На думку І. Бурлакової, апокаліпсис в літературі проявляється не лише на рівні мотиву кінця світу (глобальні катастрофи, що пророкує Святе писання), а й на метафізичному рівні через деформацію душі, викривлення уявлень людини про світоустрій [2: 434].

На різних етапах культурної еволюції людства апокаліптичність як риса поетики грала більшу чи меншу роль у системі художнього твору, в залежності від домінуючих цінностей. Зокрема, найбільший сплеск апокаліптики помічено у періоди середньовіччя, бароко, романтизму та модернізму. Так, російський філософ і культуролог К. Ісупов фіксує надзвичайний інтерес до апокаліптичної тематики в російській літературі серед митців Срібного століття: «Вершник (Дещо про місто Петербург)» Є. Іванова, «Кінь Блідий» Б. Савінкова, «Апокаліпсис нашого часу» і «Звірине число» В. Розанова, «Апокаліпсис у російській літературі» О. Кручених, містерія «Антихрист», перша «Симфонія» А. Белого та його ж стаття «Апокаліпсис у російській поезії», «Есхатологічна мозаїка» П. Флоренського [4: 87]. Таке огульне звернення до апокаліптичної тематики, на думку Л. Менглінової, пояснюється тим, що символіка апокаліпсичного міфу, пов'язаного з історичною появою Звіра-Антихриста, дозволяє розкрити соціально-історичні конфлікти періоду Жовтневої революції як конфлікти буттєві, онтологічні та побачити в російській національній трагедії ХХ ст. всесвітньо-історичну катастрофу [9: 173] У європейській культурі початку ХХ ст. загострена увага до Апокаліпсису пов'язана передусім із появою «Присмерку Європи» О. Шпенглера та дискусіями довкола цієї праці. О. Ставнича, розглядаючи апокаліптичну літературу як специфічний метажанр, в якому кінець світу є тематичною або смисловою домінантою, а модусами його втілення є міфологеми (всесвітнього потопу, пришестя Месії, Страшного Суду), символи і окремі міфізовані нарації (мотив виродження нації, альтернативні варіан-

ти історії) [11: 154], виділяє твори, в яких проблематика передана через фокус концепту апокаліптичності, який, у свою чергу, містить у собі, з одного боку, міфологему-інваріант кінця світу, його смислові й сюжетні варіації, лінійне розуміння часу, включає в себе поняття гріха, відплати, а з іншого — передає виключну експресію й динаміку екзистенційного жаху перед «ніщо», надає трансцендентної глибини соціальним виявам трагедії [11: 154].

Російський літературознавець Є. Яблоков стверджує, що «апокаліптичність», ситуація різкого культурного зламу, зміни культурної парадигми – головна риса булгаковської поетики [16: 12]. Сучасні дослідники «епіцентром» апокаліпсичної теми у творчості М. Булгакова називають «Білу гвардію» [8: 77]. Л. Менглінова стверджує, що у цьому романі описана зав'язка російського гріхопадіння: відступ від християнських ідеалів і поява метафізичного зла, звіриної стихії у суспільстві, що призводить до загибелі людини, культури і життя [8: 75]. Потрясіння, що їх переживає родина Турбіних, пов'язане із катастрофою, яку переживає Російська держава, з руйнуванням усього національно-історичного укладу російського життя. Конфлікт Турбіних та російських офіцерів з С. Петлюрою – це відображення конфлікту інтелігенції та революційного народу, що, на думку Л. Менглінової, обумовлено у концепції М. Булгакова релігійно-моральною кризою нації, боговідступництвом, яке охопило всі соціальні верстви населення [8: 77-78].

О. Южанінова стверджує, що у творчості Булгакова дійсність набуває містичного наповнення, оскільки висвітлюється через призму хаотичного і алогічного. Абсурдність дійсності, на думку дослідниці, зумовлена діями інфернальних сил [15: 13]. У «Білій гвардії» Хаос – результат революції, що деформує природу людини, змінює соціальні ролі, руйнує етичні норми. У «Голгофі» розвиток дії починається до революції, але глибинні причини Хаосу і руйнації людських душ ті ж самі: боротьба за міфічні ідеї призводить до знищення «людськості» в людині і краху старої системи цінностей.

Апокаліптичні алюзії можна простежити у більшості образів «Білої гвардії». Сама революційна епоха в романі Булгакова ідентифікується з картинами Страшного Суду, що підтверджується епіграфом із Одкровення: *«І суджено мертвих, як написано в книгах, за вчинками їхніми»* (Одрк. 20:12). На думку Л. Менглінової, Київ – у Булгакова «Город» – постає в романі у декількох іпостасях [8: 83]: на початку твору це ідеалізований Небесний Град (Єрусалим), але у подальшому він перетворюється на гріховний Вавилон, влада в якому належить антихристові Петлюрі. Проаналізуємо алюзію Київ – Небесний град – Вавилон (М. Булгаков, «Біла гвардія»). Саме Місто виступає як носій універсального онтологічного значення і репрезентує християнську модель буття.

Його неповторна своєрідність зумовлена химерним сплетінням східної і західної традицій. Незважаючи на зовнішню подібність до європейських міст, Київ зберігає традиції російського православ'я: «в ньому пульсує енергія Росії Петербургської та Московської, глибинне коріння якої сягає Київської Русі» [8: 84]. У Булгаківському Києві домінують риси «матері руських міст», а краєвиди, прикрашені церквами та соборами, князь Володимир на Володимирській гірці, Софія Київська надають йому рис Царьграду, столиці вселенської православної держави – Константинополя. На сторінках перших описів Міста Київ подібний до «Небесного граду» Єрусалиму Основні концепти, що виражають сутність Міста – стіни, вулиці, сади, світло і Агнець (дозволимо собі зробити припущення, що у булгаківській версії князь Володимир, який височіє над Містом із хрестом у руках, і є уподібненням Агнця – заступника Міста і його світила; це підтверджує Л. Менглінова: «князь Володимир з хрестом стримує і приборкує природний хаос, стає переможцем світового зла і змія-дракона» [8: 87]).

Але в подальшому той самий Київ набуває рис Вавилону – страшного, овіяного пристрастями осередку гріха, розпусти і беззаконня: соціокультурне буття, в якому руйнуються рятівні принципи існування, ідентифікується з розпусним Вавилоном, який трактується в Откровенні Іоанна Богослова як символ світового гріха й загибелі. І у романі М. Булгакова цілком очевидно, що саме моральне падіння та гріховність киян стають причиною загибелі Міста.

Аналогічним Вавилоном у романі Леся Гомона «Голгофа» постає збудована «святим» Інокентієм «обитель» «Райського саду», у стінах якої остаточно формується община інокентіївців: сама її назва відсилає нас до образу Раю, це також алюзія до Небесного Граду, описаного в Апокаліпсисі, однак, на жаль, «Райський сад» Інокентія – це страшна територія розпусти, обману, кривди, злочинів, убивств, скалічених доль, суїциду – як вищої форми служіння і відданості Інокентію [14: 59]: *«Сажнів з п'ять глибока цементована яма замикала в своєму колі понад сто людей. Вони плазували по чорній, до середини пології підлозі. (...) Облич не було. Якісь потворні, чорні зарослі морди або жовтаві маски, припорошені брудно-зеленою порохнею. (...) Хто корчився в муках кістного болю, хто скавчав від нестерпного зуду або бився об підлогу головою. Дико виводили, гарчали і дерли на собі одержу, волосся, шматували тіло й гукали, гукали...»* [3: 214]. На «спотворені постаті, понівечені, покромсані тіла» – ось на що перетворювалися люди в такому «раю». Раз на день їм спускали на мотузці їжу. Весь свій час вони проводили у тваринній розпусті та боротьбі за виживання серед смороду, хвороб і темряви підземелля. Кривавий Вавилон витравив з

цих людей усе людське, залишив лиш інстинкти та безнадійність, але початок його слід шукати не в «Райському саді», а набагато раніше – в ситуації байдужості і черствості, що передувала проповіді Інокентія, у духовному падінні як простих людей.

У романах М. Булгакова та Леся Гомона моральний занепад і відступ від християнських чеснот серед народу стають підґрунтям для центральних подій сюжету – появи антихриста. У «Білій гвардії» – Петлюра, у «Голгофі» – Інокентій Балтський – антихристи, що приходять у світ сіяти зло й хаос. Священик Даниїл Сисоєв, посилаючись на свв. Полікарпа Смирнського та Іриня Ліонського, зазначає, що море, з якого вийде звірина, символізує велику анархію, котра настане перед кінцем світу [10: 178]. Святе Письмо прямо вказує на те, що *«прийде відступлення, і виявиться беззаконник, призначений на погибіль, що противиться та несеться над усе, зване Богом чи святощами, так що в Божому храмі він сяде, як Бог, і за Бога себе видаватиме»* (2 Сол. 2: 3-4). А отже, антихрист буде людиною, причому, людиною цілком геніальною, наділеною багатьма дарами, котрі він використає із злими намірами. А звіриною, на думку Д. Сисоєва, він називається за свою звірину жорстокість, а також тому, що при ньому держава покаже звіриний оскал [10: 179].

Л. Менґлінова: «Якщо дореволюційне Місто подібне до ікони Бога, храму, райського дерева, то місто Петлюри, де панує революційна влада Української Народної Республіки, подібне до ікони диявола, змія, пекла» – звірини з Апокаліпсису; «Петлюра, який захопив місто, якому служать молебень і поклоняються, наче Богів і цареві, ототожнюється з (...) багатоголовим змієм-антихристом. Петлюра постає в романі не лише як «остання», безбожна людина (злочинець, випущений з камери № 666), але і як сатанинський дух, облудна, згубна істота. Тому Петлюра конструюється як гротескна візія, фантом, звір, що піднявся із безодні до самого Престолу, і зміїв, що обвився довкола дерева і душить його» [8: 119].

Є одна прикмета антихриста, яку можна коротко пояснити за допомогою відомого вислову: «Диявол – це мавпа Бога». Суть даної приказки полягає в тому, що сатана позбавлений креативної, творчої здатності, якою Господь наділив з усіх своїх творінь лише людину. Через це сатана не може придумати чи створити нічого нового, він тільки краде ідеї Бога і намагається, перекручуючи їх сутність, привабити ними людство. Так, св. Єфрем Сирин стверджує, що антихрист, прийшовши на землю, спочатку буде здаватися добрим, милостивим, великим гуманістом, звершить безліч добрих справ, але – не в ім'я Бога, а в ім'я своє [10: 183]. Тобто, антихрист наважиться посягнути на Престол Божий і привласни-

ти собі Божу славу в очах людей, фактично – він учинить спробу проголосити себе богом, але залишиться при цьому нікчемним самозванцем. Самозванство, намагання видати себе за Іншого і стане найприкметнішою рисою антихриста. Цю рису ми знаходимо в образах Петлюри та Інокентія Балтського. І. Урюпін стверджує, що образ Петлюри несе на собі печать архетипу самозванця, а одна із його основних рис – це здатність до акторства, лицедійства [13: 294]. Інфернальний колорит Петлюри, про якого ніхто в Місті достеменно нічого не знав (його називали і бухгалтером, і рахівником, і студентом, і уповноваженим союзу міст чи земського союзу, і народним учителем; зрештою, кияни навіть не могли точно описати його зовнішність [1: 50]), його моторошна багатолікість актуалізують у романі апокаліптичні мотиви і розкривають сутність самозванства, котре в російській міфопоетичній традиції завжди вказує на приналежність персонажа до чаклунського, потойбічного, вивернутого світу [13: 295]. Як антихрист, Петлюра в романі Булгакова посягає на панування у святому граді Києві – колиці руського чернецтва, матері руських міст, столиці Святої Русі. При цьому він вершить значні справи, збирає військо, підкоряє собі місто, більшість жителів якого «поклоняються іконі звірини» замість царя, Божого помазаника – про що красномовно свідчить сцена молебню у стінах Святої Софії. Однак, навіть під час служіння молебню *«о дарованих победы и одоления революционному оружию народной украинской армии»* [1: 178].

Майже ідентична атмосфера притаманна сцені роману Леся Гомона «Голгофа», в котрій відбувається перше «явлення» Інокентія народові як «пророка» і божого посланця під час набуття мощей прав. Феодосія Балтського на Миколаївському цвинтарі: автор акцентує увагу на емоціях і передчуттях цього натопту: *«Щось страшне нависло сьогодні над містом. От-от упаде воно й придавить усіх, знищить до одного, з порохом шляху зрівняє. Аж пригинається народ: от уже низько, уже краєчком своєї смертоносної мантії зачіпає за голови і смалить їх вознем свого гніву. (...) Кожний в порошок дрібну обернувся, таку дрібну, аж виміру свого не має. І ціла юрба, мов первісний дикун, до гурту тиснеться перед лютою, скрушною силою»* [3: 44]. Як тонкий психолог і знавець людської душі, показує Лесь Гомін переживання та настрої простого люду перед лицем вищої сили: *«Каяття, нарікання шматували душу селянську темну. Пригадувалися давно забуті історії гріховні, що за них відплату аж у теперішній скрутний час бог наслав. Страшний час ось-ось настане. Шепіт молитов терпко проходив поза шкіру; плач холодом серце бере, дражить нерви, натягує їх, як рвучкі струни на скрипці, каламутить мозок»* [3: 44]. Далі ж, посилюючи експресивну наснаженість тексту, письменник звертається

до натуралістичних штрихів: *«Жах колотив натовп, і він ще щиріше упадав перед тим чимсь, воля якого була бити в корчах ці свої нещасні жертви»* [3: 45]. Напруження зростає, *«(...) стихло все перед плачем тисяч. Змовк вітер перед тугою маси. Вмерло повітря і не колишеться, лише плач тугою полонить серце, туманить день. Це плаче село, в сльозах злидні виливаючи! Плаче народ, виплачуючи віковичну недолю. (...) Плаче цілий край поневолений, визискуваний»* [3: 46]. Кульмінацією сцени стає проповідь Інокентія, виголошена несподівано для прочан рідною їм молдавською мовою, що в ті часи було заборонено в Російській Імперії як прояв сепаратистських настроїв. І ось уже ця юрба, боячись страшного апокаліптичного майбутнього, вітає новоявленого пророка, вбачаючи в ньому своє спасіння від невідворотного гніву Божого: *«Довіряємо тобі душі наші й життя наше грішне! Молись за нас, отче!»* [3: 47]. Такі прояви релігійного екстазу пізніше були охарактеризовані дослідниками як «балтський психоз» [12: 198]. О. Мазуренко стверджує, що саме розкриття цього «страшного механізму деспотичної влади на долями й душами людей» становить основну художню цінність твору, а також екстраполюється на все тоталітарне суспільство, в якому жив Лесь Гомін [7: 282].

Таким чином, спираючись на усе вищесказане, можемо констатувати той факт, що романам Леся Гомона «Голгофа» та М. Булгакова «Біла гвардія» значною мірою притаманні риси поетики апокаліпсису. Перш за все, це проявляється на тематичному рівні: обидва названі твори описують панораму суспільно-політичного життя на зламі епох, у порубіжний період – «Голгофа» – 1908-1929 рр., «Біла гвардія» – 1918 р. Не менше апокаліптичне навантаження несе й проблематика цих романів: Бог і проблема свободи людини наряду із загадками безбожжя та «світового» зла, розуміння сенсу буття, трактування відносин між людиною і буттям. Одним із найвиразніших засобів, що їх використовують досліджуванні письменники, передаючи апокаліптичне забарвлення своїх творів, є створення катастрофічної, гнітючої атмосфери очікування неминучого кінця. На ідейно-тематичному рівні домінантою «Голгофи» та «Білої гвардії» є показ руйнування або перевертання естетичної й етичної систем цінностей як окремих персонажів, так і людства загалом. Як наслідок – у центрі творів постають герої, які переживають страшну психологічну травму через руйнування традиційних цінностей і свого життєвого укладу та переосмислення того, що з ними відбувається, а рушієм сюжету стає процес їх морального переродження. Отже, якщо розглядати апокаліптику як жанр, а жанрову форму як естетичну модель дійсності [17: 460], стає очевидним, що апокаліптичність для Леся Гомона та М. Булгакова – це не просто сукупність певних усталених рис поетики, а власне форма світосприйняття.

Література

1. Булгаков М.А. Белая гвардия. Жизнь господина де Мольера. Театральный роман. Мастер и Маргарита. / Предисл. Е. Сидорова. Худож. М. Бруня. – Кишинев: Лит. артистикэ, 1987. – 768 с., ил.
2. Бурлакова І. Функціонування апокаліптичного мотиву в метафізичному просторі роману Василя Барки «Жовтий князь» / І. Бурлакова // SOUČASNÁ UKRAJINISTIKA: Problémy jazyka, literatury a kultury. – 2. Část. – Sborník článků / IV. Olomoucké sympozium ukrajinistů. – 28. – 30. srpna 2008. – Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci: 2008. – С. 429 – 435.
3. Гомін Лесь. Голгофа: Роман / Лесь Гомін. – К.: Дніпро, 1990. – 319 с.
4. Исупов К.Г. Апокалиптика (Из авторского словаря «Космос русского самосознания») / К.Г.Исупов // Общество. Среда. Развитие (Terra humana). – № 1. – 2006. – С. 85-88.
5. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [за ред. Анатолія Волкова, Олександра Бойченка, Ігоря Зварича, Бориса Іванюка, Петра Рихла]. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
6. Лихина Н.Е. Эсхатологический дискурс современной литературы / Н.Е. Лихина // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – № 8. – 2006. – С. 66-71.
7. Мазуренко О. Голгофа автора «Голгофи» / О. Мазуренко // Реабілітовані історією. Черкаська область. – Черкаси, 2006. – Кн. 5. – С. 281–283.
8. Менглинова Л.Б. Апокалиптический миф в прозе М.А. Булгакова. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2007. – 412 с.
9. Менглинова Л.Б. Апокалипсический миф в русской прозе 1920–30-х годов (Е.И. Замятин, М.А. Булгаков, А.П. Платонов) / Л.Б. Менглинова // – С. 173–181.
10. Сысоев Даниил, священник. Толкование на Апокалипсис / Даниил Сысоев. – М.: Миссионерский центр им. иерея Даниила Сысоева, 2012. – 384 с.
11. Ставнича О.М. Концептуальні й поетикальні зрушення у метажанрі апокаліптики в українській літературі кін. 20 – поч. 21 ст. / О.М. Ставнича // Матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій, Суми, 18-23 квітня, 2011 р. [Текст]. Ч.1 / Відп. за вип. В.В. Опанасюк. — Суми: СумДУ, 2011. – С. 142–145.
12. Сушинський Б.І. Балта: місто, освячене вічністю / Б. Сушинський // Оформлення Чередниченка О.П. – Одеса: Друк, 2005. – 336 с.
13. Урюпин И.С. Архетип «русского бунта» в творчестве М.А. Булгакова: национальный историко-культурный феномен самозванства и его воплощение в романе «Белая гвардия» и пьесе «Батум» / И.С. Урюпин // Вестник ЧГПУ. – № 5. – 2009. – С. 289–301.

14. Шугаєва Л.М. В пошуках істинного православ'я. Інокентій Балтський / Л.М. Шугаєва // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць / Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. 19. – 2010. – С. 57–59.

15. Южанинова Е.Р. Ценностные и рационально-теоретические компоненты в мировоззрении М.А. Булгакова / Е.Р. Южанинова // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. – Екатеринбург, 2008. – 23 с.

16. Яблоков Е.А. Художественный мир Михаила Булгакова / Е.А. Яблоков. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 424 с. – (Studiophilologica).

17. Яковлев М.В. Русский символизм второй волны и апокалипсис / М.В. Яковлев // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. – № 27. – 2012. – С. 459–463.

УДК 811.161.2'373.611

Надія Дихтяр

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

**СУФІКСАЛЬНІ ІМЕННИКОВІ
ОКАЗІОНАЛЬНІ / ПОТЕНЦІЙНІ ЛЕКСЕМИ
ВІДСУБСТАНТИВНОГО ТВОРЕННЯ
(на матеріалі збірки Михайла Стрельбицького
«Під небом Коновалюка. Книга 2. поезії»)**

У статті розглянуто суфіксальний спосіб творення іменників-оказіоналізмів, мотивованих іменниками, у структурі поетичного ідіомовлення М. Стрельбицького з точки зору систематизації й класифікації динамічних елементів словотвірного рівня.

Ключові слова: іменники-оказіоналізми, авторські новотвори, поетичне ідіомовлення.

Dykhtiar N.D. Suffix forming nouns-way neologisms motivated nouns

(based on the collection «Under the sky of Konovalyuk. Book 2. Poetry» by M. Strelbitskiy).

In the article examined the way suffixes forming nouns, nouns neologisms motivated by the noun, author's new words in the structure of the poetic writing of Michael Strelbitskiy in terms of systematization and classification of dynamic elements formation level.

Key words: nouns neologisms, author's new words, poetic writing.

У сучасних лінгвостилістичних дослідженнях аналіз специфічних особливостей ідіомовлення майстрів поетичного слова привертає активну увагу науковців, що уможливорює глибше розуміння оригінальних

авторських лінгвоментальних прийомів концептуалізації навколишнього світу, самотності та неповторності індивідуальної інтерпретації буттєвого простору завдяки створенню оказіональних лексем на позначення певних реалій.

Вивченню неологічної системи (словотвірної системи індивідуально-авторських новотворів) присвятили свої праці як українські, так і російські дослідники – О.І. Александрова, М.А. Бакіна, Б.А. Белова, Г.М. Вокальчук, В.В. Герман, Л.П. Павленко, Л.А. Семенов, Г.М. Сюта та ін. (на матеріалі поетичного мовлення); Г.М. Віняр, О.А. Земська, М.У. Калніязов, А.Г. Ликов, Е.І. Ханпіра та ін. (на матеріалі усного і писемного мовлення); А.Г. Новоселова, Л.П. Павленко, О.А. Стишов, О.М. Турчак та ін. (на матеріалі публіцистичного мовлення).

У нашій статті *матеріалом* дослідження обрано одну з численних поетичних збірок Михайла Стрельбицького «Під небом Коновалюка. Книга 2. Поезії» (2004).

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі авторських іменникових новотворів М. Стрельбицького, спрямованому на з'ясування структурної, семантичної та функціональної специфіки цих утворень як маркерів ідіолекту поета.

Проаналізуємо такі інноваційні іменники – відсубстантивні деривати, що утворені суфіксальним способом (31 одиниця): **мутантенко, тираниченко, безсрібненко, Кукурудзенко, Шансонов, Мотивович, їдун, дайбожич, винагородник, голубень, людва, бісота, Коновалюкіана, хмизяччя, хмар'я, іржаї, перунець, пирієць, скрипунець, слідець, етюдєць, хавтуруець, тріумфація, мастацтво розрепина, пасмовинка, дощинка, мамлюченьки, галантик, пострибайлик, торбенс.**

Проаналізуємо відсубстантивні номени на позначення істот чоловічої статі (осіб і не-осіб): **мутантенко, тираниченко, безсрібненко, Кукурудзенко, Шансонов, Мотивович, їдун, дайбожич, винагородник, голубень**, мотиваційною базою яких є іменники *мутант, тиран, безсрібник, кукурудза, шансон, мотив, їда, Дайбог, винагорода, голуб.*

Проілюструємо новотвори зі словотворчим формантом *-енк-*:

Шансон?.. Шансон, з'валтований блатнягою, / мутантенкам навіє вічний сон [11: 283; «Мальована пісенька (про самозваний шансон)»]; *Вибух ... убив? / Поранив. / Не віру. Не вічність. То – що же? / Віру-не-віру в тирана, / тираниченків лож* [11: 33; «Руїни Успенського собору», 1944]; *Це тому, що художник – безсрібненко, / що, бувало, й на фарби не мав, / в тихій радості, одноосібненько, / не місцину – Вітчизну писав* [11: 256; «Клавдієве», 1980]; *Задивився на соняха млосно /*

Султан-Хан-Кукурудзенко: «Ах! / Я й не знав, як ти вмієш на кроснах, / поможи тобі в тому Аллах! [11: 13; «Сонях та Султан»].

В інноваційному субстантиві *Кукурудзенко* суфіксальний спосіб творення супроводжується ономатизацією (транспозицією з апелятива у пропріальну назву), написання гоноративів (султан, хан) у складі юкстапозиту *Султан-Хан-Кукурудзенко* теж зазнає змін графічного оформлення, що сигналізує про виникнення персоніфікованої власної назви.

Можлива подвійна мотивація деривата *тираниченко*: до кодифікованої лексики *тиран* одночасно додаються два словотворчі суфікси *-ич-* і *-енк-* або інтерфікс (морфоподібна звукосполука, структурна прокладка, структема [6: 51]) *-ич-* і словотворчий суфікс *-енк-*.

Узагалі суфікси *-енк-*, *-ич-* використовуються для творення назв молодих осіб за ознакою батька (*коваленко, ткаченко, королевич, княжич*) [13: 305], пор.:

Стоїть собі дайбожич, добрянин кароокій... <...>Дайбожича позаду – сімейство, Богом дане: / виспівують неділю, вславляють Божий мир... / Такий собі дайбожич, такий-то всім добрянин, / такий аж світу всьому / просвітлений ясир [11: 99-100, «Дайбожич недільний»].

Прізвище *Шансонов* утворено від апелятива *шансон* / *шанс-он* (що зазнає при написанні й зміни графічного оформлення – мовна гра на рівні хибної етимологізації) за допомогою словотворчого суфікса *-ов* (властивого російським прізвищам): *Шанс-он? Шанс-он! Шансонов-ъ гастролює вам, / Шансонови повзуть у ваші сні. / Етер повітря трує не дотрує, / в каламутному всяк собі шанси!* [11: 283, «Мальована пісенька (про самозваний шансон)»].

За моделлю творення українських по батькові із заміною антропонімної твірної бази апелятивом *мотив* утворено дериват *Мотивович*, що разом із першим компонентом *Мотив* являє собою перші два члени тричленної антропоформули (ім'я та по батькові):

але на в'язях, звірі, ще маєм по макітрі, / а в пам'яті тримаєм / Мотив Мотивович: / «Співає павутинка-а-а!..» [11: 57, «Мальована пісенька старого бурундука в самотньому лісі»].

Деривати *їдун, винагородник*, що утворені від іменників *їда, винагорода* за допомогою суфіксів *-ун, -ник*, містять сему носія внутрішньої або зовнішньої ознаки. При розгортанні структури значення новотворів з'ясовується, що вони утримують предикат (стан як процесуальна ознака): *їдун* – той, хто охоче їсть, *винагородник* – той, хто винагороджує. До речі, потенційний іменник *їдун* має кодифіковані кореляти *їдець, їдок* (*їдець* – 1. Той, хто їсть. // *перев. з означ., розм.* Той, хто любить добре поїсти.

2. Член сім'ї, що харчується разом з іншими її членами; **їдок** – розм. Те саме, що **їдець** [4: 509].

Тестаменти не читані, на жаль. / Принаймні – багатьма, всебіль-шістю непевних, / Самих себе не певних їдунів... [11: 276, «Храми, мости...»]; *Незнищенний, нерозкрадений, / щонічний, цілоденний, спасений, / виноградник – цвітобородник, / виноградник – винаго-родник...* [11: 75, «Апотеоз виноградника весняний»].

У розгорнутих структурах цих іменників представлені предикати, відповідниками яких у формальних одиницях є дієслова із значенням незавершеної дії або якісні прикметники, наприклад: *мовчун* – той, хто мовчить; *чепурун* – той, який чепурний.

Функціональна активність суфікса *-ун* простежується в розмовно-по-бутовому мовленні, у випадках перенесення значень можливі елементи просторіччя. Суфікс *-ник* наявний у складі невеликої частини похідних, наприклад: *суперечник, кривдник, образник, супротивник, пристосов-ник*. Найменування з суфіксом *-ник* мають нейтральні забарвлення [2: 69–70].

До структури деривата **голубень** входять мотиваційна база *голуб* та словотворчий формант *-ень*:

Гріє око, гріє день – / сіро-хмурий голубень, – / думу-думку навздо-гін / зогріває... [11: 79].

Вивченню становлення та функціонування суфіксів на позначення осіб чоловічої статі присвячена робота П.І. Білоусенка [3]. Нові тенденції у творенні іменників-назв осіб були об'єктом дослідження Л. Кислюк [7], okazіональні номінації осіб у мові української публіцистики – Л.П. Павленко [10].

В ідіолекті М. Стрельбицького натрапляємо на такі інноваційні збірні іменники: **людва, бісота, коновалюкіана, хмизяччя, хмар'я, іржаї**, твірною базою яких є іменники *люд/люди, біс, Коновалюк, *хмизяк, хма-ра, іржа*, пор.:

Хрущів останніх металеві згустки / поблискують у зав'язях; люд-ва / на обрії, мов, буряки шарує, / чи так собі доточує віка? [11: 26]; *Вид на Лавру – перший, сотий... / На Чернечу – ще один. / Пензель ходить, як ... босота: / проганяючи бісоту / від духовних верховин* [11: 17]; *Коновалюкіана вічна є: / бо сенс мистецтва – ні, не проминає, / монет сузір'ям – так, не улягає / воно, мистецтво, наше й нічیه* [11: 248]; *Деревам що день, то Голгота, / розчахнуті зяють верхи. / Зби-рає хмизяччя голота, / футболить м'ячисті мохи* [11: 169]; *Хмар'я надобрійне тане / не поспішаючи: тонко кладеться воно, / хмар'я на-добрійне, нібито листя тюльпана...* [11 : 103]; *Самозванець-автобус, / бо хто б ще назвав / так – автобусом – ці іржаї?* [11: 167].

Здебільшого до збірних зараховують іменники, що у формі однини виражають нерозчленовану сукупність однакових чи однорідних предметів або істот, що сприймаються як єдине ціле. Збірність протиставляється, з одного боку, одиничності, а з другого – дистрибутивній, розчленованій множинності.

Словотвірна категорія збірності іменників ґрунтується на квантитивному значенні супровідного предиката, співвідносного із компонентами *багато*, *сукупність* базового словосполучення, напр.: *багато*, *сукупність селян* → *селянство*; *багато офіцерів* → *офіцерня*; *багато дітей* → *дітвора*; *багато кущів ожини* → *ожинник*; *набір інструментів* → *інструментарій*. Такі словосполучення згортаються в реальне слово – збірний іменник. Це згортання відбувається на користь модифікованого компонента, а модифікований предикатний компонент перетворюється на суфіксальний формант збірності [9: 178]. Збірні іменники поет утворює переважно за допомогою суфіксів *-в-*, *-от-*, *-іан-*, *-ї-*.

Функцію супровідного предиката із значенням збірності суфікс *-в-* реалізує в стилістично маркованих лексемах, що належать до непродуктивного в сучасній українській мові СТ: *братва*, *жінва*, *мурашва*, *панва*. Похідні іменники з суфіксом *-в-* мають виразно експресивний характер, що засвідчує властивий їм відтінок фамільярності та зневаги [2: 98–99; 9: 183].

Тотожну семантичну функцію, але часто з відтінком просторіччя, а зрідка зневаги виявляє суфікс *-от-* у похідних *парубота*, *жінота*, *звірота*, *жеброта*, але *кіннота*, *піхота*. Суфікс *-от-*, крім твірних основ іменників, приєднується до основ субстантивованих прикметників *голта*, *кіннота*, *піхота* [2: 98].

Специфіка семантичної функції суфікса іншомовного походження *-іан-* полягає в тому, що, крім значення сукупності, він транспонує новоутворену лексему з розряду власних назв до збірних іменників: *шевченкіана* – сукупність творів літератури і мистецтва, пов'язаних із життям і творчістю Т.Г. Шевченка, або всі видання його творів. Таким чином, похідні з суфіксом *-іан-* позначають сукупність творів літератури, мистецтва, присвячених видатній особі, або зібрання творів, написаних цією особою, або ж поєднують обидва значення. Граматична сполучваність суфікса *-іан-* реалізується тільки з власними назвами, що обмежує його словотворчу активність і забезпечує периферійну позицію в межах поля збірності [2: 100; 1: 79].

Продуктивним у сучасній українській мові є СТ із суфіксом *-ї-*. Основну масу таких збірних іменників становлять назви видів рослин, їхніх частин та плодів: *будяччя*, *верб'я*, *волоття*, *дуб'я*, *колосья*, *нив'я*, *суччя* [9: 185-186; 2: 99].

За допомогою суфікса *-ин-* і похідного суфікса *-инк-*, що мають значення одиничності, утворено інноваційні субстантиви **розрепина, пасмовинка, дощинка**, твірними яких є лексеми **розрепа, пасмо, дощ*:

Прибуло ж для снігуриці / сніг-водиці, лід-водиці, / що не видно снігуриці / інших благ Пуці Водиці, / ні останнього листка, / що його печать хистка, / ні кори розрепин зільних / попід снігом бразолійним [11: 161, «Пуща Водиця», 1955]; Хустка закутує вухо, раз-два, / від вуха – до шиї загинка. / Велична під хусткою голова, / з-під хустки – сивин пасмовинка [11: 114, «Портрет Тамари Мороз», 1966]; Нарциси так дружно цвітуть, / так, одностайні, тендітно, / так неповторно, що аж / трохи одноманітно: / їх язикаті листки / лижуть дощинку натще... [11: 72].

Субстантив **розрепина** утворено від некодифікованої лексеми **розрепа*. Вона відсутня у системі мови, але зафіксована нами в ідіолекті М. Стрельбицького. Лексема *дощйна* наявна у словниках, має таке значення – Невеличка дошка [4: 325], тобто перед нами лексичні омоніми, бо у вірші йдеться про крапельинку дощу. Дериват **пасмовинка**, крім суфіксації, зазнає й інтерфіксації компонентом *-ов-*.

Додаванням форманта *-ації-* до лексеми іншомовного походження **тріумф** утворено абстрактний субстантив **тріумфація**:

Над іржавим гаражем / самотня цвіте акація, / така біла, аж ... ірже / повна тріумфація [11: 97].

До твірної бази **мастак** додано словотворчий формант *-ств-*:

Між деревами – дереворити, / як фантомний мастацтва біль [11: 143].

Інноваційна лексема передає абстрактне значення.

Словотвірна категорія зменшеності-експресивності представлена в ідіолекті М. Стрельбицького такими потенційними дериватами: **перунець, пирієць, скрипунець, слідець, етюдець, хавтурець**, твірними базами яких є іменники *Перун, пирій, скрипун, слід, етюд, хавтур*, а словотворчим формантом виступає суфікс-модифікатор *-ець*:

Там – згустки неба, ніби / оплавлений свинець, / й розчімханого німба / чи грець, чи перунець / збирає у яснець... [11: 50, «Парк імені Патона»]; ...пообіч ізмарагдиться, яриться / шпичасто, гостро пирієць-трава... [11 : 69, «По кашкета»]; Панського будиночка / ганок-скрипунець. / Дзвоник мідний бантиком / ловить промінець [11 : 73]; Глибокий мох, високий ялівець / і ягоди на ньому гостроокі. / А слід – непевний, плутаний слідець...[11: 94, «Полісся. Ліс коло села Товща»]; Дівча принишкле хай звіряє, / на полотні як проступає / етюдець ... [11: 251, «На етюдах»]; Хомо – Химко – Хведьковий хутірець – / хозарам хихотливий хавтурець? [11: 242].

Похідні на *-ець* характеризуються більшою кількістю одиниць, де суфікс уживається з відтінком емоційності, вищого ступеня насиченості ознаки *тютюнець, морозець, запасець*. Однак поряд з цим наявні основи лише із семою зменшеності – *ремінець, камінець, папірець* [2: 92].

Дериват *перунець*, крім суфіксації, зазнає апелятивізації за умови, що актуалізується перший ЛСВ полісеманта (*Перун* – 1. У міфології східних слов'ян – бог дощу, блискавки і грому. 2. *перен., заст.* Грім [4: 939]. Відсутній у словниках дериват *слідець* з модифікаційним значенням вступає в омонімічні відношення з кодифікованою лексемою *слідець* – *заст.* Таємний агент розшукової поліції [4: 1343]. Твірنا лексема *хавтур, хавтура* має значення – *заст.* 1. Побори натурою, які брало духівництво. // Милостиня, подаяння. 2. Хабар [4: 1554]. Перераховані потенційні субстантиви відсутні у словниках, на відміну, наприклад, від кодифікованих субстантивів із суфіксом *-ець* типу *хутірець, рідше хуторець* – *Зменш.-пестл. до хутір* [4: 1576].

Найменування з семою зменшеності-експресивності утворюють суфікси з оцінним значенням, що кваліфікуються як морфеми з предикатною функцією в межах предметності. В основі семантичної структури дериватів з цими суфіксами лежить словосполучення, до складу якого входять аргумент і предикат кількості (супровідний предикат): *столик* – маленький стіл [2 : 91]. В ідіолекті митця, крім новотворів із модифікаційним суфіксом *-ець*, представлені деривати з суфіксами *-ик, -еньк-*:

той – *накраплював, той* – *дмухав, / той між зблиском-переблиском (чи з листка, чи з-під листка) / пострибайликом грайливим, / <...> всякі... бісики пускав!* [11: 265, «Момент-мазок»]; *...от і пнеться* [пуп'янок – Н.Д.], *пуп'яниться, / усвердлитись не бариться, / чашо-листиків рвучи / плоть липку – горішній бантик, / до уваг не беручи: / бантик – болісний галантик* [11: 148]; *Мачиння мідне мерехтливо / манить манливих, мов магніт. / Маківок млосні мінарети – / маминих мамлюченьків мЕти* [11: 239].

Твірними основами дериватів *пострибайлик, галантик, мамлюченьки* виступають субстантиви **пострибайло, галант, мамлюк*. Словниками не зафіксована лексема *пострибайло*, але є *пострибун* – *розм.* 1. Той, хто часто стрибає, не сидить спокійно на місці; стрибун. // *перен.* Пустун (про дитину). [4: 1085]. Інші твірні кодифіковані: *галант* – *розм.* Галантна людина [4: 218], *мамлюк, мамлюк* – 1. Вояк з особистої охорони єгипетських султанів (з 13 ст.); згодом – представник найвищої військово-феодальної знаті в Єгипті. 2. Кінний гвардієць з особистої охорони Наполеона, яку він брав під час походу в Єгипет [4: 643].

Окремо треба прокоментувати новотвір **торбенс**. Маркований девіат утворено «штучним» додаванням фіналі *-енс*. Це специфічний засіб створення іронічно-глузливо-співчутливої конотації шляхом імітації лексеми іншомовного походження. Фіналь продубльовано за зразком іншомовної лексеми *декаденс*. Кентавризм **торбенс** ніби підвищує реєстр мовлення, пор.:

*Малярський хист, лицарський сенс, / бряжчить копійка за душею.
/ У шлунку – вічний декаденс, / але з малюнками торбенс / у дощ ховаєм під кирею* [11: 191, «В іконі кожній – дама серця»].

До речі, лексема *декаденс* теж є маркованою, оскільки лексикографічними джерелами кодифіковано два синоніми на позначення цього явища – *декаданс* і *декадентство*. Причина зміни фіналі у лексеми *декаденс* зумовлена версифікаційними вимогами поетичного мовлення, оскільки автором проримовано лексеми – *сенс* – *декаденс* – *торбенс*.

О.Б. Ткаченко зауважує, що запозичені морфеми можуть згодом використовуватися для творення нових форм слів від власне питомих коренів (основ). Так, унаслідок виділення морфеми *-енція* у словах типу *аудієнція*, *ексцеленція* виникло українське *поведенція* (ірон.) «поведінка» [12: 179]

Мова є складною динамічною системою, що постійно й безперервно розвивається. Найбільш активно відбуваються зміни лексичного рівня мови, оскільки лексика реагує на всі події сучасного суспільного, громадського, економічного, політичного та культурного життя. У зв'язку з цим у центрі уваги сучасного мовознавства знаходяться проблеми неології, зокрема вивчення okazіоналізмів, що дають змогу спостерігати живі процеси, які відбуваються у мовленні.

Okazіональний словотвір є одним із могутніх джерел збагачення словникового запасу мови. Він надає можливість спостерігати процес і результат виникнення нових слів як маркерів ідіолекту митця слова. Інтенсивність виникнення okazіоналізмів у М. Стрельбицького досить висока: на приблизно двохстах вісімдесяти сторінках збірки нами зафіксовано тільки інноваційних іменників-відсубстантивних дериватів, утворених суфіксальним способом, 31 одиницю, а загальна кількість відад'єктивних і відвербатованих іменників (суфіксальних новотворів) становить 70 одиниць. Цей багатющий, талановито створений ілюстративний матеріал потребує подальшого детального вивчення.

Література

1. Безпояско О.К. Граматика української мови / О.К. Безпояско, К.Г. Горденська, В.М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 333 с.
2. Безпояско О.К. Морфеміка української мови / О.К. Безпояско, К.Г. Горденська. – К.: Наукова думка, 1987. – 206 с.
3. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду) / П.І. Білоусенко. – К.: Вид-во КДПІ, 1993. – 215 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., доповн. та СД) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ-Ірпінь: ВТФ Перун, 2007. – 1736 с.
5. Віняр Г.М. Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – початку 90-х років ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Українська мова» / Г.М. Віняр. – Дніпропетровськ, 1992. – 16 с.
6. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: навч. посібник / В.О. Горпинич. – К.: Вища школа, 1999. – 207 с.
7. Кислюк Л. Нові тенденції у творенні іменників-назв осіб сучасної української мови / Л. Кислюк // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 217–225.
8. Колоїз Ж.В. Українська оказіональна деривація: монографія / Ж.В. Колоїз. – К.: Акцент, 2007. – 311 с.
9. Олексенко В.П. Словотвірні категорії іменника: монографія / В.П. Олексенко. – Херсон: Айлант, 2005. – 336 с.
10. Павленко Л.П. Оказіональні номінації осіб у мові української газетної публіцистики / Л.П. Павленко // Вісник Харківського університету. Серія: Філологія. – Харків, 2000. – Вип. 491. – С. 287–290.
11. Стрельбицький М.П. Під небом Коновалюка. Книга 2. Поезії / М.П. Стрельбицький. – Вінниця: УНІВЕРСУМ. – Вінниця, 2004. – 296 с.
12. Українська мова. Енциклопедія / редкол. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
13. Ющук І.П. Українська мова / І.П. Ющук. – К.: Либідь, 2004. – 640 с.

Марія Дружинець

*Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка*

ФІКСАЦІЯ ВИМОВНИХ НОРМ ГОЛОСНИХ НА СТОРІНКАХ ПЕРШОДРУКІВ П. ГУЛАКА-АРТЕМОВСЬКОГО ТА Є. ГРЕБІНКИ

Праця присвячена проблемі становлення норм вимови голосних української літературної мови у ХІХ ст. Правописна система першодруків П. Гулака-Артемівського та Є. Гребінки була побудована значною мірою на фонетичних засадах. Тому завдяки особливостям правопису, а частіше всупереч йому, відбилися вимовні риси голосних, більшість з яких стала орфоепічною нормою сучасної української літературної мови.

Ключові слова: орфоепія, кодифікація, першодруки, голосні.

Mariya Mykytyn-Druzhynets. Fixing of pronouncing norms of vowelson the pages of incunabula by Gulak-Artemovskij and Ye. Hrebinka.

The article is dedicated to the problem of formation the rules of pronunciation of vowels in Ukrainian literary language in the nineteenth century. Orthographic system incunabula by P.Hulak-Artemovskiy and Ye. Hrebinka was built largely on the phonetic basis. Therefore, due to the peculiarities of spelling, and often in spite of him, it was reflected pronounced vowel features, most of which was orthoepic norm of modern Ukrainian language.

Keywords: orthoepy, codification, incunabula, vowels.

Формування орфоепічних норм української літературної мови відбувалося протягом тривалого часу і дуже повільно. На сьогодні вимовні норми сформовані, але процес становлення орфоепічних норм української літературної мови залишається недостатньо вивченим.

У висвітленні питань, що стосуються історії формування вимовних норм української мови, велике значення мають пам'ятки, бо саме в них фіксуються ті зміни, які відбувалися у мовленні людей і які становлять тепер орфоепічну норму. Слід зазначити, що коли писарі давньоруського періоду або упорядники збірок, журналів ХІХ ст. припускалися «помилки» всупереч традицій, то це означало, що дана мовна риса міцно закріпилася у тій чи іншій місцевості.

Відбиття особливостей народного мовлення у писемних пам'ятках ХІХ ст. важливе і надійне джерело для висвітлення початкового періоду в процесі становлення української орфоєпії. До таких пам'яток належать і першодруки, які обрані нами як матеріал дослідження – «Кобзарь П.П. Гулака-Артемівського» (1877) та «Кобзарь. Пыратынська ластивка Е. Гребинки» (1878).

У досліджуваних джерелах, в основі яких лежить фонетичний принцип правопису, чітко окреслюються загальнонародні українські риси, які стали орфоепічною нормою. Тому на основі орфографічних даних пам'яток спробуємо простежити становлення орфоепічних норм української літературної мови у другій половині ХІХ ст.

Серед досліджень орфоепічної системи української мови відомі праці А.А. Булахівського, Т.І. Житецького, М.А. Жовтобрюха, А.Ю. Кримського, А.А. Москаленка, М.Ф. Наконечного, Л.І. Прокопової, В.Г. Сімовича, О.Н. Синявського, П.Д. Тимошенка, Н.І. Тоцької та ін. Історичній орфоєпії присвячені дослідження М.М. Фащенко, М.Л. Микитин, О.П. Шонц. Питання літературної вимови завжди цікавило й українських дослідників у діаспорі, про що свідчать публікації І. Огієнка, Я. Рудницького, О. Горбача.

Однак вивчення вимовних особливостей української мови за писемними пам'ятками не завершено. Тому метою дослідження є простежити відбиття орфоепічних норм на сторінках першодруків творів

П.П. Гулака-Артемівського та Є. Гребінки, з'ясувати відповідність вимовних особливостей, зафіксованих у першодруках П. Гулака-Артемівського та Є. Гребінки, сучасним орфоепічним нормам.

Актуальність даного дослідження пояснюється недостатністю вивчення проблеми становлення вимовних норм сучасної української літературної мови, наявністю важливих матеріалів – першодруків творів П. Гулака-Артемівського та Є. Гребінки, у яких знайшли своє відображення риси живого народного мовлення, а також важливістю висвітлення місця досліджуваних пам'яток у формуванні орфоєпії сучасної української літературної мови.

П. Гулак-Артемівський та Є. Гребінка харківські письменники ХІХ ст. «Кобзарь П. Гулака-Артемівського» – це перший збірник його байок,

який вийшов у 1877 р. у Києві. «Кобзарь. Пырятынська ластівка Е. Гребінки» – це збірник творів, який вийшов вже після смерті Є. Гребінки у 1878 році у Києві, до нього увійшли усі 27 байок, 7 віршів та поема «Полтава».

Їхні твори мають велике значення не лише для української літератури, але вони також є науково важливими джерелами при дослідженні формування орфоепічних норм сучасної української мови. Оскільки П. Гулак-Артемівський та Є. Гребінка користувалися слобожанським правописом, засадою якого було – писати так, як чуєш, що дозволяє простежити на сторінках їхніх творів відбиття вимовних рис живого народного мовлення у XIX ст.

Слобожанський правопис охоплював такі правила: звук [и] передавався літерами и та ы; звук [і] передавався буквою и, а перед голосними – літерою і; йотований [і] передавався літерами и та і; йотований [е] передавався літерою е, для позначення [е] і м'якості попереднього приголосного вживалася літера ѣ; на місці сполучення йо, ѣо вживалися букви е або йо; проривний [г] послідовно позначався літерою г; етимологічне звукосполучення [т'с'] передавалося літерою ц, а також тц; на кінці слова послідовно вживалося ь; замість апострофа після губних та р перед йотованими вживалося ь [1:177].

У досліджуваних джерелах засвідчена вимова [і], що передається літерою и, на місці давнього [ѣ] та [е]: у «Кобзарі» П. П. Гулака-Артемівського послідовно – *рижкы* (10), *смило* (11), *бисовський* (12), *гориха* (13), *свит* (21), *дило* (15), *грихъ* (16), *викъ* (19), *михъ* (21), *смихъ* (22), *мисяць* (23), *пиръя* (24), *бисъ* (25), *цильий* (26), *пичъ* (28), *дитвора* (28); у «Кобзарі» Є. П. Гребінки у переважній кількості випадків – *вечиръ* (3), *свити* (9), *дивчатъ* (9), *лисы* (9), *мисце* (10), *цвितуть* (11), *писня* (11), *хлибъ* (20), *сырьи* (28), *снигъ* (29), *грихы* (30), *витер* (39), *ричка* (47), *билыи* (57), але один раз зустрічається *коренця* (34). Ця вимовна риса відбита у «Грамматике малороссийского наречия» О. Павловського – *різныці* (56), *вінці* (29), *квітка* (38), у «Словнику української мови» П. Білецького-Носенка – *видьма* (76), *виникъ* (77), *вира* (78), *горихъ* (103) [10:39].

Простежується вимова [і], що позначається літерами и, і, на місці [о]: у «Кобзарі» П. П. Гулака-Артемівського послідовно – *ничъ* (7), *бривкамы* (7), *рідъ* (8), *причъ* (9) (рос. *прочь*), *хвистъ* (10), *пивъ* (11), *стилькы* (11), *сливце* (16), *бильшь* (18), *гирку* (18), *жывить* (21), *двірня* (22), *покись* (29), *твій* (31), *китъ* (32); у «Кобзарі» Є. Гребінки у переважній кількості випадків – *тіеи* (11), *двиръ* (11), *тільки* (11), *стиль* (16), *дзвин* (28), *силлю* (37), але знаходимо *дзвоницю* (25). Ця особливість передається у граматиці О. Павловського – *вісько* (29), *дзвінь* (33) (але один

раз зустрічається *дроть* (34)) та в словнику П. П. Білецького-Носенка – *бибъ* (54), *китъ* (184) [10:39].

Початковий наголошений [i] передається буквою *и*: у «Кобзарі» П. П. Гулака-Артемівського – *инша* (15), *ижь* (30); у «Кобзарі» Є. П. Гребінки – *искры* (11), *иволга* (11), *иншый* (18). Літера *и* на позначення початкового наголошеного [i] подається в драгоманівці: *инакше* (3:12, 33), *инчих* (3:20) [12:100]. Фіксація літери *и*, що свідчить про відбиття сучасної орфоепічної норми у загальних назвах, зустрічається і в «Словарі української мови» (1907-1909) Б. Грінченка: *идол*, *ижиця*, *икати*, *индик*, *иржа* [2:182]. Варто зазначити, що написання початкового *и* перед *н* було орфографічною нормою на початку ХХ ст. і правило формулювалось у «Найголовніших правилах українського правопису» (1918) [7:364].

Голосний [e] під наголосом передається літерою *е* послідовно: у «Кобзарі» П. П. Гулака-Артемівського – *реве* (8), *маленьки* (8), *молоденький* (8), *гарненько* (9), *серденько* (9), *темну* (9), *стелю* (10), *джерела* (11), *жменю* (13), *ременю* (13), *пекло* (15), *першый* (16), *скажений* (18), *паперу* (31), *меду* (32), *далеко* (34); у «Кобзарі» Є. П. Гребінки – *терень* (3), *весело* (11), *четверо* (15), *легше* (15), *честію* (27), *спершу* (37), *степом* (37), *стежкою* (40), *дерево* (41). Зрідка фіксується вимова ненаголошеного [e] наближеного до [и]: у «Кобзарі» П. П. Гулака-Артемівського – *шевцєви* (11), *дверима* (13), *шепечуть* (15), *начеркавь* (16), *перековерсають* (17), *предывенна* (17), *зберы* (18), *оперезавъ* (20), *велькимъ* (22), *збрехала* (22), *лежыть* (28), *перелигъ* (28), *хрещеньй* (29), *нехай* (30), *кошенята* (31), *оселедцем* (32), *мени* (33) але один раз зустрічається – *почыпылы* (27). У «Кобзарі» Є. П. Гребінки – *зазелєніє* (3), *черешни* (9), *летять* (10), *тепленькій* (11), *прехороше* (11), *чебрецемъ* (12), *недалєчко* (12), *шелестыть* (13), *сєло* (14), *веснянки* (14), *печєне* (14), *плєчима* (15), *землякы* (19), *вернутыся* (24), *перебылы* (32), *предобре* (33), *червоный* (35), *джеркотыть* (47), *трємтыть* (50), *премылый* (57), *нежывая* (58), *хрещєныхъ* (60), *прєсывый* (93); [e] передається літерою *и*(*ы*) перед наголосом [i] лише в одному слові – *мыни* (42). У словнику П. П. Білецького-Носенка іноді фіксується вимова ненаголошеного [e] як [и]: *видмідъ* (76), *бисида* (56) [10:39]. У творах Т. Г. Шевченка вимова ненаголошеного [e] як [и], що позначається літерою *и*, представлена послідовніше. У Т. Шевченка ненаголошений [e] позначається літерою *и* перед наголосом [и], [у], [о], [е], [а] у префіксах: *ныначе*(44, I), *ныполюбило* (12;II); у коренях іменників: *ришоткою* (50,I), *систру* (36,I); у коренях дієслів: *христылася* (75,I), *зариготались* (90,I); у коренях прикметників: *невильуку* (126,II; 162,II); у коренях займенників: *мыни* (68,II), *мине* (144,I); у суфіксі *-ен-* іменників: *бисыня* (60,I), *мышынять* (69,I); у суфіксі дієприкметників: *замучине* (104,I), *поточине* (104,I), *кра-*

дыне (192,II); у суфіксі *-ечк-* іменників: *рижички* (216,I), *сорочички* (9,II); у закінченні дієслів II особи однини: *любитымишъ* (133,II), *незнати-мишъ* (6,I) [8:95]. Зрідка простежується фіксація вимови [e] як [и], що передається на письмі літерою *и*, в «Енеїді» І.Котляревського перед наголошеним складом з [i]: *минѢ* (I:236), у граматиці О.Павловського перед наголошеним складом з [i], [o]: *мини* (87), *чырвоный* (65), в альманасі «Русалка Дністрова» перед наголошеним складом з [i]: *минѢ* (5) [7:365]. Як зазначає Тоцька Н.І., перед складом з дальшим наголошеним голосним середнього чи низького підняття [e] змінюється менше, а перед складом з наголошеним голосним високого підняття–більше наближається до [и]. При вимові ненаголошеного алофона [и] артикуляція дещо знижена й наближена до ненаголошеного [e] [11:28].

Ненаголошений [и] у досліджуваних джерелах позначається літерою *ы* послідовно: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *прывовля* (7), *плыве* (7), *выходять* (8), *бачышъ* (8), *прыйшла* (8), *приснулы* (9), *щытыни* (10), *чытай* (10), *зморщывсь* (14), *грынджолы* (15), *попывае* (15), *пытай* (18), *грошыкы* (18), *выкувала* (19), *зробыть* (19), *шынку* (19), *выпылы* (19), *нелыгаешъ* (19), *грынвяку* (19), *спыни* (20), *прыглядавь* (28), *прыскочыть*(29), *дурнымъ* (30), *лыхымъ* (30), *часныкомъ* (31), *языкомъ* (31), *прышелеповантый* (33), *повылазылы* (33), *прыймалы* (33), *грызтысь* (34); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *добрый* (3), *сыротыну* (4), *мылостывый* (9), *вышенькы* (11), *блыскають* (12), *прысмагло* (14), *сыдышъ* (16), *чытаешъ* (17), *носыть* (18), *кныжечкы* (18), *наsupылысь* (19), *тыхенько* (21), *бачышъ* (22), *чымало* (33), *рыбалонька* (34), *позырае* (37), *попысалы* (41), *прыпала* (53). Зрідка ненаголошений [и] позначається літерою *е*, перед складом з ненаголошеними [e], [a] у словнику П. Білецького-Носенка: *вешнякъ* (74); у граматиці О. Павловського зустрічається *віделки* (9), *сокіра* (59) [10:40]. У творах Т. Г. Шевченка ця норма знайшла ширше відбиття, зокрема у префіксі *при-*: *преблуда* (5,I), *пребиглы* (127,II); у коренях іменників: *Енесеі* (104,I;50,II), *Володимеръ* (102,II); у коренях дієслів: *блеснути* (77,I), *умерала* (92,I); у коренях прикметників: *вешневий* (39,II), *вешневими* (137,II); у суфіксах *-учи*, *-ючи*, *-ячи*, *-вши* дієприслівників: *йдуче* (121,II), *лягаюче* (121,II), *узявше* (127,II); у закінченні дієслів III ос. одн. майбутнього часу: *лазитеме* (69,II), *небачитеме* (109,II); у кінці прислівників: *ніколе* (107,II), *всюде* (110,II) [8:96]. Вимова ненаголошеного [и] у граматиці Я.Головацького передається літерою *и(ы)*: *отвыкнувь* (189), *отнынѢ* (212), *мыти* (138) [9:157]. Ненаголошений [и] іноді передається літерою *е* у граматиці О.Павловського: *шепшина* (74), в альманасі «Русалка Дністрова»: *лебонъ* (27). Трапляються випадки, у яких на позначення ненаголошеного [и] вживається буква *і*: *тривога* (50,№10,1861), очевидно, це вплив діалектної вимови [7:366].

Для сучасної української літературної мови характерною є нейтралізація фонетичної опозиції вокалізму /e/: /и/ в ненаголошених позиціях, коли /e/ на синтагматичній осі втрачає свою ознаку «середнє піднесення (переднього ряду)» диференційних рис, а її звукове поле зливається із звуковим полем /и/. Така нейтралізація характерна для південних говорів української мови. У науковій літературі поширена думка, що звуки [e] та [и] в ненаголошених позиціях сучасної літературної мови взаємно наближаються, в їх артикуляції виникає так зване індіферентне, або байдуже, положення язика в передній частині ротової порожнини. Це взаємне наближення звуків [e] та [и] в ненаголошених складах перехрещується з гармонійною асиміляцією голосних залежно від наступного ненаголошеного. Перед голосними [і], [и], [у] звук [e] в ненаголошеній позиції набуває такого звуження, що різною мірою наближається до [и], а перед [і] в окремих словах при швидкій вимові – до [і] [3:22].

Не засвідчується у досліджуваному матеріалі вимова ненаголошеного [о] наближеного до [у]: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського – *горилки* (20); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *голубко* (23), *зозуля* (30), *голуб'ятко* (64). Вимова ненаголошеного [о] передана буквою у лише Т. Г. Шевченком у «Більшій книжці»: *зузуля* (111,II) [8:97].

Підтверджується у досліджуваних джерелах фонетична риса української мови – вживання **о**, **е** після шиплячих [ж], [ч], [ш]. Звук [о] засвідчується після шиплячих перед твердими приголосними, перед складом з [и], [а], [о]: у «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського – *чортами* (11), *чоловика* (15), *вчора* (25), *чорныла* (32); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *чорнымы* (10), *чорніе* (13), *вечорами* (19), *бджолы* (21). Звук [е] після шиплячого перед складом з [и] простежується один раз у «Кобзарі» Є. Гребінки – *пшеницю* (32).

Фіксується вживання суфікса **-ова-**, яке не збігається з нормою: у «Кобзарі» П.П.Гулака-Артемовського – *пидвечирковать* (21), *скоштовавъ* (21), *пустовавъ* (21), *мирковать* (28), *погодоваты* (32); у «Кобзарі» Є.Гребінки – *не розпечатовавшы* (10), *дивоваты* (22), *зпустковала* (59). У творах Т. Г. Шевченка засвідчено паралельне вживання на письмі варіантів суфікса **-ува-** та **-ова-**: *руйновали* (17,К), *пановали* (99,К), *рятоваты* (110,К), *шановати* (25,Б), *будовали* (15,І) але *ночувала* (76,К), *дивувала* (78,К), *зимувати* (73,І), *шинкувать* (140,II) [8:97]. Передача цієї вимовної особливості зрідка фіксується у словнику П. Білецького-Носенка: *дякувавъ* (34), але *вередовали* (72) [10:40]. Б. Кобилянський вважає, що паралельна фіксація суфікса **-ува-**, **-ова-** свідчить про звукову неусталеність цього морфа [6:16].

У досліджуваних матеріалах засвідчується тенденція до вимови **[ри]**, **[ли]** у відкритих складах між приголосними: у «Кобзарі» П. Гулака-

Артемівського – *дрыжыть* (16), *грымыть* (17), *блыщыть* (8); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *блискають* (12), *брыньчыть* (103). Засвідчується непослідовність у передачі на письмі сполучень [ри] та [ли] у відкритому складі: у Т. Г. Шевченка: *гриміли* (421, I), *чорнобрива* (12, II), *криницю* (200, II), *перехрестившись* (178, II), але *кровави* (112, I), *блеснути* (77, I), *охрестила* (27, II) [8:98]; у словнику П. П. Білецького-Носенка: *дрижати* (123), *блискавка* (57), *кривавий* (136), але *крєвь* (196) [10:40]. Збережена традиція передачі на письмі *ри*, *ли* у М. Осадци: *крыло* (150), *блискає* (184). Тенденція до вимови [ри], [ли] у відкритих складах між приголосними характерна для граматики Я. Головацького: *брити* (139), *розличати* (135) [9:521].

Отже, у досліджуваних джерелах знайшли відбиття такі орфоепічні норми голосних: вимова [i] на місці [Ѣ], [e] та [o] (у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського послідовно, у «Кобзарі» Є. Гребінки у переважній більшості випадків); зрідка вимова ненаголошеного [e] як [и]; послідовна вимова початкового голосного [i] як [и]; послідовне вживання – *о*, *е* після шиплячих, *ри*, *ли* у відкритих складах між приголосними. Таким чином, досліджувані джерела відіграли важливу роль у виробленні єдиних орфоепічних норм, оскільки відбивають особливості народної вимови, які покладені в основу сучасної української орфоєпії.

Література

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 367 с.
2. Волох О. Т. СУЛМ: Вступ. Фонетика. Орфоєпія. Графіка. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Словотвір / О. Т. Волох. – К.: Вища шк., 1986. – 369 с.
3. Жилко Ф. Т. Нейтралізація фонологічної опозиції в українській літературній мові / Ф. Т. Жилко // Мовознавство. – №4. – 1968. – С. 17-24.
4. Кобзарь П. П. Артемівського-Гулака. Київ: Типогр. М. П. Фрица, 1877. – 35 с.
5. Кобзарь. Пырятынська ластівка Е. П. Гребиньки. Київ: Типогр. Корчак-Новицького, 1878. – 110 с.
6. Кобилянський Б. Фонетико-орфоєпічні норми української літературної мови / Б. Кобилянський. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – 91 с.
7. Микитин-Дружинець М. Л. Орфоєпічний стандарт української мови: історія та реалії / М. Л. Микитин-Дружинець // Записки з українського мовознавства: зб.

наук. праць / відп. ред. Ю. О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2009. – Вип. 18. – С. 363-369.

8. Микитин-Дружинець М.Л. Шевченко Т. Г. та становлення української орфоєпії / М.Л. Микитин-Дружинець // Записки з загальної лінгвістики. – Одеса, 2001. – Вип. 2. – С. 94-107.

9. Микитин М. Л. Відбиття орфоєпічних норм у західноукраїнських граматиках ХІХ століття (на матеріалі граматик Я.Головацького та М.Осадци) / М.Л. Микитин // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – №34. – Ч. ІІ. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – С. 519-525.

10. Микитин М.Л. Формування орфоєпічних норм української літературної мови (на матеріалі «Граматики малоросійського нарѣччя О.Павловського і «Словника української мови» П. Білецького-Носенка) / М.Л. Микитин // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 37-43.

11. Тоцька Н.І. Ненаголошені алофони голосних фонем української літературної мови (до питання про редукцію голосних) / Н.І. Тоцька // Мовознавство. – 1970. – №4. – С.21-30.

12. Шонц О. П. Драгоманівка в процесі орфоєпічно-орфографічної нормалізації української літературної мови / О. П. Шонц // Записки з українського мовознавства: зб. наук. праць / відп. ред. Ю. О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2004. – № 14. – С. 98-107.

Алла Дубик

Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка

СЕМАНТИЧНО-СТРУКТУРНІО СОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА)

Сучасне мовознавство не має чіткої теорії фразеології, яка б забезпечувала розв'язання її основних проблем, не визначено єдині принципи досліджень фразеологічного матеріалу; недостатньо опрацьовані семантико-структурні типи фразеологізмів у творах майстрів українського художнього слова. Пропонована стаття – спроба проаналізувати структурно-семантичні трансформації, що надають сталим фразеологізмам новизни у творах М. Стельмаха.

Ключові слова: фразеологізми, семантика, структура, типи, творення

Alla Dubik. Semantic and structural features of verbal phraseological units (based on works of Michel Stelmakh)

Modern linguistics does not have a clear theory of phraseology, that would provide the decision of it's basic problems, we don't have the general principles of researches of phraseology material; not enough worked out the semantic-structural types of phraseological units in works of masters of the Ukrainian artistic word. The offered article is an attempt to analyze structural and semantic transformations which give to permanent phraseological units some novelty in works of M. Stelmakh.

Key words: phraseological units, semantics, structure, types, creation.

Фразеологізми становлять важливу складову частину в системі номінативних засобів сучасної української літературної мови. За більш як

піввіковий період вивчення фразеології вирішені і продовжуються вирішуватися питання структури, семантики, системної організації фразеологічних одиниць, а тому питання структурно-семантичної особливості різних типів фразеологізмів у творах українських письменників належать до актуальних.

Сучасне вітчизняне та зарубіжне мовознавство досягло значних успіхів у дослідженні фразеології. Семантику фразеологізмів вивчали Б.Ларін, Л. Булаховський, Л. Авксентьєв, М. Алефіренко, Ю. Прадід. Історія, становлення й етимологія фразеологічних одиниць були в центрі уваги О. Горбача, А. Івченка, Л. Коломієць, Л. Скрипник, Ю. Шевельова.

Значна кількість наукових розвідок у галузі фразеологічної науки засвідчує постійний інтерес науковців до глибинних процесів, що відбуваються у свідомості носіїв української мови при творенні ними відповідних картин світу за допомогою стійких фразеологічних виразів. Проблеми структурної організації фразеологічних одиниць, значення порядку розташування компонентів у фразеологізмі, а також зв'язки структурної моделі і семантичної характеристики фразеологізму є актуальними у сучасній фразеології.

Але навіть сьогодні, беручи до уваги значні здобутки лінгвістів, сучасне мовознавство ще не має чіткої загальної теорії фразеології, яка б забезпечувала розв'язання всіх її основних проблем, не визначено єдині загальні принципи, які повинні бути покладені в основу досліджень фразеологічного матеріалу; залишаються недостатньо опрацьованими різні семантико-структурні типи фразеологізмів у творах майстрів українського художнього слова.

На увагу заслуговують дієслівні фразеологізми, які М. Стельмаха відрізняються один від одного будовою, семантикою та функціональним призначенням. За семантичною класифікацією В.Виноградова, яку традиційно використовують для характеристики фразеологічних одиниць у мовному доробку письменників, у творах М.Стельмаха знаходимо велику кількість:

1) фразеологічних зрощень: ***пекти раків, дати дуба, перепало на бублики, топити лій, варити юшку, три мішки гречаної вовни, обвести круг пальця, спіймати облизня, перемивати кісточки, дати бобу (чосу), мастити салом п'яти, брати бика за роги.*** Наприклад: –*Прокинувся, Григорію? А я вже думає дуба даси* [10; Т. 3, 32]; – *Ох, перепале на бублики й тобі, й мені?* [12; 39]; –*Будуть з тебе, нечестивцю, чорти в пеклі витоплювати лій* [12; 280]; –*А потім Кундрик буде з мене юшку варити* [12; 287]; –*Вона вам наговорить три мішки гречаної вовни всі неповні!* [8; 17];

2)фразеологічних єдностей: **добратися до серця (печінок), сушити (висушити) голову (мозок), скрутити в баранячий ріг, гедзь укусив, очей у сірка позичати, курка лапою загребе, годувати гарбузами, стрибати через пліт, держати хвіст бубликом**: - Він же своїм словом до серця і печінок добереться, а насмішкою не пожаліє ні батька, ні матері, ні старого, ні малого [8; 18]; **СтьопочкаМагазаник** не дуже сушив мізки круговертю життя... [12; 213]; **Гордих час швидко скручує в баранячий ріг!** [12; 86]; - **Ось і тепер, дівчині**же вісімнадцять минуло, а вона й досі женихівгарбузами годує[10; Т. 1, 150];

3)фразеологічних сполучень: **відправити на той, вкоротити життя, смерть дивиться в очі, дивитись іншими очима, дивитись косо, набратися розуму, їсти чужий хліб, вибивати зубами чечітку, наливатися жаром**.Наприклад: ...**Може, когось і доведеться тихцем**відправити на той світ... [8; 43]; **За себе ж менше турбувався, бо не раз**дивився смерті у вічі [12; 289]; -**До багатой не йди, бо на тебе зразу почне**дивитися косо [9; Т. 3, 587];**А холод судомить тіло, ізуби вибивають чечітку** [12; 405].

Переважна більшість дієслівних фразеологізмів у творах М. Стельмаха вжита переважно на позначення морально-психологічної характеристики людини – емоцій, почуттів, переживань, дій, станів та процесів. Відповідно до цього можна визначити такі основні лексико-семантичні групи фразеологізмів:

1) фразеологічні одиниці на позначення позитивних якостей людини:

терплячість, впевненість, рішучість, радість, гідність, розсудливість, мудрість: **нести свій хрест, брати життя за роги, втерти носа, повітлішало на душі, очей у сірка не позичати, різати правду в очі, набратися розуму, мати голову на плечах, розвиднитися в очах**:**Свиридові така уже фортуна випала: усі ці роки ходити у смертниках, то хоч і жаль його, але сам** несе свій тяжкий хрест [8; 16];... **Життя треба не тільки розуміти, а й** брати за роги [7; 29]; - **А тепер вонище й нам** носа утруть. [10; Т. 3, 193];

2)фразеологічні одиниці на позначення негативних якостей людини: хитрість, підлість, невдоволення, недовіра, злість, упертість, байдужість, лінощі: **обвести круг пальця, пустити туман у вічі, забити баки, крутити мізками, стрибати через пліт, замітати сліди, пустити кінці в воду, перемивати кісточки, дивитись косо, пастити очима**: -**Виходить, ще краще треба** крутити мізками, щоб когось перехитрити [8; 21]; -**Ти чого звернув сюди? –** Сліди замітаю[10; 87]; -**Треба тут** пустити кінці в воду[10; 75-76]; -**От візьми подивись, якими наші баби стали. То раніше зберуться–** усі кісточки одна одній

переміють, усі брехні в одне рядно стягнуть, за яйце одна одній очі видряпає[10; Т. 3, 193];

3) фразеологічні одиниці на позначення психологічного стану та психічних процесів людини: завдавати моральних страждань, переживань, непокоїтись; *перевернути душу, плювати в душу, варити юшку, зачепити за живе, ятрити серце, колотити душу, бити в саму душу, пекти душу, толочити душу, витрясти душу*: *І ось раптом, через якийсь проміжок часу, тобі перевернули душу давно почута п'єса чи пісня* [7; 546]; *—А потім Кундрик буде з мене юшку варити* [12; 287]; *Хтось виглядав через них своє щастя, сподівався чогось, а потім і сльози капали на ці шибки. Та нащо вони мають ятрити і серце?*[10; 322];

Отже, фразеологізми на позначення морально-психологічних характеристик людини є цікавою семантично і багатою в плані виражальних можливостей групою.

Функціонування фразеологічних одиниць в прозі М. Стельмаха позначене такою рисою, як поєднання в одному реченні кількох фразеологізмів, близьких за семантикою та емоційно-експресивним забарвленням, або фразеологізмів та еквівалентних їм слів, завдяки чому письменник досягає стилістичного ефекту звучання живого усного слова: *— Ані клепки, люди добрі, нема в голові мого чоловіка, ні грудочки люю, ні краплиночки олії, а є в голові чоловіка одна полова, та й то не перевіяна* [7; 418]; *— Ти, розумнику, в рот води набрав чи губи зашив?* [7; 603]. Такі групи фразеологічних одиниць найчастіше виступають у діалогах, роблячи їх динамічними, гострими, напруженими: *— ... щоб знав, де раки зимують! — Я вже знаю, де вони зимують ... — жалісно заскімлив* [Михайлик], *бо не раз про це чув од дорослих. — А куди Макар телят ганяє, теж знаєш? — уже з цікавістю покосував на мене парубок. — І це знаю, — бадьоріше відповів я. — Ну, а де роги козам правлять? — Теж знаю. — А чому фунт лиха? — Це як на якому ярмарку, — посміливішав я* [7; 571].

Значно посилює експресивність художньої мови заміна стилістично нейтрального компонента фразеологічної одиниці його стилістично зниженим синонімом: просторічним чи жаргонним: *Що ти пасець своїми буркалами: чиюсь копійку чи душу?* [12; 105] (пор.: пасти очима); *—Головне в житті — мати казанок на плечах, а не те багатство, що робить біднішим тебе* [9; 286] (пор.: мати голову на плечах).

Серед варіантних фразеологічних структур зафіксовано й оказіональні, такі, в яких один із компонентів є індивідуально-авторським, не зафіксованим у Фразеологічному словнику української мови, проте не змінює загального лексичного значення фразеологічної одиниці. У мові

прози М. Стельмаха зафіксовано такі оказіональні варіанти фразеологізмів, які засвідчують знання письменником усіх стилістичних нюансів усного мовлення та є проявом індивідуальних рис творчої манери письменника: **плетти банелюки (плетеники) – плести кошелі**: –*Яких лишень кошелів не наплетуть люди* [12; 60]; **брати бика за роги – брати життя за роги**: – ... *Життя треба не тільки розуміти, а й брати за роги*[7; 29]; **у голові макітриться – у голові хурделиться**: –*Отож і потерпаю за ту віхолу, щоб не дуже захурделилось у її голові*[12; 116]; **колоти очима – сікти, шаткувати очима**: ... *сікла і шаткувала його очима, в яких уже замість дрібних чортиків сидів сам сатана* [7; 118]; **розводити (розсипати) кислиці – квасити кислиці**: –*О, ти ще зараз почнеш квасити кислиці, – набурмосився старшенький на меншенького...* [12; 44].

Отже, варіантність фразеологічних одиниць умотивовується самим контекстом. Цим письменник досягає оновлення фразеологізму, посилюється виразність, конкретизація всього висловлювання, індивідуалізація мови і характерних рис персонажа.

Проаналізовані розмовні фразеологічні одиниці, вживані М.Стельмахом з метою стилізації розмовності, де автор переробляє їх відповідно до контексту, вводячи до складу додаткові слова, що можуть впливати на семантику фразеологізму, перетворюючи інколи на вільне словосполучення, а також оновлюючи семантику фразеологічних зворотів без зміни структури, засвідчують процес збагачення їх семантики й розширення сфери застосування. Структурно-семантичні трансформації, що надають фразеологізмам більшої конкретності у зв'язку з зображуваною ситуацією, сприяють увиразненню традиційного значення фразеологічної одиниці, творять відчутний гумористичний або іронічний ефект.

М. Стельмах зумів поєднати у своїй мовотворчості глибокий зміст, правдивість образів, різноманітність художніх засобів і прийомів їх залучення в мовну тканину твору з умінням дібрати з невичерпного джерела народної мови ті необхідні елементи, які сприяють відтворенню численних як смислових, так і експресивних та оцінних відтінків значення слова.

Література

1. Дерев'янку Л. Вивчаємо фразеологізми / Л. Дерев'янку // Укр. мова та літ. – 2000. – № 2. – С. 9–10.
2. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К. : Вища шк., 1978. – 376 с.
3. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилiстика української мови: підр. / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
4. Медведєв Ф. П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо / Ф. П. Медведєв. – Х. : Вища шк., 1982. – 231 с.
5. Пономарів О. Д. Стилiстика сучасної української мови : посiб. / О. Д. Пономарів. – Тернопiль, 2000. – С. 120–130.
6. Словник фразеологізмів української мови / НАН України; Інститут української мови; Укр. мовно-інформ. фонд // Уклад.: В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук, Н. М. Нерівня, Т. О. Федоренко; Відпов. ред.: В. О. Винник. – К. : Наук. думка, 2003.
7. Стельмах М. Велика рідня : роман-хроніка / М. Стельмах. – К.: Рад. письменник, 1951.
8. Стельмах М. Кров людська – не водиця : роман / М. Стельмах.– К.: Веселка, 1978.
9. Стельмах М. Твори в шести томах / М. Стельмах. – К.: Дніпро, 1972. – Т. 1–6.
10. Стельмах М. Твори в семи томах / М. Стельмах. – К.: Дніпро, 1982–1983. – Т. 1–7.
11. Стельмах М. Хліб і сіль : роман / М. Стельмах. – К.: Рад. письменник, 1959. – 664 с.
12. Стельмах М. Чотири броди : роман / М. Стельмах. – К. : Дніпро, 1981. – 506 с.
13. Ткаченко Т. В. Засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха : моногр. / Т. В. Ткаченко; МОН України; НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К. : НПУ, 2009. – 179 с.

Лариса Думанська
Одеська державна академія будівництва та архітектури

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ АРХІТЕКТУРНИХ ТЕРМІНІВ

У статті досліджується проблема адекватного перекладу українських архітектурних термінів, зроблено огляд лексикографічної фіксації термінів архітектури у словниках кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: архітектурний термін, переклад, словники.

Larisa Dumanska. Problems of translation of architectural terms.

The article examines a problem of adequate translation of Ukrainian architectural terms, we made a certain amount of lexicographical description of the architectural terms in the dictionaries at the end of XIX – to the beginning of XX centuries.

Key words: architectural term, translation, dictionaries.

На сучасному етапі національного відродження спостерігається підвищена увага до питань, пов'язаних із функціонуванням української мови в усіх сферах суспільства. Значний інтерес для мовознавчої науки становить аналіз процесів становлення, творення та функціонування термінологічних систем, їх уніфікації, опис засобів номінацій у відповідних терміносистемах, укладання та поповнення різногалузевих термінологічних словників. На особливу увагу заслуговує українська архітектурна термінологія – цілісна терміносистема, яка відображає поняття архітектури, невід'ємної частини культури народу. Окреслюючи місце архітектури в українській культурі, треба враховувати той факт, що мова йде про всю просторову організацію України, до якої належить уся діяльність щодо забудови міст, формування систем розселення і природокористування, зведення споруд, ландшафтний дизайн, мистецькі напрями, зображальні композиції тощо.

Метою статті є дослідження проблеми адекватного перекладу архітектурних термінів, огляд лексикографічної фіксації термінів архітектури у перекладних словниках кінця XIX – початку XX ст.

Активізація процесу формування української архітектурної термінології припадає на кінець XIX – початок XX століття. У цей період досліджувалися як теоретичні, так і прикладні аспекти термінознавства, зокрема створювалися перекладні та тлумачні словники, які фіксували термінологічну та професійну лексику. «На границе между матеріалами для словаря и словарями всего языка стоятъ опыты спеціальныхъ словарей научныхъ или техническихъ терминовъ» [3: 8] Серед них слід назвати такі лексикографічні праці: «Початки до уложення номенклятури і термінології природописної, народної», «Нові знадобки до номенклятури і термінології природописної, народної, збирані між людьми» І.Верхратського; «Опытъ толковаго словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии» В. К. Василенка; «Малоруско-німецкий словарь» Є.Желехівського; «Русско-малоросійській словарь» Є.Тимченка; «Словарь російсько-український» М. Уманця та А. Спілки. На думку Л. Г. Боярової, «сфера функціонування вітчизняної термінології та сфера фіксування взаємодоповнювали одна одну, і це було підґрунтям досить якісного програмування розвитку національних терміносистем» [1:190].

Визначною подією в українській лексикографії початку XX ст. була поява у Києві чотири томного «Словаря української мови», упорядником якого став Б. Д. Грінченко. У цьому словнику, окрім суспільно-політичної, була відображена також науково-технічна лексика, зокрема будівельна та архітектурна, яка на час укладання словника була вже досить широко представлена в українській літературній мові. Наприклад: *будова – строєніє, зданіє; будування – 1)построєніє, созиданіє, сооруженіє; 2)постройка, строєніє; вежа – 1)башня; 2)тюрьма, заключеніє; башта – башня* тощо. [3: 89, 186-187, 219].

Деякі вчені (М. Левченко, П. Єфименко) висловлювали думку про те, що українська термінологія має бути доступною, зрозумілою народові, тому пропонували терміни, що запозичені з грецької, латини або західноєвропейських мов, замінювати українськими відповідниками або словами з слов'янських мов – чеської, польської. Наприклад, *оригінал – первотвор, перспектива – зглядность, механізм – силодійство, елемент – первина, нейтральний – ніякий, архітектор – будовничій, архітектура – будовничство, бібліотека – книгарня, лабораторія – дільня, фабрика – виробня* тощо [2: 45].

30 травня 1921 р. було створено Інститут української наукової мови Академії Наук, який став центром всієї термінологічної роботи. Окрім

природничого, сільськогосподарського відділів було створено і технічний, до складу якого входила архітектурна секція. Впродовж майже десяти років було укладено та видано близько тридцяти словників з різних галузей науки, техніки, культури. Кожний словник мав підзаголовок «проект», містив українсько-російську та російсько-українську частину з відповідними показниками, до кожного терміна подавався рекомендований варіант, уживані синоніми із зазначенням джерела. Передмови до цих словників інколи виходили за межі інструкцій для користування: у них розповідалося про весь процес укладання словника та подавалися теоретичні установи щодо вдосконалення мовного матеріалу. Л. Г. Боярова виокремлює концептуальні положення, якими керувалися тогочасні лексикографи: «основу кожної української терміносистеми мають становити власне національні слова; іншомовні терміни треба засвоювати безпосередньо з мови-продуцента без прямого впливу будь-якої мови-посередника; у термінах має бути дотримане оптимальне співвідношення між прийнятою назвою та поняттєвим змістом, вкладеним у цей термін» [1: 189]. Упорядники планували після обговорення та доопрацювання видати нормативні терміни, причому основними критеріями нормативності мовних форм у термінології були системний та національний.

Українська термінологія архітектури досліджувалась у складі будівельної термінології, тому на рівні лексикографії була описана у «Словнику будівельної термінології (проект)» проф. С. Булди, який було надруковано у вісімнадцятому томі «Матеріалів до української термінології та номенклатури» у 1930 р.

На думку проф. С. Булди, в основу будівельної, у тому числі й архітектурної, термінології значною мірою було покладено примітивну народну термінологію; не було жодного ґрунтового твору з будівництва, а «такі поодинокі твори, як «Архітектура» Щербаківського, мали характер більш історично-популярний, аніж науково-технічний» 4 : 5].

До словника увійшли терміни з цивільного, сільського будівництва, будівельної механіки, номенклатури основних будівельних матеріалів та їх властивостей, основ та фундаментів, металевих та інших конструкцій, дрібних будівельних фахів (асфальтарства, бетонярства, малярства, тинькарства та ін.). Значну кількість термінів складає архітектурна термінологія, проте не наводяться терміни на позначення архітектурних стилів, форм, ордерів, скульптурних та ліпних прикрас.

Принцип творення термінів визначався довільно, тому це призвело до утворення значної кількості штучних архітектурних термінів: *амбар – шпихлір, амбразура – заглибина, антаблемент – надколоння, арка – лук, балка – трям (балочний – трямовий), бельэтаж – красний по-*

*верх, блиск – полір, боковушка – прихатень, болт – с(ш)ворінь, ванна – купільня, вентилятор – вітрогін, горбылек – шаблина, громоотвод – блискавичник, саман – лимпач, решетка – ґратняця, щєбєнь – скалля (цєгєлля), аудиторія – слухальня, картон – текстура, филєнка – таля, трафарєт – тавро, кожух – ту(о)лубєць тощо. Більшість таких термінів не закріпились у мові і були замінені відповідно іншими, переважно іншомовними, термінами: *комора, амбразура, антаблемент, арка, балка, бельєтаж, блиск, боковина, прогонич, ванна, вентилятор, грозозахист (гromовідвід), саман (ґрунтоблок), решітка (ґрати), щєбінь (рідше скалля), аудиторія, картон, фільонка, трафарєт, кожух*. Не закріпилисьв архітектурній термінології і штучно створені прикметники, наприклад терміносполучення, що позначали різновиди арок, передавалися терміном *лук* та прикметниками *припадистий, перекутній, плічковий, зіркуватий, шоломуватий, цибулюватий, чоловіий* тощо [4].*

Інтернаціональні терміни, які не мали народних відповідників, у словнику наводились без змін, або ж фіксувалися з тими фонетичними відмінностями, які наближали їх до української фонетики: *квадра – квадер, цоколь – сокель, колонна – колона* тощо.

У 30-і – 60-і рр. ХХ ст. було загальмовано подальший розвиток української науково-технічної термінології взагалі, та архітектурної термінології зокрема. У цей період основною тенденцією розвитку української термінології було орієнтування на російську термінологію у всіх сферах її використання, а продуктивним способом творення українських наукових термінів – калькування з російської мови.

На початку 90-х років ХХ ст. науковцям довелося розробляти рекомендації стосовно творення та використання термінів, фіксувати пропонувані термінологічні одиниці у словниках. У словниках кінця ХХст. – початку ХХІ ст. зафіксовано більше змін, які відбулися в теоретичному осмисленні норм українського термінотворення та терміновживання, проте мовну політику України на загальнодержавному рівні загалом можна схарактеризувати як помірковано-обережну й недостатньо послідовну з прагненням до уникнення радикальних заходів.

Серед ґрунтовних праць з української архітектурної лексикографії, що побачили світ останнім часом, слід відзначити «Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури» (укладачі: С. С. Жуковський, Р. І. Кінаш, Л. М. Полюга та ін.), що вийшов друком у Львові 2005 р. Цей словник належить до найбагатших з цієї серії – близько 60 000 термінів. Для його створення використано минулі та сучасні спеціальні видання з різних галузей знань, посібники, енциклопедичні, політехнічні, фахові перекладні й тлумачні словники, державні стандарти, довідники, періодичні видання.

Таким чином, українська архітектурна термінологія творилася на основі загальнонаціональної мови протягом всіх етапів формування та становлення, тому основна кількість українських архітектурних термінів власномовного походження. На сучасному етапі розвитку архітектурної термінології сфера її фіксування стала підґрунтям для змін у сфері терміновживання. Лексикографічні праці кінця XIX – початку XX ст. є багатим джерелом української архітектурної термінології, цінними пам'ятками української лексикографії етапу зародження та формування, оскільки було вироблено засади мовного планування термінології сфери архітектури.

Вважаємо перспективним подальше дослідження української архітектурної термінології, яку зафіксовано у словниках 30 – 60 х рр. ХХст.

Література

1. Боярова Л. Г. Українська термінологія і мовна політика (20-ті рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) / Л. Боярова // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2006. – Т. X. – С.187 – 195.

2. Муромцева О. Г., Муромцев І. В. Шляхи творення української термінології в концепції і практиці М. П. Драгоманова // Українська мова: історія і стилі. – Харків, 1992. – С. 44 – 51.

3. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченка: в 4-х тт. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – Т.1. – 494с.

4. Словник будівельної термінології (проєкт) // Матеріали до української термінології та номенклятури. – Т. XVII. – X. – К. : Держ. вид-во України. – 1930. – 255 с.

Діана Ігнатенко
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСИКИ ЖИТЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ТА ХАТНЬОГО НАЧИННЯ (на матеріалі Бельцького та Фалештського районів Молдови)

У статті здійснено загальний огляд і попередній аналіз лексики житлового комплексу та хатнього начиння в українських говірках півночі Молдови. Зазначена територія майже не досліджена, хоча є регіоном компактного мешкання українців. Мова діаспори, віддалена від літературної української мови, зазнає чимало лінгвістичних змін і процесів та виступає прихованою скарбницею цінного діалектологічного матеріалу.

Ключові слова: українська діалектологія, тематична група лексики, північ Молдови.

Ignatenko D. Features of functioning housing complex vocabulary and household utensils (based on Beltski and Faleshtski areas of Moldova).

This article provides an overview and preliminary analysis of the residential complex vocabulary and household utensils Ukrainian dialects in the north of Moldova. The specified area is almost unexplored, although there is a region of compact residence Ukrainian. Language Diaspora, remote from the literary Ukrainian language, undergoes many changes and linguistic processes and acts hidden treasure trove of valuable dialectological material.

Keywords: Ukrainian dialectology, thematic group vocabulary, north of Moldova.

Житло – один з найбільш значущих компонентів традиційно-побутової культури будь-якого народу. Це певний мікрокосмос, у замкненому просторі якого проходить родинне життя: тут споконвіку відбуваються різні трудові процеси, тут готують їжу, відпочивають, святкують сімейні події та відправляють обряди, в ньому зосереджуються всі численні зв'язки і взаємини між членами сім'ї. Сукупність таких елементів, як забудова садиби, зв'язок житлового приміщення з господарськими спорудами, їхні архітектурно-конструктивні риси, засоби народного будівництва, планування житла й опалення, обладнання інтер'єру і перелік ужиткових предметів (начиння), декоративне оздоблення становлять комплекс народного житла. Він складався протягом століть і увібрав досвід багатьох поколінь; у ньому щільно переплелися традиції різних історичних епох. З цих позицій житло характеризує насамперед його інтер'єр. Як середовище, що постійно оточувало людину, житловий інтер'єр неминуче віддзеркалював основні риси її повсякденного життя [15].

На сучасному етапі розвитку мови як елемента культурної спадщини нації кількість найменувань житла є багатою та різноманітною. Їх дослідження в структурно-семантичному змісті лексико-семантичної групи (ЛСГ) «житло» в народних говірках дає змогу розкрити духовний потенціал нації.

Серед діалектологічних студій, об'єктом зацікавлення яких є тематична лексика житлового комплексу та хатнього начиння, визначаємо праці К. Глуховцевої [Глуховцева 1997], Л. Дорошенко [Дорошенко 1999], О. Малюк [Малюк 2000], Е. Гоци [Гоца 2001], Л. Тищенко [Тищенко 2002], Л. Власової [Власова 2002], Н. П'яст [П'яст 2003], Н. Шубіної [Шубина 2004], Т. Піцури [Піцура 2008], І. Муляр [Муляр 2008], О. Євтушка [Євтушок 2011], Д. Тодера [Тодер 2012], Я. Просалової [Просалова 2012].

Багато зроблено для дослідження цієї проблеми у межах України. На жаль, поза межами України ситуація інша. Так, і досі фактично не дослідженими залишаються українські говори у Молдові, хоча українська мова лунає по всій її території, зберігаючи цінний лінгвістичний матеріал. Ці чинники і роблять вибір нашої теми гостро актуальним та доцільним.

Метою даної розвідки є попереднє дослідження лексики житлового комплексу та хатнього начиння в народних говірках у селах півночі Молдови. **Наші завдання:** дослідження складу та семантичної структури тематичної групи лексики житлового комплексу та хатнього начиння у народних говірках обстежених місцевостей; простеження особливостей функціонування визначеної лексико-тематичної групи на тлі сучасної української мови (в межах лексикографічних джерел); визначення

етимологічного походження назв зазначеної лексики у говірках в селах Молдови.

Джерельною базою здійсненого дослідження послужили польові записи живого мовлення мешканців сіл Бельцького та Фалештського району північного регіону Молдови.

Зібрані матеріали дозволили виокремити тематичні групи лексики (ТГЛ) житлового комплексу та хатнього начиння, а в їх межах лексико-семантичні групи (ЛСГ). Так, ТГЛ «Найменування житлового комплексу» містить ЛСГ «Найменування житлово-господарського комплексу» (*хата, дом*); ЛСГ «Елементи будівництва» (*стіна, стріха, під, поріг*); ЛСГ «Найменування приміщень у селянській споруді» (*сіни, велика хата, веранда, колідор, калідор*); ЛСГ «Найменування опалювальних споруд та їх частин» (*піч, під:увало, коц'уба, димоход, груба, грубка, затула, кагла*); ЛСГ «Найменування господарських будівель» (*сараї, кошара, комора, ясла, курник, подвал, шоп,к'іш, ант'ірик, убора, бурдей*).

ТГЛ «Хатнє начиння» уміщує низку лексико-семантичних груп: ЛСГ «Меблі» (*скрин'а, лаўка, ст'іл'чик, мисник,колиска, л'ул'ка, гардероп, криват' (криват'а), восл'ін, пост'іл', шуфл'ада (шухл'ада), софка, причела «бокова частина ліжка»*), ЛСГ «Ритуальні та святкові предмети» (*ікона, образ*), ЛСГ «Ткани вироби» (*од'їяло, подушка, нап'ірник, р'аднина, рушник, скатерка, веретки, звої, ф'іранки, п'ішиўка «наволочка»*), ЛСГ «Начиння для зберігання і переробки продуктів» (*близн'атка «горщики», бан'ак, борканчики, гавеносик, гавенос*), ЛСГ «Начиння для приготування та вживання їжі» (*дечка, куфл'а, кухл'а, тар'іл'ка, каструл'а, чаунчик «чавунчик», пател'н'а, лохан'а, мак'ітра, маког'ін, качалка, мелештеўка «ступка для картоплі»*), ЛСГ «Начиння для вживання, перенесення і зберігання води і напоїв» (*кухл'а, кружка, казан*), ЛСГ «Начиння для прання, прасування, миття й купання» (*корито,бал'їа, цебер, нецк'ї, греб'їн'*), ЛСГ «Пічне начиння» (*гарн'изи, карн'іти, кочір'ожка*), ЛСГ «Хатній реманент» (*зеркало, л'ампа, чумаїдан, паровик «праска», пл'ушка «для биття мух»*). На підставі семантичних зв'язків у межах кожної ЛСГ формуються мікрогрупи.

Словниковий склад і семантична структура досліджуваних ЛСГ є гетерогенними та характеризуються строкатістю лексем, диференційованих за походженням, способом номінації, вживанням у мовленні інформантів різних вікових груп тощо.

Склад та семантична структура тематичної групи лексики житлового комплексу та хатнього начиння є досить поширеними та строкатими. Ядро ТГЛ становлять лексичні одиниці, які належать до сучасної української літературної мови: *хата, піч, сіни, велика хата, ікона*

(образ), подушка, напірник, одіяло, ряднина, веранда, скриня, рушник, лавка, стільчик, мисник, скатерка, колиска, люлька, корито, балія, цебер, сарай, кошара, стріха, піддувало, ясла, комора, курник, макітра, макогін, качалка, близнятка «горщики», стіна, город, граблі, гребінь.

На периферії виділяються слова із специфічною вимовою, наприклад: *кирница* (*керница*) «криниця», *подв'ір'а* «подвір'я», *подвал* «підвал», *кол'ідор* (*кал'ідор*) «коридор», *гардероб* «гардероб», *криват'* (*криват'а*) «кровать», *димоход* «димохід», *пост'іл'*, *зеркало* «дзеркало», *л'ампа* «лампа», *чумаїдан* «чемодан, валіза», *шувл'ада* («шухляда»), *чаунчик* «чавунчик», *кочалка* «качалка», *вол'ія* «олія» тощо.

У живому мовленні інформантів виокремлено **лексичні діалектизми**, які ми умовно поділили на три типи:

1) лексеми, що зазначено в 11-томному *Словнику української мови*, але помічено *діал.*, *розм.*, *рідко*: *бан'ак* – «розм. чавунний горщик; казан, чавунчик» [СУМ I:102]; *веретки* – зменш. від *верета* – «діал. Різнокольоровий килим з грубої вовни. Тепер на Гуцульщині виготовляються такі домоткані килимарські вироби: «ліжники», «коверці», «верета» і «бесаги» » [СУМ I:329]; *грис* – діал. «висівки» [СУМ II:169]; *груба*, *грубка* – «піч, що служить для опалювання приміщення» [СУМ II:177]; *др'апак* – «діал. зношений віник» [СУМ II:427], «віник для подвір'я»; *затула* – «розм. предмет, яким що-небудь затуляють, закривають» [СУМ III:363], «заслін на печі»; *звої* – від *зв'ї* – «розм. смужка паперу, полотна і т. ін., згорнута в трубку; сувій» [СУМ III:481] – «ткани веретки»; *лампач* – «необпалена цегла з глини з домішкою соломи або інших органічних речовин; саман. На півдні Української РСР саман має назву «калиб», а на південному сході — «лимпач»» [СУМ IV:486]; *пател'н'а* – «діал. сковорода» [СУМ VI:92]; *п'ід* – «діал. горище» » [СУМ VI:391]; *пор'іє* – «місце біля дверей в хаті або за дверима (знадвору звичайно вимощене цеглою, камінням тощо)», «ганок» [СУМ VII:259]; *ф'іранки* – «шматок тканини або тюлю, яким запинають вікно, двері тощо; занавіска» [СУМ X:601]; *шопла* – діал. покрівля, накриття на опорах для захисту чого-небудь від сонця, дощу і т. ін., сарай, «пристройка» [СУМ XI:509];

2) номени, які зазначено у СУМ, але в обстеженій говірці вони зазнають семантичних трансформацій:

так, лексема *казан* в сучасній українській літературній мові реалізує семему «металева переважно округлої форми посудина (звичайно з відкритою верхньою частиною) для варіння їжі, кип'ятіння води тощо; котел, чавун» [СУМ IV:69], а в досліджених місцевостях з'являється її перехідне значення «відро біля криниці»; лексема *кинджал* у складі сучасної української літературної мови презентує семему «холодна зброя у вигляді гострого з обох боків клинка, що звужується до кінця» [СУМ

IV:149], а у мовленні інформантів лексема *к'інжал* набуває значення «ніж рубити поросят»; номен *к'іш* «великий кошик для зберігання борошна, зерна тощо» [СУМ IV:171] – перехідне значення «будівля для збереження кукурудзи»; лексема *паровик* із значенням «паровий казан або двигун» [СУМ VI:72] зазнає семантичної трансформації «праска»; *причела* «надмірно прискіплива людина; людина, яка до всього чіпляється» [СУМ VIII:96] – перехідне значення «верхня поперечна частина ліжка»; *софка* зменш. до *софа* «м'який широкий диван з поручнями і низькою спинкою» [СУМ IX:473] – перехідне значення – «скриня»;

3) діалектологізми, які не зафіксовано у СУМ:

ант'ри ^{єк} «*комнатушка, де держали муку, сахар, вол'їю*» (пояснення інформаторів); *бајурка* «пояс»; *борканчики* «кувшинчики для круп» (пояснення інформаторів); *гарн'їзи, карн'їти* «кільця на печі»; *гавеносик, гавенос* «вид горщиків», (в Одеській області є село Гавиноси Красноокнянського району); *грал'ї* «залізні вила»; *дечка* «форма для хліба»; *затула* «заслінка отвору печі»; *зер* «сироватка»; *катр'їнци* «вид жіночого одягу»; *к'інжал* «ніж рубити поросят»; *клака* «гуртова допомога, толока», *кочір'ожка* «пристрій для печі»; *куфл'а* «чашка»; *лохан'а* «миска»; *мачалники* «коржі з маком»; *мелештеўка* «ступка для картоплі»; *нецк'ї* «корито»; *п'їшиўка* «наволочка»; *пл'ушка* «для биття мух»; *тр'аўка* «корито для свиней, курей, звідки вони воду п'ють»; *убора* «загородка для курей, овець».

Більша частина з цих слів зустрічається у південно-західному наріччі української мови, зокрема у буковинських та гуцульських говірках:

а) загальним вживанням на території Буковини у *Словнику буковинських говірок* відмічені такі лексеми: *бан'ак, бурдеї* «землянка, бідне житло», *грал'ї, грис, дзер, затула, клака, кросна* «ручний ткацький верстат», *лампач, пател'н'а, п'їд*;

б) у деяких районах Буковини зафіксовано вживання слів: *бајур* (Заставнівський, Кіцманський, Новоселицький, Хотинський райони), *дечко* (Заставнівський район), *др'алак* «віник з пруття, деркач» (Заставнівський, Кіцманський, Вижницький, Глибоцький, Хотинський, Кельменецький райони), *зер* (Глибоцький район), *кагла* «нижня частина димоходу» (Заставнівський, Кіцманський, Вижницький, Сторожинецький райони), *казан* «бляшане відро» (Глибоцький, Хотинський, Кельменецький, Сокирянський райони) – «відро біля криниці» (у досліджуваних говірках), *катр'їнца* «вид плахти, витканої з різнокольорових ниток» (Кельменецький, Сокирянський райони), *куфл'а, кухл'а* (Новоселицький, Сокирянський, Кельменецький райони), *мачалник* (Новоселицький, Хотинський, Кельменецький, Сокирянський райони), *мелештеўка* «копистка для вимішування мамалиги» (Заставнівський, Кіцманський, Новоселицький

райони) – «копистка для вимішування картоплі-пюре (у досліджуваних говірках), *п'ишуйка* (Глибоцький район), *таїстра, траїста, траїстра* «сумка з домотканої пилки, полотна» (Глибоцький, Новоселицький, Хотинський райони), *тр'аўка* (Хотинський район).

Протягом дослідження зафіксовано так звані лексико-семантичні діалектологізми, тобто слова, що в різних діалектах тієї ж самої мови звучать однаково, але мають зовсім відмінні значення [1: 180]: *пл'ушка* «плюшевий зимовий жіночий жакет або куртка» – у мовленні мешканців с. Садове «пристосування у вигляді клаптика шкіри, гуми і т.п. на ручці для биття мух»; проте можна припустити, що ці слова зумовлені різною етимологією народного характеру – назва одягу походить від назви тканини *плюш*, а назва пристосування – від дієслова *плющити, приплющити*.

У словнику «*Гуцульські говірки*» зафіксована лексика, що поширена на території південно-західних районів Івано-Франківщини, Вишницького і Путильського районів Чернівецької області і навіть Сучавщини (Румунія) і становить один з найцікавіших і найархаїчніших говорів південно-західного наріччя української мови. Гуцульські говірки називають ще східнокарпатськими: разом з буковинськими, середньозакарпатськими, бойківськими і лемківськими вони належать до карпатської групи говорів, що входить до південно-західного наріччя української мови. На сході і північному сході гуцульські говірки межують з покутсько-буковинськими, на північному заході – з бойківськими, на заході – із середньозакарпатськими говірками. На півдні вони межують з румунською мовою, вклинюючись на Сучавщині в територію Румунії [ГГ:7]. Словник «*Гуцульські говірки*» фіксує лексеми, наявні у селах Садове та Поповка: *грал'ї, др'апак, к'їш, кросна, кошара, кагла, верета, затула, пател'н'а, п'їд, п'їшеўка, шопа* тощо.

3 погляду походження лексики житлового комплексу та хатнього начиння виділено такі особливості:

а) визначена чимала кількість східнослов'янізмів (росіянізмів) як наслідок міжмовних контактів та мовних інтерференцій: *кухн'а, спал'н'а, зал, комната, бан'а, занав'ески, т'ул'* (ч.р.), *д'їван, ков'їор, палас, кладоўка, простин', посуда, горшок, подсопка, л'етн'а кухн'а, табур'етка, сундук, шкатулка, шкафчик, часи, кл'ејонка, ут'ух, площадка (ганок), пристроїка, р'їшотка* (переважна наявність росіянізмів є ознакою південно-східних говорів, зокрема слобожанських та степових говірок, а також лівобережнополіських говірок південно-західного наріччя [1: 187]);

б) зафіксовано наявність східнороманізмів (румунізмів), правда, у меншій кількості у порівнянні з росіянізмами: *клака* «толока», *траїстра* «торба», *бурдеї* «яма, прикрита зверху», *нанашки* «хрещені або весільні

батьки» (функціонування румунізмів характеризує буковинські, гуцульські, карпатські говірки південно-західного наріччя, а також правобережні степові говірки південно-східного наріччя [1: 186]);

в) зрідка зустрічаються полонізми: *пател'н'а* «сковорода» .

Вірогідно, це явище пояснюється також тим, що ближні населені пункти є переважно українсько– та російськомовними. Проте у загальному обсязі народні говірки у селах півночі Молдови характеризуються архаїчністю та певним консерватизмом, адже кількість запозичень є невеликою. Описання цього явища зустрічаємо у дослідженні К.С. Кожухар в її ґрунтовній роботі «Українські говірки в Республіці Молдова (загальна характеристика фонетичної системи)»: «Істотною особливістю місцевих українських говірок є їхній консерватизм. Потрапивши в іншомовне оточення і загубивши зв'язок з «великою землею», українська мова виявила неабияку стійкість її діалектних систем. Відбувся так званий процес «консервації» мови, тобто збереження її в первісному, майже не займаному вигляді» [8:92].

Таким чином, здійснивши дослідження лексико-семантичної системи народних говірок у с. Садове Бельцького району та с. Поповка Фалештського району на матеріалі лексики житлового комплексу та хатнього начиння, можемо визначити, що в них переважають лексеми, притаманні буковинським та гуцульським говіркам південно-західного наріччя. Припускаємо, що таке явище пояснюється тим, що, хоча інформатори й народилися та проживали у рідних селах, але їх батьки та діди переселилися сюди у свій час з різних районів Буковини. Крім того, значну частину складу досліджуваної ТГЛ представляє лексика, наявна в сучасній українській літературній мові, проте здебільшого в умовах діаспори, територіальної віддаленості від митрополії, вона презентує архаїчний шар лексики. Крім того, обстежені говірки містять чимало ознак слобожанських та степових говірок південно-східного наріччя. Отже, припускаємо, що говірки зазначеної території належать до переселенських говірок та до пограничних.

Як зауважує Ф.Т. Жилко, «переселенські говірки виникли як новостворені, але відірвані від основної території іншої мови, оточені її діалектами і підпадають під більший чи менший її вплив. Здебільшого переселенські говірки загальмовані в своєму розвитку і можуть зберігати давніші риси» [9:16]. Я. Янів твердив, що «на порубіжжі говори контактуючих мов зберігають більше архаїзмів, ніж на центральному обширі» [16:5]. На думку С.П. Бевзенка, на сучасному етапі розвитку національних мов, у тому числі й української, чіткої відокремленості сусідніх місцевих діалектів між собою звичайно не спостерігається. На пограниччі діалектів завжди виступає ширша чи вужча смуга перехідних говірок,

що поєднують у собі діалектні риси обох сусідніх діалектів із перевагою рис одного з них [1: 9].

Отже, вже на початку роботи ми впевнюємося у тому, що обрана для дослідження територія є оригінальною та своєрідною з діалектологічного погляду, містить чимало загадок та нахідок, яких прагнемо дізнатися.

Література

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.

2. Глуховцева К.Д. Динаміка складу назв господарських приміщень у східно-слобожанських говірках / К.Д. Глуховцева // Український діалектологічний збірник. – К.: Довіра, 1997. – С. 177-194.

3. Гоца Е.Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських Карпатських говорах: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Е.Д. Гоца; Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2001. – 20 с.

4. Дзендзелівський Й.О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови / Й.О.Дзендзелівський. – Київ, 1987. – 297 с.

5. Дорошенко Л.І. Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Л.І.Дорошенко, НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 1999. – 20 с.

6. Євтушок О.М. Сучасні тенденції розвитку діалектної лексики // Дивослово. – 2011. – №7. – с. 38-40.

7. Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови / Ф.Т. Жилко. – Київ: Радянська школа, 1966. – 266 с.

8. Кожухар К.С. Українські говірки в Республіці Молдова (загальна характеристика фонетичної системи) / у кн.: «Українці Молдови. Історія і сучасність». – Кишинів, 2008. – с. 89-108.

9. Малюк О.Ю. Систематологічний та культурологічний аспекти номінації посуду сучасній українській мові (на матеріалі назв реалій побутово-виробничого призначення): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / О.Ю. Малюк; Донец. нац. ун-т. — Донецьк, 2000. — 16 с.

10. Муляр І.В. З історії становлення назв меблів житлового приміщення http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/dlgum/2008_7/15.html

11. Піцура Т. Назви хатніх речей в українських говорах Карпат: стан вивчення, склад, структурна організація / Т.Піцура // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2008. – Вип.12: Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії. До 100-річчя Миколи Андрійовича Грицака. – С.168-170.

12. П'яст Н.Й., Формування тематичної групи «назви посуду» в сучасній українській літературній мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Н.Й. П'яст. – К., 2003.

13. Русанівський М.В. Соціолінгвістика і діалектологія // «Мовознавство» – 2006. – №1. – с. 3-7.

14. Сергєєва М.С. Житло <http://litopys.org.ua/istkult/ikult15.htm>

15. Тищенко Л.М., Структурна організація й динаміка побутової лексики південнослов'янських говірок: Автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Л. М. Тищенко. – К., 2002. – 19 с.

16. Тодер Д. Будівельна лексика українських говорів Закарпаття як предмет наукового дослідження. // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Збірник наукових праць. – Ужгород, 2012. – Випуск 17. – С. 63-67.

ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / за ред. Я. Закревської. – Л., 1997. – 232 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / за ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.

СУМ – Словник української мови: В 11 т. – Київ: Наукова думка, 1970–1980.

Олена Климентова
*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ФУНКЦІЇ МОВИТА СУГЕСТИВНИЙ ВПЛИВ

Аналізуються функції мови з урахуванням усвідомлюваних та неусвідомлюваних аспектів комунікації. Особлива увага приділяється сугестивним можливостям, закладеним у мову, та їх вияву в утіленні найважливіших функцій мови.

Ключові слова: мова, функція, комунікація, інформація, сугестія.

Olena Klymentova. The language functions and suggestive influence.

The language functions which are based on the conscious and subconscious aspects of communication, are examined in the article. Considerable attention is spared to the suggestive possibilities which are implemented in a language and their manifestation forms while in the process of realization of major language functions.

Keywords: language, function, communication, information, suggestion.

Як соціальне явище мова реалізує низку функцій. Кожна з них неодноразово ставала об'єктом наукового осмислення мовознавців. Водночас напрацювання комунікативного, когнітивного, дискурсивного, сугестивного, синергетичного, лінгвофілософського тощо напрямків мовознавчої науки, розвинутих у студіях Бацевича Ф., Желтухіної М., Іссерс О., Караулова Ю., Ковалевської Т., Компанцевої Л., Манакіна В., Сєдова К., Слухай Н., Черепанової І. та ін., умотивовують залучення до аналізу цих функцій нової інформації. **Мета** статті – дослідити лінгвосугестивні втілення основних функцій мови.

Упродовж тривалого періоду акцентувалася насамперед **комунікативна функція**, що полягає в забезпеченні засобу й алгоритму спілку-

вання в межах певної спільноти. При цьому традиційно наголошувалося на раціональній природі комунікації. Ефективність спілкування ставилась у безпосередню залежність від якості вербального забезпечення. Особливим статусом наділялася риторична майстерність. Натомість сучасне осмислення форм вияву комунікативної функції ґрунтується на прийнятті ірраціональності багатьох форм комунікації й враховує їхню маніпулятивну інтенцію. Впливова, й зокрема сугестивна (від лат. *suggero* – навчаю, навіюю [6: 643]), функція мови визнається повноправною частиною комунікації, що безпосередньо формує її якість. Тому сучасне осмислення комунікативної функції базується на аналізі усвідомлюваних і неусвідомлюваних акцій інформаційної взаємодії.

Комунікативна функція мови у наш час набула значення потужного чинника глобалізації завдяки соціальним мережам. Присутність сугестивного складника у такій комунікації дає змогу швидкої мобілізації/демобілізації великої кількості людей, психічного зараження та інших неконтрольованих станів, тенденційного інформування або поширення дезінформації тощо. Тому осмислення комунікативної функції мови з урахуванням латентних механізмів вербальної взаємодії важливе не тільки для визначення її ефективності, а насамперед для забезпечення можливості контролювати приховані впливи на соціум.

Ідентифікаційна (консолідуєча) функція мови дає змогу розпізнати «свого серед чужих» на основі мовної єдності. Це також може бути ідентифікація одностудентів на основі володіння певними семантичними кодами. Такі коди постають як результат групової конвенційності (студентський сленг, мова криміналітету, мова конфесії тощо). Розрізняються тлумачення, що мають етноспецифічну природу, й такі, що ґрунтуються на семантичних трансформаціях (викривлення, спрощення, узагальнення). Останні нерідко нав'язуються через сугестивне вживлення.

Інформаційна функція втілюється в здатності мови зберігати інформацію та забезпечувати обмін цією інформацією. Водночас з урахуванням сугестивного підходу з'ясувалося, що комунікація передбачає не тільки передачу інформації, а й трансформацію поведінкових акцій реципієнта під дією втіленої в слово інформації. Вербалізована інформація в змозі змінювати ситуативні орієнтири, якими послуговується реципієнт. Урахування цих змін модифікує його поведінку. Тому інформаційна функція доволі часто реалізується в акціях тиску на установку реципієнта (позитивну/негативну), що можуть контролюватися свідомістю або бути неусвідомлюваними. Сугестивна подача інформації деблокує реципієнта й забезпечує її сприйняття без контролю з боку його свідомості. Це актуалізує важливість високих морально-етичних якостей

сугестора. В руках недобросовісного сугестора інформація шкодить реципієнту. І навпаки, відповідальний сугестор має змогу використовувати інформацію з високим коефіцієнтом корисної дії для реципієнта навіть за умови ірраціональності його поведінкових моделей. Наприклад, для лікування аутизму, залежностей чи фобій засобами інформаційної медицини. Спектр подібних інформаційних впливів із використанням вербальної сугестії дуже широкий.

З'ясувалося, що обсяг інформації, яка сприймається реципієнтом, може збільшуватись і зменшуватись залежно від взаємодії категорій якості, кількості, відносності та способу викладу інформації. Унікальними щодо подібної взаємодії є сакральні тексти. Їхня сугестогенність доведена науковцями. Мову сакральної сфери формують інтенціональні воронки змістів [7:119], тут допускається взаємозаміна форм у контексті, тобто нівелюються закони смислового захисту, властиві профанній мові. Коли метою референції виступає інтенціонал, міра реальності денотата втрачає свою значимість. Сакральні змістоформи, в силу своєї трансцендентної специфіки, розпізнаються саме за змістом конотацій, а не денотатів. Емоції та оцінки є природними для мови механізмами створення широкого спектру конотацій. Тому інформація сакрального тексту сприймається не ментально, а почуттєво. Формою її засвоєння виступає морально-етичне переживання. Реципієнтом інформація сакрального тексту ідентифікується поступово, по мірі трансформації його когнітивних структур. За таких умов інформаційна функція мови є рушійною силою духовної еволюції.

Функція мислетворення мови втілюється у вербалізації думок, внутрішньому мовленні. Зазвичай ця функція реалізується на ґрунті рідної мови. Проте сугестивний вплив дає змогу нав'язуватидумки і програмувати свідомість. Особливо небезпечні наслідки ці процеси мають, коли реалізуються через ЗМІ. При цьому штучно вживлені думки сприймаються реципієнтом як рідні. Вони стають частиною його мовної картини світу й формують нові погляди на життя й поведінкові реакції. Їхня здатність змінювати уявлення про будь-що (навіть оперті на тривалу практику) є доволі потужною.

Когнітивна функція втілює пізнавальну діяльність свідомості. Вербалізована інформація формує мовну картину світу реципієнта. Всі її компоненти об'єднані принципом вербально-асоціативної мережі. Активізація пізнавальної діяльності модифікує мовну картину світу. При цьому вона може як розширюватися, так і звужуватися. Різновидом пізнавальної функції виступаєкогнітивно-сугестивна модифікація. Вона реалізується в неусвідомлюваних акціях трансформації мовної карти-

ни світу реципієнта. Ще у процесі освоєння сугестопедичного методу Г.Лозанова (70-ті рр. XX ст.) стало зрозумілим, що при сугестивному навчанні за результат маємо не надзапам'ятовування, а здатність до надвідтворення. Багатий набір засобів сугестивного впливу в методиці Г.Лозанова дав змогу навчатися значною мірою в неусвідомлюваній спосіб. Засновник сугестопедії запропонував ефективні інструменти осмисленого сугестування дидактичного матеріалу й навчального процесу загалом на основі оптимізації впливу. Цей напрям було розвинуто у сугестокібернетичному інтегральному методі навчання, в якому керували станом і працездатністю учнів, створювали стимулюючу систему навчання з урахуванням чинника людської індивідуальності [4: 122 - 133]. Це підхід, в якому акцентується не технологія впливу, а технологія сприйняття. Такий спосіб пізнавальної діяльності спирається на примусову синхронізацію реципієнта з сугестором. Реципієнт залучається до сугестивно-когнітивної діяльності, активуючи свій креативний, інтуїтивний, емоційний потенціали.

Водночас може мати місце й автосинхронізація в разі позитивної установки реципієнта на сугестивно активоване пізнання. В разі домінування неінформаційних функцій комунікації, коли за мету служить не передача інформації, а виявлення спільної «семіотичної ситуації». За таких умов важливим є не те, якими словами втілюється думка, а те, що в адресата формується стан, який забезпечує розуміння. Головною проблемою за таких умов є створення бази знань, попереднє навчання системи. Примітивним варіантом використання такого способу розпізнавання інформації служать фреймові семантичні моделі, коли адресант сам примусово обирає тему розмови і при цьому активується та чи інша модель діалогу з відповідною лексикою та граматику. Розпізнавання обмежується пошуком ключових слів, у відповідності з якими з певної кількості смислів підшукується найкращий.

У цілому сугестія відкриває потужні можливості трансформації когнітивної сфери людини. Наприклад, у культових та езотеричних практиках, в деяких етнічних традиціях є цікавий досвід передачі інформації шляхом використання глосолалії. Звукова вібрація в них постає у вигляді ритмізованого потоку звукосполучень, складів, пауз, різновекторних інтонаційних дискретів, пришвидшень, уповільнень тощо. Водночас на семантичному рівні вона не декодується. У містичних підходах дія глосолалії поцінується як Божий дар говорити й розуміти чужими мовами в екстатичному стані. Науковці ж у них вбачають зв'язок із забутими чужомовними текстами. Натомість у психотерапії й, зокрема, у практиці динамічних медитацій (Ошо) вони використовуються для вивільнення

заблокованої енергії й у багатьох випадках є надзвичайно корисними, бо дають швидкий позитивний ефект, пов'язаний із переходом об'єкта в інший інформаційний стан: людина стає спроможною вербалізувати болючий життєвий досвід й вивільнити його. У такому підході виявляється трансформація когнітивної сфери, пов'язана з особистісним розвитком, в якому слово є ефективним інструментом.

Номінативна функція мови дає змогу людині накопичувати життєвий досвід за рахунок називання, добору відповідних слів-імен. Вона задіяна у когнітивній діяльності особистості. Тривалий час ця функція тлумачилася через потенціал конвенційних домовленостей. Її осмислення в рамках сучасних підходів неможливе без урахування принципової альтернативності будь-якої семантичної інтерпретації й визнання умовності зв'язку між вербальним знаком і його денотативним значенням.

Теорія природного походження мови також заперечує підхід до номінативного активу як до системи конвенцій. Ця теорія пошановується у багатьох культурах і вченнях: майже в усіх школах давньоіндійської філософії, у конфуціанстві, суфізмі та ін. У європейській науці вона була поширеною аж до доби Просвітництва. Назва в рамках згаданої теорії виступає частиною означуваного. Найбільш системно цей зв'язок представлений у називанні людей. Проте етимологічний аналіз і компаративістські підходи дають змогу виявляти його і в будь-якому іншому слові, розкручуючи «кокони» його семантичних нашарувань (*П.Флоренський*). Тому процес номінації може розглядатися й крізь призму протоалфавіту й протомови, стимулюючи їх пошуки.

Номінативно-сугестивний функціональний різновид корелює з вірою у магічну дію слова. Ідеї звукосемантики також внесли корективи в осмислення номінативної функції мови. Відповідно до них, звукобукви (термін *О.Журавльова*) утримують інформацію про якості означуваного й виступають психічними образами, що формують підсвідомі уявлення про означуване. «Слово було в уявленні наших предків «іменем», «знаком» предмета, як перед тим цю роль виконував описовий жест або малюнок, а тому влада над словом, подібно як і над будь-яким іншим знаком, дозволяла їм впливати на сам предмет» [1: 22-23].

Експресивна (від лат.*expressus* – виражати) функція, а нашу думку, реалізується у мовних формах вираження та переживання насамперед почуттів. Емоції пронизують усю комунікативну діяльність людини. Експресивне мовлення виступає найважливішою формою відтворення емоційного досвіду людини. Хоча втілення емоційних станів у мовленні надзвичайно варіативне, сам факт комунікації засвідчує, що

емоційні стани зазвичай розпізнаються правильно. У зв'язку з цим доречно розрізнити й **імпресивну** (від лат. *impression* – наповнюватися суб'єктивними враженнями) функцію, в якій актуалізується аспект сприйняття й вербального декодування.

У разі сугестування вербального повідомлення емотивна кореляція доволі часто використовується як дієвий прийом впливу. Через те що базові емоції належать до архетипних реакцій людини, сугестії, що зрощуються з емоціями, мають надзвичайно потужну дію. Почуття, як і думки, штучно активуються, вони втрачають свою спонтанність і здорову динаміку. При цьому свідомість ідентифікує цей процес як природний.

Експресивно-сугестивний функціональний різновид у найбільш агресивній формі реалізується насамперед у рекламних текстах. Мова реклами чинить тиск на емотивну сфери людини, змінюючи й штучно нарощуючи оцінно-емоційний статус товарів. Водночас зміна емотивного вектору може використовуватись і на користь людині. Наприклад, вербалізація емоційних станів у сакральних текстах формує терапевтичні ефекти. Так, базовою ознакою емотивної кореляції молитовних текстів постає пліромність – дифузне зрощення різнополюсних емоцій, яке досягається специфічним вербальним утіленням емоційних почувань. Адекватне мовне забезпечення динаміки різнополюсних станів психіки реалізується завдяки здатності вербалізаторів почуттів змінювати емотивний модус на протилежний. Така вербалізація створює відчуття цілісного переживання, що відкриває доступ до благодатних станів [2; 3].

Волюнтативна функція передбачає вплив на волевиявлення людини. Він може чинитись відкрито й приховано. Інструментом **відкритого** впливу виступає переконання. Воно оперує жорсткими формально-логічними аргументами на основі свідомого аналізу інформації, що підпадає під компетенцію лівої півкулі мозку й формується засобами «лівопівкульної граматики» (академічної) [5: 90 – 102]. Її одиниці й операції з ними добре вивчені у численних аспектах їх вияву. Коли вплив чиниться **приховано**, він визначається як сугестивний, відбувається в неусвідомлений спосіб, натомість його результати продукуються свідомо. У цьому розумінні вербальна сугестія протистоїть переконанню.

Як набір адаптаційних прийомів утілення сугестії розрізняють «правопівкульну граматику» [5: 90 – 102]. Її визначають: орієнтація на семантичну цілісність, контекстне породження смислів, ключові слова, емотивність, образність, символи, фразеологізми, інверсії, надмірна синтаксична структурованість, різноманітні форми текстової інтеграції:

анафори, епіфори, ритмізація тощо. Розрізнення двох граматик спирається на типи мовної компетенції, що формуються асиметричною діяльністю лівої і правої півкуль мозку.

Переконувальні тактики і стратегії за ефективністю поступаються сугестивним. Прихований вплив здійснюється через прийоми спрощення мислення, підміну системи поняттєвих значень і шкали оцінок, смислові світоглядні зміни, тиски на емоційну сферу, збільшення кількості інформації, частотність її представлення, особливі форми повідомлень, швидкість подачі сюжетів, кольоровий супровід, варіації сили і частоти звуків тощо. На практиці лівопівкульний вплив і правопівкульний часто накладаються один на інший. Тому волюнтативна функція мови реалізується в опорі на лівопівкульні та правопівкульні стратегії вербального впливу. При цьому сугестивний вплив нерідко виступає складовою частиною стратегічних технологій. Це латентна форма реагування суспільства на посилення кризових явищ і процесів, один із маніпулятивних засобів нейтралізації владними структурами соціального напруження, що актуалізує такі функції вербальної сугестії, як організаційна та компенсаторно-захисна. Із найдавніших часів і до теперішнього моменту сам факт володіння технологіями вербальної сугестії сприяв зміні соціального статусу її носіїв й поступово спричинився до появи певних організацій, що намагалися привласнити це знання і використати його у своїх цілях. Як у тоталітарних, так і більш демократичних режимах завжди зберігався стійкий інтерес до знання про вербальну сугестію. Проте з функціонального боку в межах кожного етапу актуалізувалися різні когнітивні детермінанти, виявлялися історичні закономірності й обумовленості генезису, еволюції, сфер застосування вербальної сугестії як латентної форми знання про людину. Наприклад, на сучасному етапі компенсаторно-захисна функція маніпуляційних вербальних технологій, що використовуються, скажімо, у політиці, реалізується через намагання замаскувати безсилість владних структур у розв'язанні складних суспільних проблем, бажання зберегти спадковість у владі попри свою неспроможність ефективно керувати. А скажімо, вербальні технології у бізнесі, рекламі підтримуються застійним характером масової свідомості, стереотипами поведінки, стадністю.

Естетично-культурологічна функція знаходить свій вияв у мові як формі культури, національної ментальності, що втримує у собі й естетичні цінності. Вербальна сугестія у сфері літературного мистецтва застосовується дуже широко. Вона закорінена в магію та стародавню риторіку. Поезія, що її часто порівнюють із музикою, активно використовує такі моделі образної деривації, як метафора й метонімія, що, у свою

чергу, є універсальними схемами обробки свідомістю явищ навколишнього світу. Метафори, образи, символи, численні засоби поетичності – все це водночас і засоби мовної сугестії, що задіяні у формуванні естетичного ідеалу.

Фатична функція – це етикетна функція, важлива для регуляції комунікативних процесів. Особливої значущості вона набуває за умов посилення глобалізаційних тенденцій та активного пошуку нових партнерських контактів. У будь-якому процесі перемовного характеру регулятивні висловлення дають змогу трансформувати емотивне тло перемовин і, наприклад, напругу, що живиться страхом поразки, перетворити на конструктивне зацікавлення пропозиціями іншої сторони. Окрім того, майстерне володіння інструментами цієї функції дозволяє блокувати небажані наміри учасників комунікації, об'єднати їх зі своїми пропозиціями, тримати ініціативу й досягати мети.

Висновки. Аналіз основних функцій мови з урахуванням неусвідомлюваних складників комунікації дає змогу дійти висновку про те, що потенціал основних функцій мови в Україні використовується хаотично. Присутність сугестивного складника в цих функціях є природнім, але мало дослідженим і погано усвідомлюваним явищем. На всіх етапах свого існування сугестія, як і сама мова, залишається соціально обумовленою і дуже специфічною формою становлення людської свідомості. Як засвідчує динаміка мовної ситуації в Україні, функціональний потенціал української мови доволі часто залишається на периферії активного застосування суспільним загалом. Водночас більшу активність демонструють функції, що реалізуються на ґрунті російськомовності. Окрім того, позиції саме російської мови багаторазово зміцнює їх вербально-сугестивний складник, оскільки забезпечує пролонговані програмувальні ефекти. Поглиблення знань про функції мови у комплексі усвідомлюваних і неусвідомлюваних складників комунікації дає змогу реалістично оцінити якість мовної політики в Україні й адекватно до потреб суспільства регламентувати сфери поширення державної та регіональних мов. Це зумовлює привабливу **перспективу** подальшого студювання проблеми.

Література

1. Григоренко А.Ю. Философский анализ магии : автореф. дис. на соиск. уч. степени д-ра филос. н. / А. Ю. Григоренко. – СПб., 1992. – 28 с.
2. Климентова О.В. Вербальна сугестія сакральних текстів (на матеріалі українських молитов) // О. В. Климентова. – К. : ПП «ППНВ», 2012. – 372 с.
3. Климентова О.В. Вербальна сугестія та емоції (на матеріалі українських молитов) // О. В. Климентова. – К. : Карбон ЛТД, 2012. – 320 с.
4. Лозанов Г. Сущность, история и экспериментальные перспективы суггестопедической системы при обучении иностранным языкам / Г. Лозанов // Методы интенсивного обучения иностранным языкам. – М. : МГПИИЯ им. М.Тореза, 1977. – Вып. 3. – 137 с.
5. Седов К.Ф. Нейропсихоллингвистика / К. Седов. – М.: Лабиринт, 2007. – 224 с.
6. Словник іншомовних слів. – К. : Головна редакція УРЕ, 1975. – 776 с.
7. Слухай Н.В. Лингвистика сферы сакрального: русская культурно-языковая традиция / Н. Слухай // Біблія і культура. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип.10. – С.116 – 124.

Анастасія Ковалевська

Національний університет «Одеська юридична академія»

ОПТИМІЗАЦІЯ СУГЕСТИВНОГО ЕФЕКТУ ПОВІДОМЛЕННЯ (лінгвоментальнісний аспект)

У статті проаналізовано репрезентативну маркованість тексту як фактор оптимізації його комунікативної сугестогенності та визначено домінантну репрезентативну систему представників української лінгвоментальності.

Ключові слова: комунікація, сугестія, репрезентативна система, лінгвоментальність, експеримент.

Anastasia Kovalevska. Optimization of suggestive effect of report (lingvomental aspect).

In the article, the text's representative modality is analyzed as the factor of optimizing its communicative suggestiveness, and the dominant representative system of Ukrainian linguistic mentality representatives is figured out.

Key words: communication, suggestion, representative system, linguistic mentality, experiment.

Комунікацію на сучасному етапі розвитку новітніх наук гуманітарної сфери більшість вчених (Ф.Бацевич, В.Іванов, С. Квіт, Дж.Остін, З.Партико, Ч.Пірс, В. Різун, Т.Томас та ін.) зазвичай розуміють як процес функціонування інформації в суспільстві у різних формах: передача, обмін, сприйняття тощо, а масову комунікацію – як «організоване спілкування, що є видом суспільно-культурної діяльності, яка відбувається у вигляді взаємопов'язаних інтелектуально-мисленнєвих та емоційно-вольових дій, спрямованих на духовне, професійне чи інше єднання маси людей (мас)» [8]. Згідно з класичною школою комунікативної лінгвіс-

тики (див. праці Ф.С.Бацевича, К.Бюлера, О.С.Кубрякової, Ч.Морріса, Дж.Остіна, Ч.Пірса, О.О.Селіванової, Ю.С.Степанова, І.П.Сусова, Т.В.Шмельової та ін.), модель комунікації містить такі компоненти, як адресант, фільтри комунікації, процес кодування, власне повідомлення, канал комунікації (на нього також впливають фільтри), адресат, процес декодування, перешкоди комунікації (що діють на весь процес комунікації) і зворотний зв'язок. Спираючись на роботи Г.Г.Почепцова [7], Р.І.Мокшанцева [6] та ін., основним компонентом комунікації вважаємо саме повідомлення, оскільки воно виступає головним носієм інформації, центральним знаряддям здійснення комплексного впливу і моделювання психоемоційних та й почасти раціональних настанов адресанта.

Комунікативне повідомлення має два аспекти: ідеальний та матеріальний, де перший є планом змісту, вміщує ту нематеріальну ідею, яку адресант намагається втілити у своєму повідомленні; другий же аспект є планом вираження, матеріальним експлікатором і втіленням ідеї. Дію кожної зі сторін повідомлення скеровано на свідомість реципієнта, але за кожний аспект повідомлення відповідає певна ділянка свідомості: ліва півкуля мозку «опікується» логічною, фактовмісною, раціональною інформацією, а права – емоційно насиченою, ідеалізованою (див.[4, 5, 10]). На думку ж багатьох дослідників комунікативного навантаження текстів (див. праці Т.Ю. Ковалевської [5], І.Ю. Черепанової [10]), основною функцією будь-яких текстових масивів та й комунікації в цілому є сугестивна, впливова, дія якої і реалізується у т. зв. «ідеальній» стороні повідомлення, насамперед на рівні лінгвальних знакових структур, що увиразнює впливову потужність лінгвістичного конструювання потенційної текстової сугестивності. Комунікативний вплив дефінується як «комплексний конгломерат емоційно забарвлених вербально-невербальних чинників, що здійснюють корекцію психоемоційного стану особистості чи створюють мотиваційну базу для її програмованої діяльності, під час якої знижується критичність, логічність та об'єктивна оцінка сприйнятого й штучно моделюються певні емоційні, поведінкові стратегії особистості» [5: 44]. Окрім низки певних важливих аспектів, необхідних для успішної комунікації та здійснення прогнозованого впливу, на велику увагу заслуговує і лінгвоментальнісний бік комунікації, оскільки саме він увиразнює лінгвопсихологічні особливості сприйняття світу та його омовлення представниками певного етносу (див. 11), і природнім є те, що від відповідності певного тексту преференціям та вимогам репрезентантів певної лінгвоментальності і залежатиме успішність або ж девіантність комунікації.

Більшість досліджень висвітлюють важливі особливості феномену впливу (нейрофізіологічні та когнітивні, психологічні, особливості ситуа-

тивних моделей та інформаційного структурування, невербальні складники комунікації тощо), але, як правило, нехтують детальним аналізом його субстратного складника – вербального, не зважаючи на явну пріоритетність впливової функції мови, що й визначає актуальність нашої роботи, спрямованої на визначення домінантної системи сприйняття представників української лінгвоментальності, що уможливить оптимізацію впливової функції сугестивного тексту і підлаштування його функціонально-смыслових характеристик до особливостей представників певної лінгвоментальності.

Зважаючи на те, що цей аспект передбачає необхідність психолінгвістичної інтерпретації, для досягнення поставленої мети залучаємо експериментальні методи як невід'ємний елемент методологічної бази психолінгвістики. Проведений нами психолінгвістичний експеримент (детальніше див. 4) мав комплексний характер, але в межах поставленої в статті мети ми сконцентруємося на аспекті виокремлення такого лінгвоментальнісного показника як домінантна репрезентативна система, представлена відповідними предикатами. Експеримент було проведено серед 500 інформантів-репрезентантів умовної цільової групи, до якої увійшли студенти університетів міст України, оскільки саме вони становлять найширшу групу адресатів рекламних стратегій і водночас їм притаманна соціальна активність, мобільність, сприйняттява незаангажованість, досить високий рівень національної свідомості, що увиразнює практичну цінність таких матеріалів. Анкета складалася зі 145 слів-стимулів, які є найчастотнішими у 150 проаналізованих нами рекламних слоганах, розміщених на біг-бордах (напр., «*Бачити*», «*Витонченість*», «*Відчувати*», «*Довести*», «*Європа*», «*Звук*», «*Казка*», «*Новий*», «*Рівень*», «*Спокій*», «*Україна*», «*Шалений*» тощо). Інформантам запропоновано оцінити подані слова за шестибальною шкалою (від -3 до +3) в залежності від певних суб'єктивно вмотивованих аксіологічних домінант, що оскільки унаочнить оцінювальні перспективи аналізованих маркерів. Процедура оцінювання була проведена за методикою семантичного диференціалу Ч.Осгуда, яка належить до психолінгвістичної експериментальної бази і служить для побудови суб'єктивних семантичних просторів. Як зазначає А.П.Загнітко, «семантичний диференціал – це метод кількісної й якісної індексації значення за допомогою двополюсних шкал, на кожній з яких є градація з парою антонімічних прикметників» [2: 46]. У нашому експерименті було використано не антонімічні прикметники, а лише маркери оцінки від «-3» до «+3», що уможливило отримання градаційної амплітуди та визначення суб'єктивно вмотивованих оцінювальних пріоритетів пропонованих інформантам слів-стимулів.

Одним із параметрів, за якими було проаналізовано відповіді інформантів, став показник репрезентативної системи (аудіальна, візуальна чи кінестетична), який уможливорює визначення провідної для заданої лінгвоментальності системи сприйняття. Аналіз даних експерименту довів, що домінантною репрезентативною системою для представників української лінгвоментальності є кінестетична (насамперед тактильна). Це було продемонстровано тим, що індекси оцінювання інформантами слів-предикатів кінестетичної модальності (напр., «відчувати», «відчуття», «дотик», «запашний», «м'який», «теплий») коливався від +670 до +830 – порівняно із словами-предикатами інших модальностей (напр. «бачити», «звук», «почути», «яскравий»), індекси оцінювання яких становили +32 – +90.

Отже, можемо сверджувати, що, оскільки для представників української лінгвоментальності домінантною є саме кінестетична репрезентативна система (яка інкорпорує в собі ольфакторну, тактильну та смакову), використання слів-предикатів цієї системи дозволить не лише покращити сприйняття будь-якого сугестогенного тексту (від слогану до політичної промови), а й значно підвищити його впливовий ефект, що уможливить оптимізацію побудови дискурсів, орієнтованих на перцепцію представниками української лінгвоментальності.

Література

1. Бэндлер Р., Гриндер Д. Структура магии / Р. Бэндлер, Д. Гриндер. – СПб.: Белый кролик, 1996. – 496 с.
2. Загнітко А., Михальченко М. Основи психолінгвістики: науково-навчальне видання / А. Загнітко, М. Михальченко. – Донецьк: ДонУ, 2008. – 233 с.
3. Квіт С. Масові комунікації: Підручник / С. Квіт. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 206 с.
4. Ковалевська А.В. Реклама та PR у масовоінформаційному просторі / Реклама та PR у масовоінформаційному просторі: монографія / [Ковалевська Т.Ю., Кондратенко Н.В., Кутуза Н.В., Порпуліт О.О., Ковалевська А.В.]: за заг. ред. О.В.Александрова; відп. ред.. Т.Ю.Ковалевська, Н.В.Кутуза. – Одеса: Астропринт, 2009. – 400с.
5. Ковалевська Т.Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : Монографія / Т.Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2001.
6. Мокшанцев Р.И. Психология рекламы : Учеб. пособие / Р.И. Мокшанцев / Науч. ред. М.В.Удальцова. – М. : ИНФРА-М, Новосибирск : Сибирское соглашение, 2000.

7. Почепцов Г.Г. Коммуникативне технологии двадцатого века / Г.Г. Почепцов. – М.: «Рефл-бук», К.: Ваклер, 1999. – 352 с.
8. Різун В.В. Загальна характеристика масово інформаційної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=35>
9. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність / К.С. Серажим. – К.: Київський національний університет, 2002. – 392с.
10. Черепанова И.Ю. Дом колдуньи. Язык творческого Бессознательного / И.Ю. Черепанова. – М.: КСП+, 1999.
11. Юрій М.Т. Етногенез та менталітет українського народу / М.Т. Юрій. – К.: Таксон, 1997.

Борис Коваленко
*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

СЛОВНИКОВЕ БАГАТСТВО ПРАЦІ А. СВИДНИЦЬКОГО «ВЕЛИКДЕНЬ У ПОДОЛЯН»

У статті проаналізовано вживання лексем на позначення одягу, взуття і прикрас на матеріалі першодруку фольклорно-етнографічного нарису А. Свидницького «Великдень у подолян», що не був предметом вивчення діалектологів.

Ключові слова: подільський говір, діалектизм, лексика

Borys Kovalenko. Lexical richness of work «Easter in Podillya region» by A. Svydnytskiy

In the article we analyzed the using of lexical units which nominating clothes, foot-ware and jewels on the material of first prints of folklore-ethnographic essay «Easter in Podillya region» by A. Svydnytskiy, which wasn't the subject of the dialectologist's research works.

Key words: Podillya dialect, dialect unit, lexics.

Мовна постать А. Свидницького не знайшла всебічного висвітлення в сучасному мовознавстві. У науковому доробку, присвяченому ідіолекту письменника, представника шістдесятників XIX ст., автора етнографічних нарисів та оповідань, роману «Люборацькі», варто виділити праці В. Герасименка, Н. Жук, М. Сиваченка, О. Муромцевої, М. Хращевського, а також П. Доценко, яка в розділі, що увійшов до «Курсу історії української літературної мови», характеризує особливості індивідуального стилю А. Свидницького [7: 413-423], щоправда покликаючись лише на роман «Люборацькі». Про те, як використано подільський говір у мові творів письменника, йдеться у дослідженнях І. Матвіяса. Так, у монографії «Варіанти української літературної мови» вчений підкреслює,

що «найвиразніше в творах А. Свидницького відбиті лексичні діалектизми» [10: 84]. Дослідник виокремлює низку лексичних регіоналізмів, що їх уживає письменник, зазначаючи, що «у мові його творів відображений рівень нормування літературної мови відповідного періоду та живомовна стихія Поділля, що виражається в активному використанні фонетичних, граматичних і лексичних говіркових рис» [10: 85].

А. Свидницький писав однаково вправно як українською, так і російською мовами. І. Огієнко так пояснює це явище: «... двомовна писемність вела до того, що в писаннях їхніх авторів було аж надто багато русизмів, що бачимо навіть у ліпших Шевченкових творах. Звичайно, дехто робив це просто для заробітку, як це знаємо про М. Вовчка, Ан. Свидницького й ін., бо в російській літературі завжди була звичка добре авторам платити й нічого не друкувати не платно» [13: 139]. А. Свидницький так писав про мову своїх творів: «Предлагаемые рассказы первоначально собраны были в разныхъ мѣстахъ нашего края. Въ рассказахъ встрѣчается много словъ и выражений, которыя, бывъ переведены на общерусской языкъ, получаютъ несвойственный имъ оттѣнокъ, а потому передають мысль неточно. Подобныя слова и выражения будутъ приведены здѣсь на народномъ нарѣчьи» [16]. Тепер стає зрозумілим, чому всі твори, написані російською мовою, щедро пересипані українською лексикою.

Предметом нашого дослідження є фольклорно-етнографічний нарис «Великдень у подолян» (автограф невідомий), надрукований у журналі «Основа» (1861, № 10, с. 43-64; № 11-12, с. 26-71).

А. Свидницький написав цю працю ще під час учителювання в Миргороді. Причиною цього став вихід вихід у світ невеличкої книжечки молодого фольклориста К. Шейковського «Быт подолян» (1859). Однак праця А. Свидницького стала не рецензією у звичайному розумінні цього слова (хоч у ній подається загальна оцінка брошури, критикуються окремі положення її автора), а ґрунтовним самостійним дослідженням. У центрі уваги – опис народної обрядовості, пов'язаної з весняним християнським святом. Праця, написана на основі дитячих вражень і юнацьких спостережень, багата на цікавий фактичний матеріал, відбиває глибину й ретельність наукових спостережень автора.

Із твору постає образ подільського селянина середини ХІХ ст., щоденне життя якого було органічно пов'язане з найрізноманітнішими віруваннями, які часто своїм корінням сягали ще в язичницькі часи. Чимало оповідань, переказів, легенд, навіть молитов, які побутували в селянському середовищі, характеризуються вільністю в трактуванні релігійних догм, мають виразний відбиток стихійного матеріалістичного світосприймання селянина, а окремі з них навіть мають антирелігійну

спрямованість. Привертає увагу також художнє опрацювання фольклорно-етнографічного матеріалу, белетристичний виклад багатьох епізодів із життя подільських селян. Хоч розвідка написана російською мовою, у ній часто і природно звучить українська мова, збагачена прислів'ями, приказками, фразеологічними виразами. Автор широко використовує діалоги, подає пісенні ремінісценції, вдається до ліричних і публіцистичних відступів.

А. Свидницький детально прокоментував звичаї, традиційні обряди святкування Великодніх свят на Поділлі, використовуючи власні спостереження над побутом і народною поезією подолян, спробував показати органічний зв'язок територіальних народних звичаїв із річним календарним циклом первісної релігії. На російському фоні нашу увагу привертає українська лексика, інкрустована у мовну палітру твору. У нашій розвідці ставимо за мету виявити й проаналізувати вживання лексичних регіоналізмів на позначення одягу, взуття і прикрас на матеріалі першодруку нариса А. Свидницького «Великдень у подолян», що не був предметом вивчення діалектологів.

А. Свидницький був майстром не тільки художнього слова, він чітко розумів лінгвістичну цінність лексики живого народного мовлення, а тому намагався зафіксувати таку лексику, описати предмети й явища, пов'язані з побутом подолян. У першодруці фіксуємо цілу низку лексичних регіоналізмів (подаємо деякі з них).

Равлики – слово вжито в А. Свидницького зі значенням 'видозмінені постолі': «Ноги обувають въ постолы – самоходы (измѣненный видъ постоловъ – *рбвлики*)...» [15, 11-12: 26]. Б. Грінченко із покликанням на «Великдень у подолян» визначає *равлик* як 'Родъ кожаныхъ лаптей, подобныхъ постоламъ' [17, IV: 1]. Зі значенням 'вид шкіряних постолів' цю лексему фіксують укладачі «Етимологічного словника української мови» [8, V: 10], зазначаючи, що значення пов'язане із *равлик* «слимак» – назва могла бути зумовлена деякою подібністю таких постолів до раковини равлика. Зі схожим значенням і ремаркою *застаріле* фіксує це слово 11-томний словник української мови: равлик – 2. *заст.* Рід шкіряних постолів [19, VIII: 426]. Сучасні словники говірок української мови слово *равлик* із значенням 'вид шкіряних постолів' не фіксують. Немає лексеми і в спеціальних словниках одягу та взуття за матеріалами східно-подільських, середньополіських і суміжних говірок [1; 4].

Зі значенням 'вишивка на рукавах' уживає А. Свидницький лексему *поликъ*: «Верхъ щегольства – *поликъ*, т.е. шитье на рукавахъ» [15, 11-12: 27]. Б. Грінченко із покликанням на «Люборацькі» визначає *полък* як 'вышитые наплечники женской сорочки' [17, III: 283]. Етимологічний словник української мови фіксує це слово з такими значеннями: 'верхня

частина рукава сорочки; поперечна вишивка на верхній частині рукава сорочки, на кінцях рушника' [8, IV: 488]. У «Словнику назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок» слово *полук* та його варіанти (*полік, полік, полика, полики, пулики*) зафіксовано в таких значеннях: 'поперечна вишивка на верхній частині рукава сорочки, на кінцях рушника; вставка на плечах чоловічої сорочки; верхня частина полотняної сорочки, яка пришивалася окремо; вставлений шматок тканини на рукаві сорочки; місце з'єднання рукава з плечем; вишита сорочка' [4: 128]. «Словник назв одягу та взуття у східноpodільських говірках» подає слово *полики* як 'вставки на боках сорочки' [1: 227]. Автори монографії «Говірки історичної Уманщини і суміжних земель» фіксують це слово зі значенням 'вузькі вставки в сорочці' [3: 256]. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області подає таке значення: *полук* – вишивка на рукавах жіночої сорочки [11: 60]. Словник української мови фіксує лексему *полик* як діалектну з такими значеннями: верхня частина рукава сорочки; поперечна вишивка на верхній частині рукава сорочки, на кінцях рушника і т. ін. [19, VII: 67-68].

У реченні «Женская одежда отличается отъ мужской отсутствиемъ *кббк*и (по-подольски – *кбпа*, *каптэръ*) и виложистимъ *коміромъ*» [15, 11-12: 26] нас зацікавило слово *кббка*. Отже, А. Свидницький трактує лексему *кубка*, як *капа* або *каптур*, вважаючи ці слова подільськими. Із значенням 'каптур' фіксує слово *кббка* Є. Желехівський [9, I: 328]. У Б. Грінченка: *Кббка*, ки, ж. = *Кобка?* із покликанням на «Великдень у подолян». Слово *кобка* в цьому словнику відсутнє, але є слово *куба*, яке в одному із двох значень лексикограф тлумачить, як 'капюшонъ въ верхней одеждѣ (в опанчі, кобеняку)' з віднесенням його до Миргородського повіту [17, II: 258]. СУМ словоформу *кабка* не фіксує, а лексеми *коба*, *кобка* в цьому словнику є діалектними й означають 'відлога' [19, IV: 200-201]. Етимологічний словник розширює значеннєвий ряд слова декодифікацією 'верхній убір для захисту шапки від дощу' [8, II: 475]. У «Словнику назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок» лексему *кобка* зафіксовано в таких значеннях: '*кобка* 'капюшон у будь-якому верхньому одязі', '*колка* 'відлога у киреї' [4: 69]. Лексема *кбла*, яка, на думку А. Свидницького, є подільською, зафіксована у «Словнику назв одягу та взуття у східноpodільських говірках» зі значенням 'частина верхнього одягу для захисту голови в негоду, коли немає потреби, її відкидають на спину; капюшон' [1: 95]. У словниках, що фіксують сучасні говірки, лексема *кбла* та її варіанти має такі значення: у гуцульських – *кбла* 'покривало' [12: 88]; у буковинських – *капбк*, -а, ч.,заст. 'накидка на голову, капюшон' [18: 186]; у наддністрянських – *кбла* 'покривало на ліжко; капюшон' [20: 123]; у подільських – 'покривало' [2: 47];

у західнополіських – ‘фабричне покривало на ліжко’ [4: 59]. У словнику Б. Грінченка слово *кала* має чотири значення: «1) Покривало, попона. 2) Капюшонъ. 3) Капоръ, шапка. 4) Въ ножной толчеѣ (въ маслобойнѣ) желѣзный листъ, которымъ покрыто дно выдолбленой для песта, лунки, ступи» [17, II: 216]. Академічний етимологічний словник української мови подає такі значення: ‘покривало (на ліжко); попона; відлога; капор, шапка; залізний лист, що покриває дно ступи (в олійниці); дашок над кухонною піччю; верхній одяг священика; невеличкий килим для оздоблення хати’ [8 II: 368]. СУМ лексему *кала* не фіксує, а от лексема *каптур*, яку А. Свидницький вважав подільською, зафіксована сучасними словниками вже як загальноновживана [19, IV: 97].

Знаходимо в нарисі й діалектизм *кичка*: «Лубокъ извъстенъ также подъ именемъ *кички* (киічка)» [15, 11-12: 28]. Словник української мови фіксує лексему у двох значеннях, одне з яких – ‘старовинний головний убір заміжньої жінки’ – є діалектним [19, IV: 156]. У Б. Грінченка серед шести значень цього слова під номером 2 зафіксовано: «кольцеобразный валикъ изъ пакли, шерсти или гарусу, иногда обшитый холстомъ, который носится замужними женщинами на головахъ подъ головнымъ уборомъ (очіпком, чепцем)» [17, II: 241]. В Етимологічному словнику читаємо: *кичка* див. *кика*: «головний убір, що надівається молодій на другий день після вінця», *къчка* «старовинний головний убір заміжньої жінки; віхтик льону, заплетений у косу нареченої; повстяна прокладка під хомутом; кільце для зачіски; пучок пір’я на картузі; пучок соломи або очерету для покриття даху; земляний горб». Утворилося слово в результаті семантичної видозміни похідних форм від праслов’янського *кука* [8, II: 431].

Лексема *ковтки* вжита А. Свидницьким на позначення сережок: «Сережки тамъ называются *ковтками*» [15, 11-12: 29]. Із цим же значенням слово зафіксовано в Етимологічному словнику [8, II: 487]. У словниках, що фіксують сучасні говірки, лексема *ковтки* та її різновиди має такі значення: у гуцульських – *ковт’уі* ‘сережки; курячі підборіддя’ [14: 81], *ковтук* ‘сережка // кулчик’ [12: 88], *ковтук* ‘сережка’ [6: 98]; у буковинських – *ковтук*, *ковтки*, ‘сережка; висячі залози у тварин, птахів’ [18: 215]; у наддністрянських – *ковтук* т.с. завушниці ‘сережка’ [20: 119]; у східно-подільських – *ковтук* ‘вушна прикраса, дужка якої просмикується в мочку вуха; сережка’ [1: 95]; у середньополіських – *ковткъ* ‘сережки’ [4: 70]. Автори монографії «Говірки історичної Уманщини і суміжних земель» фіксують це слово також зі значенням ‘сережки’ [3: 252]. У словнику Б. Грінченка, окрім значення ‘сережки’, подається й таке: ‘жмут збитой шерсті’ [17, II: 262]. Не дивлячись на значну територіальну поширеність цієї лексеми, Словник української мови фіксує її як діалектну і лише

у множині: *ковтки*, ів, мн., діал. Серезжки. Слово *ковток* із значенням діал. *ковтун* 'жмут збитого волосся, вовни, шерсті' внаслідок розчеплення цього слова СУМ фіксує як омонім [19, IV: 206].

Зауважимо, що в тексті твору є чимало слів, значення яких автор пояснює за допомогою ремарок, називаючи їх подільськими. Наприклад: «Українські слова и цѣлые рассказы относятся къ нарѣчію Подолянъ бывшего Уманскаго и отчасти Ладыжанскаго полковъ» [15, 10: 44], або: «*Хочь* Подоляне употребятотъ въ значеніи хотя, а *хочь*— сокращенное хочешъ — *що хочь, роби...*» [15, 10: 53].

Отже, письменник не тільки активно вводив у тексти своїх художніх творів лексику подільського говору, він розумів цінність і важливість фіксації своєрідної лексики свого мовного довікля, що реалізовувалося у фольклорно-етнографічних працях, зокрема у нарисі «Великдень у подолян». Такі слова, як *равлики*, *полики*, *кабка* вніс до реєстру Словаря української мови Б.Д. Грінченко із покликанням лише на твори А. Свидницького, *ковтки* – на А. Свидницького та інші джерела. Окремі лексеми кодифіковані сучасною українською літературною мовою й стали загальноживаними, а деякі визначені, як діалектні, або ж сучасними тлумачними словниками взагалі не фіксуються.

Література

1. Березовська Г.Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках / Ганна Березовська. – Умань: Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. – 348 с.
2. Брилінський Д.М. Словник подільських говірок / Дмитро Брилінський. – Хмельницький: Редакційно-видавничий відділ, 1991. – 116 с.
3. Говірки історичної Уманщини та суміжних земель: монографія / [Г.Г. Березовська, І.І. Кривошея, Т.М. Тищенко]. – Умань: РВЦ «Софія», 2008. – 259 с.
4. Гримашевич Г.І. Словник назв одягу та взуття східнополіських і суміжних говірок / Галина Гримашевич. – Житомир: Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2002. – 184 с.
5. Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики / П.Ю. Гриценко / АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Відп. ред. І.Г. Матвіяк. – К.: Наукова думка, 1990. – 272 с.
6. Гуцільські говірки. Короткий словник / Відповідальний редактор Я. Закровська. – Львів, 1997. – 232 с.
7. Доценко П.П. Мова творів А. Свидницького // Курс історії української літературної мови / За ред. І.К. Білодіда. – Т.1: Дожовтневий період. – К., 1958. – С. 413-423.

8. Етимологічний словник української мови [Ред. кол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]: у 7-ми т. – К.: Наукова думка, 1982-2006.
9. Малоруско-німецький словар: У 2 т. / Євгеній Желеховський та Софрон Недільський. – Львів, 1886. – Т.1: А-О / Уложив: Євгеній Желеховський. – 1886. – VIII + С. 1-590 + 10 с.; Т.2: П-Я / Уложили: Євгеній Желеховський та Софрон Недільський. – Львів, 1886. – 632 с.
10. Матвіяс І.Г. Варіанти української літературної мови / Іван Матвіяс. – К., 1998. – 162 с.
11. Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. До IV Міжнародного з'їзду славистів / А.А. Москаленко. – Одеса: Одеський державний педагогічний інститут ім. К.Д. Ушинського, 1958. – 78 с.
12. Негрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березови / Микола Негрич. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 224 с.
13. Огієнко І.І. Історія української літературної мови / Упоряд., автор іст.-біогр. нарису та приміток М.С. Тимошик / Іван Огієнко (митрополит Іларіон). – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
14. Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Юрій Піпаш, Борис Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
15. Свидницький А.П. Великдень у Подолянь // Основа. Южно-русскій літературно-учений вѣстникъ. – 1861. – № 10. – С. 43-64; № 11-12. – С. 26-71.
16. Свидницький А.П. Злой духъ. (Народныя южно-русския повѣрья). / А. Свидницькій // Киевлянин. – № 33 (16 березня 1872).
17. Словарь української мови [упорядкував з додатками власного матеріалу Борис Грінченко]: у 4-х т. – К., 1907-1909.
18. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
19. Словник української мови / За заг. ред. І.К. Білодіда. – Т.І-ХІ. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
20. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів: Інститут українства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 288 с.

Наталія Коваленко
*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

СПЕЦИФІКА НОМІНАЦІЇ СМАКОВИХ ВІДЧУТТІВ У ГОВІРКОВОМУ МОВЛЕННІ

У статті проаналізовано особливості вживання фразеологізмів на позначення понять 'смачний' / 'несмачний' у лексикографічних працях і текстах сучасного діалектного мовлення.

Ключові слова: фразеологізм, діалектний текст, говірка.

Kovalenko Natalia. Specificity of nomination of the taste feelings in dialect language.

In the article we analyzed the features of phraseological units for nominating the notion 'tasty' / 'not tasty' which were using in lexicographic works and texts of modern dialect language.

Key words: phraseological unit, dialect text, dialect.

Вивчення лексики та фраземіки діалектних систем створює основу для узагальнень про шляхи розвитку не лише територіального мовлення, а й загалом національної мовної картини. Актуальними є систематизація та опис загального словникового фонду, дослідження мовних одиниць на часовому, просторовому та функціональному рівнях.

Над поповненням емпіричної бази фразем, поширених на окремих територіях, апробуванням різних методів і прийомів у з'ясуванні структурно-семантичних і функціональних особливостей фразеосистем українських говорів працюють Г.Л. Аркушин, Н.Д. Бабич, Д.В. Ужченко, Г.М. Доброльожа, Н.В. Кірілкова, З.С. Мацюк, Г.Ф. Ступінська, Д.В. Ужченко, М.Б. Яким та ін.

За даними масиву діалектних текстів і фразеологічних словників говірок поки що відсутні дослідження семантико-структурних особли-

востей фразеологізмів різних українських ареалів, що визначає актуальність пропонованої статті. Джерельною базою для аналізу особливостей уживання фразеологічних одиниць на позначення понять 'смачний' / 'несмачний' послуговували тексти, записані автором від носіїв подільських, наддністрянських, волинських говірок південно-західного наріччя української мови впродовж 2000-2012 рр., а також опубліковані словники фразем, що презентують три наріччя української мови.

Зауважимо, що словник фіксує певне значення фраземи у конкретній говірці й не передає більшості її семантично, структурних і стилістичних можливостей (ситуативних, контекстуальних тощо), що можуть виявлятися у реальному говірковому тексті.

У текстах діалектного мовлення, що мають специфічні риси, пов'язані з усною формою висловлення, можна спостерігати структурно-значеневі риси фразеологічних одиниць, їх функціональні особливості, семантичну організацію, а особливо контекстуальні можливості. На думку П.Ю. Гриценка, діалектні тексти – це «реальність мови, не затиснена і не трансформована вузькими берегами нормативних приписів і обмежень, як у літературному різновиді мови» [4: XVI]. У сучасних діалектних текстах виявляємо фраземи у різних контекстуальних ситуаціях з відтінками смислового та емотивного плану вираження. Особливо цінним є те, що на тлі фразеології розкривається рівень мовної вправності носія говірки, додаткова інформація про поширення та модифікації мовних явищ у просторі й часі.

Однією з визначальних рис фразеологічних одиниць є їх здатність вербально передати широкий спектр людських емоцій і відчуттів. Носій говірки, мовець намагається чіткіше й повніше передати співрозмовнику зміст свого повідомлення, найтонші емоції та стани, дошукуючи слова, влучні фразеологічні одиниці, що є важливим показником мовної компетенції, додає знань про говірку як ідіом.

Для науковців залишається актуальним розуміння схеми переходу елемента позамовної дійсності у вербальний варіант, який досвід і відчуття набувають символічності та можливості відтворюватися в мовленні. Фразеологічні одиниці характеризуються економічністю й точністю, ще й надають мовленню колоритності й самобутності, вміло вжиті у спілкуванні, вони концентрують головну думку, не потребують уточнень і роз'яснень.

Експресивність респондента пов'язана з різними видами оцінок та емоцій, що вимагає відповідної лексики, а також фразеологізмів, які здатні виражати інтенсивність ознаки.

На позначення понять 'смачний', 'смачно' в сучасних текстах діалектного мовлення знаходимо лексеми *добрий, смашний, смаченький*,

об'єднєня, *вкусно*: усередньонаддніпряньських говірках – *і пи'чеш / і добрий хл'їб / разо'вий* [3: 75]; у західноподільських – *то'д'ї така 'каша була смаш'на / пшон'а'на* (с. Лошківці Дун.); *коли ўже тої'мац'ок сп'їкс'а / то та'киї 'запах / ну на ўс'у Й'їванк'їўску // та'ке ўже смач'нен'ке / ну та'ке ўже 'добре* (с. Дунаївці Дун.); *була пе'чен'а // ў'кусно / й'її ў п'їецу ўкла'дали ў чу'гуни і ўсу'вали ў п'їец // і така була об'їе'д'ен'їїа / шо п'рот'її с те'п'ер'їшн'ого / 'небо і зе'мл'а / таї ўс'о* (с. Міцівці Дун.). В унікальному виданні, що фіксує лексико-фразеологічний фонд мовлення львів'ян, що «репрезентує явища, які характерні для всього південнозахідного наріччя з усіма його тенденціями до запозичень зі слов'янських та неслов'янських мов» [9: 8], знаходимо більше лексем на позначення поняття 'щось смачне' – *присмаки* [: 470], *смаколик* [9: 528]; 'дуже смачний' – *лакомий* [9: 324], 'надзвичайно смачний' – *пиш'ний* [9: 437]. Фразеологічні одиниці 'надзвичайно смачне' – *небо в г'ємбі* [9: 173], 'неймовірно смачне, але таке, яке насправді не існує' – *фі'гу-мака'ї'ї* [9: 528].

Відчуття несмачного закодовано в лексемах *люра, пинди'га*, алейдеться лише про несмачну рідку страву (зупу, юшку) [9: 339, 434]; у західноподільських говірках – *паршивий: суп да'вали та'киї пар'шивий* (сміт Стара Ушиця Кам.). У мові творів українських письменників інтенсивність якісної ознаки може акумулюватися у фраземах однієї семантичної парадигми: *аж з душі верне* 1. 'дуже несмачний, нудотний' [8, I: 73]; *хоч голову мий* 'дуже несмачний, рідкий, пісний і т. ін.' (про страву) [8, II: 486]; *хоч видивись* 'негустий, пісний, несмачний' (про рідку страву); *в рот не візьмеш* 'що-небудь дуже несмачне або непридатне до споживання' [8, I: 128]; *як трава* 'несмачний' [8, II: 894].

За нашими матеріалами, у фразеології переважають одиниці, що пов'язані з негативними емоціями, особливо це стосується досліджуваної теми відображення смакових відчуттів людини: у волинських говірках – *колоти в зуба (в носа)* 1. 'холодна їжа'. 2. 'несмачна страва' [6: 81]; у західноподільських – *і ўже п'їдрос'ла либо'да / така зе'лена була і ва'рили / шо не' можна було поди'витис'а // а'ле л'їуди й'їли* (с. Лошківці Дун.).

Про несмачну страву у східнословобожанських говірках *каша на сьому бульйоні* [7: 238]; *як з-під крану* [7: 283]; *із зеленим чаєм* [7: 522]; у західноподільських *вітром чути*. Про несмачний пиріг у говірках Житомирщини кажуть *хоч об дорогу кидай* [5: 134].

Найпоширенішим компонентом-зоонімом, що трапляється в складі фразем досліджуваного семантичного ряду, є *собака*: у східнословобожанських та степових говірках Донбасу – *[ї] собака не їстиме* [7: 461], *[ї] собаки не з'їдять* [7: 461], *[ї] собаки не їстимуть* [7: 461], *хоч (хоть)*

на собаку вилий [7: 462], хоч (хоть) собакам викинь[7: 462], собача радість 1. 'ліверна ковбаса'. 2. 'будь-яка несмачна страва' [7:417]; у середньонаддніпрянських говірках про яку-небудь погану, несмачну їжу – і (й) собака не понюхає[11: 63], собака і з маслом не зійсть[11: 130], хоч на собаку вилий[11: 148]; у полтавських – а цього бурдохлисту й собака не буде їсти (бурдохлист – погана, несмачно приготована їжа) [2: 18].

Загальновідома фразеологічна одиниця хоч на собаку (на хвіст собаці) лий(вилий), вульг. 'дуже несмачний' (про рідкі страви і напої)[8,1: 423] зазнала змін у говірках Середнього Полісся, де вираз супроводжується компонентом смачне – смачне, хоч на собак вилий[5: 166]. У таких енантіофразамах спостерігаємо порушення смислових дистрибуцій між власне фразеологізмом і його обов'язковим супровідним словом, що є основою іронічних висловлень, пов'язаних переважно з характеристикою найвищого вияву ознаки чи стану. У текстах західнополіських говірок фіксуємо компонент пси: суп да'вали та'киї пар'шиві / шо і пси не' хот'їли їй'сти (сміт Стара Ушиця Кам.).

За народними спостереженнями, свині не вибагливі у їжі, можуть їсти все, тому цілком мотивованими є фраземи східнословобожанських говірок із різним рівнем вияву ознаки: тільки (тіки) для свиней'несмачний'[7:445], і свині одвертаються 'бридкий (звичайно про страву)' [7:444], і поросля їсти не буде чого 'що-небудь несмачне, погане' [7:402]. У середньополіському говірковому ареалі в такій мовній ситуації вживають вираз не їдять мухи 'щось несмачне, нікудишне' [5: 113].

Певну шкалу виміру смакових відчуттів відбивають фразеологізми з компонентом кіт(кішка), зафіксовані лише в діалектному словнику В.Д. Ужченка та Д.В. Ужченка: і коти не їдять[7:254], і коти плюються[7:254], [ї]кішка їсти не буде[7:256].

У спогадах старших людей завжди є місце розповідям про голодні роки, про найсмачніші страви дитинства, про те, що в теперішній час ніщо не може зрівнятися за смаком з колишніми (тільки святковими) медом, маком, варенням: у західнополіських – з маком що-небудь дуже смачне' [1: 103]; у східнословобожанських і степових говірках Донбасу – [як] два меди вмісті (разом) [7: 322], [як] три меди вмісті (разом) [7: 323], їмеду не нада 'про щось приємне, смачне' [7:322].

У говірках Нижньої Наддніпрянщини побутують фраземи зі значенням 'пригостити чимось смачним' помазать морду варенням / повідлом [11: 113], у яких 'смачне' мислиться як 'солодке'.

Сталий вираз за вухо не відтягнеш не фіксується у Фразеологічному словнику української мови, але в гуцульських і середньонаддніпрянських говірках він уживається, відбиваючи особливості територіального

мовлення: *добрий, шоза вуха не відорвеш* 'дуже смачний' [10: 68]; *і пичеш / і добрий хліб / разовий / бул-о / йак напичеш / дак і за ухо 'д'т'агниш* [3: 75].

Вигуків фраземи виявляємо в полі дружньої побутової комунікації, коли їх вживання справді актуалізоване: *була смашна каша / пшоно / не таке йак зара // тоді така каша була смашна шо де / пшон'а'на* (с. Лошківці Дун.).

Вдаватися до посилення ознаки при передачі смакових відчуттів більшої інтенсивності ознаки респонденти можуть, використовуючи підсилювальну частку *аж*: у західноподільських говірках – *у ту миску насипали тих барабол' і д'іти йід'ат аж за вухами тр'іш'чит* (с. Станіславівка Віньк.); у волинських – *і ото зваримо пшо'на / посмачимо / і та'к'і ку'сочки не'веч'лич'к'і по'р'іже'м / і нап'хайе'м тойу кашойу пшон'анойу / і вари'мо // то з'валис'а к'л'о'цки / о / йі'мо / аж за вухами тр'іш'чит'* (с. Лепесівка Білог.).

В окремих випадках мовець уживає підряд два сталих вирази з однаковою семантикою, без ознак явища градації, що підтверджує мовленнєву вправність: *бо йак не' по'солиш / тому буде шо в'ітром чутти / не'буде н'і ў'кусу н'і ў' голо'в'і н'і ў' писку / во та'к'і д'ела* (с. Дерев'яне Кам.).

Нагромадження кількох фразем теж можливе в комунікативних ситуаціях, коли ці одиниці об'єктивно необхідні: *лист'ачка ки'дати дл'а пахно'ти / шоб йа'кис' боршч не' чуў в'ітром / али шо'би боршч йа'к'и'с' та'к'и' буў / шо'би йе'го з апет'ітом по'йісти / шо'би миску вилізати / йак тої ка'заў / пал'чики обли'зати* (с. Дерев'яне Кам.). Фразеологічний словник української мови фіксує фразеологізм *[тільки] пальчики (пальці) обліжеш (облизуй)* зі значеннями 1. Що-небудь дуже смачне. 2. Хтось дуже гарний, вродливий [8, II: 570]. У сучасних текстах вираз уживають лише в першому значенні: у наддністрянських говірках *але за'то та коўба'са та'ка була / шо пал'чики обліжеш* (с. Житномир Буч.); у говірках Житомирщини *пальчики обліжеш* 'дуже смачно' [5: 130].

Для того, щоб конкретизувати, уточнити значення вжитої лексики, у розповіді можуть вживати і фразеологізм: *ро'били ота'к'і веч'лич'чен'к'і пир'іжечки і на па'тел'н'у / воб'жарили чи на во'л'їці чи ў' жиров'і / то ўже йа'к'і бу'ли смач'нен'к'і / шо йази'ка з'іш'разом з 'ними* (ст. Дунаївці Дун.). Збільшення рівня інтенсивності вираження смакового відчуття може реалізуватися у нагромадженні кількох лексем, пов'язаних з оцінністю, і завершальним фразеологізмом як найбільш переконливим аргументом у висловленні спектру приємних смакових відчуттів: *хліб полу'чайе'ца уку'сний / добрий / випе'чен'ний хліб / йіж і хоче'ц'а*

(с. Новоставці Теоф.). У тексті виявляємо розвиток значення лексеми *випечений* – ‘смачний’.

Отже, діалектна фразеологія безперервно живить мовлення влучністю змісту, експресивно-емоційною забарвленістю, варіантністю та синонімічністю. В основі образності народних фразеологізмів – спостереження над життям і поведінкою людини, тваринами, навколишнім світом. Текст має пріоритетну цінність у шкалі інформативності, особливо, коли предметом дослідження є доміанти у способах вербалізації відчуттів та емоцій.

Наступні дослідження можуть бути використані для виявлення лексем, що побутують лише у фраземах, фонетичних і граматичних явищ у сталих виразах, що знівельовалися в говірковому мовленні. Це дозволить розв'язати низку загальнотеоретичних проблем української діалектології, зокрема ареалогії.

Список умовних скорочень

Вінк. – Вінковецький р-н, Кам. – Кам'янець-Подільський р-н, Дун. – Дунаєвський р-н, Білог. – Білогірський р-н, Теоф. – Теофіпольський р-н Хмельницької області; Буч. – Бучацький р-н Тернопільської області.

Література

1. Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови із Західного Полісся і західної частини Волині / Григорій Аркушин. – Люблін-Луцьк, 2003. – 178 с.
2. Ващенко В.С. Словник полтавських говорів / В.С. Ващенко. – Харків: Вид-во Харківського державного університету імені О.М. Горького, 1960. – Вип. 1. – 107 с.
3. Говірки Південної Київщини: збірник діалектних текстів / упоряд.: Г.І. Мартинова, З.М. Денисенко, Т.В. Щербина; відп. ред. Г.І. Мартинова. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 2008. – 370 с.
4. Гриценко П.Ю. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії // М. Павлюк, І. Бобчук. Українські говори Румунії. – Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003 (Серія «Діалектологічна скриня»). – С. I-XVI.
5. Доброльожа Г.М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Г.М. Доброльожа. – Житомир : ПП Туловський, 2010. – 404 с.
6. Кірілкова Н.В. Словник волинської фразеології / Н.В. Кірілкова. – Острог-Рівне, 2013. – 192 с.

7. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу: 6-е вид. / Віктор Ужченко, Дмитро Ужченко. – Луганськ, 2013. – 552 с.

8. Фразеологічний словник української мови/ уклад. В.М. Білоноженко, В.О. Винник, І.С. Гнатюк та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – 984 с.

9. Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Наталя Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дідик-Меуш. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 672 с.

10. Хобзей Н., Ястремська Т., Сімович О., Дидик-Меуш Г. Гуцульські світи. Лексикон / Наталя Хобзей, Тетяна Ястремська, Оксана Сімович, Ганна Дідик-Меуш. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 668 с.

11. Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / Чабаненко В.А. – Запоріжжя : [б.в.], 2001. – 201 с.

Вікторія Колкутіна
*Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського*

АТРИБУТИВНІ ЗАСАДИ ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНОГО ДИСКУРСУ Д. ДОНЦОВА

У статті досліджуються атрибутивні засади літературознавчого дискурсу Д. Донцова: засоби поетичного синтаксису, інтонаційної тональності, ораторсько-патетичної спрямованості, акустичні та артикуляційні ефекти, прийоми сугестії та зміни фокалізації. **Ключові слова:** дискурс, історико-літературний аналіз, інтерпретація.

Victoria Kolkutina. Attribution principles of historical and literary discourse of D. Dontsov

This article investigates the attribute bases of literary discourse of D. Dontsov: means of poetic syntax, intonation tone, oratorical, pathetic direction, acoustic and articulatory effects, methods of suggestion and changes of focalization.

Keywords: discourse, historical and literary analysis, interpretation.

Літературознавчий дискурс критика, що постає як художньо-естетична та світоглядна концепція в його книгах, у своїй сукупності охоплює практично всі можливі «горизонти сподівань» як самого Д. Донцова, так і читачів. Серед його ознак в першу чергу вирізняються глибина змісту, інформаційна насиченість, яскравість і приступність викладу, прагматична цілеспрямованість, антропоцентризм та аксіологічність. Сила його публіцистики в активній позиції критика, політичній гостроті, злободенності. Літературознавчий дискурс мислителя позбавлений теоретизування, його не можна «накинути» на вже відомі в академічній науці літературно-критичні засади і принципи.

Попри наявність ґрунтовних праць ([3], [1]) про творчість «вічного будителя нації» [1], дослідники його публіцистичної спадщини цілісно

висвітлюють донцовську доктрину на різних етапах його ідеологічної еволюції, розкривають естетику і поетику вісниківського неоромантизму. Ймовірно, враховуючи вкрай суб'єктивний пафос літературно-публіцистичних студій Д.Донцова, атрибутивні засади його історико-літературного дискурсу опрацьовані найменше. Відтак, порушене питання потребує детального дослідження.

Важливу роль у структурі книги «Дві літератури нашої доби» Д. Донцова відіграють атрибутивні ознаки, специфічні засоби вираження критичних оцінок і суджень Д. Донцова, поетикальні, лінгво-стилістичні, рецептивно-риторичні аспекти його літературно-критичних текстів.

Сфера дослідницького інтересу Д. Донцова – художня криза. Він не тільки окреслив її сутність, а й вказав на ті ознаки, котрі домінуватимуть в підневільній українській літературі; визначив коло емоцій, генерованих твором, здатних змінити пасивну психологію й світогляд читача. З такою метою Д. Донцов використовує різні атрибутивні засади. Наприклад, після детального аналізу певної проблеми дослідник вживає риторичні запитання, котрі узагальнюють висловлену думку. У статті «Естетика декадансу» він, детально проінтерпретувачи функціональне призначення пейзажних образів в українській літературі, підсумовує свою думку низкою риторичних питань, які у реципієнта не потребують відповіді, ніж передбачена, «запрограмована» критиком. Вже після переконливих доказів на свою адресу він питає: *«Чи це нормальні відчуття, що навіває осінь? Чи роздумування душевно заломаної істоти? [...] Звідки ці настрої, коли пора року, як і все, що повстає, щоб згинутися, – має свої моменти розцвіту? Чому ж не на них, а на моментах нидіння або смерті зупиняється натхнення наших поетів? Чому може Гамсун оспівувати «залізні ночі» осені, її прозоре повітря, коли тверднуть наші м'язи [...] Чому (виняток у нас) в Л.Українки відзивається осінь «мов крик бойовий?» Чому ж в більшості наших поетів, що оспівують осінь, знаходимо, навпаки, лише «журбу», «розпуку», «плач» [...]* [2: 179-180].

Часто після використання використанням питально-відносного займенника Д. Донцов прагнув бути почутим та вплинути на різнотипного адресата-сучасника: *«нашого»* [2: 179] читача-поета, демонструючи йому «зразкову» літературну панораму від К. Гамсуна до Лесі Українки; на читача-критика, адже повсякчас (і чи не найбільше в порівнянні з іншими статтями в збірці) цитується С. Єфремов, Я. Савченко, *«совєтські критики»* [2: 186]; на читача – пересічну людину. Всі вони – адресати його повідомлень. Таким чином, літературознавець охопив широку аудиторію, різні прошарки суспільства, яких змушував спостерігати, мислити, аналізувати, думати [...] і приєднатися до його позиції. Ця адреса-

ти передбачені, навіть, «спрогнозовані», тому після низки риторичних питань він навмисне, раптово обриває розповідь і починає розглядати інші літературознавчі аспекти.

У структурі статті «Наше літературне гетто» для увиразнення та більш чіткого, доступного сприйняття ідей розповідача, моделюється цікава схема діалогу. Д. Донцов застосовує пряму та невластиво-пряму мову: «Скажуть мені: так ви за тенденцію в літературі? Література ж чисте мистецтво, самоціль, вона не сміє мати тенденції, бо тоді це вже публіцистика! Так кажуть критики, сторонники принципіальної безпринципності і мистецтва для мистецтва. Відповім їм словами Ніцше – «I' art pour l' art – це хробак, що сам себе кусає за хвіст [...]» [2: 209]. Тут простежується кілька «голосів», чимало осіб залучених до спілкування. По-перше, це автор. По-друге, це українські критики, його опоненти. Їхня думка передана опосередковано, немов би за них, замість них. По-третє, начебто випадково, «ненавмисне» залучено «голос» німецького філософа Ф. Ніцше. У такий спосіб між критиком, його опонентами та однодумцями моделюється своєрідний полілог. Виявлений голос Д. Донцова – домінуючий, провідний, не ототожнений з іншими, не загублений у тексті статті: «Прошу не думати що під філософією кожного з тих письменників я підписуюся обома руками... Підкреслюю лиш їх активне світовідчування. Це етика й естетика не травоїдів» [2: 213].

У цій студії відкинута трактування зорі-волі як «ніжно мрійної» [2: 57] у віршах О. Олесея та М. Вороного: «В крові й болоті купається перш «зоря воля», заки зійде. І чи може зворушити нас «поет-борець», для якого воля злітає «ніжно мрійно» без ніяких зусиль з його сторони, як вареники гоголівському Пацюкові, що самі стрибали йому до отворених уст? [...]» [2: 57]. Раптом гостро звинувачувальна патетика зникає, – відбувається зміщення – і Д. Донцов відразу ж вмотивовано, неспішно, аргументовано переконає: «Такий характер української літератури не був випадковий. Він відповідав тому ідеалові краси, який вона собі виробила [...]» [2: 57-58].

Ми помітили, що спосіб викладу критика наближений до художньо-образного, щоб читач якнайкраще збагнув сутність сили та енергії, краси та гармонії: «Місячна соната» – це краса. Негоїса Бетовена або його дев'ята симфонія – це гімн нестриманій силі, енергії. Відпочиваючий Гераклъ – це краса. Знана статуя Родена – «До зброї!» (Aux armes!), постать жінки з затиснутими кулаками піднесених рук, з м'яснями готовими тріснути з напруги, з перекивленим пасією [...], з чолом зморщеним, як у тигра, коли отвирає пащу, з цілим виразом, де вмрла всяка рефлексія, а живе лише порив – то сила й енергія. Промова

Цицерона – це викінченість і гармонія [...], караючі проповіді Демостена – це непогамований вплив шаленої енергії [...]» [2: 48]. І постать жінки зі статуї Родена, і проповіді Демосфена, і дев'ята симфонія Бетховена здатні захопити увагу, вплинути на слухача, читача, глядача, які здібні перейматися, «заражатися» тим духом боротьби, енергією, силою, «драматичною» [2: 47] експресією, до якої «ненав'язливо підштовхнув» Д. Донцов. Читач він поступово переросте із пасивного спостерігача чи об'єкта в суб'єкт дії. Дослідник вдається до ілюстративності, до прикладів, що виступатимуть виразним підтвердженням його оцінки.

Мовно-стилістичні засоби вираження критичних оцінок і суджень Д. Донцова увиразнюють предмет його дослідження. Відштовхуючись від домінуючої кризи в українській літературі, він поступово розгортає складові компоненти цього занепаду, які українська література мусить подолати (переважання образу сльози, хибне трактування письменниками концепту мрії, міста та шляху).

Вербальна розповідь критика двофункціональна, суб'єктивна. Він описує і коментує основні недоліки української літератури, вказує на об'єкт-взірець, яким виступає передусім творчість Т. Шевченка або Лесі Українки (що неодноразово підтверджується текстом [2: 60], [2: 61], [2: 53]). Така схема дає можливість виявити дослідницькі орієнтації критика, як-от зображення події під певним кутом зору; їх оціночно-комотивний коментар; мовно-стилістичні ознаки; інтонаційна тональність; акцентування на персоносфері тексту.

Декаданс в українській літературі Д. Донцов досліджує із власної позиції, зі свого кута зору, синхронно відокремлює та вивчає такі різноаспектні літературознавчі проблеми, як проблема аспекти, проблема пристрастей і конфліктів, долі, незламного Духу, життя та смерті, добра і зла, кохання, проблема процесу творіння. У сукупності вони підтверджують його думку про естетику декадансу, як це «естетику втомлених, змучених, зрозпачених і заплаканих, спрагнених коліскової мелодії святого спокою, життя без змагань, духовних калік [...]» [2: 201-202]. Вказані проблеми немовби «обрамлюють» подію, створюють ефект не порушної колоцентричної єдності.

Докладно вивчаючи комплекс історико-літературознавчих проблем, критик постає зосередженим, серйозним, вдумливим аналітиком, спостерігачем літературного процесу, «історії літератури як історії проблем» [2: 176]. Він їх досліджує, ілюструє на прикладі поетичної творчості О. Олесья, Б. Лепкого, І. Франка, О. Кониського, В. Атаманюка та ін. Така позиція, певний кут зору змушує його помічати і вказувати на одні проблеми і нехтувати іншими. Поза його увагою залишилась чимала низка літературознавчих питань, які при вивченні творчої спадщини ба-

гатьох поетів Д. Донцов не порушив (ритміка, архітектоніка поетичного циклу, специфіка ліричного героя тощо).

Досліджуючи проблеми, що «обрамлюють» подію у тексті, критик передає персональну особистісну оцінку. У статті «Естетика декадансу», розглядаючи природні описи у творчості українських поетів, він оприлюднює власне її бачення. Ми виокремили її так: «*Ось проблема природи, того величного, гарного і страшного, що окружає нас, що збуджує страх, зроджує забобони, викликає на герць, що формує вдачу людини й її настрої*» [2: 178]. Ця сентенція містить передбачувану інформацію, розкриває і передає читачеві сутність героїчного бурхливого світу, про що йдеться наприкінці зацитованого речення. «Величне, гарне і страшне» – це недвозначна, конкретна оцінка-характеристика критика, яка означає стан, тотожний збудженому страху, зродженому забобонам. Думка дослідника націлена на те, щоб сформувати у реципієнта відповідний «настрій» [2: 178] – «афірмацію життя» [2: 177] (афірмація – від лат. підкріплюю, стверджую – установлення, запевнення [4: 80]). «Величне, гарне і страшне» суголосне героїчному.

Ще до того, як навести приклад вірша «*знаного українського поета*» [2: 178], Д. Донцов готує читача до сприймання своєї позиції, своєї оцінки, поданої у формі контрасту, що увиразнює думку.

У поезії «Веснонько, Весно!» (назву не зазначено, лише у зносках зроблено посилання на джерело – «Наш Приятель», ч.7, 1930 рік) критика цікавить функціональне призначення природи, яка уособлює «цілу гаму українського відчуття: «*втому*», «*муку*», [...] *нарікання на «даремну борню» і благання нас «пожаліти»*» [2: 178]. Визначені мінливі епітети не тільки передають «*ревне розчулення над собою-небораком*» [2: 178], а й містять приховано іронічну персональну оцінку. Варто звернути увагу на таку деталь: розповідач впевнений, що український автор – «*знаний*» [2: 178]. Знаний, очевидно, освіченим, обізнаним та мислячим реципієнтом, який щонайменше прочитав журнал «Наш Приятель» і погоджується з позицією критика.

Д. Донцов висвітлює історико-літературні реалії різноаспектно, з різних кутів зору, а невласне пряма мова, до якої він вдається, вживата для підтвердження, увиразнення, підкреслення, якщо потрібно – загострення (з метою викликати реакцію читача) своєї позиції. У такому разі невласне пряма мова має «аукторіальну» [5: 213], тобто авторську (донцовську) оцінку.

Д. Донцов не лише навчав письменника-початківця на зразках світової літератури дотримуватись «*активістично-драматичного світогляду*» [2: 11], не лише традиційно закликав українізувати світові фабули, не тільки дослідив проблему інтертекстуальних перегуків у світовій

культури та проблему літературних традицій, а й показував способи та методи творення «несмертельних типів», що назавжди залишаються в історії літератури. Залучаючи до прикладу найкращі здобутки зарубіжних авторів, критик формував, завдячуючи атрибутивним засобам, світогляд майбутнього письменника, виховував його на художніх явищах високого ґатунку.

У статті «Естетика декадансу» помітний ще один адресат. Д. Донцов звертається до *читачів*– «*советських письменників*», закликаючи переглянути їх «*пасивно-песимістичний світогляд*» [2: 198] і позбутися «*розпливчастого, розтягнутого, розперезаного стилю*» [2: 199]. Донцовська негативна (нищівно-сатирична, образлива) оцінка, уміщену як специфічна «рemarkа»: «*автор глядить перед себе, не в середину свого (порожнього) внутрішнього Я і не в укриту суть явища [...]*» [2: 198].

На особливу увагу заслуговує дослідження композиційної побудови статті. Окреслені літературознавчі аспекти, які критик упродовж усього тексту висвітлює зі свого кута зору, мають нестійкий, динамічний, рухливий характер, якщо змінити місцями текстові епізоди, то цілісність тексту лишиться незмінною; якщо порушити лінійний текстуальний виклад подій, то не позначиться на донцовському задумі.

Стаття «Поет ідилії і «чорної лжи» (М. Рильський)» для посилення або увиразнення трагічної картини «непересічного таланту, який творить в рамцях і в напрямку, приписаним московськими «*фельдфебелями-Вольтерами*»» [2: 109], послуговується невластною прямою мовою і також комплексом проблем, зазначених у попередній статті «Естетика декадансу».

Одну й саму ж літературознавчу проблему – роль та призначення поезії на чумацьку тему М. Рильського – Д. Донцов вивчав послідовно репродукуючи, з різних кутів зору. Відбувається зміна фокалізації. Спочатку критик, досліджує вірші (але не називає їх) немов від імені поета: «*Ось згадує поезію чумацького життя колось [...] «П'янке повітря, що плило кругом», скрипіння маж, «степів могутній запах», «весни животворящий дух», який сповня «серце вином ясної мрії» [...] Є і про те, як, голосом смутним складав чумак пісні своїй коханій, що «линули стелилися як дим [...]*» [2: 110]. У наступному реченні критик роз'яснює реципієнту, що в в поемі «Чумаки» зневірений автор «зараз же вибачається перед літературними советськими «*держимордами*»» [2: 110]. Засобами невластною прямої мови в статті передано цю ж проблему з позиції М. Рильського, який немов виправдовується за таке «советське» спрямування власних поем та віршів: «*Мовляв: сам знаю, що не хохлацькій сопілці рівнятися з «старшебратною» музою, але*

даруйте вже мені, провінціялові!» [2: 111]. За припущенням Д. Донцова, *навіть поет* поділяє його думку, «підтримує» інтерпретацію дослідника щодо аналізу своїх же віршів. Після «голосу поета», очевидно, для кращого уявлення пропризначення творів на чумацьку тему М. Рильського, критик зіставляє їх із тематично схожими творами Т. Шевченка та іронічно підсумовує: *«І мимоволі згадуються Шевченкові вірші на чумацькі теми: скільки в них поваги, трагізму й гордості національної! У Рильського ж вибачення за те, що взагалі посмів перебирати струни українсько «наївної» ліри, коли довкола потужно гудуть ерихонські сурми Кремля»* [2: 111].

Стаття «Поет ідилії і «чорної лжи» (М. Рильський)» має виразне полемічне спрямування, яскраво виражене наприкінці тексту, де автор професійно полемізує зі своїми сучасниками – автором статті «Вперед» І. Майстренком та есеїстом В. Гришком, що написав передмову до творів В. Сосюри. Д. Донцов відверто та прямо вказує на помилковість їхніх суджень. Варто зауважити саркастичну тональність, яку застосував критик, звинувачуючи І. Майстренка та В. Гришка у підтримці *«сучасних «тупорилих віршомазів»»* [2: 120]: *«Оборонці тих советських одописців патетично питають: що ж, значить виключити їх з нашої літератури? «Але хіба у Рильського, [...] є тільки панегірики?! О ні» – обурюється Майстренко. – «Читайте, дивіться і побачите! Такого художника слова, як Рильський, такого мисця [...] наша поезія ще не мала ніколи!» Решта поетів – «тільки солома, що полетить з вітром». Отже Шевченко, Л. Українка, О. Теліга, Є. Маланюк, О. Ольжич, Л. Мосендз, Ю. Клен – це «солома», – на думку Майстренка і товаришів»* [2: 120].

Отже, дискурсивний аналіз Д. Донцова зосереджено на колі питань інтерпретації художніх текстів у структурі книг «Дві літератури нашої доби», «Правда прадідів великих», «Туга за героїчним, постаті та ідеї літературної України». Умотивована можливість введення різноаспектних атрибутивних ознак критичного дискурсу — засобів поетичного синтаксису, інтонаційної тональності, діалогічності та полемічної, ораторсько-патетичної спрямованості, акустичних та артикуляційних ефектів, інтертекстуальності, прийомів сугестії та зміни фокалізації. Ці ознаки сприяли розробці оригінальних літературознавчих прийомів, методів, що дали підстави критику звернутися до широкого загалу адресатів, якнайзрозуміліше відтворити сутність «кривого дзеркала української літератури», її занепаду, розкрити помилки та вади вітчизняних митців. Порушена проблема потребує подальшого дослідження.

Література

1. Баган О. Вічний будитель нації (до 125-ї річниці від дня народження Дмитра Донцова) / О.Баган // Дивослово. – 2008. – № 9. – С.56-59.
2. Донцов Д. Дві літератури нашої доби / Д. Донцов. – Торонто : Гомін України, 1958. – 296 с.
3. Квіт С. Дмитро Донцов та «Літературно-Науковий Вісник» («Вісник») на тлі розвитку української літератури й журналістики. Ідеологічний, естетичний та організаційний принципи : Автореф. дис...д-ра філолог. наук: 10.01.08 / Київс. Націон. універ. – К., 2000. – 28с.
4. Словник іншомовних термінів / [за ред. О.С. Мельничука]. – К. : Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР, 1975. – 774 с.
5. Шмид В. Нарратология. Языки славянской культуры / В. Шмид. –Москва, 2003. – 312 с.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ГЕНДЕРНОГО УКРАЇНСЬКОГО МОВЛЕННЯ В КОМП'ЮТЕРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглядаються особливості українського мовлення чоловіків та жінок на функціонально-стилістичному рівні у комп'ютерній комунікації.

Oleg Komov. Functional and stylistic aspect of the gender Ukrainian broadcasting in computer communication.

Ключові слова: гендер, мовлення, дискурс, комп'ютерний дискурс
In the article the features of the Ukrainian speech of men and women are examined on to functional-stylistic levels in computer communication.

Key words: gender, broadcasting, discourse, computer discourse.

Сучасний комп'ютерний дискурс є оперативним, динамічним, багатоакцентним носієм і продуцентом суспільної думки. Через призму індивідуального світобачення сьогодення активно відображається у комп'ютерному дискурсі, включаючи прагматичний, соціокультурний, психологічний і гендерний фактор, виробляючи механізм взаємодії учасників комунікації та впливаючи на ці механізми. Репрезентування, класифікація знань, ідей, поглядів виявляється як цілеспрямована соціальна дія, що супроводжується вираженням суб'єктивного гендерного ставлення до їх змісту.

На сьогодні однією з пріоритетних проблем є гендерна специфіка комп'ютерного дискурсу. Поняттю «комп'ютерний дискурс» присвятили роботи такі вчені, як І. Г. Асмус [1], Д. Р. Валіахметова [2], Л. В. Голоюх [3], Дєдова [4], П. Є. Кандрашов [5], М. Ю. Касумова [6], М. О. Ковальчукова [7], А. І. Самаричева [8], тощо.

Незважаючи на зростаючу зацікавленість до проблеми, ще не всі аспекти комп'ютерного дискурсу достатньо відображені в лінгвістичних працях, особливо у гендерній лінгвістиці. Отже, залишається не до кінця розкритою проблема, пов'язана з вивченням особливостей українського мовлення чоловіків та жінок у комп'ютерному дискурсі на усіх мовних рівнях.

Значною мірою асиметрія гендерного мовлення у комп'ютерному дискурсі виявляється на функціонально-стилістичному рівні.

Опрацювання й аналіз комп'ютерного спілкування дозволив диференціювати найбільш поширені експресивно-емоційні засоби в українському мовленні чоловіків та жінок.

Так, у мовленні жінок частіше за чоловіків важливе місце займають в образному представленні дійсності синоніми: *«Немає людини. яканайкраща у всьому. Хтось **хороший** шахматист, хтось **чудовий** повар, **прекрасна** мати і т.д.»*; *«Спробуй просто **отримати задоволення** від кожного дня і **насолодитися** кожною хвилиною та пожити для себе»*. *«Завжди знала, що вийду **заміж** не до 20 років і перед тим у нас буде цивільний **шлюб**...»*.

Значно рідше чоловіки вживають синоніми в українському комп'ютерному дискурсі. Це переважно контекстуальні синоніми. Наприклад: *«**Моя лялька** вїхала в іншу **машину**. У самої ні подряпини, а машині ремонт на 5-6 тисяч»*.

Уживання антонімів в українському комп'ютерному дискурсі є характерним тільки для мовлення жінок: *«А з іншого боку життя така штука, що **сьогодні** начальник – а **завтра** уже у смітниках колупаєшся»*; *«Вважаю, що хвалити треба, – і за **великі** добрі вчинки, і за **дрібні** (на перший погляд)»*; *«То все залежить, яка річ... Якщо якась **єрунда** – а чи треба вам того вибачення? А якщо щось **серйозне**, наприклад, **зрада**, то тут вибачайся – не вибачайся – не допоможе... як на мене»*.

Оказіональна лексика заповнює ті тематичні простори у комп'ютерному дискурсі, які з найбільшою повнотою демонструють зміни, що відбуваються в житті суспільства: *«**Літо з дзідзьом** було кульне!!!!»*; *«А в магазинах або дорого, або є такі схожі на **савдепівські**, то там продавці «кусаються»...»*.

Використання тропів і стилістичних фігур у мовленні чоловіків і жінок відбувається по-різному. У мовленні обох статей вживаються різні за характером художні засоби. Так, у мовленні жінок на форумах частіше використовується метафора, метонімія, сутність яких у структурно-смысловій інновації, яка актуалізується на синтагматичному рівні: *«Авторка теми питає місця де **бродить кохання**??) Та всюди.....на вулиці, в крамниці, в громадському транспорті, в інтернеті, короче в*

тих місцях де ходять люди)) але один може те кохання зустріти а інший все життя так і не знаходить половинки»; «А я шукала, щодня шукала. **«завтра» всеж таки прийшло** А основне вірила що от завтра, о ні напевно післязавтра. І от дякую Богу що. Ура!!!!!!!!!!!!»; «Хтось з психологів колись сказав – «Діти харчуються молоком та похвалами» Рівно ж як і дорослі – коли мене хвалять, в мене **ви-ростають крииииилааа**, і я потрібно готова до нових добрих діл, вчинків та звершень»; «**Золоті слова!!!** адже нам приємно, коли нас хвалять, то чому ж не похвалити кохану половинку. іноді навіть за якусь дрібничку. але ж життя і складається з таких дрібничок»; «Вам коли-небудь хотілося **«роздавити» кохану людину?** Їй хотілося. Вона завжди і в усьому була найкращою. Краще вчилася, більше читала, багато знала. Лише в одному вона ніколи не могла перемогти його – у грі»; «Займіться собою, розвивайтесь, щоб бути комусь цікавою. Плюс, додаткові всякі гуртки, бібліотеки, хоббі – чудова можливість завести знайомства зі спільними інтересами і вже автоматично **«відфільтрувати» потенційних чоловіків**». Знаєш, думаю в тебе від цього зявиться новий **блиск в очах** та щось таке невловиме, що **притягне** твого обранця до тебе. Однак ніколи при цьому не забувай чому ти все це почала і де була відправна точка.

Часто у мовленні жінок спостерігається іронія, яка створюється експресивним контрастуванням мовних одиниць, певною суперечністю з найближчим оточенням, як-от: «Напевно не варта просто сидіти, закрившись вдома. Це те, що я можу сказати із впевненістю. Бо твій **принц ніколи не здогадається до якої із тисяч шпаківень Львова причалити свого білого швидкісного коня**». Основними образними конкретизаторами у таких випадках є побутовізви – назви речейгосподарського вжитку, свійські тварини тощо.

Емоційно-експресивна інформація тексту, крім загального чуттєвого тону висловлювання, у мовленні жінок може передаватися низкою мовних одиниць або в комплексі, частиною цього набору мовних засобів виразності є порівняння. Наприклад: *Мама новонародженого немовляти наївна і не досвідчена, як новобранець в армії. «Мама дворічного малюка спокійна і впевнена, як дембель. Мама трирічної дитини це спецназ» «В нього це почало пробуджувати азарт. а мене особисто обурювало. наче на інтелект-шоу»; «...як на мій погляд жити з батьками не важливо чіми це як їсти не зі своєї тарілки).*

У мовленні чоловіків також вживаються порівняння на означення манери поведінки та морально-етичних принципів особи, але скеровані вони переважно на негативне означення людини: «**Очіяк у кро-та, ніздрі роздуваються, на обличчі глибокий розумовий процес.** Так

і хочеться калькулятор підсунути щоб швидше завдання вирішила»; «Ги. Моя носиться як дурень з фантиками». «Дівчата. Ви так ніби вирости у парнику і ніколи не мали домашніх тварин! Воно просто мусить вилазити! То природній процес! Всі линяють». «Звісно кропив і яйця ведом то є супер, але повірте, що воно все одно буде вилазити Якби не вилазило то ми б ходили як батечко Фура». У експресивах – порівняннях у різних співвідношеннях поєднуються компоненти оцінні, емоційні, волюнтаристичні, образні, естетичні, тому й в уяві та мовній свідомості мовців їх сприйняття є значно ширшим, інтенсивнішим [41, 4].

Специфікою комп'ютерного дискурсу є те, що до письмово-усної мови користувачів програм швидкого спілкування, вербальної мови, долучається значна кількість немовних елементів – аватари (образи, іконки, портрети мовця), смайли – система графічних символів – емотиконів (інакше – смайликів), яка була започаткована в англійській інтернет-комунікації, знайшла відображення й в українській мові. Серед стилістичних особливостей комп'ютерного дискурсу української мови особливо необхідно виокремити вживання емотикону. В українській мові в комп'ютерному дискурсі емотикони стали продуктивним засобом вираження емоцій, оскільки графічно імітують вирази обличчя, напр.: □ -усмішка, :(– сум, ;) – підморгування або стилізовані малюнки та ін. Найчастіше цими знаками послуговується саме користувачі чатів, форумів та конференцій. Використання «смайлів» у комп'ютерному дискурсі пов'язане з тим, що співрозмовники часто не можуть бачити один одного та емоцій, міміки та жестів того, з ким спілкуються. Використання емотикону допомагає доповнювати сенс вислову, уточнювати його експресивно-інтонаційне забарвлення.

Аналіз комп'ютерного дискурсу показав, що жінки частіше використовують «смайлики». Це пов'язано з прагненням жінок більш емоційно передати інформацію. При цьому жінки використовують смайли-малюнки, які частіше передають позитивний настрій: «Дивлячись в Вашу анкету, не можу погодитися, що в такому віці вже можна бути дуже придирливою... От жінки в років 30 вже з будь-ким не будуть зустрі-
ся, бо вже не ті принципи, інші амбіції, а Вам всього лиш 23...»; «Чомусь чіплялися недалеко люди. Один на побачення прийшов немитий і від нього несло потом після спортзалу, один вирішив задобрити різними казками, а одного разу взагалі познайомилася з хлопцем у комп'ютерному клубі, і він опонував мені «випити з ним кави у нього вдома на Левандівці »; «І в мене так було, ми якось просто спілкувалися і я навіть подумати не могла, що з того

щось вийде 😊 Коліжанка ще мене підколювала, то я з неї сміялася, бо ж нічого у нас не було»; «Хвалю! І справді щиро 😊...часто знов і знов приходжу до думки, що я дуже щаслива людина, що знайшла свою половинку. Дуже важливо вміти показати, що ти дійсно цінуєш те, що хтось робить. От мій чоловік теж мене часто хвалить. І не раз як щось спартачу, то виникає думка: «йолки-маталки...та взагалі нащо воно мені!»; «А він прийде, скаже, що зовсім і не погано 😊 gggg ...і знову хочеться спробувати, поки не вийде. Ну а вже щось як дійсно вдалось – то я прямо відчуваю себе Нобелівським лауреатом 😊)))», так мене вже хвалять.Резюме: хвалити треба, не обов'язково словами – своїм власним способом, але щоб той «хтось» чітко бачив, що його цінують і люблять 😊.

Звичайно, що жінки вживають й інші «смайли-малюнки», за допомогою яких виражаються різні почуття: сум, печаль, гнів, роздратованість, втомленість, невпевненість, здивування тощо. Наприклад: «Ми з коханим мужем посвятили нині вербочку, з'їздили швиденько в КК докупити малому племіннику на дн подарунків і рибних продуктів на останній тиждень посту і так швидко змились з того КК, бо ж народу приїжджало і приходило ого-го 😊 поїхали на обідній їдус в Лівий берег – щось захотілось фєстівську мережу відвідати, але було смачно і файно, навіть нема до чого приїхати 😊 погода мрачняк і щось так не хочеться того понеділка 😊 зараз муж докімарює, я допосиденькаю і будемо збиратись на дн до племінника – 3-ій дитині мого рідного братика сьогодні вже аж 2 роки 😊»; «Дивлюсь на фото і так шкодую, що в мене немає жодної під час вагітності 🎉. Гарні!»; «У мене питання... а хто де білизну купляє? 😊 на базарі не поміряєш нормально, а в магазинах або дорого, або є такі схожі на савдепівські, то там продавці «кусаються»...»; «Мене дратують тупі люди, які часто щось з себе корчать, а на справді такими не являються. Не люблю брехливих і людей, які не вміють говорити слова. Ще терпіти не можу пліткарів і двулічних осіб. 😡» «Вчені розвіяли міф про те, що чоловіки розумніші за жінок..... 😊 Цікаво звідки походить той міф. Я завжди вважала, що навпаки, просто жінки мусять дуже багато приділяти уваги сімейним справам... 😊».

Чоловіки теж використовують емотикон, але меншою мірою у порівнянні з жінками. Виразати емоції, почуття чоловіки намагаються як за допомогою «смайликів-колобків», стилізованих «малюнків-облич», так і за допомогою спеціальних умовних позначок. Емоції чоловіки виражають різні. Це може бути радість, усмішка, гнів, сум, незадоволення,

ствердження, заперечення тощо: «Може спішити не будемо? 😏»; «Бажано, щоби наша влада змаєпува^{ла} раціонально, замінивши відповідні слова на «Україну», «української». 😏 Можна додати адаптаційний термін (хоча би кілька місяців), як у цивілізованих країнах»; «Ледве, каже, він нагнав його, бо той повертався! 🏠 Впізнаю Руслана (так зайця назвали) – то його «почерк». Тому я проти будь-яких полювань. А інстинкти – це дурня. Ми ж не собаки, щоб керуватися інстинктами»; «Вітаю Братан!))))»; «Був колись давно. дякую що нагадала 😊 та він і зараз є але я його давно не веду і не висловлював там емоцій а просто писав що відбувалося».

Отже, гендерне використання стилістичних засобів у комп'ютерному дискурсі зумовлене невимушеністю, спонтанністю, ситуативністю та розмовністю спілкування. Широко вживаними є тропи і стилістичні фігури та активно використовується емотикон у комп'ютерному дискурсі. Оптимізація і експресивізація сприйняття інформації відбувається завдяки поєднанню й комбінуванню вербального, графічного та візуального компонентів тексту. Ненормативність, афективність стали загальною особливістю комп'ютерного спілкування.

Література

1. Асмус Н. Г. Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / Н. Г. Асмус. – Челябинск, 2005. –265 с.
2. Валиахметова Д. Р. Письменная разговорная речь в контексте особенностей Интернет-дискурса [Электронный ресурс] / Д. Р. Валиахметова // Бодуэновские чтения : Бодуэн де Куртенэ и современная лингвистика : Междунар. науч. конф. : [труды и материалы : в 2-х т.] / [под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева]. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2001. – Т. 2. – С. 7–9. – Режим доступа : http://kls.ksu.ru/boduen/bodart_1.php?id=8&num=5000000.
3. Голоух Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі української історичної прози) : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01. «Українська мова» / Л. В. Голоух. – К., 1996. – 18 с.
4. Дедова О. В. Лингвистическая концепция гипертекста : основные понятия и терминологическая парадигма / О. В. Дедова // Вестник МГУ. Серия 9 : филология. – 2002. – № 4. – С. 22–36.
5. Кандрашов П. Е. Социальный статус языковой личности в компьютерном дискурсе / П. Е. Кандрашов // Прагматика лингвосемантических интерпретаций

в текстовых структурах : [коллективная монография]. – М. : АПСН ; Краснодар : Куб ГУ, 2003. – С. 103–110.

6. Касумова М. Ю. Компьютерный дискурс как полиаспектная разновидность речи [Электронный ресурс] / Ю. М. Касумова. – Режим доступа : http://www.nbu.gov.ua/portal/Natural/Vdpu/Movozn/2009_15_2/article/9.pdf.

7. Ковальчукова М. А. Анонс как речевой жанр (на материале интернет-дискурса) [Электронный ресурс] / М. А. Ковальчукова. – Режим доступа : <http://www.lib.csu.ru/vch/131/009.pdf>.

8. Самаричева А. И. Англоязычное влияние на немецкий компьютерный дискурс / А. И. Самаричева // Язык, коммуникация и социальная среда. – Воронеж, 2001. – Вып. 1. – С. 71–74.

Елена Корнелаева

Одесская национальная академия пищевых технологий

ОСОБЕННОСТИ АКЦЕНТУАЦИИ В ПРОСОДИЧЕСКОМ ОФОРМЛЕНИИ РЕЧИ

В данной работе представлены результаты исследования особенностей акцентуации в речи представителей профессий с повышенной речевой ответственностью. В ходе анализа были выявлены характеристики речи актеров, политиков, преподавателей, которые можно рассматривать в качестве просодических маркеров их профессий.

Ключевые слова: акцентуация, повышенная речевая ответственность, просодические маркеры.

Kornelaeva E. The peculiarities of accentuation in prosodic organization of speech.

The given investigation deals with the peculiarities of accentuation in the speech of actors/ politicians and university lectures, which is marked by high degree of speech responsibility. The analysed peculiarities can stand out for the prosodic markers of their profession.

Key words: accentuation, high degree of speech responsibility, prosodic markers.

В данном исследовании предпринята попытка описать просодические особенности речи представителей профессий с повышенной речевой ответственностью в ситуации, не предполагающей непосредственного исполнения ими своих профессиональных ролей.

Объектом исследования являются спонтанные монологические высказывания актеров, политиков, преподавателей, реализованные в интервью.

Предметом исследования являются просодические характеристики речи, а именно особенности акцентуации.

Выбор исследуемых профессиональных групп (актеры, политики, преподаватели) можно объяснить тем фактом, что речевое общение составляет основу профессиональной деятельности представителей указанных профессий – все эти профессии относятся к сфере повышенной речевой ответственности.

Актуальность настоящего исследования обусловлена интересом современной лингвистики к изучению социального аспекта речевого общения, в частности, к проблеме социально-статусной маркированности речи на фонетическом уровне.

Целью данной работы является выделение и описание коммуникативных центров в просодической организации текста.

Как отмечает Е.Л.Фрейдина, «общепризнанным в настоящее время является тот факт, что содержание текста должно быть организовано таким образом, чтобы обеспечить структурно-смысловое единство дискурса и в то же время предоставить адресату возможность идентифицировать, интерпретировать и понять информацию. Обе эти задачи решаются за счет выделения некоторых единиц дискурса на фоне других» [1: 151].

Основная **задача** исследования – определить какая из единиц текста является выделенной и с помощью, каких просодических средств происходит выделение. **Материалом** исследования послужили отрывки из аудиозаписи интервью с британскими актерами, политиками и преподавателями. Общая продолжительность звучания 1 час 30 мин.

Нам представляется, что при анализе местоположения коммуникативного центра правомочно воспользоваться теорией «широкого и узкого фокуса», положения которой разделяют многие фонетисты [2; 3; 4]. Согласно этой теории, высказывание (или интонационная группа) реализуется в широком фокусе тогда, когда все оно содержит новую важную информацию. Положение ядерного тона в такой интонационной группе является немаркированным (т.е. ядерный тон приходится на последнее смысловое слово в интонационной группе). Узкий фокус, напротив, предполагает выделение лишь части интонационной группы, являющейся, с точки зрения говорящего, наиболее важной и часто содержащей новую, не упоминавшуюся ранее информацию.

В ходе аудиторского анализа мы пришли к выводу о том, что, хотя большая часть высказываний всех информантов реализована в широком фокусе, в отдельных случаях положение ядерного тона в их речи можно охарактеризовать как маркированное. Примечательно, что информанты используют узкий фокус как в типичных случаях, предполагающих маркированное положение ядра (выделение новой информации на фоне уже известной), так и в тех случаях, когда узкий фокус

не является обязательным, очевидно, в целях придания своей речи большей выразительности за счет сильного выделения ключевых компонентов высказывания.

С нашей точки зрения, использование информантами узкого фокуса в целом свидетельствует об их способности умело структурировать информацию, выделяя наиболее важные компоненты текста. Приведем несколько примеров:

1) *The scientific community | has to interACT with the public| in order to explain things||* (П-М).

2) *One of the things we have been trying to do | over the last few years | is to | map out for students | different ways of using the library [...] and to try and SHOW the students | the vaRIEty of the ways | in which you can use the library|* (ПР-М).

3) *I think one just | somehow | inSTINctively adapts to the requirements ||* (А-М).

В первом примере в узком фокусе реализована вторая интонационная группа (выделенным является только ударный слог слова *interact*). Очевидно, таким образом бывший премьер-министр Великобритании Тони Блэр подчеркивает мысль о необходимости общения ученых обществу, так как в ходе этого общения ученые смогут объяснить простым гражданам, суть той или иной научной проблемы или научного открытия; предотвратив тем самым искажение фактов в отношении последних научных достижений.

Во втором высказывании сразу две интонационные группы реализуются в узком фокусе. Маркированное положение ядерного тона на словах *show* и *variety*, с нашей точки зрения, обусловлено желанием диктора (преподавателя университета), подчеркнуть мысль о том, что существует множество (*variety*) методов работы с библиотечными ресурсами, и задача преподавателя – ознакомить (*show*) студентов с этими методами.

Третье высказывание принадлежит британскому, актёру Колину Ферту. Отвечая на вопрос интервьюера о том, продумывает ли актер заранее при подготовке к различным ролям, особенности своего поведения, речи и т.п., Колин Ферт использует узкий фокус (выделяет слово *instinctively*) для того, чтобы подчеркнуть, что обычно не происходит специальной подготовки, адаптация к роли происходит «инстинктивно».

Примечательно, что во всех трех случаях узкой фокализации аудиторы отмечают использование в качестве ядерного тона высокого эмфатического падения.

Интересно также, что, по данным аудиторского анализа, в речи политиков и (реже) актеров в узком фокусе реализуются не только клю-

чевые смысловые компоненты высказывания, но и второстепенные текстовые единицы, выполняющие, на первый взгляд, исключительно грамматическую функцию. Речь идет о вспомогательных глаголах. В ходе аудиторского анализа нами было отмечено множество случаев, когда в качестве фокусной единицы выступает вспомогательный глагол, как необходимый для образования грамматической формы сказуемого, так и специально используемый, говорящим для придания большей выразительности высказыванию.

Например:

1) *For example, | we ARE talking about | junk food advertising | which, I think | is a huge problem ||* (П-Ж).

2) *We HAVE put the needs of young carers | into the frame for local authorities, | for health services, | for schools |* (П-Ж).

3) *And | I think the truth is I || I DO know women like this |* (А-Ж).

4) *One talent I DO have | is that I | know my direction ||* (А-М).

Первые два из приведенных высказываний принадлежат политикам, два другие – актерам. Как отмечает J. Wells, положение ядерного тона на вспомогательном или модальном глаголе обычно возникает в двух случаях: 1) тогда, когда говорящий хочет подчеркнуть определенную «полярность» высказывания, положительную или отрицательную (в большинстве случаев это происходит в противопоставлениях, при «смене полярности» – *You are not inVOLved. – Oh but I AM involved!*); 2) для придания высказыванию большей выразительности (в этом случае не происходит противопоставления, или оно подразумевается, но не получает эксплицитного выражения) [4: 135-136]. Очевидно, что высказывания, приведенные выше, иллюстрируют второй случай: выделение вспомогательного глагола в качестве фокусной единицы является эмфатическим приемом, придающим речи выразительность.

Еще одним частным случаем использования узкого фокуса информантами является использование так называемого «контрастивного фокуса» (J. Wells). Контрастивный фокус используется при сопоставлении и противопоставлении, при этом во всем высказывании выделяются только противопоставляемые единицы. Следует отметить, что контрастивное выделение – это не столько эмфатический, сколько логический прием, способствующий лучшему восприятию информации, и, таким образом, его использование обусловлено желанием говорящих сделать свою речь максимально эффективной и легкой для восприятия, что, в свою очередь, характеризует их как людей, обладающих высоким уровнем развития речевых навыков.

Рассмотрим примеры использования контрастивного фокуса:

1) *And although it was very fashionable | to have WHITE skin, | the only descriptions that I could find of her | that were maybe | truthful actually describe her | as having rather SALLOW skin || (А-Ж).*

2) *But I think the difference between stem cell and GM | was the difference between | starting from the proposition of how do we help people | being | the POSITIVE and RIGHT way | to construct the debate | – and how do we help some commercial interest | – being the WRONG way to start it || (П-М).*

В первом примере, представляющем собой отрывок из интервью британской актрисы Хелен Миррен, противопоставляются слова *white* и *sallow*. Оба слова, по данным анализа, произносятся со средним нисходящим тоном, причем слово *white* было отмечено аудиторами как эмфатически выделенное.

Во втором высказывании, принадлежащем бывшему премьер-министру Тони Блэру, в контрастивном фокусе реализуются три слова: *positive*, *right* и *wrong*. Очевидно, что в данном случае происходит противопоставления двух первых слов (позитивный, правильный) третьему (неправильный). По данным аудиторского анализа, все три слова произносятся с низким нисходящим тоном.

Как видно из примеров, приведенных выше, узкая фокализация используется информантами, в первую очередь, для логического выделения наиболее значимых компонентов высказывания. Кроме того, в некоторых случаях реализация отдельных компонентов текста в узком фокусе способствует их эмфатической выделенности.

Однако, как мы уже отмечали, большая часть синтагм в речи информантов реализована в широком фокусе, положение ядра высказывания при этом является немаркированным. Следует отметить, что в случае широкой фокализации многие высказывания информантов воспринимаются как эмфатически выделенные, в первую очередь, за счет особенностей акцентуации и тонального оформления.

Так, одним из наиболее типичных приемов, используемых для выделения высказывания, реализованного в широком фокусе, является пословное акцентирование. Е. Л. Фрейдина, ссылаясь на О.А. Мейер, отмечает, что «такой способ просодической организации высказывания типичен для речи учителя, преподавателя» [1: 156]. Следует отметить, однако, что в ходе аудиторского анализа случаи использования пословного акцентирования были зафиксированы не только в речи преподавателей, но и в речи политических деятелей.

Например:

1) *... we need to set | CLEAR TOUGH NUTRITIONAL STANDARDS | (П-Ж).*

2) ... and the need to CHANNEL ONE'S ENERGIES | INTO the COMMON GOOD | RATHER than SIMPLY PURSUING | the one's own interests || (ПР-М).

Интересно отметить, что в ходе анализа речи актеров случаев пословного акцентирования зафиксировано не было. Вероятно, это связано с тем, что данный прием в большинстве случаев носит дидактический характер и, по мнению многих исследователей просодии, создает эффект «назидательности» и определенного «давления» на слушающего. Очевидно, что создание такого рода эффекта зачастую входит в профессиональные задачи педагогов и политиков и едва ли является необходимым в профессиональной деятельности актеров.

По результатам проведенного нами исследования речи представителей профессий с повышенной речевой ответственностью представляется возможным сделать следующие выводы.

Речь представителей всех профессий соответствует требованиям информационно-разговорного стиля и жанра (интервью), в ней обнаруживаются черты спонтанной монологической речи, такие как самоперебивы, самокоррекция, использование приема пословного акцентирования и приема контрастивного фокуса.

Вышеперечисленные особенности речи свидетельствуют о высокой степени развития у информантов речевых навыков вследствие их привычки к публичному говорению в рамках профессиональной деятельности.

Литература

1. Фрейдина Е.Л. Публичная речь и ее просодия / Е.Л.Фрейдина. – М.: Прометей МПГУ, 2005. – 191 с.
2. Cruttenden A. Intonation. – Cambridge University Press, 1986. – 201 p.
3. Ladd D.R. Intonational Phonology. – Cambridge, 1996. – 334 p.
4. Wells J.C. English Intonation. An Introduction. – Cambridge, 2006. – 276 p.

Наталія Коробкова

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Проблеми інтермедіальності у науковій спадщині А. Жаборюка

Стаття присвячена розгляду явища інтермедіальності у сучасному українському літературознавчому дискурсі. Увагу зосереджено на проблемах міжмистецької взаємодії, що їх детально і системно вивчав відомий літературознавець, мистецтвознавець професор Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Анатолій Андрійович Жаборюк. Його рецепція спільного і специфічного в літературі і живописі стали предметом даної студії. З'ясовано параметри функціонування таких категорій як портрет, пейзаж, метафора та ін. у живописі та літературі. Визначено особливості концепції А. Жаборюка, яка системно окреслює взаємозв'язки і взаємовпливи живопису і літератури.

Ключові слова: інтермедіальність, діалог між живописом і літературою.

Natalia Korobkova. The problems of intermediacy in scientific heritage of A. Zhaboruk. The problems of interaction between arts, which were systematically and in details studied by famous theorist of literature, fine art expert, professor of Odessa National University named by I.I.Mechnikov Anatoliy Zhaboruk are considered in the article. His reception of the general and the specific in literature and painting has become the subject of this study. The characteristics of functioning of such categories as portrait, landscape, metaphor etc. in painting and literature are clarified. The peculiarities of the conception of A.Zhaboruk, which defines systematically the interrelation and mutual interaction of painting and literature is teased out.
Keywords: intermediacy, the dialogue between painting and literature.

Питання взаємодії і взаємозв'язку мистецтв, літератури у системі мистецтв та інших видів духовно-творчої діяльності, на думку Д. Наливайка, у сучасній компаративістиці є надзвичайно актуальним, а відтак і дискусійним. В. Будний, М. Ільницький визначають інтермедіальність

по-перше, як внутрішньотекстову взаємодію у літературному творі семіотичних кодів різних мистецтв; по-друге, як взаємодію семіотичних кодів різних мистецтв у мультимедійному просторі культури [1 : 297].

У відомому ґрунтовному та концептуально вивершеному дослідженні «Література в системі мистецтв як галузь компаративістики» Д. Наливайко описує основні віхи розвитку науково-теоретичного дискурсу, що розгорнувся навколо названої вище проблеми. Так, автор зосереджує увагу на процесі формування уявлення про мистецтво як диференційовану цілісність, що складається з різних, але взаємопов'язаних і споріднених видів; розглядає основні етапи розвитку теоретичного осмислення специфіки міжмистецьких трансформаційних процесів.

Цікавими видаються міркування Д. Наливайка про зміну пріоритету того чи іншого виду мистецтва залежно від епохи. Наприклад, для Відродження і Бароко відчутно домінування живопису в системі мистецтв, для Класицизму притаманне піднесення поезії (літератури) над живописом, Романтизм надає перевагу музиці тощо. При цьому саме художня практика поживляє, активізує теоретичне осмислення діалогу мистецтв.

Розглядаючи світовий контекст компаративістики, Д. Наливайко наголошує на провідній ролі так званої американської школи, яка одним з основних завдань вбачає розгляд літератури на тлі інших видів мистецтв.

Цілком слушно Д. Наливайко називає І. Франка «зачинателем порівняльного вивчення літератури в системі мистецтв»[6:18], який у трактаті «Із секретів поетичної творчості» проаналізував функціональні та естетичні можливості літератури порівняно із музикою і живописом (відповідно розділи названо «Поезія і музика», «Поезія і малярство»).

Разом з тим, на думку Д. Наливайка, «проблема літератури в системі мистецтв, широка і багатопланова, в нашій науці зводиться головним чином до висвітлення їх взаємообміну на тематичному рівні, до появи статей, нарисів й окремих книжок про музикальні, живописні та інші твори на літературні теми й мотиви і про театральні постановки, інсценізації та екранізації літературних творів і т. д., – зазначає дослідник, – Але майже або й зовсім не розроблялися такі питання, як література й теорія мистецтв, *correspondences des arts* і література, взаємовідповідність стилів літератури та інших мистецтв і особливо проблема перекодування літературних текстів на художню метамову інших видів мистецтв і зворотне перекодування художньої метамови інших мистецтв на метамову літератури»[6:19].

На нашу думку, мистецтвознавчі та літературознавчі студії Анатолія Андрійовича Жаборюка є унікальними зразками інтермедіального дис-

курсу сучасної української компаративістики і потребують системного вивчення і аналізу. Ця розвідка є спробою бодай наблизитися до осмислення місця і значення праць А. Жаборюка у царині інтерсеміотики та інтермедіальності як важливих галузей компаративістики.

Наукові пошуки А. Жаборюка зосереджені навколо проблем історії і теорії образотворчого мистецтва, взаємозв'язків літератури і живопису. Писати про український живопис в часи змагань українців з тоталітаризмом і колоніальною залежністю було небезпечно. Якщо такі спроби і дозволялося робити, то українське мистецтво упереджено кваліфікувалося як похідне і наслідувальне щодо російського, а не національне визначене і самоцінне. А. Жаборюк наполегливо і доказово обґрунтував національну специфіку українського образотворчого мистецтва, вдаючись до конкретного аналізу його шедеврів, вказуючи на витоки фольклорні, міфологічні, християнські тощо. Порівнюючи з російським живописом, він вбачає ознаки індивідуального стилю і своєрідності поетики українських живописців. Крок за кроком від перших посібників і до монографічних досліджень науковець долав стереотипи методології щодо культурної залежності українців, дотримуючись при цьому і об'єктивності суджень.

Своєрідний погляд літературознавця, методиста, викладача школи і вузу на теорію і практику українського живопису відразу ж зацікавив викладачів і студентів, і особливо представників навчальних закладів культури в Україні і за її межами. Ці праці можна знайти у всіх найбільших бібліотеках колишнього Союзу, а також Європи і США.

Своїми науковими здобутками А. Жаборюк завжди радо ділиться з колегами, а особливо – із студентами. Широко популярний серед студентів-філологів спецкурс «Література в колі інших видів мистецтв» запам'ятався багатьом поколінням майбутніх вчителів-словесників.

На думку А. Жаборюка, одним із основних доказів міжмистецького взаємовпливу є термінологічні запозичення, зафіксовані як літературознавчою, так і мистецтвознавчою науками. Скажімо, ось як визначено обопільний вплив на рівні жанру і рівні формально-змістових елементів: «З малярства прийшли в літературу такі терміни, як «пейзаж», «портрет», «інтер'єр». Визначаючи жанр свого твору, письменники нерідко вживають такі терміни, як «етюд», «шкіц», «акварель», «триптих» та ін. М. Коцюбинський, наприклад, оповідання «Лялечка» і «Цвіт яблуні» назвав етюдами, новелу «На камені» – аквареллю, а Ромен Роллан стиль свого роману «Жан Крістоф» визначив як «стиль фрески»... У свою чергу, в малярстві під впливом літератури з'явилися терміни «сюжет», «тема», «експозиція», «підтекст», «експозиція-зав'язка» тощо» [2 : 81].

А. Жаборюк зауважує, що малярське мистецтво протягом багатьох

століть розробляло майже виключно літературну тематику (увесь іконопис базується на біблійних сюжетах, митці живопису XVI – XVIII ст. звертались в основному до біблійних і міфологічних сюжетів).

Однак такі термінологічні і тематичні запозичення А. Жаборюк вважає лише «зовнішніми проявами спорідненості літератури й малярства» [2: 81]. Більш суттєвими, на думку дослідника, є їх тяжіння до внутрішнього зв'язку. Під впливом живопису значно збагатився арсенал зображувальних засобів літератури. Точки перетину літератури і малярства передусім у сфері зображення. Саме тому найчастіше увага дослідників зосереджена на порівняльному зіставленні близьких творів обох мистецтв, у яких домінує зображальне начало. А. Жаборюк пропонує й певні методичні принципи як здійснення подібного інтермедіального перекладу, так і його аналізу.

Цілком у дусі Франкового теоретизування (коли коментування / інтерпретація часто не помітно для дослідника виходить на якісно новий вищий рівень) А. Жаборюк в осмисленні глибинних шарів у царині міжмистецького діалогу, усвідомлюючи знаковий характер мистецтва, вдається до елементів інтерсеміотичного аналізу. Так, літературознавець подає за зразок «словесного малювання» поезію Лесі Українки «Тиша морська». Аналізуючи яскраві зорові образи, дослідник робить слушно зауважує: «... якщо ми уважніше вникнемо у зображену поетом картину, то побачимо, що вона не зовсім чітка в деталях. Ми не стільки «бачимо» образи вірша, скільки уявляємо їх, емоційно переживаємо. Причому кожен читач уявить собі зображену картину по-своєму... Якби цей вірш взялися проілюструвати кілька малярів, то ми мали б зовсім різні твори. Отже, образи предметного світу, створені засобами слова... не можуть бути однозначно сприйняті читачами. І це зрозуміло, адже слово – не матеріальне, воно є лише умовним знаком предметів і явищ» [2: 83].

Далі зосереджено увагу на виражальних можливостях слова: «слово є могутнім засобом вираження внутрішнього, духовного і інтелектуального світу людини, світу її думок, почуттів, переживань... На відміну від образів предметного світу, образи духовного світу, створені засобами слова, завжди відзначаються чіткістю і однозначністю сприйняття» [2: 83].

Поза увагою А. Жаборюка не залишено й феномен автора та персоналію реципієнта. Зображене митцем на полотні ми сприймаємо як єдине ціле, а письменник задля опису краєвиду, мав би описувати деталі по черзі, одна за одною. Якщо таких деталей багато, уявити і запам'ятати зображене майже не можливо. Звідси дослідник робить висновок про те, що детальні описи в літературному творі «не є спе-

цифічними для мистецтва слова, оскільки вони суперечать надзвичайно важливій умові зображення – одночасності і цілокупності його сприйняття» [2: 85]. Появу у літературі так званого методу детального словесного малювання (приміром, у Діккенса, Бальзака, Тургенєва, Не-чуя-Левицького та ін.) А. Жаборюк пов'язує із добою Відродження, коли живопис посів провідне місце, а письменники подекуди «запозичували» в нього довгі і детальні описи (які при читанні породжують своєрідний психологічний бар'єр і спричиняють небажання їх читати, а то і пропуски читачем таких місць тексту). Саме тому сучасні письменники обмежуються фрагментарними, «розмитими у тексті» описами, які сприймаються майже одночасно, завдяки особливій здатності людської психіки зосереджуватися на деталях і легко їх запам'ятовувати. Основи ж «текучого, рухливого психологічного портрета» [4: 103] заклав Л. Толстой: «... як правило, своїх персонажів Толстой «наділяє» кількома характерними портретними рисами, які час від часу повторюються то в одному, то в іншому місці тексту і здебільшого в ролі зовнішнього відповідника психічним проявам душі героя» [4: 103] (йдеться про «стереоскопічну рельєфність» (Н. Дмитрієва)).

Слід зазначити, що блискуча обізнаність А. Жаборюка із теорією і практикою живопису зумовила можливість простежити і зворотнє інтермедійне явище – пластичну, «зриму» розповідь у малярстві (посилення виражальної можливості у творчості майстрів передвижницького малярства). Художні полотна Перова, Рєпіна, Сурікова, Пимоненка, Костанді та ін., на глибоке переконання А. Жаборюка можна читати, бо «... в них завжди наявний сюжетно-композиційний вузол, у якому сходяться як причини, так і наслідки зображеної дії» [2: 86]. Що ж до розповіді у малярському творі, то вона є своєрідною, суто зображальною. Підкреслює дослідник визначну роль деталі, як сегмента витвору мистецтва, без якої він не виявить себе «повнозначним».

Серед точок дотику між літературою і малярством, крім тих, що лежать у сфері зображення, є й такі, що знаходяться у сфері вираження і стосуються принципів і засобів творення обома мистецтвами людських образів-характерів.

У цьому плані, на думку А. Жаборюка, саме в портретному жанрі виражальні можливості малярського мистецтва проявляються найбільш повно. Ґрунтовне вивчення композиційних та стильових особливостей літератури та живопису різних епох дало авторові підстави для формулювання висновку про те, що настійні пошуки нового підходу до зображення зовнішнього вигляду персонажів відбуваються постійно. І література, і малярське мистецтво володіють великим потенціалом творення людських характерів, однак вирішують цю проблему у відповідності із

своєю специфікою. Зображення зовнішності людини у літературному творі відіграє лише допоміжну роль (оскільки література – мистецтво виражальне), при цьому спостерігається важлива закономірність – залежність «фізичного» відчуття персонажа від глибини розкриття його внутрішнього світу, «рельєфного вимальювання його характеру, його поведінки у найрізноманітніших ситуаціях» [3: 96]. У малярстві основними є зображальні засоби, «які базуються на здатності малярства проникати у внутрішній світ людини шляхом глибокого осягнення її зовнішнього вигляду. Визначальну роль при цьому відіграють засоби, які одержали образну назву видимої мови почуттів: характерний жест, поза, вираз обличчя, зокрема очей» [3: 96].

Глибоко вивчено А. Жаборюком і тенденція до ліризації та метафоризації у живописі. У творах «лірико-інтелектуального плану» (перш за все йдеться про так званий метафоричний напрямок у мистецтві, породжений у ХХ столітті) художня форма «ніби спеціально оголюється художником, від чого стає виразно підкресленою» [4: 106]. Тут за основу порівняльно-зіставних операцій дослідник визначає категорію асоціативності, яка найбільше фокусує специфіку «метафори живописної» і «поетичної метафори».

Механізми творення і функції метафори в літературі і метафори у живописі різні. У поетичній метафорі цілісність образу завжди залишається непорушною, натомість у живописній – символічного або алегоричного змісту може набувати окремий якийсь компонент (колір, форма, положення / розташування). Словесна метафора завжди породжує новий смисл або ж смисловий нюанс, вона стабілізується в мові, живописна – не виходить за межі свого контексту і поза твором, до якого вона входить, не існує. «Поетична метафора завжди двосуб'єктна, механізм її творення і механізм її дії передбачає обов'язкову наявність двох суб'єктів (денотатів): основного, того, що характеризується метафорою, і допоміжного, імпліційованого її прямим значенням. Живописна метафора... не більше ніж образ, який у тому чи іншому контексті набуває значення символу чи алегорії. А категорії ці, як відомо, односуб'єктні» [5: 107]. І нарешті, словесна метафора не піддається малярському чи графічному оформленню, тоді як живописна тяжіє до такого втілення. Серед основних шляхів створення метафоричних малярських образів А. Жаборюк називає відмову від сюжетності.

Отже, як бачимо з викладеного вище, внесок А. Жаборюка у розвиток українського мистецтвознавства та літературознавства важко переоцінити. А. Жаборюк є автором монографій: «Український живопис доби середньовіччя» (1978), «Мистецтво живопису і графіки на Україні в першій половині і середині ХІХ ст.» (1983), «Український живопис остан-

ньої третини XIX – початку XX ст.» (1990), «Мистецька творчість Тараса Шевченка» (2000), «Давнє українське малярство» (2003) та навчального посібника з історії світової художньої культури «Історичні і художні стилі доби середньовіччя» (2007).

Вже лише тільки назви згаданих праць свідчать про оригінальність як об'єкту, так і предмету дослідницьких праць А. Жаборюка. Надзвичайно широке поле алюзійно-ілюстративного матеріалу зі студій про живопис завжди вибудовує «надійний» і потужний контекст для розмірковувань вченого про феномен літератури. Інколи навіть видається, що в текстах А. Жаборюка усе культурологічне «інтертекстуальне море» легко формується у чіткий і геометрично правильний візерунок калейдоскопу.

Особливістю інтермедіальної концепції А. Жаборюка є розгляд діалогу мистецтв крізь призму не тільки їх взаємопроникнення, але й взаємозбагачення.

Література

1. Будний В. Порівняльне літературознавство : [навчальний посібник] / Будний В., Ільницький М. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.
2. Жаборюк А. Література і малярство: спільне і специфічне / А. А. Жаборюк // Жаборюк А. Про літературу, малярство і українську національну ідею (статті й есе різних років) : [зб. ст.]. – Одеса : Астропринт, 2008. – С. 80 – 88.
3. Жаборюк А. Принципи й засоби творення характеру в літературі й малярстві / А. А. Жаборюк // Жаборюк А. Про літературу, малярство і українську національну ідею (статті й есе різних років) : [зб. ст.]. – Одеса : Астропринт, 2008. – С. 89 – 96.
4. Жаборюк А. Портрет малярський і портрет літературний / А. А. Жаборюк // Жаборюк А. Про літературу, малярство і українську національну ідею (статті й есе різних років) : [зб. ст.]. – Одеса : Астропринт, 2008. – С. 97 – 104.
5. Жаборюк А. Метафора в малярському мистецтві й літературі / А. А. Жаборюк // Жаборюк А. Про літературу, малярство і українську національну ідею (статті й есе різних років) : [зб. ст.]. – Одеса : Астропринт, 2008. – С. 105 – 113.
6. Наливайко Д. Література в системі мистецтв як галузь компаративістики / Д. С. Наливайко // Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 9 – 38.

Ольга Костромина

Одесский Национальный Университет им. И.И. Мечникова

МЕЛОДИЧЕСКИЕ И ТЕМПОРАЛЬНЫЕ ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРВЬЮ В АВСТРАЛИЙСКОМ ВАРИАНТЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются интонационные особенности австралийского варианта английского языка. Сопоставляя австралийский и британский варианты английского языка, исследователи единодушно отмечают, что наибольшие расхождения проявляются в некодифицированной непринужденной устной речи повседневного бытового общения и в области фонетического строя.

Ключевые слова: гендер; восходящая шкала; хезитация; диапазон; ритм; скорость произнесения.

Olga Kostromina. Melodious and temporal gender features of interview in the Australian variant of English language

The article deals with intonation peculiarities of the Australian variant of English language. Comparing Australian and British variants of the English language, the scientists agree on the following: the biggest divergence is observed in uncodified spontaneous oral speech in everyday communication regarding phonetics.

Key words: gender; rising head; hesitation; range; rhythm; pronunciation speed.

Интонация как сверхсегментная характеристика звучащей речи включает в себя целый комплекс лингвистически релевантных изменений в высоте голосового тона, громкости произнесения, акцентной выделенности, ритмической и темпоральной организации, а также тембральной окрашенности (Вишневская 2002: 4).

Интонация в AusE – одна из наименее изученных тем в австралицистике. В статьях, книгах, посвящённых AusE, интонационным особенностям практически не уделялось никакого внимания. Лишь в 80-ые годы XX века появились работы Орлова, Шахбагова, Howarth, содержащие данные экспериментальных исследований некоторых особенностей интонации AusE.

Актуальность данного исследования обусловлена необходимостью изучения интонационных особенностей австралийского варианта английского языка в гендерном аспекте. Учёные отмечают несколько замедленный, растянутый и монотонный характер речи носителей данного варианта английского языка, обусловленный, прежде всего, особенностями структуры мелодического контура (ровный). Лингвисты полагают, что на выбор мелодики могли повлиять этнический состав населения (выходцы из Шотландии, Ирландии и других северных ареалов Великобритании), его социальный состав (предположительно, представители средних и низших слоёв общества), а также естественно-географические условия жизни на Пятом континенте. (Ощепкова; Шахбагова 1992; Horvath 1985).

Целью данной работы является описание гендерных характеристик речи на сверхсегментном уровне.

В задачи исследования входило провести анализ восприятия женской разговорной речи австралийского английского и выявить мелодические и темпоральные особенности их речи.

Мелодика AusE характеризуется менее резкими повышениями и понижениями тона в пределах высказывания, благодаря чему интонация британского варианта представляется в высказываниях одного типа в целом более живой и эмоциональной по сравнению с более ровной и монотонной австралийской. Австралийцы отдают предпочтение средне-ровным, средне-восходящим, средне-нисходящим тонам. Диапазон нисходящих восходящих тонов в AusE уже, чем в RP. Результатом сужения диапазона синтагмы в целом является более сглаженный и пологий характер этих тонов. Различия между уровнями ЧОТ (частота основного тона) минимальны (Шахбагова 1982).

Волнообразная шкала напоминает скользящую шкалу по характеру тональных спадов после каждого ударного слога, но произносится на одном среднем уровне, в узком диапазоне. В волнообразной шкале происходит последовательное выделение каждого отдельного слова посредством подъёма и спада голоса. Такой способ свободного соединения синтагм характерен для разговорной речи, где слова обладают большей свободной построения.

Многие учёные отмечают значительное увеличение скорости произнесения основного тона в терминальной части контура (Шахбагова 1982, 1992). Интересно отметить, что диапазон голоса носителя SAus шире, чем говорящего на BrAus.

Высотный уровень в речи женщин выше и диапазон более узкий, чем у мужчин. Для выражения эмфазы в обеих группах отмечается повышение высотного уровня и расширение диапазона за счёт нижнего регистра.

Речь носителей GenAus является «растянутой во времени». Дело в том, что в AusE установлена меньшая степень выделенности ударных слогов относительно безударных, а основном за счёт долготных характеристик. Это существенно влияет на характер ритма, лишает его чеканности, свойственный ритму британского стандарта [2:576]. Данная тенденция, по мнению Зиндера, чётче проявляется в спонтанной речи именно у женщин.

Таким образом, ритм австралийской речи производит впечатление более ровного из-за более отчётливого, чем в британском варианте, произнесения безударных гласных и дифтонгов, и из-за уменьшения контраста между ударными и безударными слогами.

Дж. Тернер (Turner 1966) считает, что AusE отличается некоторой замедленностью темпа. Для того, чтобы объяснить, почему носители AusE говорят медленнее и менее эмоционально, чем носители RP, было предложено множество теорий. Так, одни учёные предполагают, что на интонацию и темп речи носителей GenAus оказали влияние языки австралийских аборигенов. В противовес этой теории выдвигается факт, что культурный уровень аборигенов был слишком низким, чтобы значительно повлиять на культуру и язык белых поселенцев.

В ходе слухового анализа были выявлены мелодические особенности разговорной речи (PPAusE). Аудиторы отметили, что диапазон фраз PPAusE в основном находится в пределах среднего, а регистр варьируется от низкого до высокого у женщин и от низкого до среднего у мужчин.

Тональные изменения в начальных безударных слогах образуют предтакт, который может быть высоким (HighPre-Head), средним (LevelPre-Head) и низким (LowPre-Head). Преобладающей в исследуемом материале в речи женщин является ровная шкала среднего уровня, а в речи мужчин ровная шкала в низком регистре.

В данном исследуемом материале также встретились фразы, оформленные ровным тоном (Mid-LevelTone), который в женской речи име-

ет одинаковую частотность употребления, что и средний нисходящий тон. В речи мужчин ровный тон встречается реже, чем низкий нисходящий. Ровный тон, реализуемый в разговорных фразах в AusE, оформлен по преимуществу средним уровнем у женщин (у мужчин – низким уровнем) предтерминальной части контура. Данный тон более характерен для незаконченных синтагм. В наших примерах он встречается и в законченных синтагмах. Этот тон употребим как в начальных, так и в конечных синтагмах; он также встречается и в середине синтагмы. В начальных синтагмах и в середине синтагмы ровный тон в PPAusE употребляется в следующих ситуациях:

1) в разного рода вводных словах, предваряющих основное высказывание:

– *I mean... – I suppose ...You – know...*

2) в кратких ответных репликах-реакциях, содержащих либо отрицание, либо утверждение, чаще компрессированного характера или краткий ответ, состоящий из личного местоимения и вспомогательного глагола, носящие имплицативный характер:

– *No – Yeah! – do*

В середине синтагмы *ровный тон* встречается :

1) в неполных, незаконченных предложениях:

Ehm /// I – like...

I – havethe...

2) в главном предложении сложноподчинённой конструкции с имплицативным значением уточнения:

вречиженщин:

а) *And “if I have “time on – **weekends** /I’m trying to do some other activity/ but I enjoy watching sport as – **well** (SSM)*

б) – *So ahm because’ usually at – work I “look up ‘ everything that I ‘need to look up (SSM)*

в) *Travelling you – know ‘shows you how much you don’t know and it really humbles you ((SLH)*

вречимужчин:

I’ve been – overseas I – think “thirteen times to various parts of the world (SGB)

В конечной синтагме средний ровный терминальный тон может употребляться в тех случаях, когда в предложении выражается сомнение, неуверенность. Например:

Вречиженщин:

а) *I – **think** that’s nice to be like – **that** (SNS)*

б) ‘ *Those are my ‘moat re’markable ‘days in my – **life** (SRTh)*

в) *'Parents 'pay 'thousands and 'thousands of dollars to 'put them – through* (SKS)

г) *And as a – result to'day's gene'ration of 'youth are self-centered* (SNK)

В исследуемых фразах диалогических текстов темп речи женщин был охарактеризован аудиторами как вариативный: от среднего (нормального), на отдельных участках фразы до быстрого. В речи мужчин преобладает в основном средний темп и только иногда убыстрённый. Следует также отметить, что темп в РР во многом зависит от ситуации, эмоционального состояния говорящего, вида речевой деятельности (диалог, монолог), от количества времени, которым располагает говорящий и т.д. Так, в квазиспонтанных диалогах в исполнении женщин преобладает равномерный, регулярный темп, но встречаются также участки с убыстрением на отдельных фразах.

Например:

No-one in their senses, surely, would want to learn English spelling, if they could avoid it

Темп речи мужчин гораздо менее стабилен и менее регулярен, поскольку в чтении мужчины используют много продолжительных пауз, которые не всегда являются логическими. Вследствие этого речи мужчин кажется растянутой и очень медленной. Доказательством этому может служить тот факт, что время на прочтение диалога у женщин занимает в среднем 1 мин. 25 сек., у мужчин – 2 мин.15 сек.

В речи обоих полов часты растяжки слогов и слов при выражении неуверенности и при эмфазе. В речи женщин эта особенность проявляется наиболее ярко. Например: *theweatherinAustraliaischangeableand dchanging. I love travelling. They are free to choose.* (SLH, SKS). Контрастные темпоральные переходы делают женскую речь подвижной и выразительной.

Аудиторы отметили, что спонтанные диалоги характеризуются наличием большого количества пауз у женщин и мужчин (545 и 479 соответственно). В пяти разговорных диалогах в исполнении женщин было отмечено 545 пауз, среди которых преобладали нефинальные, или синтагматические паузы (339). Они встречаются внутри фразы и отделяют одну синтагму от другой, что составляет 62,2% от общего количества пауз. Финальные паузы в количестве 206, которые встречаются на конце законченных фраз, составляют 37,7% от общего числа пауз. Эксперимент показал, что мужчины делают меньше пауз в спонтанном диалоге-интервью: финальные паузы в их речи составляют 40,1% , а нефинальные – 59,9% (Таблица № 5).

Количественное соотношение финальных и нефинальных пауз в спонтанном диалоге-интервью PP AusE (на материале узкого корпуса исследования)

Паузы		Женщины	Мужчины
Финальные	количество	206	192
	%	37,7	40,1
Нефинальные	количество	339	287
	%	62,2	59,9
Общее количество пауз		545	479

По результатам *Таблицы № 5* видно преобладание нефинальных пауз в речи женщин и мужчин. Наличие преобладающего количества нефинальных пауз в речи женщин объясняется их большей эмоциональностью, вследствие чего процесс формирования мысли у женщин происходит хаотично. Поэтому они чаще дробят свою речь на синтагмы и делают большое количество пауз.

В речи женщин широко используются ложные повторы, которые обычно произносятся ровным тоном в целях поддержания хода беседы, «маскировки» нежелательных пауз и в целях выиграть время на обдумывание последующего высказывания. Например:

But I mean I suppose I like to say that comparing to all other countries it is it is fairly good (SKS)

В речи мужчин также встречаются повторы-паузы, повторы-актуализаторы. Например:

1) *And I think this is one area where Rotary should be trying to help just sort of help the people help the young people to understand the problems of drug addiction etc (SGB)*

2) *' Very hot for a for a twenty days a year (SGB)*

Конец высказывания оформляется паузой средней продолжительности. Синтагмы перед конечной паузой в большинстве случаев завершаются восходящим тоном в речи женщин и нисходящим – в речи мужчин. Нефинальная (синтагматическая) пауза отделяет одну синтагму от другой и находится между словами, характеризующимися наименее тесной семантической связью.

Паузы хезитации весьма характерны для устной разговорной речи и встречаются чаще всего на стыках или в начале фраз. Паузы неуве-

ренности часто сигнализируют момент, после которого последует основная информация, или указывают на то, что говорящий колеблется в выборе слова, вызывая появление паузы хезитации именно в последний момент.

Таким образом, результаты слухового анализа мелодии в РР женщин в AusE показали, что наиболее частотной реализацией мелодического контура является *ровная шкала* нескольких типов (собственно ровная, волнообразно-ровная и скользяще-ровная) среднего диапазона в сочетании с высоким или *средним восходящим терминальными тонами* с быстрым, а в некоторых случаях несколько замедленным темпом произнесения и умеренной громкостью. Подобное сочетание свидетельствует об эмоциональности женской речи и её вариативном характере в интонационном плане.

Таким образом, в результате отклонения от жёстких синтаксических норм, благодаря использованию просодических контрастов, наличию пауз разного характера, достигается живость и естественность высказывания, свойственная, прежде всего, разговорной речи женщин.

Литература

1. Егорова О.А. Загадка австралийского акцента / О.А. Егорова // Мир. Язык. Человек: Материалы междунар. научно-практич. конф. – Владимир: ВГГУ, 2008. – С. 207 – 209.
2. Зиндер Л.Р. Общая фонетика и избранные статьи / Л. Р. Зиндер. – 2-е изд. – М.: Академия, 2007. – 576 с.
3. Лашкова Г.В. Сисина М.А. Как понять австралийца? К проблеме австралийского варианта английского языка // Изв. Саратов. Ун-та. Нов. сер. Сер. Филология. Журналистика. 2008. Т.8. Вып. 1. С. 9-12
4. Ощепкова, В.В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии / В.В.Ощепкова. – М./СПб.: ГЛОССА/КАРО, 2006. – 336с.
5. Шахбагова, Д.А. Фонетическая система английского языка в диахронии и синхронии (на материале британского, американского, австралийского, канадского вариантов английского языка) / Д.А.Шахбагова. – М.: Высшая школа, 1982. – 128с.
6. The sounds of Aus. The story of the Aussie accent / J. Clarke (presenter) . – Australia: Princess Pictures. – DVD, 2008. – 155 min.

Наталья Кривошапова
Приднестровский государственный университет
им. Т.Г. Шевченко

ОДЕСА И ТИРАСПОЛ КАТО ГОЛЕМИТЕ ЦЕНТРОВЕ ЗА РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРСКАТА КНИЖНИНА ПРЕЗ 30-ТЕ И 40-ТЕ ГГ. НА XIX ВЕК

В една или друга степен първите образци на българската книжнина са близки до някои чужди модели, възприети както чрез преводната книжнина, така и чрез директно общуване с чуждите литератури.

Ключови думи: речник, книжнина, белетристика, съотечественицит е, българската етнография, етнографски и фолклорни материали.

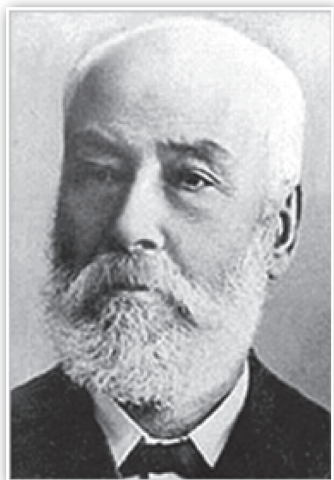
Natalia Krivoshapova. Odessa and Tiraspol as major centers for the development of Bulgarian literature in the '30s and '40s of the XIX century

In one way or another first samples of Bulgarian language and literature are close to some foreign models adopted by both translated literature and through direct communication with foreign literature.

Keywords: dictionary, literature, fiction, countrymen, Bulgarian ethnography, ethnographic and folklore materials.

През 30-те и 40-те години Одеса и Тираспол се налагат като големи центрове за развитие на тогавашната българска култура. Там получават образованието си и се формират като творци бележити възрожденци: поетите Д. Чинтулов, Н. Геров, Е. Мутева, учителят, преводачът Ботьо Петков, баща на Христо Ботев, сам Христо Ботев, журналистите Д. Мутев, И. Богоров, обществениците З. Княжески, отец Н. Охридски.

Духовният поем на тази среда изразява **Найден Геров**, когато през 1842 година пише: «*Одеса в много работи дава нам добри надежди*

за нашата писменост. Каквото духовните, така и мирските училища одески от ден не дена ся пълнят с млади българи. Всякой според силата си заляга да преведе или сочини нещичко, за да го принесе на съотечествениците. Може да рече човек, че в одеските училища зреят такива плодове, от които скоро щем можем вкусим духовна сладост» [1: 2-3].

Найден Хаджидобревич Геров (1823-1900) – дипломат, лингвист, поет и обществен деец. През 1839 година Геров пристигнал в Русия за обучение в одеския Ришелевски лицей. Именно в Одеса той се проявил като поет. Издадената в Русия на български език поема **«Стоян и Рада»**

(1845 г.), въпреки че не била свършена от художествена гледна точка, станала явление в новобългарската литература.

Той скоро разбира, колко даровит и добър ученик има в лицето на Найден и ходатайства пред живеещия в Одеса копривщенец Христо Стойкович да поеме издръжката на детето. Стойкович е родолюбив българин и скоро Н. Геров заминава за Одеса и по късно постъпва като ученик в прочутия Ришельовски лицей, където завършва през 1845 година с отличие. През време на престоя в Одеса Геров е погълнат от атмосферата на българската емиграция. По това време там са фигури като Васил Априлов, Добри Чинтулов, Иван Богров, Никола Палаузов и други видни книжовници. Общото между тях е, че са родолюбци отдадени на науката – хора смятащи, че просветата е единствения начин да се пробуди заспалия, поробен техен народ. Важно е да се спомене, че почти всички от тези хора освен с близките си възгледи имат и още нещо общо – пишат поезия. В Одеса се раждат и първите сериозни поетични произведения в българската литература.

През 1846 година Найден Геров получил руско поданство, но решил да живее в родината си. В град Копривщица той открил двугодишно училище, в което преподавал. В навечерието на Кримската война Н. Геров изпратил в Русия **«Писма от България»** (1853 г.) със сведения за живота и положението на своя народ. Този материал бил рядък и ценен източник на информация тъй като тогава в България нямало руски кореспонденти. В течение на една година **«Писма от България»** няколко пъти били публикувани в пресата и отпечатани като отделно издание.

Със започването на военните действия Н. Геров, като руски поданик, бил принуден да замине за Русия. През този период той се занимавал с работа по съставянето на **«Речник на българския език с тълкуване на думите на български и руски»**, замислен още в Тираспол.

След завършването на войната Найден Геров се завърнал в България като руски консул и двадесет години служил във Филипопол (Пловдив). С негова помощ в Русия за получаване на образование заминали много млади българи. Благодарение на плодотворната дейност на Н. Геров и контактите му със славянските комитети, руско-българските връзки укрепвали, а статиите, изпращани от него в руската преса, помагали на руската общественост да се ориентира в българското национално-освободително и църковно движение. Геров активно използвал дипломатическия си статут за оказване на помощ на сънародниците, пострадали при потушаване на Априлското въстание през 1876 година.

Васил Евстатиев Априлов български просветен деец и книжовник. Васил Априлов е роден на 21 юли 1789 година в Габрово. От 1811 година е търговец в Одеса. Първоначално помага на гръцкото освободително движение. През 1831 година се запознава с книгата на **Юрий Венелин «Древните и сегашни българи»** и се посвещава на просветното и културно издигане на българския народ.

През 1835 година, с помощта на Неофит Рилски, Васил Априлов отваря първото чисто българско взаимно училище в България. Значението му за развитието на българската етнография се определя главно от активната му организаторска и посредническа дейност сред българската интелигенция за събирането на етнографски и фолклорни материали. Издирва в България свои сътрудници чрез кореспонденция и ги насърчава в събирането на народни песни и други. Сътрудници в началото му стават Захарий Круша, Райно Поповичи, Неофит Рилски. Със събраните от тях материали, Априлов издава на руски език обемен сборник, който би могъл да се използва и до днес.

Освен значителната финансова и организационна помощ, която оказва на българското просветното движение, самият Васил Априлов е автор на няколко книги, които го превръщат в първия теоретик и ис-

торик навъзрожденското образование. През 1841 година издава в Одеса «Денница на новобългарското образование», през 1842 година — «Допълнение към «Денницата», а през 1847 година — «Мисли за сегашното българско учение».

Васил Априлов умира на 2 октомври 1847 година в Галац на път за Одеса, като завещава на габровската община значителна сума за строеж на ново училище — Априловската гимназия.

През 1935 година пред сградата на училището е издигнат паметник на Васил Априлов, изработен от скулптура Кирил Тодоров. В неговата основа, от четирите страни, са изобразени сцени от различните етапи от развитието на българското образование.

Неофит Рилски (Никола Бенин) е български монах, учител и художник. Една от водещите фигури в българското просветно движение през първата половина на XIX век, той е определян от известния българист Константин Иречек като «патриарх на българските учители и книжовници».

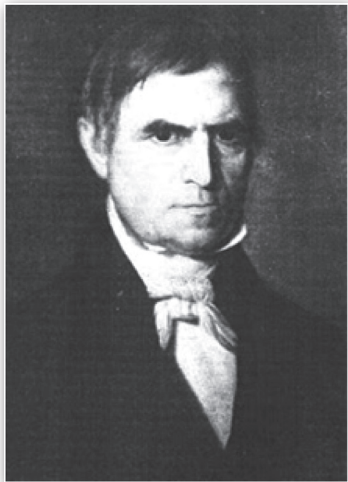
Неофит преподава известно време в Габрово, като същевременно прави първия успешен превод на Новия Завет на новобългарски език. Тъй като не се разбира добре с учителите и учениците, той напуска и става учител в Копривщица. През 1836 година създава първия български глобус.

През този период Неофит Рилски издава множество учебници и учебни пособия, намерили широко приложение в просветната дейност в страната: «Взаимоучителни таблици» (1835), «Буквар, извлечен от взаимоучителните таблици» (1835), «Свещенний краткий катехизис» (1835), «Кратко и ясное изложение» (1835), «Българска граматика» (1835), «Краснописание» (1837).

След две години учителстване в Копривщица Неофит се прибира в манастира, и продължава книжовната си дейност. След като получава покана да преподава славянски езици в богословското училище на Халки, той преподава там от 1848 до 1852 година, след което се връща в Рилския манастир, поради върлуващата в училището холера. През 1851 г. излиза неговата «Аритметика», а година по-късно — «Христоматия славянского языка». От 1852 година до края на живота си се посвещава на книжовна дейност в Рилската обител.

През 1875 година е издаден неговият **«Словар на българския език, изтълкуван от църковно-славянски и гръцки език»**, а през 1879 година – **«Описание болгарского священного монастыря Рилскаго»**.

Николай Христов (Николай Христофорович) **Палаузов** (около 1819-1899) е роден в България, но от детските си години живял в Одеса. Той приел руско поданство и бил зачислен на служба в Одеската, а след това в Тирасполската митница. В навечерието на Кримската война 1853-1856 година, разчитайки да принесе полза на сънародниците си, Палаузов се обърнал към руското командване със записката **«За сегашното положение на българите в европейска Турция»**, която съдържала преглед на ситуацията в България, а от началото на войната помолил да бъде изпратен в театъра на военните действия. Отвъд Дунав Палаузов редовно изпращал в

Русия кореспонденции: писма до одеските българи и статии в «Одески вестник». Заедно с братовчед си Спиридон Палаузов той се занимавал с въпроси на гражданското население, с формирането на отряд от доброволци, а по-късно – с проблемите на бежанците.

След като се завърнал в Русия, Николай Палаузов публикувал в печата статии, доклади, стремейки се да привлече вниманието на руската общественост към българския въпрос, поддържал активна кореспонденция с държавни и църковни дейци, с учени-слависти.

Не по-малко важно значение имала обществената дейност на Николай Палаузов. Като един от основателите на Одеското българско настоятелство и негов многогодишен председател, Палаузов съдействал за пристигането в Русия за обучение на млади българи. Той също така се занимавал с подбора на необходимите за българските училища и читални руски книги, осигурявал техния превод, печат и изпращането им в родината. И обратното – разпространявал в Русия български книги, вестници и списания.

Иван Степанович Иванов, истинското му име Иван Цанев Калянджи (1828-1902). Завършил историко-филологическият факултет на Киевския университет, работил като учител в Болград – център на българската емиграция в Новоросийския край. По негов проект в града била построена гимназия «Кирил и Методи». През 1860-те години И.Иванов

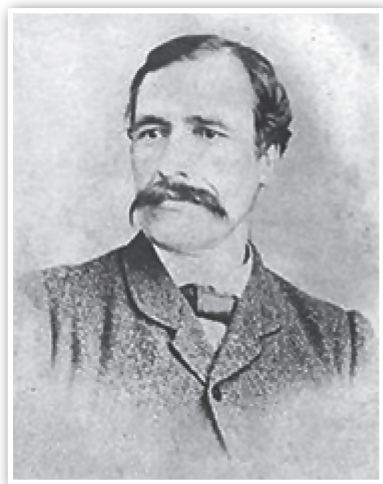
живял в Кишинев и Тираспол и като попечител на българските колонии в Бесарабия спомагал за разпространение на грамотността. Според И.С. Иванов във всяко селище трябвало да има училище, а в Комрат – главния град на колонията, реално училище. Иван Иванов подробно изложил проекта си в **«Записка за нравствените нужди на българите въобще»**, изпратена в министерството на народната просвета на Русия. След известно време **«Записката...»** заедно с историческа справка и анализ на текущите събития била издадена в книжен вариант: **«Кратък очерк на българските колонии в Бесарабия»**(1864). Тогава отказали да предоставят на училището средства и то било открито едва в началото на ХХ-ти век, но Иванов продължавал да публикува в печата материали по въпроси на образованието и положението на българите.

През 1871 година И. Иванов учредил в Кишинев българско благотворително дружество, в чийто задачи влизало оказване на всякаква възможна помощ на сънародниците. Като негов председател той поддържал контакти с Московския и Санкт-Петербургския славянски комитети. Известно е, че в навечерието на Априлското въстание през 1876 година той се обърнал към Иван Аксаков с молба да бъде доставено оръжие на въстаниците. Значителна помощ била оказана на руските и българските доброволци, участвали в сръбско-турската война в 1876 година. Когато се формирало Българското опълчение, участието на Иванов в решаването на организационните въпроси било незаменимо. Той и след това проявявал към опълченците внимание в стремежа си да решава възникващите пред тях проблеми.

В следвоенните години приносът на българските опълченци в освобождението се оценявал различно и в стремежа си да отрази истината, Иван Иванов написал спомени.

Георги Раковски, истинското му име е Съби Стойков Събев (1821-1867) е първият идеолог и ръководител на национално-освободителното движение в България, поет, публицист, етнограф.

По-голямата част от живота си Раковски прекарал в чужбина. В началото на 1840-те години се заселил в Румъния и дейно се включил в национално-освободителното движение на

българските емигранти. Като организатор на втория Браилевски бунт бил осъден на смърт, но се спасил благодарение на гръцкото си поданство. От началото на Кримската война 1853-1856 години Раковски постъпил на работа като преводач в турската армия за да събира стратегическа информация за руските войски. Бил разобличен, арестуван, но успял да избяга и няколко години се укривал в родината си, след това в Сърбия докато не намерил убежище в Русия – в колонията на българите от Одеса. Тук Раковски прекарал две години, 1858 и 1859, работейки като възпитател в Одеската семинария. Едновременно с това той се занимавал с подготовка на нова национално-освободителна акция, съставил **«План за освобождение на България»** (1858).

По време на пребиваването си в Одеса и в Тираспол Раковски търсел средства за издаването на поемата **«Горски пътник»**, която една година по-рано била издадена в съкратен вариант. Произведението било своеобразно обобщение на предишния опит на антитурската съпротива и негова програма за бъдеще. Разказите-изповеди на героите-хайдучи свидетелствали за преживяните чувства на лично отмъщение и подчинение на борбата на идеята за национално освобождение. В одеския период Раковски подготвил за печат няколко книги на български език, но поради тромавата цензура била публикувана само една: **«Указател или ръководство, как да бъдат открити и изследвани най-древните черти на нашия бит, език, народопокोलение, предишното държавно управление, славната ни история и прочее»**(1859). В Одеса от Раковски били разработени също така планове за издаване на вестник **«Дунавски лебед»** и списание **«Българска старина»**, които по-късно започнали да се издават в Сърбия.

Един от най-интересните от теоретична гледна точка проблеми от развитието на българския език и литература е възникването на оригиналната поезия, белетристика, драматургия. Началото на поезията е през 40-те години и се свързва с поемата **«Стоян и Рада»** на Н. Геров, с първите стихове на Д. Чинтулов и другите ученици в Одеса.

Като правило първите възрожденски поети, белетристи и драматурзи са високо образовани чужди възпитаници, срещат се с чуждата литература на езика на страната, в която учат, и правят първите си опити в чужда среда, дори Л. Каравелов, В. Попович и Р. Жинзифов ги насочват към руския читател. Разбира се съществуват и изключения като П. Р.Славейков и Ил. Блъсков. Престоят в Русия, учението и въздействията, на които са изложени възрожденците там, се оказват катализаторът, който довежда до възникването на първите литературни опити преди аналогичният процес в органичната линия да бъде завършен.

Желанието на първите поети и белетристи – руски възпитаници да се разграничат и дори да се противопоставят, да се оттласнат от предходната домашна книжнина и особено от преводната, е заявено недвусмислено в критическите им изказвания. От друга страна литературната творба не трябва да се различава в прекалено голяма степен от читателските очаквания. За да може да бъде възприета, тя трябва да носи елементи, сигнали, от познатата система. Това е една от причините за единството на еволюцията на преводната и оригиналната литература през Възраждането. [2]

Литература

1. Геров Н. Няколко думи за превода на математическата география на г. Ив. В. Богоев. – Одеса, 1842. – <http://literaturesviat.com/>
2. <http://bg.wikipedia.org/>

**Тетяна Крупеньова,
Оксана Камільчу**
*ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРАНСФОРМОВАНИХ ФРАЗЕМ В УКРАЇНСЬКОМУ І РОСІЙСЬКОМУ ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ

У статті досліджено особливості функціонування в українському та російському публіцистичному тексті фразеологічних одиниць літературного походження, які мають високий потенціал для структурної трансформації і є одним із носіїв прецедентності в тексті.

Ключові слова: трансформація фразеологізмів, прецедентний текст, мовленнєві штампи, засоби вражальності в публіцистиці.

Tetyana Krupenyova, Oksana Kamilchu. Features of functioning of transformed phraseological units in Ukrainian and Russian newspaper discourse.

The article deals the peculiarities of phraseological units in the Ukrainian and Russian journalistic text. The special attention is paid on the units of literary origin, which have a increased potential for structural transformation and are the transmitters of the precedency in the text.

Keywords: transformation of idioms, precedent text, speech dies, means of expression in journalism.

Мова періодики як різновид мови масово-політичної інформації належить до писемної форми мовлення, а тому вивчати її – «це значить вивчати слово у спеціальному його застосуванні на газетній шпальті» [10: 32]. Мова – це система звукових і графічних знаків, що виникла на певному рівні розвитку людства, розвивається і має соціальне призна-

чення. Кожна мова має історію свого розвитку. І вона не обмежується кількома десятками років. За цей час в мові накопичується велика кількість виразів, які в певний час вважали влучними, красивими, вдалимими. Сукупність таких виразів і становить фразеологічний фонд мови. Фразеологічний зворот – це не лише окраса нашого мовлення, що надає йому емоційності, виразності, образності, а це ще й важлива ознака нашої мови. Фразеологічний фонд мови зберігає й увічнює імена видатних людей, історію, культуру, побут народу. Ці усталені сполуки слів здатні єднати покоління, зберігати і передавати дух народу для наступних поколінь. Дуже широко фразеологізми використовуються як в усному, так і в письмовому мовленні.

Фразеологічні звороти дуже активно використовуються на шпальтах газет. Це зумовлено перш за все соціально-культурними змінами у суспільстві, що спричиняють виникнення певних ідей та положень. А якщо врахувати умови конкуренції, в яких працюють сучасні газетні видання, то стає зрозумілим, що для привернення уваги читачів вони звертаються до фразеології, використовуючи фразеологічні звороти як у первинному вигляді, так і трансформованому. Явище трансформації фразем у тексті, зокрема в публіцистичному тексті, завжди привертало й привертає увагу численних дослідників. Різні аспекти функціонування й трансформації фразем у текстах засобів масової комунікації розглядають С. Коновець [5], О. Лисоченко [6], Н. Скиба [9], А. Чаглей [10], у контексті прецедентності функції фразеологізмів висвітлено у працях Н. Голубєвої [2], О. Найдюк [7], А. Савенко [8]. Широкий аналіз явища трансформації фразем у тексті подано в дисертаційному дослідженні Л. Давиденко [3].

Наше дослідження присвячено проблемі використання фразеологічних зворотів на шпальтах україномовних та російськомовних одеських газет. Актуальність роботи пов'язана з тим, що через зміни у суспільстві фразеологічні звороти почали широко використовувати у публіцистиці. Мовознавці назвали цей напрям «демократизація мови». Це явище прослідковується у проникненні народно-розмовних елементів у систему літературної мови. Це проникнення відбувається через те, що газетно-публіцистичний стиль знаходиться ближче всього до розмовного. Мета дослідження – виявити способи трансформації україномовних та російськомовних фразем, що функціонують на шпальтах газет. Матеріалом дослідження стали заголовки та статті з газет «Чорноморські новини», «Одеські вісті», «Вечерня Одесса», «Юг», «Время Ч», «Газета по-одесски», «АиФ в Украине», «Новая», «Коммерсант», «Сегодня». Було проаналізовано приблизно 200 примірників 2012-2013 років; виявлено 150 трансформованих фразеологічних зворотів.

Наразі в лінгвістичній науці зростає інтерес до мовної особистості. Інтерес до змінення мовної свідомості пов'язаний з мінливими умовами життя, які впливають на світосприйняття людини, що відображається у мові. Одним з основних елементів когнітивної бази є прецедентні феномени: прецедентний текст – закінчений та самодостатній продукт мовленнєво-розумової діяльності; сума значень компонентів, яка не дорівнює його смислу; прецедентний текст добре знайомий будь-якому середньому члену національно-культурної спільноти, прецедентне висловлювання – закінчена та самодостатня одиниця, яка відома та зрозуміла всім носіям даної мови та регулярно відтворюється ними у мовленні [4: 58]. У різні часи джерелами прецедентних висловлювань ставали то пісні, то байки, то казки, то релігійні твори (перш за все Біблія), то актуальні художні твори, а зараз фільми, реклама, мультфільми. Адже культурна пам'ять різних народів зберігає цілий набір таких висловлювань.

Сприйняття тексту залежить від енциклопедичних знань читача, тобто від його понятійного світу: його знань про світ, які сформовані певною мовою в певному культурному просторі. В енциклопедичних знаннях є певні тексти, характер яких визначається об'єктивними та суб'єктивними факторами. До об'єктивних факторів належать політичний та економічний устрій країни, його освітня та культурна політика, основні літературні напрями. Суб'єктивні фактори – вік, смаки, схильності окремого індивіда, традиції тієї соціальної групи, до якої він належить. Через це для різних епох прецедентними стають різні тексти. Прецедентні тексти визначаються як «сильні» тексти, як тексти, що постійно відтворюються, що отримали статус значущості в певний історичний момент. «Сильні» тексти мають високий інтертекстуальний потенціал, переходячи у вигляді цитат та алюзій в інші вербальні та невербальні тексти, не обмежуючись лише художнім дискурсом, але і проникаючи в інші дискурси: науковий, медичний, публіцистичний, фольклорний [6]. Прецедентні висловлювання підрозділяють на дві основні групи: 1) канонічні (з точки зору форми), тобто висловлювання, які виступають як суворі цитати, яка не підлягає змінам та 2) трансформовані, які відтворюються, але зазнають змін [4: 110].

Трансформовані фрази, які ми досліджуємо, змінені не лише структурно, але й семантично, тобто змінені смисл висловлювання. У нашому дослідженні ми не тільки розглядали вже трансформований фразеологічний зворот, але й зробили порівняльний аналіз семантики канонічної форми (тобто вихідного фразеологічного звороту) з трансформованою фраземою. У результаті аналізу ми виявили такі види трансформації україномовних та російськомовних фразем: – заміна

вихідного компонента новим або субституція, наприклад: *Через терни до рекордів*(«Чорноморські новини» № 069, 27.06.12); *Миллиардер – всем ребятам пример* («Одеські вісті» №8, 27.01.13).; –введення до складу фразеологічного звороту нового компонента, наприклад: *Друже, якби з ким сісти хліба зїсти*(«Время Ч» № 453, 05.11.12); *Победителя не судят, а предателя?* («Юг» № 13(15766) 20.02.13); – змішана трансформація, тобто така, яка реалізується через декілька видів трансформації, наприклад: *На дорогах Одещини рано говорити «гол»* («АиФ в Украине» – № 6, 15.02.12); граматична трансформація, яка полягає в змінненні граматичних форм компонентів фразеологічного звороту, але при цьому зберігається семантичне значення звороту.

Таким чином, утворюються певні морфологічні варіанти фраземи, наприклад: *Сласти и сохранить* («Время Ч» – № 419, 05.03.12); *Ревизор уже приехал* («Юг» – № 13. – 20.02.13). Трансформація, яка реалізується шляхом скорочення основи фразеологічного звороту, наприклад: *Чуже бачить під лісом...* («Вечерняя Одесса». – № 417. – 19.02.12); *В чужом глазу сучок видим...* («Сегодня». – № 34 (3167). – 19.02.13). Тойшлях, яким трансформується фразема, впливає на лексичний склад, семантичне значення, стилістичну забарвленість. Заміна компонента в деяких випадках дуже впливає на лексико-граматичну сторону фразеологічного звороту і завжди змінює зміст фраземи. Сутність такого засобу трансформації полягає в тому, що компонент, який несе основну змістову інформацію, замінюється на актуальний для автора компонент. Введення нового компонента змінює лексико-граматичну сторону не так, як при його заміні, але часто змінює зміст фраземи на протилежний. Це відбувається завдяки введенню заперечних часток. Наприклад: *Кто не платит – тот заказывает музыку* («Сегодня». – №35. – 16.03.13).

Існує два основних типи трансформації: структурна та смислова, або семантична. Структурна трансформація змінює граматичну сторону фраземи, а смислова – її значення. З семантичної точки зору відбувається конкретизація смислу трансформованої одиниці, пристосування її значення до конкретної ситуації, про яку йдеться у тексті статті.

Трансформовані україномовні та російськомовні фразеологічні звороти були класифіковані за активністю / пасивністю їх лексичного складу та за синтаксичною структурою.

1. Класифікація фразеологічних зворотів за складом

Вивчаючи фразеологію, треба враховувати характер складу фразеологізму, тобто специфіку слів, що їх утворюють. У цьому відношенні всі сталі сполучення слів поділяються на дві великі групи. Одну групу складають фразеологічні звороти, які утворені зі слів вільного вживан-

ня, що належать до активної лексики мови. А іншу групу становлять фразеологічні звороти з лексико-семантичними особливостями, тобто такі, де вживаються застарілі слова або слова з діалектним значенням. Трансформовані фразеологічні звороти, які ми досліджували, утворені зі слів вільного вжитку, тобто відносяться до першої групи фразеологізмів, утворених зі слів активної лексики мови.

2. Структурні типи фразеологізмів

Звороти, які за структурою відповідають реченню:

Питальні речення: *Що тобі сниться, старий дендропарку?; Свій до свого –по чуже?; Хороший хлопець –не професія?; Повінь: Бути чи не бути?; Хто в Одесі робить погоду?; Нова мітла по-новому мете?; Лежачого не б'ють. А хворого?. Спонукальні речення: Пийте, люди, молоко!; Інвестори всіх стран, об'єднайтесь!; Здравствуй, евро, Новый год!; Ученье – свет, а неученье – лифт!; Терпи, казак, с атаманшей будешь!; Спасати и сохрानить!. Розповідні речення: Чуже бачить під лісом...; Через терни до рекордів; Професія довжиною в життя; Друже, якби з ким сісти хліба з'їсти; Де джерела срібно б'ють; Якщо «Будинок книги» є –значить, це комусь потрібно; Що посієш, те й пожнеш, як проголосуєш; Ось так це робиться в Одесі; Якби ще держава підставила плече; Порятунок вух слухачів –справа рук...*

Звороти, які за структурою відповідають сполученню слів: модель «іменник + іменник Р.в.»: *Откровения министра; Стадион роздора;* модель «дієслово + іменник»: *Берегись локомотива;* модель «іменник + інша відмінкова форма іменника»: *Генпланом по сердцу.*

Трансформовані фразеологічні звороти були об'єднані в групи за походженням їх прототипів: – біблеїзми – це трансформовані біблійські фрази та назви біблійних розділів: *Откровения министра; Спасати и сохрानить;* – фраземи з кіно– і мультфільмів –до них належать відомі назви та висловлювання з кінофільмів чи мультфільмів: *А вас, Гурвиц, я попрошу остаться в коридоре; Куда идем мы с ГМО?; Пийте, люди, молоко!;* – прецедентні назви тависловлювання з літератури –*Урожай 2012. Сіяти чи не сіяти?; Краткость –сестра тренера; Преступление без наказания;*– советизми –це комуністичні лозунги: *Вся власть –телевизору, Инвесторы всех стран, об'єднайтесь!;* – власне фразеологічні звороти –це прислів'я та приказки: *Век учись – век плати; Стадион роздора; Що посієш, те й пожнеш, як проголосуєш.*

Отже, вживання фразеологічних зворотів на шпальтах газет має велике значення, особливо як засіб привертання уваги читачів. Це пов'язано з умовами конкуренції, в яких працюють сучасні видання. Використовуючи фразеологізми, треба не тільки правильно вибирати спосіб трансформації, а й пристосувати трансформовані фразеологіч-

ні одиниці до смислу статті. Але окрім правильної трансформації існує проблема адекватного сприйняття читачем трансформованої одиниці. Не завжди молодий читач може правильно відтворити смисл фразеологізму, це пов'язано із загальною ерудицією читачів, рівнем освіти або з комунікативним досвідом.

Література

1. Баширова Н.З. Интертексты в современных английских газетных статьях (на материале произведений В. Шекспира) / Н. З. Баширова // Знание, понимание, умение. – №4. – 2008. – С. 168-172.

2. Голубева Н. А. Прецедентные единицы в грамматике: традиции и новаторство / Н. А. Голубева // Высшее образование сегодня. – 2008. – № 5. – С. 47-49.

3. Давиденко Л. Б. Синтаксичні функції і структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 02 / Давиденко Л. Б.; Київ. держ. пед. ін-т ім. М. Драгоманова. – К., 1992. – 23 с.

4. Захаренко И. В. К вопросу о каноне и эталоне в сфере прецедентных феноменов / И.В. Захаренко // Язык, сознание, коммуникация. – Вып. 1. – М., 1997. – С. 104-112.

5. Коновець С. П. Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси (за матеріалами іспанських періодичних видань) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10. 02. 05 / С. П. Коновець; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 16с.

6. Лисоченко О. В. Риторика для журналистов: прецедентность в языке и в речи : [учеб. пособие для студентов] / О. В. Лисоченко ; отв. ред. Л. В. Поповская (Лисоченко). – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 320 с. – (Серия «Высшее образование»).

7. Найдюк О. В. Семантичні та функціональні особливості прецедентних феноменів у німецькомовному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10. 02. 04 / Найдюк О. В. ; КНУТШ. – К., 2009. – 17 с.

8. Савенко А. О. Прецедентні цитати як різновид дискурсивної фразеології / А. О. Савенко // *Studia germanica et romanica* : серія «Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання» / ДонНУ. – 2009. – № 1. – С. 141-148.

9. Скиба Н. Категорія інтертекстуальності й фразеологія / Скиба Наталія Григорівна // Мовознавчі студії. – 2006. – С. 56-60.

10. Чаглей А. Роль фразеологізмів у політичному дискурсі / А. Чаглей // Науковий вісник Чернівецького національного університету: зб. наук.праць. – Вип. 291. – 2008. (Серія «Германська філологія»). – С. 31-39.

Олена Кульбабська
*Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича*

ТИПОЛОГІЯ ПРЕДИКАТЕМУ ПРОСТОМУ НЕЕЛЕМЕНТАРНОМУ РЕЧЕННІ

Запропоновано оригінальну методику аналізу, яка дає змогу описати типи й моделі предикатем як семантичних одиниць, що оформляють граматично акт думки та мають такі ознаки, як цільність, двочленність, пропозиційність у відображенні дійсності.

Ключові слова: просте неелементарне речення, вторинна предикація, вторинні семантико-синтаксичні відношення, предикатема.

Olena Kulbabska. Typology of predicatemes in a simple nonelementary sentence.

The original method of analysis enhances the objectivity of the research and allows describing the types and models of predicatemes as semantic units. Grammatically they form the act of thinking and have such features as integrity, binomination and propositional character in the reflection of reality.

Key words: a simple nonelementary sentence, secondary predication, secondary semantic-syntactic relation, predicateme.

У когнітивній парадигмі мова – основний засіб категоризації та концептуалізації світу. Думати про будь-який предмет означає передусім виокремлювати його з-поміж інших предметів, тобто знаходити в ньому щось істотне, а потім, використовуючи багатий арсенал мовних засобів, „виражати думку не про окремі предмети /.../, а про їхні зв'язки й взаємодії, тобто так, як вони наявні в природі» [4: 715]. Моделювання лінгвістичних здібностей мовця потребує аналізу й розуміння того, у який спосіб він використовує мовне явище і чому вживає (або реалізує) певну

мовну сутність саме так, а не інакше (Ф. Бацевич, І. Вихованець, К. Горденська, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, О. Кубрякова, О. Селіванова).

Безпосередній зв'язок мови з мисленням, з механізмом і логікою пізнання, із формуванням думок і вираженням різних інтенцій у процесі спілкування знаходить своєрідне відображення в одиницях і категоріях мови [3: 40–41]. Визначення сукупності синтаксичних одиниць і категорій, їхньої внутрішньої та зовнішньої ієрархії, специфіки вживання і функціональної динаміки дотепер залишається **актуальним** у проблематиці теоретичної граматики. Показові в цьому плані категорії *предикативності*, *предикатності*, *предикації* та *валентності*, що перебувають у взаємних нашаруваннях, відбивають сутність різних аспектів речення, виявляють симетричність / асиметричність його формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної будови. Незважаючи на традиційність зазначених понять, у мовознавчій науці досі немає єдиного несуперечливого їхнього трактування. Це вмотивовує прагнення лінгвістів унормувати синтаксичну термінологію та уточнити таксономію синтаксичних одиниць для їх адекватного використання й розуміння.

Із породженням мовлення з позиції мовця, об'єктивацією думки, означенням „особистісних» уподобань автора, вибором і створенням „засобів вербалізації» його задуму пов'язана одна з найважливіших проблем сучасної синтаксичної теорії – про кореляцію номінації та предикації, оскільки номінанти, різні за структурою та семантикою, реалізують потреби мовців не лише в плані відображення дійсності, маркування різних фактів і ситуацій, а й у плані вибору саме тих засобів предикації, які найбільше відповідають потребам комунікації. Модель світу адресата підказує мовцеві конкретні рішення у структуруванні поверхневої та глибинної будови речення.

„Треба пам'ятати, – зазначав Л. Щерба, – що зрозумілими є лише крайні випадки. Проміжні ж у самому першоджерелі – у свідомості мовців – стають хиткими, невизначеними. Проте це незрозуміле та хитке насамперед і має приваблювати лінгвістів» [8: 35–36]. Ця думка академіка Щерби досить точно передає „проміжні ланки» в системі категорії предикативності, якими є, наприклад, „додаткова предикативність», „напів-предикативність» тощо. У цьому аспекті предметом пильної уваги дослідників дедалі частіше постає просте ускладнене речення, граматичний статус якого залишається не визначеним: в ієрархії синтаксичних одиниць воно посідає так само проміжне місце між простим елементарним і складним реченнями [7: 751].

Мета статті – обґрунтувати нову методіку семантико-синтаксичного аналізу простого речення, яка дає змогу об'єктивізувати дослідження й описати типи й моделі **предикатем** як семантичних одиниць, що

оформляють граматично акт думки та мають такі ознаки, як цільність, двочленність, пропозиційність у відображенні дійсності. Запропоноване поняття, на наш погляд, комплексно охоплює суб'єктно-предикатні відношення у сфері простого речення й дає змогу описати первинну й вторинну предикації як системне явище. До цього часу українські лінгвісти зосереджували увагу здебільшого на семантичних, морфолого-синтаксичних або морфологічних варіантах вторинних предикатних синтаксем, що репрезентують семантичну категорію предикатності (Й. Андерш, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, М. Мірченко), або досліджували суб'єктні синтаксеми у структурі елементарного простого речення, виокремлювані на ґрунті субстанціальних семантико-синтаксичних відношень (О. Межов) і неелементарного простого речення (Г. Назаревич, О. Кульбабська).

Отже, у нашому розумінні, **простеречення** – форма вираження суб'єктно-предикатної структури основної предикатемами або комбінації кількох предикатем – основної та вторинної (вторинних). Відповідно, в елементарному простому реченні симетричної будови виокремлюємо основнупредикатему, що схематично може бути зображена так: $[\Pi_{1S_1-P_1}]$. **Основна предикатема**(Π_1) – семантико-синтаксична одиниця, яка відображає мікросистему об'єктивних суб'єктно-предикатних відношень в елементарному простому реченні: *Федько*_{S₁} *припасовує*_{P₁} *дошки*; *Мені*_{S₁} *сумно*_{P₁}; *Світає*_{S₁-P₁}. Основна предикатема репрезентує реальнуденотативну ситуацію, що її відображає реченнєва пропозиція.

З огляду на спосіб вияву семантико-синтаксичних відношень основна предикатема репрезентує реальні суб'єктно-предикатні відношення, які, зважаючи на характер суб'єкта і предиката, варто кваліфікувати як власне суб'єктні та власне предикатні (агентивно-акціональні, суб'єктно-процесивні, суб'єктно-статальні, суб'єктно-характеризувальні, суб'єктно-локативні, суб'єктно-квантитативні).

Центральне місце в основній предикатемі посідає базовий предикатний знак (P_1), семантичні особливості якого зумовлюють „характер базового суб'єкта (S_1) в плані активності / пасивності, його реальну або віртуальні (не передані вербально) позиції» [5: 112].

У структурі простого речення, як зазначено вище, можуть функціонувати й такі компоненти, що не мають вербального оформлення та маркують вторинну предикацію. До таких належать однорідні члени: **Семена Наумиха здивувалися, взрівши Романа...** (М. Коцюбинський); **Шелестіли під вітром витолючені, прибиті до землі жита** (В. Козаченко); пояснювально-уточнювальні конструкції: **У день провідний, в цей доби преддзвонної, мороз шуганув через думи мої...** (Т. Севернюк); відокрем-

лені (напівпредикативні) члени речення: *У генах твоїх, оповита блакитами, колись, та озветься батьківська земля* (Т. Севернюк); *І я про тебе думала між квітів, схилившись над розп'яттям самоти* (Т. Севернюк); *Тополі ронять пух – м'який і теплий* (Т. Севернюк); *Стоїть дядько Михайло на тлі церкви, старої, потемнілої від часу* (А. Содомора); вставні компоненти: *Може, тут вже немає мене...* (Т. Севернюк); вставлені одиниці: *Іще ми є (хочкажуть, що – нема), староговіку незрадливо діти* (Т. Севернюк); звертання: *Ти де, Ісусе?* (Т. Севернюк). Згорнуті пропозиції в семантико-синтаксичній структурі простого неелементарного речення маркують також компоненти з неелементарним значенням, які в позиційній структурі речення посідають позиції поширювачів прислівного типу: *Пустий мішок веде в грішок* (Нар. тв.); *Я не маю права накохання* (В. Вознюк); *Шагай здивовано подивився на Крикучку* (Б. Лепкий); *Люди під горбами-близнюками були розділені кордоном* (М. Матіос); *Деся здаля чути дзеленькіт дзвінка* (І. Чендей) тощо; та неприслівного: *Від кропу й м'яти – кругом голова; Нагадує попри часу гіркоцвіт ним зраджений, наш віщий заповіт; І зріє слово те, що зародила в мені любов на вірність цим полям; Серед ночі б'є годинник синій-синій* (Із тв. Т. Севернюк) тощо.

Наведені неелементарні прості речення репрезентують розгортання **макропредикатемами** (основної та вторинної) у кількох пропозиціях, між якими встановлюються специфічні відношення – співпредикативні, напівпредикативні, супровідні та ін. У цьому аспекті **вторинна предикатема** – це елементарна семантико-синтаксична одиниця, яка відображає мікросистему потенційних аналогів суб'єктно-предикатних відношень у модифікованому простому елементарному реченні. Отже, семантична структура простого неелементарного речення *А я помовчу, потерплю і усміхнуся синій тиші // Я помовчу + (І) Я потерплю + (І) Я усміхнуся* в нашому трактуванні має такий вияв: $\{[P_{1S1-P1}] \infty (P_{2S1-P2}) \infty (P_{3S1-P3})\}$; для речення *Від кропу й м'яти йде кругом голова* (Т. Севернюк) // *Головайде кругом (обертотом) + (Бо) Кріппахне + (І) М'ятапахне* семантична структура є сумою трьох предикатем, як-от: $\{[P_{1S1-P1}] \infty (P_{2S2-P2}) \infty (P_{3S3-P2})\}$ тощо. Символи означають: $\{ \}$ – макропредикатема; $[P_1]$ – основна предикатема; $(P_{2...n})$ – вторинні предикатемами; ∞ – показник семантико-синтаксичних відношень між предикатемами; S_1 – базовий суб'єкт; P_1 – базовий предикат; $S_{2...n}$ – вторинні суб'єктні синтаксеми; $P_{2...n}$ – вторинні предикатні синтаксеми.

На противагу основній предикатемі, вторинні предикатемами репрезентують побічні ситуації та нереченнєві пропозиції. У такий спосіб різнорангові предикатемами ієрархізують інформацію, семантично ущільню-

ючи речення-висловлення та відтворюючи семантико-синтаксичні відношення, характерні для предикативних частин складного речення.

Маркерами вторинних семантико-синтаксичних відношень у сучасній українській мові слугують: прийменники у сполученні з відпредикатними іменниками, сполучники та зв'язкові дієслова, які розглядаємо як пропозиційні предикати з темпоральною, причиново-наслідковою, допустовою та ін. валентністю, напр.: *За гроші ти не купиш друга* (О. Білаш); *Громи, як гармати, гуділи* (Б. Лепкий); *Злочин спричиняє кару* (із часопису), а також лексичне значення деяких синтаксем і контекст.

Центральне місце у вторинній предикатемі посідає вторинна предикатна синтаксема (P_2), яка здебільшого маркує нейтралізований (імпліцитний) чи згорнутий предикат вихідного речення, ускладнений додатковим значенням (часовим, причиновим, допустовим, атрибутивним тощо). Напр., ($P_2 S_2$ exist. – P_2 exist. + temp.) – *Щонеділі священник правитиме службу* (М. Матіос) // *Коли буде неділя, священник правитиме службу*.

Інколи вторинна предикатема містить лексично тотожну базову предикатну синтаксему (P_1), напр.: *Серце таке маленьке, як порошинка* (С. Васильченко) // *Серце маленьке + Порошинка маленька* тощо.

Вторинна предикатема може „запозичувати» базовий суб'єкт S_1 (дії, процесу, стану, якості, власне локативний, кількісний), як-от: *Цвіла покрова – найпізніша квітка* (О. Лупул); або містити вторинну суб'єктну синтаксему S_2 зі значенням буття, посесивності, стану, якості тощо. Напр.: *Взимку літа не доженеш* (Нар. тв.) // (Коли) *Зима + Літа недоженеш*.

Для реалізації функціонального потенціалу вторинна предикація має характерні морфолого-синтаксичні засоби вираження, як-от: інфінітив: *Я звелів розбудити вас рано* (Ю. Мушкетик) // *Я звелів, щобвасрозбудилирано*; прикметник: *Колись же тут ходила мама молода* (О. Білаш) // *Колись же тут ходила мама, яка була молода*; числівник: *Двоє верхівців вигулькнули з темряви* (М. Івасюк) // *Верхівцівигулькнули з темряви, їхбулодвоє*; відмінкові форми іменників: *Ми можемо не зрозуміти жартуна* (Ірина Вільде) // *Ми можемо не зрозуміти того, хтожартує*; прийменниково-відмінкові форми: *Постаті враз прокинулися під діянням таємничого слова* (В. Підмогильний) // *Постаті враз прокинулися,боподіялослово*; дієприкметник: *Степан видобув із закутка в шухляді пак паперів,писаних олівцем* (В. Підмогильний) // *Степан видобув із закутка в шухляді пак паперів,щобулиаписаніолівцем*; дієприслівник: *Сяйво проймає вам душу,спонукаючи подумати про вічне* (О. Гончар) // *Сяйво проймає вам душу, такщоспонукаєподуматипровічне*; прислівник: *Сього чоловіка всі поважали*

змолоду(Марко Вовчок)/ / *Сього чоловіка всі поважали, відколи він був молодий.*

Показово, що вторинна предикатна синтаксема цілком або частково зберігає свою валентну спроможність або зазнає редукції та інших видозмін, водночас визначаючи межі семантично неелементарного речення та структуру пропозиції, що має нереченнєве оформлення. Отже, речення з вторинною предикацією асиметричні у формально-синтаксичному та семантико-синтаксичному плані й репрезентують, окрім основної предикатими $[S_1 - P_1]$, щонайменше одну вторинну предикатему ($P_{2S_n - P_n}$).

Вторинна предикатема пов'язана насамперед із вставленням та збільшенням як внутрішнього значеннєвого простору, утворенням кількох рівнів інформаційного насичення речень і розмиванням чітких контурів між простим і складним реченнями, текстом, так і послабленням реченнєвотвірних і реченнєвомодифікаційних синтаксичних зв'язків. Ієрархію основних і вторинних предикатем спричиняють умови конкретного акту комунікації, інтенції мовця, закономірності текстотворення тощо.

Висновки та перспективи дослідження. Сучасна синтаксична наука, на наше переконання, потребує нової дефініції поняття предикації в аспекті мовленнєвої діяльності, оскільки „інформація про позамовну дійсність невіддільна від особистості, свідомості та волі мовця. Його мовленнєва діяльність полягає не лише в творчому усвідомленні, а й у творчому перетворенні континуального уявлення про дійсність у його дискретний двовимірний образ-текст» [2: 201].

Розглядаючи функціонально-прагматичні параметри мови, варто брати до уваги думку, що мова – засіб спілкування лише тому, що за її допомогою здійснюється мислення: „Маючи намір сказати щось або написати, люди вкладають свої думки в речення і так повідомляють їх, тому речення вважають головною одиницею мовних взаємин» [1: 8]. „Не можна собі уявити моменту мовлення, – справедливо зауважував О. Потебня, – який не був би водночас актом об'єктивації, свідомості, тлумачення думок» [6: 58]. Те, у який спосіб мовець оформляє ту чи ту пропозицію як предикативну одиницю, демонструє, яка саме інформація є для нього комунікативно важливою. Попри те, мовна система через номенклатуру своїх одиниць не лише вказує на ступінь пріоритетності знання в „картині світу» мовця, а й увиразнює його актуальність через комбінаторику мовних одиниць. Вибір синтаксичної структури – простого, складного чи ускладненого речень – „підказує» іншим учасникам комунікації, що саме актуальне в тому чи тому репрезентованому фрагменті „картини світу» мовця, а саме: 1) відношення між учас-

никами ситуації; 2) відношення між ситуаціями; 3) відношення або між комунікативно нерівнозначними ситуаціями, або між репрезентованою ситуацією та мовцем.

Отже, використання в процесах предикації одиниць різного синтаксичного статусу дає мовцеві змогу найповніше та найточніше подати в тексті власний образ фрагмента „картини світу» відповідно до комунікативних інтенцій. Системний аналіз категорії вторинної предикації, пов'язаної з намірами мовця, його вподобаннями, рівнем мовної компетентності, слугуватиме підґрунтям для поглибленого оволодіння синтаксичним багатством української мови, а також розбудови подальших студій таксономічного типу.

Література

1. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.
2. Кибрик А. Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфическое в языке) / А. Е. Кибрик. – 2-е изд., стереотип. – М. : Прогресс, 2001. – 336 с.
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 288 с.
4. Кривоносов А. Т. Мышление, язык и крушение мифов о „лингвистической относительности», „языковой картине мира» и „марксистско-ленинском языкознании» (Подступы к сущности языка) / А. Т. Кривоносов. – М.; Нью-Йорк : ЧеРо, 2006. – 821 с.
5. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – Вид. 2-ге, переробл. – Луцьк : РВВ „Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
6. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4-хт. / А. А. Потебня. – Т.1–2. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.
7. Українська мова : [енциклопедія]. – К. : Укр. енциклопедія імені М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
8. Щерба Л. В. Избранные работы по языкознанию и фонетике / Л. В. Щерба / отв. ред. М. И. Матусевич. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1958. – Т. 1. – 182 с.

Антоніна Кучеренко
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДВОМОВНОСТІ ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНЕ ЯВИЩЕ (АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД)

У статті розглядаються різні підходи до вивчення білінгвізму як мовного та суспільного явища, подано класифікації двомовності, що базуються на лінгвальних та екстралінгвальних чинниках.

Ключові слова: двомовність (білінгвізм), комунікативне середовище, перша мова, друга мова, рідна мова

Antonina Kucherenko. Theoretical aspects of bilingualism as a sociolinguistic phenomenon (the survey analysis)

The article deals with main different ways in researching bilingualism as a linguistic and social phenomenon, there are a few classifications of bilingualism based on linguistic and extralinguistic factors.

Key words: bilingualism, communicative environment, the first language, the second language, mother tongue.

Зі здобуттям Україною незалежності активізувалися соціолінгвістичні дослідження. До цього вони не могли проводитися повною мірою через ідеологічний тиск авторитарної радянської системи, для якої питання двомовності було особливо дражливим, а, значить, його вивчення та висвітлення контролювалося дуже ретельно. Як наслідок – мовна ситуація в Україні досліджена не в повному обсязі, а теоретична база української соціолінгвістики виявилася недостатньо розробленою. Наразі вона знаходиться на етапі активного формування. Це стосується і базового для української мовної ситуації поняття – білінгвізму (двомовності).

Л. Масенко зазначає, що дослідження двомовності має відбуватися комплексно [3:97]. Тобто білінгвізм є тим містком, що пов'язує між собою різні науки. Я. Радевич-Винницький називає проблему двомовності мультидисциплінарною: «Засяг наукового вивчення двомовності набагато ширший: певні її аспекти є предметом дослідження соціології, філософії, історії, етнології (етнографії), культурології, політології, літературознавства тощо, а в ширшому діапазоні – соціолінгвістики, психолінгвістики, етолінгвістики, лінгводидактики» [6:16].

Та все ж основною «наукою-дослідницею» двомовності є соціолінгвістика, яка зараз активно нарощує теоретичне підґрунтя для практичного аналізу соціолінгвістичних проблем.

Досі науковці не дійшли згоди щодо значення самого терміна білінгвізм. Я. Радевич-Винницький витлумачує його через діяльність мовця. І саме мовець, на його думку, має вирішувати, з якого моменту він двомовний. Це впливає з визначення, яке вчений дає двомовності: «У найширшому розумінні двомовністю (білінгвізмом) можна вважати володіння двома лінгвальними системами, що кваліфікуються мовцями як окремі мови» [6:90]. На думку науковця, володіти двома мовами на одному і тому ж рівні практично неможливо. Білінгв однаково може володіти тільки певними субкодами мов, а не мовами загалом [6:87].

Львівська дослідниця Г. Мацюк подає визначення білінгвізму, в якому він є не лише характеристикою діяльності мовця, а й соціально-політичним явищем: «двомовність (білінгвізм) – індивідуальне або колективне вживання двох мов, яке виникає внаслідок різного статусу та функцій мов у конкретній державі» [5:44].

Такої ж думки дотримується О. Селіванова, яка називає білінгвізм «не лише мовною ознакою індивіда, а й мовної ситуації країни, регіону» [7:338, 8:53-55]. Мови, якими володіє білінгв – це зазвичай рідна мова та набута, але така, що є важливою для спілкування в різних комунікативних сферах. А білінгвізм, на її думку, – це «володіння й користування особистістю або певною групою етносу одночасно двома мовами» [7:338].

На виникнення та формування двомовності впливають лінгвальні та екстралінгвальні чинники. Відповідно до них соціолінгвісти пропонують цілу низку класифікацій білінгвізму.

О. Селіванова у своєму підручнику «Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми» подає дев'ять типологій двомовності.

Перша з них розподіляє білінгвізм на безпосередній та опосередований. Під безпосереднім розуміється несвідомо-інтуїтивне володіння мовою, а опосередкований є результатом мисленнєвого опосередкування перемикання мовних кодів.

Ще одна типологія – масовий, суцільний, груповий та індивідуальний білінгвізм. Масова двомовність означає, що двома мовами володіє населення держави або певного регіону. Суцільний білінгвізм виникає за умови існування мови міжнародного спілкування. Груповий – властивий певним угрупованням людей, об'єднаних за соціально-демографічними та професійними ознаками. Індивідуальний білінгвізм стосується певного індивіда, який володіє двома та більше мовами.

Також виокремлено регіональну двомовність (ґрунтується на географічному параметрі) та національну (ґрунтується на етнічній ознаці мовців).

Різняться білінгвізм і за ознакою наявності чи відсутності комунікативного середовища. Контактний білінгвізм виникає у відповідному мовному оточенні і завдяки широкій мовленнєвій практиці безпосереднього контакту двох мов. Неконтактний позбавлений будь-якого впливу контактів двох мов.

Щодо функціонування мов у комунікативному середовищі, то білінгвізм поділяється на збалансований (мовці володіють обома мовами на однаковому рівні та використовують обидві мови у всіх сферах спілкування) та незбалансований (основна маса мовців пасивно володіє другою мовою або вживає в мовленні тематичні шари лексики другої мови).

О. Селіванова говорить також про субординативний білінгвізм, що виникає при розмежуванні сфер і ситуацій користування двома мовами й перевазі однієї мови. У випадку інтерференції двох мов виникає координативна двомовність.

Залежно від того, чи накладаються знання двох мов одне на одне у свідомості мовця, розрізняють чистий та змішаний білінгвізм. Чистий білінгвізм виникає за умови відсутності зв'язку двох мов і рівноправного користування ними у всіх сферах мовлення, а змішаний – за умови єдиного механізму аналізу й синтезу мовлення й розрізненні лише поверхневих структур двох мов. Значно більше шансів для виникнення має саме другий тип двомовності, адже, як слушно зауважує Я. Радевич-Винницький, «перша мова на початкових етапах другої слугує не лише для пояснення останньої, але і як основа для контрастивного зіставлення співвикористовуваних мов», тобто друга мова вивчається на базі знань першої [6:295].

Відповідно до того, як часто мовці використовують обидві мови, виділяють горизонтальний, вертикальний та діагональний білінгвізм. Горизонтальний виникає за умови рівноцінних у користуванні форм існування двох мов, вертикальний – коли є перевага у користуванні літературною мовою й діалектом однієї мови, а друга мова функціонує

лише у літературній формі. Діагональна двомовність – це користування літературною формою однієї мови й діалектом іншої.

За ступенем володіння другою мовою класифікацію складають три типи білінгвізму: рецептивний, репродуктивний та продуктивний. Рецептивна двомовність дає змогу приблизно розуміти другу мову, але не говорити нею. Репродуктивна – уможлиблює сприйняття й переказ текстів другою мовою, а за продуктивної можливе розуміння, сприйняття, переказ та продукування власного мовлення другою мовою [7:338-340, 8:53-55].

Г. Мацюк у своєму підручнику «Прикладна соціолінгвістика: питання мовної політики» також подає кілька класифікацій двомовності. Як і в працях О. Селіванової, двомовність тут розподілено на збалансовану та незбалансовану, масову та індивідуальну, штучну, контактну та неконтактну. Що стосується останніх двох типів, то науковець уточнює, що контактна двомовність виникає не просто в мовленнєвій практиці безпосереднього контакту двох мов (як це зазначено в О. Селіванової), а саме між носіями різних мов, тобто це явище має соціальний характер й є індивідуальним для кожного мовця. Окрім вище зазначених класифікацій, Г. Мацюк доповнює цей список ще кількома типами двомовності. Так, вона розрізняє симетричну й асиметричну двомовність. Для симетричної характерна однакова мовна компетенція, а за асиметричної соціально-рольові функції мов нерівноправні, під тиском соціально обумовлених обставин учасники комунікації послуговуються нерідною мовою.

За способом засвоєння другої мови Г. Мацюк розрізняє активний та пасивний білінгвізм. Активна двомовність виникає в результаті засвоєння другої мови під час безпосереднього спілкування з носіями цієї мови, а пасивна – коли суб'єкт, володіючи другою (нерідною) мовою, все ж частіше звертається лише до однієї з них, рідної.

Дослідниця також виокремлює односторонню та двосторонню двомовність. Одностороння виникає, коли лише один із двох народів володіє мовою іншого, використовуючи мову в комунікації, а двостороння – якщо народи, які контактують, знають і використовують мови один одного.

Г. Мацюк також вирізняє як окремий вид культурну двомовність, що виникає лише в конкретній комунікативній ситуації (наприклад, робота перекладача). Також виділено національну двомовність, за якої члени однієї національної лінгвокультурної спільноти, які володіють двома мовами, користуються ними залежно від ситуації [5: 44-45].

Я. Радевич-Винницький, як і його колеги, виділяє природну та штучну, індивідуальну та масову (тільки він називає цей тип соціальною дво-

мовністю), контактну та дистантну (тобто неконтактну), двосторонню та односторонню, симетричну та асиметричну, рецептивну, репродуктивну і продуктивну, активну та пасивну (які він називає продуктивною та рецептивною) двомовність. Він також говорить про національну двомовність, за якої певний народ використовує дві мови. Дослідник протиставляє їй територіальну (регіональну) двомовність. Вона виникає на території, обмеженій за адміністративно-державним і географічним принципом та заселеній двома або більше народами, коли кожен народ користується своєю мовою [6:95].

Але дослідник доповнює цей список ще цілим рядом класифікацій.

За масштабами поширення він поділяє білінгвізм на територіально обмежений (двомовність поширена в певному регіоні), соціально обмежений (властивий конкретному стратумові) та віковий (властивий певній категорії суспільства). За віком засвоєння другої мови Я. Радевич-Винницький розмежовує ранній та пізній білінгвізм.

За ступенем комунікативної потужності виділено універсальну та локальну двомовність. Як приклад, Я. Радевич-Винницький наводить колишній Радянський Союз, де російська мова була для всього СРСР універсальною, а мови республік – локальними.

Відповідно до наявності або відсутності генетично-структурної близькості співвикористовуваних мов та ступенем цієї спорідненості вирізняється неспоріднений, споріднений та близькоспоріднений білінгвізм. Дослідник зазначає, що ця типологія дуже важлива для визначення ступеня небезпечності мовної ситуації. Такої ж думки дотримується і Л. Масенко, яка зауважує, що якщо комунікативна потужність та статуси споріднених чи близькоспоріднених мов в умовах білінгвізму надто різняться, то «генетично-структурна близькість підкореної мови полегшує домінуючій мові процес поглинання» [2].

За ступенем дотримання мовних стандартів, згідно з Я. Радевичем-Винницьким, існує нормативна, односторонньо нормативна та ненормативна двомовність. Відмінності між ними ґрунтуються на ступені дотримання літературних стандартів у мововживанні – будові речень, виборі слів, вимовлянні звуків, наголошуванні, інтонуванні фраз тощо.

Ще одна типологія, виділена цим дослідником, – несуміщений (координативний) та суміщений білінгвізм. Несуміщений тип двомовності означає використання мовцем (мовцями) кожної з мов окремо – залежно від сфери спілкування, співрозмовника (аудиторії). За суміщеного білінгвізму мовець використовує дві мови одночасно і змішує їх.

Розрізняється також потенційний та реальний білінгвізм. Потенційний білінгвізм означає сам факт володіння другою мовою, але одна з мов не використовується (наприклад, заробітчани, що вивчили чужу

мову, у себе на Батьківщині не мають можливості спілкуватися новою набутою мовою через відсутність відповідного комунікативного середовища). Потенційною також вважається здатність зрозуміти близькоспоріднену мову. За реального білінгвізму відбувається наперемінне використання другої мови у повсякденному мовленні залежно від сфери спілкування і структури комунікативної ситуації.

За рівнем мовної компетенції білінгва Я. Радевич-Винницький розрізняє повний та неповний білінгвізм. Повна двомовність виникає за умови, якщо білінгв цілковито володіє другою мовою, а неповний – за наявності відхилень на різних рівнях мовної системи.

Двомовність може виникати не лише між білінгвами, а й між білінгвами та монолінгвами. В такому випадку це – диз'юнктивна двомовність, за якої носії мови, що мають більшу комунікативну потужність, можуть не володіти другою мовою. Натомість носії мови, що має меншу комунікативну потужність, зобов'язані знати обидві мови. Протилежний тип білінгвізму – кон'юнктивний (використання мови залежно від сфери спілкування, структури комунікативної ситуації, мети спілкування тощо).

Відповідно до юридичного становища та рівня престижу Я. Радевич-Винницький розмежовує паритетну та непаритетну двомовність. За паритетної двомовності співвикористовувані мови мають однаковий соціально-правовий статус і, відповідно, престиж, за непаритетної – одна мова має вищий статус та престиж порівняно з іншою.

Ще один розподіл з огляду на юридичний статус мов – офіційна (державна) та неофіційна двомовність. Перша передбачає законодавчо закріплене співвикористання двох мов, друга – законодавчо не фіксується і ні для кого не є обов'язковою.

Я. Радевич-Винницький також говорить про гармонійну та негармонійну двомовність. За гармонійного білінгвізму обидві мови дублюються у всіх сферах писемно-усного спілкування, за негармонійного одна мова має більшу комунікативну потужність порівняно з іншою [6:91-109].

Щодо останньої класифікації, то вона є досить умовною, адже гармонійної двомовності в реальному житті не існує. Це свого роду «ідеал», утопія, бо якби в Україні було досягнуто гармонійної двомовності, то «національні» мови зрівнялися б з російською, а в нацменшин зникла би потреба переходити з рідної мови на російську [6:106].

Такої ж думки дотримується і Л. Масенко: «Вживання двох мов у масовій комунікації завжди є надлишковим, кожне суспільство стихійно тяжіє до одномовності. Міжособистісне спілкування різними мовами, навіть у випадках комунікації білінгвів, ускладнює або й цілком виключує

чає порозуміння. Тому двомовність веде до витіснення із сфер комунікації тієї мови, яка перебуває у слабшій позиції» [4:51].

На сторінках «Нарисів з соціолінгвістики» Л. Масенко теж подає короткий огляд видів двомовності, які, власне, збігаються з вищезгаданими типологіями. Це розподіл білінгвізму на:

- симетричний та асиметричний
- рецептивний, репродуктивний та продуктивний
- горизонтальний (мови однаково оцінюються мовцями), вертикальний (одній або більше мовам надається перевага на шкалі цінностей щодо першої (рідної) мови
- координативний (чистий) та субординативний (мішаний)
- індивідуальний, груповий, масовий [3:98-99].

Двомовна ситуація є настільки масштабним та складним явищем, що може стати предметом дослідження не лише соціолінгвістів. Наприклад, білінгвізм на території України схарактеризував у своєму дослідженні доктор географічних наук Р. Лозинський. Він також ділить двомовність на типи, але групує їх дещо по-іншому, ніж соціолінгвісти. Дослідник бере за основу класифікації ступінь володіння рідною та набутою (другою) мовою. Отже, за Р. Лозинським, українсько-російський білінгвізм на території України поділяється відповідно до ситуації, коли для мовця:

- рідна мова – це мова своєї національності, а друга – українська
- рідною мовою є мова своєї національності, а другою – російська (такий тип білінгвізму Р. Лозинський вважає найпоширенішим на території України, адже це визначення зокрема стосується і титульної нації – українців)
- російська мова – рідна, а друга – українська мова (це стосується 94,9% росіян, що живуть в Україні)
- рідна мова – інша мова (мається на увазі українська або російська), а мова своєї національності – друга (це стосується частини населення, яка зазнала мовної асиміляції, проте, ще володіє мовою своєї національності) [1:249].

Як зазначає Л. Масенко, вчення про білінгвізм зараз перебуває на стадії становлення [3:97]. Тому теоретичний матеріал, що дає обґрунтування цьому явищу, також постійно розширює свої рамки. Як соціальне явище, двомовність постійно реагує на суспільне життя і, відповідно, видозмінюється та розширюється саме поняття. Та головними характеристиками двомовності, як зазначає Я. Радевич-Винницький, в найширшому значенні є дві «іпостасі» виявлення двомовності – співіснування мов та співвикористання мов [6:337].

Література

1. Лозинський Р.М. Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд): монографія / Р. М. Лозинський. – Львів: ВЦ ЛНУ імені І. Франка, 2008. – 502 с.
2. Масенко Л. Т. Мова і політика [Електронний ресурс] / Л. Т. Масенко. – Режим доступу до документа: <http://varnak.psend.com/mova.html#r02>
3. Масенко Л. Т. Нариси з соціолінгвістики / Л. Т. Масенко. – К.: ВД «Києво-могилянська академія», 2010. – 243 с.
4. Масенко Л. Т. (У)мовна (У)країна / Л. Т. Масенко. – К.: Темпора, 2007. – 88с.
5. Мацюк Г. П. Прикладна соціолінгвістика: питання мовної політики / Г. П. Мацюк. – Львів: ВЦ ЛНУ імені І. Франка, 2009. – 212с.
6. Радевич-Винницький Я. К. Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання: монографія / Я. К. Радевич-Винницький. – Київ-Дрогобич: Просвіт, 2011. – 592 с.
7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
8. Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 843 с.

Інна Лакомська
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІМПЕРАТИВІВ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Статтю присвячено семантичному аналізу та виявленню впливового навантаження дієслів наказового способу в межах фразеологізмів і паремій у газетних заголовках.

Ключові слова: газетний заголовок, фразеологізм, імператив, вплив.

Lakomska Inna. The lexical-semantic features of imperatives in composition of phraseological units.

The article is devoted to the semantic analysis of verbs in the imperative mood and detection of their influential power within the phraseological units and proverbs in the newspaper headlines.

Keywords: newspaper headline, phraseologism, imperative, impact.

Оскільки головною ознакою засобів масової інформації вчені визнають їхню впливову домінанту (Т. Ковалевська, Н. Кутуза, Н. Непийвода, В. Різун,), то лінгвістичний складник у структурі ЗМІ набуває подвійної сугестивності, враховуючи наскрізну впливову природу мови (Р. Барт, Ф. Бацевич, О. Леонтєв, Б. Поршнев, І. Черепанова). З огляду на це **актуальність** нашого дослідження полягає у зверненні до проблем ефективного використання мовних засобів у сфері масової комунікації, а саме – пресі, у виявленні та описі механізмів мовленнєвого впливу в зазначеному жанровому сегменті.

Як концентри медійного повідомлення в цьому аспекті все більшу увагу науковців привертають газетні заголовки, де для реалізації ефективною сугестії важливими є «не стільки логічність і аргументованість

у вживанні мовних одиниць, скільки емоційний вплив на адресата» [2: 218]. Заголовок тоді має виконувати такі функції: зацікавлювати, тобто мати у своїй структурі своєрідні «психолінгвальні гачки», або так звані якорі свідомості (термін нейролінгвістичного програмування); орієнтувати на «свого» читача, тобто містити те, що цікавить певну аудиторію, мати визначену адресну скерованість; співвідноситися з головною думкою тексту, тобто виступати стрижнем всього подальшого повідомлення [1: 78].

Сучасний український дослідник В. Здоровега за змістовим наповненням виокремлює такі типи заголовків: інформаційні, проблемні, констатувально-описові, рекламно-інтригувальні таспонукально-наказові [4: 108-109]. Заголовки останнього типу містять доволі жорсткі вказівки до виконання певної дії, а тому можуть сприйматися негативно, хоч читач все одно звертає на них увагу, оскільки вони, як правило, активізують увагу своєю експресивністю, енергетикою, втіленою в «ударному» слові [1: 78]. Таким елементом найчастіше виступає імператив (наказова форма дієслова), емоційність якого максималізується у складі фразеологічних одиниць (ФО) як активних впливових конструктивів заголовків (О. Дуденко, Л. Кудрявцева, О. Кунін, Т. Свердан), що акцентує на необхідності поглибленого вивчення таких комплексів.

Зауважимо, що фразеологізми, які вживаються в газетних заголовках, детально вивчено в семантичному (Г. Солганік, В. Ужченко та Д. Ужченко), структурному (В. Вакуров, О. Пономарів, М. Шанський) та стилістичному (А. Григораш, А. Сафонов) аспектах, але їхній сугестивний потенціал лише починають з'ясувати, а роль імперативів у цьому аспекті взагалі не розглядалася мовознавцями, що увиразнює актуальність пропонованої статті.

Об'єктом дослідження є заголовки в українській пресі, предметом – семантика імперативів як активних сугестогенів у складі заголовкових ФО. Фактичним матеріалом слугували відповідні заголовки (67 позицій) газет «Україна молода» (УМ), «Демократична Україна» (ДУ), «Літературна Україна» (ЛУ), «Урядовий кур'єр» (УК) за період 2008-2014 років, де у межах проаналізованих ФО виокремлено 78 імперативів.

Мета статті – з'ясувати семантичні особливості імперативів як активних сугестогенів у заголовкових фразеологізмах. Поставлена мета передбачає необхідність вирішення таких завдань: 1) виокремити масив заголовків із фразеологізмами та пареміями, що містять дієслова наказового способу; 2) проаналізувати семантику імперативів та з'ясувати їхню кількісну динаміку; 3) виявити впливовий ефект імперативів у межах заголовкових фразеологізмів.

Для досягнення поставленої мети у роботі використано такі методи: описовий, що слугував для визначення характеристик і властивостей предмета дослідження; контекстуально-інтерпретаційний, що дає можливість простежити особливості вживання ФО у заголовкових конструкціях; компонентний аналіз, за допомогою якого визначалися семантичні характеристики імперативів у межах фразеологічних одиниць у газетних заголовках; кількісний метод використано для узагальнення отриманих результатів. Також частково застосовано методику Мілтон-модельної ідентифікації нейролінгвістичного програмування, що слугує з'ясуванню впливового потенціалу ФО.

Оскільки через ЗМІ відбувається регуляція суспільної думки, що сьогодні набуває особливого значення, то журналісти в процесі створення газетного заголовка все частіше звертаються до засобів, здатних активно привертати увагу читача. До таких елементів насамперед уналежують фразеологізми. О.Селіванова зазначає, що межі фразеологічного масиву мови та співвідношення фразеологізмів із пареміями є однією з дискусійних проблем фразеології. На думку вченої, розмежування фразеологізмів та паремій є невинуватим, оскільки всі ці мовні феномени об'єднані ознаками відтворюваності, стійкості, культурної маркованості [8: 641], що дало нам підстави для зарахування прислів'їв та приказок до аналізованого фразеологічного масиву.

Дослідники (О. Дуденко, Н. Непийвода) зауважують, що мета актуалізованої паремії щонайперше полягає в здійсненні впливу на читача, у створенні емоційного забарвлення заголовка як сугестивного стрижня повідомлюваного. Зауважимо, що сугестію (навіювання) визначають як результат некритичного сприйняття інформації [10, 23] і навіть зараховують до розряду сакрального, містичного [10, 21]. В зазначеному аспекті, розглядаючи слово як основний механізм здійснення сугестії [7, 137], Б. Поршнев наголошує на тому, що будь-яка інформація проходить через фільтр довіри чи недовіри, та виокремлює дві форми інформації – спонукальну та констатувальну (інформація про факти) [6, 9]. Вивчаючи взаємозв'язок між цими формами, автор довів, що інформація про факти теж слугує спонуканням до тієї чи іншої дії або утримання від дій, проте дієвішою є інформація спонукальна, де найархаїчнішими її індикаторами були дієслова імперативної семантики. З огляду на це, первинною функцією дієслова вчений вважає імперативну [7, 427], яку втілює не лише наказовий спосіб (наприклад, «починайте!»), але й інфінітив («починати!»), і різні дієслівні часи – минулий («почали!»), теперішній («починаємо!») та майбутній («почнемо!»), й навіть відповідний віддієслівний іменник («початок!»). Наведене дає підстави вважати,

що імператив є багатовимірним мовним елементом, який має природні можливості різнобічного впливу.

Аналізуючи морфологічну парадигму складників заголовкових ФО, ми зосередилися на дієслові наказового способу, що виявилися найбільш продуктивними елементами. Для з'ясування впливової специфіки імперативів аналізуємо і їхню семантику, оскільки ідентифікація та пояснення значень використовуваних дієслів унаочнює сугестивність відповідних мовних маркерів. В українській мовознавчій науці відомі різні спроби семантичної класифікації дієслів. Так, В. Горпинич розподіляє дієслова на такі основні ЛСГ: дієслова руху (пересування, переміщення), мислення, бажання, мовлення, волевиявлення, вияву почуттів, вияву ознаки, сприйняття, стану, ставлення, вияву фази дії (фазові). У граматиці за редакцією І. Білодіда взагалі наведено 41 семантичну групу дієслівних значень. І. Вихованець виокремлює предикати дії, процесу, стану, якості, кількості і локативні предикати. У нашому дослідженні ми частково спираємося на цю класифікацію, оскільки проаналізовані дієслова більшою мірою відповідають різновидам ЛСГ, які виокремлює вчений.

Досліджені нами ФО доводять активність використання дієслів наказового способу, що має на меті привернути увагу та вплинути на читача. Аналіз імперативів здійснювався за такими граматичними категоріями дієслова, як особа та число, що зокрема зумовлене властивістю категорії особи виражати співвідношення дії та її суб'єктів: учасником дії може бути мовець, автор повідомлення, що вказує на його прагнення приєднатися до аудиторії, асоціюватися з нею (імперативи І особи множини, кількість яких становить 7% від загального числа). Але частіше дія стосується співрозмовника/співрозмовників адресата повідомлення, до яких він безпосередньо звертається з певним закликком, наказом. Тому фіксуємо значну продуктивність імперативів, ужитих у ІІ особі однини та множини (93%).

Зазначимо, що імперативи реалізуються в межах як усталеної форми фразеологізмів та паремій, так і трансформованої, але аналізовані дієслова не зазнають при цьому змін. Тому структура ФО не впливає на семантичну специфіку і відповідну сугестивну потужність імперативів.

Аналізовані імперативи ми розподілили на такі узагальнені семантичні групи: дієслова на позначення фізичної дії (46%): *бийте, наступли*; процесові дієслова (33%) на позначення мовлення: *скажи, питай*; володіння й належності: *май, тримай*; та дієслова стану (21%): *довіряй, бережи*. Семантика імперативів у межах ФО свідчить про вживання різних дієслівних значень і доводить продуктивність дієслів на позначення

фізичних дій, що можна пояснити прагненням журналіста надати динамічності повідомленню та активізувати процеси сприйняття.

І) Отже, наводимо заголовкові фразеологізми та паремії, де імператив позначає **фізичну дію**, реалізовану:

а) II особою однини: заголовок «*Сім разів відміряй, а собі – відріж...*» (ДУ, 6.01.12), де дієслівна семантика позначає безпосередню фізичну дію: *відміряти* «міряючи, відмічати, відділяти що-небудь» [9:1:267]; *відрізати* «ріжучи, відокремлювати частини від цілого» [9:1:630]. Так само й заголовок: «*Не плюй у криницю...*» (ДУ, 10.01.13) пор. паремію *Не плюй у криницю, бо схочеш водиці*, де імператив ужито із значенням дії, до того ж, із заперечною часткою, яка виступає додатковим сугестивним засобом у багатьох проаналізованих повідомленнях. Зауважимо, що психосемантична специфіка заперечних часток відзначена в межах НЛП (Р.Ділтс, Дж. О'Коннор, Дж. Сеймор). Т. Ковалевська зауважує, що на негативні команди, які містять заперечні частки, читач звичайно відреагує, уявивши спочатку позитивне формулювання, оскільки використання заперечної частки **не** є одним із засобів створення сугестії [5, 204]. Впливовість використання імперативів II особи однини полягає у створенні атмосфери довіри, оскільки звертання на «ти» потенційно скорочує дистанцію між читачем і автором повідомлення;

б) II особою множини: напр., заголовок «*Піднесіть собі... гарбуза*» (УМ, 17.09.13), у якому вжито дієслово *підносити* «взявши в руки або навантаживши на себе, переміщати з місця на місце» [9:6:470], що позначає активну фізичну дію. Те саме ілюструє й заголовок «*Святкуйте і вивертайте кишені*» (УМ, 06.12.12), де дієслово *вивертати* означає «перевертати що-небудь внутрішньою стороною назовні, навиворіт» [9:1:362]; крім того, виразність заголовка підсилює використання ще одного дієслова *святкуйте*, яке вказує на процес «відзначати певним чином яку-небудь подію» [9: 9: 104] та сприймається практично всіма носіями мови в позитиві. Впливовість імперативів II особи множини увиразнюється притаманним ФО та пареміям узагальнено-особовим характером. Такі дієслова містять спонукання або наказ, який не має конкретного адресата й апелює до всіх читачів, виявляючи намір автора контролювати аудиторію, керувати її настроями й діями;

в) також наявні дієслова, що вживаються в I особі множини. Так, наприклад, лунає авторський заклик – «*Не опускаймо рук!*» (ДУ, 09.05.13), де дієслово *опускати* у значенні «схилати, звішувати донизу» [9: 5:734] реалізує семантику дії. Відоме прислів'я ілюструє й заголовок «*Не рубаймо гілку, на якій сидимо!*» (УК, 10.10.13), де теж наявний імператив із динамічною ознакою. До того ж, оклична інтонація заголовка підсилює спонукальну насиченість повідомлення та максималізує його впливову

властивість. Сугестивність використання імперативів І особи множини виявляється у прагненні автора повідомлення приєднатися до аудиторії, бути співучасником дії, що активізує комунікативну енергетику заклику.

II). Дієслова на позначення **процесу** виражені такими лексемами:

1) на позначення мовлення:

а) імперативи II особи однини: цей різновид ілюструють такі заголовки із відомими прислів'ями, як «**Скажи мені, хто твій дРУГО...**» (УМ, 19.10.10) та «**Не кажи гол, поки не нагрієшся**» (УМ, 11.04.14), де дієслово казати/сказати актуалізує процеси говоріння (стверджувального або заперечного характеру), апелює безпосередньо до читача, сприймається як порада або як елемент дружньої розмови, що в цілому інтимізує взаємодію, викликаючи довіру до адресанта повідомлення;

б) імперативи у II особі множини: «**За «політичного» замовте слово**» (УМ, 10.10.12) та «**За листонішу замовте слово...**» (УМ, 29.07.08). Такі заголовки мають узагальнений характер, вони звучать як заклик, прохання, що надає емоційності та впливовості повідомленню;

в) імперативи I особи множини, наприклад, заголовок-цитата: «**Михайло Сидоржевський: «Волаймо, а почуті будемо!**» (ЛУ, 14.06.12), де наявне дієслово з потужною сугестивною семантикою – *волати* «голосно кликати або звертатися до кого-, чого-небудь» [9:1:726]. Використання такого імператива вказує на гіперболізовану ознаку мовленнєвого процесу, надає заголовку яскравої емоційності, підсилює сприйняттєву активність повідомлення, максимально скеровуючи увагу адресата. Крім того, це увиразнюється й біблійним походженням вихідного фразеологічного вислову *голос волаючого у пустелі*, що багатьма сприймається як життєва мудрість та споконвічна істина. Такий спосіб апелювання привертає увагу та запам'ятовується читачем;

2) лексеми на позначення володіння й належності, що представлені лише імперативами II особи однини: наприклад, заголовок «**Тримай хист пістолетом!**» (УМ, 24.02.10), де вжито дієслово *тримати* «зберігати, підтримувати певний стан» [9:10:260], яке реалізується в трансформованому фразеологізмі *тримати хвіст трубою*, що має жартівливий характер та захоплює увагу читача, спонукаючи до подальшого ознайомлення з повідомленням. Сугестивна сила таких заголовків пояснюється тим, що «під час сміху, плачу або якої-небудь емоції, що в певний момент яскраво виявляється, свідомість адресата звужується й він без аналізу «пропускає» інформацію безпосередньо у підсвідомість, не помічаючи цього» [11, 332]. Заголовок «**Людей питай, а свій розум май**» (ЛУ, 18.08.11) ілюструє вживання дієслова належності *мати* («уживається на означення того, що комусь належить» [9: 4: 648])

у поєднанні з дієсловом на позначення процесу мовлення *питати*. Настанова, вжита автором у заголовку, репрезентує колективний досвід етносу та задіює ментальні ресурси аудиторії, що, у свою чергу, оптимізує впливову потужність заголовка.

III. Дієслова **стану** вживаються:

а) у формі II особи однини, напр., заголовок: «**Довіряй, але перевіряй**» (ДУ, 10.02.12), де дієслова *довіряти* із значенням «вірити, покладатися на кого-, що-небудь» [9:2:335] та *перевіряти* «пересвідчуватися в чомусь, користуючись власним досвідом» [9:6:142] вказують на ставлення до когось, увиразнюють пораду, застереження автора бути обачливими в житті. Дієслово на позначення стану містить і заголовок «**Бережи ніс змолоду**» (ДУ, 04.11.11), де дієслово *берегти* має значення «тримати в доброму стані що-небудь, оберігаючи від псування, руйнування» [9:1:158]. Такі заголовки підкреслюють дидактичність висловлювання; вживання дієслів II особи однини слугують головної меті автора – вплинути на читача, що досягається шляхом зміни психоемоційного стану, оскільки таке звертання зближує, стирає межі між людьми, робить позиції автора та читача рівними;

б) у формі II особи множини, напр.: «**ПЕНЯйте на себе, або з речами на вихід**» (УМ, 02.11.10), де дієслово *пеняти (докоряти)* має значення «виражати своє незадоволення кимось або чимось, звинувачувати когось, дорікати» [9:2:354]. Використання форми наказового способу дієслова, що є природним сугестивним мовним маркером, підсилює емоційність та впливовість заголовка. Додатковим засобом впливу в наведеному ФО є й графічне виділення, що візуально уяскравлює повідомлення.

Отже, вживання імперативів у заголовкових фразеологізмах та пареміях, які лаконічно й образно відображають систему цінностей, суспільну мораль, етику, ставлення до світу, настанови, є дуже активним і дієвим способом привернути увагу читача й оптимізувати впливову потужність повідомлення. Імператив у складі ФО – один з основних сугестивних елементів таких заголовків. Це пояснюється тим, що імперативи містять наказ, команду або прохання, які завжди спонукають до певної дії, але в таких висловленнях значення імперативності значною мірою нейтралізоване узагальненою констатацією необхідності й доцільності виконання дії.

Аналізовані імперативи активно вживаються у II особі однини (69%) та множини (24%), рідко вони представлені I особою множини (7%). Продуктивність імперативів II особи однини пояснюється додатковими комунікативними потребами – зробити повідомлювану інформацію конкретно адресованою сприймачеві, прагненням скоротити дистанцію

між автором та читачем, увиразнюючи вплив. У таких випадках читацька аудиторія з більшою довірою сприймає інформацію, оскільки рівень критичної оцінки стає мінімальним, що й визначає специфіку медійних заголовків

Аналіз семантики імперативів свідчить про вживання різних значень дієслів і доводить продуктивність дієслів на позначення фізичних дій, що надає динамічності повідомленню та максимально активізує процеси сприйняття. З огляду на основну функцію медійних повідомлень, – не лише інформувати про певні події, факти, але й здійснювати вплив, – такі мовні конструкції є актуальними, тому перспективою подальших досліджень вважаємо поглиблене вивчення та аналіз сугестивних властивостей усієї морфологічної парадигми.

Література

1. Анатомія рекламного образу/ под общ. ред. А.В. Овруцкого. – СПб.: Питер, 2004. – 224 с.
2. Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики (Модели мира в литературе) / В.П. Белянин. – М.: Тривиола, 2000. – 448 с.
3. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови / І.Р. Вихованець, К. Г. – Київ: Пульсари, 2004. – 400 с.
- 4.Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості : [підручник]. – 2-ге вид., перероб. і допов. / В. Й. Здоровега. – Львів : ПАІС, 2004. – 268 с.
- 5.Ковалевська Т.Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: моногр. / Т.Ю. Ковалевська.–О.: Астропринт, 2008–324 с.
6. Поршнев Б.Ф.Контрсуггестия и история //История и психология / Под ред. Б.Ф. Поршнева, Л.И. Анцыферовой. М.: Мысль, 1971. – С.7–35.
7. Поршнев Б. Ф. О начале человеческой истории. Проблемы палеопсихологии / Б.Ф. Поршнев. – М.: Мысль, 1974. – 487 с.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля / О.О. Селіванова – К, 2006. – 716 с.
9. Словник української мови в 11 томах / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І. К. Білодід. — Київ: Наукова думка, 1970-1980.
10. Черепанова И.Ю. Заговор народа. Как создаться сильный политический текст / И.Ю.Черепанова. – М.: КСП+,2002. – 464 с.
11. Шейнов В.П. Психотехнологии влияния / В.П. Шейнов – М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2005. – 448 с.

А. Леонова
Одесский национальный университет
им. И. И. Мечникова

МЕТАФОРИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ РОССИЙСКО-УКРАИНСКИХ ОТНОШЕНИЙ В РОССИЙСКОМ МАСС-МЕДИА ДИСКУРСЕ

В данной статье проводится анализ метафорического моделирования российско-украинских отношений в российском масс-медиа дискурсе.

Ключевые слова: метафора, политический дискурс, концепт, фрейм

У статті проводиться аналіз метафоричного моделювання російсько-українських відносин в російському мас-медіа дискурсі.

Ключові слова: метафора, політичний дискурс, концепт, фрейм

Leonova A. Metaphorical design of the Russian-Ukrainian relations in Russian mass-media discourse

In this article the analysis of metaphorical design of the Russian-Ukrainian relations is conducted in Russian mass-media discourse.

Key words: metaphor, political discourse, concept, frame.

Со времен античности метафора как феномен природы человеческого мышления интересовала ученых самых разнообразных областей знаний. И сегодня, в период особенно напряженной, кризисной общественно-политической ситуации, когда крайне важными являются проблемы налаживания отношений, исследования в области метафорики не утратили своей актуальности и практической направленности.

Современная когнитивистика рассматривает метафору как основную ментальную операцию, как способ познания, структурирования, оценки и интерпретации мира. «Человек не только выражает свои мыс-

ли при помощи метафоры, но и мыслит метафорами, познает при помощи метафор тот мир, в котором он живет, а также стремится в процессе коммуникации преобразовать существующую в сознании адресата языковую картину мира» [7].

Известны разнообразные подходы к изучению метафоры в системе различных дискурсов: в практической (обыденной и деловой) речи, в научной и художественной речи, среди семиотических концептов и в системе тропов [5; с. 7].

Ставшая классической теория концептуальной метафоры Дж. Лакоффа и М. Джонсона [3], рассматривает метафоризацию как универсальный способ, при помощи которого в процессе познания совершается движение от конкретного знания, основанного, в частности, на телесном опыте человека, к более отдаленным и одновременно менее ясным сферам физического, ментального и социального опыта.

По мнению Дж. Лакоффа и М. Джонсона, когнитивные схемы, стоящие за концептуальной метафорой (идеализированные концептуальные схемы и вербализованные фреймы), не только структурируют и расширяют знания о мире, но и оказывают влияние на поведение человека, то есть определяют характер и направление наших действий.

Высказывались гипотезы о связи метафор с кризисным состоянием сознания, с проблемной ситуацией и с поиском решений проблемы. На это прямо указывает когнитивная теория метафоры, согласно которой метафорическое осмысление действительности позволяет сформировать множество альтернатив решения проблемной ситуации [3; с. 16].

Именно поэтому теория концептуальной метафоры активно применяется в политической лингвистике. Политический дискурс, связанный с весьма динамичной и изменчивой политической действительностью, постоянно требует новых понятий и слов для обозначения новых и модифицированных социально-политических сущностей. Политические концептуальные метафоры, по мнению исследователей [8], способны влиять на процесс принятия решений, при этом оставаясь вне уровня осознания личностей, которые эти решения принимают.

Концептуальные метафоры, объективированные в языке, отражают представления, формирующие картину мира. Пресуппозитивные компоненты метафорического смысла (те, которые входят в значения слов в неявном виде) принимаются человеком на веру, не подвергаясь сомнению. «Иначе говоря, пользуясь словами, содержащими неявные смыслы, человек, сам того не замечая, принимает и заключенный в них взгляд на мир» [2; с. 11]. К таким представлениям, как мы определили выше, относится и метафора.

Метафорическое моделирование российско-украинских отношений в исторической перспективе позволяет эксплицировать соответствующие образы, что дает возможность с помощью лингвистического анализа осмыслить априорные представления, заложенные в значении языковых единиц. Таким образом, лингвистический анализ метафорического моделирования российско-украинских отношений стал основной целью данной статьи.

Известен ряд работ, посвященных исследованиям метафоры в политической лингвистике – Кобозева И. М., Чудинов А. П., Баранов А. Н., Будаев Э. В., Такумбетова Л. М., Хохлачева И. В., Дурович Т., Силаски Н. и др. [4], однако анализ метафорического моделирования российско-украинских отношений проводится впервые.

Анализ текстов соответствующей тематики позволил выделить следующие метафорические модели: 1) «братья»; 2) «соседи»; 3) «партнеры»; 4) «друзья»; 5) «супруги». Каждая из данных моделей требует отдельного анализа. В данной работе мы ограничимся общим обзором вышеназванных моделей.

Так, метафора «братья» наиболее актуальной была тогда, когда Украина и Россия находились в составе СССР, а также в период обсуждения вероятности вступления Украины в Таможенный союз с Россией.

*«Украина – это замечательная страна с нашими **родными** жителями – **сестрами и братьями**...» (1989 г.)*

*«Распад Советского Союза превратил границу между поистине **братскими** народами в линию размежевания» (2013 г.)*

*«...в конечном итоге эта необъяснимая колористика заставляет вспомнить о национальных цветах **бывших** родственников, а ныне **просто** соседей — украинцев» (2012 г.)*

Периодизация активности употребления метафор зависит от конкретной политической задачи в тот или иной момент времени. Например, в тех текстах, где речь идет о построении взаимовыгодных отношений Украины и России увеличивается частота употребления метафоры «братья» (украинцы и русские – «братские народы»), а братья, согласно славянским семейным традициям, должны помогать друг другу и т.д., проявляется актуальное в русском языковом сознании ценностное понятие «родство»).

*«Моя позиция такова: Россия готова развивать многогранные уважительные отношения с **братской** Украиной. Взаимовыгодные и эффективные...», — заявил глава российского правительства Дмитрий Медведев (2014 г.)*

Для тех текстов, которые отображают важность установления конкретных экономических отношений между Украиной и Россией, более

характерно употребление метафоры «партнеры», ее приоритетная позиция.

*России нужна сильная и стабильная Украина. Предсказуемый и экономически **состоятельный партнер**. А не **бедный родственник**, вечно стоящий с протянутой рукой. Обо всем этом вчера было сказано новоявленным украинским правителям»,* — добавил премьер-министр России (2014 г.)

Таким образом, ценностное противоречие (амбивалентность) метафорических моделей свидетельствуют о противоречивых установках субъекта оценки в российском масс-медиа дискурсе. Братские отношения, родство предполагают взаимопомощь, бескорыстные и даже жертвенные отношения, сочувствие и взаимовыручку. А партнерские отношения предполагают взаимовыгоду, строгий экономический расчет [9].

Мы наблюдаем сосуществование двух метафор, которые могут употребляться параллельно, и применимы в одних и тех же текстах, но с разными коммуникативными задачами.

Метафоры «соседи» и «партнеры» употребительны в текстах, отражающих восприятие политических отношений, как между Россией и Украиной, так и между любыми другими территориально соседствующими государствами.

*«У многих рабочих через границу родственники, до нее всего 40 км, и как жить и торговать без российского **соседа** здесь не представляют»* (2013 г.)

*«Главное, не превращать естественный процесс в способ наказания **соседа** за неполяльность»* (2013 г.)

*«**Сосед**, таинственно спасаемый тобою... (...) Россия фактически спасает Украину от банкротства, прекрасно зная, что не получит тех слов благодарности, которые она заслуживает»* (2010 г.)

При описании развития отношений Украины и Европы, российские СМИ прибегают к более нейтральной метафоре «друг».

*«Куда идет Украина – в таможенный союз или Европейский? С кем и за что готова **дружить?**»* (2013 г.)

*«Старый **друг** – он же лучше новых, пусть и не без спорных моментов»* (2013 г.) Трансформация фразеологизма – элемент лингвокреатива.

*«Табачок врозь даже у самых близких **друзей**»* (2013 г.)

Имеет место быть и прием карнавализации.

*« – Скажите, они вам **братья** или **друзья?***

*– Конечно, **братья! Друзья** бы так не поступили».*

Встречается наложение метафор: *«**Развод** давних исторических **партнеров** – России и Украины, неизменно повлечет политические и*

экономические перестановки: Москве придется по-новому взглянуть на Киев, Киев наверняка откроет совсем другие стороны своих новых друзей».

Среди прочих важной и интересной является метафорическая модель **«брачный союз»**. Именно тут мы находим подтверждение гипотезы о связи метафоры с кризисным мышлением. Не случайно данная метафора была актуальной по отношению к Украине и России в период перестройки.

«Украина подает на развод: украинцы хотят расторгнуть брак с Москвой!» (1993 г.)

Однако на сегодняшний день российские СМИ все чаще прибегают к подобной метафоризации в отношении Украины и Евросоюза.

Российский телеканал «Россия 24» представил цикл аналитических программ «Развод по-украински»: *«Украина и ЕС, как жених и невеста, о своих намерениях заключить брак вроде сообщили, ну и когда остается сделать последний шаг, сомнения накапывают все больше...» (2013 г.)*

«Невесте (Украине) впору задуматься, как бы не прогадать, а жениху (Евросоюзу) – а стоит ли соглашаться на такое приданное?» (2013 г.)

В периоды общественно-политических и экономических кризисов наблюдается не только приобретение новых коннотаций уже существующими в сознании носителей языка метафорами, но и порождение новых метафор. Так, например, *«Украинцы – маленькие русские, дети русских»*.

«И народа такого – украинцы – нет. Украинцы – это русские, только маленькие, малороссы. Они как дети, играют чего-то, кушать хотят, Путина очень любят. О них надо заботиться. Учить их надо» (2014 г.)

Обзор выделенных метафорических моделей позволяет сделать следующие выводы. Во-первых, в периоды общественно-политических и экономических кризисов, когда общество нуждается в активном поиске решений существующих проблем, возрастает количество и качество метафорических моделей, возникают новые метафоры. И, во-вторых, в метафорическом моделировании отношений между Россией и Украиной основным является концепт «СЕМЬЯ», соответствующий фрейму и его субфреймы «кровное родство» и «родство по супружеству». Первый актуален по отношению к Украине в силу исторического единства всех восточных славян. Второй – в силу «нацеленности» России на установление общих хозяйственно-экономических связей с Украиной.

Литература

1. Дейк, ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. Дейк ван. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
  2. Зализняк Анна А., Левонтина И. Б., Шмелев А. Д. Ключевые идеи русской языковой картины мира: Сб. ст. — М.: Языки славянской культуры, 2005. —544с. — (Язык. Семиотика. Культура).
  3. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. — М.: Едиториал УРСС, 2004. — 256 с.
  4. Новое в когнитивной лингвистике XXI века: сборник научных статей/ отв. ред. М. В. Пименова. – Киев: Издательский дом Д. Бураго, 2013. – 496 с. (Серия «Концептуальные исследования». Вып. 20).
  5. Теория метафоры: Сборник: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. — М.: Прогресс, 1990. — 512 с.
  6. Черных П. Я. Историко – этимологический словарь современного русского языка: В 2 т. – 3-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1999.
  7. Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации: Монография / Урал. гос. пед. ун-т. — Екатеринбург, 2003. — 248 с.
  8. Яворська Г. Непевний об'єкт бажання: Європа в українському політичному дискурсі : монографія / Галина Яворська, Олександр Богомолов. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. – 132 с.
  9. Яроцкая Г. С. Аксиогенез экономического сознания в русской лингвкультуре: монография / Г. С. Яроцкая – Одесса: Одесский нац. ун-т имени И. И. Мечникова – 2013. – 551 с.
- Электронные ресурсы:*
10. www.echo.msk.ru
  11. www.izvestia.ru
  12. www.itar-tass.com
  13. www.vesti.ru
  14. www.ruscorpora.ru
  15. www.youtube.com Документальный фильм «Битва за Украину» (часть 1, часть 2), реж. А. Кончаловский.

Олеся Лихачова
ПДПУ ім. К.Д. Ушинського

СПЕЦИФІКА ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ В РОМАНІ ЮРІЯ МУШКЕТИКА «ГАЙДАМАКИ»

Розглядаються особливості характеротворення у прозі Ю. Мушкетика 70-х років ХХ ст., психологічні засоби розкриття внутрішнього світу героїв.

Ключові слова: характер, психологія, психологічні засоби, психологічна деталь, психологічний стан.

Olesia Lihacheva. The specific of making the main characters in the novel «Gaidamaky» by Yu. Mushketic.

The features of making the main characters and psychological facilities of opening of the internal world of heroes are examined in prose of Yu. Mushketic of 70th of the XX age.

Key words: character, psychology, psychological facilities, psychological detail, psychological state.

Роман Юрія Мушкетика – твір, у якому відчувається поліфонічна співзвучність із шевченківськими «Гайдамаками». В нім також йдеться про події Коліївщини, одного з найзначніших гайдамацьких повстань, що спалахнуло 1763 року, полум'ям помсти охопивши всю Правобережну Україну, сягнувши навіть Карпат. Шляхти намагались полонізувати українське населення, задушити розвиток нашої національної культури. Народ примусово прилучали до унії, православна церква буда заборонена. Реальність фізичної та духовної смерті й примусила селян взятися за зброю.

Назва «Гайдамаки» має свою етимологічну історію. Як і «козак», слово «гайдамака» тюрське за походженням і означає «волоцюга», «грабіжник». [4; 501]

Від початку XVIII століття й надалі поляки називали так селян – утікачів, які ховалися глибоко в лісах та час від часу виходили грабувати шляхетські маєтки. Такі вигнані суспільства, що жили грабунком багатих і часто користувалися підтримкою народних мас, були поширеним явищем на світанку новітньої Європи та водночас України.

Аналізуючи цю епоху, англійський історик Ерік Гобсон вживає поняття «соціальне розбійництво». [3; 207] На його думку, «соціальні розбійники» поєднували в собі звичайні розбійницькі інстинкти й напівальтруїстичні прагнення помстити за гноблених співвітчизників шляхом експропріації власності у багатих.

Певною мірою цю концепцію Гобсона можна віднести до явища «гайдамащина», а чи рух опричників у Галичині... Саме цих лицарів честі, цих відважних «Робін Гудів» й намагався відобразити в своєму романі Ю. Мушкетик.

Сам твір за класифікацією М. Бахтіна можна причислити до «роману – випробування». Коли на шляху героя зустрічаються численні перешкоди, і герой повинен зреагувати... [1;32]

Із сторінок історії цього епічного жанру роману – випробування називалися «лицарськими романами». Такі епічні полотна мали два різновиди:

а) романи в основі яких лежать ідея мучеництва (наприклад, життя святих);

б) лицарський роман, до якого належить бароковий роман (герой має звершити подвиг, він відрізняється патетикою, психологічною напругою і сентиментальністю; героїзм здійснюється в ім'я чогось прекрасного).

Певним чином автор використав обидва ці критерії, показавши мученицьку смерть одного з центральних героїв роману – Івана Гонти, й окресливши визвольні плани самих повстанців.

Залізняк разом з Гонтою вирушають в своєрідний «хрестовий похід» проти нав'язування українцям чужої культури, релігії і віри.

В пошуках історичних джерел в процесі творення до «Гайдамаків» Ю. Мушкетик ретельно добиває факти, що співпадали б з реальним відображенням подій тієї трагічної епохи.

Дослідивши чималий масив фольклорного матеріалу, він заперечує той факт, що Залізняк, який оспівується в історичних піснях та думках як наймит, був саме наймитом. Навпаки, письменник стверджує, що Максим Залізняк не тільки не був наймитом (праця Ю. Мушкетика «Історія гірша за полину», а, як зазначається в романі, був освіченою людиною, добре знав військову справу й організував повстання за ініціативою свого родича, ігумена Мотронинського монастиря Мелхіседека) [8;23].

Взагалі, в романі з особливою увагою відтворено два типи характерів. Їх можна назвати двома центральними персонажами твору: образи Залізняка і Гонти.

Характери Залізняка і Гонти зовсім різні. Максим Залізник – уособлення національного героя України, який охоплений метою визволення. Це герой – визволитель. «Але, якщо Максимів гнів до польської шляхти був соціально зумовлений жалюгідним становищем селян тієї доби, то з Іваном Гонтою було значно складніше», – пише Лада Федоровська [10;20]

Так, його батько був також з бідноти, але Гонта – старший сотник уманських городових козаків, його лицарські звичаї оцінив сам граф Потоцький, дарував йому за це двоє сіл і виклопотав нобілітацію в шляхетський стан.

В характері Гонти автор, по – перше, акцентує на психологічній дилемі, психологічному конфлікті, який пройшов цей характер.

Зупинимося детальніше на характері Максима Залізняка.

Чому Ю. Мушкетик обрав головним героєм саме його?

Роман починається з епіграфу «Козак з луку» вже намічається характер людини – лідера, ватажка: «...не був ватагом, але склалося само по собі – його слухалися, йому скорялися. Є такі люди, які перебирають на себе клопоти інших, мовби стоять перед кимось за них у одвіті.» [9;21]

Згідно з охарактеризуванням Максима Залізняка Ю. Мушкетиком, як «...чоловіка сміливого, рішучого, вдачі твердої, трохи похмурої», можемо припустити, що він є представником нордійської раси за расовим чинником у класифікації Олександра Кульчицького. [9;33]

За цією класифікацією Кульчицький вирізняє 6 чинників ментальності українця:

- 1) расовий;
- 2) географічний;
- 3) історичний;
- 4) соціалістичний;
- 5) культуроморфічний;
- 6) доглибиннопсихологічний.

Перше визначення ментальності дав німецький етнограф Лео Брюль. Він вважав, що ментальність – це прологічне мислення дикунів. Літературознавчий словник дає таке визначення: «Ментальність – це до глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості». [2;100]

Це слово наповнене цілим «букетом» понять, які визначають духовний, внутрішній статус людини.

Проти расових чинників, проти ген етичності національного характеру десятиліттями виступали деякі радянські дослідники. І. Кон, напри-

клад, пише, що «біологічне трактування національної психології завжди було типовим для расистських теорій». [5;14]

Отже, хочемо наголосити, що расою тут називаємо групу людей, що мають спільне походження, певні успадковані ант ропо – біологічні, духовні, психологічні риси, які вона витворила протягом своєї історії і довгого проживання на спільній території.

Беручи до уваги расовий чинник, Кульчицький стверджує: «Пов'язаність тіла і душі – саматопсихічна пов'язаність. Зовнішня тілесна форма зумовлює внутрішню суть». Відтак, можемо вирізнити персонажів таким чином:

I. Нордійський тип: Гонта і Залізник, це – витривалість, правдолюбство, сила волі, пильність, любов до порядку, впевненість в собі, розсудливість. Нордієць не терпить в інших розпущеності, лікарства, нестриманості у поведінці, галасу. Він не швидко знаходить собі друзів і заприятлюється далеко не з кожним. Дуже вибагливий до товариства, до свого оточення, і коли не знаходить нікого, віддає перевагу самотності. Понад усе цінує власну свободу, але більше відданий громадській ідеї, своїй родині. Це тип державного мужа, полководця.

II. Понтійський тип: Галя – за характером належить до більш творчих натур, закохана в життя, в мистецтво, романтику... Серед таких багато винахідників, талановитих, пристрасний, обдарованих натур. Їм притаманне творче горіння, певна нематеріальна духовна енергія, яка формує суспільство. Таку силу мають одержимі непересічні особистості.

III. Дикарський тип: Роман, Жила, Карий – це люди веселі, співучі. Люблять свій край, свою садибу, свою хату. Чесні, горді, сміливі, але дуже вразливі, добродушні... Природжені вояки, але воюють і повстають у найкращих випадках. На думку професора Вадима Щербаковського, це раса, котра витримала всі навали і збереглася через тисячі літ аж до наших днів. Цей тип більше відзначається почуттєвістю, яка не спрямована на перетворення світу, бо дикарці віддають перевагу почуттям перед пізнанням і волею. Але за наявності добрих провідників ці люди можуть досягти великих успіхів у побудові держави

Література

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики: М.: Просвещение, 1975. – с. 32-36.
2. Брюль Л. Народные танцы. – М.: Просвещение, 1970. с. 100-185.
3. Гобсон Е. Исторические труды. – М.: научная мысль, 1973 –с. 207-305.
4. Етимологічний український словник –К.: Просвіта, Т. 1, 1988 с. 501-1922.
5. Кон И. Творчество. – М.: Наука, 1958. –с. 14-95.
6. Кульчицький О. Світовідчужання українця // Українська душа. –К.: Фенікс, 1992. –с. 56-128.
7. Літературознавчий словник-довідник. –К.: Академія, 1997. –с. 206-652.
8. Мушкетик Ю. Історія гірша за полину // Слово і час. – Вип. 1 – 1992 – с.23.
9. Мушкетик Ю. Твори – В 5 т, Т. 1. К.: Дніпро, 1987. с. 21-27.
10. Федоровська Лада. Романи Ю. Мушкетика, – К.: Рось, 1982. –с. 20-31.

Марія Личук
*Національна академія керівних кадрів культури
і мистецтва, Київ*

ПЕРИФЕРІЙНІ НЕЧЛЕНОВАНІ ПОБУДОВИ В УСНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ

Статтю присвячено дослідженню особливостей периферійних фразеологізованих речень. Аналізу підлягають фразеологізовані речення з допустово-протиставними й умовно-допустовими семантико-синтаксичними відношеннями.

Ключові слова: периферійні фразеологізовані речення, сполучникова фразеологізована єдність, формально-граматична членованість, дистантне місцерозташування, семантико-синтаксичні відношення.

Mariya Lychuk. Peripheral undivided constructions in dialogical speech

The article is devoted to research of peripheral phraseologised sentences. Phraseologised sentences with concessive and adversative, conditional and concessive semantic and syntactic relations are also analyzed.

Key words: peripheral phraseologised sentences, conjunctive phraseologised unity, formal and grammatical dividing, the distant location, semantic and syntactic relations.

Наше мислення оперує двома формами думки: 1) конкретною, чітко структурованою, розчленованою; 2) узагальненою, структурно нерозчленованою. Для вираження першої думки в мові є відповідні засоби – граматичні речення. Досить закономірним виявилось прагнення мовців дібрати одиниці мови, які б виражали нерозчленовану думку, адже мовлення повинно адекватно передавати думку. Поява нерозчленованої думки здебільшого спричинена скороченням часу на мислен-

неві операції та інтелектуальні зусилля мовців. Одиниці, що адекватні нерозчленованій думці, є синтаксично нечленованими реченнями.

З огляду на те, що українській, як і російській мові, як констатує А. Вежбицька, властива «ірраціональність» («нераціональність», вираження обмеженості логічного мислення, людського знання і розуміння, недосяжності і непередбачуваності життя) [2:34], нечленовані побудови займають окрему нішу в синтаксисі розмовного мовлення.

Метою пропонованої розвідки є вивчення специфіки периферійних фразеологізованих речень в усному діалогічному мовленні. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) описати десемантизацію та граматикуалізацію в першій частині фразеологізованих побудов; 2) проаналізувати структурно-семантичні особливості периферійних фразеологізованих речень з допустово-протиставними та умовно-допустовими відношеннями; 3) розкрити специфіку семантико-синтаксичних відношень в периферійних нечленованих реченнях.

Зважаючи на категорійні ознаки як внутрішньоспецифічні параметри нечленованих речень, виокремлюємо три комунікативно-синтаксичні сфери: ядерну, напів'ядерну та периферійну. Ядерну зону детермінують слова-речення та фразеологізовані речення закритого типу, напів'ядерну – напівфразеологізовані речення.

Ядерна зона представлена власне-нечленованими побудовами, адже в них синтаксична нечленованість має найвищий рівень градуальності. У власне-нечленованих побудовах повністю виражені такі категорійні ознаки: синтаксична нечленованість, стійкість, структурно-семантична цілісність, ідіоматичність та відтворюваність. Наприклад: – *Ви любите поезію?* – **Так**, – *відповіла Коля, проковтнувши.* – **Так!** – *переконливо кивнув головою Доктор (Ю. Андрухович); В цей день були іменини старости камери, і камера мала їх справити... **А чому б ні?** В'язні можуть собі дозволити таку розкіш – справити іменини (Іван Багряний); – *Язичники, – тихо сказав Катрі молодий..., а Катря випила свою до дна й одказала мирненько: – **Люди як люди.** Ти б краще випив, як усі (Гр. Тютюнник); **Село є село.** До церкви підеш. З людьми поговориш. До Вижниці на торжок сметану понесеш (М. Матіос).**

Напів'ядерну сферу утворюють напівфразеологізовані речення. Постійний компонент найчастіше займає препозицію і для семантичної та інформативної завершеності напівфразеологізованого речення загалом вимагає залежного чи залежних компонентів. Наприклад: *Та не встиг додумати, як праворуч застрочив автомат. Фашисти, що йшли на Ярошка, відразу ж попадали, зникли у високій пшениці. – Ех, дурень! – вилаявся пошепки старшина (А. Дімаров); – Ви не збираєтесь? – Не до гостювань мені. Бачив он, скільки недоробок? Дотягувати треба (Ю. Збанацький).* Напівфразеологізовані речення мають частковий ступінь фразеологізації [5:113].

Периферійну сферу синтаксично нечленованих речень заповнюють фразеологізовані речення з допустово-протиставними й умовно-допустовими семантико-синтаксичними відношеннями. В. В. Виноградов акцентував на специфіці таких синтаксичних побудов: обидві частини не тільки взаємопідпорядковані, але й ніби пов'язані фразеологічно [4:110]. Фразеологічно зв'язаною є сполучникова нерозкладна єдність, що визначає стійку схему синтаксичної побудови. Такі нечленовані побудови мають у своєму складі сполучникові фразеологізовані єдності [там само:110].

Моделі таких нечленованих побудов – це поєднання конкретного слова чи нерозкладного сполучення, що знаходяться в основній частині, зі сполучником, який починає другу частину. Наприклад: *субстантив чи дієслово, прислівник + частка **то** + субстантив чи дієслово, прислівник..., а (але, та)...*; *дієслово чисубстантив, прислівник + частка **не** + дієслово чисубстантив, прислівник, а (тільки, але)...*; *субстантив в називному відмінку + субстантив в орудному, а ...; досить було ..., як (щоб)...*; *не минуло й ..., як ...; не встиг ..., як...; тільки ..., як ...* та ін. Ці нерозкладні сполуки утворюють кістяк фразеологізованого речення, визначають та закріплюють його стійку структурну схему. В. В. Виноградов називає фразеологічні єдності дистантними (роз'єднаними) [4:110]. Наприклад: *– А як бійці на фронті, тьотю Дашо? Хурделить не хурделить, а війна передишок не дає ... (О. Гончар); – Спорт спортом, а на роботу вже ходив? – Ходив (О. Гончар); Але досить було Степанові перехопити чийсь погляд, як лихі очі кидалися врозтіч, бралися байдужістю або й удаваним співчуттям (М. Стельмах); Не минуло й години, як на одній з вулиць закуріла, засмерчилась пилюка (Ю. Збанацький); Та не встиг він додумати, як праворуч застрочив автомат (А. Дімаров).*

Специфікою периферійних нечленованих побудов є їхня часткова синтаксична членованість, яка виявляється в тому, що правобічну по-

зицію заповнює реченнєва структура, тобто синтаксично членована одиниця. З огляду на те, що такі синтаксично нечленовані побудови мають низький ступінь фразеологізації, ослаблена їхня категорійна ознака – стійкість, зокрема один з її показників – структурна стійкість, на що безпосередньо впливає дистантне місцерозташування компонентів структурної схеми.

В. А. Белошапкова констатує, що «фразеологізована схема є конструктивним елементом» усієї нечленованої побудови [1:30]. Фразеологізація охоплює насамперед синтаксичний каркас, на який нанизуються інші компоненти фразеологізованого речення.

Модель периферійного фразеологізованого речення (ПФР) складається з двох частин: першу частину заповнюють обов'язкові – змінювані та незмінювані компоненти, другу – реченнєва структура, представлена граматичним реченням.

Залежно від моделей ПФР перша частина може бути виражена стійкою сполукою чи окремою лексемою.

Моделі *субстантив* чи *дієслово, прислівник + частка то + субстантив* чи *дієслово, прислівник...*, **а (але, та)**...; *дієслово чисубстантив, прислівник + частка не + дієслово чисубстантив, прислівник, а (тільки, але)*...; *іменник у формі називного відмінка + іменник у формі орудного відмінка, а (але)* ... Нерозкладна сполука в першій частині указаних моделей представлена повторюваними лексично тотожними компонентами. Обов'язковий змінюваний компонент найчастіше виражений субстантивами, зокрема іменниками, прикметниками, й особовими формами дієслів теперішнього та майбутнього часу чи родовими формами минулого часу, зовсім рідко – прислівником чи часткою, якот: – **Академік-то академік, а відлупцює – будь здоров** (О. Гончар); **Болить не болить, а вигляд у Чередниченка такий, хоч на медичну афішу його винось для підтвердження сили афоризму: «В здоровім тілі – здоровий дух»** (О. Гончар); **Любов любов'ю, а життя важке** (Л. Костенко).

Периферійними є нечленовані побудови, утворені за моделями N_1 , *nom* + N_1 , *instr*, *a*; *Vinf*+ *ne* + *Vf*, *a* (*але*). Перша частина побудови – фразеологізований повтор іменного чи дієслівного типу. Повторювані іменники чи дієслова конденсують зміст попереднього контексту і протиставний сполучник *a* об'єднує другу частину з цим контекстом. Перша частина не виражає ніякої події, значення її не поняттєве, а виражає модальну оцінку, «неповної згоди» з тим, про що говорилося раніше, тобто є модусом. Наприклад: **Війна війною, а все-таки не забувай, хто ти** (О. Гончар); **Бувати не бував, а видіти видів ...**(О. Гончар). Незмінюваний компонент виконує двояку функцію: як завершальна частина постійного

компонента та засіб вираження специфічних семантико-синтаксичних відношень. У ролі облігаторного компонента виступають протиставні сполучники *а, але, та* (в значенні *але*), які є спеціалізованими засобами вираження допустово-протиставних відношень. Правобічну позицію периферійної нечленованої побудови заповнює граматичне речення, яке надає усій побудові семантичної та інтонаційної завершеності.

До периферійних належать фразеологізовані побудови, в яких лексично обмеженою, «зв'язаною» є основна частина, в поєднанні зі стійкими синтаксичними засобами утворює фразеологізовану модель: **досить було .., як (щоб) ... ; не минуло й .., як ... ; в міру того, як ... ; не встиг.., як ... ; як тільки .., то ... ; тільки .., як ... ; не стільки .., скільки.** Наприклад: *Але досить було Степанові перехопити чийсь погляд, як лихі очі кидалися врозтіч, бралися байдужістю або й удаваним співчуттям* (М. Стельмах); *Не минуло й години, як на одній з вулиць закурила, засмерчилась пилюка* (Ю. Збанацький); *Та в міру того, як наближався до лікарні, притуплювалася гострота бажання побачити Валечку* (Ірина Вільде); *Ще не встиг труп захолонути, як в коридорі зчинилася біганина* (Іван Багряний); *Як тільки Андрій опинився на трибуні, десь в далекому кутку камери вибухнув сміх і почав швидко, ривками поширюватись, мов пожежа* (Іван Багряний); *Тільки про це подумав, як із брами Академії вийшов аудитор класу метафізики, порозглядався, уздрів Єпіфанія, підійшов і мовив, поклонившись: – Вас запрошує на лекцію його первоосвященство Антоній* (Р. Іваничук); *Не стільки переляканий тим, що з ним відбувається, скільки здивований, Єпіфаній обережно розглядає сторожку, боячись умерти від чергового подиву* (Р. Іваничук).

У процесі актуалізації моделі набувають додаткових семантичних відтінків. Над структурною роздільністю компонентів переважає семантична цілісність. Це внутрішня смислова єдність зумовлена деактуалізацією компонентів, що входять до складу нечленованої побудови. Лексичне наповнення структурної формули фразеологізованого речення деактуалізується в семантичному плані, втрачаючи при цьому денотативну спрямованість, здатність членуватися на диференційні семантичні ознаки. Відбувається своєрідна семантична переорієнтація компонентів.

Модель *Не встиг ..., як ...* Компонент *не встиг* втрачає свою семантичну співвіднесеність з дієсловом *встигнути*, однак зберігає при цьому в семантичній структурі сему часової віднесеності. У ВТССУМ зафіксовано такі значення дієслова *встигати / встигнути*: 1. Бути спроможним зробити що-небудь за певний проміжок часу // Набувати якого-небудь стану за певний проміжок часу // Бути спроможним робити

що-небудь так само швидко, як хтось інший // Прибувати куди-небудь вчасно. 2. Успішно здійснювати що-небудь, досягати успіху в чомусь [З: 1517]. У фразеологізованій побудові відбулася часткова десемантизація дієслова *встигнути*. Ця семантична зміна зумовила появу додаткового значення, внесеного в стійку структурну схему компонентом *встиг* в поєднанні з часткою *не*. Додаткове значення закріпилося за стійкою схемою. Визначаємо його, як «передчасна і досить швидка друга дія, що наступає за першою». Наприклад: **Не встиг зрадіти, не встиг збагнути, як раптом провалився кудись глибоко-глибоко, аж серце похолело** (П. Капельгородський); **Не встиг Петро ступити як слід у пуцу, як вона м'якою темною лапою взяла його за обличчя** (М. Вінграновський).

Специфікою фразеологізованого речення, утвореного за моделлю *Не встиг ..., як ...* є десемантизація облігаторного незмінюваного компонента, з одного боку, та граматиалізація, з іншого боку, що спричиняє індивідуалізацію часових відношень.

Модель *Не пройшло і (й) хвилини (години, тижня, року тощо) ..., як (щоб)...* Варіативна модель *Не минуло літа (і, й) (години, тижня, року тощо) ..., щоб ...*

У першій частині часової фразеологізованої побудови, яка оформлена як заперечне речення, дієслово «протікання» часу *не пройшло* разом з факультативною часткою *і(й)* та іменниковим компонентом, що називає певний часовий відтинок, утворює нерозкладну сполуку. Співвідношення компонентів нечленованої побудови підкреслює, що якась дія здійснюється через певний проміжок часу. Наприклад: **Не минуло такого літа, щоб Мазепин Чорторий [озеро]не брав жертви** (Ю. Збанацький).

Фразеологізовані речення характеризуються синтаксичною та семантичною несамостійністю першої частини. Відбувається процес десемантизації дієслова *не пройшло (не минуло)*: дієслово спочатку втрачає свою багатозначність, чотирнадцять значень дієслова *проходити* – за ВТССУМ [З: 1178], стає моносемічним, залишаючи за собою лише одне часове значення – «іти, минати (про час, період, пору року)»; п'ять значень дієслова *минати* – за ВТССУМ [З: 667], стає моносемічним, залишаючи за собою лише одне, наближене до часового, значення, третє, «проходити, завершуватися (про час, життя, його періоди, якісь події тощо)».

Отже, специфікою периферійних фразеологізованих речень є: 1) сполучник не виступає самостійним засобом зв'язку, а разом зграматикалізованою формою входить до нерозкладної сполуки; 2) структурна схема чітко фіксована: граматиалізована форма займає препозицію;

3) дві частини не протиставлені одна одній; 4) в оформленні першої частини є певні лексичні обмеження; 5) смислову завершеність побудови надає друга частина – реченнева структура, якій властива формально-граматична членованість.

Література

1. Белошапкина В. А. Сложные предложения в современном русском языке (некоторые вопросы теории) / В. А. Белошапкина. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – 160 с.
2. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.
4. Грамматика русского языка: В 2-х т. – М.: Изд-во АН СССР, 1951 – 1954. – Т. 2, ч. 2. – 444 с.
5. Личук М. І. Ступені фразеологізації речень / М. І. Личук, В. Д. Шинкарук. – Чернівці: Рута, 2001. – 136 с.

**Людмила Май,
Валентина Лазаренко**
*Одеське обласне базове медичне училище,
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»*

СУГЕСТИВНА ФУНКЦІЯ СИНОНІМІВ У ТВОРАХ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Статтю присвячено питанням дослідження сугестивної функції синонімів утворах Григора Тютюнника.

Ключові слова: сугестія, сугестивна функція, синоніми, синонімічний ряд, лексика.

Lyudmila May,Valentina Lazarenko.Suggestion function of synonyms in the worksof Grigor Tyutyunnyk

The article is deals with the study of the suggestion function of synonyms in the worksof Grigor Tyutyunnyk.

Keywords:suggestion function, synonymy, synonymic line, lexica.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки значно посилився інтерес до проблем мовленнєвої сугестії. Під сугестією розуміємо різні форми мовленнєвого впливу. Проблема мовленнєвої сугестії глибоко досліджується в російській лінгвістиці [Дороніна 2005; Бикова 1999; Голєв 1998; Ковальов 1989; Савельєва 2000; Аронсон, Пратканіс 2002; Вагін 2002; Кара-Мурза 2000; Сергеїчева 2002 та інші], основу таких розвідок заклав Дейк Ван Т.А. [1989].

Сугестія – одна з основних функцій мови. Синонімічним до поняття сугестії,з лінгвістичної точки зору, є поняття маніпуляція. Цей аспект у структурі спілкування майже не досліджений лінгвістами. В україністиці цю проблему досліджвали Т.Ю.Ковалевська[2001], С.В.Форманова [2006, 2011], Є.Левченко [8], Ю.Батуліна [2].

Актуальність дослідження полягає в тому, що в українському мовознавстві відсутнє системне дослідження сугестивної функції синонімів у творах Григора Тютюнника.

Метою статті є встановлення сугестивної функції синонімів у творах Григора Тютюнника.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі **завдання**:

1) систематизувати й узагальнити теоретичні дослідження мовленнєвої сугестії;

2) визначити синоніми як засіб сугестивного впливу в творах письменника;

3) з'ясувати сугестивну функцію синонімів на свідомість реципієнта у творах Гр.Тютюнника.

„Сугестія» (від англ. навіювання) – вид цілеспрямованого комунікативного впливу на поведінку і свідомість людини (чи групи людей), всупереч наявної інформації (такої, що сприймається, добувається з пам'яті) визнає існування того, що в реальності не існує, або дещо робить всупереч своїм намірам чи звичкам. Інакше кажучи, навіювання змінює способи аналізу інформації і способи поведінки, властиві людині. Ефект зумовлений зниженням самоконтролю й самокритики стосовно змісту сугестії, яка має місце, наприклад, у стані гіпнозу. Особливо виокремлюють вербальне і уявне навіювання [5: 9].

Відомий вітчизняний учений М.І.Бехтерев уважав навіювання безпосереднім прищепленням людині, у більшості випадків шляхом слова і жестів, почуттів, емоцій, минаючи її активну увагу, в обхід її критичуючої особистості.

Ставши предметом наукових досліджень, навіювання успішно використовується для врівноваження і вдосконалення психічної, емоційної, фізичної організації людини.

Мовленнєву сугестію побудовано на навчанні з метою впливу на слухача, що досягається за наявності інтонації, вдало дібраних фраз та інше, це свідчить про артистизм мовця й дозволяє розв'язати важливу проблему – проблему впливу, а також регулювання психічного стану адресата. У такий спосіб відбувається настанова на резервність сприйняття, оскільки увагу доповідача спрямовано на аудиторію з метою впливу.

Сугестивна функція мови полягає в можливості імпліцитного чи експліцитного впливу на сугерента за допомогою природної мови або через інформацію, яка подається за допомогою технічних засобів. Завдяки сугестивній функції сугерент найбільше піддається впливові, оскільки інформація, яку пропонує сугестор, видається і цікавою, і привабливою, і заохочувальною, але вона сприймається некритично, з надлишковою

довірою. Ця інформація не лише зацікавлює, вона, здійснюючи вплив, розширює підсвідомі можливості, хвилює, зворушує. За допомогою слів активізується емоційна свідомість сугерента, тобто так звані типові програми агресії, сміху, плачу, жалю та ін., які не є прихованими й можуть контролюватися свідомістю особистості.

Варто зауважити, що використання в мовленні функції впливу не зводиться лише до словесно-художньої творчості. Вона знаходить своє вираження в різних формах масової комунікації (реклама, газетні заголовки, інформаційні листівки та ін.). Але найбільш яскраво функція впливу представлена в художній літературі.

Вплив художнього слова на людину відбувається не лише за рахунок добору мовних засобів (фонетичних прийомів, лексичних та семантичних повторів слів, застосування дейктичних засобів, порядок слів, членування речень), але й за допомогою змістових категорій (зв'язності, смислової рівноваги мовних компонентів, підкреслення відповідного елементу тексту та ін.).

Отже, сугестію (навіювання) слід розуміти як сукупність засобів і прийомів направленої впливу на підсвідоме. Як правило, цей вплив здійснюється за допомогою художньо-образних засобів і майстерності побудови висловлення у такий спосіб, щоб реципієнт правильно сприйняв висловлену думку. А сугестивна функція виражається за допомогою стильових засобів, через оформлення мовлення, інтонаційну та семантичну виразність. Як відомо, сугестія – це навіювання. А мовленнєва сугестія – це здатність знакових елементів, форм та сполучень впливати на підсвідомість сугерента через свідомість за допомогою емоцій та експресивно-оцінного значення.

Мета художнього твору – вплинути на читача, а не лише повідомити про щось, добір мовних засобів сприяє такому впливові. За допомогою синонімів автор навіює реципієнтові емоційно-експресивні образи, які мають як позитивне, так і негативне оцінне значення. Оскільки « за допомогою мовлення люди здійснюють не лише опосередковане мислення і усвідомлення, але й безпосереднє збуджувальний чи гальмуючий вплив на дії інших»[10:193].

Мова художніх творів Гр.Тютюнника малодосліджена й викликає безсумнівний інтерес. У мовознавстві його творчості приділили увагу С.Бибик [1996], Л.Масенко [2005], Л.Шевченко [2005], у літературознавстві – Л.З.Мороз [1991], І.В.Захарчук [1998], К.Дуб [2000], М.М.Нагорна [2004].

Григор Тютюнник мав особливий дар, що найповніше виявляється в жанрі малої прози – талант багато висловити, мало сказавши. Характерна риса його мови – надзвичайна художньо-смислова сконденсо-

ваність, ущільненість письменника. Створення такого тексту вимагає від письменника титанічної праці над пошуком найточнішого слова, а під час творчого процесу – максимального напруження всіх сил, граничної концентрації творчої енергії

[9:47].

Новели Гр.Тютюнника відрізняються ритмічною організацією, яка досягається за рахунок використання багаточисленних стилістичних прийомів, синтаксичної організації і, звичайно ж, за рахунок синонімічного багатства мови.

На нашу думку, майже всі новели Тютюнника здійснюють сугестивний вплив на читача, оскільки відтворюють життя людини як у мініатюрі. Вони передають психологізм і неосяжність душевного стану героя, що передається реалістичними засобами, які справляють враження вже під час прочитаного твору. Новели Григора Тютюнника діють передусім на емоційну сферу читача, на його підсвідомість.

Формуючи яскраві мовні картини світу, письменник використовує цілу низку синонімічних рядів.

До слова *кричати* письменник добирає лексеми, які об'єднуються в синонімічний ряд – *вигукувати, горланити, волати, ревнути*.

Розглянемо мовний матеріал:

«– *Ура партизанові! – вигукують* хлопці *назустріч Тимі. Ура-а-а! – горляють усі!*»[12: 39].

«–*Здра-жда-таш-дирек!.. – ревула* лінійка, *вибухаючи білою парюю*» [12: 39].

Словник синонімів української мови до слова *кричати* подає такий синонімічний ряд: *репетувати, надриватися, волати, горланити, гримати, рикати, верещати*[11: 727].

Отже, в цьому синонімічному ряду домінантою виступає слово *кричати*. Добираючи різні відтінки цього слова, Григій Тютюнник навіює реципієнтові емоційно-експресивні образи, це допомагає краще уявити прочитане.

Сугестивні зображення стану природи нерідко виконують у ліричних новелах Тютюнника роль лейтмотивів, створюючи внутрішній композиційний ритм. Такими є, наприклад, зорові й звукові образи нічного села в новелі «Проти місяця». Звуки нічної природи сплітаються із мелодією, яку герой новели Ладко награв на баяні, вслухаючись у невиразну, ще ледь вловлювану світлу музику, що зароджується в його душі у передчутті прийдешнього кохання. Словесне відтворення станів природи за допомогою звукових, зорових та інших образів досягає такої естетичної довершеності, що саме його слово сприймається як тотожне відтвореному образу [9:47].

Синонімічний ряд *порипує, висвистує, віє, струже* вказує на особливу ознаку вітру.

Наприклад, «**Порипує вітер – деревами, старими хлівчиками, воряками, висвистує в преслях та мерзлому гіллі**» [12: 36].

Гр.Тютюнник використовує синоніми не лише з метою смислового впливу, а й з метою впливу на свідомість реципієнта та емоційну сферу. Слово автора у художньому тексті навіює читачеві асоціації, які у свідомості реципієнта удосконалюються, розширюються.

На позначення слова *говорити* письменник використовує слова, які об'єднуються в синонімічний ряд – *вигукувати, гомоніти, воркотати, заіржати, проказувати*.

Розглянемо мовний матеріал:

«*А Василь Силка, як оглянув себе в новому, ляснув у долоні, крутнувся на одній нозі і вигукнув – як логла заіржав*»; «*А майстри сходяться в гурт й йдуть, гомонять про щось своє*»; «*А Василь Обора, наймовчакуватіший і найдужчий серед нас, проказав на radoщах, затинаючись*» [12: 425-426].

Словник синонімів української мови до слова *говорити* пропонує такий синонімічний ряд: *розмовляти, балакати, казати, промовляти, проказувати, вимовляти, цідити, тягати* [11: 348].

У цьому синонімічному ряду домінантою виступає слово *говорити*.

Сугестія творів Григора Тютюнника відбувається зауальовано, діючи на підсвідоме реципієнта різноманітними асоціаціями, звуковим оформленням, мелодикою та ритмікою, словесними повторами, асоціаціями та синонімами, які відбивають ментальність українців.

До слова *сміятися* автор використовує синонімічний ряд – *усміхатися, косоротитися, гудіти, хихикати*.

Розглянемо мовний матеріал:

«*Я теж обмацував їх, пробував усміхатися, та, мабуть, лише косоротився, і під оком сіпалося*»[12: 145];

«*Він не вмовкав аж до сала, гордо чвиркав крізь зуби, сміявся – повискував та одно допитувався*»[12:161].

До слова *їсти* автор добирає синоніми *швидко кутуляв; вів на рубон; жер*. Наприклад: «*Він їв, поклавши пілотку, як і всі ми, собі на коліна; їв по-старечому – швидко кутуляв трохи виставленими вперед губами і підборіддям*» [12:152]; «*– Ти, Василю, якщо жереш, так іди позаду нас...*» [12 :162].

Словник синонімів української мови подає такі тлумачення цих лексем: *сміятися – реготати, хихотати, хихотіти, пирскати* [11:198];

їсти – споживати, жититися, перекусити, лизати, наминати, перти [11: 95].

Розглянутий мовний матеріал свідчить про те, що вживані у тексті синоніми впливають на читача емоційно-експресивною насиченістю.

Вважаємо, що синоніми здійснюють ефективний сугестивний вплив, що дозволяє реципієнтові збільшити лексичний запас, усвідомити мовне багатство, автоматизувати процес сприйняття і навчання через вплив.

У результаті аналізу ми дійшли таких висновків:

1) сугестія (навіювання) розуміється як сукупність засобів і прийомів направленої впливу на підсвідоме. Як правило, цей вплив здійснюється за допомогою художньо-образних засобів і майстерності побудувати висловлення у такий спосіб, щоб реципієнт правильно сприйняв висловлену думку;

2) синоніми у творах Григора Тютюнників складаються з таких лексем: *вигукувати, гомоніти, воркотати, заїржати, проказувати. говорити, вигукувати; сміятися, усміхатися, косоротитися, гудіти, хихикати, вигукувати, горланити, волати, ревноти;*

3) отже, використання синонімів є зброєю у впливові на розумові здібності, на почуття, на підсвідоме та емоційно-експресивну налаштованість реципієнта. Використовуючи саме ці синоніми, письменник досяг поставленої мети у передачі реальності дійства, яке відбувається.

Література

1. Аронсон Э., Пратканис Э. Эпоха пропаганды. Механизмы убеждения./ Э. Аронсон, Э. Пратканис. – СПб. – М., 2002.
2. Батулін Ю. Кодуватися? Чи зачекати?/Ю. Батулін // DokumentHTML. // www.rn.Kiev.ua.
3. Бублик Л.М. Синоніми як репрезентанти когнітивної системи (на матеріалі оповідань Г.Тютюнника)/ Л.М. Бублик // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: Зб. наук. праць ф-ту лінгвістики Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету. К., 2005.– Вип.10. – С. 23-31.
4. Вагин И. Делай так, как я хочу! Тренинг психодавления./ И. Вагин – СПб., 2002.
5. Голев Н.Д. Суггестивное функционирование внутренней формы слова в аспекте ее взаимоотношений с языковым сознанием / Н.Д. Голев //Языковые единицы в семантическом и лексикографическом аспектах. Вып.2.– Новосибирск, 1998. – С.9-20.
6. Дудик П.С. Стилїстика української мови: Навчальний посібник / П.С.Дудик. – К., 2005.

7. Дуб К. Онтологічна модель новели Гр.Тютюнника та її психоалгоритична інтерпретація/ К.Дуб // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Зб. наукових праць. Вип. 9. – К., 2001. – С. 241-245.
8. Левченко Є.М. Сучасний підручник – шляхи і пошуки/ Є.М. Левченко // DokumentHTML. // www.Vesna.org.ua.
9. Масенко Л., Кропив'янська Ю. Мова персонажів Григора Тютюнника / Л.Масенко, Ю. Кропив'янська // Урок української – 2006. – № 7 (89). – С. 46-48.
10. Словник синонімів української мови: В 2 т./ А.А.Бурячок, Г.М.Гнатюк та ін.– К. 2006.
11. Тютюнник Григір. Облога: Вибр. твори . – К., 2005.
12. Форманова С.В., Бурміна А.А. Проблеми і методи мовленнєвої сугестії / С.В. Форманова, А.А. Бурміна // Східнослов'янська філологія: Зб. Наук. Праць. Вип. 11. Ч. 2. Мовознавство. – Горлівка: Вид-во ГДПІІМ, 2006. – С. 128-135.
13. Форманова С.В. Сугестивна функція мови/ С.В. Форманова// Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Випуск 100.– С. 551-554.

Олена Мізінкіна
*Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова*

ПСИХОЛОГІЗМ РОМАНУ І. КОРСАКА «ЗАВОЙОВНИК ЄВРОПИ»

У статті розглянуто такі прийоми і засоби психологізму як внутрішній монолог, психологічне авторське зображення, виразні рухи, портрет, пейзаж, деталь, сон, що мають місце в романі І. Корсака. Поставлене питання про їх специфіку у творі на історичну тему.

Ключові слова: роман, психологізм, прийом, внутрішній монолог, психологічне авторське зображення, виразні рухи, портрет, пейзаж, деталь, сон, німий діалог.

Mizinkina O. O. The psychologism of the novel «The Conqueror of the Europe» by I.Korsak.

The devices and means of the psychologism such as inner monologue, psychological author's image, emphatic movements, portrait, landscape, detail, dream, which are in the novel by I.Korsak are analyzed in the article. Their specific in the text, developing historic topic, is explored.

Key words: novel, psychologism, device, inner monologue, psychological author's image, emphatic movements, portrait, landscape, detail, dream, speechless dialogue.

Іван Феодосійович Корсак відомий на теренах батьківщини (і не тільки) як майстер історичної прози, журналіст, член правління Національної спілки письменників України, член редколегії газети «Літературна Україна». Письменник прийшов у літературу відносно недавно: у дев'яностих роках з'явилися друком його збірки оповідань «Тіні і поли-

ски» (К., 1990) та «Покруч» (Луцьк, 1991). Потім була книга «Імена твої, Україно» (Луцьк, 2007) про незаслужено забутих визначних українців, які внесли вагомий вклад у розвиток світової цивілізації. На сьогодні у доробку письменника 9 книг великої прози на історичну тематику. І. Корсак художньо воскрешає нашу історію на сторінках, що висвітлюють життя та діяльність дипломата і розвідника Григорія Орлика («Гетьманич Орлик», 2006), проповідника Арсенія Мацієвича («Таємниця святого Арсенія», 2008), лікаря, дипломата і письменника Модеста Левицького («Тиха правда Модеста Левицького», 2009), священника, капелана армії УНР Павла Пашчевського («Капелан армії УНР», 2009), політика, філософа й історика В'ячеслава Липинського («Діти Яфета», 2010), генерал-лейтенанта турецької армії, журналіста і письменника Міхала Чайковського («Отаман Чайка», 2010), українських королів Юрія I і Юрія II («Корона Юрія II», 2011), канцлера Великого князівства Руського Юрія Немирича («Немиричів ключ», 2012).

«Завойовник Європи» вирізняється в романістиці І. Корсака художньою реконструкцією віддаленої епохи XIII століття. Головним героєм твору є руський князь Ростислав Михайлович (1219—1264 рр.), про якого історики лише принагідно згадують у зв'язку з його батьком чернігівським князем Михайлом Всеволодовичем або його тестем угорським королем Белою IV. Усі події роману подаються крізь призму їх сприйняття персонажами. Тому виправдано, що автор обрав основним інструментом творення історичної дійсності роману прийоми психологізму.

У даній статті ставимо за мету виявити специфіку психологізму в історичному романі та з'ясувати його засоби і прийоми.

Серед останніх досліджень в означеному напрямку – розвідка Оксана Січкар [2], яка уточнила співвіднесеність понять «форма», «засіб» і «прийом» як втілення психологізму у художньому творі. Відносно до здійсненого літературознавицею розмежування термінології, можемо говорити про наявність у «Завойовнику Європи» прямої (внутрішня, інтервентна), непрямой (зовнішня, екстервентна) та сумарно-означаючої форм психологізму.

«Таємничі процеси думання й переживання найповніше передаються у внутрішньому мовленні – нерозривному, єдиному потоці свідомості й відчуттів» [3: 131], – переконаний Василь Фащенко. У романі І. Корсака цей прийом психологізації характеризується розгорнутістю, повторами словосполучень, самоаналізом, запитальними та незакінченими реченнями. *«Мерехтіли тихо свічки, від повітря поруху легкого полум'я колихалося, і так само мерехтіли спроквола думки. Він не матиме більше тепер у скрутну хвилину з ким відверто порадитися, почути інколи зарізку, але щирю думку, в нього не буде більше на кого спер-*

тися і до кого прихилитися в цьому жорстокому і холодному світі, бо душі чужі, видавалося, аж інієм безсердечності й користі вкриті. Де долю йому шукати надалі – відвойовувати батьківський стіл, чи, як мовив той старець сліпий, волхвів давніх нащадок, видивлятися її у краї, де сонце заходить? І ще одна думка раптово замерхтіла і колихнулася, від якої він враз почуватися став, наче вчинив щось недостойне: та він же не за батьком, виявляється, зараз шкодує, він більше в цю мить шкодує себе. Бо не згадує чомусь свого синівського боргу, навіть провин, а вельми в час розлуки останньої... Як нечемно повіся тєсть Бєла із батьком, то забракло мужності в сина тоді заступитися, малодушно злякався немилості королівської, хіба лиш до болю, аж вилиці зсудомило, зуби стис...» [1: 39], – міркує Ростислав Михайлович, дізнавшись про страшну смерть батька у стані хана Батия. Наведений уривок демонструє міру переживання героя в ситуації сильного потрясіння, самокритику в межовій ситуації (до і після події). Романіст відтворив думки людини, яка підводить підсумки, показує і пізнає своє істинне «я», бо перебуває на порозі докорінних змін у житті.

Та найбільше симпатизує автор «Завойовника Європи» Анні. Це вона залишається нескореною фортецею в житті князя. Саме з її образом пов'язані ліричні сторінки роману, їй адресовані найбільші співчуття: «У перші часи по одруженні з Ростиславом зовні безтурботне життя Анни не таким вже було безтурботним насправді і аж ніяк не безхмарним: нила її душа без упину, сама вона не знаходила собі чомусь місця, тиняючись безцільно з кутка у куток, а сонце так повільно котилося до надвечір'я, що дратувало своєю неспішністю та вайлуватістю. В неї відібрали щастя, раптово і безповоротно. І хоча заміжжя за Ростиславом сталося з батьківської волі, яка ціл'я мала для королівства якусь високу та малозрозумілу для неї, за мовчазної згоди самої Анни, – біль від того ні на краплину не легшав» [1: 23]. Як бачимо, автор зображує психічний стан героїні, залучаючи астральну символіку («життя ... не безхмарне», «сонце ... дратувало»). Сонце, що є символом народження нового, щасливого (у даному випадку життя) заходить («котиться до надвечір'я»), що означає скорботу, страждання. Красномовними є рухи Анни («не знаходила собі чомусь місця, тиняючись безцільно з кутка у кут»), що свідчать про безвихідь її становища. Глибина відчуттів княгині передається через поняття душі, болю («нила її душа без упину»; «біль ні на краплину не легшав»), що вказує вже на її емоції.

Зовнішнім вираженням емоційної сфери людини є жести, пози, міміка, пантоміміка, «вокальна міміка» (інтонація, тембр, ритм, вібрато голосу). Цікаво, що їх відсутність теж передає настрій: «Анна стояла нез-

рушно і заціпеніло, не здатна на порух найменший» [1: 114]. Несподіваний поворот подій викликав зворотну реакцію – оціпеніння, страх, ляк, шок, «німу сцену». Брак рухів можуть замінити промовисті очі: *«Король перевів погляд на молодих, розминувся зі спокійним Романовим поглядом, кудись в далину націленим, та як зустрілися очі його з Гертрудиними, то мов іскру викресало, мов меч об меча дзвінко вдарився. «Кудкудахче курка під ліщиною, а яйця несе в кропиві», – злостилася в думці Гертруда. «Не вірить, – ковтнув зіркоту король. – І нехай»* [1: 29]. З метою підкреслити різну реакцію наречених автор порівнює спокійний Романів та іскристий і дзвінкий погляд Гетруди. Постає зорово-слуховий образ («мов іскру викресало, мов меч об меча дзвінко вдарився»), який ще увиразнюється німим діалогом між персонажами. Німим, бо обмін репліками відбувається без промовляння їх вголос.

Картини статичні і динамічні у художньому творі створюються і за допомогою описів природи. У романі «Завойовник Європи» більшість пейзажів несуть психологічне навантаження: *«Життя йому тепер нагадувало ранню провесінь, коли за годину ту саму то десь громи бурчать невдоволено, то блискавиці знехотя ковзаються мокрим невмитим небом, а то нараз вітер, мов віником, одним помахом шмаття хмар розжене – і знову світло докола, і втішно»* [1: 103]. Зміни у житті героя аналогічні різким переминам погоди ранньої весни.

Задля підсилення образу особистості романіст вдається до змалювання психологічного портрету. Так, чеський король Оттокар нагадував Ростиславу Михайловичу *«хизака, що в будь-яку мить, блискавично напруживши власні сталеві м'язи, може плигнути на облюбовану здобич. Під скіпетром Оттокара вже Богемія, Моравія, Австрія, Штірія, Коринтія; і, судячи з останніх дій, цим апетит Оттокара ще не вичерпається, то ще не остаточна межа; і так само ніхто не міг знати меж його особистої жорстокості»* [1: 125]. Письменник подає риси характеру історичної постаті, уподібнюючи її із диким звіром, показуючи обшир її завоювань.

Особливості внутрішнього буття персонажів допомагають розкрити і психологічні деталі. У романі пунктиром зринає час від часу зорово-запаховий образ бузку. Спочатку він є антуражем у снах Анни про кохання молодості – Іштванда: *«здебільшого йшли вони поряд алеєю повз рядок бузку, що розцвів тої пам'ятної весни рясно, а від пишних китиць, які тихо палахкотіли на обважнілому гіллі, пливли та ширилися за вітром лоскитливі та неймовірно п'янки пахощі, що хвилювали і збурювали їх молоду кров; то було торжество весни...»* [1: 24]. Сурова дійсність – одруження з нелюбом – призводить до протилежних явищ. Тому Анна *«тепер не могла більше витерпіти того весняного бузко-*

вого кипіння і, на превеликий подив та печаль садівника, наказала ви-корчувати безневинні кущі» [1: 24]. Дії князівни спрямовані на насиль-ницьке викреслення з її життя, її снів, її спогадів барона і, відповідно, кущів рослини, які символізували святе почуття до нього. Проте, Іштван *«приходив інколи в снах, вони знову поруч ішли весняним садом, запа-морочливо пахнув бузок, що кущами пломенистими ріс обабіч, вони, як колись, молоді – і їх бузкове кохання виповнювало все навкруги; світ був прекрасний, як у перший день Творення, трава молода так зелені-ла яскраво, аж дивитись на неї боляче було, навіть небо, безхмарне й глибинно-дзвінке, видавалося, пахло бузком»* [1: 90]. І. Корсак, зану-рюється у підсвідомість Анни, де панує «бузкове кохання», де «запа-морочливо пахне бузок», де «світ був прекрасний, як у перший день Творення», де «навіть небо ... пахло бузком». Ампліфікація сприяє особливій виражальності бажань, почуттів, уяви, думок героїні.

Листи, що отримує Анна, починаються словами *«Моя кохана, мій цві-те весняний, бузковий мій цвіте...»* [1: 90]. І на її глибоке переконання *«тільки одна людина могла так писати їй, тільки одна на світі могла знати про колір її кохання»* – «милий Іштван» [1: 91]. Автор роману проводить незриму нитку, що поєднує Анну не з коханим, а її чолові-ком, бо *«на всьєке життя запав йому в душу цвіт і запах бузку, що кущами ряснів чи не в кожній садибі вздовж вуличок Лучеська»* [1: 20]. Наприкінці ж роману княгиня випадково читає лист, написаний Ростис-лавом Михайловичем: *«Моя кохана, мій цвіте весняний, бузковий мій цвіте...»* [1: 140]. Таким чином, Анна розуміє від кого отримувала листи і до кого насправді були спрямовані її чуття. Коло замкнулося. Розпач за роками ілюзорних сподівань змінюється несподіваною втратою (смерть Ростислава Михайловича) бажаного. Така розв'язка стосунків головних героїв вмотивована і психологічно вивершена.

Неусвідомлене реальне також розкривається через сон. Зігмунд Фройд вважав, що «сновидіння повноцінне психічне явище. Воно здійс-нення бажання. Воно може бути включене у загальний ланцюг зрозумі-лих нам душевних явищ активного життя» [4: 131]. Тому його розшиф-рування показує істинні проблеми, жадання, очікування.

Головний герой роману бачить дивний сон: *«він верхи мчить без-країм полем, а над ним зграї вороняччя вививаються, кричать зловіс-но, зовсім такі, як перед битвою під Ярославом; чорна хмара пташи-на то здіймається ввись, то шугає над самісінькою головою, ось-ось хижі дзьоби та кігті залізні рватимуть тіло...»* [1: 134]. Сон насиче-ний знаками-образами («зграї вороняччя», «чорна хмара», «хижі дзь-оби та кігті залізні»), які віщують недобре. Навіть уві сні у Ростислава

Михайловича виникає асоціація – «як перед битвою під Ярославом» (битва завершилась поразкою князя). Все вказує на невтішні прогнози. Передчуття, закодовані у сні, розгортаються на прикінцевих сторінках роману.

Проналізовані форми психологізації автор передає за допомогою численних образних порівнянь, метафор, паремій, ампліфікацій, гіпербол, паралелізмів явищ природи з психічним станом героїв, які постають додатковими засобами чуттєвого вираження та емоційного впливу на читача.

Внутрішній монолог у романі з'являється в критичній, переломній ситуації (смерть батька, облога ворожого війська, смертний поєдинок з рідним по крові, поразка у битві під Ярославом). Він демонструє внутрішній конфлікт героїв, невпевненість у правомірності своїх дій.

Завдяки прийому **психічного авторського зображення** письменник має змогу показати своє ставлення до героїв, пояснити невідворотність трагічних наслідків холодних розрахунків творців історії.

Видима мова душі – один з найпоширеніших засобів відображення психологічних процесів персонажів у «Завойовнику Європи». Особливості **поглядів** породжують **німий діалог**, коли розмова відбувається без проголошення, через «дзеркало душі». **Виразні рухи** (міміка, пантоміміка, динамічне мовлення), як і їх відсутність сприяють реалістичному творенню дійових осіб в часі і просторі.

Психологічні портрети допомагають розкрити образи історичних постатей у всій повноті і самотності. Окреслюючи їх характерні риси, проводяться паралелі з можливостями, діями представників тваринного світу.

Досягненню кращого виражально-зображального ефекту психологічного стану героїв сприяють **психологічні пейзажі**.

Процеси відчуттів передає зрима **деталь**, що доповнює характери і ситуації. Перцепція бузку Анною плинна відносно перемінам у її житті. Психологічна деталь у романі виконує функцію фону, тла, символу, пейзажу, рамки.

Сон як психологічний прийом виконує роль проектора на подальші події у творі. Закодовані знаки сну свідчать про обставини, умови, в яких перебуває персонаж, його проблеми.

Творення історичної дійсності із залученням таких засобів та прийомів психологізму сприяє оживленню, реалістичності, цілісності світу художнього твору. Питома вага психологізму у «Завойовнику Європи» призводить до думки про модифікацію жанру історичного роману. Переакцентуація проблем (з традиційних факту і вимислу на відтворення

внутрішнього життя персонажів, сприйняття, емоційне вираження) свідчить про зміщення жанрових ознак історичного роману, тенденцію до кіно.

Література

1. Корсак І. Завойовник Європи : [роман] / Іван Корсак. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 160 с.
2. Січкач О. М. Форми, прийоми та засоби втілення психологізму в українській літературі (спроба системного аналізу) / О. М. Січкач // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. – 2010. – 4 (191). – С. 35—43.
3. Фащенко В. У глибинах людського буття: Літературознавчі студії / Василь Фащенко. – Одеса : Маяк, 2005. – 639 с.
4. Фрейд З. Толкование сновидений / Зигмунд Фрейд. Пер с нем. – Мн. : ООО «Попурри», 2003 . – 576 с.

Лідія Мурзичева
*Придністровський державний університет
ім. Т.Г. Шевченка*

ЕТНОКУЛЬТУРОЗНАВЧИЙ КОМПОНЕНТ У ЗМІСТІ МОВНОЇ ОСВІТИ

У статті розкриваються шляхи відродження української культури і мови та створення умов для формування полікультурного освітнього простору Придністров'я.

Ключові слова: мова етносу, мовна культура, культурологічна функція, міжмовні порівняння, національна самосвідомість.

Lidia Murzicheva. Ethnic and cultural component in maintenance of linguistic education.

In this article we consider the ways of the revival of Ukrainian culture and language and making conditions for the formation of multicultural educational space in Transnistria.

Keywords: language ethnicity, language culture, cultural function, cross-language comparison, national identity.

Проблема культури мовлення в її широкому значенні – це проблема літературної мови. При розгляді культури мови на сучасному етапі на перший план виступають такі проблеми як національна мовна культура, мовна культура конкретного національного суспільства сучасної епохи, соціальних груп, спільнот, співтовариств, культура мови окремої людини. За минулі десятиріччя вигляд української літературної мови змінився. Зміни відбулися в таких його різновидах як мова художньої літератури, політики, публіцистики, засобів масової інформації.

Мова етносу виконує культурологічну функцію і формує національнoмoвну картину світу. Кожна національна мова є носієм мовної свідомості народу. Цю думку обстоювали В.фон Гумбольдт, Бодуен де Куртене, О. Потебня, Л.Щерба, Н.Комлев, К.Д.Ушинський та інші вчені. В. Гумбольдт у своїх працях неодноразово наголошував: «Різні мови є для націй органами їх оригінального мислення і сприйняття».

Як відомо, відвідавши ряд європейських країн і докладно вивчивши специфіку їх педагогічних систем, К.Д.Ушинський науково довів необхідність у вихованні й навчанні брати до уваги також національну належність дитини, враховувати національну особливість її характеру, що «вірніше за інші особливості передається від батьків до дітей». Ця спадкова основа національної належності й характеру, за його твердженням, «служить найміцнішою основою для всього, що становить згодом повний характер людини» [5]. Тому перед молодого Придністровською республікою, яка була створена волею народу в 1990 р., постало непросте завдання – не тільки не допустити міжнаціональних суперечностей, але і відродити культуру всіх національностей, що мешкають у Придністров'ї. Закон «Про мови в Придністровській Молдавській Республіці» затвердив державними та рівноправними у всіх сферах життєдіяльності молдавську, російську та українську мови.

У вступній частині Закону «Про мови» (1992р.) вказано: «У Придністровській Молдавській Республіці з давніх – давен живуть люди різних національностей, лунають різні мови. Кожна мова, її літературний, живий та історичний різновид – безцінне багатство, що належить не одному народові, а всьому людству» [1].

На території ПМР з багатонаціональним населенням нормою мовного існування, що склалася традиційно, є двомовність і багатомовність. Рівноправний правовий режим мов (молдавської, російської, української й інших), закріплений Декларацією про суверенітет Придністровської Молдавської Республіки, прийнятою на першій сесії Верховної Ради Придністровської Молдавської Республіки першого скликання 8 грудня 1990 року.

Придністровська Молдавська Республіка забезпечує рівноправний розвиток і збереження вживаних у республіці мов і створює правові гарантії для громадян будь-якої національності на розвиток своєї мови і культури.

Такими кроками, історичними рішеннями було закладено серйозне підґрунтя не тільки для відродження української культури і мови, але й створювалися умови для формування полікультурного освітнього простору Придністров'я.

Мова Придністров'я особлива. У ній переплелись фонетичні, морфологічні та лексичні особливості молдавської, російської та української мов. Однією з трьох офіційних мов в республіці є українська мова. Вона прагне утвердити нові функціональні особливості, пов'язані з необхідністю зміцнення економічних, торговельних, інформаційних, культурних зв'язків як у межах національного колективу, так і в комунікативних стосунках зі світом.

Українська діаспора в Придністров'ї складає 29%. Проте населення українського походження в дійсності більше, тому що в свій час багато наших предків з різних причин змінили свою національну залежність до Росії чи Молдови. У школах українська мова читається як предмет, українською мовою ведуться деякі програми на радіо і телебаченні, а Придністровський державний університет готує фахівців української мови та літератури.

Українська мова нерозривно пов'язана з українською культурою, масово поширена на селі і в невеликих містах півночі Придністров'я, залишаючись здобутком тільки вузьких прошарків у столиці. Українська інтелігенція, еліта повинні сприяти розбудові й розвитку молодій республіки. А підготувати молодь до виконання такої важливої місії повинна саме вища школа. Досягти цього нинішня школа може за умов підвищення рівня навчання мови, розв'язання багатьох методичних проблем, що постали перед учителями-словесниками на тлі реформування освіти і активного розвитку лінгводидактики як науки. Студентів, які вивчають українську мову, можна поділити на дві групи: російськомовні й українськомовні. Але ознаки двомовності наявні і в тих, і в інших. У перших тому, що вивчали українську мову, а в інших тому, що користуються нею в побуті. Більшість російськомовних студентів розуміють українську мову, сприймаючи її через радіо та телепередачі.

Головним завданням у процесі вивчення української мови студентами як офіційної є розвиток і формування в них мовленнєвих умінь і навичок з попереднім засвоєнням теоретичних основ. Цей процес буде ефективним за умови, якщо він будуватиметься на основі знань, умінь і навичок з рідної мови. Але подібність двох мов спричиняє їхнє змішування і викликає певні труднощі у засвоєнні української мови. Тому слід їх обов'язково врахувати, бо вони гальмують бажання спілкуватися українською мовою.

Оскільки в процесі вивчення української мови постійно діють явища переносу й інтерференції, то виникає необхідність переносити й інтерферувати факти, явища однієї мови на іншу. Широко використовуються прийоми міжмовного порівняння, в якому виділяють зіставлення і протиставлення. Міжмовне порівняння сприяє глибокому засвоєнню спіль-

ного й відмінного в обох мовах. Воно розвиває граматичне мислення у студентів, мовну орієнтацію, створює умови для успішного формування мовленнєвих умінь і навичок. Зіставлення дає можливість підкреслити спільне в системах двох мов на всіх рівнях їхньої структури. Його слід проводити, відштовхуючись від фактів рідної мови, і з ними порівнювати відповідні явища у спорідненій мові, а не навпаки, бо саме рідна мова служить опорою для другої, і треба привертати увагу студентів до фактів виучуваної мови.

Глибоке вивчення рідної мови створює великі можливості для розвитку мислення студентів, формування їхнього світогляду. Засвоюючи лексичне багатство, граматичну будову і стилістичні можливості рідної мови, вони вчаться будувати усні й письмові висловлювання, користуватися мовою в будь-якій життєвій ситуації. Формування соціально активної особистості передбачає розвиток мовленнєвого спілкування в діалектичній єдності двох його сторін — мовленнєвої діяльності і мовленнєвої поведінки, тобто єдності змісту і форми спілкування.

Щоб виховати спеціалістів з високим рівнем мовної культури, потрібні роки послідовної і цілеспрямованої роботи. Над цим працює весь викладацький колектив кафедри української філології Інституту мови та літератури Придністровського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, який готує фахівців української мови та літератури. У цьому світлі постає низка завдань: Як студенти мають ставитися до мови? Що стимулює їх бажання навчатися мови? У чому виявляється їх творчий підхід до навчання мови на сучасному етапі?

Вирішення проблеми набуття студентами українськомовної стійкості — справа не одного року. Щоб привчити молодь постійно в межах приватного та ділового спілкування говорити українською мовою, педагогічний колектив і насамперед викладачі мови враховують декілька основних внутрішніх факторів, що впливають на формування визначеної якості: мотивація, рівень національної самосвідомості студентів, етнічна самоідентифікація студентства.

Так на засіданнях кафедри неодноразово вивчаються, аналізуються та обговорюються питання по формуванню та розвитку культури мовлення студентів. Також постійно проводяться теоретичні семінари, практикуми серед викладачів по вдосконаленню усного та писемного мовлення. У функції викладачів-мовників закладено принципово нові завдання — стимулювати студентство до українськомовної стійкості, доносити до молоді проблемні питання, що торкаються функціонування рідної мови, заохочувати до спілкування українською мовою. На заняттях це має стати обов'язком кожного, у приватному спілкуванні — бажанням кожного. Виховні заходи, завдяки яким студентська молодь

прилучається до духовних цінностей українського народу, проводяться у процесі аудиторних занять або в позааудиторний час – це залежить від завдань, що їх викладач ставить перед собою.

Ефективним прийомом на заняттях з метою залучення студентства до спілкування українською мовою є й акцентуація уваги на обговоренні протягом 10-20 хвилин під час практичного заняття певної комунікативної теми, тобто поряд із лінгвістичною можна запропонувати тему з розвитку зв'язного мовлення. Студенти з відповідальністю та належним завзяттям готуються до викладу в аудиторії культурологічної теми. Такий вид роботи, окрім того, що залучає до спілкування, стимулює до викладу інформації правильно, логічно, відповідно до норм української мови на всіх рівнях.

У кожній конкретній ситуації, коментуючи мовний або літературний матеріал, викладач може зосереджувати увагу студентів на тих моментах, які найбільше сприяють їх духовному збагаченню, вихованню в душі патріотизму, формуванню національних світоглядних позицій, навчають самостійно мислити й приймати рішення, прищеплюють любов до рідної мови тощо.

Особливу увагу хочеться звернути на проведення щорічного конкурсу з української мови ім. Петра Яцика, адже це сприяє вихованню національної свідомості сучасної молоді, дає можливість реалізувати свій творчий потенціал кожному студентові.

Основне завдання вищих навчальних закладів ПМР – не тільки підготувати фахівців належного професійного рівня, а й відповідно вихованих громадян, які мають демократичний світогляд, почуття патріотизму, усвідомлюють свої права і свободи, поважають Конституцію ПМР, традиції та звичаї українського народу, його культуру, у яких уже сформовані національні світоглядні позиції і переконання, які бездоганно володіють українською мовою і ставляться до неї з належною повагою, прагнуть до моральної, духовної й фізичної досконалості, хочуть віддано й сумлінно трудитися на благо республіки. Водночас майбутні фахівці повинні толерантно ставитися до мов і традицій інших національностей в ПМР, вчитися жити в громадянському суспільстві.

Отже, ми маємо допомогти студентам поглибити і систематизувати знання, уміння і навички з української мови, навчити вільно володіти нею у професійно-виробничій діяльності та в діловому спілкуванні.

Література

1. Закон Придністровської Молдавської Республіки «Про мови в Придністровській Молдавській Республіці» /вступна частина/ Тирасполь, 1992.
2. Гумбольдт В фон. Избранные труды по языкознанию: Пер. с нем.: под ред. и с предисл. Г.В. Рамшвили. –Москва: Прогрес, 1984. – 400 с.
3. Кононенко П. Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості. Збірник наукових праць. – Львів : Сполох, 2006.
4. Пентиліук М.І. Вивчення української мови в школах з російською мовою навчання. – К.: Рута, 2000.
5. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроби педагогічної антропології // Вибрані педагогічні твори: 12 т. – Т.1. – К. 1. – К., 1982 – С.193-194.

Олександра Немировська
Південноукраїнський національний університет
імені К.Д.Ушинського

РЕАЛЬНІ АНТРОПОНОМІНАЦІЇ ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ АЛЮЗІЇ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі роману О.Гончара «Твоя зоря»)

Стаття присвячена розгляду реальних антропонімів у романі О.Гончара «Твоя зоря». Проаналізовано алюзивні, семантичні, функціональні особливості реальних антропонімів як компонентів художньої системи твору з урахуванням їх асоціативно-семантичних зв'язків.

Ключові слова: алюзія, асоціації, власні назви, індивідуальний стиль, реальні антропоніми, фонетичні, художній контекст.

Alexandra Nemirovska. Background onyms as the means of creation of the allusion in the artistic text (based on O.Honchar's novel «Your Dawn»)

The article is dedicated to the research of the background onyms in O.Honchar's novel «Your Dawn». Allusive, semantic and functional features of background onyms are analyzed as components of the imagery system together with their associative relations.

Key words: allusion, artistic context, association background onyms, individual style, proper names.

Сучасний розвиток духовного потенціалу людини тісно пов'язаний з актуалізацією його знань про оточуючий світ. Значна частина цих знань приходить у вигляді текстової інформації, вербалізованого опису світу. Це „знання в мові» [11:145] часто передається за допомогою художньої літератури, де мовні засоби підпорядковуються єдиній меті – художньо-естетичному зображенню картини оточуючої дійсності. Кожне слово в художньому творі „тісно злите з зображуваною картиною, образом чи

характером, завдяки чому воно набуває особливої емоційності й експресії» [5:48].

Вагому роль у побудові художнього цілого, закінченого мікросвіту, яким є художній твір, відіграє онімна лексика. Кожне власне ім'я (ВІ) є своєрідним мовним символом, що містить особливі психологічні й естетичні асоціації, потужну експресію й виразний конотативний потенціал. Серед інших розрядів і класів власних назв (ВН) особливе місце посідають фонові оніми – ВІ реальних історичних осіб, письменників, філософів, діячів культури й науки, імена персонажів світової літератури, назви загальновідомих творів [7:109]. У контексті творчості письменника зазначені оніми є важливим прийомом у побудові цілісного художнього контексту, окремих сюжетних ліній, у створенні характерів, є одним із визначальних деталей індивідуального стилю митця. „У художніх творах часто використовуються всесвітньо відома біблійна й міфологічна онімія, імена історичних та літературних персонажів (...). В їхній семантиці (...) виявляються супровідні конотеми, які розвинулись внаслідок тривалого використання цих імен у контекстах і які мають метонімічні якості» [6:14]. Кожне уживання такого ВІ пов'язане з конкретними авторськими настановами, необхідністю створити певний запрограмований ефект – активізувати потрібну енциклопедичну інформацію про відомих людей, виокремити якусь деталь, створити у читача певні психологічні й естетичні асоціації. Це стає можливим завдяки різноманітним „сугестивно-асоціативним можливостям історичного імені, так само і міфологічних, і літературних імен, що позначають такі поняття, які увиразнюються своєю певністю, довговічністю й широкою відомістю» [9:55].

Питання ролі фонових онімів (ФО) в художньому тексті (ХТ) було об'єктом інтересу багатьох дослідників, проте і досі в даному питанні немає єдиної точки зору. Однак більшість учених зазначає важливість вивчення ФО – „аналіз ономастикону художнього твору як одного із засобів текстотворення та індикатора індивідуального стилю письменника вимагає уваги до репертуару власних назв усіх типів ономаоб'єктів» [4:97], особливо ВІ „реальних чи легендарних осіб (...) що з тієї чи іншої причини тільки згадуються в літературно-художньому тексті» [1:22]. Кожна така ВН є своєрідним мовним символом, що містить особливі психологічні асоціації, алюзії, здатність утворювати певне емоційно-експресивне забарвлення, конотативні приращення.

Отже, з урахуванням **актуальності** зазначеної проблематики, **предметом** нашої розвідки стали реальні антропонімації (РА) у художній прозі О.Т.Гончара. Враховуючи обсяг статті, ми обмежилися лише останнім романом письменника – „Твоя зоря». **Метою** дослідження є визначення особливостей функціонування РА в романі, їхня роль у ство-

ренні певних алюзій, що допомагають глибше зрозуміти авторські ідейні настанови та його концепцію персонажів і цілого твору.

РА в романі „Твоя зоря» представлені досить широко; вони є важливими характеротворчими деталями, що, завдяки асоціативному „полю», яке починає діяти на певний персонаж чи сюжетну лінію, утворюють явні й приховані алюзії. Перш за все, це реальні антропонімії – ВІ державних діячів, керівників робітничого руху, інших історичних осіб: **Ілліч, Димитров, всесоюзний староста Петровський, Котовський, Патріс Лумумба, Герострат, Тамерлан, Галілей, Махно, генерал Шкуро**. Певна частина згадуваних історичних осіб пов'язана з лінією пам'яті і співвідноситься з епохою 20-30 рр. минулого століття. Це **всесоюзний староста Петровський**, що нагородив *Романа Винника* грамотою за успіхи в садівництві; **Димитров** у оповіді *Художника* про підпал рейхстагу; **Ілліч**, що асоціюється з *Миколою Васильовичем* – він, як **Ілліч**, теж сидів на осьмушці хліба [3:550]. Уживання зазначених ФО завжди є виправданим, логічним; закономірним є уживання ВІ **Махно** і **генерал Шкуро** в розділі про *Олексу-баламута* [3:374, 375]; свого ж товариша, підстриженого наголо, хлопці жартома називають **Котовським** [3:386].

ВІ реальних історичних осіб використовуються в романі для створення різноманітних алюзій, уживаються в мові різних персонажів, стосовно різних історичних періодів. Так, у зв'язку з руйнівними тенденціями *Мини Омельковича* вводиться ВІ **Герострат** як онімна алюзія між античністю і 20-30 роками 20 століття [3:437]; алюзивні паралелі виникають: між середньовіччям і вимушеним відреченням **Галілея** виникає у контексті бійки сільських жінок з *Миною*, який не хоче зректися „усупільнення худоби» [3:423]; вони також пов'язані з часами завоювань **Тамерлана** як пересторога усім завойовникам [3:387]; з 60-ми роками 20 ст. та вбивством **Патріса Лумумби** [3:612].

В оповіді про бурхливі роки революції та громадянської війни, про численних отаманів письменник уживає узагальнений апелюєтив „*ішли махни!*» [3:374], і замінює ВІ **Махно** описовим словосполученням „*сам той отаман патлатий із Гуляйполя*» [3:374].

А ВІ вигаданої історичної особи Асурбаніпал є місткою деталлю у характеротворенні Тамари Дударевич, демонструючи справжню глибину її знань: „*Подруги заздрили: поліглот! Дипломат, син дипломата! Майже як Асурбаніпал, син Асурбаніпала!*» [3:571].

Іноді на основі іменування реальної особи автор створює прізвисько. Так, зрадник-поліцей **Піп Гапон** – алюзивний натяк на священика, агента царської охоронки, що 9 січня 1905 року привів робітників під кулі царських посіпак.

Особливу експресію у контексті роману містить ВІ **Димитров**. Художник, передчуваючи майбутню воєнне лихоліття, тривожиться за своїх маленьких друзів: *„Дивлюсь я на вас: які ви ще юні!.. А звідти грізні заходять хмари (...) Он палять рейхстаг... Димитрова судять... О, вам ще буде та буде випробів, хлопці»* [3:517]. Так у невеликому абзаці, на тлі ВІ історичної особи автор створює об'ємний інформативний комплекс із розгалуженими алюзіями.

Насиченість контексту „Твоєї зорі» естетичними асоціаціями закономірно обумовлює уживання ВІ письменників, композиторів, художників, відомих персонажів світової літератури. Таке ВІ є досить вагомим компонентом онімного простору зі значним конотативним потенціалом. Перше місце в контексті твору посідають алюзії, пов'язані з ім'ям **М.В.Гоголя**. Ми зустрічаємо в романі і прямі посилання на **Гоголя**, його персонажі, мотиви, сюжетні колізії. На самому ж початку впадає в око інше – гоголівський рядок, який автор вкладає в уста головного персонажа **Кирила Заболотного**, що надає контексту неповторних барв: *„Дымом дымится над тобою дорога, гремят мосты...» Пригадуєш, у Гоголя? Багато хто любить дорогу, і я, грішний, теж люблю...»* [3:295].

Невипадково звертається О.Гончар і до творчості **Т.Шевченка**, його **„Кобзаря»**. ВІ поета зустрічається декілька разів, а в описі хати **Винниківни** згадується **портрет Шевченка в шапці**, очевидно, один із останніх автопортретів, де так контрастують козацький одяг і молодеча шапка з жовтизною змученого обличчя і страдницькими очима. Кілька разів згадується ВІ **Шевченко** у словосполученні кобзар Шевченка, асоціативно у зіставленні з бібліонімами **„Кобзар»** і **томик кобзаря**, що його завжди бере з собою в дорогу **Кирило Заболотний**. Так утворюється притишений, на перший погляд, напівтон-нюанс, штрих до створення образу головного персонажа.

На початку роману, в розділі-зачині „Забілили сніги» повержений ас Кирило Заболотний марить, уживаючи незнайомої мови. Виявляється, що на робітфаці він вивчав бенгалі: *„Рабіндраната Тагора сподівався читати в оригіналі, мріялось чути музику різних мов...»* [3:279]. Так вводиться у контекст ВІ видатного індійського письменника-гуманіста, поета-лірика Рабіндраната Тагора. Це ім'я створює у контексті особливі ідейно-естетичні асоціації, і навіть своїм звучанням воно створює незвичний ефект. Звернення О.Гончара до цього ВІ є глибоко продуманим – завдяки йому в контексті створюється об'ємність думки, подаються значні інформативні відомості, виникає цілеспрямована експресія, пов'язана із авторською концепцією.

Андрій Галактіонович, учитель із „дитячого палеоліту», „ще бувши студентом, ходив у **Ясну Поляну до графа Толстого** і мав з ним розмову» [3:433]. Особистість великого російського письменника своєрідно освітлює образ учителя, робить його причетним до пошуку правди і сенсу життя, до толстовського пошуку істини. А в мові **Валерія Дударевича** згадка про двох видатних письменників, вжита у формі апелювання, звучить різким дисонансом, що висвітлює суть персонажа: „В епоху вибуху знать (...) ви все товчете мені про якісь там містичні вигадки, про те, що колись, можливо, мало значення для пасторів та проповідників, **толстих та достоевських**, але сьогодні?» [3:613].

Давньогрецький поет-лірик **Анакреон** – протиставлення сучасності з її стресами й шумом. Заболотний та його друг-еколог слухають записане на магнітофон сюрчання степового коника: „У нехитрій цій музиці нервовий наш вік шукає для себе заспокоєнь (...) **Анакреон** чи хтось інший з античних поетів навіть оду склав на честь такого, мабуть, найменшого в світі музики» [3:560-561].

ВІ **Герберта Уеллса**, англійського фантаста, породжує цілу гаму асоціацій, в першу чергу, з його романом „Війна світів», а звідти – перегук з нашою сучасністю, загрозою космічних війн. Заболотний фантазує, мріючи створити розвінчувальний фільм про руйнівну сучасність, який б він назвав „**Астероїд**». В дусі **Уеллса**» [3:469].

ВІ видатних композиторів **Шопен** і **Бах** уживаються в різних мікроконтекстах, утворюючи різні алюзії. ВІ польського композитора контрастує зі світом капіталу, і письменник вводить його у контекст з метою протиставлення чарівної музики **Шопена** заокеанському хайвею з його хижацькими законами „**Це вони дають класику** (Шопена. – О.Н.), пояснює Ліда, – **для заспокоєння нервів водіям**» [3:358]. З іншою метою вводиться у контекст ВІ **Бах**, створюючи майстерно переданий звукозапис грозової ночі в степу: „**Ох, як гриміло! Ото була музика, ото Бах!**» [3:278]. Фоносимволіка **бах** – **Бах** викликає асоціації з творчістю видатного німецького композитора, з величчю органної поліфонії та величчю грозової ночі.

Одна з сюжетних ліній роману присвячена темі *слов'янської Мадонни*, і автор закономірно звертається до ВІ видатних живописців та світових шедеврів, що також утворюють місткі алюзії.

На початку роману автор вводить три ВІ: **Ван-Гог**, **Сезанн** та **Леонардо**. Імена двох перших, ужиті в множині та з відповідними настановами, потрібні автору як місткий алюзивний штрих у тематичній лінії *Мадонни* і для різкого розмежування персонажів-антиподів – *Дударевича* й *Заболотного*: „... *знати за сотні міль, щоб тільки глянути на*

якусь там *фальшиву Мадонну* (...) Скільки тих підроблених **Ван-Го-гів та Сезаннів** зараз блукає по світу!» [2:315].

ВІ **Леонардо** пов'язане з іншим контекстом і викликає інші асоціації – воно пов'язане з *красою тієї сліпучої Винниківни, чарами її вражаючої усмішки*, натяком на загадкову посмішку *Джоконди*. Так уже в одному з початкових розділів роману автор намалював асоціації, що викликають іменування *Джоконда – Винниківна – Мадонна*, зв'язавши їх воєдино, випереджуючи онімними прийомами лінію *Винниківна – Художник – Слов'янська Мадонна: „Для нас вона теж (...) поставала в чарах вражаючої, надто ж для дітей, краси, у сяйві тієї незрівняної усмішки, що на неї, здається, звернув би увагу й сам Леонардо...»* [3:360].

У процесі розгортання контексту автор знову вдається до ВІ живописців. Це один з кращих розділів до тематичної лінії Мадонни. В одному мікроконтексті – низка ВІ: **Рубльов і Кранах**, *Художник з його Мадонною з дитям під яблунею й жіноча голівка на порцеляновій тарелі роботи невідомого майстра* [3:472]. Все це є додатковими штрихами до образу Мадонни. Причому даний розділ закономірно закінчується оповіддю про рятування Мадонни у закинутій штольні. Мадонна роботи видатного майстра, врятована воїнами, тісно пов'язана з онімною лінією *Мадонни – Винниківни роботи художника з Козельська*. Безіменний *Художник* – головний персонаж вставленого розділу-зачину до другої частини роману, його картина з зображеною на ній *Винниківною з донькою на руках*, її опис і назва – *Слов'янська Мадонна*, порівняння з шедевром *Луки Кранаха „Мадонна під яблунею»*, смерть *Художника*, в якого на грудях було знайдено його улюблене полотно – все це так або інакше пов'язане з лінією Мадонни. ВІ **Репін, Куїнджі, Мікеланджело, Кранах** також беруть участь у створенні чіткої тематичної лінії *Винниківна – Мадонна під яблунею – Слов'янська Мадонна – невідомий Художник – подорож до Мадонни в Арт-музеум*.

Розповідь про *Художника* в розділі-зачині автор пов'язує з ВІ **Мікеланджело, Лука Кранах**. Але вживаються ці імена в дещо трагічному аспекті – письменник оповідає про чудакуватість *Художника*, його плани й сподівання: „... *похвалявся, що дістав нарешті замовлення, від якого не відмовився б й Мікеланджело: буде розмальовувати стелю і надвітарну частину колишнього монастиря»* [3:514]; „*З усіх Мадонн тільки в Луки Кранаха є вкомпонована так – під яблунею. Одначе в мене, я вважаю, вона вдаліша вийшла»* [3:518].

Наприкінці твору ВІ **Мікеланджело і Джорджоне** поглиблюють тему контрасту, несумісності світу прекрасного з маніакальністю і руйнівною суттю капіталістичного світу. Тема прекрасного, лінія *Мадонни* видатних майстрів переплітається з темою перестороги людству: „*Якийсь маніяк*

порізає „Мадонну під яблунею»... Юнака це зовсім не здивувало, адже такі випадки, на його думку, цілком у дусі часу. У Римі від руки вандала зазнала пошкоджень навіть „Піста» Мікеланджело...» [3:530]. В контр-растах-пересторогах ВІ художників отримують особливої експресії, яке багато в чому сприяє висвітленню ідейної спрямованості твору.

ВІ персонажів світової літератури в романі тісно співвідносяться з характерами персонажів і, поряд з РА, стають виразними конотемами. Так, в мові Миколи Васильовича Духа уживається апелятивне словосполучення *ці наші юні Гавроші* – асоціації з *Гаврошем Тенардьє*, героєм роману Віктора Гюго, адресовані *Кирику Заболотному* та *його другу*, на яких ще чекає випробування війною [3:435].

Лірична оповідь про святе подружжя – *Клима* та *Химу* – посилюється уживанням ВІ *Дон-Кіхот*. Підкреслюючи зовнішню й внутрішню схожість з персонажем Мігеля Сервантеса, ВІ стає проявником шляхетності *Клима*, його чудакуватості й духовної краси [3:354].

Письменник також порівнює з *донкіхотами* *Кирика* та *його друга* й тоді, коли йому треба підкреслити зовнішню подібність: „На дорозі нікого, попереду нас рухаються лише дві наші власні тіні, жердинясті, довготелесі, мов *донкіхоти*» [3:473]. Однак зовнішня схожість лише відтіняє й підкреслює духовну красу цих персонажів.

Численні апелятиви утворено від ВІ персонажів: мчать по дорозі сучасні *донкіхоти* й сучасні *гамлети*, *собакевичі* [3:299]; *одисеї* й *сирени* [3:464]. На цей процес – апелятивацію ВІ персонажів-типів указував ще В.В.Виноградов: „Образи персонажів, створені видатними художниками слова, перетворюються у загальні назви літературного мовлення» [2:74]. Така деонімізація є суттєвою прикметою онімного простору роману О.Гончара „Твоя зоря». „Могутня сила художнього слова робить вигаданий образ типом, який вгадується в багатьох людях (...) Так ім'я, що називає літературний персонаж, стає загальною назвою» [10:224-225].

Таким чином, РА у романі О.Гончара „Твоя зоря» сприяють утворенню цілої низки алюзій, конотативних прирощень за співвіднесеністю, вони також несуть енциклопедичну інформацію. Вони є місткими, промовистими, лаконічними деталями художнього контексту, що надають потрібну інформацію, вибудовують різноманітні асоціації-паралелі й контрастні протиставлення, створюють відповідний ефект. РА у контексті роману є чинниками „ефекту достовірності» [8:113] і надають контексту виразності, відповідності описуваним подіям, а також яскравих конотативних нашарувань та емоційно-експресивної забарвленості.

Література

1. Белей Л.О. Українська літературно-художня антропонімія кінця 18-початку 20 ст.: Автореф. дис. ... докт. філол. наук / Л.О.Белей. – Ужгород, 1996. 393 с.
2. Виноградов В.В. Проблемы русской стилистики / В.В.Виноградов. – М.: Высшая школа, 1981. – 320 с.
3. Гончар Олесь. Твори: У 7-ми т. Т.7: «Собор. Твоя зоря» / О.Гончар. – К.: Дніпро, 1988. – 656 с.
4. Гриценко Т.Б. Ономастикон художнього тексту як об'єкт цілісного аналізу / Т.Б.Гриценко // Щорічні записки з українського мовознавства. Вип. 6– Одеса: ОГУ, 1999. – С.92-98.
5. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи А.И.Ефимов. – М.: Наука, 1961. – 234 с.
6. Калинин В.М. Литературная ономастика или поэтика онаима: Методические указания к спецкурсу для студентов филологических факультетов. – Донецк: ДНУ, 2002. – 39 с.
7. Лукаш Г.П. Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка: Дис. ... канд.. філол. наук / Г.П.Лукаш. – Донецьк, 1997. – 178 с.
8. Лукаш Г.П. Структурно-семантична організація онімної лексики художнього тексту / Г.П.Лукаш // Питання сучасної ономастики. – Дніпропетровськ, 1997. – С113-114.
9. Михайлов В.Н. Р системе лингвистического анализа ономастической лексики в художественной речи / В.Н.Михайлов // Методика преподавания русского языка и литературы. – Вып. 14. – К.: Вища школа, 1981. – С.101-111.
10. Никонов В.А. Имя и общество / В.А.Никонов. – М.: Наука, 1974. – 280 с.
11. Роль человеческого фактора в языке. – М.: Наука, 1988. – 247 с.

Тетяна Окуневич
Херсонський державний університет

КОМУНІКАТИВНА ОСНОВА В НАВЧАННІ РІДНОЇ МОВИ

Стаття присвячена питанням розвитку комунікативної компетенції учня, яка виявляється в сукупності знань умінь і навичок, сформованих у процесі навчання української мови.

Ключові слова: комунікативна основа навчання, мовна компетенція, мовленнєва компетенція, соціокультурна компетенція, комунікативна компетенція, мовленнєво-комунікативні вміння.

Tetyana Okunevich. Communicative basis in the studies of the mother tongue

The article is devoted to the development of the communicative competence of the learner, which manifests itself in the body of knowledge, skills and habits formed in the pattern during learning the Ukrainian language.

Keywords: communicative basis of learning, language competence, verbal competence, sociocultural competence, communicative competence, speech and communication skills.

Участь особистості в суспільних процесах, задоволення власних практичних потреб значною мірою залежить від здатності до ефективної комунікації. Через пізнання і спілкування людина впливає на дійсність, змінює її, реалізує свої творчі можливості в усіх сферах життя, тому пріоритетною в наш час стає проблема навчання рідної мови на комунікативній основі як провідного компонента у структурі загальної підготовки й розвитку особистості. Згідно основних положень чинної програми загальноосвітня школа має забезпечити формування комунікативної особистості— людини, яка, володіє вміннями й навичками віль-

но, комунікативно доцільно користуватися засобами української мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо).

Комунікативна особистість – це особистість, яка розглядається з погляду її готовності до мовленнєво-комунікативної діяльності, що виявляється в розвитку комунікативної компетенції учня.

Головна мета навчання української мови полягає у формуванні в учнів комунікативної компетенції, що ґрунтується на комунікативних вміннях, сформованих на основі мовних знань, умінь і навичок.

Формування комунікативних умінь і навичок – одна із провідних проблем методики навчання мови, яку досліджували О.Біляєв, М. Бунаков, Ф. Буслаєв, В. Водовозов, Я. Грот, М.Пентиліук, О. Потебня, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Ф. Фортунатов, Н. Марецька та інші. Учені вбачали мету навчання рідної мови у формуванні комунікативної компетенції, що має глибокі історичні корені й залишається актуальним і в нашому сьогоденні.

Вище викладене окреслило мету пропонованої статті – проаналізувати особливості процесу формування комунікативної компетенції учнів основної школи. Завданням – є спроба дослідити компоненти комунікативного змісту навчання учнів на уроках української мови.

Основне завдання сучасного вчителя-словесника – підготувати учнів до спілкування в реальних життєвих ситуаціях, навчити їх здобувати знання самостійно з метою вдосконалення в галузі обраної майбутньої професії. Саме на уроках української мови вчитель повинен формувати в учнів уміння і навички україномовного спілкування, передбачити досягнення ними такого рівня комунікативної компетенції, який був би достатнім для здійснення спілкування у певних комунікативних сферах.

Розвиток комунікативної компетенції залежить від соціально-культурних і соціолінгвістичних знань, умінь і навичок, які забезпечують розвиток особистості учня, входження в соціум і сприяють її соціалізації в новому суспільстві.

Компетенція – (від лат. *Competentis* – здатний) – це сукупність знань, навичок, умінь, сформованих у процесі навчання мови; суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини [6]. За означенням Міжнародного департаменту стандартів навчання, компетентність визначається як спроможність кваліфіковано проводити діяльність, виконувати завдання або роботу. Це поняття вміщує певний набір знань, навичок і ставлень, що дають змогу ефективно працювати в певній діяльності, як здатність застосовувати знання і вміння.

На думку Д Хаймса, компетенція – це не тільки володіння грамати-кою й словником, а й знання умов, ситуацій, в яких відбувається мо-вленнєвий акт [11]. Компетенція виявляється в сукупності тих знань, умінь і навичок, що формуються у процесі навчання української мови й забезпечують її опанування.

Разом з тим, Ф.Бацевич зазначає, «що індивід, крім знання мови, мусить уміти використовувати її в конкретному контексті й ситуації, тобто володіти комунікативною компетенцією – «сукупністю знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також знань вербальних і невербальних засад інтеракції, умінь її ефективного застосування у конкретному спілкуванні в ролі адресанта і адресата». [1:124].

О.Казарцева вважає, що «комунікативна компетенція – це знання, вміння і навички, необхідні для розуміння чужих і породження власних програм мовної поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуацій спілкування. Вона містить у собі: знання основних понять лінгвістики мови (мовленнєві знання) – стилі, типи, способи зв'язку речень у тексті тощо; вміння і навички аналізу тексту, і, нарешті, власне комунікативні вміння – вміння і навички мовного спілкування стосовно різних сфер і ситуацій спілкування, з урахуванням адресата, мети» [3].

Відповідно до принципів єдності навчання, виховання й розвитку, гуманізації й демократизації освіти С.Караман виділяє чотири типи компетенцій: мовну, мовленнєву, соціокультурну і функційно-комуніка-тивну[4]. Їх зміст розкрито в Державному стандарті базової і повної за-гальної середньої освіти. Мовна компетенція визначається загальноп-рийнятими орфоепічними, лексичними, словотворчими, граматичними, стилістичними нормами.

Мовленнєва компетенція – це вміння адекватно й доречно практич-но користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби вираз-ності мовлення.

Соціокультурна компетенція визначається рівнем знань з національ-ної культури (звичаї, традиції, література, мистецтво тощо), з історії, географії, економіки, державного устрою.

Т. Колодько, досліджуючи проблему формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів іноземних мов, на основі системного підходу розглядає її як своєрідну цілісну систему взаємопов'язаних компонентів: країнознавчу, лінгвокраїнознавчу, соціолінгвістичну компе-тенції [5:11].

Країнознавча компетенція – це здатність особистості усвідомлювати знання про народ – носія мови, національний характер, суспільно-державний устрій, особливості побуту, традиції, звичаї, здобувати знання в галузі освіти, культури.

Лінгвокраїнознавча компетенція являє собою здатність особистості учня сприймати, аналізувати, оцінювати й використовувати одержані відомості про країни світу через ознайомлення з їхніми мовами, з'ясування належності мов до певної мовної групи, сім'ї; здатність сприймати мову в її культуроносії функції, з національно-культурними особливостями, а також включає знання мовних одиниць, у тому числі з національно-культурним компонентом семантики, і вміння використовувати їх відповідно до соціально-мовленнєвих ситуацій [5].

Комунікативна компетенція – комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування.

С. Омельчук під комунікативною компетенцією розуміє сукупність знань про спілкування, умінь і навичок, потрібних для сприймання чужих і побудови власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам і ситуаціям спілкування [9: 3].

Деяко по-іншому трактують поняття комунікативних мовних компетенцій «Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти». Комунікативна мовна компетенція складається з трьох чинників – лінгвістичного, соціолінгвістичного та прагматичного [2: 9].

Лінгвістична компетенція має традиційне визначення, а соціолінгвістична – пояснюється як знання маркерів соціальних відносин (привітання, прощання, форми звертання, подяки тощо), правил ввічливості, виразів народної мудрості, відмінностями між варіантами мови під час вживання її в різних контекстах, діалектних та акцентних відмінностей і вміння доречно використовувати ці знання у процесі спілкування, вона є релевантною із соціокультурною компетенцією.

Прагматична компетенція представлена в кількох різновидах: 1) дискурсивна (уміння організувати, структурувати та укласти повідомлення); 2) функційна (уміння використовувати та здійснювати в процесі спілкування комунікативних мікро– та макрофункцій, тобто надавати і проводити запит фактичної інформації; виражати своє ставлення до різних фактів під час спілкування, спонукати до певних дій; описувати, розповідати, коментувати, пояснювати, вимагати, аргументувати, переконувати, спростовувати тощо); 3) компетенція програмування мовлення (уміння узгоджувати висловлювання відповідно до інтерактивних і трансактивних схем).

Таким чином, формування комунікативної компетенції, на нашу думку, спрямоване на розвиток культури мовленнєвого спілкування, завоювання мовленнєвого етикету та етичних норм спілкування.

Окрім зазначених компетенцій С.Караман особливого значення надає формуванню в учнів функційно-комунікативної компетенції, яка визначається вміннями використовувати мовні засоби в межах функційних стилів [4].

До сьогоднішнього часу досить поширеним був погляд на мовленнєву основу навчання мови, як пріоритетний засіб формування мовленнєвої компетенції учнів, але новий час вимагає перегляду традиційних поглядів. У процесі реалізації мовленнєвої змістової лінії, як зазначається в Концепції мовної освіти в Україні, удосконалюються вміння, що становлять основу мовленнєвої компетенції учнів [6]: уміння адекватно сприймати на слух діалог і монолог, що передбачає зосередження уваги на осмисленні висловлювання; уміння користуватися різними видами читання; свідомо ставитися до вибору, що читати; усвідомлювати мету читання, орієнтуватися, кому адресований текст; оцінювати сприйнятий текст; виділяти головне і другорядне; уміння вести діалог з дотриманням вимог українського мовленнєвого етикету в різних життєвих ситуаціях; уміння створювати усні монологічні висловлювання; створювати письмові тексти різних стилів, типів і жанрів мовлення.

Ці мовленнєві вміння, як зазначено в Концепції, є підґрунтям, на якому формуватимуться найзагальніші мовленнєві вміння [6], які, на думку М.Пентиліук, є здатністю мовця виконувати мовленнєві дії відповідно до комунікативних умов і мети спілкування [6]. Вони відображають рівень сформованості комунікативних дій і є критерієм розвинутого мовлення учня. Тому, можна стверджувати, що рівень сформованості в учнів саме мовленнєво-комунікативних умінь і є найбільш точним та реальним показником ефективності вивчення будь-якої теми на уроках рідної мови.

Проблемі формування мовленнєво-комунікативних умінь школярів присвятили свої дослідження Н.Веніг, Л.Давидюк, Г.Демидчик, М.Казанджисєва, Р.Мельникова, Г.Михайловська, М.Пентиліук та ін. Найоптимальніше визначення цих умінь запропоноване Г.Михайловською: „це творчі вміння, які включають у себе сукупність комунікативно-мовленнєвих дій, спрямованих на сприймання, відтворення і створення висловлювань в усному (діалогічному та монологічному) і писемному мовленні відповідно до вимог ситуації спілкування» [7: 41].

М.Пентиліук вважає, що мовленнєва компетенція – поняття комплексне, яке „включає систему мовленнєвих умінь, що слугуватимуть учням для спілкування в різних життєвих ситуаціях. Мовленнєва компетенція кожної особистості виявляється у виробленні умінь користувати-

ся усною і писемною літературною мовою, багатством її виражальних засобів залежно від мети і завдань висловлювання та сфери суспільного життя» [10:9].

Слідом за М.ПентилюкА.Нікітіна у своїх дослідженнях запропонувала модель мовної особистості, у якій виділила такі типи компетенцій: мовну, предмету, прагматичну, мовленнєву та комунікативну. Під мовленнєвою компетенцією дослідниця розуміє «уміння застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями, адекватними меті спілкування, що виявляється у володінні учнями мовленнєвими вміннями й навичками на основі засвоєних мовленнєвознавчих понять», а під комунікативною –«сукупність знань про спілкування, умінь і навичок потрібних для розуміння чужих та побудови власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам і ситуаціям спілкування» [8: 61-65].

Погляди А.Нікітіної є актуальними, але оскільки найважливішим складникам мовленнєвої компетенції є комунікативна основа навчання, тому більш слушно, на наш погляд, уживати поняття «мовленнєво-комунікативні вміння», в основі якого лежить концептуальне положення про нерозривність комунікації й мовлення.

Розвиток мовленнєво-комунікативних умінь учнів є фундаментальною для методики навчання української мови, адже шкільна мовна освіта має не тільки давати знання, формувати вміння й навички, а й забезпечувати належний рівень комунікативної компетенції.

Ефективність формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів основної школи значною мірою залежить від застосування методів навчання, серед яких, за класифікацією О.Біляєва, провідне місце займає метод вправ. Проблемі відбору вправ, спрямованих на мовленнєвий розвиток учнів, присвячено низку праць з методики викладання рідної мови (М.Баранов, Є.Голобородько, С.Караман, В.Мельничайко, Г.Михайловська, Н.Пашківська, М.Пентилюк, Л.Скуратівський, М.Успенський, Г.Шелехова та ін.).

Запропонована науковцями система вправ (конструктивних, мовленнєвих і комунікативних), спрямована на оволодіння учнями основної школи мовленнєво-комунікативними вміннями, зокрема, правильно будувати зв'язні висловлювання (усно й письмово) відповідно до комунікативного завдання з урахуванням ситуації спілкування.

Серед усієї сукупності вправ для здійснення мовленнєвого спілкування важливими є комунікативні вправи, які формують увесь комплекс мовленнєво-комунікативних умінь і навичок, необхідних у продуктивній комунікативній діяльності: творчі диктанти і перекази, ситуативні вправи, побудовані на основі реальної чи спеціально створеної мовленнєвої ситуації.

Отже, всі компоненти комунікативної компетенції взаємопов'язані між собою, проте між мовною і мовленнєвою існує найтісніший, який зумовлений тим, що мовленнєві вміння й навички ґрунтуються на знаннях мовної системи і формуються поступово, відповідно до вироблених мовних умінь, як засобу пізнання навколишнього світу, засвоєння норм спілкування, самоствердження школяра як мовної особистості.

Література

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С.Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004.
2. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. — Відділ сучасних мов, Страсбург. — К. : Ленвіт, 2003. — 262 с.
3. Казарцева О.М. Культура мовного спілкування: теорія і практика навчання : учеб.пос. / О.М. Казарцева, – М., 1998.
4. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії: навч. пос. для студ. вищих закладів освіти / С. О.Караман. – К. : Ленвіт, 2000.
5. Колодько Т.М. Формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. ... к. пед. н. / Т.М. Колодько. – Київ, 2005.
6. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Кол. Авторів за ред. М.І.Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009.
7. Михайловская Г. Теория и практика формирования коммуникативно-речевых умений у учащихся 5-9 классов в процессе изучения русского языка / Г.Михайловская : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – К., 2001.
8. Нікітіна А. Актуалізація категоріальних понять тексту як важливий чинник формування мовної особистості / А.Нікітіна // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Херсон, 2002. – Вип. 31.
9. Омельчук С. А.Формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів основної школи на завершальному етапі вивчення синтаксису : автореф. дис..... к. пед. н. / С.А.Омельчук – Київ, 2003.
10. Пентилюк М.І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови / М.І.Пентилюк // Укр. мова і літ. в шк. – 1999. – № 3. – С. 8 – 10.
11. Хаймс Д. Етнографія речі / Д.Хаймс // Новое в лингвистике. Вып. VII. – М., 1975.

ЖІНОЧІ ІМЕНА В УСНОМУ МОВЛЕННІ

У статті розглядається проблема варіантності особових імен на матеріалі жіночого іменника Косівщини. Визначається суфіксація як основний спосіб творення неофіційних варіантів жіночих імен та з'ясовується значення суфіксів.

Ключові слова: регіональна антропонімія, варіанти імен, суфіксація, конотація суфіксів.

Svetlana Pavelko. Female names in speaking

In the article we consider the problem of variability of personal names on the material of female noun in Kosivshchyna. Suffixes are defined as the main way of creating informal versions of female names and we find out the value of suffixes.

Key words: regional anthroponymy, options names, suffixes, suffixes connotation.

Однією з характерних ознак особових імен є їх здатність багатоманітно варіюватись. Найактивніше варіанти використовуються у розмовно-побутовій сфері, рідше – в офіційній. Поява варіантів імен – це живий словотворчий процес, який ніколи не припиняється. Поки існує ім'я, доти будуть існувати і його варіації, які допомагають людині висловити найтонші почуття до іншої особи, свою приязнь чи відразу, симпатію чи антипатію. Як зауважує О.Ю. Карпенко, «повнота почуттів вимагає повноти форми, різноманітності засобів вираження» [6:19]. Крім того, варіанти імен якоюсь мірою компенсують нечисленність сучасного офіційного іменника і залишаються одним із важливих джерел його по-

повнення. П.П. Чучка вважає, що для дослідника антропонімії «вихідним пунктом завжди мусить бути народно-розмовна система, оскільки саме вона є першоосновою всього. Офіційна ж система великою мірою штучна, особливо в тих випадках, коли вона перенесена з одного діалекту на інший чи, тим більше, з одної мови на іншу» [16:18].

Проблема функціонування варіантів особових імен висвітлюється у працях П.П. Чучки, І.Д. Сухомлина, І.І. Ковалика, Г.Ф. Шила, Л.В. Кракалії, О.Ю. Карпенка, Т.Д. Космакової, С.Є. Панцьо. Варіантність антропонімів на різних рівнях української мови розглядається у кандидатській дисертації Л.О. Белея. Також цьому питанню присвячені розвідки молодих учених: Т.В. Буги, О.В. Черноус, С.К. Богдан, Г.В. Бачинської, О.Г. Нестерчук. Та все ж у цій сфері є ще ряд актуальних питань: потребує детального вивчення процес творення та функціонування народнорозмовних іменних варіантів на рівні регіональних антропонімічних систем.

Кожен регіон, кожна місцевість мають свій антропонімікон та свою специфіку найменування. Метою нашого дослідження є аналіз жіночих неофіційних найменувань, що побутують на Косівщині Івано-Франківської області. У зв'язку з цим основними завданнями розвідки є: 1) встановити якісний склад гуцульських варіантів жіночих імен; 2) проаналізувати структуру народнорозмовних варіантів; 3) розглянути особливості суфіксального способу даних онімів.

Варіанти імен, групуючись навколо свого стрижневого компонента, утворюють синонімічні ряди. Характерною особливістю таких рядів є наявність у них живомовних варіантів імен як з різноманітними суфіксами для вираження емоційно-експресивних відношень: **-к(а)**, **-очк(а)**, **-ечк / єчк(а)**, **-оньк(а)**, **-еньк / -єньк(а)**, **-ус / -юс(я)**, **-ун / -юн(я)**, **-уськ(а)**, **-ичк(а)**, **-ічк(а)**, **-ок**, **-ин(а)**, **-уш / -юш(а)**, **-ушк / -юшк(а)**, так і з різними за своїм складом твірними основами: *Анастасія – Туня; Василина – Сюта; Ганна – Нуця; Гафія – Гапка; Євдокія – Доця, Дуся; Катерина – Кася; Марія Муся; Олександра – Леся, Саша; Параска – Пазуня, Паюта*. На думку І.І. Ковалика, «у цьому саме виявляється своєрідна характерна відмінність здрібніло-пестливих форм особових імен від таких же форм загальних назв, в яких звичайно послідовно збережена одна і та ж вихідна словотворча повна (чи скорочена) основа» [7: 219-220].

Залежно від кількості варіантів, що входять до синонімічного ряду, він може бути ширшим чи вузьким. Та, як зауважує Т.В. Буга, «...число вживаних у говірці варіантів підрахувати не можливо, оскільки кожного дня можуть виникати нові оцінні імена, одні з яких закріплюються і з часом набувають популярності у говірці, а інші використовуються лише окремими індивідами» [4: 23].

Найпопулярнішими жіночими іменами на Косівщині є *Марія, Ганна, Олена, Параска, Ольга, Ксеня (Оксана), Наталія, Анастасія (Настя), Катерина*, тому вони утворюють найбільшу кількість варіантів, а отже, і найколеритніші синонімічні ряди.

Більшість іменних варіантів утворюється за допомогою трьох типів морфологічного словотворення: 1) суфіксального, 2) регресивного або усічувального, 3) регресивно-суфіксального.

За словами І.І. Ковалика, «основні тенденції в процесі творення здрібніло-пестливих форм особових імен в українській мові, як і в інослов'янських, виявляються переважно в явищах їх суфіксації, і набагато рідше виступає так званий регресивний спосіб словотворення» [7: 217]. Цю думку підтримують й інші дослідники [10: 15; 2: 12; 1: 200; 15: 200; 5: 106].

Для творення здрібніло-пестливих варіантів жіночих імен на досліджуваній території використовуються різноманітні суфікси, які можуть додаватися як до повних імен, так і до їх усічених варіантів. Найбільш продуктивним є суфікс *-к(а)*: *Ан(ь)ка, Афійка, Богданка, Валька, Васулінка, Васютка, Генка (варіант імені Євгенія), Данка (від Богдана), Дарійка, Доцька, Дунька, Євгенка, Женька, Зорька, Йванка, Калинка, Каська, Марі(й)ка, Настка, Настунька, Пазинка (Пазина – Параска), Паютка (Паюта – Параска*; такі варіанти цього антропоніма поширені в селах *Снідавка, Річка, Соколівка, Яворів, Трач та ін.), Ромка, Рузька, Санка (Оксана), Сенька (Ксеня), Солом(ій)ка, Тукенка (Тетяна), Тунька (Туня – Євдокія і Туня – Настя – Анастасія)*. Суфікс *-к-* найактивніший в іменнику української мови, він поєднується майже з усіма іменами (із загальними назвами також). Високу продуктивність цього форманта при творенні розмовно-побутових варіантів засвідчують лінгвістичні дослідження вчених-ономастів [7: 222; 5: 106; 8: 56; 3: 33; 12: 193].

У деяких іменах суфікс *-к(а)* втратив здрібніло-пестливий відтінок і одержав нейтральне забарвлення: *Іванка, Меланка, Мілька, Наталка, Параска, Славка, Дарка, Данка, Дзвінка, Ольга, Сенька та ін.* Перші шість імен на Косівщині в актових книгах про народження часто фіксуються як офіційні, що рівноправно співіснують з їх повними формами – *Іванна, Меланія, Емілія, Наталія, Парасковія, Ярослава (чи Дзвенислава, Зореслава, Мирослава, Мстислава, Ростислава, Станіслава)*. Словник «Власних імен людей» [13] серед названих антропонімів подає тільки три як такі, що мають нормативно-офіційні варіанти – *Наталія, Наталя, Наталка* (с. 164); *Меланія, Мелана (Меланка, Маланка, Маланна, Мелашка, Малашка)* (с. 162); *Парасковія, Параскева, Параска* (с. 172).

Ще одна особливість цього типу суфіксального утворення – втрата окремими варіантами імен передсуфіксального *-й*: *Гафійка – Гафіка, Марійка – Маріка, Надійка – Надіка*, а також звукосполучення *-ій*: *Соломійка – Соломка, Софійка – Софка*. Таке явище спостерігається і в східних говорах Закарпаття. П.П. Чучка вважає, що «причиною цього може бути румунський або угорський вплив, але може бути пояснене й особливостями місцевої фонетичної системи» [16: 74].

Двоморфемні суфікси *-очк(а)*, *-ечк /-єчк(а)* також дуже продуктивні. Вони служать для вираження вищої міри пестливості чи здрібності. Антропоніми з такими компонентами найчастіше використовують у сімейному колі батьки, близькі родичі, звертаючись до дітей, підлітків: *Анночка, Дзвениславочка, Калиночка, Рогнідоочка, Юстиночка; Гафієчка, Емілечка, Зоєчка, Ксенечка, Ма(й)єчка, Орисечка, Соломієчка, Тодосечка*.

Складні суфікси *-оньк(а)*, *-еньк* в іменних варіантах виражають пестливість з особливим відтінком інтимності, ніжності, прихильності: *Василинонька, Калинонька, Мирославонька, Роксоланонька, Русланонька, Юстинонька; Олесенька, Тодосенька*. Процес нанизування здрібніло-пестливих суфіксальних елементів на словотворчу основу особових імен з метою вираження найвищого ступеня здрібності чи пестливості ріднить структуру здрібніло-пестливих імен із такою ж ступінчатою здрібніло-пестливою будовою загальних здрібніло-пестливих слів [7: 221].

Широко живаються суфікси *-ик*, *-чик*, за якими закріпився також вищий ступінь пестливості, рідше – здрібності; додаються до основи повного або ж усіченого імені та до основи демінутива: *Валюсик, Владзик, (від Володимира), Ладзик (Володимира), Нусик (Нуся – Ганна), Полюсик, Сютик (Сюта – Васюта – Василина); Данчик (Богданна), Іванчик (Іванна), Іленчик (Олена), Мільчик (Емілія), Тоньчик (Тоня – Антоніна), Туньчик (Туня – Настуня – Анастасія)*. У сучасній українській мові ці ж форманти активно використовуються і в апелятивах на позначення здрібності та позитивної суб'єктивної оцінки: *братик, котик; крайчик, хлопчик*.

Серед жіночих здрібніло-пестливих імен наявні утворення з суфіксами *-ус'(-юс-)*, *-ун(-юн-)*. Характерною ознакою таких варіантів є те, що вони мають паралельні закінчення *-я*, *-і*: *Богдануся – Богданусі, Ган(н)уся – Ган(н)усі, Дануся – Данусі, Іннуся – Іннусі, Мартуся – Мартусі, Наталуся – Наталюсі, Оксануся – Оксанусі, Павлуся – Павлусі*. Суфікс *-ун(-юн-)* приєднується переважно до основи демінутива: *Валюня – Валюні, Васюня – Васюні, Іруня – Іруні, Касуня – Касуні, Катуня – Катуні, Любуня – Любуні, Настуня – Настуні, Олюня – Олюні*. Поява

тут флексії *-і* є виключно фонетичноюгуцульською зміною: у гуцульських говірках ненаголошене *а* після м'якого приголосного має тенденцію підвищуватися до *і*. Інколи ці суфікси можуть ускладнюватися ще формантом *-к*: *-ус' + -к = -уськ(-юс' + -к = -юськ-)*; *-ун' + -к = -уньк(-юн' + -к = -юньк-)* – *Гануська, Олюська, Оксануська; Васюнька, Галюнька, Ірунька*. Багато з таких утворень, наприклад, *Гануся, Катруся, Мартуся, Маруся, Касуня, Настуня* взагалі втратили здрібніло-пестливий відтінок, і суфікси в них не виражають уже ніякої суб'єктивної оцінки. Зокрема, у селі Космач і прилеглих до нього 32 присілках в актових книгах про народження ми зустрічаємо в однаковій мірі як офіційні форми імен *і Анастасія, і Настуня*. Усього з 1880 по 1998 роки ми зафіксували там 499 носіїв цього імені, з них: *Анастасія* – 250 жінок, *Настуня* – 234. Також до книг реєстрації новонароджених потрапили й інші місцеві варіанти: *Настуні* – 6, *Анастасія* – 4, *Настунь* – 3, *Настя* – 2. Ім'я *Настуня* є нейтральним щодо емоційного забарвлення і в північно-західних районах Закарпаття [16: 75]. «Словник власних імен людей» [13] як рівноправні офіційні форми подає *Анастасія, Настасія, Настя*, і шансів потрапити сюди варіанту *Настуня*, на наш погляд, немає, оскільки, по-перше, – це стара форма, нею іменуються здебільшого жінки старшого та середнього віку (молодь віддає перевагу варіантам *Настя, Настасія*), по-друге, він не набув належної популярності в інших регіонах України.

При творенні неофіційних імен значно рідше в ролі здрібніло-пестливих виступають суфікси, що додаються як до основи повного чи усіченого імені, так і до основи демінутива:

-ичк(а), -ічк(а): *Анничка, Ганічка, Лесичка, Манічка (Маня – Марія), Неличка, Нелічка, Танічка, Фанічка (Файна)*;

-ок: *Аньок, Вальок, Вірок, Лесьок, Лідок, Нельок, Нінок, Светок, Таньок*. У процесі творення здрібніло-пестливих чоловічих імен цей суфікс використовується також рідко (*Васильок, Дімок, Ігор(ь)ок, Петьок*);

-ин(а): *Ганусина, Дарусина, Марусина, Парасина, Розалина*.

Суфікс *-ц(я)* частіше додається до усіченої основи, рідше – до повної: *Анця, Вірця, Гальця, Ган(ь)ця (Гандзя – одзвінчений варіант цього суфікса -дз(я)), Дарця, Ленця, Ольця (Ольдзя), Парасця, Ромця, Славця, Стефця, Юльця; Василинця, Ірця, Лес(ь)ця, Нінця*. У багатьох селах суфікс *-ц*-втратив у антропонімі *Юльця* будь-яку експресію, і це ім'я сприймається там як нейтральне. При творенні розмовних варіантів у небагатьох жіночих іменах використовується суфікс *-иц(я)*, що надає їм залежно від ареалу використання різних експресій. Так, у селах *Березів, Брустори, Космач, Люча, Прокурава, Стопчатів, Текуча* у варіанті *Анниця* виражається згрубіло-зневажливе ставлення до особи, а в *Кобаках, Річці, Снідавці, Соколівці, Яворові* – прихильне відношення,

повагу. Слушною з цього приводу є думка Ю.П. Чумакової: «В переважній більшості випадків тільки з наявності того чи іншого суфікса у формі імені без урахування конкретної ситуації не можна судити про присутність у ній того чи іншого відтінку експресивного значення» [15: 202-203].

Певну продуктивність мають і суфікси **-уш-** / **-юш(а)**, **-ушк** / **-юшк(а)**: *Валюша, Катюша, Настюша; Аннушка, Богданушка, Варварушка, Зінушка, Меланушка, Меланюшка, Оксанушка, Олюшка, Танюшка, Улянушка*. Імена з суфіксами **-уш** / **-юш(а)** є нейтральними щодо емоційного забарвлення, а імена із суфіксами **-ушк** / **-юшк(а)** мають відтінок пестливості, ніжності.

Малопродуктивними виявилися суфікси **-ул-** / **-юл(а)**: *Вікуля, Віруля, Зінуля, Лідуля, Машуля, Нінуля, Оксануля, Ромуля, Світуля, Славуля; -уньк(а), -юньк(а): Ган(н)унька, Доцюнька, Касунька, Лесунька, Настунька, Олюнька, Славунька; -урк* / **-юрк(а)**: *Аннюрка, Данюрка, Лесюрка, Оксанюрка, Танюрка, Стефанюрка*.

Непродуктивними є суфікси, від яких утворюється мала кількість похідних:

-ейк(а): *Ганусейка, Касюнейка, Марусейка, Настунейка, Оленейка;*

-он(а, я): *Альона* (з фонетичною видозміною антропоніма *Оля*), *Лесьоня, Настьона;*

-ч(а): *Анча, Аньча, Ганча, Ганьча, Тонча, Тоньча*. Ці варіанти зафіксовано у селі Кобаки. Тут же зустрівся ще один похідний антропонім з унікальним суфіксом **-ітк(о)** – *Ганчітко* – найчастіше він використовується при звертанні до дітей.

Суфікси, за допомогою яких утворюються згрубіло-зневажливі варіанти імен:

-ищ(е): *Анище, Богданище, Варварище, Василице, Гафійище, Дарусище, Калинище, Лесище, Марійище, Меланище, Мотрище, Настище, Настунище, Наталище, Палагнище, Романище, Рузище, Теклюнище, Тикєнище (Тетяна), Юльцище, Свдошище*. Суфікс **-ищ-** активно використовується в українській мові при творенні апелятивів, він «вживається для підкреслення великого розміру якогось предмета чи істоти і надає їм відтінку згрубілості: *домище, чоботище, столище*» [14: 45];

-иск(о): *Анниско, Богданиско, Іван(н)иско, Марійиско, Настуниско, Наталиско, Оксаниско, Палагниско, Світланиско, Тамариско, Теклюниско, Уляниско*. Функції суфікса **-иск(о)** тотожні з **-ищ(е)**. Побутують такі утворення у багатьох селах Косівщини;

-д(а), -д(я): *Вірунда, Катеринда, Маринда, Меландя, Олендя, Павлінда, Парандя, Парасинда, Ружинда (Розалія), Юстинда*. Базою для

утворень цього типу служать переважно імена з основою на приголосний **-н-**. Тому, власне, тут можна вбачати й суфікс **-д(а)**;

-ондр(а), -индр(а), -ундр / -юндр(а): *Василіндра, Васильондра, Василундра; Марійондра, Марійондра, Маріюндра, Павліндра, Павльондра, Павлундра; Штефаніндра, Штефаньондра, Штефанундра*. Найбільше таких варіантів фігурувало в анкетах учнів села Космач;

-ах / -ях(а): *Любаха, Лідаха, Оленяха, Оляха, Юляха*. Ці суфікси додаються частіше до основ денумітивів і утворюють тільки згрубіло–зневажливі варіанти;

-ох(а), -'ох(а): *Васильоха, Лесьоха, Меланьоха, Надьоха, Оксаньоха, Оленьоха, Паландьоха*. З цими іменами на досліджуваній території перегукуються апелятиви, які також мають негативне забарвлення: *бабьоха, дурьоха, молодьоха, сліпоха, товстьоха*. У селі Люча ми зафіксували прізвисько *Петльоха*, дане молодій жінці за манерою повільної ходьби.

Неоднозначну суб'єктивну оцінку містить у собі суфікс **-ух / -юх(а)**. Поряд із негативним забарвленням в залежності від конкретного імені, конкретної ситуації вжитку, характеру відношень між особою, яка називає і носієм імені, в залежності від віку іменованого варіанти імен з цим суфіксом можуть виражати пестливий, фамільярний відтінок (*Надюха, Ганюха*). По-різному поводять себе такі антропоніми і в іменниках інших регіонів [1: 197; 5: 108; 15: 202];

-их(а): *Богданиха (від Богдана), Іван(н)иха (від Іванна), Лесиха (від Леся), Маріаниха*. Ці та подібні варіанти імен не слід плутати з андронімами «найменування дружини за іменем, прізвиськом чи прізвищем чоловіка» [9: 29]. Вони, на відміну від андронімів, утворюються від жіночих імен;

-аш / -яш(і): *Лідаші, Валяші, Гафіяші, Палагняші*. Цей суфікс вживається і з флексією **-а**, проте для підсилення пейоративного відтінку активніше використовується її діалектна трансформація **-і**;

-ош(а) виражає згрубілість, зневагу: *Варвароша, Гафійоша, Штефаньоша*. Побувають такі варіанти у багатьох селах Косівщини.

Суфікси **-іш(а), -ішт(а), -ушт– / -юшт(а)** значно рідше додаються до повних імен, а частіше до тих, що зазнали вже усічення: *Гафіша, Даріша, Федоріша; Гафішта, Марішта, Юлішта, Вірушта, Ганушта, Лідушта*.

Найчастіше іронію чи навіть зневагу надають іменам суфікси **-ун– / -юн(і)** в поєднанні з діалектною флексією **-і**: *Ганнуні, Іруні, Лідуні, Павлуні, Теклюні*. У поєднанні з флексією **-я** цей же формант виражає фамільярність чи просто нейтральність і дуже рідко іронію. Територія

поширення – Акришора, Березів, Космач, Люча, Прокурава, Стопчатів, Уторопи.

У небагатьох селах, найчастіше серед дитячого мовлення (а діти мастаки новоутворень!) функціонують варіанти імен, утворені від повних та усічених форм з додаванням поліморфемних суфіксів **-икал(о)**, **-ікал(о)**, **-игал(о)**, **-іцал(о)**: *Анникало, Гафікало, Іван(н)икало, Наталікало, Оленикало; Галиниґало, Настигало (Настя); Любіцало, Оксаницало, Юліцало* (село Космач). Такі суфікси надають іменам відтінку зневаги, і їх діти використовують, щоб подразнити один одного.

З негативним забарвленням використовуються непродуктивні на досліджуваній території суфікси **-іц(а)**: *Галіца, Гафіца, Лесіца, Палаґніца, Федоріца*; **-уц(а)**: *Аннуца, Галіуца, Марґуца, Марґуца (Марґарита), Оксануца, Палаґнуда*. Непродуктивність цих формантів пояснюється їх неукраїнською природою: вони мають румунське походження [8: 54; 16: 77; 5: 110].

Мало варіантів утворено й за допомогою суфікса **-онз(а)**: *Гальонза, Лесьонза, Марійонза, Оленьонза, Ольонза, Світланьонза, Юльонза*.

Ще рідше трапляються згрубіло-зневажливі варіанти імен з суфіксами:

-ег(а), **-ег-і-ег(а)**, що додаються як до повних, так і до усічених основ: *Аннаґа, Аннаґа; Марієґа, Марієґа; Настеґа, Настеґа; Оленеґа, Оленеґа*. У діалектах обстежуваного регіону звук [г] ніколи не переставав уживатись і в інших власних назвах (прізвище *Ґорґан*, гора *Ґреґім*, куток *Ґлоди*);

-уг / -юг(а): *Ганусюґа, Варваруґа, Варварюґа, Наталюґа, Палаґнюґа*. Як і подібні загальні назви (*волоцюґа, злодюґа, ледацюґа*), такі іменні утворення виражають тільки негативну суб'єктивну оцінку.

Тільки два варіанти трапилося з формантом **-еп(а)**: *Галєпа (Галя), Рузєпа (Рузя – Розалія)*. Такі утворення містять відтінок згрубілості і зневажливості, вони характеризують не дуже акуратну і не дуже розумну жінку. На наш погляд, вони вилучені із загальних назв: *галєпа*– «не дуже акуратна, розхристана особа (чоловік чи жінка), яка завжди поспішає», *дурєпа, халєпа*.

Отже, проаналізований практичний матеріал засвідчує широке використання на досліджуваній території різноманітних суфіксів, які служать засобами мовної експресії. Широта почуттів, які можна висловити суфіксальними формами імен, надзвичайно багата і розмаїта – від ласкаво– ніжного, приязного, шанобливого, інтимного й фамільярного до згрубіло-зневажливого, насмішкватого, презирливого й осудливого. У варіантах імен відбита мовна творчість народу, заґрунтована на місцевому діалекті. Варіанти імен є свідченням того, що мова перебуває в

безперервному процесі саморозвитку, вдосконалюється й ніколи не перестає використовувати свої власні ресурси. Зважаючи на те що «прізвиська тісно пов'язані з неофіційними варіантами власних особових імен» [9: 8], у подальшому планується розглянути відіменні прізвиська, які виникають у результаті акцентуаційних, лексичних та фонетичних відхилень.

Література:

1. Бондалетов В.Д. Средства выражения эмоционально-экспрессивных отенков в русских личных именах / В.Д. Бондалетов, Е.Ф. Данилина // Антропонимика. – М.: Наука, 1970. – С.194-200.
2. Брайченко С.Л. Антропонімічні уподобання мешканців Одеської області України: лінгвістичний аналіз: автореф. дис. ... канд. філол. наук / С.Л. Брайченко. –Одеса: Астропринт, 1999.
3. Брайченко С.Л. Варіанти імен у колі сучасних уподобань мешканців Одеської області / С.Л. Брайченко // Записки з ономастики. – Одеса, 1999. – Вип. 1.
4. Буга Т.В. Розмовно-побутові варіанти жіночих імен (на матеріалі говірки села Мічуріне Тельманівського району Донецької області) / Т.В. Буга // «Λογογόνομαστική». – 2008. – №2. – С.18-24.
5. Карпенко А.Ю. Деминутивное антропонимическое словообразование (на материале русских говоров юга Украины) / А.Ю. Карпенко // Вопросы ономастики: собственные имена в системе языка. – Свердловск, 1980. – Вип. 14. – С.99-110.
6. Карпенко А.Ю. Именник русских островных говоров юга Украины: автореф. дисс. ... канд. филол. наук / А.Ю. Карпенко. – Минск, 1982. – 25 с.
7. Ковалик І.І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло– пестливі утворення) / І.І. Ковалик // Територіальні діалекти і власні назви. – К., 1965. – С.216-225.
8. Кракалія Л.В. До питання класифікації буковинських антропонімічних варіантів / Л.В. Кракалія // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С.53-58.
9. Наливайко М.Я. Неофіційна антропонімія Львівщини: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / М.Я. Наливайко; Національний авіаційний університет. – К., 2011. – 19 с.
10. Панцьо С.Є. Антропонімія Лемківщини / С.Є. Панцьо. – Тернопіль, 1995. – 125 с.
11. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
12. Сими́на Г.Я. Бытовые варианты личных имен (по материалам древних письменных памятников и современной антропонимии Понезжья) / Г.Я. Сими́на // Антропонимика. – М.: Наука, 1970. – С.189-194.

13. Скрипник Л.Г. Власні імена людей: Словник-довідник / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська. – К.: Наукова думка, 1996.
14. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. – К., 1969.
15. Чумакова Ю.П. К вопросу о формах личного имени в русской диалектной речи / Ю.П. Чумакова // Антропонимика. – М., 1970. – С.200-205.
16. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття (Вступ та імена): Конспект лекцій / П.П. Чучка. – Ужгород, 1970. – 101 с.

ДИСКУРС ЯК СОЦІОЛІНГВАЛЬНЕ ЯВИЩЕ У СУЧАСНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті аналізується соціолінгвальна природа дискурсу. Увага за-
кцентована на комунікативно-прагматичному та функціонально-стильово-
вому параметрах дискурсивних досліджень.

Ключові слова: дискурс, комунікативно-прагматичний параметр,
функціонально-стильовий параметр, комунікативна ситуація.

**Pavlyk N.V. Discourse as a sociolinguistic phenomenon in the
modern communication medium.**

The sociolinguistic nature of discourse is analyzed in the article. The
attention is focused on the communicatively-pragmatical and functional-
stylistic parameters of discourse studies.

Key words: discourse, communicatively-pragmatical parameter,
functional- stylistic parameter, communicative situation.

Дискурс – це багатопараметризована структура, що характеризується певними ознаками, а саме? виконанням комунікативної функції? прагматичною реалізацією? наявністю соціального контексту? що дає уявлення про учасників комунікації? часовим чинником; оформленням переважно у вигляді зв'язного тексту? можливістю факультативних паралінгвістичних елементів тощо. Сучасні дискурсивні дослідження мають практичне спрямування, їх завдання – з'ясувати та описати глибокі процеси комунікації. За твердженням К.Серажим, проблеми породження та функціонування дискурсу є провідними напрямками світової лінгвістики[10: 11]. Необхідність вироблення категорійно-поняттєвого апарату для здійснення дискурсивного аналізу є актуальним завданням сучасної наукової парадигми. Мета статті – дослідження дискурсу з

погляду комунікативно-прагматичної та функціонально-стильової спрямованості.

Одним із аспектів прагматики дискурсу є вивчення комунікативної ситуації? або ситуації спілкування. Як правило? при цьому з'ясовується її вплив на тематику й форми комунікації? а також на інтерпретацію дійсних знаків. Традиційно ситуацію спілкування витлумачують як «певний набір соціальних? мікросоціальних? психологічних факторів? станів? дій? подій? які знаходяться в різних ієрархічних стосунках, або таких? що діють у вигляді пучка й обумовлюють відповідний відбір і сполучення елементів мови та інших семіотичних систем ?а можливо? й реакції? і вчинки комунікантів?? котрі задовольнили б завдання спілкування в певних умовах» [1: 94]. Ф. Бацевич наголошує, що саме комунікативна ситуація зумовлює мовленнєву поведінку та способи реалізації комунікативної інтенції, зокрема стратегію, тактику комунікації та ін. [4: 337]. При розгляді комунікативної ситуації особлива увага звертається на соціальне становище мовців та на їх взаємостосунки.

Соціальна характеристика полягає у встановленні соціального статусу? віку? родинних взаємин комунікантів? а також їх ролі в мовленнєвому акті. До соціальних чинників? що визначають структуру дискурсу? належать, зокрема, склад учасників комунікації? соціокультурологічні норми поведінки? місце і час мовленнєвого процесу? дистанція спілкування? соціальний статус і ролі співрозмовників? ступінь знайомства та рівень формальності умов спілкування.

Учені (С. Аристов, І. Сусов та ін.) розрізняють дві групи соціальних сфер? позначених відповідними комунікативними схемами? тематикою спілкування? типами мовленнєвих дій? правилами поведінки?

1? формальна ?високий рівень формальності? жорстка необхідність дотримання норм? зумовлених принципом кооперативності при розв'язанні спільних завдань? асиметричні соціальні стосунки? тобто наявність ієрархії??

2? неформальна ?особистісний характер комунікації? пов'язаний інколи із запереченням діючих у суспільстві норм? невимушене? неофіційне спілкування? високий рівень знайомства? симетричні соціальні стосунки тощо??2?.

Вибір певної мовно-стилістичної моделі комунікації? реалізацією якої є комунікативна ситуація, як правило? дещо передбачуваний? оскільки базується на мовленнєвому досвіді і співвідноситься з тією чи іншою ситуацією. Життєвий досвід комунікантів допомагає дібрати такий тип тексту? який задовольнив би умови спілкування. У свою чергу, кожному класу текстів властивий специфічний набір мовних та мовленнєвих засобів і форм, що виражає причиново-наслідкову залежність

між комунікативною ситуацією й породженим нею мовленнєвим актом. Проте? як зазначив В. Аврасін? у мові характерним є «відхилення від тих мовних параметрів? що, здавалося б? визначаються соціальними детермінантами» ?1: 96?.

Складовою комунікативної ситуації виступає комунікативне завдання, структура якого охоплює чотири компоненти? «1? мотив? що спонукає людину звернутися до мовленнєвих дій? 2? мету – уявлення майбутнього результату мовленнєвих дій? 3? знання про адресата з його соціально-психологічними особистісними рисами та ставлення до нього? 4? відбір і вербалізація позамовного змісту й добір мовних засобів? тобто створення тексту» ?11: 180?. Мовленнєвий намір мовця? спрямований на співрозмовника й вербально оформлений у висловленні, вирізняється предметно-смісловим змістом та експресивно-оцінним забарвленням? хоча в різних формах мовленнєвого спілкування емоційний ефект має неоднакове значення і силу. Вживаючи емоційно-експресивну лексику? мовець виявляє власне ставлення до висловленої інформації? а також предмета свого мовлення щодо адекватного сприйняття ним його комунікативних мотивів.

Вважається? що мовленнєва комунікація завжди особистісно зорієнтована? адже її інтерпретація неможлива без урахування сукупності соціокультурних явищ? що супроводжують комунікативний процес. Саме людина? її потреби? мотиви? комунікативні наміри і дії? ситуації спілкування? учасником яких вона є? впливають на побудову дискурсу. Ю. Караулов [6] зазначав, що мовленнєвий портрет особистості складають такі види перетворень? лексико-граматичні? когнітивні та інтенціонально-інтерактивні.

За О. Пушкіним [8]? сукупність факторів? які зумовлюють структуру дискурсу? можна поділити на інтрасуб'єктивні й екстрасуб'єктивні. До інтрасуб'єктивних належать чинники? що характеризують людину в певний момент її життєдіяльності? вік? стать? фізичний та інтелектуальний рівень розвитку? професійна діяльність? рівень свідомості? ціннісні орієнтири? володіння мовною системою. Екстрасуб'єктивні фактори – це зовнішні складові? до яких входять партнер-співрозмовник? ситуація і сфера взаємодії? норми і традиції мовленнєвої поведінки? притаманні певному соціуму? в якому діють комуніканти. «Цілеспрямоване планування особистісного змісту? що втілюється в конкретні вербальні засоби? тобто дискурс? можна назвати особистісною дискурсивною стратегією. Інвентаризація вербальних засобів дискурсу особистості на основі її дискурсивних стратегій виглядає цілком реальною» ?8: 50?.

Крім сукупності екстралінгвальних факторів? соціального досвіду? комунікативний акт передбачає також знання мовної системи та норм

її використання? тобто комунікативну компетенцію. Знання мовної системи, на думку В. Богданова, це сформовані вміння співрозмовників будувати дискурс? оптимально використовуючи мовні засоби для досягнення комунікативної мети. До того ж комунікативна компетенція «проявляється у здатності людини встановлювати мовний ?мовленнєвий чи текстовий? контакт з партнером? підтримувати його чи переривати? дотримуючись при цьому правил і конвенції спілкування? прийнятих у певному мовному колективі» ?5: 27?. Саме комунікативна взаємодія мовців сприяє вдосконаленню мовної спроможності людини? оскільки комуніканти набувають досвіду стосовно використання мовних і немовних засобів в умовах реальної ситуації спілкування. З іншого боку, на процес формування комунікативної компетенції впливають знання мовцем соціокультурних норм і вміння ними користуватися.

Необхідно також звернути увагу на те? що мовці в одних і тих же ситуаціях спілкування можуть по-різному демонструвати мовні знання? оскільки володіють різною мовною спроможністю? яка залежить від рівня їх інтелектуального розвитку? соціального становища? професійної діяльності тощо. До того ж «в акті спілкування представників різних соціумів проявляється національно-культурна специфіка їх мовленнєвої та немовленнєвої поведінки» ?3: 36?.

Крім цього, на інтерпретацію дискурсу учасниками комунікативного процесу впливають не лише знання мовної системи? а й так звані фонові знання ?І. Беллерт? В. Шабес, І. Штерн та ін.?. Так? за В. Шабесом? доречно виділити три полярних типи фонових знань? соціальні фонові знання? тобто те? що відомо про тему висловлення всім учасникам мовленнєвого акту ще до отримання мовленнєвого повідомлення? індивідуальні фонові знання? тобто те? що відомо про тему якогось висловлення лише двом учасникам індивідуального діалогу до початку їх спілкування; колективні фонові знання? тобто те? що відомо про тему певного спеціального висловлення всім членам якоїсь соціальної? професійної спільноти людей до отримання повідомлення. Існують ще узагальнені? або типізовані, та унікальні? або одиничні знання? наукові? донаукові? художні? життєві знання ?12: 8-10?, енциклопедичні знання [13].

У створенні різних типів дискурсу значну роль відіграє функціональний аспект? доповнений модально-прагматичними? комунікативно-функціональними? асоціативно-тематичними та стилістичними елементами.

Залежно від екстралінгвальних та лінгвальних чинників виділяються такі мовні категорії дискурсу: 1) конститутивні, що враховують тематичну, стилістичну і структурну єдність, оформленість, змістову за-

вершеність; 2) жанрово-стилістичні, які визначають функціональну приналежність тексту; 3) змістові, або семантико-прагматичні, що містять модальність, інформативність, інтерпретативність, образ автора тощо; 4) формально-структурні, тобто спосіб організації тексту [10: 72]. Сукупність цих факторів мотивує жанрову специфіку й будову дискурсу, тип мовленнєвої поведінки, тактику та модель комунікативного акту.

Відомо? що метою будь-якої комунікативної дії є досягнення певної комунікативної мети шляхом вибору відповідної мовленнєвої структури з низки можливих у межах мовної системи. Мовні засоби типізуються згідно із стилістичним призначенням і набувають таких функціональних особливостей? як «довжина речення? набір комунікативних настанов? ступінь смислової наповненості мовлення? його інформативність? спонтанність чи обробленість? ступінь клішування? використання образних засобів? допустимість різних інтерпретацій та побічного змісту»? 7: 414?. За певних комунікативних умов будь-яка мовленнєва одиниця може виконувати комунікативну функцію. Такими умовами виступають ситуація спілкування і мовленнєвий контекст.

На функціонування мовних засобів впливають мета й завдання комунікації? а також інформаційна потреба з боку мовців. Як уже зазначалося, саме ці фактори сприяють відбору формальних мовних засобів?що набувають певних функціонально-стилістичних характеристик? смислових нюансів. Причому для досягнення комунікативної цілі у процесі використання та взаємодії мовні одиниці можуть проявляти нові функціонально-стилістичні значення? властиві для конкретної комунікативної ситуації.

Кожен функціональний стиль передбачає сукупність стилістично забарвлених мовних засобів. Проте кількість таких вузько маркованих одиниць різних рівнів у сучасній мові досить обмежена. Натомість функціональний стиль репрезентований не окремими стилістично позначеними елементами? а потенційними можливостями та способами реалізації всієї мовної системи відповідно до соціально-типових сфер спілкування. При цьому реалізується те функціональне значення мовної одиниці? яке найбільше відповідає тому чи іншому різновиду мовлення. Нерідко багатоманітні сполучення нейтральних мовних засобів набувають стилістичної маркованості в конкретному контексті? або одна й та мовна одиниця залежно від сфери її застосування може мати різні значення.

Досліджуючи функціонально-семантичний аспект дискурсу, К. Серажим виділила обов'язкові текстотвірні категорії, а саме: персональність, модальність, темпоральність, інтенціональність, просодичність,

зв'язність. До факультативних вона зараховує категорії ввічливості, належності, інтенсивності, причинно-наслідковості тощо [10: 170-174].

Важливою складовою функціонально-стилістичної характеристики виступає зв'язність як «текстово-дискурсивна категорія, що відображає взаємодію всіх модулів суперсистеми дискурсу й особливу організованість структури текстового цілого» [9: 330]. О. Селіванова розрізняє такі типи зв'язності: граматична зв'язність (узгодження роду, числа, відмінка, часу тощо, синтаксичні зв'язки); семантична зв'язність, в основі якої лежить семантичне узгодження, тобто повтор тих самих лексем або вживання тематично об'єднаних текстових одиниць; ономасіологічна зв'язність (повтор словотвірних компонентів слів, коренів, загального номінативного значення лексем); смислова зв'язність, визначальним різновидом якої є асоціативна, що функціонує в метафорі; образна зв'язність, яка формується на поняттях, що пізнаються за допомогою органів чуття; конотативна зв'язність (оцінна, емоційна, експресивна, стилістична); структурна, або композиційна зв'язність (традиційно виокремлюється експозиція, зав'язка, розвиток подій, кульмінація, розв'язка тощо); референціальна зв'язність, яка впливає із взаємодії тексту й реального світу; топікальна зв'язність, тобто поєднання змістових, тематичних компонентів, які відповідають авторському задумові; прагматична зв'язність (комунікативне завдання та його реалізація); всі перераховані типи зв'язності створюють глобальну зв'язність тексту [9: 217-222].

Отже, дискурс – це прагматично спрямоване складне комунікативне ціле? що виступає у вигляді зв'язного тексту (іноді з факультативними паралінгвістичними елементами) і містить соціальний контекст? тобто дає уявлення про учасників комунікації. Дискурс виступає синтезом комунікативно-прагматичного, тематично-змістового? та функціонально-стильового чинників.

Література

1. Аврасин В.М. Некоторые закономерности речи в зависимости от ситуации общения / В. М. Аврасин // Культура. Общение. Текст. ? М.? Наука, 1988. ? С. 94-106.
2. Аристов С.А.? Сусов И. П. Коммуникативно-когнитивная лингвистика и разговорный дискурс / С.А.Аристов? И.П. Сусов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://homepages.tver.ru/susov>.
3. Аршавская Е.А. Национально-культурная форма существования коммуникативной компетенции / Е.А. Аршавская// Культура. Общение. Текст. ? М.? Наука, 1988. ? С. 26-40.

4. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
5. Богданов В.В. Коммуникативная компетенция и коммуникативное лидерство / В.В. Богданов // Язык? дискурс и личность. ? Тверь? ТГУ, 1990. – С. 26-31.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь. ? М.? Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
8. Пушкин А. А. Прагмалингвистические характеристики дискурса личности / А. А. Пушкин // Личностные аспекты языкового общения. ? Калинин? Калинин. гос. ун-т, 1989. ? С. 45-54.
9. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: [монографическое учебное пособие] / Е. А. Селиванова. – К.: Брама, 2004. – 336 с.
10. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалі сучасної газетної публіцистики): [монографія] / К. С. Серажим. – К.: Націон. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. – 392 с.
11. Человеческий фактор в языке? Языковые механизмы экспрессивности. ? М.? Наука, 1991. ? 214 с.
12. Шабес В.Я. Событие и текст / В. Я. Шабес. ? М.? Высшая шк., 1989. ? 175 с.
13. Штерн І.Б. Структурні моделі енциклопедичного знання у сучасному гуманітарному дискурсі / І. Б. Штерн // Мова і культура? В 5 т. ? К.? Інститут міжнародних відносин, 1998. ? Т. 1. ? С. 157-163.

УДК 82.09 (478.9)

Василий Панкрушев

*Приднестровский государственный университет
им. Т.Г.Шевченко*

ВЕТВЬ СЛАВЯНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Литература Приднестровья имеет ярко выраженные базовые исторические и региональные основы и традиции, которые определены плодотворным взаимодействием украинской, русской, молдавской, болгарской литератур. Дружба народов, взаимовлияние литератур – это и есть доминанта развития единой многонациональной литературы края в исторической ретроспективе.

Ключевые слова: основы, традиции, взаимодействие, взаимовлияние, доминанта

Vasiliy Pankrushev. The branch of slavonic literature

Literature of Transnistria has the brightly expressed base historical and regional bases and traditions, that are certain fruitful cooperation between Ukrainian, Russian, Moldavian, Bulgarian literatures. Friendship of people, cross-influence of literatures – that is a dominant of development of single multinational literature of edge in a historical retrospective view.

Key words: bases, traditions, cooperation, cross-influence, dominant.

Поток исторических событий, происходивших на берегах Днестра, своей бурной энергией, бескомпромиссностью поединков, в которых сходились многие народы и цивилизации, оказался сродни мощному, быстрому бегу реки.

В нашей статье раскрываются наиболее существенные вопросы, этапы литературного развития региона и, по возможности, методы, художественные особенности произведений писателей, поэтов, сказите-

лей, известных в России, Молдавии, Украине, Белоруссии, Болгарии и других государствах и проживавших в нашем крае или писавших о нем.

Известно, что в литературном процессе всегда имеют место, как минимум, две взаимосвязанные тенденции: преемственность и новаторство. Каждая из них немыслима без другой, но соотношение между ними в разные эпохи неодинаково.

В странах с устоявшейся системой образования и науки высшая школа располагает богатой научной и учебно-методической базой, способствующей их развитию. Значительно труднее это сделать в молодых государствах.

В предисловии к изданной в 2000 году двухтомной «Истории Приднестровской Молдавской Республики» отмечено: «... история народа Приднестровья все с большей притягательной силой становится объектом пристального внимания самых разных движений, партий, не говоря уже о специалистах в различных сферах». [1]

Логика рассуждений приводит к мысли: если есть история Приднестровского региона, то обязательно должна быть и история его литературы.

Однако в силу объективных и субъективных причин по истории литературы этого края до сего времени еще не написано значимых обобщающих исследований.

Поэтому вполне естественным является наше стремление к устранению этого недостатка.

Волеизъявлением народа в 1990 году на территории левобережья Днестра было создано независимое государство – Приднестровская Молдавская Республика, в которой за 22 года произошли фундаментальные, революционные изменения, коснувшиеся не только истории, политики, экономики, но и социолингвистики, литературы, искусства.

Литература Приднестровья имеет ярко выраженные базовые исторические и региональные основы и традиции, которые определены плодотворным взаимодействием, в основном русской, молдавской, украинской, болгарской литератур. Дружба народов, взаимовлияние литератур – это и есть доминанта развития единой многонациональной литературы края в исторической ретроспективе.

Следует отметить, что при всем равноценном, эквивалентном многообразии и богатстве литературы (в историческом и современном аспектах) стержневой основой, формирующей целостный литературный процесс в силу различных исторических причин, является русская или написанная на русском языке литература края, что, несомненно, не снижает ценности и значимости молдавской, украинской, болгарской,

белорусской и других, столь же близких и понятных приднестровцам, как и русская литература.

Таким образом, русской литературе присуще концептуально не доминирующее, а организующее, консолидирующее начало.

В данном случае избраны в качестве примеров полилингвистические государства Швейцария и Бельгия. Известно, что в Швейцарии существует четыре государственных языка, однако литературным является немецкий язык. В Бельгии сосуществуют два государственных языка: валлонский и фламандский. Литературным же языком определен французский. Это вызвано необходимостью преодоления замкнутости национальных литератур и стремлением к их интеграции в мировой литературный процесс.

В целом парадигму системного и единовременного литературно-исторического развития Приднестровья на поликультурной основе можно определить дифференциальной и в то же время единой по следующим языковым направлениям:

1. *Русская литература* – от народного творчества, Сумарокова, Жуковского, Пушкина, Толстого, Горького, Розанова, Маяковского, Катаева, Олеси, Багрицкого, Нарбута до современных поэтов и прозаиков Приднестровья.

2. *Молдавская литература* – от летописцев, Кантемира, Александри, Эминеску, Крянгэ, Канны, Корняну, Лупана, Маркова, Опря, Малай, Милева, Цуркану до участников современного литературного процесса региона.

3. *Украинская литература* – от фольклора, Котляревского, Шевченко, Нечуй-Ливицкого, Коцюбинского до мастеров художественного слова Приднестровского края, пишущих на украинском языке.

4. *Болгарская литература* – от Кирилла, Мефодия, Климента, Наума, Ангелария до Стаматова, Ковальджи, Стоева и др.

Это весьма знаменательный, хотя и не полный перечень известных имен людей, творчество которых непосредственно или косвенно связано с литературным процессом, культурой, историей Приднестровья, на благо развития культурного наследия которого они трудились здесь.

Исходя из этапов социо– и этнокультурного развития региона, нашим творческим коллективом определена следующая периодизация возникновения, становления и развития литературного процесса в Приднестровье в поликультурном содержательном взаимодействии:

1. Устное народное творчество.
2. Древняя литература.
3. Литература XVII – XVIII веков.
4. Литература XIX века.

5. Литература XX века.

6. Современная литература.

«Мы исходим из общей трактовки фольклора как художественного творчества. Однако фольклор – это особое многовековое устное традиционное творчество, у которого нет авторов как творцов произведений, самостоятельных по идеям, образам и стилю».[2] Как преимущественно художественное явление фольклор вошел и входит в быт и сознание современных людей, что и сблизило его с литературным творчеством.

Известно, что под народным творчеством, фольклором понимаются сохраняемые в народном быту обряды, переходящие из поколения в поколение, стремление по особому отмечать некоторые годовые праздники, справлять свадьбы, оплакивать умерших, приметы, толкование слов, гадание, пляски, что отражено в I томе «Истории литературы Приднестровья» (2008г.).

Сюда же относятся устные словесные произведения: былины, исторические песни, сказки, пословицы, предания, легенды, духовные стихи, частушки, песни-романсы, присловья, анекдоты.

Древняя литература является тем прочным фундаментом, на котором возводится величественное здание национальной художественной культуры XVIII – XX веков. В ее основе лежат высокие нравственные идеалы, вера в человека, в его возможности безграничного нравственного совершенствования, вера в силу слова, его способности преобразовывать внутренний мир человека, патриотический пафос служения родной земле – государству – Родине, вера в конечное торжество добра над силами зла, всесветное единение людей и его победу над ненавистной рознью.

Характерными особенностями древней литературы края (том II, изданный в 2009 году) являются рукописный характер ее существования и распространения, анонимность авторов произведений, историзм и неразрывная связь художественной литературы с философией, религией, наукой, устным народным творчеством.

XVII – XVIII века в литературе отличались заменой устаревших житей, проповедей, летописей, воинских повестей новой жанровой системой: одой, сатирой, комедией, трагедией, поэмой, романом. Вместо церковнославянского языка в художественной литературе стали употребляться русский, молдавский, украинский.

На развитие литературного процесса этого периода (том III) оказали серьезное влияние реформы Петра I, подорвавшие авторитет церкви и способствовавшие превращению преимущественно церковной, религиозной литературы в светскую.

Литература Приднестровья XIX века представлена в IV томе, изданном в 2011 году, такими яркими личностями, как Пушкин, Толстой, Александри, Эминеску, Шевченко, Котляревский и др. Этот период отмечается бурным развитием национальных (в основном русской, молдавской, украинской, болгарской) литератур в контексте дифференцированного и в то же время единого взаимоопределяющего и взаимовлияющего процесса во всем видовом, родовом и жанровом многообразии и национально-культурной специфике.

На содержание богатой и разноплановой литературы края XX столетия повлияли значительные исторические, политические, военные события (Октябрьская революция, образование МАССР, МССР, Великая Отечественная война). Эти и другие важные события нашли отражение в V томе, изданном в 2011 году.

Следует подчеркнуть важную роль в развитии литературы XX века Союза писателей МАССР «Восход», созданного в 1928 году.

Павел Кьору, Леонид Корняну, Нистор Кабак, Лев Барский, Думитру Милев, Ион Канна, Никита Марков, Владимир Нарбут, Петря Крученюк – это далеко не полный список основоположников молдавской советской литературы, осуществивших теснейшую взаимосвязь с послереволюционной советской русской и украинской литературными школами.

Послевоенный период XX века ознаменован появлением литературного объединения «Взаимость», в котором в полной мере раскрылось творчество писателей «военного поколения» Петри Крученюка, Николая Цуркану, Ореста Высотского, Владимира Афанасьева, Бориса Чельшева, Николая Фридмана, Бориса Крапчана, Петра Илюхина, Анатолия Дрожжина, Владимира Полушина и др.

Особенно глубокий след в общественной жизни и литературном процессе Приднестровья оставили такие события, как разрушение Советского Союза и образование в 1990 году Приднестровской Молдавской Республики.

В 1995 году был создан Союз писателей Приднестровья, в котором объединились, на наш взгляд, лучшие литературные силы края.

В ежегодных альманахах «Литературное Приднестровье», в других изданиях союза и авторских публикациях прослеживается самобытность в поэтическом или в прозаическом изображении картины Приднестровского края: тема созидательного труда города и деревни, душевные поиски смысла жизни, обращение к общеславянскому фольклору и истории, фантастика, детская тематика и др.

Анатолий Дрожжин, Леонид Литвиненко, Олег Юзифович, Татьяна Ильевич, Наталья Решетняк, Валерий Кожушнян, Виталий Пищенко, Галина Гурски, Роман Кожухаров, Борис Чельшев, Владимир Афана-

сьев, Александр Вырвич, Юрий Баранов, Ольга Молчанова, Анатолий Демин и многие другие художники слова сделали много для того, чтобы нашу литературу признали далеко за пределами Приднестровья.

«Сегодня, когда преодолен вековой рубеж, на стыке тысячелетий, осмысление развития литературы, изобразительного искусства Приднестровья в ушедшем XX столетии позволяет сделать вывод о реальном культурно-историческом феномене, который явил миру наш родной край». [3]

Председатель Союза писателей Приднестровья В.И. Кожушнян охарактеризовал современное состояние литературного процесса края так: «За 18 лет писателями, поэтами ПМР подготовлено 260 различных книг: журналов, альманахов, коллективных сборников и др. Ныне в рядах СПП насчитывается 89 человек, произведения которых печатаются на страницах известных журналов Москвы и Санкт – Петербурга, Киева и Одессы, Кишинева и Винницы.

Союз писателей Приднестровья сотрудничает с творческими коллективами литераторов многих стран мира, в первую очередь, Российской Федерации, Украины, Беларуси, Болгарии, Республики Молдова, Германии и др.»

Критериями отбора литературных произведений стали высокая художественная значимость текста, получившая в целом позитивную оценку критики, соответствующий духовно-нравственный, патриотический, гуманистический, социальный потенциал текста, способствующий формированию личностных качеств студента и направленный на решение задач общественного развития.

Кроме того, отмечается жанровое разнообразие, предполагающее включение в учебную программу произведений устного народного творчества, беллетристики, публицистики, способствующих выработке профессиональной компетенции у читателя.

Литература

1. История Приднестровской Молдавской Республики. – Тирасполь, 2000. – С.3.
2. Аникин В.П. Русское народное творчество. – М., 2001. – С.3.
3. Приднестровье. XX век: Сборник / сост. Р.Р. Кожухаров. – Тирасполь, 2005. – С.3.

Наталія Парасін

*Інститут філології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ПРОТОТИПНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ В СИСТЕМІ ІНТЕРІОРИЗАЦІЇ ЛЮДСЬКОГО ДОСВІДУ

У статті визначено історичну локалізацію прототипної категоризації у системі розвитку гносеології пізнання. Експліковано основні критерії інтракатегоризаційних класифікацій. Конкретизовано проблеми сучасної класифікаційної діяльності у когнітивістиці.

Ключові слова: категоризація, прототипна категоризація, мовна категоризація, проблеми категоризаційної діяльності.

Natalia Parasin. The prototype categorization in the system of interiorization of human experience.

The article outlines the historical location of prototype categorization in the system of development of epistemology of cognition. We explicated the basic criteria of inside categorization classifications and concretized problems of modern classification activities in cognitive science.

Keywords: categorization, prototype categorization, linguistic categorization, problems of categorization activities.

Для сучасної науки теза про категоризацію як основу когнітивних процесів стала аксіомною. Незважаючи на серйозні дослідження проблеми (Борискина О. О., Кретов А. А. 2003, Categories et categorisation 2008, Taylor J. R. 2003 тощо), постійний розвиток когнітивістики загалом і кожної окремої дисципліни, які розвиваються у її силовому полі, змушують аналізувати першоджерела, конкретизувати наукові теорії і уточнювати власні позиції, тому ставимо за мету виявити основні напрямки категоризації людського досвіду, установити місце прототипної категоризації в системі інтеріоризації людського досвіду.

У «Короткому словнику когнітивних термінів» [Короткий: 42] категоризацію потлумачено як «підведення явища, об'єкта, процесу тощо під певну рубрику досвіду, категорію та визнання його членом цієї категорії, але в ширшому значенні – процес утворення й виокремлення самих категорій, членування внутрішнього й зовнішнього світу людини відповідно до сутнісних характеристик його функціонування й буття, впорядковане представлення різноманітних явищ через зведення їх до меншої кількості розрядів чи об'єднань тощо, а також – результат класифікаційної (таксономічної) діяльності». Наведена дефініція демонструє виділення двох аспектів категоризації – динамічного і статичного, тобто як усвідомлення її як процесу і як результату цього процесу. Категоризація-процес корелює з аспектами когнітивного осмислення світу, з явищами динамічними, варіативними і темпорально означеними, категоризація-результат презентує явища в їх системній та структурній визначеності. Окрім того, категоризація має рівневу побудову, оскільки вона спрямована на категорійну локалізацію певного об'єкта і категорійну локалізацію самої категорії. На першому рівні («категоризація-1») відбувається процес пошуку відповідної готової ділянки досвіду для певного явища і встановлюється місце аналізованого об'єкта в категорії. На цьому етапі категорії розглядаються як логічні конструкти, виникнення яких зумовлене наявністю тотожних ознак для всіх їх рівноправних членів, а категоризація не залежить від нейрофізіологічних, психологічних, культурних особливостей суб'єктів ментальної діяльності, їхнього сприйняття, образності, уяви, раціонального чи ірраціонального підґрунтя. Категоризація-1 проявляється найчастіше в ранньому віці, коли дитина освоює довкілля і осягає спільне, наприклад, між лялькою, кубиками і м'ячиком. На другому проходить осмислення не окремих об'єктів, а самих категорій у зв'язку з іншими ментальними явищами, насамперед з іншими категоріями, і, знову ж таки, визначається місце, характер, специфіка категорій. Категоризація-2 базується на мовних процесах.

Отже, термін категоризація виявляє чотири аспекти значення: 1) процес пошуку відповідної готової ділянки досвіду, тобто категорії (як вона представлена в мозку людини) для явища, об'єкта, процесу тощо; 2) результат цього пошуку, тобто встановлена належність об'єкта категоризації певній категорії; 3) ширший процес формування, до якого залучено не одну, а низку категорій; 4) результат цього процесу.

Понад дві тисячі років процес категоризації розвивався у так званому класичному руслі. Початки класичної моделі категоризації відносяться до часів Аристотеля, Платона, Порфирія. Засновником вчення про категорії вважають Аристотеля, який визначав категорію як множину рівноправних членів, що їм притаманна сукупність певних спільних

властивостей [Лингвистический: 216]. Об'єктивуючи першу з визначених категорій – сутність (субстанцію) – у «первинних» явищах, до яких віднесено індивідуальні істоти або окремі об'єкти, і «вторинних», до яких зараховано роди і види матеріальних об'єктів, Аристотель сформував засадничу ідею класичної категоризації – ідею ієрархії буття, яка полягає в розумінні того, що первинним сутностям «притаманне буття найвищою мірою» [Степанов: 27]. Платонівський підхід утвердив визначення приналежності певного об'єкта до категорії на основі переліку, «списку» ознак, за повнотою якого допускається або, навпаки, заперечується членство у категорії. Відтак, можна зробити короткі узагальнення про засади класичної категоризації [Старко: 119]: 1. Категорії визначаються поєднанням індивідуально необхідних і сукупно достатніх ознак. 2. Ознаки бінарні. 3. Членство в категорії бінарне. 4. Категорії мають чіткі межі. 5. Усі члени категорії рівноправні, мають рівний статус, їм однаковою мірою властиві необхідні й достатні ознаки, тобто категорія постає як гомогенний клас одиниць без внутрішньої структурованості. 5. Всі члени категорії мають рівний статус. 7. Категорії не мають внутрішньої структури. 8. Коли поняття організовані в ієрархічну структуру, суттєві ознаки більш конкретних понять включають усі суттєві ознаки суперордінатної категорії. Ці ознаки визначають як недоліки, так і переваги класичної категоризації. Результативність класичної методики класифікації проявилась у сфері різних наук, зокрема й лінгвістики.

Наукові студії середини ХХ ст. привели до зміни засадничих критеріїв психологічних досліджень. На передові позиції висувається програмова теза представників «Нового погляду»: осягнути особистість можна шляхом аналізу процесу сприйняття, а теорія сприйняття має розвиватися на визнанні творчої ролі перцепієнта [Асмолов]. Гносеологічні принципи механізмів класифікації скеровуються на пошуки певної норми, яка найбільш повно відповідає ключовим параметрам аналізованої сутності. Чільне місце серед основних здобутків того часу, що стали джерельною базою для когнітивної науки, займають ідеї про сприйняття цілісного (а не поетапного) образу людиною представників гештальтпсихології, ідеї про когнітивну нерівноправність членів категорії [Lenneberg; Berlin], висновки про наявність відношень сімейної схожості між членами категорії [Wittgenstein], обґрунтування поняття лінгвістичної змінної [Zadeh] тощо, які було змодельовано, верифіковано, значною мірою доповнено і структуризовано ученими середини ХХ століття. Основні теорії сприйняття і способів когнітивного опрацювання інформації, поширені в науці сьогодні, отримали наукові платформи в той час.

Когнітивістика належить до «швидкісних» наук, що в ракурсі обраної теми зумовлює необхідність врахування сучасного стану досліджень і

певних обмежень аналітичного простору. Насамперед зауважимо, що в психології, на основі якої відбувалося формування когнітивних теорій, існують різні рівні і різні вектори досліджень, які часто пересікаються і накладаються. Одна і та ж теорія здатна імплікувати розвиток наукових преференцій різного рівня і набирати міждисциплінарного значення. Йдеться, по-перше, про дифузність / роздільність теорій сприйняття і теорій структурування знання / пам'яті, що тлумачаться в омонімічних термінах. Оскільки їх розрізнення не має кардинального значення для лінгвістичних студій, то використовуємо найбільш частотну номінацію «теорія сприйняття». По-друге, в психології встановлено наявність рівневої структури сприйняття, зокрема, виділення категоріального, міжкатегоріального і глобального (термінологія [Величковский]) способів освоєння світу, для аналізу яких використовується складний набір психолого-лінгвістичних термінів (фрейм, схема, модель, сітка тощо), не обмежених чіткими правилами рівневої приналежності. Оскільки теорію прототипів відносять до поняттєвих, власне теорій сприйняття, то обсяг аналізованого матеріалу не виходить за межі внутрікатегоріального аналізу.

Традиційно основними концепціями сприйняття категоріального рівня називають елементаристські теорії, теорію прототипів, теорію екземплярів, теорію теорій тощо, виникнення яких характеризується послідовними та заперечними тенденціями стосовно класичної теорії категоризації та стосовно одна одної [Величковский: 31 – 55]. Як зазначають Едуард і Олександр Бехтели, прибічників цих теорій об'єднує однакове бачення сприйняття як процесу формування перцептивно-індивідуального образу в результаті опрацювання і перцептивного кодування інформації про об'єкт [Бехтель: 13].

Елементаристські теорії розбудовувались на основі критерію подетального опрацювання перцептивного образу. Довкола виокремлення і пізнішого об'єднання окремих атрибутів образу формувалась теорія ієрархічних родовидових відношень А. Коллінса та М. Куїлліана, що дала поштовх моделям «порівняння ознак», «пошуку маркерів», «поширення активації» [Величковский: 34]. Відповідні концепції побудовано на усвідомленні значення як суми елементарних компонентів, а для нас важливо, що вони базувались на вивченні семантики мови. Дещо пізніше переваги подетального аналізу виявила «теорія атрибутів» Д. Медіна, який зводив сприйняття до формування мислительних списків атрибутів і порівняння нових елементів з цим списком [Medin].

Основні положення теорії прототипів сконцентровано навколо таких точок когнітивного аналізу, як [Kleiber: 71; Демьянков: 37]: 1) категорії притаманна внутрішня структура; 2) рівень презентативності екземпляра

ра відповідає рівню приналежності його до категорії; 3) межі між категоріями розмиті; 4) члени однієї категорії не обов'язково мають однакові властивості, швидше їх поєднує сімейна схожість; 5) віднести певний об'єкт до якоїсь категорії можна на підставі схожості з прототипом; 6) дослідник вивчає матеріал не аналітичним, а синтетичним, або «глобальним» способом.

Сформована в 70-х роках ХХ ст. теорія прототипів і категорій базового рівня набула різноманітних форм і реалізувалась у різновекторних виявах психологічного, філософського, лінгвального і синтезованого аналізу. Визначальними працями у дослідженні прототипів вважаються студії американських антропологів другої половини ХХ століття: Елеанор Рош (1978), Дороті Холланд (1994), Роя д'Андрода (1994, 1995), Наомі Квинн (1997), Роджера Шенка и Роберта Абельсона (1977) та інших дослідників. Теорія прототипів і категорій базового рівня набула поширення і в слов'янських землях (Болдырев 2001, 2002 та ін., Бондарко 2001, Демьянков 1994, Фрумкіна 1991) та ін. В Україні різноманітні аспекти теорії прототипів розвиваються в працях А. Левицького (2013), О. Левченко (2007), О. Селіванової (2006), Н. Слухай (2013) та інших дослідників.

Теорія прототипів Е. Рош викликала до життя як хвилю наукового епігонства (численні аналогічні експерименти на основі тих же, які аналізувала Е. Рош, та інших явищ) і розвитку ідей, так і настільки ж сильну хвилю наукової критики, що, проте, не змогла заперечити життєздатних основ прототипного підходу. Одними з найближчих до теорії прототипів за гносеологічними характеристиками вважаються теорія прикладів і теорія теорій [Лобанов: 14-15; Величковський: 31 – 55]. Приклади (екземпляри, взірці) трактуються як конкретні представники певних об'єктів. Якщо прототипом пташки є певний мислительний образ, що обрисами подібний до пташки, має крила, пір'я тощо, то прикладом (еталоном) є реальний птах. Теорія теорії базується на тому, що люди використовують одні поняття в функції теорій для інших понять, при цьому важливого значення набувають процеси інтерпретації і пояснення явищ. Так, наприклад, слово «кінь» осмислюється в контексті того, що знаємо про категорію «істота». Попередні знання роблять можливими такі умовисновки, як «кінь дихає», «має внутрішні органи» тощо. У той же час іграшковий кінь, незважаючи на його можливу максимальну перцептивну подібність до «природного» коня, локалізується в контексті категорії «артефакт», що зумовлює зовсім інші класифікаційні риси.

Паралельно з розвитком нових учень про джерела і принципи категоризації на сучасному етапі розвитку науки спостерігається зростання інтересу до засад класичної категоризації, все частіше звучать голоси в

її захист. Переваги застосування класичного піходу проявляються перш за все в [Taylor]: 1) установленні пропорційних відношень у лексиконі (наприклад, при відношеннях включення та гіпонімії); 2) виявленні так званих «природних класів» об'єктів (наприклад, ознака «людина» окреслює клас людей, а ознака «неістота» окреслює клас неживих предметів; 3) аналізі семантики речення (наприклад, розмежування синтетичних, аналітичних та аномальних речень) тощо.

Підвищенню інтересу до класичної категорії сприяє те, що в наш час суттєво переглянуто її постулати. Це стосується насамперед двох засадничих критеріїв – рівності усіх членів категорії і неперехідності меж категорії. У контексті визначеної проблеми заслуговують на увагу спроби скорелювати існування категорій на площинах наукового і наївного сприйняття. Категорії з рівноправними членами і неперехідними межами існують як результат наукового абстрагування, але в практичній діяльності категорії втрачають ці ознаки і перетворюються в структури з нерівноправними членами і розірваними демаркаційними лініями [Дзюба: 24]. Відоме твердження Аристотеля – «Якщо певна сутність є людиною, то вона (сутність) не буде людиною більшою чи меншою мірою ні у відношенні до самого себе, ні у відношенні до інших. Бо ж одна людина є не більшою мірою людина, ніж інші» – справедливе з наукового погляду, з позицій біології або демократії, у реальному практичному бутті не відповідає ідеальному варіанту. Наприклад, раб у давньому світі не вважався людиною; жінка у східній культурі має нижчий статус, ніж чоловік; в суспільстві з класовим поділом було нормою поділяти людей на тих, у кого «кров блакитна», і простолуд; нині серед громадян

будь-якої країни співвітчизник викликає більше поваги, ніж мігрант [Дзюба: 26]. Відношення між науковою категорією і її реальним утіленням аналогічне до взаємовідношень між інваріантом та варіантом, мовою і мовленням в «сосюрівському» розумінні тощо. Мова як абстрактна система є інваріантною, але як тільки одиниці мови починають функціонувати в мовленні, вони обростають новими значеннями, міняються тощо. Як без мови не можна собі уявити існування мовлення, так і без наукових чітких категорій не можуть існувати категорії з розмитими межами.

Засаднича ідея класичної категорії – характеристика явищ за його сутнісними ознаками – залишається дієвою в наш час в трансформаційно-генеративній парадигмі, в компонентному аналізі тощо, широкої популярності набули пошуки атомарних семантичних маркерів, які б могли становити метамову семантичного опису.

У сучасній лінгвістиці, зорієнтованій на вирішення глобальних процесів репрезентації людського знання засобами мови, центральне міс-

це посила проблема загальних принципів і механізмів зіставлення когнітивних і мовних структур у контексті основних пізнавальних процесів – концептуалізації та категоризації. Дослідження мовної категоризації світу має глибокі корені і спирається на різні методологічні основи, проте нові досягнення відкривають нові перспективи .

Разом з оформленням вагомих результатів досліджень, умовно вписаних у сферу когнітивної лінгвістики, виокремилася низка нових проблем, з-посеред яких, на думку М. М. Болдирєва, на першочергову увагу мовознавців заслуговують аспекти прототипного підходу до вербальної рефлексії об'єктивного світу, зокрема: 1) які елементи мови виступають у ролі опорних точок (когнітивних точок референції за Е. Рош) у процесах формування й передачі змісту, тобто в ролі прототипів, і якою є їхня типологія; 2) чим зумовлено вибір певного слова при відтворенні смислу висловлювання; 3) як зіставляються (і чи зіставляються взагалі) прототипи категорій немовних об'єктів і прототипи мовних категорій (немовні і мовні прототипи, прототипи ментального й мовного рівнів; 4) якими є основні принципи репрезентації знань у мові [Болдырев: 29].

Виділення різних типів знання приводить до необхідності розрізнення трьох «принципово відмінних понять» [Болдырев: 29]: 1) прототипів категорій немовних (природних) об'єктів, 2) прототипів мовних категорій та 3) прототипних засобів репрезентації та інтерпретації знань у мові. Психологічні вектори прототипних досліджень здебільшого стосувалися насамперед реальних, натуральних об'єктів, акцентуючи на психологічній виділеності найбільш типового взірця: яблуко в категорії фруктів, горобець чи вільшанка в категорії птахів, автомобіль в категорії засобів пересування тощо. Прототипи мовних категорій обмежено цариною існування мови як системи спілкування: прототипом мовної категорії дієслова є дієслова фізичної дії, прототипом категорії іменника – іменники конкретної семантики тощо. Прототип мовної репрезентації – це опорна точка в процесах адекватного називання певного об'єкта і формування й передачі необхідного смислу, найбільш типовий засіб мовної передачі знання про об'єкт у найбільш загальному вигляді.

Отже, сказане дає підстави зробити певні висновки.

У процесі пізнання світу людина виокремила проблему вивчення цього процесу у форматі категоризації, що трактується як процес виявлення певної ділянки досвіду для установлення сутності пошукуваного і результат цього процесу. У здатності до категоризації втілена найважливіша функція людської свідомості яка дає змогу сприйняти і відтворити багаторівневість і безконечність варіантів доквілля в доступних формах і виявити роль і можливості людини в архітектоніці всесвіту. Заслугою філософії, в царині якої розвивалась категоризація зокрема

і гносеологія загалом до середини ХХ століття, визнається викристалізування логічних принципів формування знань. Заґрунтована у вченні Аристотеля, класична категоризація сформувалась як образ певного вмістилища, контейнера, класу, співдія елементів якого базується на принципах інклюзії (включення), накладання / пересічення, ексклюзії (виключення), еквівалентності (тотожності) тощо. Деякі з них проявляються і при когніолінгвістичному аналізі категорії перцептивної ознаки. З царини психології когнітивістика засвоїла ідеї залежності категоризації від людини і її досвіду.

Середину ХХ століття ознаменовано новими підходами до тлумачення категоризації. Аналіз становлення та розвитку когнітивістики дає підстави узагальнити категоризаційні процеси в аспектах;

- активного зародження і розвитку нових теорій, що постулювали так звані «не-класичні» науково-дослідницькі платформи, зокрема, теорія прототипів, теорія екземплярів, теорія теорій тощо.

- з-посеред них науковою достовірністю і ступенем міждисциплінарного охоплення виділяється теорія прототипів і категорій базового рівня;

- ревізія класичної теорії класифікації виявила її слабкі місця і змусила відмовитись від класичного абсолютизму, проте разом з тим утвердила основоположні засади, перевірені тривалою практичною реалізацією і науково обґрунтованим узагальненням, відтак простежуються серйозні спроби реанімувати класичну теорію;

- наукові дослідження розвиваються у бік визнання й верифікації ди– або й багатоваріантної системи категоризації, здатної існувати в індивіда чи людської спільноти у різних варіантах;

- змінилась якісна структура аналізу: когнітологи наголошують на визнанні категорійних, міжкатегорійних і глобальних (думається, список не завершено) пластів категоризації, кожен з яких характеризується різноманітними формами ментальних реакцій;

- уявлення про категорії як про класифікатори знань загалом і уявлення про категорії лінгвістичні не зв'язані прямою асоціативністю і не виявляють абсолютної тотожності;

- уведення в орбіту наукового вивчення різних об'єктів і апробація варіативних методик дослідження зумовлює потребу конкретизації термінологічного апарату.

Література

1. Асмолов А. Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии [Электронный ресурс] / Асмолов Александр Григорьевич. — М.: «Смысл», 2002. — 480 с. — Режим доступа <http://lib.rus.ec/b/373876/read>
2. Бехтель Э. Контекстуальное опознание / Бехтель Э., Бехтель А. — СПб. : «Питер», 2005. — 336 с.
3. Болдырев Н. Н. Прототипы в языковой категории знаний / Н. Н. Болдырев // Проблемы представления (репрезентации) в языке : Типы и форматы знаний. — М. : ИЯ РАН / ТГУ им. Г. Р. Державина, 2007 — . — (Серия :Когнитивные исследования языка. Выпуск II). — 2007 б. — С. 29 — 37.
4. Величковский Б.М. Когнитивная наука: Основы психологии познания [монография] : В 2-х т.— М. :Смысл: Издательский центр «Академия», 2006— . — Т. 2. — 2006. — 432 с.
5. Демьянков В.З. Теория прототипов в семантике и прагматике языка / В. З. Демьянков // Структуры представления знаний в языке / отв. редактор Кудрякова Е. С. — М.: Российская академия наук, Ин-т науч. информации по общественным наукам, 1994.—С. 32–86.
6. Дзюба Е. В. О видах и структуре категорий / Е. В. Дзюба // Вестник Нижегородского государственного лингвистического университета им. Н. А. Добролюбова. — 2012. — Выпуск 19. — С. 20 – 33.
7. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. С. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина ; под общей ред. Е. С. Кубряковой. —М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. — 245 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / [Гл. ред. В. Н. Ярцева]. — М. : «Советская энциклопедия», 1990. — 688 с.
9. Лобанов А. П. Проблема категоризации в когнитивной психологии / А. П. Лобанов, Н. П. Радчикова // Белорусский психологический журнал. — 2005. — № 1. — С. 13 – 19.
10. Старко В. Ф. Класичний підхід до категоризації в мовно-когнітивних дослідженнях Мовні і концептуальні картини світу. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2013. — С. 117 – 123.
11. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка : Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Ю. С. Степанов. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. — 336 с.
12. Berlin B. BasicColorTerms. Their Universality and Evolution / B. Berlin, P. Kay. — Berkeley : Center for the Study of Language and Information, 1969. — 210 p.
13. Kleiber G. La sйmantique du prototype: Catйgories et sens lexical / GeorgesKleiber . — P.: PUF, 1990. — 199 p.

14. Lenneberg E. H. The Language of Experience: a Study in Methodology / E. H. Lenneberg, I. M. Roberts // Memoir 13. Indiana University Publications in Anthropology and Linguistics. —Baltimore: Waverly Press. — 1956. — 158 p.
15. Medin D. Concepts and conceptual structures / D. Medin // American Psychologist. — 1989. — 44. — P. 1469 – 1481.
16. Taylor J. R. Linguistic Categorization / J. R. Taylor. — Oxford: Oxford University Press, 2003.— 308 p.
17. Zadeh L. A. The Concept of a Linguistic Variable and its Application to Approximate Reasoning. Parts 1 and 2 / L. A. Zadeh// Information Sciences. — 1975.—Vol.8. — P.199–249, 301–357.
18. Wittgenstein L. The blue and brown books: Preliminary studies for the «Philosophical investigations» / L. Wittgenstein— Oxford, Basil Blackwell. —1961. – 185 p.

Марія Пентиліук
Херсонський державний університет

НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СЕРЕДНІЙ ТА ВИЩІЙ ШКОЛІ В АСПЕКТІ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

Стаття присвячена аналізу навчання української мови в середніх та вищих закладах освіти, сучасних підходів та принципів, що дозволяють поєднувати традиційні й нові технології з метою якісної підготовки вчителя-словесника.

Ключові слова: когнітивна і комунікативна методика, професійно-методична підготовка сучасного вчителя.

Marry Pentyluk. Studies of Ukrainian language at the middle and higher school in the aspect of lingvodidactics.

The article deals with the analysis of linguodidactic strategies of teaching Ukrainian in secondary and higher educational establishments. Modern approaches and principles, that make it possible for combining traditional and new technologies for teacher qualitative training, have been analyzed in the article.

Key words: linguodidactics, cognitive and communicative methodology, professional and methodological modern teacher training.

Національною доктриною розвитку освіти в Україні, новим Державним стандартом повної і базової освіти передбачено удосконалення навчально-виховного процесу в середній і вищій школі. Реалізація нових завдань освіти потребує нових підходів, звернення до особистості учня і студента з її потребами та інтересами. Такий підхід у педагогічній літературі дістав назву гуманістичного або пошукового, в основу якого покладено завдання – сприйняття навчально-виховного процесу як вільного зростання, розвитку особистості. Відповідно до нього основ-

ним завданням учених-лінгводидактів є сприяння активізації пізнавальної активності студентів, створення умов для їх розвитку, самонавчання, якісної підготовки учителів-словесників. Метою навчання має бути не отримання знань як сукупності фактів, а формування мовної особистості – інтелектуально розвиненого, висококультурного, професійно компетентного спеціаліста. Завдання вищої школи – надання можливості саморозвитку особистості, сприяння пошуку власної індивідуальності, самореалізації, що є головним у мовній освіті і професійній підготовці педагогічних кадрів.

Виховати в молодого покоління повагу і любов до мови, забезпечити якісне володіння нею в усіх сферах суспільного життя – завдання, що потребує нових підходів до навчання української мови, оновлення й розбудови методики її навчання у всіх типах освітніх закладів – середніх і вищих.

Актуальним нині є підхід до навчання, що ґрунтується на єдності викладання й учіння навчально-пізнавальної діяльності учнів та студентів. Ця єдність визначає й організує всю систему дидактичних відношень і забезпечує її цілісність. Педагогічний процес здійснюється в цілеспрямованій діяльності суб'єктів навчання., що забезпечує суб'єктно-суб'єктні відношення між викладачем (учителем) та учнями / студентами. в основу наукових досліджень сучасних лінгводидактів.

Методика української мови є безпосереднім відображенням тих підходів, принципів і закономірностей, які вже набули узагальненого характеру і є предметом вивчення лінгводидактики: мета методики полягає в «переведенні» теоретичних положень загальнодидактичних закономірностей у площину конкретних педагогічних явищ.

В основу наукових досліджень покладено положення, які лінгводидактика конкретизує й визначає:

- варіанти розвитку мовної особистості засобами конкретної мови;
- вибір цілей навчання окремої мови залежно від рівня мовної особистості;
- вибір методів і прийомів навчання;
- шляхи подолання суперечностей між керованим і природним набуттям мовних та мовленнєвих знань окремої мови та ін.

Ці положення стимулюють вибір тематики наукових досліджень, їх об'єкт і предмет, організацію дослідної роботи та критерії їх результативності.

Навчання ставить за мету опанувати вербальне спілкування, а предметна методика прагне встановити закономірності навчання мови. У сучасній методиці розробляються прийоми і методи навчання основних

аспектів мови (фонетичного, граматичного, синтаксичного) та видів мовленнєвої діяльності (рецептивного та продуктивного мовлення) тощо.

Методика української мови в середньому й вищому навчальному закладі має свої спільні й відмінні закономірності розвитку. Сучасний соціальний запит зумовлює постановку перед вищим навчальним закладом завдань цілеспрямованого навчання студентів ґрунтовних умінь – умінь будувати мовленнєвий твір, створювати текст, що має задані мовностилістичні ознаки й характеризується досить високим рівнем експресивного впливу на читача або слухача.

Найголовніші напрями цих стратегій – когнітивна й комунікативна методика навчання мови в середній та вищій школі, культурологічний та полікультурний аспекти, зміст і технології професійної підготовки учителів-словесників, сучасні технології навчання мови в різних освітніх закладах, шляхи формування комунікативної компетентності та її складових (мовної, мовленнєвої, соціокультурної, діяльнісної й стратегічної тощо), концептуальні засади профільного й допрофільного навчання української мови у 11-річній середній школі та ін. [5; 6].

Аналіз дидактичної і методичної літератури засвідчує, що проблеми технологізації навчання української мови є актуальними і цікавлять багатьох дослідників (О. Біляєв, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, В. Дороз, І. Дроздова, С. Караман, О. Любашенко, Л. Мамчур, Я. Мельничайко, А. Нікітіна, М. Пентиліук, К. Плиско та ін.). Предметом їхніх досліджень є зміст, методи, форми, засоби навчання української мови та професійна підготовка вчителя-словесника.

Ураховуючи, що дослідження останніх років виявили прогалини в проблемах методики навчання української мови, зокрема у двомовному, кроскультурному середовищі, традиційні способи викладання мови уже не задовольняють сучасного вчителя. Такі ж прогалини виявлено і в підготовці майбутнього вчителя-словесника. Потребує спеціальних досліджень і проблема мовленнєвої підготовки спеціалістів різних профілів (технічного, аграрного, юридичного тощо). Виникла необхідність зміст і якість комунікативної компетентності учнів середніх шкіл і студентів ВНЗ розглядати як вищу мету гуманітарної освіти, у тім числі й педагогічної. Звідси – озброєння майбутнього вчителя, викладача вищої школи такою системою форм, методів, засобів технологією навчання, що суттєво вплинула б на загальний мовленнєвий рівень особистості і на якість педагогічної діяльності.

Теоретичні основи підготовки студентів-філологів у вищій школі визначають систему знань про предметну галузь, основною методичною категорією якої виступає підхід, від якого відштовхуються дослідники у процесі формулювання основних концептуальних положень сучасної

лінгводидактики, спираючись на лінгвістичні, психологічні, соціолінгвістичні, психолінгвістичні й дидактичні засади навчання. Увага до цих чинників визначає значущість концепцій комунікативної, когнітивної методик та методики профільного навчання української мови, розробленої М. Пентилюк, О. Горошкіною й А. Нікітіною [6].

Актуальність комунікативної методики навчання української мови зумовлена необхідністю мовленнєвої підготовки випускників середніх та вищих закладів освіти, забезпечення високого рівня їхньої комунікативної компетентності.

Комунікативна методика зорієнтована на посилення практичної спрямованості змісту навчання мови, надання пріоритету формування в учнів умінь і навичок спілкуватися в різних сферах соціального життя.

Оновлення змісту мовної освіти вимагає трансформації технологій навчання української мови, розробки інноваційних методик, спрямованих на формування мовної особистості, адаптованої до конкретних соціальних умов. Система мовної й мовленнєвої підготовки сучасного випускника, зумовлена станом і тенденціями розвитку суспільства, повинна відповідати його запитам. На часі теоретична розробка й практичне втілення антропоорієнтованих методик, зокрема когнітивної методики навчання української мови, під якою розуміємо сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених способів і засобів опанування мовних одиниць як основи пізнання й формування концептуальної та мовної картин світу і певного результату створення образу світу в уяві кожного учня.

Ця ідея знайшла відображення в новому Державному стандарті базової і повної середньої освіти, де, зокрема, відзначено, що зростає необхідність «застосовувати загальнонавчальні, творчі вміння в різних життєвих і навчальних ситуаціях спілкування, користуватися комунікативними стратегіями, стратегіями співпраці [5, с.30]». Пізнавальна діяльність є однією з провідних у навчанні української мови.

Актуальність когнітивної методики навчання української мови зумовлена все ще недостатнім рівнем комунікативної підготовки учнів / студентів та сформованості в них умінь застосовувати мовні знання в конкретних життєвих ситуаціях.

Когнітивна методика навчання мови зумовлена необхідністю переосмислення основних завдань засвоєння учнями / студентами української мови, переакцентацією мети мовної освіти з формування лінгвістичної компетенції на комунікативну, що є головною ціллю мовної освіти в Україні. Своєрідність цієї методики полягає в тлумаченні навчальних

мовних одиниць як концептів — носіїв етнокультурної інформації, особливих сигналів конкретного світу.

Метою когнітивної методики є опанування учнями й студентами мовних одиниць як концептів — глибинних значень розгорнутих змістових структур тексту, що є втіленням мотивів та інтенцій автора, з метою формування умінь адекватного сприйняття текстової інформації та створення власних (усних і письмових) висловлювань відповідно до комунікативної мети й наміру, розвитку пізнавальної активності учнів, підвищення їхнього інтересу до вивчення української мови, виховання національної самосвідомості, поваги до мовних традицій українського народу й бажання наслідувати естетичні й етичні норми спілкування.

Для реалізації когнітивної методики навчання мови провідними постають соціокультурний, комунікативно-діяльнісний, функційно-стилістичний, компетентнісний, особистісно орієнтований підходи, запровадження яких можливе за умови навчання на текстовій основі, оскільки текст є носієм інформації, засобом пізнання довкілля, формування в учнів національно-мовної картини світу

Розроблена М.Пентилюк, О.Горошкіною, А.Нікітіною концепція профільного навчання української мови в старшій школі спирається на основні положення Конституції України, Закон України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти, навчально-виховні концепції, зокрема концепції когнітивної й комунікативної методик навчання української мови та концепцію профільного навчання в старшій школі [6].

Провідна ідея концепції полягає у створенні умов для формування комунікативної компетентності випускника профільної школи, що передбачає вміння вільно, комунікативно доречно користуватися українською мовою в різних життєвих ситуаціях, насамперед у подальшому професійному спілкуванні, акумулювати в собі національні мовні традиції, комунікативну етику, поважати й шанувати мову свого народу.

Професійно-методична підготовка сучасного вчителя-словесника складається із засвоєння ним традиційної методики навчання української мови, її теоретичних положень, практичних рекомендацій та оволодіння новими науково-практичними надбаннями, яких набула ця наука в період відродження національної школи і перебудови освіти України.

Ураховуючи, що вчитель потребує серйозної методичної підготовки, орієнтації в тих набутках, що має сучасна лінгводидактика, авторинаукових пошуків досліджують й апробують окремі стратегії й технології навчання державної та інших мов у загальноосвітній та профільній шко-

лах з українською, російською та іншими мовами викладання, у ВНЗ філологічного й нефілологічного профілів.

Отримані результати свідчать, що навчання рідної та державної мов в Україні стає ефективнішим за умов:

- розробки технологічно досконалого змісту навчання мови в школі та ВНЗ (варіативних, уточнювальних, авторських програм);
- активного мовленнєвого розвитку учнів і студентів, що забезпечується створеними в процесі дослідження методичними системами;
- застосування модульних та інтерактивних технологій у навчальному процесі середньої школи;
- застосування нових технологій у професійній підготовці майбутнього вчителя-словесника;
- формування мовної особистості учня й студента із позитивною стійкою мотивацією оволодіння й користування рідною й державною та іншими мовами;
- методичного забезпечення навчального процесу новими підручниками, посібниками та іншими засобами навчання.

Експериментальна перевірка результатів досліджень, їх апробація й популяризація через наукові конференції, публікації статей у наукових збірках, видання підручників і посібників розширює уявлення вчителів і викладачів ВНЗ про лінгводидактичні стратегії та технологію навчання мов у середній і вищій школі та шляхи удосконалення комунікативної компетентності учнів і студентів.

Література

1. Горшкіна О. М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю : монографія / О. М. Горшкіна. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 362 с.
2. Державний стандарт базової і повної загальної освіти // Інформаційний збірник та коментарі МОН України. – 2012. – № 4–5. – С.3–23.
3. Дроздова І. П. Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів нефілологічних факультетів ВНЗ / І. П. Дроздова. – Харків : ХНАМГ, 2010. – 320 с.
4. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К. : Ленвіт, 2003. – 261 с.
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / колектив авторів за редакцією М.І.Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2009. – 400 с.
6. Пентиліук М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : зб.статей / М.І.Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.

7. Пентиліюк М.І. Українська мова : підручник-комплект / М. І. Пентиліюк, О. В. Іващенко. – К. : Ленвіт, 2007. – 352 с.
8. Пентиліюк М.І. Методика навчання української мови у таблицях і схемах : навч. посіб. / М. І. Пентиліюк, Т. Г. Окунович. – К. : Ленвіт, 2010. – 134 с.
9. Пентиліюк М.І. Сучасний урок української мови / М. І. Пентиліюк, Т. Г. Окунович. – Х. : Основа, 2007. – 170 с.
10. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс / кол. авторів за ред. М.І. Пентиліюк. – К. : Ленвіт, 2011. – 302 с.

СВОБОДА ВИБОРУ У НОВЕЛІ В. СТЕФАНИКА «КАМІННИЙ ХРЕСТ» ТА «МІФ ПРО СІЗІФА» А. КАМЮ

У статті розглядаються особливості поетики та функціонування екзистенційних та кардіоцентричних мотивів у новелі В. Стефаніка «Камінний хрест» та есеї А. Камю «Міф про Сізіфа». Аналізуються передумови світосприйняття персонажів Стефаніка та Камю.

Ключові слова: експресіонізм, екзистенціалізм, мотив, кардіоцентризм.

Olga Podlisetska. Freedom of choice in the short story «The Stone cross» by V. Stefanik and «The Myth about Sisyphus» by A. Camyu.

The article examines features of poetics and functioning of cardiocentric and existential motives in the short story «Stone Cross» by V. Stefanyk and in the essay «The Myth of Sisyphus» by A. Camyu. The article analyzes worldview prerequisites of literary characters by Stefanyk and Camyu.

Key words: expressionism, existentialism, motive, cardiocentrism.

Однієї боротьби за вершину достатньо,
аби заповнити серце людини.
Сізіфа варто уявляти собі щасливим.
А. Камю

Вижу їх як дубів, тих мужиків,
що їх вода підмиває, корінь підмлює,
вижу, як хитаються, як падають,
як їх пхають на залізниці і везуть, як дерево на опал.
Чую їх біль, всі ті нитки. Що рвуться між її серцем

і селом, і мені рвуться, чую їх жаль і муку.
І вижу банду опришків, що виганяють їх з землі»
В. Стефаник (III, 179)

«Чи не найсильнішим словом з усієї української літератури» назвав творчість Василя Стефаника український критик початку ХХ століття Микола Євшан. «Душу мужика Стефаник зглибив до дна, як далеко він лишив позаду всіх інших українських письменників, що писали про мужика, як випередив всю «народну» українську літературу!», – пише критик [5: 214]. Вже на початку ХХ віку В. Стефаник, за словами Степана Процюка (автора роману про В. Стефаника), «став літературною зіркою. Тому сприяли, окрім таланту, і життя у Кракові як одному із тогочасних літературних європейських центрів, і специфіка короткого жанру, і харизма автора. Можливо, – припускає С. Процюк, – жоден з українських класиків не мав такого раннього європейського визнання, як він» [8:72] .

Ще Іван Франко заперечив уявлення критиків про Стефаника як безнадійного песиміста. «Я не бачу у Стефаника, – вважав він, – ані сліду песимізму. Навпаки, у многих із його оповідань віє сильних дух енергії, ініціативи, а у всіх бачимо велику любов до життя й до природи – речі зовсім суперечні песимізму. Певно, коли когось болить, то він кричить, стогне, але хіба це песимізм?» [13:82].

До інтерпретації творчості В. Стефаника звертались Б. Лепкий, В. Лесин, М. Грицюта та ін. Зокрема, М. Грицюта, який присвятив творчості В. Стефаника монографію, зазначає, що «герої Стефаника появляються перед нами прибиті горем і нуждою, здавалося б, їхні страждання на грані людських можливостей, вони шукають виходу, чогось сподіваються, інколи роблять відчайдушні спроби вирватися із свого страхітливого становища, але безуспішно» [3: 47].

Погляди літературознавців не завжди зумовлені філософськими передумовами розуміння особливостей творів В. Стефаника. Так, після смерті дружини Гриць Летючий не робить відчайдушних спроб вирватися із свого становища, а Іван Дідух, навпаки, прагне уникнути цієї спроби (несприйняття героєм переїзду до Канади). Погляд на творчість Стефаника у зв'язку з філософією екзистенціалізму не є новим, але ми спробуємо підійти до аналізу однієї з його новел через «оптимістичний» екзистенціалізм Камю та Сартра, що втілюється у думках: «існування передує сутності, оскільки вона (сутність) формується самою людиною, її власним «я»», «людина є лише тим, що сама із себе зробила, «людина мусить бути діяльнісною» тощо.

Отже, метою статті є новий погляд, погляд з екзистенційних засад на новелістику В. Стефаника на прикладі однієї новели. Твором, на

прикладі якого ми доведемо «оптимізм» автора та його героя, є новела «Камінний хрест». Стефанік повсякчас заперечував песимізм, який начебто був йому притаманний, заперечував цю рису і С. Процюк: «Покутські селяни у своєму загалі не топили у річці своїх дочок, не вбивали конокрада, не бажали своїй дитині смерті із найглибшого відчаю. Їхнє життя було сповнене важкої фізичної праці, невеличких статків, своєрідного стоїцизму, мовляв, так Бог дав, і обмеженого світогляду, де не було місця як великим радощам і екзальтованому ідеалізмові, так і вельми великим потрясінням. Але таке існування не надто цікавило письменника» [8: 61]. Тому письменник і не писав реалістичних творів; його новели були написані у річищі експресіонізму, сутність якого полягає у відході від реалістичності на користь глибинному вираженню ества людини. Прихильники цього мистецького напрямку, заперечуючи традиції, нормативи зображення та відповідні ідеологеми, прагнули віднайти вираження свого власного світу, «інтуїтивної безпосередності». На переконання експресіоністів, митець повинен не наслідувати зовнішній світ, а деформувати його, вивести на рівень «мистецтва крику», творити іншу, особливу дійсність, бачену крізь призму неухильного розладу [7: 322]. Прочитавши роман С. Процюка, не можемо не погодитись з автором, що образи та ситуації, зображені у новелах Стефаніка, не є закономірністю для його дійсності саме у частоті, повторюваності ситуацій, як може видатись, але єдино прийнятні для трагічного світогляду автора. Стає зрозумілим, що «рятівний» від'їзд родини до Канади є нищівним для господаря родини, який таким чином втрачає і свою значущість, і власний сенс життя, яким є жертвна праця, що стає єдиним порядком від абсурду існування.

Але М. Грицюта правий, вважаючи, що «виняткове, вражаюче Стефанік майстерно переплітає з ординарним, повсякденним, виняткова ситуація допомагає йому глибоко розкрити характери» [3: 55]. Письменник описує виняткову ситуацію так, начебто це – звичні, повсякденні події, коментуючи це так: «Я пустив свою душу у душу народну – і там я почорнів від розпуки». На думку С. Процюка, «його письмо надто близько підійшло до правди про людину. Ця правда була моторошною. Метафізична пастка цієї правди могла затягнути її речника у трясовину» [8:119]. Описовість, як відомо, перестала бути властивістю літератури ХХ ст., поступившись творам, що містять підтекст. Контекстуальність зайняла місце розгорнутого, детального аналізу психологічних зрушень. Звідси Стефанікові максималістські заяви, приміром, у листі до О. Кобилянської 1899 р: «Я всяку літературу маю за ніщо. Я пишу тому, що люблю мужиків, і пишу для приятелів. А більше для нічого і нікого» [12: III, 166].

Прототипом Івана Дідуха у новелі «Камінний хрест» є житель села Русова Стефан Дідух. Так про нього згадує сам автор: «Він дуже не хотів покидати свого каменистого ґрунту, та діти, невістки і доньки не давали йому жити, і він лише тому втік до Канади, щоби могли жити даліше. Він дійсно ще довго жив у Канаді, але писав мені, що все чуже довкола нього і що його ферма йому немила, та його дітям добре поводиться» [11: II, 84-85]. І тут ми погоджуємось з М. Грицютою, який переконаний, що Іван Дідух викликає у нас «не філантропічне співчуття «меншому братові», а повагу і подив перед його величчю і моральною силою» [3:107].

На думку дослідників, «твір (...) знаходиться між двома полюсами: духовним поетичним світом та матеріальним текстом. Мислити твором як цілим – це значить постійно усвідомлювати у ньому напруження протилежних змістів, що не піддаються спрощеному ототожненню» [2: 9]. Проти спрощеного ототожнення змісту життя та змісту твору у рецепції творчості В. Стефаніка виступає і С. Процюк: «Йому треба було занурень в атмосферу межових психічних станів. Життя і побут покутського села кінця ХІХ – початку ХХ віку не можна вивчати за його творами! Бо він не реаліст-побутописець, а співець екзистенційної епілепсії [8: 61]. Творчість Стефаніка слід сприймати у експресіоністському ключі: митець, заперечуючи традиційні нормативи зображення та відповідні ідеологеми, прагнув віднайти вираження свого власного світу, «інтуїтивною безпосередністю». При цьому спростовується аристотелівський «мімезис», адже, на переконання експресіоністів, митець повинен не наслідувати зовнішній світ. А деформувати його, вивести на рівень «мистецтва крику, творити іншу, особливу дійсність, бачену крізь призму неухильного розладу» [7: 322]. Тому конфлікт у новелах Стефаніка розгортається не тільки як зовнішня драма, а і як внутрішня. Стефанік не тільки до певної міри «відокремлює» людину і дійсність, але він розмежовує соціальну драму і внутрішню. Носієм драматичного у нього є сама людина. Драма для Івана Дідуха – не його важка праця, а загроза залишитись без цієї праці, оскільки і Дідух, і його родина відчувають майбутню кризу-муку безуспішної боротьби всіх емігрантів за збереження своєї духовної ідентичності. За кордоном селянин-українець (важливо, що саме селянин!) опиняється перед подвійною життєвою трагедією: відірваність від звичної праці на батьківщині та закинутість на чужу землю, де він не є господарем. Передчуття цієї кризи викликає страшний біль. Знову пригадаємо ставлення самого Стефаніка до еміграції: «Через Краків переїжджають заодно наші емігранти. Йду щовечора, аби їх здибати. Страшно за ними і перед ними, серед того вони прибиті, здатні на всю підлість люцьку старого і нового світа. Немилосерда земля чор-

на, що пустила їх від себе» [12: III, 180]. Хоч як було важко працювати Івану Дідуху, але ця праця була сенсом його життя, це був своєрідний двобій з горбом, який пручався, опирався, але «мусив родити хліб»: «Чим старівся, тим тяжче було йому, поломаному, сходити з горба.

– Такий песій горб, що стрімголов удолину тручєє! Не раз, як заходяче сонце застало Івана наверху, то несло його тїнь із горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залягла тїнь Іванова, як велетня, схиленого в поясі. Іван тоді показував пальцем на свою тїнь і говорив горбові:

– Ото-с ні, небоже, зібгав у дугу! Але доки ні ноги носє, то мус родити хліб!» [10: I, 62].

М. Грицюта порівнює образ Івана Дідуха з Прометеєм, який «мучився без ліку», існує також порівняння Івана Дідуха з Ісусом Христом, що несе свій хрест на Голгофу, але спробуємо провести паралель між Іваном та міфологічним Сізіфом. За міфологічною версією, Сізіф закував Смерть у кайдани, і на землі перестали вмирати люди. Коли Арес визволив Смерть, Сізіф не намагався її уникнути, а вмираючи, звелів своїй дружині не влаштовувати поховальних церемоній. Боги жорстоко покарали його за всі провини: він мусив викочувати на високу гору камінь, який, досягши вершини, щоразу скочувався вниз. У переносному значенні вислів сізіфів труд — це безплідна, важка, нескінченна, а то й зовсім непотрібна праця.

Але французький екзистенціаліст Альбер Камю у своєму есеї роздумуючи над образом Сізіфа, вирішив поглянути на нього та його працю зовсім з іншого ракурсу: «Сізіф цікавить мене під час паузи. Його обличчя ледь відрізняється від каменю! Я бачу цю людину, що спускається важким, але рівним кроком до страждань, яким немає кінця». Спостерігаючи за міфічним героєм, автор есею констатує: «Він твердіший за свій камінь». Камю не має ілюзій щодо реалістичності усвідомлення Сізіфом власної вічної праці, але ця ясність бачення Сізіфа, яка, на наш звичний погляд, повинна бути його мукою, перетворюється в його перемогу. «Світ лише один, – вважає Камю, – щастя й абсурд є породженням однієї й тієї ж землі. Вони неподільні» [6: 90]. Було б помилкою, на думку філософа, вважати, що Сізіф відчуває страждання та муку. Навпаки: він відчуває «тиху радість», адже «йому належить доля. Камінь – його здобуток» [6: 91]. До речі, у новелі «Камінний хрест» прямих вказівок на муки Івана теж немає. Поступальність дій Сізіфа, позбавлена зв'язків, – це і є його доля, і якою б «беззмістовною» на чийсь погляд вона б не була, це його власна доля, вона рідна йому, оскільки «була створена ним самим та поєднана в єдине ціле його пам'яттю». Камю намагається знайти надію на позитивне буття у світі, в якому померла релігійна надія. Передумовою світосприйняття та всіх екзистенціальних пошуків, на його думку, є абсурд. Весєї через міф про Сізіфа Камю показує, що неможливо зберегти світ за допомогою нігілістичної моралі. Засобом

порятунку від нігілізму, на його думку, є мистецтво. У Камю Сізіф – це людина, яка піднялась над безглуздістю свого існування, яка цій безглуздістю знайшла свій сенс і свою гордість.

Так і у новелі Стефаніка, на наш погляд, присутній не мотив відчаю та злиденної долі, а мотив любові та вдячності (як не дивно це звучатиме). Саме любові та вищій вірності, «яка рухає каміння», вчить Сізіф, і, на думку філософа, він вважає, «що все гаразд», і «цей світ не видається йому ні «безплідним», ні «нікчемним». Але якщо Сізіф відчуває себе володарем днів, але не є ним, оскільки він змушений вищою силою щодня викочувати камінь на гору, то Іван Дідух є господарем власної долі (поки він на рідній землі), і дійсно «відчуває себе володарем своїх днів» [6: 91]. І тільки наміри синів та дружини вихоплюють його із звичного, на перший погляд, «нешчасливого», але насправді щасливого, обраного, вільного життя та кидають його на узбіччя життя: везуть до Канади. Справжнє існування, на думку Гайдеггера, пов'язане з умінням суб'єкта збирати себе із розпорошеності, щойно пережитого, приходити до самого себе [1]. Одним із перших в історії української літератури проблему експресіонізму порушив Г. Сковорода, обстоюючи принципи самоцінного людського існування у світі абсурду, самопізнання, достеменного Я через глибини кардіоцентризму [7: 317-318]. Як і існування Сізіфа, декому може видатись абсурдним життя (існування) Івана. Але у житті покутського селянина те, що видається неестетичним і навіть трагічним (важка праця, бруд, бідність) – це духовно прекрасні речі. Якщо поглянути углиб століть, звернутись до релігій світу, можна помітити, що саме ці доміанти є запорукою щастя. Але вже назву мають іншу: «сродна» праця, земля, невибагливість і вміння радіти малому. З цих концептів і бере витоки кардіоцентризм Сковороди: «Царство Боже всередині нас, щастя в серці, серце в любові, любов же – в законі вічного» [9: 140]. Російський філософ В. Губін у своїй теорії про «живих» та «сплячих» людей наголошує: «Бути живим – означає майже неможливу річ: перебувати у повноті почуттів. Доки людина не оволоділа мистецтвом життя, то життя мало чим відрізняється від смерті» [4: 73]. Філософ переконаний, що жити без надії і часу (а саме так живе Іван Дідух у своєму селі на своїй землі) можна лише у стані любові – до світу, до оточуючих людей, тому що любов поза часом, вона не є те, що буде або те, що було, «любов – це можливість повної присутності» [4: 101]. У стефаніківського героя немає майбутнього, оскільки немає надії на те, що земля на горбі, скільки б її не обробляв Іван Дідух, стане родючішою, а праця на цій землі легшою; немає часу (Іван живе тільки сьогодніням), але є любов. Ця беззастережна любов до землі, до світу і рухає Іваном. Про цю любов говорить і апостол Павел, і Сковорода, і філософи-екзистенціалісти.

Саме у важкій праці Іван відчуває єдність з космосом, рідною землею й родиною, саме така праця наповнювала змістом Іванове життя, давала йому радість і щастя. Він полюбив свою тяжку працю і горб, із якого зробив родюче поле. Виїзд на чужину розірвав у його душі цей зв'язок із довколишнім світом. Іванові здається, що він «каменіє». У Стефаніка образ каменя часто означає омертвіння душі. Значить, і Дідух, отримавши можливість переїхати, втрачає своє духовне життя, тому «одна сльоза котиться по лиці, як перла по скалі» [10: 71]. Перлини завжди білі, а все «біле» чи «срібне» виражає у творчості Стефаніка чистоту душі. Перлина, що котиться по скелі, – це символ того духовного життя Івана, яке тепер котиться по мертвому камені.

Література

1. Гадамер Г.– Г. Істина і метод. // Г.– Г. Гадамер. Т. II. Герменевтика / Пер. з нім. М. Кушнір. – К.: «Юніверс». – 2000. – 478 с.
2. Гишман М. М. Літературное произведение: теория и практика анализа: учебное пособие. – М.: Высш. шк., 1991. – 160 с.
3. Грицюта М. С. Художній світ В. Стефаніка / М. С. Грицюта. – К.: «Наукова думка», 1982. – 199 с.
4. Губин В. Д. Жизнь как метафора бытия / В. Д. Губин. – М.: Рос. гос. гум. ун-т, 2003. – 204 с.
5. Євшан М. Василь Стефанік // Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. – К.: Основи, 1998. – С. 213 – 219.
6. Камю А. Миф о Сизифе : Эссе об абсурде / А. Камю // Сумерки богов. – М.: Радуга, 1989. – 567 с.
7. Літературознавча енциклопедія : У двох томах / [Автор-укл. Ю. І. Ковалів] . – К.: ВЦ «Академія», 2007. – (Енциклопедія ерудита). – Т. 1. – 2007. – 624 с
8. Процюк С. Троянда ритуального болю: роман про Василя Стефаніка / Степан Процюк. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 184 с.
9. Сковорода Григорій. Вступні двері до християнської добронравності // Григорій Сковорода, Твори: В 2 т. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1973. – 532 с.
10. Стефанік В. С. Повне зібрання творів: у 3 т. – К.: Видавництво АН УРСР, 1949. – Т. 1. – 369 с.
11. Стефанік В. С. Повне зібрання творів: у 3 т. – К.: Видавництво АН УРСР, 1952. – Т. 2. – 223 с.
12. Стефанік В. С. Повне зібрання творів: у 3 т. – К.: Видавництво АН УРСР, 1954. – Т. 3. – 248 с.
13. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі // І. Франко. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 16.

Alexandra Prihodko
Zaporoshue State Medical University

THE ROLE OF ICONICITY IN THE MODERN LINGUISTICS

Сьогодні іконічність у мові є дуже поширеним явищем і викликає жвавий інтерес науковців до вивчення цього феномену. В статті розглянуто роль іконічності в сучасній лінгвістиці та її зв'язок з різними рівнями мови.

Ключові слова: іконічність, метафора, рівні мови.

Prohodko A. The role of iconicity in the modern linguistics.

Today iconicity is a very widely-spread notion and the interest of scientists to it is also very extended. This thesis is devoted to the analysis of the role of iconicity in the modern linguistics and its connection with the different levels of language.

Key words: iconicity, metaphor, levels of language.

Today scientists parallel their notion within the field of signed language to the field of spoken language linguistics. So, the **problem** of our thesis is the place of the iconicity in modern linguistics and the **main purpose** is to define the role of the iconicity on all levels of the language. Within the signed language literature, iconicity has been viewed as a relation between linguistic form and reality. R.B. Wilbur [10: 162], for example, defines iconicity as “a reflection in language of the actual state of affairs in the real world”.

L. Wylie [11: 6] regards the iconic relation to be one in which “the form of the symbol is an icon or picture of some aspect of the thing or activity being symbolized” – again implying that the relation between linguistic form and some objective, uninterpreted world. So, the iconicity is the peculiarity of the sign, which is evident in the presence between two parts of it: denotative and connotative, some material (figurative, sound ...) or structural resemblance [2: 290].

Scientists single out some degrees of iconicity: sings-icons, signs-indexes and signs-symbols. At first, sing-icon emerged in Ch. Peirce's semiotics. Such sing replaces its object because it has some resemblance to it. Sings-indexes show the connection between the denotative and connotative according to their place in time and space. Sings-symbols show no resemblance between the denotative and connotative.

According to some scientists [2; 3] there exist some degrees of iconicity: shape, diagram and metaphor. Diagrams are the sings-icons, in which the relations between elements are similar to the relations between the elements of the object. Icon-sign shows the non-divisible sign, that shows the whole impression. The object can be iconic sign of the original only then, when the interpreter of the sign understands it as the original sign.

Examples of the iconic signs we can notice on different levels of the language system: phonetic, lexical, morphological and syntactical. The most vivid expression of the iconic sign is noticed in syntax.

Earlier the biggest part of language sings found the cause of its usage in the non-language sphere. As a result, some borders of iconicity are removed, but implicitly the person preserves analogous behavior to the language code, in which the natural behavior is saved, but in more complex form.

Therefore, we can study the notion of iconicity both in the special meaning – it shows the degree of labels in the language, and in the general meaning, as it shows the ultimate coincidence (isomorphism) of the connotation and denotation [1: 84].

The brightest examples of iconicity we can see on the level of syntax. Many investigations were held in this field, and they showed, that the syntactical iconicity could show itself in that way, that the objects, which are interrelated in reality are mentioned not far from one another in the utterance, or when the time sequence of the usage of speech forms shows the chronological sequence of the things in time [2: 291].

According to T. Givon, who studied the phenomenon of iconicity from the point of view of biology and cognitive linguistics, it has the next functions: of quantity, of contiguity and of linear order [5: 111 – 126].

In the frame of stylistics, the iconicity is studied in the works of G. Leech and M. Short [7: 292]. They claim that the literary expression has not only expressive but also figurative function. Scientists prove that on the syntactical level the iconicity can show the order, in which the emotions and impressions arose in the mind, imitating the process of thinking of the invented speaker.

According to the modern conceptions, the iconic sign represents the image of the object in the mind of the person and can have no objective resemblance with the object itself. U. Eco claims that the iconic sign can

have the relative features not with the object, but with the structure of its understanding [4:135].

Wilcox Sh. thought, that when viewed from a cognitive perspective, grammatical iconicity is revealed to be just as ubiquitous among signed languages as it is among spoken languages – indeed, because visible movements of hands have even more semiotic potential than the predominantly invisible movements of vocal tract articulators, signed languages are even more richly iconic than spoken languages [9: 119 – 147, 3].

Some scientists [6; 9] say that we can trace the connection between iconicity and metaphor. Strong visual images are highly valued in creative sign language, and poets draw on iconicity in a range of ways to produce intensely visual depictions of the subject matter.

At the same time, most poems present symbolic meaning, resulting in the high frequency of metaphoric expressions. Understanding how these metaphoric expressions are interrelated with iconicity is important for appreciating creative sign language and for understanding the potential of metaphor creation in general [8: 30.].

Traditionally, iconicity and metaphor in spoken languages have been treated separately because iconic expressions at the vocabulary level were seen to be very limited. However, M. Hiraga explores in depth the interconnectedness between the two operations [6: 115]. She illustrates links between iconicity and metaphor using various literary texts. Her work shows us, that sign languages, which use quite different way of representation, can still show us some similarities and unique types of iconicity-metaphor links.

In addition, there is a notion about the cognitive iconicity, which is determined as a distance relation between the phonological and semantic poles of symbolic structures. According, to Sh. Wilcox, the iconic relation is a relation between construals of real-world scenes and construals of form [7: 9].

The cognitive iconicity is defined not as a relation between the form of a sign and what it refers to in the real world, but as a relation between two conceptual spaces. Cognitive iconicity is a distance relation between the phonological and semantic poles of symbolic structures.

So, we may conclude that iconicity takes place on each level of the language and everywhere it is different. It is one more way to understand the language, the poem, the novel and even the communication between people better, but we just must study this phenomenon thoroughly.

Literature

1. Дрожащих Н.В. Иконические и символические аспекты языковых знаков // Знак. Слово. Текст: семиотические аспекты языковых единиц разных уровней. Коллективная монография.– Тюмень: издательство Тюменского Государственного Университета, 2001. – 204с.
2. Леденева Е.М. Роль иконичности синтаксиса в произведениях Дж. Стенбека /Е.М. Леденева. – Известия российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена, С.-Петербург. – 2008, № 74-1, С. 290 – 295.
3. Сигал К.Я. Проблемы иконичности в языке//Вопросы языкознания / К.Я. Сигал. – 1997. № 6. – С. 100 – 119.
4. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. / Эко У. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис». – 1998. – С. 135
5. Givón T. Isomorphism in the Grammatical Code: Cognitive and Biological Considerations // Studies in Language. John Benjamins Publishing Company, Philadelphia. 1991. Vol. 15. No.1. P. 111 – 126
6. Hiraga M. Metaphor and Iconicity: a Cognitive Approach to analysing Texts. / M. Hiraga. – Basingstoke: Palgrave Macmillan. – 2005. – 272 p.
7. Leech G., Short M. Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose. 2nd ed. London: Longman, 2007. – 404 p.
8. Michiko K., Sutton-Spence R. Iconicity and Metaphor in Sign Language Poetry / K. Michiko. – Graduate School of Education, University of Bristol. – Bristol, 2005. – 45 p.
9. Wilcox Sh. Cognitive Linguistics / Sh. Wilcox. – Boston. – 2004. – P.119 – 147.
10. Wilbur R. B. American Sign Language: Linguistic and Applied Dimensions / R.B. Wilbur. – Boston: Little Brown & Company/ – 1987. – P. 162.
11. Wylie L. Beaux Gestes: A Guide to French Body Talk / L. Wylie. – Cambridge: The Undergraduate. – 1995. – P. 6.

Галина Прісовська
Одеський національний політехнічний університет

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ МОВИ ІНОЗЕМНИМ ГРОМАДЯНАМ. ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ

У статті розглядається проблема інтерактивного навчання. Актуальне для сучасного освітнього процесу питання про застосування деяких інноваційних технологій викладання мови іноземним студентам також знайшло відображення в статті.

Ключові слова: іноземні студенти, підготовчий факультет, інтерактивне навчання, інноваційні технології.

Galyna Prisovska. Innovative technologies in teaching language of the foreign citizens. Interactive studies.

The article considers the problem of interactive learning. Actual for the modern educational process issue of use of certain innovative technologies in teaching language for the foreign students is also reflected in the article.

Key words: international students, preparatory department, interactive learning, innovative technologies.

Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності. Вона передбачає цілком конкретні цілі. Однією з таких цілей є створення комфортних умов навчання, за яких студент відчуває свою успішність, свою інтелектуальну спроможність, що робить продуктивнішим сам процес навчання.

В педагогіці розрізняють декілька моделей навчання:

1) пасивна – студент виступає у ролі «об'єкту» навчання (слухає й дивиться); 2) активна – студент виступає «суб'єктом» навчання (самостійна робота, творчі завдання); 3) інтерактивна – взаємодія. З об'єкту

впливу студент стає суб'єктом взаємодії, він сам активно бере участь у процесі навчання, керуючись своїм індивідуальним завданням. Головною ознакою інтерактивних занять, що відрізняє їх від інших, – є їх зв'язок з діяльністю, яку у психології називають продуктивною», творчою. Є й інші ознаки: самостійний пошук студентами шляхів і варіантів вирішення поставленої учбової задачі (вибір одного із запропонованих варіантів або знаходження власного варіанту й обґрунтування рішення); незвичайні умови роботи; активне відтворення знань, що були отримані раніше.

Сама ідея такого навчання виникла в середині 90-х років з початком розвитку мережі Інтернет. Але можна ширше тлумачити сам термін «інтерактивне навчання» – як здатність взаємодіяти або ж знаходитися у процесі діалогу як з комп'ютером, так і з людиною.

Навчальний процес з використанням інтерактивних методів навчання організує всіх членів групи без винятку. Спільна діяльність спонукає кожного з них зробити свій індивідуальний внесок. В ході роботи йде обмін знаннями, ідеями, видами діяльності. Можна проводити його як у парах, так і в цілому колективі, навчальній групі, використовувати форми гри і неігрові види занять (пресконференції, проблемні лекції, кейс метод, семінари, дискусії). Роль викладача змінюється: він спонукає учасників навчання до самостійного пошуку правильного рішення, його активна роль поступається активності слухачів. Отже, викладач виконує функцію помічника в роботі, джерела інформації. А його задачею є створення умов для ініціативи студентів. Саме тому ефективніше використовується інтерактивне навчання в інтенсивному курсі вивчення іноземних мов.

За місцем проведення інтерактивні заняття можуть бути аудиторними та позааудиторними (урок-концерт, тематичний урок, екскурсія). За принципом використання комп'ютера: завдання виконуються «вручну» і з використанням комп'ютерного обладнання в комп'ютерному класі. Серед інноваційних технологій, що доцільно використовувати у навчальному процесі викладання мови іноземним студентам можна виокремити такі.

1. Робота в невеликих групах – кооперантна діяльність під керівництвом лідера, що спрямована на вирішення спільної задачі.

Студентів можна об'єднати в групи за національним принципом або ж полінаціональним; одного рівня володіння мовою та успішності або ж різнорівневих, тобто створити групи гомогенного чи гетерогенного характеру. Головне, що в групу рекомендовано об'єднати студентів, між якими склались доброзичливі відносини. Тільки в цьому випадку виникає атмосфера взаєморозуміння та взаємодопомоги, зникає почуття

страху та невпевненості, що є дуже важливим при навчанні іноземних студентів.

Викладач бере на себе такі функції: пояснення мети майбутньої роботи, розподіл студентів за групами (по 3 – 6 осіб), контроль за процесом групової роботи, підбиття підсумків роботи після звіту групи про виконання поставленого завдання.

Переваги групового навчання в тому, що кожен його учасник може подивитися на себе очима іншого індивідуума. Група стає мікромоделлю суспільних реакцій на поведінку людини. У групі передбачється обмін досвідом і знаходження шляхів вирішення проблем.

2. Проектні технології – це сукупність прийомів і засобів навчання, за яких студенти добирають матеріал, систематизують його і розробляють проект. Це може бути колективне, групове завдання або ж індивідуальне. Функція викладача полягає в тому, щоб зацікавити, спрямувати діяльність студентів у правильному напрямі. Для цього необхідно правильно, відповідно до рівня володіння мовою та можливостей студентів, підібрати завдання для проекту. Формою реалізації може бути продукт, виконаний на комп'ютері, або схема, малюнок, зроблені на папері. Це може бути реалізовано навіть у перші місяці навчання на підготовчому факультеті: представте свою країну, своє місто; що ви знаєте про Україну, Одесу?; зобразіть всі можливі мовленнєві граматичні конструкції Родового відмінка у вигляді мемосхеми. Ці проекти з часом можна наповнювати новим змістом, розширювати та поглиблювати інформацію відповідно до концентричного вивчення нового матеріалу. Студенти, виконуючи подібні роботи, самостійно отримують знання із різних інтернет джерел, вчать ся використовувати вже отримані ними знання, комунікативні вміння працювати у різних творчих групах, розвивають аналітичне мислення.

На різних етапах викладачу відводиться певна роль: на підготовчому — допомогти спланувати роботу над проектом; на етапі реалізації – дати консультацію з окремих питань, порадити джерело інформації; після завершення реалізації — підбити підсумки, обов'язково відзначити зусилля студента. Дуже важливою є реакція на продукт проекта і його презентацію з боку однокурсників.

3. Рольові ігри — імітаційний ігровий метод активного навчання, що характеризується такими ознаками, як наявність задачі (проблеми); розподіл ролей між учасниками її вирішення. Розігрування ролей є достатньо ефективним методом вирішення задач комунікативного характеру, навіть на першому етапі вивчення мови іноземними студентами. Наприклад, за допомогою цього методу може бути імітовано розмову по телефону, діалог студента, що запізнився на урок, і викладача, полілог

«Знайомство з членами групи» і т. ін. На етапі вивчення мови у II семестрі можливі більш розгалужені діалоги та полілоги. Кожен із учасників у відповідності до своєї ролі може погоджуватись або ж не погоджуватись з думкою інших комунікантів, висловлювати свою точку зору. Викладач може ставити певні умови, що корегують процес заняття. Так, він може перервати обговорення і повідомити деякі нові дані щодо поставленого питання, які треба взяти до уваги під час вирішення поставленої задачі, скерувати обговорення в потрібне русло. Кінцевим пунктом є підбиття підсумків гри викладачем та студентами.

4. Індивідуальне навчання характерне для аспірантів, стажерів, що вибудовується на основі типової навчальної програми з урахуванням інтересів і запитів студента.

5. Випереджальна самостійна робота – це вивчення студентами нового матеріалу перед його розглядом в аудиторії разом з викладачем. Вона може бути як завданням теоретичного (ознайомлення з новою темою, текстом; вивчення теми за методичною розробкою), так і практичного (провести спостереження на практиці, спираючись на свій попередній досвід) характеру. Особливість цього виду роботи полягає в тому, що студенти підготовчого факультету ще психологічно не готові до самостійної навчальної роботи, у них не сформовані навички й уміння, тому результат роботи не завжди є позитивним. Крім того, треба мати на увазі, що наявність доступною навчально-методичної літератури є важливим фактором результативності самостійної роботи.

Аналіз теорії й практики освітнього процесу показує, що роль самостійної роботи студентів – стійка тенденція для всіх вищих навчальних закладів. Отже, готувати до неї потрібно ще на початковому етапі вивчення мови. В процесі СР слухачі оволодівають навичками і вміннями здобувати знання, аналізувати й оцінювати вивчений матеріал. На сучасному рівні розвитку освітнього процесу це гарантує їм успішне оволодіння майбутньою професією.

6. Міжпредметне навчання – це використання знань з різних галузей, їх аналіз і синтез в контексті задачі вивчення мови іноземними студентами та підготовки їх до навчання на I курсі внз. Заняття з наукового стилю мовлення вирішують цей блок питань.

7. Інформаційно-комунікаційні технології – це навчання в електронній освітній середі з можливістю доступу до освітніх ресурсів у мережі Інтернет, дистанційного спілкування з викладачем. Основними напрямками ІКТ є такі: подача навчального матеріалу на електронному носії, створення електронних навчально-методичних матеріалів, електронна сторінка викладача, дистанційна діагностика і підтримка освітньої діяльності кожного студента.

Це дозволить організувати продуктивну взаємодію викладача і студента в процесі навчання. На своїй сторінці викладач може розміщувати матеріали такого характеру: матеріали для проведення занять (презентації, опорні конспекти та інші матеріали); матеріали з організації самостійної роботи студентів (картки з завданнями, роздатковий матеріал, теми рефератів та ін.); матеріали для моніторингу результатів навчання (тести, контрольні практичні завдання і т. ін).

В результаті взаємодії викладач-студент складається єдиний освітній простір, що забезпечує ефективність навчання на підготовчому факультеті.

Інноваційні технології та інтерактивне навчання – це вже реальність, від якої не можна відсторонитись. Але підходити до вибору використання тих чи інших форм, методів і засобів необхідно творчо і у комплексі, органічно поєднуючи сучасні технології з традиційними методами навчання мові іноземних студентів.

Рівень впровадження інновацій залежить від багатьох факторів, але, перш за все, від умінь і навичок самого викладача, його професіоналізму, ступеня володіння комп'ютером і творчою індивідуальністю. По-друге, культурний рівень студентів, їх підготовленість з базових дисциплін, національний склад групи, віковий показник, психологічний клімат у групі – це все є важливими факторами сприйняття і активного використання деяких інноваційних технологій, представлених нами.

Література

1. Кашлев С. С. Интерактивные методы обучения.– Минск: Тетра-Системс, 2011. – 223 с.
2. Мартынов Д.В., Смольникова И.А. Многоцелевое использование электронных презентаций и требования к ним. / 15-я Международная конференция-выставка «Применение новых педагогических технологий» -М.: Троицк, 2004. – с.164-166.
3. Осин А.В. Мультимедиа в образовании: контекст информатизации. – М.: Агентство «Идеальный сервис», 2004 – 320 с.
4. Савицкая Г.В. Социальные сети как инструмент изучения русского языка/ Русский язык за рубежом.– № 1.– 2012.– С.102-104.

Вікторія Романенко
Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ МЕНТАЛІТЕТУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті розглянуто сучасні точки зору на тлумачення термінів менталітет і ментальність; проаналізовано розбіжності у розумінні терміну менталітет лінгвістами, а також зроблено спробу уточнення розуміння менталітету у сучасній лінгвістиці.

Ключові слова: мова, культура, менталітет, лінгвоментальність.

ViktorijaRomanenko. The problem of understanding the term mentality in modern linguistics.

The article deals with current perspectives on the interpretation of the term mentality; it was analyzed differences in the perception of the term mentality. It was made an attempt to clarify the understanding of the mentality in modern linguistics.

Keywords: language, culture, mentality, linguamentality.

Актуальним усучасній лінгвістиці є розгляд мови у зв'язку з різноаспектними поняттями національної культури. Цікаві результати у межах лінгвокультурології представлені в роботах як українських науковців, зокрема, І. Голубовської, О. Бессонової, О. Бондаренка, так і в російському мовознавстві дослідженнями Н. Арутюнової, О. Горощко, А. Кириліної та інших. У цьому аспекті є багато наукових робіт, матеріалом яких були приказки, прислів'я, народні та літературні казки, художні тексти. У цих розвідках у тій чи іншій мірі автори торкалися тлумачення терміну *менталітет*, який є важливим і актуальним у міждисциплінарних дослідженнях. Помітними є розбіжності у розумінні цього терміну. Отже, ця проблема потребує подальшого вивчення. Тема представле-

ної статті є *актуальною* і своєчасною, зважаючи, що *предметом* нашої розвідки стало уточнення тлумачення терміну *менталітет* у лінгвістиці.

Проблема зв'язку мови й культури у проєкції на етносвідомість розглядалася ще протягом XIX ст. Український дослідник О. Тищенко підкреслює, що мова – це резервуар культурного змісту, засіб проникнення до ієрархії культурних цінностей, інструмент інтерпретації, категоризації й концептуалізації вторинних семіотичних систем – звичаїв, обрядів, вірувань, фольклору та ін. [11: 5]. А це у свою чергу дає змогу постулювати наявність особливого знакового шару символів – «мови культури», детермінованої ритуалами й обрядами, віруваннями й культурними оцінками тощо [12].

Лінгвокультурологи розглядають мову і як складник культури, і як головний засіб її засвоєння [9: 26], тобто культуру й мову іноді ототожнюють або включають першу до другої. Білоруська дослідниця В. Маслова підкреслює, що «культура включена до мови, оскільки вся вона змодельована в тексті» [8: 35].

Належність людини до певної лінгвокультурної спільноти визначається культурними параметрами ідентифікації, тобто етнічність безпосередньо пов'язана з культурною ідентичністю – усвідомленням людиною своєї належності до певної культури шляхом визнання її цінностей, норм, ідей, пріоритетів, смаків, традицій тощо, ототожнення себе з культурними зразками, що дає змогу орієнтуватися в певному соціокультурному середовищі, упорядковувати власну життєдіяльність, передбачувати її наслідки, обирати той чи інший тип, манеру й форму спілкування. З цього приводу буде цілком доречно розглянути міждисциплінарне поняття «менталітет».

Розглянемо детальніше поняття «менталітет», яке є основою картини світу кожного народу, і яке є ключовим для дослідження у межах когнітивної лінгвістики.

Кожен народ у процесі свого історичного буття виробив особливий менталітет, тобто своєрідний спосіб усвідомлення й ставлення до світу, який задається мовою, традиціями, вихованням, релігійними уявленнями тощо, тобто усією суспільною практикою людей [15: 380].

Поняття «менталітет», яке с нововведенням сучасної наукової парадигми, вже доволі довго утримує увагу як вітчизняних, так і західних вчених.

Ж. ЛєГоф характеризує етапи становлення історії ментальності, починаючи з виникнення самого цього поняття. Маючи свій корінь від латинського «*mens*» прикметник «*mentalis*» з'явився у XIV ст. у мові середньовічної схоластики. Іменник «*mentality*» виник тільки через

300 років у Англії, він – плід англійської філософії XVIII ст. Але там він так і залишився філософським терміном, тим часом як у Франції з'явився у повсякденній мові (завдяки Ф. М. А. Вольтеру). Але й на початку XX століття, зазначав Ж. Ле Гоф, слово «ментальність» усе ще вважалося неологізмом, маючи навіть зневажливий відтінок. Той самий відтінок певної другорядності зберігався й тоді, коли це слово ввійшло в науку [3: 42].

Говорячи про менталітет тієї чи іншої нації, ми зачіпаємо складний механізм, тісно пов'язаний з багатовіковою культурою народу, знайденими і закріпленими способами реагування на зміни зовнішнього світу, що визначають поведінку нації [14: 132].

Єдиного загальноприйнятого визначення поняття «менталітет» у науці не існує. Але існують тлумачення цього поняття у монографічних дослідженнях. Менталітет — це характер та склад людського мислення, що реалізується на рівні свідомості, але базується на структурних елементах сфери підсвідомого, що включають у себе архетипи як окремої особистості, так і етносу в цілому.

Менталітет (людини, суспільства, народу) – це душа, специфічне інформаційно-енергетичне поле, що охоплює емоційний, інтелектуальний та духовний рівні життєдіяльності розгорнутої соціальної системи. Природне й культурне, раціональне (інтелектуальне) і підсвідоме (інтуїтивне), індивідуальне та суспільне – усе це перетинається та постійно взаємодіє на рівні менталітету і здобуває кінцеву змістовну складову на вищих – духовному, моральному та релігійному рівнях. Характерно, що менталітет – це не пасивний об'єкт, своєрідний еквівалент сумарної дії всіх названих чинників. Він сам є трансформаційним фактором суспільного розвитку, надзвичайно важливим і дієвим та водночас малопомітним, оскільки імпульси, які він транслює етносу чи окремій людині, йдуть з глибини історії і навіть майбутнього [10: 30].

У широкому розумінні менталітет визначають як сукупність способів поведінки, сприйняття і реакції [17: 249].

Н. Корнієнко висловлює думку, що ментальність є «весь устрій життя, його національних цінностей, матеріальної і духовної культури, ступінь відчуття особистої свободи й незалежності, природні (чи антиприродні) умови існування та багато інших чинників» [7: 3].

В. Храмова тлумачить ментальність як «спільне психологічне оснащення представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення» [13: 4].

Менталітет – це певний соціально-психологічний стан етносу, нації, народності, громадян, що втілив у собі (не в «пам'яті народу», а в його

підсвідомості) результати тривалого й усталеного впливу етнічних, природно-географічних і соціально-економічних умов проживання суб'єкта менталітету [13: 131]. Н. Ареф'єва у дисертаційному дослідженні виокремлює таке визначення цього терміну: «менталітет нації – система національного світосприйняття, що є основою національного характеру та національної самобутності» [3: 26].

А. Галуза у своїй праці менталітет ототожнює з соціальною комунікацією народу, обґрунтовуючи свою думку тим, що менталітет акумулює в собі всі риси, набуті в історичному розвитку, шифрує їх генетично, передаючи від одного покоління до іншого та зберігаючи основні ментальні риси протягом свого існування. Така передача розуміється як процес комунікації: індивіду передається певна інформація, яка впливає на подальшу його поведінку. Менталітет – це соціальна комунікація, що тривалістю сягає від зародження людини до останньої точки існування людства [2].

У сучасних наукових школах розрізняють поняття «менталітет» і «ментальність». Менталітет – це інтегральна ціннісно-мотивована характеристика соціальної спільності; сформована система елементів духовного життя і світосприймання, яка зумовлює відповідні стереотипи поведінки, діяльності, способи життя різноманітних соціальних груп та індивідів; включає сукупність ціннісних, символічних, свідомих чи підсвідомих відчуттів, уявлень, світобачення. До менталітету належать звички, прагнення, символіка, традиції, інтуїтивне несвідоме, що існує на рівні несвідомих психічних процесів.

На відміну від менталітету, під ментальністю слід розуміти частковий прояв менталітету не тільки в умонастрої суб'єкта, а й у його діяльності [16: 245]. Менталітет – це характер народу [4: 57], який знаходить відображення не тільки у мові, а й у літературі, у всіх виявах духовного життя нації. Характер нації віддзеркалюється в особливостях мови так, на думку В. фон Гумбольдта, що мова являє собою «об'єднану енергію народу», втілюючи у собі своєрідність цілого народу, мова виражає певне бачення світу, а не просто відбиток ідей народу [4: 348-349].

Менталітет – це не тільки національно-специфічні риси, це вся сукупність світосприймаючих характеристик, властивих певному народу. Виокремлювати якусь певну групу рис і називати її «менталітетом» напевно чи є виправданим: світогляд є цілісним і обмеженим. Однак деякі риси можуть домінувати, що і створює особливу манеру бачення і дозволяє говорити про характерні риси певного народу [15: 381].

Складаючись, формуючись і виробляючись історично, менталітет являє собою сукупність соціально-психологічних якостей і рис, суму детермінуючих поведінницьких реакцій, які утворюють певну ціліс-

ність, що виявляється в усіх сторонах життєдіяльності певної людської спільноти та окремих індивідів [14: 131]. Тому його часто визначають як «душу народу», тобто це те, що пронизує всі сфери людського життя [там само: 133].

За своєю структурою менталітет включає в себе передусім дещо колективне, певні елементи національного характеру, які діють, не проходячи крізь свідомість, спонтанно, подібно до певного емоційно-психологічного коду, що викликає у суб'єкта менталітету такі, а не інші реакції на зовнішні чинники [14: 132].

Це колективне підсвідоме є певною сукупністю світоглядно-психологічних настанов, які перетворилися на принципи та звички і, без сумніву, виявляються у рисах характеру, системі вкорінених способів, форм і норм життєдіяльності, тобто у низці найбільш глибоко вкорінених традицій, стереотипів поведінки [там само: 132].

Отже, ми розуміємо менталітет як квінтесенцію пізнання, її оцінку на основі попередньої культури і практичної діяльності, національної свідомості, особистого життєвого досвіду.

Менталітет, що виявляється у мовній картині світу, – це мовний менталітет. Відповідно, менталітет, який виявляється у пареміологічній картині світу, – це пареміологічний менталітет [15: 381]. Пареміологічний менталітет – це не менталітет приказок, а менталітет народу, точніше певних соціальних груп народу, який знайшов віддзеркалення у пареміологічному фонді [там само: 382].

Термін «лінгвоментальність» виник нещодавно, але активно досліджується і використовується у сучасній лінгвістиці. Основи тлумачення цього поняття розробив О. Потебня. Наукова спадщина О. Потебні надзвичайно актуальна для сучасної філологічної науки в багатьох галузях. Ядром наукової концепції вченого виступає розуміння мови як смислового поля, що породжується розумовою діяльністю народу та активно впливає на свідомість людини. Його науковий доробок можна кваліфікувати як підґрунтя антропоцентристських тенденцій у сучасних лінгвістичних дослідженнях, які стосуються аналізу мовної картини світу [6:109].

Ідеї народної ментальності були виведені О. Потебнею із аналізу особистісних трансформацій світосприйняття, тобто людина відрізняється від людини не лише генетичним кодом, а й глибоко індивідуальним «накопиченням спогадів» про світ, що є результатом особистісних процесів розчленування, вилучення і збереження ознак навколишніх речей і їх якостей. Т. Ковалевська зазначає, що міркування вченого зосереджується на особливостях специфічних «модусів мислення» [6:

109]. А ці модуси у свою чергу «фактично становлять собою розгорнутий опис того, що тепер прийнято позначати терміном ментальність» [5: 31].

Вияв національної ментальності ґрунтується і залежить від мовленнєвої актуалізації того етнопсихолінгвістичного типу мовця, тобто комунікативної поведінки, яка визначається культурними особливостями певної лінгвоспільноти [6: 109].

Отже, можна підсумувати, що лінгвоментальність – це система стереотипів світосприйняття, що закріплена у системі мови, у мовному існуванні представників тієї чи іншої спільноти, виявляє себе в особливостях етнокультурної інтерпретації загальнолюдських констант цивілізації. Цей термін розуміється і як сприйняття світу певною національною лінгвоспільнотою крізь призму категорій рідної мови.

Література

1. Ареф'єва Н. Г. Гендерні стереотипи у болгарській фразеології: дис. на злобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спеціальність 10.02. 03 «слов'янські мови» / Н. Г. Ареф'єва. – Одеса, 2009. – 233 с.
2. Галуза А. В. Менталітет як соціальна комунікація [Електронний ресурс] / А. В. Галуза // Соціальні комунікації. – 2010. – № 1. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal>
3. Гоф Ж. Ле Ментальность: двусмысленная история. // «Историяментальностей. Историческая антропология». – М.: РАН. РГГУ, Ин-т Всеобщей истории, 1996.
4. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 678с.
5. Карпенко Ю. О. О. Потебня – зачинатель українського народознавства / Ю. О. Карпенко // Філософська й соціологічна думка. – 1995. – № 1-2. – с. 31.
6. Ковалевська Т. Ю. Ідеї лінгвоментальності у вченні О. О. Потебні / Т. Ю. Ковалевська // О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури: Зб. наук. праць. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. – с. 109-113.
7. Корнієнко Н. Українська та російська ментальність: проекція всучасне // Слово і час. – 1991. – №7. – с. 3-9.
8. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. М.: Наследие, 1997.– 208с.
9. Ольшанский И.Г. Лингвокультурология в конце XX века: итоги, тенденции, перспективы // Лингвистические исследования в конце XX века. М., 2000. – с. 12– 30.
10. Смітюх Г. Україна сакральна: минуле, сьогодення, майбутнє / Г.Смітюх, В. Стрілецький. – Харків, 2006. – 35 с.

11. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі / О. В. Тищенко – К., 2000. – 236 с.
12. Толстой Н. И. Язык и народная культура: очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Никита Ильич Толстой. – М.: Изд-во «Индрик», 1995. – 512с.
13. Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українськадуша. – К.: Фенікс, 1992. – с.4-35.
14. Юрій М.Т. Етногенез та менталітет українського народу / М. Т. Юрій. – 2-ге вид., доп. – К.: Таксон, 1997. – 237с.
15. Яценко Т. В. Відображення національного менталітету впряміологічних структурах / Т. В. Яценко // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Вип. № 3. – 2007. – с. 379-383.
16. Современная западная философия. – М., 1991. – 590 с.
17. Энциклопедический словарь. – СПб., 1990. – 1539 с.

Ілона Романюк
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

ФЕНОМЕН КУЛЬТУРНОГО ШОКУ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

У статті досліджується явище культурного шоку та шляхи його подолання, що є основною причиною перешкоджання успішної адаптації особистості в іншому лінгвокультурному оточенні.

Ключові слова: культурний шок, міжкультурна комунікація, адаптація.

Ilona Romanyuk. The phenomenon of culture shock and ways of its overcoming.

In the article we explore the phenomenon of culture shock and ways of its overcoming that are principal reason of obstacle of successful adaptation of personality in other lingual culture circumstances.

Keywords: culture shock, intercultural communication, adaptation.

В умовах сьогоdnішнього життя відбувається активне міжкультурне спілкування, взаємодія, безліч міжкультурних обмінів. Все більше людей мають змогу їздити за кордон на навчання, на постійне місце проживання або просто відпочивати. Ми знаходимося в безпосередньому зв'язку зі своїми звичками та умовами життя. Наше самопочуття залежить від того, де ми знаходимося, що та хто нас оточує. Коли людина потрапляє в незнайоме їй оточення (*зміна роботи, переїзд в інше місто або навіть країну*), вона починає нервувати. Саме такий стрес вчені і називають *культурним шоком*, тобто виникає конфлікт «старих» і «нових» культурних норм. Це, як правило, пов'язане із незрозумінням нової культури. Але кожний суб'єкт для досягнення гармонії в суспільстві має

вміти налагоджувати взаємовигідний діалог, толерантно ставитися до інших мов та культур, звичаїв інших народів. Саме тому зростає актуальність та зацікавленість дослідників проблемою успішної адаптації особистості в іншому лінгвокультурному оточенні.

Незважаючи на численні праці лінгвістів (Ч. Х. Кулі, Дж. Г. Мід, К. Оберг, О. П. Садохін, Е. Тоффлер, Д. Фостер та ін.), у яких досліджується феномен *культурного шоку* в міжкультурній комунікації, ця проблема на сьогодні не знайшла свого остаточного розв'язання. Саме тому обрану тему статті вважаємо **актуальною**.

Метою статті є дослідження феномену культурного шоку та шляхів його подолання. Мета передбачає реалізацію таких **завдань**: 1) узагальнити погляди лінгвістів на проблему *культурного шоку* у міжкультурній комунікації; 2) визначити характер прояву та тривалість дії *культурного шоку*; 3) встановити шляхи його подолання; 4) окреслити межі подальшого дослідження.

Термін «культурний шок» був запропонований американським антропологом К. Обергом у 1960 р. На сьогодні лінгвісти вважають, що «досвід нової культури часто є неприємним або шоківим, з одного боку, тому що він несподіваний, а, з іншого боку, тому що він може призвести до негативної оцінки власної культури» [4:122].

О. П. Садохін зазначає, що культурним шоком можна назвати «стресогенний вплив нової культури на людину...» [4: 122].

В «Українсько-російському словнику термінів міжкультурної комунікації» пропонується таке визначення *культурного шоку*: «психологічно негативний стан, який виявляється в почутті безсилля, депресії або роздратування учасника (учасників) міжкультурної комунікації і який є результатом нерозуміння або несприйняття окремих складових іншої культури або культури в цілому. Суть шоку культурного – конфлікт звичних («своїх», «рідних») культурних норм і орієнтацій; конфлікт двох культур на рівні індивідуальної свідомості» [1: 256].

Е. Тоффлер позначає терміном *культурний шок* (або *шок майбутнього*) певний розрив у спілкуванні, пов'язаний з нерозумінням навколишньої реальності [2].

Отже, дослідники схиляються до думки, що поняття культурного шоку певним чином пояснює стан розгубленості особистості на початковому етапі перебування поза межами своєї культури. Це є форма внутрішнього занепокоєння, пов'язаного з утратою зрозумілих комунікативних знаків і символів.

О. П. Садохін пропонує шість форм прояву *культурного шоку*:

1) напруженість, спричинена зусиллями, необхідними для досягнення психологічної адаптації;

- 2) почуття втрати друзів, свого статусу, професії, певної власності;
- 3) відчуття самотності у новій культурі, яке може трансформуватися у негативне ставлення до нової культури;
- 4) не виправдання рольових очікувань та почуття самоідентифікації;
- 5) відчуття тривоги у результаті усвідомлення культурних відмінностей;
- 6) відчуття меншовартості від нездатності пристосуватися до нового середовища [4:123].

Головною причиною *культурного шоку* є відмінність культур. «Кожна культура має свої символи, образи, а також стереотипи поведінки, за допомогою яких людина може автоматично діяти в різних ситуаціях. Коли людина опиняється в умовах нової культури, початкова система орієнтації стає неприйнятною, оскільки вона базується на іншому уявленні про світ, інших нормах і цінностях, стереотипах поведінки та сприйняття» [4:123].

Відчуття культурного шоку виникає у людини тоді, коли вона не розуміє мови співрозмовника (співрозмовників), оскільки «успіх мовленнєвого спілкування залежить від узгодженості мовленнєвих дій комунікантів. Однією з необхідних складових такої узгодженості є спільний, єдиний для всіх учасників комунікативного акту мовний код» [3:3]. Якщо мовці володіють тільки своїми мовами і не знають мови співрозмовника, тоді така комунікація є неможливою. Однак, не лише нерозуміння мови викликає відчуття культурного шоку, а також й здатність правильно розкодувати культурну інформацію іншого культурного оточення, здатність зрозуміти й прийняти їхні цінності.

Механізм розвитку *культурного шоку* вперше був розглянутий К. Обергом. На сьогодні пропонується п'ять етапів адаптації:

1 етап: більшість мігрантів сповнені ентузіазму, надії, прагнуть вчитися або працювати.

2 етап: незвичне оточення, інша культура сприяють негативному впливу. Результатом стає фрустрація, депресія, тобто спостерігаються всі симптоми культурного шоку.

3 етап: культурний шок досягає максимуму. Іноді у цей період мігранти і повертаються додому. Але деякі все ж таки знаходять в собі сили і вчать мову, знайомляться з іншою культурою, знаходять друзів, від яких і отримують підтримку.

4 етап: з'являється оптимізм, людина стає більш впевненою у собі, задоволеною своїм положенням у новому суспільстві.

5 етап: досягається повна адаптація до нової культури [4].

Перехід індивіда з однієї культурної традиції до іншої спричиняє шок ізоляції та втрати звичного. Людина намагається всіляко адаптуватися до нового культурного середовища. Вона знаходиться у стані стійкого стресу. Негативним наслідком *культурного шоку* може бути неприйняття іншого культурного середовища чи небажання, нездатність його зрозуміти, що веде до прагнення повернутися у знайоме середовище власної культури.

У той же час є підстави оцінювати культурний шок і у позитивному плані, оскільки це явище є нормальною реакцією на незвичні умови, що допомагає вдосконалюватися, збагачувати свій внутрішній світ.

У той же час є люди, які живуть в іншій країні і не відчувають культурного шоку. Наприклад, *у Нью-Йорку мігранти мають змогу жити у своєму кварталі. Так, китайці живуть у китайському кварталі, італійці – в італійському тощо, де людина може прожити все життя і навіть не знати англійської мови.*

Ступінь прояву *культурного шоку* залежить від багатьох чинників. Їх можна поділити на внутрішні (індивідуальні) і зовнішні (групові). До внутрішніх чинників уналежнюємо вік, стать, якості характеру. Вважають, що дітям легше адаптуватися аніж дорослим, оскільки вони швидше вчать мову, знаходять друзів, пристосовуються. Літні люди взагалі майже не адаптуються.

Дуже важливим для адаптації є чинник освіти, який допомагає швидше звикнути до нових умов. Так, *у Німеччині на роботі не прийнято допомагати, радити. Кожен виконує свою роботу. За кордоном мігранти, які не мають достатньої освіти або не володіють мовою, дуже важко адаптуються і, як правило, працюють різноробочими, або взагалі не працюють і живуть на соціальні виплати.*

Важливим для адаптації також є і мотиви людини. Її бажання стати повноцінним членом даного суспільства.

До зовнішніх чинників, що впливають на адаптацію і культурний шок відносять: 1) культурну дистанцію, тобто ступінь відмінності між рідною і чужою культурою; 2) особливості культури, до якої належить мігрант. Гірше адаптуються люди, які бояться помилитися та вважають, що пристосуватися мають інші, а не вони; 3) умови країни, де знаходиться мігрант, тобто наскільки доброзичливі люди, чи готові вони допомагати (*автор мала змогу спостерігати розмову китайських студентів з бібліотекарем, коли ті намагалися попросити підручник, а бібліотекар не могла їх зрозуміти. Вона декілька разів перепитувала, потім почала показувати відповідні книжки доти, доки вони не зрозуміли один одного. Її терпінню можна було позаздрити*).

У західній науці розроблені різні моделі виходу із ситуації культурного шоку. Так, на думку американського антрополога Ф. Бока, існує кілька способів рішення цього конфлікту.

Перший спосіб умовно названий геттоізацією. Людина намагається уникати всілякі контакти з чужою культурою. Так, *у гуртожитку іноземні студенти оздоблюють кімнати в національному стилі*.

Другий спосіб – асиміляція. У цьому випадку індивід цілком відмовляється від власної культури і прагне засвоїти необхідні для життя культурні цінності нового оточення. Наприклад, *мігранти часто одружуються, бажаючи цим цілком асимілюватися в іншій країні*.

Третій спосіб вирішення культурного конфлікту – проміжний між двома першими. Він виявляється у поєднанні культурного обміну.

Четвертий спосіб – часткова асиміляція, коли людина сприймає вимоги іншої культури в якійсь одній чи декількох сферах своєї життєдіяльності, як-от: *на роботі керується нормами іншого культурного середовища, а вдома – нормами своєї традиційної культури*. Така практика подолання культурного шоку є найбільш поширеною.

Для того, щоб людині було легше адаптуватися їй необхідно не замикатися у собі, а намагатися знайти нових друзів, швидше оволодіти мовою, що допоможе більше отримати нової інформації, а також правильно й коректно її сприймати.

Розуміння культури іншої людини, повага до цієї культури й адаптація до неї – найважливіші умови успішного спілкування [2].

Отже, *культурний шок* є складним явищем, але він свідчить про те, що людина адаптується, знайомиться з новою культурою, збагачує свій внутрішній світ, розширює своє світобачення, отримує нові знання, врешті-решт вдосконалюється.

У подальшому дослідженні варто було би звернути увагу на явище лінгвістичного шоку в міжкультурній комунікації.

Література

1. Бацевич Ф.С., Богданович Г.Ю. Українсько-російський словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С. Бацевич, Г.Ю. Богданович. – Саки: ПП «Підприємство «Фенікс», 2011. – 284 с.

2. Культурний шок і його негативні та позитивні наслідки [ел. ресурс]. – Режим доступу: [http:// p-for.com/book_361_glava_48_Tema_8.3._kulturma](http://p-for.com/book_361_glava_48_Tema_8.3._kulturma). – Назва з екрану.

3. Речевое общение в условиях языковой неоднородности. Под ред. Л.П. Крысина. – М.: эдиториал УРСС, 2000. – 224 с.

4. Садохин А.П. Межкультурная коммуникация: Учебное пособие / А.П. Садохин. – М.: Альфа. – М; ИНФРА – М, 2004. – 288 с.

Віолетта Світлицька
*Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова*

А.А. МОСКАЛЕНКО – ДОСЛІДНИК ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ ОДЕЩИНИ

У статті йдеться про вивчення діалектних явищ видатним українським ученим А.А. Москаленком, а також подається аналіз найбільш ґрунтовних праць А.А. Москаленка з діалектології.

Ключові слова: діалект, україністика, А.А. Москаленко.

Violetta Svitslitska. A.A. Moskalenko as a researcher of dialectal vocabulary of Ukrainian dialect of Odeschina.

This article deals with the studying of the dialectal phenomena by the prominent Ukrainian scientist A.A. Moskalenko. Analysis of the most solid Moskalenko's research works in dialectology is given.

Key words: dialect, Ukrainian linguistics, A.A. Moskalenko.

Дослідження діалектної лексики дає можливість кращої диференціації діалектних явищ. Особливий інтерес у цьому плані викликає діалектна лексика Одещини, адже з історії заселення Одеської області відомо, що більшість населених пунктів на південь від річки Кодими почала організовуватись з кінця 18 століття, після 1791 року. Відвойовані у Туреччини землі цар дарував поміщикам і генералам. На ці вільні землі їх нові власники переселяли людей з різних місцевостей України та Росії. Були тут і вихідці з Волині, і вихідці з Поділля, Черкащини, Полтавщини, Слобожанщини. Отже, місцеві діалекти – це суміш різних діалектів, носіями яких були переселенці. Крім того, на території Одеської області жили і живуть люди різних національностей. Межує

Одеська область з Румунією і Молдовою, поблизу знаходяться Болгарія і Польща. В українські говори області заходили і заходять слова із мов цих націй. Ці слова входять у систему українських місцевих говорів і становлять їхню особливість і стосовно усяких інших місцевих говорів, і стосовно української літературної мови. Все це є проявом високого рівня міжкультурної комунікації.

Серед наукового доробку А.А. Москаленка маємо 33 наукові праці, безпосередньо присвячені проблемам діалектології, яка цікавила дослідника протягом усього його творчого життя:

1) Конспект лекцій з української діалектології. – Одеса: Одеський педінститут, 1940;

2) Матеріали для діалектологічного атласу українських говорів Одеської області. Лексика. – Одеса: Одеський університет, 1947. – Ч. I;

3) Історія української мови з елементами діалектології. Методичні вказівки. – К.: Радянська школа, 1948;

4) Матеріали для діалектологічного атласу українських говорів Одеської області. Синтаксис. – Одеса: Одеський університет, 1948. – Ч. II;

5) Матеріали для діалектологічного атласу українських говорів Одеської області. Морфологія. – Одеса: Одеський університет, 1948. – Ч. III;

6) Матеріали для діалектологічного атласу українських говорів Одеської області. Фонетика й наголос. – Одеса: Одеський держуніверситет, 1948. – Ч. IV;

7) Про зміни в українських говорах Одеської області після Великої Жовтневої соціалістичної революції // Вісті Одеського держуніверситету. – Одеса, 1949. – Вип. 3;

8) Методика збирання діалектного матеріалу. – Одеса: Одеський держуніверситет, 1949;

9) Про зміни в українських діалектах після Великої Жовтневої соціалістичної революції // Діалектичний бюлетень. – К.: АН УРСР, 1949. – Вип. I;

10) Словник діалектизмів в українських говорах Одеської області. – Одеса: Одеський педінститут, 1958;

11) Принципи побудови обласної хрестоматії зразків мови українських говорів // X-а республіканська діалектологічна конференція: Тези доповідей. – К.: АН УРСР, 1959;

12) О.О. Потебня про походження і розвиток української мови // Тези доповідей і повідомлень на науковій конференції, присвяченій 125-річчю з дня народження видатного вітчизняного лінгвіста. – Одеса: Одеський університет, 1960;

- 13) Специфічна лексика українських говорів Одеської області // Наукові записки. – Одеса: Одеський пединститут, 1960. – Т. 25;
- 14) Нарис історії української діалектології. – Одеса: Одеський університет, 1961. – Вип. I;
- 15) Принципи укладання обласної діалектологічної хрестоматії // Праці X республіканської діалектологічної наради. – К.: АН УРСР, 1961;
- 16) Нарис історії української діалектології (радянський період). – Одеса: Одеський університет, 1962. – Вип. II;
- 17) О.О. Потебня як діалектолог і історик української мови // О.О. Потебня і деякі питання сучасної славістики. – Харків: Харківський університет, 1962;
- 18) О словарях белорусских народных говоров. – Минск: Минский пединститут им. Горького, 1963;
- 19) Методичні рекомендації для практичних занять з української діалектології. – Одеса: Одеський університет, 1965. – Вип. I;
- 20) Українські, російські та білоруські діалектологічні словники // XII республіканська діалектологічна нарада: Тези доповідей. – К.: АН УРСР, 1965;
- 21) Бібліографічний покажчик з української діалектології. – Одеса: ОДУ, 1966 (у співавторстві);
- 22) Методичні рекомендації для практичних занять з української діалектології. – Одеса: Одеський університет, 1966. – Вип. II;
- 23) Українські, російські та білоруські діалектні словники // Мовознавство. – 1969. – №2;
- 24) Лексичні діалектизми в документах «Архіву княжат Любартовичів Сангушків у Славуті» // XIII республіканська діалектична нарада: Тези доповідей. – К.: Наукова думка, 1969;
- 25) Лексико-семантичні діалектизми в молдавських грамотах XVст. // Праці XIII республіканської діалектологічної наради. – К.: Наукова думка, 1970;
- 26) Лексико-семантические диалектизмы в памятниках украинской деловой письменности XIV-XVI в.в. // Проблемы истории и диалектологии славянских языков: Сб. статей к 70-летию чл.-кор. АН СССР В.И. Борковского. – М.: Наука, 1971;
- 27) Українська літературна мова і діалекти в першій половині XIX ст. // Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів: Тези доповідей і повідомлень. – К., 1972;
- 28) Лексико-семантичні діалектизми в українських літописах XVI-XVIII ст. // XIV республіканська діалектологічна нарада. – К.: АН УРСР, 1977;

29) Лексико-семантичні діалектизми в пам'ятках ділового письменства XVIII ст. // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тези доповідей. – Ужгород, 1978;

30) Лексико-семантичні діалектизми в «Лексиконі словенороськім» П. Беринди // Питання східнослов'янської лексикографії XI-XVII ст. Матеріали симпозиуму. – К., 1979;

31) Нарис української діалектології (кандидатська дисертація). – Одеса, 1940 (рукопис);

32) Літературна мова і діалекти в першій половині XIX ст. – 1972. – 16 с. (рукопис);

33) Лексико-семантичні діалектизми в українських літописах XVI-XVIII ст. – 1977. – 31 с. (рукопис).

У 40-50 роки XX століття А.А. Москаленка особливо цікавили питання збирання діалектного матеріалу. Свідченням цього є робота «Матеріали для діалектологічного атласу українських говорів Одеської області», що складалася із чотирьох частин. Частини ці мали назви: «Лексика» (Ч. I), «Синтаксис» (Ч. II), «Морфологія» (Ч. III), «Фонетика і наголос» (Ч. IV). Кожна із частин являє собою анкету із ретельно продуманими питаннями до інформанта. Питанням анкети передують коротка передмова з порадами стосовно того, де і як збирати матеріали, як оформити те, що людина збрала. Анкета з лексики містить 27 запитань, анкета із синтаксису – 18, анкета з морфології (включаючи і словотвір) – 45 запитань, анкета з фонетики і наголосу – 47 запитань. Кожне запитання включає кілька варіантів відповіді, серед них треба обрати той варіант, який поширений у даній місцевості. Матеріали А.А. Москаленко збирав, вирушаючи разом зі студентами та аспірантами в експедиції. Тому достовірність зібраного матеріалу була стовідсотковою. «Матеріали для діалектологічного атласу українських говорів» виходили у світ протягом 1947-1948 р.р., а у 1949 році була опублікована праця «Методика збирання діалектного матеріалу», у якій детально аналізуються наступні питання: методи збирання діалектного матеріалу, організація експедиції, її структура, склад, вибір маршрутів експедиції, добір осіб, від яких треба записувати матеріал, методика і техніка записування діалектного матеріалу (беручи до уваги, що звукозапис лише почав входити у тодішній побут).

Результатом систематизації і обробки накопиченого діалектного матеріалу став «Словник діалектизмів в українських говорах Одеської області», виданий у 1958 році. У словнику фіксується близько 1700 реєстрових слів. У «Передмові» до словника говориться про роль територіальних діалектів у створенні нової української літературної мови, про актуальність вивчення архаїзованих діалектних слів і форм з метою

глибшого вивчення історії української мови. Зазначається, що одночасно більшість діалектних слів є архаїзмами, деякі слова є неологізмами. За своїм походженням діалектизми поділяються на ті, що мають східнослов'янське мовне походження, і на іншомовні (з молдавської, турецької, болгарської, польської, італійської, латинської і німецької мов). Але іншомовні діалектизми не вплинули на граматичну будову українських говірок Одеської області. У словнику після пояснення значення кожного слова наводяться дані про його географічне поширення на території Одеської області, але вказується на поширення того чи іншого слова максимум у п'ятьох селах різних районів, хоча до багатьох слів можна назвати значно більше населених пунктів, у яких вони були зафіксовані. Кожне реєстрове слово подається в транскрипції з позначенням місця наголосу. Після діалектизмів іншомовного походження подані позначення, з якої саме мови ці слова зайшли в українські говірки Одеської області. Але у деяких випадках з'ясувати, з якої мови прийшло слово, не вдалося. Такі слова залишились без позначень.

Наводимо нижче кілька зразків словникових статей:

анцера́да – рибальський плащ (с. Маяки, Біляївський р-н); баба́йка – невелике, товсте весло, яким тільки гребуть на поверхні води (с. Маяки, Біляївський р-н); бабкі́ (мн.) – бички (риба) (с. Велика Мечетня, Кривоозерський р-н); бабкі́ (мн.) – подорожник, спориш (с. Велика Мечетня, Кривоозерський р-н); бамбу́ла – неповороткий, ледачий кінь; іноді так називають і неповороткого чоловіка (с. Лаптево Фрунзівський р-н; с. Миколаївка, Овідіопольський р-н; с. Олександрівка, Ширяївський р-н); ба́ска – жіноча кофта, пошита в талію, а внизу широка (села Маяки, Яськи, Василівка, Біляївський р-н; с. Березівка Балтський р-н); бе^чбе́шка – жіноча кофта із зборками зверху (села Маяки, Яськи, Василівка, Біляївський р-н); бе^чу́ка – рідка страва, яка готується з води і невеликої кількості засипки з кукурудзяної муки (с. Семенівка, Кодимський р-н; с. Дубиново, Савранський р-н); бе^чре́р (нім.) – бучок, зручна палиця, щоб когось добре побити (с. Троянка, Голованівський р-н); бе^чре^чжа́ни – жителі, які живуть по узбережжю річки (с. Біляївка, Біляївський р-н); бул'бо́ка (молд.) – глибоке місце в річці (с. Троїцьке, Троїцький р-н); буца́к – здоровий, гладкий кінь (с. Градяниця, Біляївський р-н).

Результати проведення діалектологічних експедицій знайшли відбиття ще в одній ґрунтовній праці А.А. Москаленка під назвою «Хрестоматія зразків мови українських говорів Одеської області». Ця робота у вигляді рукопису зберігається в Одеському обласному архіві, а в децю скороченому вигляді основні положення цієї роботи були опубліковані у виданні «Методичні рекомендації до практичних занять з української діалектології» (1965 рік). У «Хрестоматії зразків мови українських го-

ворів Одеської області» вміщено зразки, записані протягом 1944-1964 р.р. Записи зроблені у 86 селах 12 районів Одеської області. Для обстеження намагалися обирати найдавніші населені пункти на території Одещини. Розташовані записи зразків мови українських говорів Одещини за територіальним принципом, з півдня на північ, спочатку подаються зразки діалектного мовлення окремих слів у межах кожного району. Записи робилися на місці, в тому мовному оточенні, в якому проживав інформант. Зразки діалектного мовлення записувалися, в основному, транскрипцією, яка рекомендувалась у «Програмі для збирання матеріалів до діалектичного атласу української мови» (К.: АН УРСР, 1949). Інформантами були корінні жителі різного віку, але перевага надавалась людям старшої генерації. Серед інформантів переважають люди, яким на той час було за шістдесят років.

Широкою є географія тих населених пунктів, де проходив збір матеріалів. Наприклад, лише у Фрунзівському районі матеріал було зібрано у 8-ми населених пунктах: с. Балашиво, с. Майорівка, с. Глибокий Яр, с. Лаптево, с. Фрунзівка, с. Михайлівка, с. Краснопіль, с. Гребінка. У «Хрестоматії...» є розділ, присвячений історії заселення Одеської області, який починається зі свідчень Геродота і закінчується другою половиною XVIII ст., коли відбувалося дуже активне заселення Одеської області у зв'язку з ліквідацією у 1775 році Запорізької Січі, у зв'язку з приєднанням у 1783 році до Росії Криму та перемогою Росії над Туреччиною (за Яським договором 1791 року до Росії відійшла Очаківська область – територія між Бугом і Дністром до Чорного моря). «Хрестоматія...» містить також два списки літератури – «Література до історії заселення Одеської області» (20 позицій) і «Література до характеристики українських говорів Одеської області» (26 позицій).

Записані зразки діалектного мовлення є надійним джерелом для вивчення діалектної лексики Одещини, допоміжним матеріалом для вивчення історії краю, зокрема історії його заселення; ці зразки можна використовувати на практичних заняттях з діалектології, історичної граматики, лексикології. Зібраний матеріал дозволив зробити А.А. Москаленку наступні висновки:

1) Українські говори за їх генезисом, фонетико-граматичними і лексичними особливостями поділяються на 3 групи:

а) говори, які генетично зв'язані з подільськими українськими говорами (поширені ці говори у Любашівському, Балтському, Котовському, Ананіївському районах);

б) мішані говори, генетично зв'язані з подільськими, середньонаддніпрянськими та іншими східноукраїнськими говорами; вони являють собою органічне поєднання найважливіших рис названих вище ук-

раїнських говорів з перевагою в одних із них рис подільських говорів, в інших – середньонаддніпрянських чи будь-яких східноукраїнських. Поширені ці говори в усіх районах області, за винятком названих вище 4-х північних районів. Формувались ці говори переважно у XIX ст.;

в) говори, генетично зв'язані тільки з південно-східними говорами; вони становлять найменшу групу, але є майже у всіх районах області.

2) Всі фонетичні, морфологічні і синтаксичні риси, властиві сучасним говорам Одещини, зустрічаються і в інших говорах української мови, від інших говорів говори Одещини відрізняються тільки комбінацією цих рис. Але говори Одещини вирізняються серед інших великою кількістю лексичних діалектизмів.

Виданню «Методичних рекомендацій до практичних занять з української діалектології» та написанню «Хрестоматії зразків мови українських говорів Одеської області» передував виступ А.А. Москаленка на X-ій республіканській діалектологічній нараді, виступ мав назву «Принципи укладання обласної діалектологічної хрестоматії». У цьому виступі обґрунтовувались основні принципи відбору матеріалу.

А.А. Москаленко завжди наголошував на необхідності вивчення лексичних особливостей діалектів поряд з їх фонетичними, морфологічними та синтаксичними особливостями. У статті «Специфічна лексика українських говорів Одеської області» (1960) він зазначає, що лише з появою праці Михальчука «Наречія, поднаречія и говори Южной России в связи с наречиями Галичины» (1877) українські діалектологи починають цікавитися збиранням і вивченням лексичних особливостей українських говорів, але і в 1960 році стан їх вивчення був не зовсім задовільним. На думку А.А. Москаленка, пояснюється це тим, що описувати лексичні особливості говорів значно важче, і тим, що не створено зразків опису лексичних особливостей. Висновок – вивчення діалектної лексики є першочерговим завданням діалектологів.

Діалектна лексика дає цікавий матеріал не тільки для діалектолога, але і для історика мови. У названій вище статті А.А. Москаленко зазначав, що до 1960 року включно ще не видано жодного історичного словника української мови, що на філологічних факультетах читається курс історичної граматики, але не читається історична лексикологія української мови. Причина – недостатнє вивчення лексики говорів української мови. Тільки синтез діалектології та історії мови може дати розуміння закономірностей розвитку мови.

Внесок А.А. Москаленка у розвиток української діалектології взагалі і у дослідження діалектної лексики українських говорів Одещини зокрема є дуже важливим.

Література

1. Архівні матеріали Одеського обласного архіву.
2. На честь 100-річчя від дня народження Артема Амвросійовича Москаленка / Укладачі: О.І. Бондар, Н.М. Хрустик, Л.І. Хаценко. – Одеса: Астропринт, 2004. – 60 с.

Лариса Семененко

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Ад'єктивні й адвербіативні морфостилеми з експонентом категорії збільшеної кількості ознаки *роз*– у структурі ідіостилістичних кодів сучасних українських поетів

У статті досліджується представленість, а також функціональний, стилістичний, експресивно-аксіологічний потенціал узуальних/оказіональних ад'єктивів й адвербіативів з формантом-модифікатором *роз*– у структурі ідіостилістичних поетичних кодів сучасних українських митців.

Ключові слова: префікс-модифікатор, експонент категорії збільшеної кількості ознаки, ідіостиль, поетичне мовлення

Larysa Semenenko. The adjective and adverbial morphemstyle with exponent of the enlarged quantitative characteristic's category *roz*– in the idiomstyling pattern's structure of modern Ukrainian poets.

This article is devoted to the representation and functional, stylistic expressive-axiological potential of usual/occasional adjectives and adverbials with the formant-modifier *roz*– in the idiomstyling pattern's structure of modern Ukrainian poets.

Keywords: the prefix-modifier, the enlarged quantitative characteristics category, ideomstyle, poetical speech.

Лексико-граматична категорія безвідносної міри якості предмета [9], або морфолого-словотвірної категорії кількісної градації ознаки [1; 4; 6], її формальні експоненти та модифіковані ними деривати, їхні структурні, значеннєві та функціональні особливості вже були об'єктом вивчення таких учених, як О. Безпояско, І. Вихованець, А. Грищенко, К. Горденська, Л. Дорошенко, А. Загнітко, М. Ішук, Ю. Карпенко, Н. Костусяк, З. Майданник, М. Фурдуй, О. Щепка та багатьох інших.

У ролі префіксів-модифікаторів кількісного вияву ознаки, а саме надмірної інтенсивності ознаки (ексесивний ступінь), в українській мові, на

думку багатьох лінгвістів, виступають форманти *пра-*, *пре-*, *все-*, *над-*, *за-*, *архі-*, *супер-*, *гіпер-*, *ультра-*, *естра-* [1: 188-192; 4 : 135; 6 : 115-118; 7 : 41-47].

Метою нашої статті є дослідження представленості та функціонального навантаження префіксальних модифікованих ад'єктивів/адвербіативів з формантом *роз-* як одним із формальних експонентів значення надмірного вияву ознаки у сучасному українському поетичному мовленні (при потребі будуть наводитися приклади із прозового мовлення поетів).

Передача семи/грамеми категорії інтенсивності вияву ознаки формальним експонентом *роз-* – явище в сучасному українському поетичному мовленні непоширене. У сучасних словниках, наприклад, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [2] жодна з аналізованих нами ад'єктивних/адвербіативних лексем з модифікованим значенням, крім *розпроклятий*, не зафіксована. До речі, у більшості сучасних наукових розвідок відсутні навіть згадки про наявність такого модифікатора категорії кількісної градації ознаки, як *роз-* [1; 4; 5; 6; 7; 9; 10].

Функціональну активність, дистрибутивний потенціал, нюансировку значень і стилістичну маркованість означеного форманта у русистиці докладно описав В. Виноградов. За спостереженнями В. Виноградова, в російській мові прикметники з префіксом *Р раз-* є синонімами до елатива, а сам префікс позначає граничне суб'єктивне посилення міри якості порівняно з нормою [3 : 212]. Використання в російській мові префікса *раз-*, зауважує вчений, обмежене небагатьма словами, що виражають позитивні властивості, емоційні якості та особливості вдачі: *Р развесёлый, разудалый, разлюбное дело* (пор. стилізовані народні вирази *распроклятый, распрекрасный*) [3 : 213-214].

У сучасному українському поетичному мовленні найвищу функціональну активність виявляють модифіковані ад'єктиви-морфостилеми *розвеселий, розпрекрасний*, пор.: ... *ех, літали пальці, / витинали шпарко / розвеселу польку, карпет* (П. Перебийніс); *Немов корону, смуток над чолом / несуть арбітри – хлопці розвеселі* (П. Перебийніс); *Обов'язки в поході – / не права, / Та порівну домашній коровай, / І в стіг один по стебелинці славу, / І полонянок рідних в отчій край, / А грішниця розвеселих на забаву* (С. Стриженюк).

Крім зазначених лексем, у сучасному поетичному мовленні дія категорії кількісної градації ознаки поширюється на цілу низку ад'єктивів/адвербіативів, пор.: *Бажання вчинку переховується в нас./Оттой, скажимо, неймовірний лоботряс, / яку черешню розчудову посадив він!* (В. Березінський); *Так втрачається смак з однієї причини: / Хтось у каву*

вершки без прохання кладе. / Потопаючи в цій **розмолочній** пастелі, / За собою несучи мокру марлю снігів... (В. Балдинюк); Ковано кожного, а – не дзвенить, / весла ряхтять безшелесно; / ковано, але іржа не ятрить / синіх заліз **рознебесних** (М. Стрельбицький, «Летюча галера»); Він більше усміхався, ніж казав, / Подільська **розусміхнута** натура (М. Стрельбицький, «Володимир Прилипка»); Ті, що душу запродали / **розсовєтській** владі – / – їх, як сміття на підлозі: / ні статки, ні сісти – / Ще завидна позлазились / кляті активісти (І. Качуровський, «Село в безодні»); Друже, Друже, / **Розузорно** – / Формалізму тут печать! (В. Лагода, «Івану Цинковському»).

У передостанньому прикладі додавання префікса *роз-* до термінологічної сполуки конотує зненависть, саркастичне ставлення адресанта до позначуваного явища, а в останньому (це пародія на вірш Цинковського *Ніжні / Тіні / Розузорно / На платку твоїм лежать*) – іронію.

Короткі (нечленні) ад'єктивні лексеми можуть отримувати сему надмірної кількості ознаки навіть у складі фразеологізму, пор.: ... *вперше їхав я на друге село / в кіно. А дядько на передку сидів, ноги / набік звісивши, а кіномеханік позіхав на / розповен рот...* (І. Драч, «Чарлі та Чаплін»).

В ідіолекті М. Вінграновського інтенсифікатор *роз-* вводиться до структури значення okazіональної лексеми. Ми визначили інноваційну морфостилему *розджмеліто* як градуйований складний адвербіатив з актуалізованою семою 'дуже', 'надто', що виражається формантом *роз-*: *Ліс в осені стояв. Дивився на райцентр. / Смолою синьою перекипало літо. / І дихала земля з прив'ялених люцерн, / Прощався з літом джміль, Марудив розджмеліто...*

Щодо ад'єктива *розпрекрасний* Д. Баранник уточнює, що деякі форми з префіксом *пре-*, давно утворені від рідковживаних у сучасній українській мові прикметників, побутують як самостійні прикметники, наприклад, *прекрасний* [9 : 173]. Безпосередньо до вихідної форми додається словотворчий формант-модифікатор *роз-*, пор.: *Байці – квит! А нам лишилося гадать: / що воно за розпрекрасна тая стаття* (М. Стрельбицький, «Комар і Муха»); *Випивоха утішився / І враз стрепенувся. / Відчиняє – на порозі, / Наче зірка ясна, / Стоїть дівчина вродлива, / Фея розпрекрасна...* (І. Сварник, «Добра фея, або ранок у витверезнику»); *Мають песики усі / по гарячій ковбасі. / Мають зуби розпрекрасні / всі бабусі й дідусі* (І. Жиленко).

В. Виноградов звертає увагу й на те, що зазвичай префікс *Р* *раз-* сполучається з формою позитивного ступеня, але в емоційному розмовному мовленні може приєднуватися до слів, ускладнених префіксом *пре-* (*распремилый, распреподлый*) [3 : 213].

У сучасному українському експресивному поетичному мовленні такі модифіковані ад'єктиви теж представлені, пор.: *на превеликий жаль я не верблюд / ох як би я кризь вушко голки як би / плюнув / на всю оту мізерію мерзенну / а поміж нею зокрема на / розпреприкру / образу / явную-славную несправедливою / підозрою / у замірах лихих / на скверномисліє / на превеликий жаль* (Н. Гончар); *Я тут собі мовчу немов ховаю таємницю / в самому серці розпреславної Полтави / Одначе я ще марю я ще мрію про Дзвіницю / зоревоздвижної земної Української Держави* (М. Сарма-Соколовський, «Дзвін гетьмана Івана Мазепи»).

Зупинимося на так званих стилізованих народних виразах, за визначенням В. Виноградова, на кшталт *Р распроклятый* [3 : 214]. Досить активно такі ад'єктиви з модифікованим значенням представлені в ідіолекті В. Стуса, пор.: *До хащі озвалася хаща, / біда гомонить до біди. / Країно, ти вже розпропаща. / Звалашене бидло, зледаще, / Куди ти проклало і нащо / Свої шанталаві сліди?; Так попід зорі, отак – попід сні, / так – попід дріт, попід грім навіжений / розпроклятущий свій, благословенний / шлях на останнім узвозі – збагни.*

У першому випадку перед нами морфостилема-модифікат *розпропащій*. Структура значення узуальної лексеми *пропащій* зазнала індивідуально-авторської корекції своєї предикатно-аргументної структури: до її складу додалася сема 'дуже', 'надто'. У другому випадку відбулась інтерференція двох узуальних лексем і їхніх функціонально-семантичних і формально-граматичних параметрів: *розпроклятий*, -а, -е, розм. Якого клянуть, проклинають; огидний, ненависний [2 : 1259] та *проклятэщий*, -а, -е, розм. 1. *часто лайл*. Якого проклинають, особливо жорстоко засуджують, особливо сильно ненавидять; ненависний [2 : 1155], тобто семи/грамами інтенсивності ознаки передаються двічі: суфіксом -ущ- і префіксом роз-. Пор. також: *Десять сніжнів, зо два брудні – / це і літо, і зима. / Ой і роки ж замарудні, / розтриклята Колима!* (В. Стус); *Розтрикляті / децибели, / глухуваті / і дебелі, / знахабніло ритми-сваї / між ногами тиші пхають* (І. Геращенко).

До кодифікованого ад'єктива *триклятий*, що вже містить відтінок підсилення (*триклятий*, -а, -е, розм. Те саме, що *проклятий* (з відтінком підсилення); який заслуговує прокляття) [2 : 1474], додається носій семи збільшеної кількості ознаки роз-, що експресивно підвищує ступінь вияву позначеної автором ознаки.

Експонент категорії кількісної градації ознаки роз- може додаватися й до потенційних/оказіональних лексем, наприклад, **прощедрая* (можливо, префікси роз-, про-, всупереч покроковому словотворенню, додаються одночасно до кодифікованої лексеми *щедрая*): *Нас поточить всіх / іржа – некомпетентність, / пролетарська (вашу мать) / і н т е*

л і г е н т н і с т ь, / робітничо-н е с е л я н с ь к а / диктатура, / ще й радянська / **розпроцедрая** натура! (І. Геращенко, «Політичний памфлет (часів розпаду СРСР»).

Ад'єктивні/адverbіативні утворення з префіксами *роз-* і *про-* яскраво представлені в ідіолекті М. Стрельбицького, пор.: *Хати «шиваючі» доладне, / в легені бравши від порош, / пройдете так розпроколядно, столунко, / семисотруладно, / що на звесь рік зостане дроз: / в ушах, у стінах, попід стелі, / в серцях, у тім'ячках-умах, – / аж душі стануть розвеселі, / аж Дух озветься у домах!* (М. Стрельбицький).

Натрапляємо й на інші комбінації словотворчих афіксів з підсилювальним значенням, наприклад, *роз-* і *пере-*: *Нелегко нам. Криваві краплі глоду / крізь наші вірші виступлять колись... / Не говоріть від імені народу, – / розперетричі ви йому впеклись* (Л. Костенко).

Формант *роз-* як носій значення інтенсивності вияву ознаки може додаватися й до твірних, у яких значення надмірно виявленої ознаки вже експліковане суфіксом-модифікатором, наприклад, *-ат-*. О. Безпояско зазначає, що предикат, у ролі якого вживається суфікс *-ат-*, може конкретизувати значення аргументу, що позначає семантему не всього реального об'єкта, а лише його частини як характерної ознаки (*губатий* – з великими губами) [1 : 130-131]. Ампліфікація формантів призводить до гіперболізації ознаки: ... *брели до своїх дворів [корови – Л.С.] похнюплі, навіть хвицькати, повнослинні бички не наїздили на розгубатих косооких телечок* (В. Затулівітер, «Діжа»).

В. Горпинич зауважує, що є два способи маркування ознаки – номінативний і вказівний (дейктичний). Номінативний спосіб полягає в тому, що ознака предмета називається прикметником з прозорим лексичним значенням: *блакитний колір, тепле літо*. Вказівний (дейктичний) спосіб виявляється в тому, що слово не називає ознаку предмета, а лише вказує на неї займенником з непрозорим значенням: *той колір, таке літо*. Отже, за способом позначення ознаки предмета розрізняють прикметники номінативні і займенникові [5 : 98].

Такі дейктичні модифіковані морфостилеми з непрозорою семантикою широко представлені в поетичному мовленні М. Стрельбицького. Інтенсифікація функціонально-семантичної структури лексем з дифузною семантикою при стилізації під розмовно-побутове й просторічне мовлення – одна з ознак його ідіолекту: *І знов до Тимоша прийшов чорний негр: / «Розпротаку, надумавсь?» – питає. / ...Не пішов [Тиміш – Л.С.] бригадирові сіять посів, / Занедбав сільмаг-кооперацію. / Іде бригадир: «Чи не розпротаку / Туди твою, к слову мовити!?...»; Дай нам, Боже, котрий з дошки, / ниспошли народів-братів / та народів-*

сватів, / обручальників, / величальників, / спонукальників-матюгальників / («**Так-розтак-перерозпроотак** / її, рідну, липову, неню: / у ... печінку!.. чи... пак... / у... печеню?») («Йоцемидаєсія»).

У поетичному мовленні М. Стрельбицького, як бачимо, трапляються й адвербіативи-інтенсифікати з лавиноподібним нарощенням префіксів, за якими приховуються табуйовані суспільством маргінальні мовленнєві оформлення «певного» ставлення мовця до певних реалій. Це специфічний вияв емоційно-експресивного градування, коли воно виступає модальною рамкою всього висловлювання. Пор. також у Бориса Нечерди: *Пустули вони поговор / з підморгуванням значущим: / така вона, розтака... / бровиськи, мов темна риска* («Доброта»).

Малопродуктивний префікс Р *раз*– в російській мові, як додає В. Виноградов, укрій багатий експресивними нюансами, має фамільярне, іноді народнопоетичне забарвлення. Нерідко сполучається з емоційним повторенням прикметника і зливається з повторюваним словом (Р *пьяный-распьяный*) [3 : 213]. На аналогічні юкстапозитні утворення натрапляємо й у сучасному українському поетичному мовленні, пор.: *Сніги, мов конвалії білі-розбілі, / Услали додому нев'їжджену путь...* (П. Засенко); *Співають старці під церквою: / Шолудько – безногий воїн, / сиріточки Шинкаренкові / разом з удовою. / Горбатий Ялесь із Жуличів / та п'яна-розп'яна Хима – / гірка заволока вулишня* (І. Жиленко).

За спостереженнями В. Виноградова, в російській мові префікс *раз*– для вираження посилення ступеня якості сполучається й з основами іменників: Р *разгений, раскапиталист* (Достоевський) [3 : 214].

В українському поетичному мовленні ця тенденція теж відбита, пор.: *Бездомний пес / здіймає ногу / на те цвітіння раз по раз, / людська нога штрикне спрожогу, / повикаблучується враз. / Потому кури та коти / своє довершать розвесілля...* (М. Стрельбицький, «Калачик з родини мальвових»); *Добра і зла триває люта розгра. / На шворці – світ – Іванко-покиван. / І тиша, мов надтріснутий кавун, / Що так поволи в порожнечу грузне...* (Е. Андіївська, «Вігилії ХХVІ»).

Модифікації значення можуть зазнавати й власні назви (переважно антропоніми): Р *раз-Брюлло* (Достоевський) [3 : 214]. Представлені такі утворення й у російському розмовному мовленні, пор.: (розмова про вихід на пенсію) Р *65 лет / катись / хоть ты раз-Якобсон* //; (син просить матір, щоб вона його відпустила самого до зоопарку) *Меня сам Петя позвал* (Петя – робітник зоопарку) // (мати) *Хоть рас-Петя / не разрешаю* [8 : 192].

Нами зафіксовані такі модифіковані відсубстантивні морфостилеми з префіксальними експонентами семантико-граматичної категорії

кількісної градації ознаки в епістолярії поетеси Ірини Жиленко (лист до чоловіка, Володимира Дрозда, від 5.06.65 р.): *До речі, що він [Б. Нечерда – Л.С.] втругнув в Одесі? Там через мене не вийшла одного дня обласна газета. Борис скористався відсутністю редактора і всунув у номер сторінку моїх віршів, чудесноілюстровану його власними малюнками. Але напередодні примчав редактор, прочитав, схопився за голову і, оскільки міняти сторінку було вже пізно, газета не вийшла. Ой було ж Нечерді! І головне, що жодної крамоли в тих віршах не було. Це така трагедія жити в країні, де не має права на існування поезія, яка хоч трішечки вибивається зі штампю. Це така трагедія жити в країні, яка не має державности. Будь ти хоч **розЛоркою**, хоч **надРільке**, хоч **зверхГете** – ніхто в цьому світі тебе не знатиме (І. Жиленко).*

У назві пародії Василя Шукайла на вірш М. Вінграновського натрапляємо на субстантивний okazіоналізм з префіксами *роз-* і *про-*, поєднання яких властиве переважно ад'єктивам/адвербітивам, пор.: «**Переподзенькуваті розпроойічки**».

Означені морфостилеми-деривати з лексико-граматичним значенням збільшеної кількості ознаки за умов додаткової мовленнєвої детермінації є умотивованими, доцільними, функціонально й естетично значущими вербальними засобами відбиття прагматично-комунікативних інтенцій адресанта, а також сприяють інтенсифікації перлокутивного ефекту і більш глибокому розумінню аксіосистеми продуцента ідіостилістичного поетичного коду.

Література

1. Безпояско О.К. Морфеміка української мови: монографія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська. – К.: Наукова думка, 1987. – 212 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2009. – 1736 с.
3. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов / под ред. Г.А. Золотовой. – 4-е изд. – М.: Русский язык, 2001. – 720 с.
4. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська / за ред. І. Вихованця. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
5. Горпинич В.О. Морфологія української мови: підруч. / В.О. Горпинич. – К.: ВЦ Академія, 2004. – 336 с.
6. Граматика української мови. Морфологія: підруч. / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.

7. Дорошенко Л.О. Первинна семантика категорії безвідносної міри ознаки та особливості її вияву в українській і російській мовах / Л.О. Дорошенко // Східнослов'янська філологія. Мовознавство: зб. наук. пр. – Горлівка: Вид-во ГДПІМ, 2006. – Вип. 8. – С. 41-47.

8. Русская разговорная речь. Фонетика. Морфология. Лексика. Жест / отв. ред. Е.А. Земская. – М.: Наука, 1983. – 239 с.

9. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 584 с.

10. Ющук І.П. Українська мова: підруч. / І.П. Ющук. – К.: Либідь, 2004. – 640 с.

УДК 811.161.2'373.23(477.86)

Ганна Сеник
Одеський національний університет
ім. І.І. Мечникова

ПРИЗВИСЬКА ЯК КАРТИНА ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ЛЮДИНИ

У статті проаналізовано прізвиська, мотивацією яких стали внутрішні особливості людини. Визначаються особливості лексики, що лягла в основу творення даного типу антропонімів.

Ключові слова: власні назви, семантика онімів, регіональна антропонімія, прізвисько, мотиви номінації, конотація прізвиськ

AnnaSenyk. Nicknames as a picture of man's inner world

The article analyzed the nicknames, which was the central motivation of human characteristics. We identified the main features of the vocabulary which was the basis of creating this type of anthroponymies.

Keywords: proper names, semantics dumb, regional anthroponymy, nickname, motives of nomination, connotation of nicknames.

Сьогодні уже можна говорити про розмаїтє дослідження неофіційної сфери іменувань українців. Питання походження, мотивації, словотвору прізвиськ, вуличних назв, сімейно-родових та колективно-територіальних іменувань, тематичні групи лексики, що лежить в основі їх творення, когнітивні чинники формування неофіційних іменувань все частіше розглядаються ономастами.

У наукових розвідках з даної тематики представлено матеріал різних регіонів України: прізвиська Закарпаття досліджує П. Чучка, народно-побутову антропонімію Бойківщини – Г. Бучко та Д. Бучко, Луганщини – Н. Федотова, Донеччини – О. Антонюк, Наддніпрянщини – І. Сухомлин,

Нижньої Наддніпрянщини – В. Чабаненко, Полтавщини – Л. Кравченко, Гуцульщини – М. Лесюк, Б. Близнюк, Покуття – Г. Ліщинська, Західного Полісся – Г. Аркушин, Н. Шувальська, Наддністрянщини – Р. Осташ, Західного Поділля – Н. Рульова, Тернопільщини – О. Вербовецька, Львівщини – М. Наливайко, Херсонщини – В. Тихоша. Крім українських прізвищ, маємо можливість ознайомитися і з російськими неофіційними іменуваннями Одещини, які аналізують Л. Баранник, Н. Швецова, та Донеччини – С. Струсь-Проценко, а також з онімами болгарських сіл Запорізької області – А. Міхіна.

Часто найпроблематичнішим залишається питання встановлення мотивів надання того чи іншого іменування (частіше сімейно-родового чи колективно-територіального онімів, зважаючи на те, що вони є найдавнішими). Тому детальні описи мотивації, походження неофіційних іменувань у різних регіонах України дадуть можливість установити спільне та відмінне в регіональній мовотворчості (лінгвокультурі) нашого народу. Це й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою нашої статті є опис мотивів номінації прізвищ лексико-семантичної групи «внутрішні особливості людини».

Матеріалом для написання статті послужили прізвища, зібрані у Галицькому районі Івано-Франківської області.

Прізвища відображають «національну специфіку найменувачів, переважно пов'язану з практикою національного буття, їх стиль мислення, який відбиває «технологію» певного типу духовного виробництва в конкретній історичній ситуації» [8: 80]. Крім цього, зауважимо, що такі «технології» з часом поновлюються (нові слова, нові реалії життя...). «Якщо допустити типологічну подібність прізвищових імен у різні епохи, то, – як зауважує О.В. Суперанська, – матеріал сучасних прізвищ дозволить у прискореному вигляді спостерігати численні процеси, типові для онімної лексики в цілому» [12].

Мотиви номінації часто бувають непередбачувані, зважаючи на актуалізацію тієї чи іншої семи у значенні слова-апелатива. У зв'язку з цим потребує детального вивчення семантика слів, що лягають в основу творення неофіційних іменувань (особливо, якщо це лексика пасивного вжитку). Паралельно й питання семантики власних назв як і раніше (Б.Рассел, Ю.О.Карпенко, М.І.Толстой, В.А.Никонов), так і сьогодні є одним з актуальних у сучасних ономастичних розвідках [1; 4; 5; 6].

Прочитавши дипломне дослідження про літературно-художні антоніми у творах М.Стельмаха, мою увагу привернуло рідко вживане сьогодні ім'я *Устим* (швидше, мабуть, герой з таким ім'ям). Зразу ж пригадалися герої «Небесної Сотні», а саме *Устим Голоднюк* (виникає

таке враження, що образ героя художнього твору втілюється в реальну постать).

Ім'я *Устим* (*Устин*) з латинської означає «справедливий, чесний» [13: 369-370]. Якщо у художньому творі письменник сам створює образ героя і дає йому відповідне ім'я, то в житті, здається, ім'я знайшло і «виховало» героя. На сторінках Інтернет-коментарів знайшли інформацію, що хлопця з Тернопільщини так назвали на честь Устима Кармелюка. Тому, можна припустити, що значення імені чи бажання бути достойним нащадком славетних героїв відіграють важливу роль у становленні особистості.

Можна сказати, що ім'я є форма (обов'язковий офіційний знак ідентифікації особи). Але будь-яка форма наповнюється змістом. Тому давні слов'янські язичницькі імена часто відтворювали якісь реальні ситуації, які були пов'язані або з особливостями появи дітей, або відігравали відстрашувально-захисну роль (*Первак*, *Неждана*, *Бик*, *Весна...*), а християнські імена мали відобразити внутрішню суть носія антропоніма (бажання батьків бачити його чи її такими: *Віктор* – «переможець», *Геннадій* – «благородний», *Аглая* – «блискача, прекрасна»). І саме в Євангелії ми знаходимо підтвердження цієї думки: «Ти – *Петро*, і на цьому камені Я створю Церкву Мою...» [16:18, Мф.]. Мабуть, не так часто відбувається збіг форми і змісту, так звана гармонія людини і її імені. Але про віру людей у те, що це є запорукою успішного становлення особистості, свідчать і сучасні складання гороскопів для народження успішної в майбутньому дитини, вибір імені відповідно до дати народження і т.ін. Та й російський крилатий вислів говорить (правда, щодо назв предметів): «Как вы лодку назовете, так она и поплывет».

Більшість учених вважає, що ім'я виконує суто номінативну функцію і тому є асемантичним (Ю.О. Карпенко, М.І. Толстой, М. В. Нікітін). І насправді, якщо говорити про офіційну систему іменувань, то ні прізвище, ні ім'я (ми не знаємо часто або й не цікавимося походженням та значенням свого імені), ні по батькові про внутрішній світ носія нам не розкажуть; для себе ми можемо зробити тільки висновки соціолінгвістичного характеру: поширені чи непоширені прізвище, ім'я, якого вони походження, висловити свої вподобання щодо названих онімів. О.В. Кисель у своєму дисертаційному дослідженні про конотативні аспекти семантики власних імен висловлює думку, що значення імені – це сума характеристик, яка і є дотичною точкою лінгвістичної екстралінгвістичного планів; це складний комплекс, у якому інформація про слово переплітається з інформацією про іменованний об'єкт. Авторка вважає, що лінгвістична частина значення оніма пов'язана зі специфікою існування імені в мові, його сприйняттям, історією й етимологією його апеля-

тивної основи. Екстралінгвістична частина значення передбачає умови існування імені в суспільстві, культурно-історичні асоціації, специфіку зв'язку з поіменованим об'єктом дійсності, а також залежить від того, наскільки відомим для оточуючих є носій імені. І саме у зв'язку з цим можна дотримуватися думки, що власне ім'я має значення, загальний обсяг якого можна розподілити на пасивне, що потенційно є наявним, і активне, що постійно використовується [5: 9]. Думку про те, що ніякої суттєвої різниці між загальними та ономастичними словами не існує, підтримує і І.В. Муромцев: «Услід за О. Есперсеном вважаємо, що явище переходу апелятивів у власні назви і, навпаки, може бути доказом відсутності різких відмінностей між цими двома групами словникового складу мови» [7: 147].

На сучасному етапі дослідження онімів існує думка, що у значенні оніма, як і в значенні будь-якого слова, виділяється набір основних складових, серед яких сигніфікативний, денотативний та конотативний компоненти значення.

Найактивніший процес онімізації відбувається у сфері неофіційних іменувань. Тут велику роль відіграє внутрішня структура слова та внутрішній світ (*внутрішній лексикон* [3: 84] того, хто іменує. Конотація є обов'язковою інформацією, що закладена у такого типу онімах. Завдяки їй прізвиська є не стільки номінативними, скільки характеризувальними, оцінними, виражальними мовними одиницями [1: 9]. Як зазначає Т.Т. Денисова, прізвиська обтяжені різноманітними конотаціями, тому вони неформальні, особистісні [2: 9]. Важливим моментом у цьому процесі є і третя особа – той, хто сприймає і розуміє інформацію, закодовану в прізвиську, адже саме з такою ціллю утворюються неофіційні іменування, щоб члени однієї соціальної чи суспільної групи могли легко розпізнавати тезок.

Текст (а Н. Фєдотова у своїй дисертації розглядає прізвиська саме як тексти) як засіб комунікації між автором (мовцем) та читачем (слухачем) містить комунікативні інтенції двоскладової структури. Вираження інтенції передбачає: 1) позначення суб'єкта та 2) ставлення до нього самого автора (мовця). Останній елемент розкривається через наявність у структурі власних імен, крім базових, фонових компонентів, до яких входять: а) культурно-історичний (соціальна, історична, етнічна складові); б) світоглядний (релігійна та ідеологічна складові); в) асоціативний (оцінна, емотивна, експресивна складові) [14: 9-10]. Отже, у прізвиську зафіксованосуб'єктивне уявлення номінатора про елемент об'єктивної дійсності (про людину). Пізнана дійсність, перед тим як відобразитися у прізвиську, підлягає обробці й узагальненню відповідно до усталеної в суспільстві системи цінностей, зіставляється з ідеалом, що є прий-

нятим у колективі [2]. На думку проф. О.Ю. Карпенко, існує своєрідний ментальний лексикон (пам'ять кожної людини, кожне сприймаюче Я), з'ясування форм буття і функціональної завантаженості власних назв у якому і прокладає шлях до розв'язання головної проблеми когнітивної ономастики [4: 14].

Оскільки ми говорили про внутрішню форму, зміст, то й для аналізу було обрано прізвиська, що становлять ЛСГ «внутрішні особливості людини». Адже такі характеристики переважно не лежать на поверхні, їх необхідно підмітити і через свою систему кодування (яка залежить як від зовнішніх, так і від внутрішніх чинників, в яких живе та виховується людина) передати оточенню. Як правило словотвірні процеси онімізації та трансономізації побудовані на основі метафоризації чи метонімізаційлексем. Найчастіше такі явища відбуваються зі словами, що означають назви тварин, птахів, професій, опредмечених дій та ін. Майже в усіх дослідженнях неофіційних онімів (особливо індивідуальних прізвиськ) мова йде про те, що прізвиська найчастіше відображають якісь негативні сторони денотата і використовуються з метою висміяти їх. Через це не завжди вдається в населених пунктах зібрати такі оніми та встановити їх мотивацію (референти не дуже охоче розкривають походження образливих неофіційних іменувань).

Виявлені прізвиська за внутрішніми рисами носія поділяємо на:

1. назви за інтелектуальними особливостями: *Хитрик, Плут* – дуже хитрі; *Мудрий, Мудрак* – добре знають свою справу, розумний; *Шиц* – дурний; *Цъмбал* – дурний (олух, балбес [11: II, 391]);

2. назви за особливостями характеру чи темпераменту: *Сова* (Пугу) – «спить на ходу»; *Сп'юшка* – лінива; *Качур, Кугутик, Йиндик* – рвучкі до бійки, бешкетники; *Йиндик* – гордий; *Цап* – впертий; *Щур, Слимак, Лис* – хитрі; *Пробка* (вчителька) – дуже швидко, часто раптово входила до класу; *Смішний* – завжди посміхається; *Сумний* – рідко посміхається; *Шэлько* – швидкий (*шульку* – швидкий у руках [10: 391]); *Муха* – вертлява; *Дзюбко, Свашка, Бараба* (чол.: *бараба* – «зайшлий робітник, зайда, пройдисвіт [15: 48]) – скрізь сують свого носа; *Сорока* – пліткарка; *Гані П'яна* – дуже повільна, наче спить; *Скакун* – дуже швидкий, рухливий; *Аньикдот, Райкін* – жартівники; *Бомба* – непривітна жінка; *Катамай* – непроворний чоловік; *Буся* – жінка нікуди не ходить, небалакуча; *Бомба* – непривітна; *Гонурка* (від *гонорний* – з гонором (пихатий) [9: I, 636]); *Пан* – дуже поважно себе поводить; *Круль, Король, Хіпа* – особи, які відзначаються зарозумілістю, зухвалістю, зазнайки; *Цюрик* (можливо, пов'язане з нім. *zurьск* – назад, а може, з діалектним *цюрити* – дзюркотати [11: IV, 439], *цюрити* [10: II, 439]), до якого додається суф. -ик) – хвалько; *Дзьуба* (мабуть, від пол. *dziaba* – лінивий робітник,

ледар, жебрак» [15: 194]) – в'їдлива жінка; *Хмара* – мінливий характер; *Думко* – ходив весь час замислений; *Хрунь* – поводився як свиня; *Панцърка* – брехливий чоловік; *Ганька Дъка* – відлюдькувата; *Дикий* – сором'язливий; *Капейка* – ошадливий; *Пігнчка* – криклива; *Балабун* (можливо, від *балабан* – «пустомеля, хвалько» [15: 45]), *Ціцірка*, *Тарадайка*, *Льопа* («ляпати язиком») – багато зайвого говорять; *Бацальник* – сварливий чоловік (*бацалинити* – діал. сваритися, кричати); *Конопада* – докучав усім своїми розмовами (*конопадити* – 1. канючити; 2. докучати [10, I:373]); *Масньнькій* – вміє з усіма домовитися (від *масний* – перен. те саме, що підлесливий, облесливий [11: II, 582]); *Пустяк* (те саме, що й *пустун*) – неслухняний; *Шумило* – «там, де він, завжди багато шуму»; *Німець* – мовчазний; *Фікс* – шустрый; *Ростопонька* (можливо, від *розтопити* (*ростопа* у значенні «оттепель») – безпорадна;

3. назви за особливостями функціонування органів зору чи слуху: *Сліпий*, *Дзюньо Сліпній*, *Окуліст* – погано бачать, носять окуляри; *Гульман* (діал. *гуль* – «ледар, нероба» [10: I, 199]), *Глухий*, *Глушман* – недочують;

4. назви за окремими нахилами або звичками в поведінці: *Норовистий* – не любив працювати; *П'єц* – любив спати на «п'єцу» (ліновець); *Тихолазка* – підкрадалася тихо; *Ромко Бандит* – розбишака, любить керувати; *Жид* – любить красти, обманювати; *Кавальєрка* – «кавблєир на все село» (пор. пол. *kawaler* – холостяк); *Полнтало Стъопа* – дуже швидко працює; *Свістбк* – завжди щось собі насвистує; *Шланг Ієурко*, *Плячук*, *Чвйртка* (чол.; пляшка місткістю 0,25 літра [9: IV, 636]), *Кир'ян* (герой з кінофільму) – люблять випити; *Цибулько* – плаксивий; *Махорка* – любить палити; *Суворов* – любить командувати; *Доцент* – злодій (за аналогією до героя з кінофільму «Джентельмени удачі»); *Кутура* – завдає багато клопоту; *Брик* – любить танцювати; *Збитко* – у дитинстві завдавав багато шкоди (*збитки* – «витівки, пакості» [10: I,296]); *Пава* – дуже поважна; *Бейжа* (ім'я героїні серіалу), *Вітердама*, *Ламбада*, *Анфіса* (героїня кінофільму), *Зонька Гарнізонка*, *Коза Мариська* (Марія) – про жінок легкої поведінки; *Нупагаді*, *Горобец*, *Лось* – «бігають по жінках»; *Бабій* – любить спілкуватися більше з жінками; *Субота*, *Суботник*, *Бейбеличиха*, *Бадак* – так у різних селах називають суботників; *Побошчиха* – дуже «побожна» жінка; *НароднийВчитель* – любить повчати; *Мбцько* – любить мацати жінок (за версією респондентів. Також у регіоні часто *Мацьком* називають товстенького чоловіка чи хлопчика: *мацько* – шлунок [10: I,435]); *Пипка-і-Шипка* (*пипка* – соска; *шипка* – шапка) – у дитинстві дуже довго любив засинати із соскою, але соромився і прикривав її шапкою; *Шкробак* – часто «шкробався» (*шкробати* = шкрябати) [15: 629]); *Пернатий* – коли щось розповідає, дуже махає руками.

З даних прикладів видно, що майже всі прізвиська містять конотативний (частіше все-таки з негативним відтінком) компонент, який виражається чи то в результаті актуалізації однієї із сем слова в певному контексті (*Слимак, Масньнкій, Пан, Король*), чи то за допомогою суфіксів (*Плячок, Хитрик, Ростопонька*), на основі асоціацій (*Лис, Сорока, Муха*). Необхідно сказати, що іноді респонденти (особливо ті, які майже все про усіх знають і дуже хочуть допомогти збиранцям інформації) «на ходу» вишукують пояснення походження, можливо, уже призабутих прізвиськ. З одного боку, це яскраво видно з їх поведінки, а з іншого – фіксуємо такі випадки, вже коли відбувається обробка матеріалу. У словниках часто знаходимо діалектизми чи застарілу лексику, що виходить чи вийшла із вжитку місцевого населення і яка дає чітке пояснення, чому саме так «охрестили» односельці людину. У даному випадку це стосується таких онімів, як *Цимбал* (респонденти походження прізвиська пов'язували із цимбалами, хоча зауважували, що до цимбалів ця людина відношення не мала), *Шулько* (можливо, від *шуліка*).

Не з'ясовано значень слів і відповідно, чому саме вони стали основою творення прізвиськ *Шиц, Катамай, Хіпа, Бейбелічиха, Бадак, Кутура, Панцирка*. Мотивація антропонімів, що відбивають особливості внутрішнього світу особи, найчастіше буває прозорою тоді, коли в її основі лежать назви птахів чи тварин: *Кукутик, Йиндик, Цап, Лис*, загальновідомі оніми: *Суворов, Райкін*. Більшість лексем (у тому числі літературних слів), що лягли в основу творення прізвиськ, для осіб інших регіонів ніякої інформації про характер носія не розкривають: *П'яна* (повільна), *Бомба* (непривітна), *Слимак* (хитрий). Адже все залежить від взаємодії особливостей характеру, поведінки того, кого іменують, та актуалізації в соціальному чи територіальному середовищі залежно від мисленнєвої діяльності того, хто іменує, однієї із сем вживаної лексики (творчої манери, творчого потенціалу народу).

Основна мета сучасних досліджень неофіційних антропонімів – показати мовну та соціальну сутність сучасних прізвиськ, їх роль в побутовій комунікації сучасного суспільства, зв'язок з історичними та культурними традиціями в номінації денотата. У цьому і вбачаємо перспективу нашого дослідження.

Література:

1. Антонюк О.В. Про два підходи до вивчення семантики прізвиська / О.В. Антонюк // Філологічні трактати. – 2010. – №2. – С. 5-12.
2. Денисова Т.Т. Прозвища как вид антропонимов и их функционирование в современной речевой коммуникации (на материале прозвищ Шумячского и Ершичского районов Смоленской области): автореф. дис. канд. філол. наук / Т.Т. Денисова. – Смоленск, 2007. – 22 с.
3. Карабулатова И. С. Региональная этнолингвистика: современная этнолингвистическая ситуация в Тюменской области / И.С. Карабулатова. – Тюмень: Изд-во ТГУ, 2001. – 226с.
4. Карпенко О.Ю. Когнітивна ономастика : навч.посіб. / О.Ю. Карпенко. – Одеса: Фенікс, 2010. – 158 с.
5. Кисель О.В. Коннотативные аспекты семантики личных имен: автореф. дис. канд. філол. наук / О.В. Кисель. – Челябинск, 2009. – 24 с.
6. Книжникова З.О. О семантике имени собственного / З.О. Книжникова // Известия ТулГУ. Гуманитарные науки. – 2009. – №2. – С.237-243.
7. Муромцев И.В. О семантических условиях перехода аппелятивов в имена собственные и имен собственных в аппелятивы / И.В. Муромцев // Актуальные проблемы лексикологии: тезисы докладов и сообщений всесоюзной научной конференции / 17-20 июня 1970 г. – Минск, 1970. – С. 146-147.
9. Новий тлумачний словник української мови: в 4 т. / [уклад. В.Яременко, О.Сліпушко] – К.: Аконіт, 1998. – Т.1 – 4.
10. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок / М.Й. Онишкевич. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч.1-2.
11. Словарь української мови / за ред. Б.Д. Грінченка. – К., 1996. – Т.1-4.
12. Суперанская А.В. Теория и методика ономастических исследований / А.В. Суперанская, В. Э. Сталтмане и др. – М., 1978. – 188 с.
13. Трійняк І.І. Словник українських імен / І.І. Трійняк. – К.: Довіра, 2005. – 509 с.
14. Федотова Н.М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Н.М. Федотова; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Х., 2008. – 20 с.
15. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / П.П. Чучка. – Львів: Світ, 2005. – 704+XLVIII с.

Ольга Сікорська
Одеський національний медичний університет

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА СФЕРА ЗНАЧЕНЬ ЗВОРОТНИХ ДІЄСЛІВ ПРИ ВИРАЖЕННІ СИТУАЦІЙ ПОТЕНЦІЙНОСТІ

Статтю присвячено вивченню особливостей взаємодії функцій потенційності з функціями становості. Аналізуються можливі вираження можливості/неможливості та необхідності при реалізації активно-безоб'єктної семантики і пасивно-якісного значення.

Ключові слова: потенційність, можливість/неможливість, необхідність, становість.

Olga Sikorska. Functionally semantic sphere of means of reflexives at expression of potential situations.

The article is devoted to studying the features of interaction between the functions of potentiality and the voice functions. We analyzed the possible expressing options of possibility/impossibility and necessity during the realisation of active-subjectless semantics and passive-qualitative meaning into use.

Key words: potentiality, possibility/impossibility, necessity, voice.

Встановлення необхідності вивчення явища перетину підсистем мови, пізнання не тільки вузлів зосередження якісних розрізень мовних категорій, але й зон взаємодії становить одну з методологічних переваг функціонально-семантичного підходу до опису мови. Орієнтований на семантику мовних одиниць, даний підхід найбільше відповідає семіотичному уявленню про мову, оскільки знакова функція мови в процесі комунікації (віднесення мови до елементів досвіду) безпосередньо реалізується означуванням знака, а не його означаючим. У функціональних дослідженнях поняття функції має визначення, з одного боку, як

здатність до виконання певного призначення (як прихований потенціал функціонування, що зумовлює межі та правила процесу функціонування даної одиниці), з іншого — як результат функціонування — реалізація, досягнута мета. Таке розуміння функції дозволяє послідовно розрізнити її і значення мовних одиниць. Якщо значення — це референційно-відображувальна спрямованість форми, то її конкретна функція в побудові сегмента мовлення може як збігатися зі значенням, так і не збігатися. Через те виділяють первинні і вторинні функції. При збігові реалізованої функції зі своєю потенційною функцією виступають первинні функції відповідних форм. Якщо реалізована функція не збігається з потенційною, говорять про вторинні функції форм. Форми, вже наявні в мові, одержують нові функції. Саме тому мова має потенційну властивість забезпечити вербалізацію будь-якого досвіду, в тому числі й інтуїтивного пізнання реальності [1:35]. Крім первинних і вторинних функцій, виділяють також зони перехідності від первинних до вторинних функцій.

Перехідні зони — не виняток із правила про членування цілого на частини, а закономірний вияв однієї з найважливіших особливостей польового структурування мови. Взаємодія полів ґрунтується на множині ознак мовних одиниць. За різноманітними ознаками мовна одиниця співвідноситься з різними поняттями, в результаті чого та сама мовна одиниця може входити до складу різних полів. І справді, процес актуалізації поняттєвих категорій ускладнюється тим, що засоби або одиниці одного рівня можуть переходити до сфери іншого рівня або виконувати невластиву їм функцію. Ці ускладнення пов'язані з тим, що модальність (а отже, й потенційність) за своєю природою неоднорідна і орієнтована на мовні одиниці різного рівня. При цьому рівень реалізації може не відповідати рівню орієнтації модального змісту [3:47]. В мовознавстві модальні відношення передаються засобами взаємодії лексичного, граматичного та інтонаційного рівнів. Однак у процесі актуалізації модальних значень у відрізку мовлення різнорівневі мовні засоби вступають між собою у відношення взаємодоповнення, підпорядкування, нейтралізації, витіснення [4:75-76]. Прикладом перетину полів через поліфункціональність їх елементів слугує вживання футуральних конструкцій української мови у функції можливості/неможливості: *Попросиш у нього!* = у нього неможливо попросити.

Перехідні функції є реалізованими функціями, що відрізняються від потенційних неоднопорядковими семами синтагматичної периферії. Існування перехідних функцій закономірно впливає зі спрямованості руху вторинних функцій, межею якого є нормативне парадигматичне значення, тобто первинна функція. Саме на перехідних зонах ми зосередимо нашу увагу в цій статті.

Категоріальні ситуації становості та потенційності пов'язуються і мають певні зони взаємодії. Достатньо очевидна взаємодія відбувається між ФСП активності/пасивності та потенційності. Розглядаючи приклади типу: *Рахунок відкривається у будь-якому банку; Температура регулюється спеціальною ручкою*, можна сказати, що подана у них спонукальна семантика містить і потенційний елемент необхідності або можливості. Відтінок спонукання виникає в тому випадку, коли адресат комунікації ідентифікує себе з тим класом суб'єктів, яким приписується здійснити дані дії, а оскільки ідентифікація адресата комунікації з типовим суб'єктом, для якого призначена інструкція (або порада), є умовною та суб'єктивною, тоді й саме спонукання має нечіткий, розмитий характер і набуває потенційного елементу.

У функціонально-семантичній сфері значень зворотних дієслів можна помітити потенційний відтінок можливості при реалізації активно-безоб'єктної семантики: *А ці види рослин поділяються на групи? — пор. Можна поділити?* Периферійність випадків такого типу полягає в тому, що подібний відтінок можливості в принципі не пов'язується з активно-безоб'єктною семантикою. Він виникає в результаті взаємодії полів квалітативності (якісності) та аспектуальності (конкретно-якісний різновид семантики НДВ) [6:231]. Активно-безоб'єктне значення бере участь в даному випадку лише тому, що воно служить меті якісної характеристики суб'єкта. Передача такого відтинка можлива за межами активно-безоб'єктного значення: *Ви плаваєте? — пор.: Можете, вмiєте плавати?* У випадках пасивно-якісного значення, що наближається до пасива, реалізується потенційний відтінок можливості: *Синтетичні тканини перуться без проблем; Скляний посуд легко миється. Шкідлива дія техногенного забруднення токсичними металами характеризується майже не проявленими ознаками* (В. О. Шумлянська). За межами активності/пасивності взаємодія становості з потенційністю є епізодичною і не має регулярності.

Усі типи становості являють собою характеристику дієслова-присудка стосовно підмета чи іншого носія предикативної ознаки, яка розглядається з точки зору його відповідності семантичному об'єкту та семантичному суб'єкту. Такими є ситуації, які містять віддієслівні прикметники з модально-пасивним значенням. При ідентифікації лексичного значення основ дієслівних іменників та модально-пасивних прикметників відповідні конструкції є взаємозамінними. Крім того, конструкції з дієслівними іменниками можуть замінюватися сполученнями, в яких потенційна модальність виражена експліцитно. Це, з одного боку, сполучення інфінітива повнозначного дієслова (співвіднесеного з дієслівними іменниками і модально-пасивними прикметниками) з фор-

мами дієслова *могти*, з іншого боку, конструкції з модальними словами *можна/не можна: щось піддається поясненню — щось може пояснюватися — щось можна пояснити/пояснювати; щось не піддається поясненню — щось не може пояснюватися — щось неможливо/не можна пояснити/пояснювати*. Дані конструкції з мовними засобами, що виражають пасивність і (імпліцитно) потенційну модальність, загалом є синонімічними вказаним конструкціям з експліцитним вираженням цієї модальності, хоча синонімія виявляється неповною. В той час як останні конструкції можуть позначати будь-які відтінки можливості, конструкції з віддієслівними іменниками найчастіше виражають можливість, яка ґрунтується на іманентних властивостях денотата підмета. Якщо практично будь-які конструкції зі стійкими сполученнями даного типу і модально-пасивними прикметниками можуть бути замінені конструкціями з *можна* або *не можна* (за умови, що від дієслова, співвіднесеного з основою віддієслівного іменника та/або модально-пасивного прикметника утворюються пасивні форми), а також сполученням пасивного інфінітива з формами МД *могти*, то зворотна заміна можлива лише в тому випадку, коли можливість здійснення дії насамперед залежить від іманентних властивостей денотата підмета. Можна зробити висновок, що такі власне пасивні конструкції — це завжди конструкції підметові. Конструкції з *можна* або *неможна* завжди безпідметові [5:188].

Найбільш вживаними стійкими сполученнями, в яких вираження пасивності співвідносяться з імпліцитним вираженням необхідності, є сполуки з дієсловом *потребуватися* (*мати потребу*) і *вимагатися*.

У конструкціях з *потребуватися* (*мати потребу*) можлива заміна на інфінітив з предикативом *повинен, повинна, повинне, повинні*; у безпідметових конструкціях використовуються предикативи *треба, потрібно, необхідно: комусь потребується підтримка — хтось повинен підтримуватися/бути підтриманим — когось треба, потрібно, необхідно підтримувати/підтримати; щось підлягає обговоренню — вимагається обговорення чогось — щось вимагає обговорення — щось повинно обговоритися/бути обговореним — щось треба, потрібно, необхідно обговорити/обговорювати*.

Квазіпасивні рефлексиви містять у своєму значенні додаткові потенційні відтінки та видові смислові компоненти, що додаються до значення вихідного нереклексивного дієслова. Рефлексивні дієслова за своїми синтаксичними властивостями дуже близькі до пасиву, тому їх називають квазіпасивними [2:266]. На відміну від пасива вони утворюються від більш вузького кола дієслів. Інша відмінність — обов'язкова наявність модальних компонентів. Набуте потенційне значення можливості здійснення дії, яка називається співвіднесеним нереклексивним дієсловом,

або здатність об'єкта піддаватися цій дії називають потенційно-рефлексивні дієслова. Такі рефлексивні дієслова характеризуються вживанням у теперішньому неактуальному часі з якісними кваліфікаторами-прислівниками із значенням „добре», „легко», „важко», „погано». У рефлексивній конструкції зазвичай імплікується узагальнений суб'єкт-особа: *Скло не гнеться* (=не може гнутися). *Тканина рветься* (=може рватися). *Ця книга легко читається* (=може читатися). *М'ясо їсться* (=можна їсти). *Ця вода п'ється* (=можна пити). Як бачимо, присудок в таких конструкціях без сумніву є пасивним, але не просто пасивним, а потенційно-пасивним. Якщо замінити присудок даних речень доконаним видом, то обов'язково додається модальне дієслово *могти*. Потенційна здатність підлягати дії в будь-який момент, з боку будь-якого суб'єкта закріплюється за об'єктом як його властивість, як його іманентна якість. В таких випадках передається не конкретний факт, а факт, який являє собою узагальнення маси приватних конкретних фактів. Всі елементи абстрактної мовленнєвої ситуації мають узагальнений характер [7:69]: *Одяг шиться*; *Машина ремонтується*; *Шкіра морщиться*.

Підвидом потенційно-пасивних рефлексивних дієслів можна вважати „інструктивні» рефлексивні дієслова із значенням припису або необхідності: *Замість ГДК пропонується також користуватися місцевим фоновим вмістом хімічного елемента для конкретного об'єкта навколишнього середовища* (В.О. Шумлянська); *Про аварію повідомляється* (треба повідомляти) *телефоном* (інструкція); *Це ім'я пишеться* (необхідно писати) (розм.); *Алтей сушиться* (потрібно сушити) *у відкритих, добре провітрюваних приміщеннях* (М. С. Харченко); *Вівчарки тримаються* (необхідно тримати) *у вольєрах* (розм.). Про такі конструкції з інструктивними рефлексивними дієсловами можна сказати, що вони не є поширеними у мові. Об'єктно-рефлексивні дієслова і суб'єктно-рефлексивні дієслова вживаються залежно від того, кому або чому дається модальна характеристика — об'єкту чи суб'єкту: *Мені вбачається... Мені сниться... Мені чується...* Дані суб'єктно-рефлексивні конструкції набувають потенційного значення можливості.

Отже, у функціонально-семантичній сфері значень зворотних дієслів помічаємо потенційний відтінок можливості при реалізації активно-безоб'єктної семантики та пасивно-якісного значення. У перспективі детальне вивчення додаткових потенційних відтінків, що містять квазі-пасивні рефлексиви.

Література

1. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові. Спеціальність 10.02.01. «Українська мова» Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук, Одеса, 1997. — 369 с.
2. Генюшене Э. Ш. Типология рефлексивных конструкций / Э. Ш. Генюшене, В. П. Недеялков // Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость. — СПб : Наука, 1991. — С. 241-276.
3. Кобрина Н. А. Уровни формирования и реализации модальности / Н. А. Кобрина // Функциональные, типологические и лингводидактические аспекты исследования модальности : наук. конф., 1990 г., Иркутск : тезисы докладов. — Иркутск : ИПИИЯ, 1990. — С. 47-48.
4. Корольова Т. М. Взаємодія просодичних засобів передачі модальних значень у мовленні / Т. М. Корольова // Іноземна філологія. — 1990. — № 97. — С. 72-77.
5. Леч Р. Неканонические средства выражения пассивности / Р. Леч // Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость. — СПб : Наука, 1991. — С. 181-211.
6. Пупынин Ю. А. Активность/пассивность во взаимосвязях с другими функционально-семантическими полями / Ю. А. Пупынин Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость. — СПб : Наука, 1991. — С. 211-239.
7. Стрельцова М. И. Об одной функциональной разновидности возвратного пассива / М. И. Стрельцова // Функциональный анализ грамматических единиц. — Л. : ЛГПИ, 1980. — С. 65-77.

Марина Славінська
*Одеський національний університет
імені І.І.Мечникова*

ЧАСТИНОМОВНА СЕМАНТИКА КЛЮЧОВИХ СЛІВ СУЧАСНОЇ РЕКЛАМИ В АСПЕКТІ ВПЛИВУ

Статтю присвячено дослідженню семантичної специфіки ключових слів реклами з огляду на їхню частиномовну належність, що в цілому визначає впливову активність цих одиниць.

Ключові слова: соціальна реклама, комерційна реклама, політична реклама, ключові слова, семантика, частини мови, вплив.

Maryna Slavinska. Parts of speech with semantics of the keywords of modern advertising in the aspect of influence.

This article is dedicated to the semantic peculiarities of the advertising keywords owing to the specific features of their semantics on the content-word-level, that as a whole defines influential activity of the analyzed units.

Key words: public service announcements, commercial advertising, political advertising, key words, semantics, part of speech, influence.

Впливові аспекти мови завжди цікавили як зарубіжних учених (В. Бельсон, С. Бернштейн, Б. Грушин, В. Карасик, П. Лазарфельд, О. Леонтьєв, Б. Поршнев, Л. Сахарний, Й. Стернін, І. Сусов, Г. Франке, М. Феллер, З. Харріс, І. Черепанова, Л. Якубинський та ін.), так і вітчизняних дослідників (С. Бронікова, Н. Слухай, Н. Кутуза, Т. Ковалевська, В. Різунтаїн.), що найяскравіше виявилось в аналізі рекламних текстів. У цих роботах доведено, що наскрізна сугестивність – об'єднувальний чинник усієї реклами [9], яку за жанровою специфікою поділяють на комерційну, політичну та соціальну (В. Музикант, Е. Ноель). Сугестивною жвіссю рекламного тексту є ключове слово (КС) – сенсовідомі антиповідомлення, що акумулюють його основну ідею. С. Форманова дає таке визначення КС:

«цероврядвисокочастотноїавтосемантичноїлексикихудожньоготексту, якскладаєїгоосемантичнеядро (налексичномурівні) івиступаєяквекторінтерпретаціїхудожньоготексту» [13:36]. НадумкужЛ.Сахарного, «основнеключовесловоурозгорнутомутекстієнайбільшзнаменнимсловом» [10:27-29], щонаголошуєнакомунікативнійвазіКСінеобхідностідетально-гоаналізуїхньоїролііприродивструктурітексту, насамперед – впливового.

КСкомерційноїтаполітичноїрекламивжедоволіглибокодосліджені, їхвивчалиС.Бондар, Т.Весна, Ю.Воротніков, І.Нефляшева, Ю.Станкевич, Т.Шмельоваїін., дефінуючіїхяк «словатасловеснікомплекси, щопознаютьїстотнідляжиттянародуреаліїнаданий, поточниймомент, характеризуютьсязагальномовнимвиділеннямієнаїтиповішоюлексикоюпевноїдоби» [14:35]. Лексико-семантичні особливості КС соціальної реклами також частково досліджено (Славінська М.С.). Проте, попри наявність зазначених праць, узагальнений аналіз функціонування КС у системі всього рекламного комплексу (комерційна, політична, соціальна реклама) залишається лише перспективним напрямом. Крім того, залишилася поза увагою науковців частиномовна специфіка таких КС, хоч саме вона виступає глибинною характеристикою цих мовних елементів і визначає їхню впливову оригінальність. Врахування наведеного уможливить укладання ефективних та дієвих рекламних текстів, оптимізує природні властивості залучених складників, виявить активні модулі мовного конструювання, увиразнюючи актуальність дослідження.

Метою роботи є узагальнений аналіз функціонування КС сучасної реклами, орієнтований на ідентифікацію їхніх семантичних та морфологічних особливостей в аспекті впливового потенціалу цих лексем. Морфологічний аспект поглибить наявні дослідження, оскільки цей рівень виявляє узагальнені, наскрізні характеристики, семантика морфологічна абстрактніша, глибинніша за семантику лексичну. Поставлена мета передбачає необхідність вирішення таких завдань: виявити характерні КС комерційної, політичної та соціальної реклами; зафіксувати їхні специфічні лексико-семантичні та частиномовні особливості; схарактеризувати спільні та розбіжні ознаки виявлених КС; пояснити їхні впливові потенції. Об'єктом дослідження є тексти українськомовної реклами (комерційної, політичної та соціальної). Предметом виступають лексико-семантичні та частиномовні особливості ключових слів з огляду на їхню потенційну сугестогенність.

Для вирішення завдань у роботі використанотакі загальні методи дослідження: *спостереження* – для фіксування ключових слів; *описовий метод* для визначення характерних властивостей предмета дослідження; *кількісні підрахунки* – для встановлення обсягу масиву ключо-

вих слів та динаміки їхнього функціонування; *індуктивне узагальнення* – для систематизації отриманих даних. Провідними спеціальними методами дослідження є *компонентний аналіз*, застосований для висвітлення семантичного значення аналізованих ключових слів, *зіставний* – для виявлення їхніх лексико-семантичних особливостей, а також *контекстуально-інтерпретаційний аналіз*, залучений для з'ясування семантичного навантаження КС у характерних контекстах, елемент *Мілтон – моделі* НЛП для розробки впливового навантаження.

Джерельною базою слугували тексти українськомовної комерційної, політичної та соціальної реклами, зафіксовані на рекламних білбордах та в друкованих виданнях протягом 2010 – 2012 років. Загалом проаналізовано більше 300 текстів, які нараховують 1320 слів, серед них 1042 повнозначних і 278 неповнозначних частин мови. У морфологічному складі аналізованих рекламних текстів визначаємо актуальні частиномовні групи: іменники (602), дієслова (398), прикметники (202), займенники (118); інші самостійні частини мови представлені слабо. Фактичним матеріалом роботи стали 86 ключових слів, виокремлені за такими критеріями: висока частотність (в нашому дослідженні лексему уналежнюємо до розряду ключових слів, якщо вона зафіксована в рекламних текстах не менше трьох разів [9]); актуальність, «злободенність», відбиття найяскравіших ознак поточного життя суспільства; соціальна маркованість і специфічність (унікальність) для соціуму на певний історичний період [14].

Зазначимо, що соціальна, комерційна та політична реклами мають певні відмінності: 1) *об'єкт рекламування*: в *соціальній рекламі* просуються актуальні соціальні проблеми, які вимагають негайного розв'язання (допомога безпритульним, дітям-сиротам, інвалідам, профілактика ВІЛ-СНІДу), в *комерційній* – певні товари, послуги, а в *політичній* об'єктом стають партії, лідери, ідеології; 2) *мета рекламування*: *соціальна реклама* спрямована на досягнення суспільно-благоденних цілей, гуманізацію суспільства і формування його моральних цінностей, *комерційна* має на меті збільшення обсягу продажу й отримання прибутку, *політична* ж здійснює корекцію електоральної поведінки; 3) *рівень залучення цільової аудиторії*: *соціальна реклама* звертається до всіх прошарків населення, *комерційна* також спрямована на найрізноманітнішого покупця, а *політична* – на 25-30% виборців, що голосують; 4) *конкретність рекламованої ідеї*: *соціальна та комерційна реклама* переслідують багато цілей через різноманітність проблем і споживчих потреб суспільства, *політична реклама* популяризує лише одну ідею – зміну суспільного устрою; 5) *термін дії рекламованого продукту*: ефективність *соціальної реклами* може виявитись і через декілька

років, і через ціле покоління, вона фактично не має часових обмежень, *комерційна* повинна приносити досить швидкі результати у вигляді прибутку, матеріальних дивідендів, *політична* ж активно діє у визначених часових межах проведення передвиборної кампанії [2;4;11]. Спільним для соціальної та політичної реклами є те, що вони спрямовані на найвищі щаблі потреб людини: в соціальній рекламі – здоров'я, повноцінна родина, збереження природних ресурсів тощо, в політичній – це право на свободу, самовираження та волевиявлення, а комерційна реклама спрямовує свій вплив на вітальні потреби й акцентує конкретні властивості та вигоди певного продукту чи послуги. Об'єднує ці всі різновиди реклами їхня стратегічна впливовість, що в цілому дає підстави для здійснення порівняльного аналізу відповідних КС, виокремлених у структурі слоганів як стрижнів рекламного повідомлення. Опрацювання фактичного матеріалу виявило, що у межах соціальної та комерційної реклами КС репрезентовано дієсловами, прикметниками, іменниками, прислівниками та займенниками, у політичній – іменниками й дієсловами, що уможливило такі висновки (подальший перелік наведено за спадною частотністю):

а) у межах *КС-дієслів* встановлено, що вони переважають у *соціальної реклами* (61%), найчастотнішою є дієслівна лексика із семантикою заборони: *не грати, не зупиняти, не вигадувати* та ін., використовуються також дієслова на позначення почуттів людини: *поважати, любити* та ін., змін, перетворень: *змінювати, ламати* тощо (див.[3]). Така семантика має чітко орієнтований спонукальний характер, створює динамічний малюнок повідомлення. Аналіз *КС комерційної реклами* виявив, що тут *КС-дієслова* набагато менше використовуються, перебувають на третьому місці (після прикметників, іменників) (16%). Найчастіше в комерційній рекламі фіксуємо дієслова, що ілюструють етап формування бажання, містять пропозицію можливого розв'язання проблемної ситуації, для чого необхідно здійснити певну конкретну дію – *смакувати, довіритися, послухати рекомендації* тощо. У *політичній рекламі* *КС-дієслова* також не активні, перебувають на другому місці після іменників (22% у виборчій кампанії 2009-2010рр.), пріоритетною є семантика процесуальності: *працювати, обирати, змінити, перемагати, захистити* та ін.. Отже, ми з'ясували, що в соціальної та політичній рекламі вживання *КС-дієслів* є більш частотним, ніж у комерційній. Така ситуація пов'язана з тим, що соціальна реклама повинна формувати суспільну свідомість, змінювати поведінкову модель стосовно визначеної соціальної проблеми, вона попереджає й застерігає [2], політична спрямована на зміну існуючого суспільного ладу [5] і також передбачає дієвість, комерційна ж має на меті продемонструвати унікальність са-

мого товару, який удовольнить всі потреби покупця [9], насамперед – не глибинні, а вітальні;

б) у межах *КС-прикметників* зафіксовано, що в *соціальній рекламі* вони перебувають на другому місці (17%), використовується для створення емоційного ореолу неповторності чи винятковості, бажаності/небажаності певного соціального явища. Виявлено прикметники на позначення фізичних і фізіологічних характеристик людини: *здоровий, тверезий* та ін., з оцінювальним значенням: *вартий, негідний* тощо. В соціальній рекламі вони привертають увагу до здорового способу життя, до гарних відносин у сім'ї, визначають ціннісні орієнтири людини: *здоровий, тверезий* та ін. (див. [3]). У *комерційній рекламі* прикметники є найчастотнішими КС (37%). Найактивніше використовуються прикметники зі значенням цінних характеристик рекламованих товарів (*вигідний, дешевий, доступний* та ін.), їхньої практичної цінності (*безпечний, ефективний, досконалий*, та ін.), відповідності усталеним у суспільстві нормативним, стандартним показникам цього товару (*справжній* та ін.), винятковості серед низки подібних товарів (*єдиний, новий, неперевершений* та ін.). Це також виявляє відмінність між прикметниковою семантикою соціальної реклами, орієнтованою на загальнолюдиські моральні цінності людини, та КС-прикметниками комерційної реклами, орієнтованими на предмет. У *політичній рекламі* прикметники загалом представлені поодинокі, що, отже, не дає підстав уналежнювати їх до категорії КС [11];

в) у межах *КС-іменників* з'ясовано, що вони не виступають пріоритетними в *соціальній рекламі* (8%) і зосереджуються на іменуванні моральних категорій (*духовність, стриманість* та ін.). У *комерційній рекламі* КС-іменники вживаються активно, мають практично тотожні з прикметниками кількісні показники (35%), але переважно номінують не сам товар, а ті відчуття, почуття, стани, яких набуває потенційний покупець у випадку його придбання (*вишуканість, енергія* та ін.). У *політичній рекламі* ж КС-іменники вживаються активно, перебувають на першому місці (78% у виборчій кампанії 2009-2010рр.) і переважно позначають політичні (*влада, президент*), державні (*Україна, країна*) та соціально-економічні поняття (*корупція, криза, зарплата, пенсія*), загальнолюдиські цінності (*життя, свобода, справедливість*). Такі КС у більшості випадків мають абстрактний характер, що ілюструє їхню впливову маркованість (див. праці Т.Ковалевської);

г) межах *КС-прислівників* та КС-займенників виявлено, що спільним для *соціальної, комерційної й політичної реклами* є їхня невисока активність. Проте в *соціальній рекламі* зафіксовано прислівники (8%) із

семантикою лиха, небезпеки, загрози, тобто із чітко вираженою негативною конотацією (*небезпечно, загрозливо* та ін.), що в певний спосіб привертає увагу людей до відповідних проблем. Прислівники в *комерційній рекламі* (4%) використовуються, як і прикметники, з метою увиразнення властивостей рекламованого товару й акцентують на його практичній цінності (*безпечно, ефективно, надійно* та ін.). Прислівники в *політичній рекламі* практично не використовуються. Займенники (*ваш / ваші, твій, свій* та ін.) в *соціальной* (6%) та *комерційній* (7%) *рекламі* створюють спільність інтересів адресанта та адресата рекламного повідомлення, асоціюють їх у єдиний комунікативний простір, що употужнює подальший вплив. У *політичній рекламі* займенники (4%) (*він/вона/вони, кожен*) створюють ілюзію близькості до кожного окремого виборця, апелюючи до громадянської ініціативи, обов'язку. Агітаційні тексти, в яких використовуються КС-займенники, привертають увагу майбутнього електорату, створюючи елемент інтриги.

Узагальнюючи, відзначимо, що пріоритет *КС-дієслів* із семантикою заборони є специфічним для соціальної реклами, оскільки вона спрямована не лише на популяризацію загальнолюдських цінностей, а й застерігає, попереджує та формує цілу низку заборон. В політичній рекламі активно вживаються *КС-дієслова* із семантикою процесуальності. Дієслівна лексика частіше вживається в соціальной і політичній рекламі, бо вони скеровані на зміни, перша – суспільної свідомості, друга – існуючого суспільного ладу. В комерційній же рекламі ця лексика характеризується меншою активністю використання, ілюструє етап формування бажання, містить пропозицію можливого розв'язання проблемної ситуації. Семантика *КС-прикметників* та *іменників* тісно пов'язана з провідними ідеями соціальної реклами (зафіксовано прикметники на позначення фізичних і фізіологічних характеристик людини, з оцінювальним значенням, іменники зосереджуються на іменуванні моральних категорій), вони привертають увагу до здорового способу життя, збереження сімейних цінностей, визначають морально-духовні орієнтири людини, але тут їхнє використання не відзначається активністю. В комерційній рекламі ж *КС-прикметники* найчастотніші (наявні прикметники з оцінювальним значенням, деякі мають узагальнений характер оцінки, є й ті, що містять конкретизовану концептуальну ознаку рекламованого товару), сприяють виокремленню відмінних, специфічних, диференційних ознак рекламованого товару щодо інших товарів такої ж категорії; іменники ж номінують ті відчуття, почуття, стани, яких набуде покупець у випадку придбання рекламованого товару, таким чином також увиразнюються властивості рекламованого товару. В політичній же рекламі, яка має на

меті створити ефектний образ, *КС-іменники* є найчастотнішими (переважно позначають політичні, державні та соціально-економічні поняття, загальнолюдські цінності, які втілює рекламований політичний лідер/ партія), а прикметники представлені поодинокі й не вважаються КС. На матеріалі лексико-семантичного аналізу КС політичної реклами спостерігаємо цілеспрямованість, загальну агресивність висловлювань, КС соціальної реклами також виявляють не тільки позитивну, а й негативну конотацію, активізуючи увагу людини, що відрізняє їх від комерційної, яка створює переважно позитивні образи. Поглиблене вивчення особливостей КС реклами та їхніх впливових можливостей у порівняльному аспекті сприятиме створенню ефективного рекламного повідомлення з урахуванням відповідної жанрової специфіки.

Література

1. Андрусенко А. Соціальна реклама в Україні: здобутки та перспективи/ А.Андрусенко // Маркетинг в Україні. – 2006. – №1. -С.4-5.
2. Бугрим В. Падчірка українського суспільства, або... [Електронний ресурс]/ В.Бугрим – Режим доступа: [http:// www/telekritika/kyiv.ua](http://www/telekritika/kyiv.ua).
3. Бусел В.Т.Великий тлумачний словник сучасної української мови. ВТФ «Перун». Київ– Ірпінь, 2002
4. Данайканич О.В. Реклама в системі маркетингових комунікацій підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>
5. Демьянов В.З. Политический дискурс как предмет политологической филологии/ В.З.Демьянов//Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования: сб.науч.тр./отв.ред.В.И.Герасимов. – М.: ИНИОН РАН, 2002. – №3. – С 32-43.
6. Зірка В.В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.02 / В.В. Зірка. — К., 2005. — 32 с.
7. Ковалевська А. В. Метамоделі лінгвістичної сугестивності політичних рекламних слоганів [Текст] : автореферат... канд. філол. наук, спец.: 10.02.01– українська мова / А. В. Ковалевська; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2011. – 27 с.
8. Ляпунова Н.В. Методика семантичного та прагматичного аналізу мережних словотвірних моделей іспанської мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// dspace.nau.edu.ua](http://dspace.nau.edu.ua)
9. Олексюк О. М. Лексико-семантичні доміанти сугестивного дискурсу реклами [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Олексюк Олеся Миколаївна; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2012. – 196 с.

10. *Сахарный Л. В.* Расположение ключевых слов в структуре развернутого текста (к изучению деривационных механизмов компрессии текста)/ Л.В.Сахарный // *Деривация в речевой деятельности (Общие вопросы. Текст. Семантика)*. – Пермь, 1988. С.27—29.

11. *Станкевич Ю.В.* Мовні сугестогени в текстах політичної реклами [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ю.В.Станкевич ; Одес. нац. ун-т ім. І.І.Мечникова. – О., 2011. – 233 с.

12. *Феофанов О.А.* Агрессия лжи / О.А.Феофанов – М.:Политиздат, 1987. – 318с.

13. *Форманова С.В.* Ключові слова як вектор інтерпретації художнього тексту/ С.В.Форманова// *Культура народів Причорномор'я*. – №6. – 1999. – С. 234-239.

14. *Шмелева Т.В.* Ключевые слова текущего момента/ Т.В.Шмелева// *Collegium*.– 1993.– №1. С.33-41

Марія Столяр
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СЛЕНГОВОЇ ЛЕКСИКИ: АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД

Статтю присвячено дослідженню сучасних напрямів вивчення сленгової лексики. Здійснено спробу аналізу різноаспектиних підходів щодо класифікацій сленгових одиниць та запропоновано власну класифікацію сленгових фразеологізмів.

Ключові слова: сленг, сленгова лексика, жаргонна лексика, лексико-семантичні групи.

Marry Stolar. Actual aspects of study of slang vocabulary: state-of-the-art review.

The article is devoted to the research of modern directions of study of slang vocabulary. The attempt of analysis of different aspect approaches is carried out in relation to classifications of slang units and own classification of slang phraseological units is offered.

Keywords: slang, slang vocabulary, slangy vocabulary, lexical-semantic groups.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. сленг помітно розширює коло свого існування, поступово впливає на мовний побут, виходячи за межі молодіжної аудиторії. Зацікавлення цим процесом відбилося в працях О. Т. Горбача, П. М. Грабового, Й. О. Дзензелівського, С. А. Мартос, О. О. Селіванової, Л. О. Ставицької, О. О. Тараненка та інших мовознавців.

Проблеми сленгової лексики все частіше стають предметом дослідження у лінгвістиці. Необхідність вивчення проблем сленгу зумовлена його соціальністю. Сленг є об'єктом спостережень багатьох дослідників. Наприклад, Н. Абабілова розглядає перекладознавчі проблеми сленгу. П. М. Грабовий досліджує молодіжний сленг в аспекті мовної

картини світу і його функціонування на регіональному рівні. О. С. Букалов вивчає особливості зниженої лексики на матеріалі художнього мовлення. Т. Глушкова, Я. Г. Мельник, Н. Трач, О. Б. Яценко цікавляться використанням сленгової лексики в матеріалах мас-медіа. І. Ю. Стопкевич, О. С. Таран, Т. Ф. Шумаріна – гендерним аспектом вивчення жаргонної лексики. Способи творення сленгізмів досліджують К. В. Котелевець, Л. Француз, М. Каламаж. Вплив англіцизмів на сучасний український молодіжний сленг вивчає А. А. Воскресенська. Ґрунтовно й багатоаспектно досліджено сленгові / жаргонні одиниці Л. О. Ставицькою. А. В. Швидченко аналізує функціонування слів-паразитів у сучасному молодіжному сленгу. Джерела походження сленгу вивчає Н. О. Шовгун. Формування і функціонування українського комп'ютерного сленгу є об'єктом спостережень І. І. Щур. Однак мовознавці так і не дійшли єдиного висновку щодо місця сленгу серед інших соціолектів, принципу його розподілу та визначення. Все вищесказане вказує на актуальність представленої розвідки.

Метою статті є здійснення аналітичного аналізу різних аспектів вивчення сленгової лексики на сучасному етапі, що передбачає розв'язання таких завдань: розглянути різні погляди вчених на проблеми розподілу сленгових одиниць, запропонувати власну класифікацію сленгових фразеологізмів.

Сучасні дослідники пропонують різноаспектні підходи щодо класифікацій сленгових одиниць. Частина вчених здійснює розподіл за лексико-семантичним значенням сленгізмів: К. Бондаренко, С. А. Мартос, Т. М. Миколенко, О. І. Попова, Л. О. Ставицька, О. С. Таран та інші. Зокрема, О. С. Таран, досліджуючи гендерний аспект жаргонної лексики, виокремлює такі основні лексико-семантичні групи жаргонізмів на позначення жінок: 1) загальні назви дівчат / жінок (*баба, баришня, бейбі, бризкалка, бубочка, ґюрла, дівача, клавіша, клюшка, кобила, коровка, кобіта, хільда, хуна, чувіха, манюся, ципа, тьолка* тощо); 2) назви повій (дорогих і дешевих, досвідчених, малолітніх), легкодоступних, розпусних дівчат / жінок (*давалка, дальнобійниця, бікса, підстилка, путана, муха, мочалка, шалава, центрова, лахудра, куриця, курва* та ін.); 3) назви непривабливих дівчат / жінок (*тумба, підошва, паця, чума, війна, мавпа, колода, карга, жаба, дошка, гнипа* тощо); 4) назви дівчат / жінок, які мають дурний характер або малий розум (*лушпайка, ракушка, барбі, вівця, ґримза, жлобиха, коза, бичка*); 5) назви за професією, спеціальністю (*секретутка, учила, хімічка, колба, класуха, музичка, кера / кера, ґлюкоза, украша*); 6) назви за сексуальними орієнтаціями й пристрастями (*рожева, натуралка, ліза, буча, лесбо* тощо); 7) назви за родинними зв'язками (*стара, сіста, матка, мазер, агресор, матильда, екс-вайф*);

8) назви за віком (*тридцятка, мала, лошиця, шмакодявка*); 9) назви коханих дівчат, коханок (*буся, бірка, гьорл-френд, харка, подруга*); 10) назви за національністю (*ізя, сарочка, маца, хайка, бульбашка, зюзючка*); 11) назви привабливих дівчат (*краща, лялька, персик, сексі*); 12) назви жінок з алкогольною прихистістю (*алкашниця, синюшниця, синячка*); 13) імена-назви відомих діячок культури (*Зема, Забуня*) [15: 211]. Як бачимо, у жаргонізмах на позначення жінок домінантною є негативна семантика.

Цікавим є дослідження К. Бондаренко, яка виокремлює у сленгових лексичних одиницях мікрополе «Назви особи по відношенню до раси, національності, а також території, місця проживання, місцезнаходження», яке у свою чергу складається з двох лексико-семантичних груп: «Назви особи за расовою, національною приналежністю, за зовнішніми расовими ознаками» та «Назви особи по відношенню до місця проживання, території, місцевості».

До складу лексико-семантичної групи «Назви особи за расовою, національною приналежністю, за зовнішніми расовими ознаками» входять такі сленгові лексичні одиниці, як *ізя* (єврейка), *хачик* (вірменин), *бацька* (білорус), *лумумба* (представник негроїдної раси), *макдональдс* (американець), *лапотник* (росіянин) тощо. До складу лексико-семантичної групи «Назви особи по відношенню до місця проживання, території, місцевості» мовознавець уналежнює такі сленгові лексичні одиниці, як *бульо-мульо* (недоумкувата людина, переважно з села), *рогуль* (сільський житель), *бандера* (мешканець Західної України), *чурка* (житель Кавказу, Середньої Азії) тощо [2: 322-324]. У цих прикладах простежується характерна для української ментальності антиномія «свій – чужий», тобто все чуже здається смішним і незрозумілим, що проявляється в тому числі й у сленгу.

Мовознавці Я. Г. Мельник та О. Б. Яценко, досліджуючи експресивність у молодіжному сленгові, об'єднують близькі за експресією сленгізми в такі лексичні групи: 1) лексеми, які в молодіжному сленгу виражають негативну оцінку понять. Ця група є найбільш повною і представлена такими сленгізмами: *башка, бухло, гавнодави, гаврик, бабло, базар, бабоси, забодав, задовбав, кадр, крендель, кекс, чіпляти, лабух, лаванда, навел, путін-бург, паща, патлатий, пипка, садистка, фігня, бакланитися, бортанути, бубнилово, дроль, дати дуба, догнати, дурість, дубак, диркач, забити, завалити, захарити, загнати* тощо; 2) лексеми, які в молодіжному сленгу виражають нейтральну оцінку понять. До цієї групи належать лексеми на кшталт: *база, замьотано, капуста, мен, юзати, універ, політех, строяк, залік, бомба, шпора* тощо; 3) лексеми, які виражають позитивну оцінку понять. Ця група найменш

наповнена і представлена такими лексемами: *фішка, молоток, прикольний, обалдений, путьовий, реальний, класний, кашерний, заліково, чумовий, нарядно, всьо путем, по кайфу, чікі-пікі, круто, кльово, супер, ніштяк, класняк* тощо. Мовознавці зауважують, що негативна емоційно-експресивна лексика в молодіжному сленгу домінує [11: 43].

О. І. Попова досліджує жаргонну лексику в емоційному аспекті. На думку вченої, жаргонні одиниці можуть бути пов'язані з вираженням почуттів та емоцій у таких аспектах: 1) Емоційні слова і вирази. Сюди уналежнено перш за все такі лексеми, як *блін, йома-йо*, які використовуються в жаргоні тільки як емоційні вигуки. Емотиви типу *ульот, чума* та інші виникли на основі іменників та дієслів. Як емоційні вигуки вони практично повністю втрачають своє денотативне значення, яке витісняється акцентованим у цій ситуації емоційним компонентом. До цієї ж групи належать словосполучення *повний атас, повний абзац, повний капець, кіно і німці*, які також виконують у мовленні емоційно-вигукову функцію. Особливістю названих вище слів і виразів є те, що вони передають емоційний зміст у найзагальнішому, нерозчленованому вигляді і тому неоднозначні. Залежно від ситуації ці емотиви можуть виражати різноманітні (навіть протилежні) емоції: розчарування, роздратованість, захоплення, здивування, радість тощо. При цьому більш чи менш адекватне «пізнання» вираженої емоції слухачем не може здійснюватися без урахування інтонації, міміки, жестикуляції мовця, а також контексту. Це можна розглядати як прояв емотивної амбівалентності жаргонних одиниць. У деяких випадках емоційні слова і вирази можуть чітко передавати ставлення мовця до факту дійсності: за низкою емотивів можна стверджувати, що вони виражають загальнопозитивні чи загальнонегативні емоції. 2) Слова і вирази, які не тільки передають емоційний стан мовця, але й називають емоцію, яку він переживає. Сюди, перш за все, відносяться дієслова *кайфувати* (переживати приємні почуття, відчувати позитивні емоції), *задовбати* (вивести когось з себе, робити щось неприємне), *плющитися, стовбнякувати* (відчувати насолоду, задоволення) тощо. 3) Слова з емоційним компонентом значення, які обов'язково поєднують «характеристику предмета та емоційне ставлення до нього». Серед одиниць цього розряду переважає лексика, яка характеризується як фамільярна. Так, у мовленні студентів зафіксовані такі лексеми: *бонз, пацик* (хлопець), *герла, чікса, клуша* (дівчина), *учила* (вчителька, викладачка), *папик* (представник старшого покоління) тощо. 4) Емоційні речення. Вони свідчать про роздратованість мовця співбесідником і, як правило, бажання припинити спілкування з ним, наприклад: *Як ти мене задовбає! Іди до біса!* [13: 169-170]. Дослідження

молодіжного сленгу в цьому аспекті підтверджує його надзвичайну емоційність та експресивність.

Ґрунтовним є дослідження Л. О. Ставицької, яка детально дослідила і класифікувала молодіжний сленг кінця 20 – початку 21 століття. Мовознавець виокремлює такі лексико-семантичні поля (ЛСП): «Людина», «Побиття», «Дії», «Одяг, взуття, аксесуари», «Гроші», «Житло, побут», «Транспорт», «Їжа, харчові продукти», «Спиртне», «Секс», «Куріння», «Наркотики», «Товариське життя», «Відпочинок, розваги», «Емоції», «Моральність», «Робота», «Міліція», «Тварини». Найбільше лексико-семантичне поле – «Людина». Деякі з ЛСП поділяються на підгрупи, наприклад, лексико-семантичне поле «Спиртне»: організація пиятики; місце, де розпивають спиртне; алкогольні напої; пляшка; пиятика; закуска; стан алкогольного сп'яніння; алкоголік, п'яниця [14: 420].

Дослідниця С. А. Мартос визначає фрагменти мовної картини світу міської молодіжної субмови: робить структурно-семантичний аналіз молодіжного сленгу м. Херсона. Зокрема, детально розробляє лексико-семантичні поля, у яких представлені фізичні дії людини, а також характеристики мовної поведінки, психічних станів, інтелектуальних дій [10].

Т. М. Миколенко розрізняє такі групи сленгізмів на матеріалі сленг-лексики жителів м. Тернополя: «Назви людини», «Назвичастин людського тіла», «Назви предметів та явищ», «Назви дій», «Назви оцінок». Кожна з цих груп поділяється на декілька структурних компонентів. Так, група «Назва людини» вміщує такі лексико-семантичні групи: «Назви людини за статтю», «Назви людини за візуальними ознаками», «Назви людини за інтелектуальними здібностями» та інші. Як приклад, розглянемо лексико-семантичну групу «Назви людини за інтелектуальними здібностями»: *зубрілка*, *заучка*(зафіксовані в словниках), *мудрак*, *мудрагелик*, *вумний*—«розумна людина»; *відморожений*, *лох*, *даун*, *туман*, *тормоз*, *чайник*, *мороз*, *тупорилий*(зафіксовані в словниках), *плуг*, *турок*, *тупак*, *штахнутий*, *заорений*, *пес*, *тейбл*, *банік*, *додік*, *обезбашений*, *вальтанутий*, *шизанутий*, *тронутий*, *дуб-дерево*, *чайник*, *шаріков*, *качаловська*, *мантелєпа*, *дурепа*, *ручнік*, *догон*, *фонарь*, *немичащий*, *вівця*, *лопушенція*, *слон фуфляний*—«нерозумна людина» [12: 10].

Для деяких мовознавців предметом дослідження є людина (особа) як один з основних об'єктів мовної картини світу носіїв молодіжного сленгу. Наприклад, С. В. Дмитрієв досліджує особливості та специфіку номінації особи у контексті лінгвокультурної картини світу носіїв українського сленгу. Він уточнює і доповнює картиномовні площини молодіжного сленгу у ставленні до людини, репрезентовані Л. О. Ста-

вицькою: 1) частини тіла людини; 2) людина як носій фізичних рис; 3) фізіологія та хвороби; 4) соціальні характеристики людини; 5) вітальні цінності; 6) емоційно-почуттєві цінності; 7) пізнавальні цінності; 8) моральні цінності; 9) побутові звичаї; 10) естетичні цінності [6: 17]. Зокрема, С. В. Дмитрієв зауважує, що подана Л. О. Ставицькою характеристика лексико-семантичного корпусу «Людина як носій фізичних рис» потребує певного доповнення: по-перше, фізичні характеристики розміру фізичного тіла особи та ознаки сили релевантні не лише для чоловічої статі, а й для жіночої: *кобила* (велика й широка жінка), *зубочистка* (висока й худа), *дьюймовочка* (маленька) і таке інше, а по-друге, – конотація молодіжного сленгу в бік фізичних рис не завжди має негативний відтінок: багато зменшувально-пестливих форм з іронічно-жартівливою або кепкувальною маркованістю без рис яскравої або прихованої агресії. Особливо це виявляється в корпоративному спілкуванні молоді: «бичечок», «кобилка», «шпичечка» та ін. Негативна оцінність та пейоративність, як правило, спрямована проти «чужих» або «антиподів, ворогів». Як бачимо, мовна картина світу молоді полівалентна: схильна як до меліорації, так і до пейоризації семантичних полів вживаної лексики [6: 18]. Можемо погодитися зі слухними доповненнями дослідника, але хочемо зауважити, що Л. О. Ставицька не стверджує, що конотація молодіжного сленгу у бік фізичних рис завжди має негативний відтінок. Вона говорить у корпусі «Людина як носій фізичних рис» лише про вік жінки, який «постає предметом сленготворення з негативною оцінною акцентуацією середнього (*лошиця*), похилого (*рудера*) віку та жартівливою конотацією дуже молоді дівчини (*герла*, *чубчик*)» [14: 197]. Тобто дослідниця також наголошує на іронічно-жартівливій і кепкувальній маркованості.

Декілька цікавих класифікацій молодіжного сленгу подає Є. А. Довгаль, а саме: за методом (способом) творення; за засобом творення; за джерелами збагачення сленгового словника; за сферою спілкування, за характером і змістом номінації, за спорідненістю інтересів осіб, які формують сленгізми; за стилістичними ознаками. Як приклад, пропонуємо розглянути класифікацію за характером і змістом номінації: 1) назви людини: а) за статтю (чоловічі назви – *пацан*, *пацук*, *чувак*, *мужчинка*, *тіп*, *дяфік*, *штріх*, *піжон*, *фраєр*; жіночі назви – *бікса*, *тьолка*, *коза*, *жаба*, *чучундра*); б) за візуальними ознаками (зріст – *карапет*, *шкет* (низький); *швабра*, *жирфа* (висока людина); худий – *шальовка*, *елист в скафандрі*, товстий – *жиртрест*, *пушистик*; загальний фізичний розвиток – *хлюпик*, *дряблик*, *дохляк*, *дуст*, *качюк*; гарна дівчина – *красопета*, *тьолка*, негарна – *чічіта*); в) за віком – *стара вішалка*,

шкапа, кляча, лошиця – означення людей похилого віку; *малявки або пістолети* – означення неповнолітніх; г) за інтелектуальними здібностями – *тупак, дятел, курка* – означення людей з низькими розумовими здібностями, *ботан* – багато знає, розумний; 2) назви частин людського тіла: *чайник, лобешня, диня, башка, скворешня* – означення голови; *ротяра, їдак, жувальник, дзьоб, пелька, писок, хавало* – відповідає літературному рот; *морда, харя, табло, фейс, пика, міна, рило* – обличчя; *шнобель, шнопак, дюндель, рубильник* – ніс; *лупалки, баньки, моргала* – очі; *тормоза, лапті, копита, батони, булки* – ноги; *крила, граблі, заготівки, клешні* – руки; 3) назви предметів та явищ: *ящик* – телевизор, *хавчик* – продукти харчування, *шмотки* – одяг, *бухло* – алкогольні напої, *лимон, бакси, дрова, бабоси, мані, бабло* – гроші, *тачка, махіна* – засіб пересування; 4) назви дій: а) фізичні дії людини: *надибати* – знайти, *тормозити* – не розуміти, відставати, *вдуплятися* – починати розуміти щось, *облом* – щось не виходить, *вимітайся, сплюнься, збрийся* – забирайся геть, *шарити* – розуміти щось, б) дії, пов'язані з фізіологічними функціями організму: *хавати* – їсти, *бухати* – пити, *заливати очі* – напиватися; в) дії на позначення емоційно-чуттєвих процесів: *круто, ульот* – дуже добре, *стрьомно* – не зрозуміло, *я пруся* – стан задоволення, *я в шоці, хай мене покрасять* – вираження подиву [7: 169]. Як бачимо, класифікація досить розгалужена та повна.

К. В. Котелевець досліджує молодіжний сленг за антонімічними відношеннями. Він виокремлює антоніми за трьома групами: 1) комплементарні антоніми (доповнюють один одного до родового та є ґраничними за своїм характером). До даної групи можна уналежнити антоніми, що позначають: а) стать: *чікса* (дівчина) – *пацик* (хлопець); б) абстрактні поняття: *ніштяк* (гарно) – *капець* (погано); в) риси характеру людини та її почуття: *улибаєт* (подобається) – *харить* (дратує), *красля* (причепурена дівчина) – *клава* (неохайна дівчина), *мотор* (активна людина) – *тормоз* (повільна людина); г) вигуки: *хай* (привіт) – *бай* (до побачення), *ОМГ(О, Боже мій!)* – *шіт* (чорт!); 2) контрадикторні антоніми (один із членів утворюється за допомогою частки *не*) *не роздуплитися* (не зрозуміти) – *роздуплитися* (зрозуміти), *паритися* (хвилюватися) – *не паритися* (не хвилюватися); 3) векторні антоніми (виражають протилежну спрямованість дій, ознак, властивостей): *забити на пари* (не прийти) – *намалюватися на парі* (з'явитися) [9]. У сленгові, як і в літературній мові дуже багато антонімічних пар, що говорить про його лексичне багатство.

Дослідниця А. В. Шумейкіна зосереджує увагу на функціональному аналізі сучасного українського сленгу. Мовознавець наводить низку

функціональних особливостей: відкритість та демократизм висловлювань; відбиття широкого спектра конотацій; наявність властивих для російської мови моделей та конструкцій побудови сленгових виразів, кальок, запозичень з російської та англійської мов, а також суржику; синонімічне багатство; специфічний набір лексико-фразеологічних засобів тощо [16]].

Нам видається перспективною класифікація сленгових фразеологізмів, які ми розподілили залежно від структурної цілісності компонентів (на матеріалі сучасного художнього мовлення): 1) Неподільні – це стійкі сполучення слів, у яких одне слово вимагає іншого, компоненти таких фразеологізмів є неподільними й уживаються тільки в одному варіанті: ... коли залізні тигри роздеруть тіль від Півмісяця – отоді вам усім великібілі **тапки** [4: 167]; Хімік був сам винен, **на всі сто** [1: 74]; – **Хріна з двома його приріжемо. Він же здоровий, як бугай!** [5: 123]; **Тоді я давав собі з ними джазу** [1: 39]; ...будете нам всім **башлять бабкі**... [4: 58]. 2) Синонімічні – це стійкі сполучення слів, у яких один із компонентів має декілька синонімічних варіантів. При цьому семантичне значення залишається незмінним: ...може цілими днями **впиватися розповідями про те, як йому зривало черепацю**: і на даху крапав, і на Сонце втикав... [3: 33]; **При цьому зувидів щось таке, від чого йому зірвало шифер із цвяхами**... [3: 117]; ...**зірвало дахі** вона застосувала омон з вівчарками [1: 292]; **Як я розумію, він тоді вколовся або щось таке прийняв на душу** населення [1: 73]; ...**Павло Антонович устиг прийняти на груди не менше трьохсот грамів** [1: 220]. 3) Варіативні – це стійкі сполучення слів, один із компонентів яких є високопродуктивним і утворює фразеологізми з новим семантичним значенням: **Із приходом тих протиприродних нашому світові Сил наступить повна труба** [5: 114]; **Коротше, повний відстій** [8: 53]; ...**ті всі історійки про Закриваючих і Відкриваючих – повний бред**... [4: 142]; ...**про яку ми тупо забули**... [8: 58]; **Найчастіше під час менструацій я тупо сидів і тік** [3: 163].

Молодіжний сленг дуже важливий в житті сучасної молоді. Він виступає свого роду протестом проти навколишньої дійсності, проти типізації та стандартизації. Ця підсистема української загальнонародної мови – дуже цікавий матеріал для досліджень мовознавців, тому що всі властиві мовній природі процеси, не стримувані тиском норми, відбуваються у сленгові набагато разів швидше та доступні для безпосереднього спостереження. Як справедливо зауважила Л. О. Ставицька, «субстандартна лексика видозмінюється, розвивається, а відтак завжди актуальним буде її вивчення «тут і тепер», у ракурсі суспільно-політичної

динаміки та мовної особистості у вимірі соціолінгвістичних перемінних, а також оцінних, когнітивних і поведінкових аспектів» [14: 345].

Перспективи подальшого наукового дослідження означеної теми пов'язуємо з докладним вивченням різночастининомовних тематичних груп сленгізмів, репрезентативних для сучасного художнього мовлення.

Література

1. Андрухович Ю. Тасмниця / Ю. Андрухович. – Харків: Фоліо, 2007. – 477с.
2. Бондаренко К. Етноніми в українському та британському сленгу / К. Бондаренко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: зб. наук. праць / гол. ред. В. Олексенко. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. IV. – С. 321–325.
3. Дереш Л. Архе: Монолог, який усе ще триває: роман / Л. Дереш. – Харків: Фоліо, 2012*. – 319с.
4. Дереш Л. Культ: роман / Л. Дереш. – Харків: Фоліо, 2010. – 219с.
5. Дереш Л. Поклоніння ящірці: Як нащити ангелів: роман / Л. Дереш. – Харків: Фоліо, 2012**. – 189с.
6. Дмитрієв С. В. Номінація особи у контексті лінгвокультурної картини світу носіїв українського сленгу / С. В. Дмитрієв // Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства / гол. ред. Д. С. Іщенко. – Одеса: Астропринт, 2012. – № 18. – С. 16–21.
7. Довгаль Є.А. Молодіжний сленг: щодо проблеми класифікації сленгізмів (Електронний ресурс) / Є. А. Довгаль. – Режим доступу до документа: www.nbu.gov.ua/portal/.../u1113dov.pdf.
8. Карпа І. І. Довбо і зло: привиди моєї школи. Планета Тьолок / І. І. Карпа. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2008. – 320 с.
9. Котелевець К.В. Аспекти дослідження джерельної бази та способів творення сучасного українського студентського сленгу [Електронний ресурс] / К. В. Котелевець. – Режим доступу до документа: <http://www.конференция.com.ua/pages/view/161>.
10. Мартос С. А. Молодіжний сленг у мовленнєвій структурі м. Херсона: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. А. Мартос. – Луганськ, 2006. – 20с.
11. Мельник Я. Г. Експресивність у молодіжному сленгу як спосіб вираження ставлення до навколишньої дійсності [Електронний ресурс] / Я. Г. Мельник, О. Б. Ященко. – С. 41–44 – Режим доступу до документа: www.nbu.gov.ua/portal/Soc...3.../2.pdf.
12. Миколенко Т. М. Український міський сленг (на матеріалі усного мовлення тернопільців): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.М. Миколенко – К., 2006. – 24 с.

13. Попова О. І. Емоційна лексика студентського жаргону / О. І. Попова // Функціональна лінгвістика: сб. науч. работ /Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования / науч. ред. А. Н. Рудяков. – Симферополь, 2010. – №1. – Т.2. – С.169–171.

14. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 464с.

15. Таран О. С. Гендерний аспект вивчення жаргонної лексики / О. С. Таран // Культура народів Причорномор'я: науч. журнал / глав. ред. Ю. А. Катунин. – Симферополь, 2007. – № 110. – Т. 2. – С.210–213.

16. Шумейкіна А. В. Сучасний український сленг: функціональний аналіз [Електронний ресурс] / А. В. Шумейкіна. – Режим доступу до документа:<http://archive.nbuv.gov.ua/>.

Анна Стоянова
Одеський національний університет
імені І.І.Мечникова

АРХАЇЧНА КАРТИНА СВІТУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЗАГАДОК

Статтю присвячено дослідженню одного із фрагментів мовної картини світу в текстах українських народних загадок про космогонічні уявлення у міфологічній свідомості предків. Аналізується специфіка кодування інформації про небесні світила у текстах загадок і безпосередній зв'язок між текстом загадки і відгадкою.

Ключові слова: лінгвокультурний міні-текст, загадка, відгадка, менталітет, світосприйняття.

Stoyanova Anna. Archaic picture of the world through the prism of Ukrainian folk riddles.

The article is dedicated to the research of one of the fragments of linguistic representation of the world in Ukrainian folk riddles which are about cosmogonical ideas of mythological mindset of our predecessors. The specific of encoding the information about heavenly bodies in the texts of the riddles and direct connection between text and answer to the riddle is analyzed in the article.

Key words: linguocultural mini-text, riddle, answer to a riddle, mentality, worldview.

В межах сучасної україністики недостатньо є вивченим безпосередній зв'язок тексту загадки і відгадки з урахуванням тісних зв'язків понять *мова і культура, мова і ментальність*, які є важливими для міждисциплінарних досліджень.

В останні роки загадка була об'єктом уваги багатьох вчених. При вивченні цих специфічних текстів здійснено ряд ґрунтовних лінгвістичних

досліджень. Було проаналізовано мовну структуру української народної загадки (Г.А. Онищенко [5]); здійснено дослідження жанрової специфіки загадки (Н.В. Салтовська [6]); описано лінгвокультурологічні особливості українських і німецьких народних загадок (Н.В. Захарова [3]).

Українська народна загадка – це лінгвокультурний міні-текст, що становить важливе джерело для різноаспектних студій мови і культури, мови й поетичного мислення народу.

Саме в когнітивному і лінгвокультурологічному аспектах загадка має значні перспективи у дослідженні, тексти загадок — це своєрідна енциклопедія народного образного мислення; мова загадки відображає етнічне «Я» українців, їхнє світосприйняття і світорозуміння, що закріплені у слові.

У загадках постає об'єктивний світ, де взаємодіють характерні ознаки людини й середовища, в якому вона живе. У текстах загадок яскраво проілюстровано специфіку людського світорозуміння та менталітету того чи іншого народу.

Метою пропонованої роботи є здійснення концептуального аналізу текстів загадок, який передбачає описання прадавніх знань та вірувань предків про оточуючий світ, про місце, роль і значення людини в цьому світі, тобто аналіз концептів, збережених у мовних проявах. Об'єктом нашої уваги були тексти українських народних загадок про космогонію та явища природи. Предметом виступають способи кодування інформації про світ і безпосередній зв'язок між текстами загадок і відгадкою. Джерельною базою статті слугували збірники українських народних загадок, зокрема, 246 конкретних текстів.

Скарбниця народної мудрості українців багата на загадки про природу та її явища. Ці тексти відображають взаємини людини з природою від найдавніших часів. Природа виступає в них то як незрозуміла ворожа сила, то як помічник людини [1:25].

У міфологічній свідомості предків макрокосм (природа) і мікрокосм (людина) взаємопов'язані і становлять єдину систему, де світ пізнається через людину і навпаки.

З давніх-давен людина знаходилась у дуже тісному контакті з природою і повністю залежала від неї, адже природа була єдиним джерелом їжі, отже, й існування. Саме тому явищам природи та космогонії люди надавали надзвичайно важливого значення. Вони намагалися якомога краще зрозуміти оточуючий світ та своє місце у ньому. Серед проаналізованих нами загадок відбито давнє сприйняття людиною навколишнього світу та обережне і, разом з тим, шанобливе ставлення до нього. Це свідчить про надзвичайно важливу роль природи у житті наших предків.

Питання про світобудову цікавили людей ще в сиву давнину. До нас дійшов образ світового дерева як символ впорядкованого Всесвіту [4:176]. Образ дерева на позначення земної кулі ми зустрічаємо і в українських народних загадках, наприклад: *Зелене дерево, – що воно старіється і знов відновлюється, що на нім родяться діти, а вмирають старці, що одним боком шукає сонця, а другим відвертається від нього (Земна куля)* [2:20].

Міфологізація навколишнього світу, олюднення природи в загадках проявляється в тому, що найважливіші світила – сонце та місяць – сприймалися як члени людської родини: *За горою кам'яною стоїть брат із сестрою (Місяць і сонце)* [2:20].

Космогонічні явища часто представляли у вигляді зооморфних образів, їх порівнювали зі знайомими у побуті предметами: *Лисий кінь у ворота загляда (Місяць)* [2:18]; *Голуба хустина, червоний клубок, по хустині качається, людям усміхається(Небо і сонце)* [2:18].

У космогонічних віруваннях, що закарбовані у пареміях, відбилосся уявлення давніх людей про початок Світу як першолюб Сонця й Місяця, Землі й Неба, Води й Вогню. В усіх міфологіях світу на початку світотворення стоять Вогонь і Вода, як чоловік і жінка при народженні мікрокосму – людини. Дощ, що спадає на землю – це вода, запліднена вогнем, світлом, і від нього все родить. Це водночас шлюбне поєднання неба (чоловіка) і землі (жінки) [8: 33].

Найчастотнішими є образи *сонця, місяця, зорі та зірок* в українських народних загадках. Зокрема, нами було виявлено двадцять чотири тексти про місяць і сімнадцять про сонце.

У слов'ян небесні світила утворюють одну родину: сонце – жінка, місяць – чоловік, а зорі – то дітки. У світогляді українців це були наймогутніші, найвищі істоти, втілення світла й краси. Проте вони були прив'язані до земного життя. Сонце і Місяць в усіх міфологіях перебувають у родинному зв'язку: або як брат і сестра, або як подружжя. Мотив їхнього шлюбу зустрічається в багатьох видах художньої творчості. Пізніше будь-яке земне весілля стало прообразом небесного, а молодий і молода порівнювалися з місяцем і зорею (сонцем) [7: 108].

Назва Місяця має корінь, що є досить поширений в індоєвропейських мовах. Праслов'янське *lupa має смисл «світло, блиск, відблиск; місяць (планета), радуга». Очевидно, що у слові *lupa основна сема – *світло*, що й обумовило значущість назви «місяць» як одного із світил. Спорідненість із семою *світло* Місяця та Сонця знайшли відображення у їх назвах. В. Таранець припускає, що найменування Сонця було генетично вторинним по відношенню до назви Місяця. Вторинність назви *сонце* у парі Місяць/Сонце науковець пояснює наявністю у ко-

рені двох смислових частин: *съ– ‘разом, з’ та **-лнъ*– ‘місяць’ у смислі «той, що супроводжує». В. Таранець заперечує, що *son– вийшло із праслов’янського **съ/лнъ*–, як це зазначається у словниках. Дослідник вважає, що корінь *son–, як і *съ–, можна також інтерпретувати як ‘один із’, тобто ‘одне із світил (із пари місяць/сонце)’ [7: 145–147]. Таким чином, назви Місяця і Сонця соприднені по відношенню до семи «світло», яке вони виражають.

Очевидно, що Сонце, Місяць і Зоря представляли собою в уявленні українців триєдине ціле. Проте з часом серед трійки установлюється ієрархія залежності, у якій головну роль господаря чи чоловіка сім’ї виконує Місяць. Належність останнього до чоловічого роду свідчить про епоху патріархату [7: 143]. Цікавим є той факт, що саме місяць є головним у поєднанні Сонце/Місяць. Люди боялися ночі, і це цілком природно – уночі на людину, її майно, худобу, чекає всяка небезпека: і злі люди, і звір, і всяка інша «лиха сила». Отже, люди вірили, що Місяць долає темряву та показує дорогу вночі. Крім того, міфологічний образ місяця набагато тісніше пов’язаний із життям людини, ніж образи зорі чи сонця. Здавна було помічено, що чотири фази місяця відповідають періодам людського життя: місяць народжується, росте, старіє і вмирає. Відповідно до цього розрізнявалось і магічне значення фаз місяця, йому приписувалася певний вплив на усе живе. Вірячи в чудодійну силу молодика, люди кланялися йому, молилися, просили достатку, здоров’я, любові, гарного врожаю [8: 106]. Тому не дивно, що місяць мав таке значення серед усіх інших небесних світил.

Як було відмічено, місяць у загадках зображувався в образі чоловіка:

Іхав чумак та й став, бо волів потеряв (Місяць і зорі); Приїхав гість, та й став на поміст, розпустив коні по всій оболоні (Місяць і зорі) [2:19]; а Сонце – в образі дівчини: Пішла пані до льоху, насипала гороху, іде пані з льоху – нема гороху(Сонце і зорі); Сама на дворі, а сукня в хаті (Сонце і промінь) [2:20].

Також у загадках місяць та сонце виступали як брат і сестра. Наприклад: *Сестра до брата в гості прийшла, а він від неї ховається (Сонце та місяць); За горою кам’яною стоїть брат із сестрою (Місяць і сонце) [2:20].*

Сонце люди шанували, чекали на його прихід, зверталися до нього як до найважливішого гостя: *Всі його люблять, всі його чекають, а хто подивиться – кожен скривиться.* Виділяли й основні функції Сонця: давати тепло і світло: *Без дров, без огня, а світить і гріє щодня [2:19].*

Сонце мало такі характеристики: ясне, красне, гарне, добре: *Добре, гарне, на всіх дивиться, а на себе дивиться не дозволяє [там само].*

Сонце та Місяць виступали також мірилом часу: *Золотий пішов, а срібний прийшов; Золоте сховалося, а срібне показалося* [2:20].

Інше небесне світило – це Зоря. Образ Зорі тісно переплітається з образом Сонця. Оскільки роса оживляє природу, дає їй здоров'я і силу, то вона має цілющі властивості. Ще більшу силу мала богиня Зоря, що струшувала росу [8: 112]. Образ Зорі в загадках представляється молодю дівчиною, панною: *Ішла пані вночі, погубила ключі, місяць бачив – не сказав, сонце встало – позбирало (Зоря, роса); Їхала пані до вінця – загубила гребінця (Зоря)* [2:26].

Оскільки усе невідоме люди намагалися пояснити через найближчі до них оточуючі живі та неживі предмети, то в загадках образи небесних світил не тільки персоніфікуються, а й мають зооморфічний вигляд та порівнюються з предметами побуту.

Місяць виступав в образі коня, вола, барана; Сонце порівнювалося з червоною сковородою, діжею з тістом, червоним клубочком, золотою паляницею, тарілкою; зірки – з вівцями, волами, горохом, перцем. Проілюструємо деякі з таких аналогій: *Через тин лисий віл дивиться (Місяць); Серед двора-двора лежить червона сковорода (Сонце); Один баранець пасе тисячі овець (Місяць та зорі)* [2:18]; *Ой за лісом, за пралісом золота діжа сходить (Сонце); За лісом, за пралісом золота паляничка печеться (Сонце)* [2:19].

Очевидно, що порівняння сонця з паляницею або з тістом свідчить про те, що сонце у людей уособлювалося з образом годувальника.

У загадках знайшли відображення й такі символи небесних світил на землі, як дорогоцінні метали, коштовне каміння: золото – це сонячне світло; срібло, залізо – символ місячного сяйва [8:109]. Наприклад: *Золотий пішов, а срібний прийшов (Сонце та місяць)* [2:20]; *Морем, морем, золота тарілка плаває (Сонце)* [2:19].

Крім союзу Сонця та Місяця, давні українці вбачали союз Неба з Землею як парування чоловіка та жінки. Наприклад: *Тато високий, мама широка, син кучерявий, невістка сліпа (Небо, земля, вода, ніч)* [2:29].

У тексті цієї загадки відображено не тільки родинні відносини між небом та Землею, які тут виступають у ролі батька і матері, а й прагнення людини передати, що все у природі взаємопов'язано і все взаємодіє, і тому цей союз вони намагалися відобразити наданням явищам природи людських стосунків у родині. Не дивно, що Небо – це батько, а Земля – мати, адже Небо і Земля були основними джерелами годування давніх українців. Люди вірили, що Небо посилало на Землю дощ, який запліднював її, щоб земля, як і жінка, родила врожай.

У загадках люди намагалися змалювати повну картину оточуючого їх світу, тому поряд з образом неба у цих своєрідних текстах досить час-

то постає образ сонця, місяця і зірок: *На чистому полі попутані коні, вузлики знати, та не можна розв'язати (Небо і зірки); Голуба хустина, червоний клубок, по хустині качається, людям усміхається (Небо і сонце)* [2:18]; *Приїхав гість та й став на поміст, розпутав коні по всій оболоні (Місяць, небо і зорі)* [2:19].

Небо на основі зовнішньої схожості давні українці порівнювали з шубою, простирадлом, кожухом, стелею, рядном, а зірки на небі – з яйцями, червонцями, тобто реаліями побуту, які були звичними для них: *Синя шуба покрила весь світ (Небо); У мене є простирадло, я його не можу підняти й зложити (Небо); Велике-велике рядно, а в ньому багато яєць (Небо та зірки)* [2:17]; *Шматок хліба горохом посипаний (Небо та зірки)* [2:18].

Образи Води та Вогню так само представлені у текстах українських загадок. Союзом Води та Вогню віддзеркалена дуальність світу. Оскільки Вогонь (блискавка) під час грози сходив з неба в парі з Водою, то люди вважали, що вони разом творили світ. Сонце – небесний вогонь, багаття – земний, праобраз Сонця. Отже, вогонь, посланий людям із неба, – священний [8: 43].

Як вже було зазначено, вогонь давав людям світло, тепло, допомагав. Також це була могутня сила, яка могла бути небезпечною, тому люди відносились до вогню з особливою повагою. У загадках наші предки звертались до вогню як до гостя: *Червоний гість дерево їсть (Вогонь)* [2:23].

Вода, як і вогонь, належить до одних із найдавніших і найважливіших стихій у мисленні первісної людини. Вода входила до першоелементів при створенні світу, тому часто ототожнювалась з хаосом, з якого утворився світ [8: 147].

І справді, можна говорити про двоїсту природу води: вона, як і вогонь, допомагала людям, без неї людина не могла б існувати, але в той же час сила води є небезпечною. Люди шанували воду та описували її у різних проявах: дощу, снігу, роси: *Летіло золото, а стало болото (Дощ); Їхала пані од вінця, загубила гребінця; місяць бачив – не додачив, сонце вкрало – не сказало (Роса)* [2:26]; *Хто вік біжить і не втомиється? (Вода)* [2:22]; *Біле покривало увесь світ обійняло (Сніг)* [2:23]; *Міст і не міст – так лиш на якийсь час (Лід)* [2:22].

В українських народних загадках також знайшли своє відображення і такі явища природи, як грім, вітер, хмари, туман, веселка. Наприклад, грім досить часто порівнювався з тваринами: *волом, вуткою, конем*. Відомо, що незнайомі явища люди описували за допомогою знайомих для них живих і неживих предметів. Отже, грім асоціювався у людей

із свійськими тваринами, які знаходилися у їх оточенні: *Крикнув віл на сто гір, на тисячу городів (Грім) [2:24].*

Вітер у загадках зображено в образі людини: *Молоденький розбишак з хати солому зносить (Вітер) [2:27].*

Туман у текстах загадок нагадує *кабанів, гусей* тощо. Наприклад: *Сиві гуси усе поле вслали (Туман); Сиві кабани все поле залягли (Туман) [2:26].*

Веселка порівнюється з дорогою, коромислом, мостом: *Червоні коромисла через річку повисли (Веселка) [2:27].*

Спостереження людини над змінами дня і ночі також знайшли своє відображення в українських народних загадках. Ніч порівнюється з чорним рядном, сукном, чорною птицею, коровою, чорним волом; ранок – із сірим сукном, биком, волом; день – з білим волом, гостем. Наприклад: *Чорна корова всіх людей поколола (Ніч); Чорне рядно всіх людей накрило (Ніч) [2:28]; Сірий бик у вікно ник (Ранок); Прийшов чорний віл, положив частокіл, а прийшов білий віл – поставив (Ніч і день) [2:29].*

Мислення прадавньої людини відрізнялось від сучасного логічного мислення, і в науковій літературі воно часто називається міфологічним світосприйняттям. Саме тому будову Всесвіту наші предки сприймали за аналогією до свого повсякденного життя, а незвичні та незрозумілі явища пояснювали звичними для них речами повсякденного вжитку. В архаїчній свідомості структура Космосу побудована за аналогією зі структурою «малого» світу людини, її сімейного і особистого життя.

Мікрокосм людини – це її особистість, її власне життя, це і її сімейне коло. За аналогією до свого мікрокосму українці пояснювали Всесвіт і створювали загадки. Відношення між родичами, функції кожного в родині вони переносили на небесні символи. Та не тільки родинні стосунки були основою загадок, а взагалі всі тварини і предмети, що оточували людей. Тобто макрокосм вони пояснювали на прикладі свого повсякденного життя. Формами, в які уклалася давня українська міфологія, були реальні земні образи, що оточували людину у повсякденному житті, і це яскраво ілюструють тексти українських народних загадок.

Література

1. Андрущенко В. Я., Бичко В. В. Українські народні прислів'я, приказки, загадки / В.Я. Андрущенко, В.В. Бичко. – К.: «Веселка», 1971. – 229 с.
2. Загадки / [ред. С. Зубков, упорядкув., пер. І. Березовський] – К.: Дніпро, 1987. – 158 с.
3. Захарова Н.В. Лінгвокультурологічні особливості українських і німецьких народних загадок: структура, семантика, прагматика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.17 / Н. В. Захарова. – Київ, 2009. – 20 с.
4. Космос древньої України: Трипілля – Троянь: Мітологія. Філософія. Етногенез: VI тис.до н.е.– I тис.н.е. / [Упоряд., вступ.ст. В.Довгич] . – Київ, 1992. – 303 с.
5. Онищенко Г.А. Мовна структура української народної загадки (семантичний і синтаксичний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 / Г.А. Онищенко. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.
6. Салтовська Н.В. Поетика українських народних загадок: автореф. дис. на здобуття наук. супеня канд. філол. наук: 10.01.07 / Салтовська Н. В. – К., 2004. – 17 с.
7. Таранець В. Г. Діахронія мови: Збірка статей / [За заг. ред. проф. Л. М. Голубенко]. — Одеса: «Друкарський дім», 2008. — 232 с.
8. Українські символи/ [Дмитренко М., Іваннікова Л., Лозко Г., Музиченко Я., Шалак О.]. – К.: ред. часопису «Народознавство», 1994. – 140 с.

Світлана Суслопарова
Міжнародний гуманітарний університет м. Одеса

СИТУАЦІЇ, КОЛІЗІЇ ТА КОНФЛІКТИ В ХУДОЖНІЙ СТРУКТУРІ ОПОВІДАННЯ «ФРАКІЙСЬКИЙ НОРОВ» ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Одним із виразних чинників формування змісту прозових творів виступає внутрішній конфлікт та конфлікт між особистістю ліричного героя та ідеологією держави. У статті розглянуто в історико-літературному аспекті поетикальні особливості моделювання конфліктних ситуацій в оповіданні «Фракійський норов» Павла Загребельного.

Ключові слова: тема, ситуація, колізія, конфлікт, ідеологія, психологізм, образ.

S. Susloparova. Situations, collisions and conflicts in the narrative structure of the story «Thracian character» by Pavlo Zahrebelniy.

One of the factors shaping the content of expressive prose is the internal conflict and the conflict between the individual of the lyrical hero and ideology of the state. The article is devoted to the historical and literary aspects of poetical features of modeling conflicts in the story «Thracian character» by Pavlo Zahrebelniy.

Keywords: theme, situation, conflict, conflict, ideology, psychology, image.

У прозовому доробку Павла Загребельного серед великих епічних полотен є твори малої форми, які засвідчили здатність романіста і повістяра змінювати творчу манеру письма відповідно до своїх завдань. Майже два десятки оповідань і повість були об'єднані в збірці «Неймовірні оповідання». Серед різноманітних за своїм ідейним та тематичним змістом оповідань, незмінних за наявністю зовнішніх і внутрішніх конфліктів у житті героїв, суспільства, окремо стоїть оповідання «Фракійський норов». Актуальність статті пояснюється відсутністю

спеціального дослідження ситуацій, колізій та конфліктів в оповіданні «Фракійський норв» Павла Загребельного з точки зору їх поетологічних особливостей.

У 70-80 роках ХХ ст. П. Загребельний заслужив популярність у читачів за цікаві романи, які виходили великими тиражами, розкупалися і постійно привертали пильну увагу критиків та літературознавців (В. Дончик, Л. Новиченко, М. Слабошпицький, В. Фащенко, С. Шаховський, В. Чумак та ін.). Конфлікт із владою за роман «Південний комфорт» (1984) привів до нового етапу творчості: випустивши роман «Вигнання з раю» (1986) як продовження «Левиного серця», белетрист залишає обтяжливі посадові обов'язки в багатьох інституціях. Письменник ніби повертається до часів своєї молодості, коли писав твори малої форми (збірки оповідань «Учитель» (1957), «Новели морського узбережжя» (1958), повісті «Дума про невмирущого» (1957) та «Спека» (1960)). Так постали «Неймовірні оповідання» (1987), які вийшли разом з повістю «День шостий» (1984), та творів («В-Ван» (1988), «Безслідний Лукас» (1989)) [Див.: 15].

Оповідання, з цікавістю зустрінуті читачами, не здобули широкого критичного реагування фахівців; чи не поодинокую реакцією на них у ті перебудовчі часи була стаття Володимира Панченка [11]. Не ввійшли вони до праць В. Фащенка, бо літературознавча праця була випущена раніше [Див.: 17; 18]. Хоч професор для наших лекцій послуговувався матеріалами оповідань зі збірки.

За останню чверть віку В. Панченко та переважна більшість старших дослідників періодично поверталися до творчості П. Загребельного (відзначаючи ювілейні дати й аналізуючи нові твори), до їх числа долучилися молоді науковці, які по-новому осмислюють творчий здобуток письменника (в дисертаційних дослідженнях Катерина Корнілова, Сніжана Нестерук, Вікторія Сікорська та ін.). Слід зауважити, що за вказаний період вони не досліджували формальну й змістову роль конфлікту в оповіданні «Фракійський норв» (як і у всій творчості прозаїка), хоча в їх роботах частково, без заглиблення у розкриття сутності поняття конфлікту, фрагментарно та безсистемно згадуються конфліктні ситуації, які є рушіями сюжету прозових творів Павла Загребельного.

В українському літературознавстві художньому конфлікту в різні часи присвячувалася увага Анатолієм Погрібним (у радянській прозі, зокрема і в творчості П. Загребельного) [14], Оленою Коваленко (у поезії Т. Шевченка) [7], Тетяною Вірченко (в українській драмі зламу межі 2000-х) [1] та Сергієм Михидою (в драматургії В. Винниченка) [10], однак спеціально поетика конфлікту в творчості П. Загребельного не вивчалася.

Метою статті є чітке з'ясування, з допомогою літературознавчого, історико-типологічного, психологічного методів, художніх особливостей моделювання художнього конфлікту в оповіданні «Фракійський нор» Павла Загребельного.

Літературознавчий словник-довідник конфлікт (лат. *conflictus* — зіткнення, сутичка) визначає як зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнє загострення суперечностей, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби, супроводжуваних складними колізіями [9, 382-383]. Залежно від сфери життєдіяльності людей конфлікти прийнято поділяти на виробничі, громадські, політичні, побутові, морально-етичні. Така тематична класифікація не є досконало-непорушною, як і інші спроби класифікацій конфлікту – за типовістю (типові, нетипові), за сферою побутування (зовнішні, внутрішні), за гранями духовного світу (конфлікт між розумом і почуттям, обов'язком і честю), за приматом біологічного й соціального в людині (сексуальні потяги, фізіологічні потреби, моральні норми, політичні догми)) [9, 382].

Про недосконалість цих класифікацій хоч і зазначається в словнику, однак термінологією активно продовжують послуговуватись літературознавці, з відповідними коментарями відстоюючи власні позиції. Виробничі, громадські, політичні, побутові конфлікти з життя людей творчо трансформуються в уяві митця відповідно до його задуму, живлять конфлікти художніх творів і реалізуються передусім у сюжеті [9, 382], для якого вони є одними з виразних чинників формування змісту літературного твору [16, 161]. Літературознавці, вивчаючи питання конфлікту в художньому творі, спираються на наукову спадщину Георга-Вільгельма-Фрідріха Гегеля, який вперше вжив терміни ситуація (франц. *situation*, від лат. *situs* – становище) та «колізія» (лат. *collisio* — зіткнення). А. Погрібний у монографії, присвяченій художньому конфлікту й розвитку радянської прози, зазначає, що «ситуація відтворюється художником в сукупності обставин, умов, позицій, положень, з яких розвивається божерозвинулася колізія (а за посередністю її – конфлікт) художнього твору [14, 39-40]. Вона передує колізії – що є «художнім вираженням протилежних ідей, характерів, подій, поглядів, почуттів, що розвиваються із ситуації рухаються в дії твору» [14, 41].

А. Погрібний акцентує увагу на нетотожності понять «конфлікт» і «художній конфлікт», зазначаючи, що «Художній конфлікт – це багатоплановий компонент ідейно-образної структури, що реалізується в колізіях, і є художнім вираженням суперечливої ідеї, характерів, подій, поглядів, почуттів і втілюється в стильовому розвитку твору» [14, 44].

Уміння бачити суть ситуацій, колізій та конфліктів визначали індивідуальність творчої манери Павла Загребельного, в якій місце завжди

знаходилось для ідеального героя [12]. Вони з різною мірою складності й у великій кількості супроводжували його життя. І він став одним із видатних українських письменників, маючи найбільші тиражі своїх популярних творів завдяки характеру, наполегливості, рішучості і великим аналітичним здібностям. Суб'єктивні та об'єктивні фактори формування поетики митця, що прагне розкрити особисті та суспільні конфлікти доби, взаємопов'язані [10, 9]. Багато в чому індивідуальність П. Загребельного під тиском зовнішніх впливів проявилось в оповіданні «Фракійський норв», що у збірці «Неймовірні оповідання» посідає окреме місце завдяки опису закордонної поїздки письменника з науководослідною метою збирання художнього матеріалу для творчості.

Тодішня радянська доба пропагувала єдність думки партії і народу. Відомо, що в середині 80-х років ХХ ст. між партійним керівництвом, правоохоронною структурою та Павлом Загребельним виникли напружені стосунки за його творчу позицію письменника і громадянина держави, що несла попереду людства найпрекрасніші гасла. І треба розуміти, що письменник, який вказав на наявні вади системи, не сприймав необ'єктивного ставлення до себе. А деякою мірою він ставав «убивцею радянської прози» [4, 17]. Він опирався системі своєю творчістю, що мала засвідчити чистоту його думок, переконань [Див.: 5]. Обране нами оповідання проливає світло на погляди письменника стосовно можливих варіантів життя радянської людини, яка без втручання «компетентних органів» спроможна творчо мислити, бути ідейно та духовно досконалою, протистояти викликам життя, доби. І таке бачення – ідеалістичне, представлене у світі думок «як повинно бути». Але радянська держава не довіряла своїм людям, про що відверто співав у своїх піснях «Инструкция перед поездкой за рубеж», «Перед выездом в заграник...» В. Висоцький [Див.: 2; 3]. Тому текст оповідання по прочитанню породжує ситуацію, коли в читача виявляється недовіра до змісту твору: хто це з радянських людей міг сам подорожувати за кордоном? Хай і землями дружньої Болгарії – країни соцтабору. Або ж наростає колізія: письменник чистий перед світом, тому чого ж його притискають? Треба розуміти, що П. Загребельний проектував колізію невідповідності посягань влади на свою особистість на зароджуваний конфлікт радянської ідеології і потреб доби.

Як зауважує В. Панченко, «накладати художній текст на реальну біографію автора завжди ризиковано» [Див.: 13]. Але не дивно, що герой твору асоціюється з самим письменником. Відомо з розповідей самого Павла Загребельного, що він, збираючи матеріал для своїх історичних романів, бував у тій же Болгарії, південнослов'янських республіках та Туреччині. Взагалі багато поїздив по світу. Поза своєю волею

він був тільки у Німеччині (у німецькому концтаборі). Після війни у чині офіцера був у Німеччині й сусідніх країнах, а ще об'їздив він Україну, республіки Радянського Союзу, був поза межами Союзу з метою відпочинку, як турист і в складі різноманітних делегацій. Під час переміщень подорожній зазвичай потрапляє або стає свідком різноманітних ситуацій, що породжують колізії, які переростають чи не переростають у зовнішній або внутрішній конфлікт. Оповіді подорожей з уст майстерного оповідача завжди знаходять вдячного слухача. Цим і скористався автор «неймовірних» оповідань, надаючи своєму оповіданню характер подорожного, однак нічим не видаючи свого задуму до моменту прочитання.

У змісті збірки «Неймовірні оповідання» оповідання «Фракійський норів» належить до тих творів, що сигналізують вихід автора за межі українського світу завдяки непритаманній українській мові лексиці у назвах: це оповідання «Дух Чингісхана», «Тайфун», «Меланія Андрофос», «Носоріг», «Печеніги» [Див.: 6]. Не всі вони переносять читача чи то в історичні часи, чи в чужі землі. В них у різних ситуаціях представлені образи митців-кінодраматургів і письменників, науковців, військових, слідчих, різні за професіями учасники делегацій. Є представники влади й вагоновожаті.

В оповіданні «Фракійський норів» подається тільки невеликий опис зарядженості героя на долання відстані задля нагромадження матеріалу для творчої роботи. Творчий набуток автора історичних романів з давно минулої історії багатьох народів Європи для читача давав підстави в черговий раз обманутися. Як і в попередніх оповіданнях, автор дає підстави заголовку – позасюжетному елементу твору – «обманути» читача, який готується прочитати щось про історичну державу Фракію. Оповідання у своїй художній суті поєднує ознаки оповідання-автобіографії, оповідання-подорожі, нарису. Автор-оповідач здійснює подорож по Болгарії від Варни до Пловдива в автомобілі, де водій – чарівна жінка Неда, дружина його болгарського друга-поета. Власне він перебуває у науково-творчому відрядженні для участі у міжнародному симпозиумі та має можливість за домовленістю «з болгарським Літфондом попрацювати у будинку «Ламартіна» [6, 181].

Оповідання «Фракійський норів» присвячено Любомиру Левчеву – поету, прозаїку, кіносценаристу. Така особа реальна [Див.: 8], але дійові особи оповідання мають видумані імена, хоч обставини їх подорожі напрочуд реалістичні. Для цікавості автор гарно скомпонував сюжет, в якому не одразу визнаєш місцезнаходження героя. Автор використовує інтригуюче художнє обрамлення: герой на початку і в кінці твору знаходиться поряд з молодою жінкою. Він передає одним реченням не тільки

фізичну красу жінки, а й свій внутрішній стан чоловіка, що засвідчує насамперед «чоловіче бачення» присутності жінки: «Я йшов за Недою і навіть крізь плаття вгадував, яка молода в неї спина» [6,180]. Тут від внутрішньої психологічної ситуації перебування поряд із жінкою до виникнення колізій любовної інтриги дуже близько – на відстань протягнутої руки. І ця колізія в реальних умовах може розгорнутися до зовнішнього конфлікту, враховуючи як герой дивиться своїм «рентгенівським» поглядом крізь одяг. Всі обставини для того є. Навіть коли читач дізнається, що Неда – дружина товариша Любомира Костадинова, який гостинно запросив не тільки в свою країну, спілку, а й сім'ю.

Тут треба сказати, що герой з честю для себе і сім'ї товариша витримує на високому духовному рівні лінію поведінки, у нього ні разу не виникло переживань за себе, не дав він приводу переживати за себе і читачу. Герой-оповідач не схожий на радянського інструктора, що навчає «несвідомого туриста». Хвороба на радянську загальну параною існувала, коли скрізь вважалися «агенти розвідок» та «диверсанти»: «Там шпionки с крепким телом, ты их в дверь — они в окно» [2]. За параноїдальними уявленнями інструктора «несвідомий турист» все-таки проявляє чоловічу суть, якій «інструкція» може й допомогти в «іграх» «свідомого» радянського чоловіка: на поради інструктора – «А сама наложит тола под корсет... / Ты проверяй, какого пола твой сосед» – він переживає, не про те, що поряд «шпion», а про конфлікт із жінкою, яка може постояти за свою честь: «Лезть под платье? – / Так схлопочешь по мордам» [2].

Читач у відступах-спогадах, серед плину думок, в процесі змін краєвидів докладно ознайомлюється з давньою історією Болгарії, яка несе пам'ять перебування на цих землях фракійців, болгар, турків і насичена різного роду конфліктами. А ще відкриває майже безконфліктний для себе побут дружньої країни, де нема недовіри в особистому житті, де під час симпозіуму, що зібрав фахівців з багатьох світів, можна поводити себе розкуто й обговорювати вільно різноманітні теми, що жінка може водити легковий автомобіль і бронетранспортер, що жінка може бути об'єктом поклоніння (майстер кондитерської справи Герчо), що в кафе працюють кондиціонери, існують комфортні готелі, і давні дороги рівні, а по їх високоякісному полотну бігають різноманітні машини, в тому числі й закордонні, і на дорогах зустрічаються люди з вільного світу, подорожуючи автостопом. Всі нові ситуації, у які потрапляє герой, не розростаються до розмірів конфліктів, зупиняючись на рівні колізій на внутрішньому психологічному рівні.

Письменник віддає належне не тільки чистоті міжособистісних стосунків, а й підтримці Болгарією пам'яті про страшну Другу світову війну

(пам'ятник Альоші). Разом з тим у характері письменника, як і в представниці дружньої болгарської землі, що має «фракійський норов», проявляється «класова» солідарність, коли вони підвозять представника «іншого світу» – американця Джеррі (що вже породжувало конфлікт світів: як це можна було дати йому дозвіл на пересування по свої території – а раптом він «шпiон»?). На рівні особистого контакту «вище» колізійних зіткнень взаємостосунки не піднялися. Тут представники соціалістичного табору витримали етикет. Однак в чергове відбувся конфлікт світових порядків, який звичайно, для радянської людини, виявився переможним, хоч і прийшлося підтримати «фантазії» жінки з «фракійським норовом» (бо герой знав, як і здивований бізнесмен із Сполучених Штатів, що ні в Болгарії, і ніде в світі більше нема готелів із шістьма зірочками).

Оповідання засвідчує поряд із безконфліктністю міжособистісних стосунків наявність великого конфлікту на рівні ідеології, політики внутрішньої і зовнішньої між Радянським Союзом і всім світом. Однак П. Загребельний не став на цьому загострювати увагу, згладив світову конфліктність особистісно чистими баченнями ситуації, перевівши погляд читача слідом за своїм, рицарсько-чоловічим, на жінку: відзначаючи й поряд з фізіологічними особливостями її внутрішній світ, проявлений думками, діями, вчинками: «Навіть крізь плаття вгадувалася її молода спина, і я мимоволі подумав, що гнучка спина ще не свідчить про гнучкий характер» [6, 197].

Таким чином, розглянувши в історико-літературному аспекті поетикальні особливості моделювання конфліктних ситуацій в оповіданні «Фракійський норов» Павла Загребельного, ми прийшли до висновку, що письменник використав виразні чинники для формування гостроти вражень від подорожі, відвівши чимало місця для ситуацій, колізій та конфліктів.

Література

1. Вірченко Т. Родова специфіка художнього конфлікту: теоретичний аспект // Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/umlsh/2010_7/Vyrchenko.pdf.

1. Высоцкий В. С. Инструкция перед поездкой за рубеж // Режим доступу : http://www.e-reading.biz/chapter.php/12765/2/Vysockiii_-_Kniga_2.html.

2. Высоцкий В. С. «Перед выездом в загранку...» // Высоцкий В. С. Не пройдет и полгода: Песни, стихотворения. – М.: Эксмо, 2007. – 352 с.

3. Загребельний М. П. Павло Загребельний / М. П. Загребельний. – Харків: Фоліо, 2013. – 121 с.

4. Загребельний П. Думки нарозхрист (1974 – 2003) / Павло Загребельний. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2008. – 240 с.
5. Загребельний П. Фракійський норів // Загребельний П. Неймовірно оповідання: Оповідання, повість. — К.: Рад. письменник. — 1987. — 367 с.
6. Коваленко О. А. Проблема конфлікту в поезії Т. Г. Шевченка : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Коваленко О. А. ; Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. – Дніпропетровськ, 2008. – 18 с.
7. Любомир Левчев // Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Любомир_Левчев.
8. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
9. Михида С. Слідами його експериментів: Змістові домінанти та поетика конфлікту в драматургії Володимира Винниченка. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2002. – 192 с.
10. Панченко В. Метаморфози Павла Загребельного. Про нові твори письменника // Прапор. – 1987. – № 4. – С. 166 – 171.
11. Панченко В. Для творчості Загребельного характерна колізія — «Мозарт і Сальєрі». Люди яскравого обдарування і войовничої агресивності — найулюбленіші типи героїв письменника / Підготувала інтерв'ю Надія Тисячна // День. – 2009. – 7 лютого. – № 20. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/kultura/dlya-tvorchosti-zagrebelnogo-harakterna-koliziya-mozart-i-salieri>.
12. Панченко В. У Солошиному, на батьківщині Павла Загребельного // Режим доступу : <http://litakcent.com/2009/05/12/u-soloshynomu-na-batkivschyni-pavla-zahrebelnoho/>.
13. Погрибный А.Г. Художественный конфликт и развитие современной советской прозы. – К.: Вища школа, 1981. — 200 с.
14. Слабошпицький М. За гамбурзьким рахунком / М. Слабошпицький. – К. : Ярославів Вал, 2004. – 222 с.
15. Ткаченко А. О. Мистецтво слова (вступ до літературознавства) / А. О. Ткаченко. – К.: Правда Ярославичів, 1994. – 448 с
16. Фащенко В. Павло Загребельний: Нарис творчості. — К.: Дніпро, 1984.— 207 с.
17. Фащенко В. Глибінь і розмаїття дивосвіту (творчість П. Загребельного) // Фащенко В. В. У глибинах людського буття: Літературознавчі студії. – Одеса: Маяк, 2005. – С. 580-605.

Іраїда Томбулатова

Одеський національний університет ім.І.І.Мечникова

ДІАЛОГ УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ФУТУРИСТІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (аналіз маніфестів та літературно-критичних статей)

У цій статті здійснено спробу аналізу літературно-критичної діяльності українських та російських футуристів та їхній діалог за посередництвом їхньої публіцистики.

Ключові слова: футуризм, діалог, маніфест

Iraida Tombulatova. The dialogue between the Ukrainian futurists and the Russian futurists at the beginning of the XXth century (the analysis of the manifests and the critic articles).

An attempt of analysing the critic works of the Ukrainian futurists and of the Russian futurists and their dialogue though their publicism is made in this article.

Key words: the futurism, dialogue, manifest.

Мистецький напрям – футуризм – виник як відгалуження модернізму, що характеризувався неприйняттям вічних цінностей, захопленням акцентуванням «грубих» речей, екстраполяванням сучасного в майбутнє, позбавлене «вантажу» будь-яких традицій, нібито завих при розбудові національно-схожої культури за останнім словом науки і техніки. Вестетиці футуризму відбувався процес деестетизації та дегуманізації мистецтва, поєднувалися принципи позитивізму й інтуїтивізму [1:704]. Феномен зародився в Італії у 1909 році і його першим теоретиком був Т. Марінетті. Саме він проголосив хоробрість, сміливість та бунт, «натиск, лихоманне безсоння, гімнастичний крок, ляпас та удар кулака». Крім Італії, футуризм найбільше поширився в Росії у вигляді його футуризму І. Северяніна,

«будетлянства» В.Хлебнікова та кубофутуризму (В.Маяковський, брати Бурлюки, В. Каменський та ін.), які видавали альманахи «Садок суддів» (1910), «Ляпас громадському смаку» (1913), закликали скидати класиків з «корабля сучасності». В Україні футуризм пов'язаний передусім з іменем М.Семенка. Всі етапи еволюції обраної стильової течії (кверо-, тобто передфутуризм, 1914-18; панфутуризм, 1918-27; «Нова генерація», 1927-1930) тісно переплетені з його творчістю [1:704].

Відомо, що поетичний аванґард першої половини ХХ століття має спільні риси, незалежно од відмінності мов [2:15].

Не зважаючи, на те, що російський футуризм зародився раніше за український, теоретичні засади представники українського футуризму розробляли самостійно та незалежно від російських колег. Починалося все з окремих маніфестів за авторством М. Семенка та Ґ. Шкурупія, що пізніше вилилося у видання «Нової Генерації».

Безумовно, у маніфестах представників одного й того ж самого мистецького напрямку було дбагато спільного, але, тим не менш, були й відмінності. Загалом, спільним було те, що футуристи закликали до орієнтації митців на нове мистецтво та злам традиційного мистецтва.

За існування «Нової Генерації» Ґео Шкурупій опублікував інформаційне повідомлення «Конструктори-функціоналіти», де сповістив читачів про створення мистецької організації, лівоорієнтованої, та про склад цієї групи: «Група харківських і київських лівих письменників з числа співробітників «Нової Генерації» й ін. заснують нову групу й об'єднуються за гаслом конструктивного функціоналізму в мистецтві. (...) До групи поки що входять на чолі з Ґео Шкурупієм, такі – Ю. Палійчук, Віктор Вер, Ол. Влизько й ін.»[3:728]. Такого плану повідомлення були характерним явищем не тільки для українського, а й, наприклад, російського футуризму. Так, у 1914 році в Росії з'явився маніфест «Идите к черту!», в якому футуристи показали все своє обурення щодо відношення до них та свого ставлення до інших літераторів того часу й зазначили в самому кінці маніфесту, що: «1.Все футуристы объединены только нашей группой. 2.Мы отбросили наши случайные клички эго и кубо и объединились в единую литературную компанию футуристов: Давид Бурлюк, Алексей Крученых, Бенедикт Лившиц, Владимир Маяковский, Игорь Северянин, Виктор Хлебников». Ми не просто так вирішили порівняти два такі документи представників українського й російського футуризму. Справа в тому, що футуристи українські й футуристи російські знали про існування один одного й слідкували за розвитком футуризму в сусідній республіці.

Окрім того, з часом російські футуристи опублікували статтю щодо стану українського футуризму в журналі «Новый Леф». Автором статті

«Тревожный сигнал друзьям» був В. Тренін. Ця стаття не залишилась непоміченою серед їхніх українських колег, що, в свою чергу, сигналізує про те, що українські футуристи уважно слідкували за подіями, що відбувалися в російському футуризмі, й навіть відповіли на цю публікацію на сторінках «Нової Генерації» статтю за авторством Ґео Шкурупія «Сигнал на сполох друзям – фальшива тривога.» В цій статті автор дає зрозуміти, що український футуризм, хоч і слідкує за розвитком футуризму світового загалом і російського зокрема, але має свій шлях у мистецтві. В своїй статті Тренін писав про те, що «Нова Генерація» – це аналог «Нового Лефа» в Україні, на що Ґео Шкурупій відповів наступне: « «Нова Генерація» «олицетворяють» собою українського Лефа не може, бо такого на Україні, як філії «Н.Лефа», немає» [3:730], «Слід нарешті зрозуміти нашим друзям, що ми не «НовыйЛеф», не «Вещь» і не «Transition» – ми є «Нова Генерація». Ми маємо свої економічні й соціальні умови, свою базу, яка відрізняє взагалі нашу роботу від роботи «Нового Лефа», коли б навіть мали такі ж самі установки, «Новый Леф». Навіть при такій умові нашим друзям слід пам'ятати, Україна це не Франція і не Росія, а значить, і робота «Нового Лефа», коли б він працював на Україні, мусила б відповідно трансформуватись» [3:731]. Розуміємо, що письменник, безумовно, вбачає відмінності у літературних процесах України й Росії, не зважаючи на те, що на той час дві республіки були частиною однієї країни, хоча й молоді, а до цього перебували в складі однієї імперії, тим не менш, він вбачає відмінності ментальні й соціальні. На закиди щодо того, що в українському футуризмі практика не відповідає творчій дійсності Ґео Шкурупій підкреслює, що «Неув'язка, яка існує в «Новій Генерації» між теорією та практикою, на що особливо натискають наші друзі, є наслідок взагалі лябораторної роботи чи то «Н.Г.» чи «Н.Л.» про неув'язку можуть говорити лише профани, які взагалі ні чорта не розуміють, або люди, які діялектику називають еклектикою. (...) Коли ми доведемо закони, що функціонують у мистецтві, до точности законів у подвійній італійській бухгалтерії, ми зможемо вам гарантувати, що неув'язки між теорією й практикою в нас не буде й що баланси у нас підведено буде правильно»[3:732]. Про причини того, чому виникли такі непорозуміння з російським футуристом Треніним автор розмірковує, аналізуючи те, в якому стані перебуває саме російське видання: «Справа в тому, що «Новый Леф» тепер частково переживає ту лівоінтелігентську хворобу, що на неї в свій час хворіла, але не перехворіла еренбургівська «Вещь». В свій час ідеологи «Вещи» ставили перед робітником літератури вимогу бути одночасно й інженером. З технічними засобами літератури в руках вони збиралися

будувати велику індустрію. Абсурдність таких вимог було своєчасно засуджено, і такі поети, як Гастєв, остаточно кинули писати й перейшли до наукової праці. Таку хворобу, між іншим, не пережив і «Новый Леф». Знову стикаємося з тим, що Гео Шкурупій завжди глибинно розуміє те, про що він пише. Впадає в око його обізнаність з процесами, що відбуваються в літературному житті сусідньої літератури, при чому помічаємо, що українські футуристи не рівняються на російських, а скоріше аналізують їхній досвід існування та функціонування в літературному процесі задля того, щоб не повторювати тих помилок, які вже зробили їхні колеги, оскільки тут ми стикаємося з аналізом саме слабких сторін видання російських футуристів. Напевне, Гео Шкурупій цікавився цим саме задля того, щоб «профілакувати хвороби», на які вже хворіли або перехворіли старші колеги українських футуристів.

Автор, користуючись можливістю, наголошує й на тих відмінностях, які є між двома футуристичними таборами. Одним з таких питань видається проблема лівої прози. «Питання лівої прози розроблено «Новою Генерацією», розроблюється далі трохи відмінно від того, як воно розроблюється в «Новом Лефе». Тут теж розходження теорії з практикою. В той час, як лефи мають в цій галузі одних теретиків, ми маємо й практиків, і наші практики доводять, що теорія «Нового Лефа» хибна.

Основне твордження «Нового Лефа» полягає в тому, що ліва проза мусить фіксувати факти. Твердження правильне, але не вичерпуюче. Зупинитися лише на цьому, як зупинився «Новый леф» – це значить нічого не сказати і нічого не зробити. Питання про ліву прозу остільки складне і ще не вивчене, що воно відбере від теоретиків, а особливо від практиків, ще дуже багато часу» [3:734]. Більш конкретно автор торкається цього питання в цій же самій статті, говорячи про те, чого саме в проблемі лівої прози не торкаються російські футуристи і яка про це думка у футуристів українських. «Отже, перше наше розходження з «Лефом» в цьому питанні, це те, що ліва проза мусить не тільки фіксувати, а й відповідно організувати факти. Певна конструкція побудована з фактів, організована з фактів архітектоніка, яка завдяки організації одержала певне ідеологічне спрямування, певну цілеву установку й може бути продуктом лівої прози. Треба додати, що питання конструкції, архітектоніки й формування, організації фактів багато складніше, ніж питання фіксації їх. «Новый Леф» у всіх своїх статтях наводить багаточисленні докази на користь збирання та фіксування фактів. Далі цього він не йде. Але це питання зрозуміле й навіть не вимагає таких широких обґрунтувань. Питання ж «як» – дуже складне і ще зовсім не зечеплено «Лефом» [3:735]. Підкреслимо, що російські футуристи вза-

галі не підтримували поширення романних форм в літературі, оскільки вони вважають, що вони не подають фіксацію матеріалу. Ставлення до такого жанру, як роман, у футуристів України та Росії кардинально протилежне. Українські представники футуризму вбачають, що лівий роман може існувати, при чому не тільки в теорії, а й у практиці, що вони й доводять, пишучи такі твори.

Ще одне питання, щодо якого у футуристів виникають розбіжності – це фотографія. « «Новый Леф» останнього часу дуже багато уваги віддає фотографії, висунувши гасло, що фотографія остаточно й назавше усуває станкове малярство. З цим твердженням можна погодитися лише частково. Справді, функціональна фотографія може мати й має більш масове поширення, ніж його може мати станкове малярство, а через це цілева установка фотографії стоїть незрівняно вище від станкового малярства. (...) зовсім відкидати нове станкове малярство – це хвороба знову ж того самого псевдоконструктивізму, бо нове малярство може багато дати функціональному виробничому малярству. Значить, коли «Нова Генерація» вміщує зразки нового станкового малярства, то це не значить, що вона впадає в естетизм» [3:740]. Як бачимо, український футурист підкреслює, що критерієм нового мистецтва є не те, наскільки воно нове хронологічно, а те, наскільки воно естетичне, наскільки воно несе у собі ідеї прекрасного.

В цій же статті Ґео Шкурупій проводить наочний аналіз вірша «Гарматний марш» Ол. Влизька та «Реквієм» Асеєва, оскільки саме на прикладі цих двох творів Тренін намагався довести, що російські футуристи мають вплив на творчість українських футуристів. Наочний аналіз Ґео Шкурупія показує, що говорити, про такі впливи немає підстав.

Не зважаючи на всі розбіжності, свою статтю автор закінчує у тоні сподівання на те, що російські представники зрозуміють концепцію літературної творчості українських: «Сподіваємося, що московські лефи нарешті зрозуміють нашу концепцію і залишать свій тон, що характерний лише для традицій старої російської літератури. Обмін думками й матеріалами, дружні поради й щільний зв'язок між «Новим Лефом» і «Новою Генерацією» лише зміцнять наш вплив і спільний фронт проти ваппівсько-вуспівських вульгаризацій й казенного продукування так званого «пролетарського мистецтва», справжніми робітниками якого можуть бути ті, що міцно стоять на інтернаціональних засадах лівого фронту»[3:743]. Прикметним, є те, що Ґео Шкурупій в цій статті займає достатньо принципову позицію щодо питань творчих засад футуризму, при цьому, дозволяє собі ще й де в чому повчати своїх колеґ-футуристів з Росії, але не зважаючи на всі закиди та повчання, розбіжності й

принципові відмінності в теорії та практиці футуризму, все одно не відкидав можливість діалогу між українським та російським футуризмом.

Тож, як бачимо з вищезазначеного, можемо відмітити, що російські та українські футуристи, як представники одного й того ж напрямку, були єдині в основних програмних засадах, але мали розбіжності у розуміннях деяких принципових питань, що, безумовно, збагачує футуризм двома окремими національними школами.

Література

1. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. – К.:ВЦ «Академія», 2006. – 752с.
2. Петрицький А.Портрет М.Семенка. Хроніка 2000 / А. Петрицький – Вип. 65-66. – Київ.: 2006. – 805с.
3. Шкурупій Г. Вибрані твори / Гео Шкурупій; упор. Ольга Пуніна, Олег Соловей. – К.: Смолоскип, 2013. – 872с.

Инесса Фомина
*Южноукраинский национальный педагогический
университет имени К.Д. Ушинского*

РЕЧЕВЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА ИНОСТРАННЫМ СТУДЕНТАМ НА ПРОДВИНУТОМ ЭТАПЕ ОБУЧЕНИЯ

В статті розкрито найголовніші мовленнєві аспекти викладання російської мови іноземним студентам на просунутому етапі навчання. Характеризуються основні види мовленнєвої діяльності: усна та письмова. Розглядається важливість розвитку комунікативної діяльності в процесі вивчення російської мови як іноземної.

Ключові слова: мовленнєва діяльність, усна мова й письмова, продуктивна і рецептивна мовленнєва діяльність, реферування та анотування, аудіювання та конспектування.

Inessa Fomina. Vocal aspects of teaching of Russian to the foreign students on the advanced stage of teaching.

In the article we uncover the most important aspects of teaching Russian to foreign students on the advanced stage of training. We characterize the main types of speech of activity: oral and written and consider the importance of development of communicative activity in the process of learning Russian as foreign.

Keywords: speech activity, oral and written language, productive and receptive speech activity, abstracts and annotating, listening and note-taking.

Актуальность статьи. Речевая деятельность – это активный, целенаправленный опосредованный языковой системой и обусловливаемый ситуацией общения процесс передачи или приёма сообщения. Деятельность – это система умений творческого характера, которая

направлена на решение различных коммуникативных задач.

Форма речи делится на два вида: устная и письменная. Также виды речевой деятельности различаются по признаку продуктивный / рецептивный. Продуктивная речевая деятельность направлена на порождение и выдачу информации, а рецептивная – на восприятие и последующую переработку полученной информации. Соответственно выделяют четыре основных вида речевой деятельности: устная (аудирование, говорение); письменная (чтение, письмо).

Кроме продуктивной и рецептивной речевой деятельности, существует репродуктивная (например, устное воспроизведение или запись по памяти воспринятого ранее текста) и рецептивно-продуктивная (например, различные виды перевода, конспектирование со слуха и т.д.).

Предметом речевой деятельности является мысль как форма отражения окружающей действительности во всех её проявлениях. Основным средством существования, оформления и выражения мысли выступает язык.

Так, цель продуктивных видов речевой деятельности состоит в выражении и передаче мысли как предмета речевой деятельности, то продукт говорения и письменной речи воплощается в виде высказывания, или текста. Продуктом рецептивных видов речевой деятельности, направленных на восприятие и переработку (осмысление) полученной информации, является умозаключение, к которому приходит слушатель или читатель [4, с. 16-19].

Речевая деятельность во всех её видах обеспечивается сложным комплексом психофизиологических механизмов как общефункциональных (оперативная и долговременная память, опережающее отражение, которое выступает в форме вероятностное прогнозирование, либо в виде упреждения), так и сугубо речевых (операционные, звукообразующие, смыслообразующие механизмы и др.) [6, с. 28-34].

Речевая деятельность на родном и иностранном языках осуществляется одними и теми же речевыми механизмами, однако уровень их функционирования на иностранном языке вначале ниже, чем на родном. Чтобы эти механизмы приспособились на должном уровне обеспечивать реализацию различных видов речевой деятельности средствами неродного языка, необходимы определённые усилия и специальные упражнения, направленные на весь механизм в целом.

Речевая деятельность осуществляется в устной или письменной форме.

Так, устную форму речи характеризует: контактность с собеседником; ситуативность; большая доля паралингвистической информации (мимика, жесты, позы); линейность во времени; необратимость отзву-

чавшего отрезка речи; темп, задаваемый говорящим; высокая степень автоматизированности.

Лингвистическими особенностями устной формы речи является: богатство интонационного оформления; обилие лексических единиц; сравнительно несложное грамматическое оформление; распространённые в диалогах эллиптические конструкции; возможен инверсированный порядок слов; чрезвычайно часто изменение на ходу внешнего оформления программы высказывания; характерно наличие семантически незначимых слов – заполнителей пауз (например, *значит, так сказать*). [2, с. 145-149].

Письменную речь в экстралингвистическом плане отличает: дистантность; отсутствие общей для адресанта и адресата ситуации общения; невозможность использования речевых каналов и синхронной обратной связи [7, с. 74-85].

Лингвистические характеристики письменной речи: ограниченные возможности выражения интонацией своего отношения к предмету речи; полнота, развёрнутость и детальность изложения; использование более сложных, чем в устной речи, синтаксических структур; продуманное, чёткое оформление текста.

Остановимся более детально на обучении письму и письменной речи.

Так, термин «письмо» в методике неоднозначен. Это и система знаков, и сама деятельность, направленная на фиксирование речи, и определённый письменный жанр. Письмо направлено на графическую фиксацию речи, тогда как письменная речь – деятельность, связанная с выражением мыслей в письменной форме.

Так как письменная речь – это вид речевой деятельности, который имеет целью передачу информации в письменной форме в соответствии с ситуацией общения [1].

На продвинутом этапе обучения русскому языку могут возникнуть другие, более сложные задачи, а именно: конспектирование устной речи или печатного текста, реферирование и аннотирование, а так же аудирование.

Так, обучение конспектированию входит в задачи преподавателя.

Для иностранных учащихся оказывается трудным в максимально короткий срок переформулировать информацию, оформить ее в правильном русском предложении, а также быстро записать полученное предложение, производя сокращение слов [5, с. 63-77]. Для этого мы проводим словарные диктанты, которые учат правильно писать слова; при пересказе текстов учащийся производит их сокращение, выделяя основную информацию; составляет различные планы текста. Мы

должны научить и правильному сокращению слов (*сокращенная часть слова должна оканчиваться на согласную; окончания прил., прич, показатели времени глаголов могут отбрасываться; у сущ. можно отбрасывать среднюю часть слова*). Поэтому необходимо целенаправленно обучать этому сложному умению.

В обучении конспектированию есть специальные упражнения, которые надо выполнять на самых ранних стадиях обучения языку.

1. Диктанты, состоящие из слов, словосочетаний, предложений и включающие не только общеупотребительную, но также специальную лексику и словосочетания.

2. Письменные ответы на устные вопросы.

3. Свободные диктанты.

4. Составление плана текста.

5. Письменный пересказ текста с предварительным его сокращением в процессе устного пересказа.

6. Трансформация фразы с целью ее сокращения.

7. Обучение правильному сокращению слов, диктанты, свободные диктанты, домашнее конспектирование.

Реферирование – это краткое изложение источника информации с указанием на характер, методику и результаты исследования. Реферат должен указать, чем именно отличается новое, данное в источнике, от методов и средств, применяемых ранее в этой области. Материалом для реферирования студентам предлагаются научные или научно-популярные статьи по специальности [3, с. 27-30]. В реферате необходимо произвести вычленение необходимой информации, переформулировать ее, а также аргументация.

Реферирование, как известно, является рациональным приемом обработки содержания текста. При обучении реферированию текста используем такие упражнения, как выделение ключевых слов и предложений; ответы на вопросы, способствующие обобщению текста; упрощение структуры сложных распространённых предложений; обобщение содержания и выделение главной мысли каждого абзаца; составление логического плана текста; подразделение отрывка на введение, главную часть и заключение. В качестве подготовительной работы рекомендуем такие приёмы, как деление текста на смысловые отрывки, озаглавливание этих отрывков и составление плана; сокращение текста; лексический, грамматический и смысловый перифраз.

В свою очередь реферат имеет собственную нормированную структуру и речевые средства его оформления (реферативные клише, реферативные конструкции), соответствующие данному жанру. Во вступительной части сообщаются сведения о названии, авторе, месте и

времени опубликования статьи, ее тема и проблема, перечисляются вопросы, рассмотренные в ней. Фактически вступление содержит аннотацию статьи, поэтому целесообразно обучать написанию аннотации перед обучением реферированию. В основной части передается содержание первоисточника. В заключении формулируются выводы, сделанные автором исходного текста, и при необходимости – собственный вывод референта. Реферативные конструкции, используемые для оформления реферата, выполняют двойную функцию: во-первых, они служат средствами связности создаваемого текста реферата и, во-вторых, описывают характер изложения автором статьи сообщаемых им сведений [3, с. 27-30]. Реферативные конструкции изучаются при обучении аннотированию и расширяются и активизируются в процессе работы над рефератами. Целесообразно также повторить правила цитирования. Учитывая сложность реферата как речевого произведения, студенты работают поэтапно, переходя от наблюдения реферативных конструкций в предложениях, в готовых рефератах к построению собственных предложений и далее к репродукции и самостоятельной репродукции частей реферата и текста реферата в целом.

Работа над рефератом происходит в такой последовательности:

- а) ознакомительное чтение с целью восприятия общего смысла;
- б) повторное, более внимательное чтение отрывка, заключающего в себе наиболее важную информацию;
- в) смысловой анализ текста с целью выделить наиболее важную информацию;
- г) составление плана реферата;
- д) языковая обработка и письменное изложение реферата.

Надо сказать, что работе по составлению рефератов должна предшествовать беседа преподавателя о целях реферирования, структуре и оформлении рефератов. Надо показать образец текста и реферата, составленного на его основе.

В заключение следует отметить, что работа по обучению реферированию текстов учит студентов логически и творчески осмысливать содержание текста, умению дать оценку его содержания, кратко определить его идею, высказать своё отношение к тому, о чём сообщается в тексте и способствует развитию умений чтения спецлитературы на иностранном языке.

Аннотация представляет собой краткую справку о печатном издании – его общую характеристику, сведения о его ценности, об авторе. При аннотировании также вычленяется главная информация, содержащаяся в источнике, но при этом не требуется точного понимания текста и

всех его существенных положений. Аннотация по своему объему невелика.

Структура аннотации любого вида состоит из двух частей: библиографического описания и текста аннотации. Текст справочной аннотации может включать следующие сведения: 1) тип и назначение аннотируемого документа (монография, диссертация, статья и т.п.); 2) задачи, поставленные автором первичного документа; 3) метод, которым пользовался автор (эксперимент, сравнительный анализ, компиляция других источников); 4) принадлежность автора к определенной научной школе или направлению; 5) предмет и тему произведения, основные положения и выводы автора [5, с. 104-118].

Существует определенная работа по составлению аннотаций:

а) просмотровое или ознакомительное чтение с целью получить представление об общем содержании источника;

б) повторное (изучающее) чтение отрывков и предложений, содержащих главную информацию;

в) языковую обработку и письменное изложение информации в виде краткой характеристики источника по следующему плану: выходные данные, основные положения и дополнительные сведения.

Основная ошибка при составлении аннотаций – избыточность информации. В целях предупреждения этого недочета следует избегать повторения сведений, лишних фраз, не несущих основной информации, вводных слов и предложений, сложных придаточных конструкций. При написании аннотаций желательно использовать простые предложения, содержащие пассивные конструкции, однородные сказуемые, причастные и деепричастные обороты, безличные предложения.

Создавая вторичные тексты, учащиеся приобретают навыки самостоятельного извлечения, обработки и кодировки информации. Понимая сущность аннотаций, студенты будут иметь возможность лучше ориентироваться в потоке публикаций при поиске и отборе информации, а владея навыками аннотирования, смогут использовать свои умения при создании собственной картотеки, позволяющей отбирать и накапливать необходимый материал по теме исследования. При написании курсовых, дипломных и диссертационных работ аннотации эффективны при обзоре литературы, поскольку позволяют кратко и четко изложить содержание используемого в работе первичного документа.

Кроме этого, в практическом курсе РКИ аудирование присутствует как цель и как средство обучения. Цель обучения аудированию определяется общими задачами курса и этапом обучения. Так, в задачи продвинутого этапа входит развитие базовых навыков аудирования. Задача аудирования – научить понимать речь. Аудирование – это ре-

цептивная деятельность, представляющая собой одновременное восприятие и понимание звучащей речи. Процесс восприятия состоит из анализа и синтеза разноуровневых языковых единиц (фонем, морфем, слов, предложений), в результате чего происходит преобразование воспринятых звуковых сигналов в смысловую запись (т.е. наступает смысловое понимание).

Выступая в учебном процессе в качестве средства обучения, аудирование помимо своей основной, собственно коммуникативной, роли выполняет множество вспомогательных, педагогических функций. Оно стимулирует речевую деятельность учащихся, обеспечивает управление процессом обучения, используется для знакомства учащихся с новым языковым, речевым и страноведческим материалом, выступает как средство формирования навыков и умений во всех видах РД, помогает поддерживать достигнутый уровень владения речью, повышает эффективность обратной связи и самоконтроля.

Уровень зрелости аудирования (полнота, точность, глубина понимания звучащей речи) зависит от того, насколько хорошо развиты у слушающего механизмы аудирования и от сформированности у него умения преодолевать многочисленные трудности, сопровождающие процесс устной рецепции. В соответствии с этим в системе упражнений для обучения аудированию можно выделить две группы.

Одна из них включает в себя упражнения, направленные на отработку отдельных составляющих элементов деятельности. Такие упражнения развивают механизмы аудирования, фонетический и интонационный слух, вырабатывают навыки узнавания и дифференциации языковых единиц различных уровней, т.е. формируют фонетические, лексические и грамматические навыки аудирования. Так как они являются первой ступенью, ведущей к формированию аудитивных умений, их определяют как подготовительные. Их также называют устно-языковыми, устно-тренировочными. Они выполняются в аудитории и предполагают работу над всеми языковыми единицами устным путём. Все языковые единицы должны восприниматься не только зрительно, но слуховым путём. Только моменты контроля могут быть без устного сопровождения.

Вторая группа – это речевые упражнения, которые по существу представляют собой управляемую речевую деятельность, так как обеспечивают практику аудирования на основе комплексного преодоления аудитивных трудностей. В упражнениях для обучения аудированию, особенно на продвинутом этапе, должно учитываться тесное взаимодействие аудирования с говорением как второй формой устной речи и

аудирования с чтением как вторым видом рецептивной деятельности. [7, с. 126-184].

Таким образом, при коммуникативно-деятельном подходе к обучению речевой деятельности на иностранном языке необходимо учитывать структуру и предметное содержание деятельности, особенности работы психофизиологических механизмов речи, лингвистические и экстралингвистические характеристики коммуникации, в рамках которой реализуется речевая деятельность, а также специфику самого формирующего вида речевой деятельности.

Литература

1. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Словарь методических терминов. – СПб., 1999.
2. Акишина А.А., Каган О.Е. Учимся учить. Для преподавателя русского языка как иностранного. – М. : Рус. яз. Курсы, 2004 – 256 с.
3. Барыкина А. Н. Компрессия информативного содержания текста как один из ведущих навыков при обучении письменной речи на базе текста // Русский язык для студентов-иностранцев: сб. метод. статей №24 / отв. ред. Е. И. Кедайтене. – М., 1987. – С. 27-30.
4. Глазунова О.И. Давайте говорить по-русски. – 7-е изд. – М., 2005.
5. Демидова А. К. Пособие по русскому языку. Научный стиль речи. Оформление научных работ / А.К. Демидова. – М. : Русский язык, 1991.– 201 с.
6. Капитонова Т.И., Московкин Л.В., Щукин А.Н. Методы и технологии обучения русскому языку как иностранному / под ред. А.Н.Щукина. – М. : Рус. яз. Курсы, 2008.
7. Щукин А.Н. Методика преподавания русского языка как иностранного. Учеб. пособие для вузов / А.Н. Щукин. – М. : Высш. шк., 2003 – 334 с.

Світлана Харченко
*Національна академія керівних кадрів
культури і мистецтв (м. Київ, Україна)*

ВАРІАНТНІСТЬ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто теоретичні аспекти мовної варіантності загалом і синтаксичної зокрема. Окреслено причини виникнення синтаксичної синонімії української літературної мови. Запропоновано класифікацію синтаксичних варіантів.

Ключові слова: варіантність, синтаксична варіантність, інваріант, варіант.

Svitlana Kharchenko. Variability of syntax constructions of Ukrainian language: theoretical aspect

Theoretical aspects of language and syntactic variation has been examined in the article. The reasons of appearing of syntactic synonymy of Ukrainian literary language were explained. Classification of syntactic variants was suggested.

Key words: variability, syntactic variation, invariant, variant.

Однією із характерних рис мовної норми є варіантність. І це явища час від часу актуалізується в наукових розвідках, оскільки варіантність як явище є універсальною властивістю, спостереженою на всіх мовних рівнях.

Варіантність трактують з двох протилежних поглядів: як недолік мови, аномальне явище, а з іншого – як фундаментальну властивість мови, підкреслюючи, що здатність до варіантності є тією властивістю мови, без якої не можливі зміни в мові та її розвиток. Про складність цієї риси мови ще 1956 року писав Г. Глісон: «Складність вивчення проблеми варіантності зумовлена складністю самого процесу лінгвістич-

них змін, який не є одноразовим актом, а становить сукупний результат низки абсолютно різних процесів, що протікають відносно незалежно один від іншого» [4]. А складність вивчення синтаксичної варіантності визначена тим, що синтаксичні одиниці (конструкції) можна розглядати щонайменше в трьох площинах: їх характеризують семантично, синтаксично, комунікативно.

Мета цієї розвідки – розглянути теоретичні аспекти мовної варіантності загалом і синтаксичної зокрема.

Аналіз спеціальної літератури дає можливість стверджувати, що варіантність як мовне явище вивчають різносторонньо, наприклад, з позицій загального мовознавства, культури мови, історії мови, стилістики, міжкультурної комунікації. Варіантність почали розглядати і зі соціолінгвістичного погляду, оскільки різні мовні варіанти актуалізують залежно від соціальних відмінностей між носіями мови і залежно від особливостей умов спілкування. Варіантність мовних одиниць уможливує сказати про те саме, але інакше.

Незважаючи на посилену зацікавленість цим мовним явищем, досі не випрацьовано більш-менш прийнятного для всіх тлумачення терміна «варіантність».

Сучасні енциклопедичні джерела тлумачать варіантність мови по-різному: як «1) явище видозміни якоїсь рівневої ознаки мовних одиниць, що приводить до існування їхніх паралельних форм і є виявом мовної надмірності чи економії, тенденцією розвитку мови, наслідком її функціонально-стилістичного й територіального розшарування; [...] 2) фундаментальна ознака мовної системи й мовлення, що передбачає різноманітність мовленнєвих реалізацій, яка може бути штучно уніфікована до комплексу спільних ознак» [10: 57] або як діалектичну взаємозалежність стабільності й змінності в нормі мовній як головного показника літературної спрацьованості мови [12: 63]. Проте обидва тлумачення вказують на те, що варіантність – ознака літературної мови.

Варіантність – цікаве й одночасно складне явище в українській мові, тому що, з одного боку, конкурують між собою традиційна синтаксична норма і нові узуальні моделі поєднання слів, а з іншого, подекуди наявні варіанти потребують корегування як неправильні, насажені в попередню, радянську, епоху. Подекуди варіантність синтаксичних конструкцій вважають відображенням перехідного етапу в зміні норми, хитанням норми [напр., 8; 11].

Нормативність як одна з іманентних рис літературної мови допускає або ні варіантність синтаксичної конструкції. Норми, крім іншого, поділяють на імперативні та диспозитивні. Імперативні (прескриптивна, обов'язкова) норми визнають тільки один спосіб вираження певної

інваріантної синтаксичної конструкції. Уживання іншої форми є порушенням норми, наприклад: правильною є тільки форма давального відмінка біля дієслів *дякувати*, *повідомити*. Диспозитивна (дескриптивна) норма допускає варіантність, тобто одне синтаксичне значення репрезентуємо хоча б двома синтаксичними конструкціями: *чекати гостей* – *чекати на гостей*. Ураховуючи наявність дихотомії імперативна норма – диспозитивна норма, можемо окреслити три види співвідношення «норма–варіант»: 1) норма обов'язкова, варіант заборонений (він або розмовний (просторічний), або «суржиковий», помилковий); 2) норма обов'язкова, варіант допустимий в певних умовах спілкування (наприклад, діалектна конструкція); 3) норма і варіант рівноправні.

Варіантність пов'язана з такими поняттями, як інваріант та варіант. Варіант трактують як видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів і т. ін.), але не порушують принципу її тотожності [12: 62].

На думку В. Русанівського, «досить широкі можливості для варіювання семантики дає синтаксис: одну й ту ж думку можна передати багатьма конструкціями: я дістав наказу – мені наказали – мені наказано і т. д.» [12: 64]. А тому, незважаючи на те, що літературна норма тяжіє до стабільності, консервативності, вона приймає функціонування варіантів конкретної синтаксичної конструкції як виразника певного синтаксичного значення.

Синтаксичні варіанти – функційно тотожні одиниці, відмінні між собою регулярним незбігом граматичної форми; спрямованість на спільність комунікативної інтенції. Дві синтаксичні конструкції вважають варіантами, якщо вони відповідають таким вимогам, як граматична системність; регулярна взаємозамінність; функційна еквівалентність граматичного значення в межах взаємозамінних контекстів; однорідність порівнювальних синтаксичних конструкцій [6: 12].

І. Вихованець називає синтаксичними варіантами співвідносні конструкції з абсолютно тотожним значенням [3]. Із погляду О. Тараненка, синтаксичні варіанти – «тотожні значенням (з можливими логіко-комунікативними відтінками, зокрема при зміні порядку слів, логічного наголосу та актуального членування речення) різновиди тієї самої моделі при певних модифікаціях її граматичної форми або граматичної форми одного з компонентів» [12: 63], а О. Селіванова вважає, що синтаксичні варіанти репрезентовані «різною модифікацією структурних і позиційних схем речення або структур семантично тотожного словосполучення» [10: 57]. Усі наведені визначення синтаксичних варіантів хоча й прямо не вказують на існування конкретного інваріантного синтаксичного

значення (як конструкта, вихідного пункту, певного віртуального образу), проте підтверджують його існування, а також вказують на те, що синтаксичні варіанти виражають одне синтаксичне значення (денотат) без додаткових змістових відтінків (конотат), тобто синтаксичні варіанти – репрезентанти певного інваріантного синтаксичного значення, втілення модифікацій інваріантної синтаксичної конструкції [пор., напр., 1: 224].

Наявність варіантності в синтаксисі не тільки не заважає нормалізації літературної, а навпаки, допомагає їй, оскільки дає нормалізаторам можливість вибору. Здебільшого конкурують між собою дві форми (зауважимо, що ці форми можуть бути змістовно тотожними або відмінні відтінками). Якщо форми дещо відмінні семантично, то їх прийнято кваліфікувати як синтаксичні синоніми).

Синтаксична варіантність є результатом і рушієм мовного розвитку. Вона зумовлена низкою чинників: інтралінгвальних, екстралінгвальних, соціолінгвістичних. Аналізування вказаних чинників дає підстави припустити, що причинами виникнення синтаксичної варіантності є надання кореляції форми і змісту синтаксичної конструкції; змістова і формально-структурна аналогія, лексико-семантична зміна головного слова словосполучення; формалізація й навіть стандартизація синтаксичних конструкцій (особливо в науковому й офіційно-діловому стилях); вплив інших мов; повернення до питомо українських синтаксичних конструкцій; наявність/відсутність мовного планування. Окреслений перелік причин виникнення синтаксичної варіантності в процесі дослідження ще корегуватиметься, припускаємо, в бік розширення. Окрім того, зазначимо, що синтаксична варіантність виникає як під дією одного чинного, так і під дією кількох чинників одночасно.

У межах синтаксичній варіантності виділяємо дві тенденції: перша полягає в тому, що ряд розширюється через виникнення або посилення варіантності за рахунок синтаксичних конструкцій, що їх вважають питомішими і прийнятнішими для української мови (досить часто йдеться і про «реабілітацію» синтаксичних конструкцій); друга пов'язана з потребами нормативно-стилістичного характеру, що видаються важливими для певних кіл мовного соціуму (наприклад, порядок слів у документах)

Використання нормативних (і, на жаль, ненормативних, помилкових) варіантів залежить від умов мовлення: від стилю, жанру; мовної підготовки і ступеня уваги мовця до власного мовлення, мовленнєвої звички; офіційності/неофіційності ситуації мовлення тощо (пор. напр. з [8]). Зрештою «можливість вибору і відбору зумовлюється самою системою мови, підпорядковується дії її законів» [9].

Варіанти можуть різнитися стилістично, узуально, ужитково (діалектно – в широкому розумінні), комунікативно, довільно. Варіантність – не дефект літературної мови, її норми, а природне явище. Бо норма змінюється в результаті розвитку мови, тобто зумовлене еволюційними процесами в літературній мові.

Синтаксичні варіанти можна класифікувати з різних поглядів, беручи за основу різні критерії.

І. Вихованець розрізняє два синтаксичні варіанти (не акцентуючи на різновиді синтаксичної конструкції) – факультативні і стильові, витлумачуючи факультативні варіанти як синтаксичні варіанти, що використовуються в однакових лексичних умовах і допускають взаємозаміну без зміни змісту висловлювання, а стильові – як синтаксичні варіанти, закріплені за певним функцій ним стилем сучасної української літературної мови [3]. І далі зауважує: «Тотожність синтаксичних варіантів означає їх вільне чергування (факультативні варіанти), або їх розподіл у залежності від лексико-семантичних або стильових чинників [3]. Проте з множини нормативних тотожностей той чи той стиль «обирає» для себе здебільшого тільки один синтаксичний варіант.

О. Гомас, М. Балко, узагальнивши досвід своїх попередників, виділяють чотири типи синтаксичних варіантів на рівні словосполучення: 1) *дублети* – синтаксичні варіанти, які функціонально збігаються, становлять надлишкові мовні факти, що поступово виходять з ужитку; 2) *стилістичні варіанти* – синтаксичні варіанти, які розрізняються сферою вживання, видозмінюються разом зі змінами в стилістичній системі мови; 3) *лексично зв'язані варіанти* – синтаксичні варіанти, які створюються тими лексичними одиницями, які входять до їхньої структури; 4) *конструктивно зумовлені варіанти*, які можуть являти собою словосполучення; в них зміна форми залежного іменника зумовлена появою (замість дієслова) еквівалентного описового вираження [5: 9; 1: 224]. Однак, це лише перший рівень поділу. На другому рівні класифікації в основу можна покласти принцип опосередкованості синтаксичного зв'язку між словами, принцип конкурентності відмінків тощо. Наприклад:

1) варіантність у керуванні реалізується в трьох моделях:

а) можливість керувати двома формами знахідного відмінка: *співати гімн – співати гімна; дістати перелами – дістати переламів; прочитав документ – прочитав документа*;

б) прийменникова/безприйменникова конструкція синтаксична конструкція: *2014 року – у 2014 році, йти селом – йти по селі; зал очікування – зал для чекання; число газети за 08 квітня 2014 року – число газети від 08 квітня 2014 року*;

в) прийменникова–прийменникова конструкція: *через п'ятнадцять хвили – за п'ятнадцять хвилин; в Україні – на [території] Україні; вищий від брата – вищий за брата;*

2) варіантність в узгодженні простежуємо в субстантивно-нумеральних словосполученнях з узгоджуваними кількісними числівниками і : два білі аркуші – два білих аркуші. Окремо зауважимо про дробові числівники, оскільки їх назви виражені підрядним словосполученням: конкурують дві форми нормативна й утворена під впливом російської мови суржикова: *дві треті – дві третіх* (ця форма неправильна, хоча й досить поширена).

Дослідники, отже, визнають наявність таких видів синтаксичних варіантів, як факультативні (дублетні), стильові. Між стильовими синтаксичними варіантами один буде стилістично нейтральним (загальнолітературним). Стилістично-синтаксичні варіанти словосполучень (фразеологізованих також) подають у підручниках, навчальних посібниках, подекуди в словниках, спеціально маркують, напр.: *розм., наук*. Призначення таких маркувань – інформувати споживача, користувача про деякі стилістичні характеристики окремих синтаксичних варіантів та сфери їх використання. Проте варто зазначити, що межі вживання стилістично-синтаксичних варіантів перебувають у перманентному стані, оскільки у мові спостерігаємо міграцію синтаксичних конструкцій. нормативна і діалектна форми. У межах діалектних синтаксичних конструкцій теж можливі варіювання [див., напр., 7].

Для поділу синтаксичних конструкцій на рівні речення на типи потрібно враховувати не тільки їхню можливу стилістичну маркованість, але й семантико-синтаксичні, формально-граматичні та комунікативні можливості реалізації інваріантного значення. Адже, моделюючи синтаксичний (реченневий) варіант інваріантного значення, крім вказаного попереду, потрібно враховувати такі принципи: а) будь-яка модель має рівневу будову; б) ієрархічність відношень між компонентами; в) врахування міжкомпонентних семантико-синтаксичних відношень; г) наявність асиметричних відношень під час експлікації суб'єкта і симетрично-асиметричних відношень між компонентами семантико-синтаксичних моделей; ґ) збереження в межах моделі властивості бути структурно і комунікативно завершеною [13: 6–7]. Тому створення такої класифікації є досить важкий, але потрібний процес.

Синтаксичні варіанти на рівні речення неоднорідні за своєю природою. ця сфера досить різноманітна. Окреслимо тільки деякі з можливих виявів. Варіантність спостерігаємо в таких випадках:

1) в узгодженні (координуванні) присудка з підметом, особливо, коли роль підмета виконують кількісно-іменні сполуки або в позиції підмета

функціонує а) відкритий чи закритий рід однорідних підметів, б) сполучення іменників з кількісними словами [11: 178–179];

2) у спеціалізованих формах для вираження іменникового присудка – називний, орудний і знахідний безприменниковий відмінки, а також знахідний із прийменником *за* [11: 163–170, За: 79–80]; *бути: був високий на зріст – був високим на зріст; є студент – є студентом; звався Матвієм – звався Матвій;*

3) активної і пасивної синтаксичної конструкції: *питання розглядають – питання розглядається;*

4) різноструктурних синтаксичних конструкцій на позначення інваріантного значення: *Ми виконали завдання вчасно – Виконали завдання вчасно – Завдання виконане вчасно – Завдання виконано вчасно.*

Варіантність простежуємо і в простих, ускладнених реченнях, і в складних реченнях. Беляєва Т. В. вважає, що «в системі складних речень синтаксичними варіантами слід визнавати видозміни, тотожні формально-синтаксичним вираженням, семантичним наповненням, стильовою належністю і стилістичним забарвленням» [2], тобто визнаючи, що їх природа має свої особливості.

Наявні в літературній мові синтаксичні варіанти функційно й комунікативно динамічні. Вивчення їх на сучасному етапі розвитку української мови є досить актуальним і затребуваним, оскільки низка питань, пов'язаних із синтаксичними варіантами, й досі перебуває поза увагою дослідників. Крім того, визначення критеріїв формально-змістового розрізнення варіантів сприятиме і розрізненню синтаксичних варіантів і синтаксичних синонімів.

Література

1. Балко М. Синтаксична і фразеологічна варіативність: особливості утворення та функціонування варіантів / Марина Балко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. Вип. 15/ укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – С. 223–227.

2. Беляєва Т.В. Варіантність і синонімія в умовно-наслідкових складних реченнях : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Т. В. Беляєва; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2004. – 20 с.

3. Вихованець І. Р. Варіантність і синоніміка синтаксичних одиниць [Електронний ресурс] / І. Р. Вихованець. – Режим доступу : <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine6-4.pdf>. – Перевірено : 12.04.2014.

За. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

4. Глисон Г. Введение в дескриптивную лингвистику / Пер. с англ. Е. С. Кубряковой и В. П. Мурат; ред. и вступит. статья В. А. Звегинцева. – М. : Иностранная литература, 1959. – 480 с.

5. Гомас О. М. Варіантність і синонімія в словосполученні й реченні : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / О.М. Гомас; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2000. – 19 с.

6. Граудина Л. К. Грамматическая правильность русской речи. Стилистический словарь вариантов / Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН; Л. К. Граудина, В. А. Ицкович, Л. П. Катлинская. – 3-е изд., стер. – М. : ООО «Издательство Астрель»; ООО «Издательство АСТ», 2004. – 555 с.

7. Железняк М. Г. Варіювання прийменникових конструкцій в українських східнополіських говірках / М. Г. Железняк // Мовознавство. – 1988. – №. 1. – С. 60–64.

8. Литвин Л. П. Варіантність синтаксичних засобів у структурі простого речення сучасної української мови (відмінкові і прийменниково-відмінкові форми) : дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.02. – К., 1985. – 205 с.

9. Мірченко М. В. Варіантність синтаксичних конструкцій і стилістичне забарвлення [Електронний ресурс] / М. В. Мірченко. – Режим доступу : <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine22-12.pdf>. – Перевірено : 12.04.2014.

10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава Довкілля-К, 2006. – 716 с.

11. Сучасна українська літературна мова : синтаксис / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 516 с.

12. Українська мова: Енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

13. Харченко С. В. Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності : автореферат...канд. філол. наук: 10.02.01 / С. В. Харченко; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2001. – 21 с.

Лариса Хаценко,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ЕТИКЕТНІ ФОРМУЛИ У «КОБЗАРІ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглядаються проблеми лінгвоетикету та використання етикетних формул, найуживанішою з яких є звертання, у «Кобзарі» Тараса Шевченка.

Ключові слова: лінгвоетикет, формули лінгвоетикету, Тарас Григорович Шевченко.

Larysa Khacenko. Etiquette formula in «Kobzar» by Taras Shevchenko.

This article deals with the problems of linguo-etiquette and the usage of etiquette formula, the most important of which is address in «Kobzar» by Taras Schevchenko.

Key words: linguo-etiquette, linguo-etiquette formula, Taras Schevchenko.

За багатомісячну історію український народ виробив і відшліфував самобутню систему мовного етикету, який є феноменом і виразником загальної культури народу, універсальною моделлю мовної діяльності українців. Знання системи мовного етикету і повсякденна її реалізація, гармонія знань і внутрішнього світу людини є своєрідним показником зрілості нації. Прийнято розрізняти поняття мовного та мовленнєвого етикету. Мовний етикет – це «сукупність словесних форм ввічливості» [6: 12], мовленнєвий етикет – це «застосування етикетних одиниць в конкретних актах спілкування» [12: 34]. У даній статті розглядатимуться проблеми лінгвоетикету, тобто аналізуватиметься і парадигма етикет-

них одиниць кожної стандартної етикетної ситуації, і вибір мовцем певних одиниць у конкретній комунікативній ситуації.

Питанням лінгвоетикету присвячені монографія Світлани Богдан «Мовний етикет українців: традиції і сучасність» [3], а також праця Ярослава Радевича-Винницького «Етикет і культура спілкування» [12]. Автори цих праць, в першу чергу, розглядають мовний етикет як функціональну підсистему мови із своєю парадигмою знаків для кожної стандартної етикетної ситуації, а також подають велику кількість практичних порад з мовленнєвого етикету та поведінки на кожен день.

Проблеми лінгвоетикету українців висвітлювали також Марія Білоус («Мовленнєвий етикет українського народу», «Заговори, щоб я тебе побачив») [1 і 2], Алла Коваль («Ділове спілкування») [6], Євгенія Чак («Мовний етикет: «Дорогий друже!», «Бажаю щастя!») [17]. Важливі аспекти вивчення мовного та мовленнєвого етикету розглядаються у статті Ольги Миронюк «Історія граматичних засобів ввічливості в українській мові» [9]. Цікаві відомості з історії етикету різних народів та корисні поради щодо використання етикетних норм у спілкуванні містить книга Ольги Корніяки «Мистецтво ґречності» [7].

Проблеми мовного та мовленнєвого етикету цікавлять не лише українських, а і російських дослідників. Цим проблемам присвячені, наприклад, роботи російських учених Д. Лихачова [8], В. Гольдіна [5], Н. Формановської [16].

Дослідники визначають етикет як систему стійких формул спілкування, рекомендованих суспільством для встановлення мовленнєвого контакту співрозмовників, підтримання спілкування у виразній тональності відповідно до їх соціальних ролей та рольових позицій відносно один одного в офіційних і неофіційних обставинах. Отже, мовний і мовленнєвий етикет відображають правила мовної поведінки, властиві мовцям на певному історичному зрізі. Самобутність кожного народу поряд із традиціями, ціннісними орієнтаціями, культурою виявляється передусім у мовних стереотипах поведінки. У них концентруються риси національної вдачі, національного характеру, що формувалися століттями. Стереотипність поведінки виявляється у тому, що кожен мовець не створює щораз нову формулу, а може скористатися однією із можливих (і найбільш придатних) для взаєморозуміння. Сукупність цих можливих етикетних формул утворює систему мовного етикету кожної нації. Структуру мовного етикету визначають ті основні елементи комунікативних ситуацій, які властиві всім мовцям: звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, прохання, знайомство, поздоровлення, згода, відмова, похвала, запрошення.

Правила мовного етикету становлять особливу групу стереотипних стійких формул спілкування, що реалізуються в одиницях лексичного («Добрий день!», «Вибачте!», «Дякую!» і т. д.), фразеологічного («Ні пуху, ні пера!» тощо) і частково граматичного рівнів (ужиток займенникових форм пошанної множини, кличної форми, наприклад: *тато казали, бабуся стомилися; мамо, дівко, добродію*) [2: 99].

Лінгвоетикет є явищем загальномовним і функціонально диференційованим. Але водночас лінгвоетикет є явищем індивідуальним, адже кожна людина, добираючи зі скарбниці рідного народу найдоцільніше в конкретній ситуації етикетне слово чи вираз, узгоджує цей вибір із власними уподобаннями, тобто підходить до вибору етикетних формул творчо.

Талант кожного мовця полягає у вмінні вибрати із традиційних для українців формул лінгвоетикету доречну формулу залежно від ситуації, врахувавши специфіку адресата (його вік, стать, характер взаємин, їх тривалість), умови спілкування (де, коли і за яких обставин це відбувається), регіональні особливості, стиль. Тому дослідження етикетних формул, використаних у «Кобзарі» Т. Шевченка, є цікавим та актуальним. Т. Г. Шевченко – глибоко народний український поет, вірші і поеми якого сповнені духом народної творчості, близькі до народного фольклору, а фольклорний матеріал найглибше відбиває менталітет українця. Існує багато перекладів поезій Т. Шевченка, зокрема, «Заповіт» геніального поета перекладено ста сорока п'ятьма мовами народів світу. У «Кобзарі» Т. Г. Шевченка маємо поезії, написані не лише українською, а й російською мовою. Порівняння етикетних формул, вжитих у поезіях, написаних українською мовою, та у поезіях, написаних російською мовою, також може дати цікаві результати, особливо з точки зору дослідження виявів міжкультурної комунікації.

Серед етикетних формул, вжитих у «Кобзарі» Т. Шевченка, переважають формули звертань. Серед цих формул звертань можна виділити звертання до неістот, до рослин, тварин та птахів, звертання закоханих, слова-регулятиви, слова-індекси, звертання за власними іменами, звертання до Бога. У текстах функціонує багато звертань до неістот: *«...моя ненько, моя Україно», «Україно! Мій любий краю неповинний!», «Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!», «Дужий і старий, широкий Дніпре, не малий! О мій Словутицю преславний!», «Вітрило-вітре мій єдиний! Легкий, крилатий господине!», «...вітре буйний!», «...буйнесенький», «Хортице! сестро...», «ниво непопуганая», «Раю! раю! Темний гаю!», «білолиций» (до місяця), «Місяцю мій ясний, мій друже», «Місяченьку! Наш голубоньку!», «Святий, огненний господине» (до*

сонця), «Ой хустино, хустиночко!», «думи мої, думи, квіти мої, діти, сизокрилі мої голуб'ята...».

Часто вживаються звертання до Бога: «О Боже мій милий!», «Боже милий!», «Боже ти мій, Боже!», «О милий Боже України», «всещедрий Боже».

Розмаїтістю і красою вражають звертання закоханих: «пташко», «зоре моя», «серце моє», «рибко», «доле моя», «соколе мій милий», «Серце моє коханеє! Мій батечку, мій братику! Серце моє!».

Дуже поширеними у «Кобзарі» є звертання, виражені словами-регулятивами – іменниками, які регулюють взаємини між співрозмовниками відповідно до мовленнєво-етикетних стандартів і норм, узвичаєних у певному суспільстві. Функція звертання у комунікативному використанні цих слів переважає над функцією називання, це слова пан, добродій, друг, товариш, брат, сестра, батько (в неродинному значенні):

«пани-брати», «батьку отамане», «друже мій», «друже-брате», «діти козацькій».

У мові поезій «Кобзаря» зустрічаємо звертання, виражені словами-індексами, які вказують на соціально-мовленнєвий статус людини, тобто її вік і стать, рід занять, вид спорідненості, стан, титул: «Доню моя, доню моя, цвіте мій рожевий!», «дитя моє», «дівчата, рожеві квіти», «чорнобриві» (звертання до дівчат), «бандуристе, орле сизий!», «Бабусенько, голубонько, серце моє...», «Прости мені, мій батечку, що я наробила! Прости мені, мій голубе, мій соколе милий!», «Не плач, сину, моє лихо! Оддам тебе, мій голубе, а сама загину», «Сини мої! орли мої! діту!».

Більшість вжитих у звертаннях іменників стоїть у формі кличного відмінка, що є однією із норм української граматики. Цікавим є той факт, що навіть у поемі «Слепая», написаній російською мовою, Т. Шевченко у багатьох етикетних формулах звертань зберігає кличний відмінок, хоч, за нормами російської граматики, треба було вжити називний відмінок: «Не плачь, Оксано!», «Дитя моє! Моя Оксано!», «Поцелуй меня, Оксано!», «Мамо, мамо! Ты говорила всё такое, что страшно стало», «Усни, Оксано», «Оксано бедная, молися, молися Богу...», «А ты смеяться, мамо, хочешь?», «О мой покою! Зачем покинул ты меня?», «дочь моя, Оксано».

Слід зазначити, що в інших випадках у поезіях «Слепая» та «Тризна», написаних російською мовою, у звертаннях вживається, відповідно до норм російської граматики, форма називного відмінка: «осенний полдень, полдень ясный», «птицы вольные, сестрицы», «други», «счастливое братство», «моє світло», «пришлец убогий, неизвестный», «О святая! Святая родина моя».

Багато суперечок викликає наступна проблема: як традиційно зверталися до рідних та близьких українці – на «ти» чи на «Ви»? Звертання на «Ви» позначає нашу сукупність, що є в кожному, повагу до Роду, до предків, пам'ять про яких передається з покоління в покоління. Звертання на «Ви» – це визнання повноти і цілісності світу індивіда. Але займенник «ти» є виразником близьких стосунків між людьми. Він передає повагу, що виникла на основі дружби, товариськості чи кохання [14: 10]. Т. Шевченко у формулах звертань надає перевагу звертанням на «ти»: «Мамо!Мамо! Що ти робиш?», «Діду,серце,голубчику! Заграй яку-небудь!». У поезіях, присвячених І. Котляревському, Г. Квітці-Основ'яненку, Марку Вовчку, М. Костомарову, А. Козачковському, М. Маркевичу, М. Гоголю поет вживає звертання на «ти»:

Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди,
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть! [18: 16];
Батьку ти мій, друже!
Співай же їм, мій голубе... [18: 52];
Світе мій!
Моя ти зоренько святая!
Моя ти сило молодая!
Світи на мене, і огрій,
І оживи моє побите
Убоге серце, неукрите,
Голоднее!
О доле!
Пророче наш!Моя ти доне[18: 523];
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже[18: 212].

Звертання на «Ви» Т. Шевченко вживає з метою створення іронічного зображення:

Старенька сестро Аполлона,
Якби ви часом хоч на час
Придигали-таки до нас
Та, як бувало во дні они,
Возвисили б свій божий глас
До оди пишно чепурної,
Та й заходилися б обоє
Царів абощо воспівать [18: 378].

У звертаннях переважають ласкаво-пестливі форми (місяченьку,буї несенький, батечку,доню,ненько,голуб'ята,голубонько,лебедонько,т

ополенько,пташко,рибко), але трапляються і звертання в грубій формі (свине,чортів сину,собако,скажені собаки,вражі ляхи,людюїди).

Фіксуються випадки вживання діалектної форми у звертанні:

Наша дума, наша пісня

Не вмере, не загине...

От де, люде, наша слава,

Слава України! [18: 51].

Крім етикетних формул звертань, у «Кобзарі» вживаються також етикетні формули привітання («Добридень же, новий годе в торішній свитині» [18: 296]), прощання («Оставайся здорова» [18: 72], «Прощай, світе, прощай, земле, неприязний краю» [18: 196], «Прощайте, в гості не прийду» [18: 199], «Іди ж здоров, та не забудь злидням поклонитись» [18: 297]), вибачення («Вибачайте, люде добрі» [18: 117], «Прости мене, мій синочку» [18: 271]), запрошення («Просимо ж у хату» [18: 263]), подяки («Спасибі Вам» [18: 97], «Штовхаюсь я; аж землячок, спасибі, признався...» [18: 201], «Нехай Бог вам помагає» [18: 266]), прохання («Благослови мене, друже, славою святою» [18: 575], «Хрещені люде, поможіте» [18: 402], «Благослови, отамане, коло села стати» [18: 210]), похвали («Слава тобі, Гамаліє, на ввесь світ великий» [18: 170], «Слава тобі, любомудре, чеху-слав'янине!» [18: 216]). Етикетні формули похвали використовуються з метою створення сатиричного зображення («Слава!слава! Хортам, і гончим, і псарям, і нашим батюшкам – царям слава!» [18: 273], «Наш славний князь! Вівам!Вівам!» [18: 329]). Вражають розмаїтістю етикетні формули прохань:

Плач же, серце, плачте, очі,

Поки не заснули [18: 14];

Поховайте та вставайте,

Кайдани порвіте

І вражою злою кров'ю

Волю окропіте [18: 14].

Етикетні формули привітання, прощання, вибачення, запрошення, подяки, прохання, похвали та побажання дуже часто поєднуються з етикетними формулами звертань.

Творчість Т. Г. Шевченка надзвичайно близька до народної творчості. Про це свідчать і етикетні формули, які використовуються у його поезіях. Одночасно етикетні формули у «Кобзарі» геніального поета розкривають особливості його індивідуально-авторського стилю. Особливо перспективним, на наш погляд, є поглиблене дослідження етикетних формул звертань, побажань і прохань.

Література

1. Білоус М. Заговори, щоб я тебе побачив / М. Білоус // Антисуржик. – Львів, 1994.
2. Білоус М. Мовленнєвий етикет українського народу / М. Білоус // Мова і духовність нації. – Львів, 1992.
3. Богдан С. Б. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. Б. Богдан. – К., 1998.
4. Бондарко А. В. Семантика лица / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость. – Санкт-Петербург, 1991.
5. Гольдин В. Е. Речь и этикет: Книга для внеклассного чтения учащихся 7 – 8 классов / В. Е. Гольдин. – М., 1983.
6. Коваль А. П. Ділове спілкування / А. П. Коваль. – К., 1992.
7. Корніяка О. Мистецтво гречності / О. Корніяка. – К., 1995.
8. Лихачёв Д. С. Литературный этикет древней Руси / Д. С. Лихачёв // Труды отдела древнерусской литературы. – М. – Л., 1961. – Т. 17.
9. Миронюк О. М. Історія граматичних засобів ввічливості в українській мові / О. М. Миронюк // Мовознавство. – 1993. – № 2.
10. Плющ Н. П. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету / Н. П. Плющ // Українська мова і сучасність. – К., 1991.
11. Пономарьов А. Народний етикет / А. Пономарьов. – К., 1994.
12. Радевич-Винницький Я. К. Етикет і культура спілкування / Я. К. Радевич-Винницький. – Львів, 2001.
13. Слухай Н. Світ сакрального слова Т. Шевченка / Н. Слухай. – К., 2011.
14. Стельмахович М. Мовний етикет / М. Стельмахович // Культура слова. – К., 1981. – Вип. 20.
15. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет / М. Стельмахович // Народознавство. – 1997. – № 38.
16. Формановская Н. И. Речевой этикет / Н. И. Формановская // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
17. Чак Є. Мовний етикет: «Дорогий друже!», «Бажаю щастя!» / Є. Чак // Дивослово. – 1998. – № 1.
18. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К., 1974.

Альона Хлопова
Придністровський державний університет
ім. Т.Г.Шевченка

МІСТИЧНИЙ ПСИХОТИП ГЕРОЯ-ВБИВЦІ У РОМАНАХ О. УЛЬЯНЕНКА «СЕРАФИМА» ТА «ДОФІН САТАНИ»

У даній статті ми зосередили увагу на дослідженні питання містично-психологічної обумовленості образотворення в творчості О.Ульяненка, на прикладі аналізу таких його романів як «Серфима» та «Дофін Сатани».

Ключові слова: містичний психотип, символ, мотив сну, міфологічне підґрунтя.

Alona Khloпова. Mystical psychotype of hero-killer in the novels «Seraphima» and «The Prince of Devil» by O.Ulyanenko.

In this article we deal with the question of mystical and psychological image-making in the works of O. Ulyanenko, for example we try to analyze such his novels as «Serafima» and «The Prince of Devil».

Key words: mystical psychotype, symbol, the motive of dream, mythological basis.

У зв'язку з актуалізацією проблеми містицизму в українській літературі кінця ХХ – початок ХХІ ст. постало завдання проаналізувати прозову модель світу відомого письменника постмодерного періоду О.Ульяненка. Вибір цього письменника обумовлений яскраво вираженою психологією творчості, яка проявляється через образи життя і смерті, вибору між служінням добру чи злу. У художній літературі ці ментальні стани свідомості тісно пов'язуються між собою й становлять єдину парадигму, адже цілісність – головне джерело естетичного пізнання.

Мета дослідження – проаналізувати містичне підґрунтя творення образів героїв-убивць в прозі О.Ульяненка на тлі художнього мислен-

ня постмодерної епохи, у зв'язку з чим передбачено розв'язання таких завдань: 1) розглянути естетичне моделювання проблематики смерті в прозі О. Ульяненка; 2) розкрити образи головних персонажів на межі психологічного та містичного зрізів.

Об'єкт дослідження – романи О. Ульяненка «Серафима» та «Дофін Сатани» як форми саморепрезентації письменника.

На думку К.Родика, *«наскрізною темою всієї творчості О. Ульяненка є вивчення людських ілюзій: зародження, способи реалізації і наслідки здійснення бажань; роль підсвідомості в цьому та конфліктологія ілюзій-бажань... Не дивлячись на похмурість свого письма, О. Ульяненко – письменник-мораліст, в творах якого зло завжди саможнищується»*.

Герої О. Ульяненка – це гротескно викривлене зображення людини в суспільстві. Жорстокі, дегенеровані персонажі творів даного автора є попередженням читачеві про наслідки духовного виродження. Він описує людину і суспільство України з метафізичної, апокаліптичної перспективи, виявляючи те, що ховається за фасадом добропорядності. *«Ми зложені з тіла та духу, дивовижна суміш життя та смерти, смертна та безсмертна, з двох протилежних природ... Тим-то кожна людина в собі поділена й є двома людьми, одна є зовнішня, символічна, друга внутрішня, сутня, себто дух та тіло, плоть та душа»* [7: 276]. Перші сторінки його роману читаються як трилер. Потім так собі ненав'язливо з'являються портрети героїв, зображення їхнього емоційного стану, досьє на них, аналіз оточення і того, як це оточення на них впливало і їх калічило. Прагнучи створити твори, які б «розважали повчаючи», письменник схрестив у них лінії детективної (низка вбивств, наявність злочинця та слідчого), інтелектуально-філософської (пошуки істини, ставлення людини до віри, питання духовного спустошення), порнографічної (інтимні сцени, сексуально збочені герої), містичної (концентрація на найсуттєвіших екзистенційних питаннях, містично-психологічна обумовленість становлення дійових осіб на шлях злочину) та «масової», «попсової» літератури (змалювання картин кризового стану світу та суспільства, націленість на сучасного читача, хоча Яна Дубинянська сказала так: *«Читати прозу Ульяненка здатний не кожен. Принаймні людям із вразливою психікою, неповнолітнім особам та вагітним жінкам я б категорично не радила»*).

У «Серафимі» йдеться про жінку, яка геніально травила чоловіків самостійно розробленими хімкомпозиціями. Автор намагався змалювати свою героїню чимось на зразок жінки-гренуя. Дівчина повернулася до життя іншою. І не сама. Щоби забрати або змінити життя всіх, хто став на її шляху: *«На неї находить щось, вона гола ходить кімната»*

ми, жбурляє речі, шматує одяг, а потім знаходить себе зранку [...] з подряпаними руками і довго дивиться у дзеркало» [6: 143], «...вона побачила власну себе, свою тінь. Тільки зараз голубувату, з червоними іскрами навколо [...] І тінь зупинилась біля книжок із криміналістики» [6: 60]. Тінь – це демонічний двійник людини, втілення зла, що криється в ній. Саме вона штовхає Серафиму на серію вбивств із запахом отрути. Героїня – особа красива і збочена, і саме збочення є підґрунтям її краси. Письменник дуже педантично показує, як відбулось перетворення звичайної провінційної дитини на столичне гламурне чудовисько, і що з цього вийшло. Олесь Ульяненко бачить у своїй героїні особистість. Шлейф чоловічих гормонів, що тягнеться за центральною злочинницею роману, здається пікантним і привабливим. Створюючи даний роман автор прагнув зобразити світ очима жінки-маніяка, явища дуже рідкого, але такого, яке зустрічається в сучасному божевільному світі.

Тоді як працюючи над романом «Дофін Сатани» прозаїк опирався не тільки на свою творчу уяву, а й черпав окремі епізоди з реального життя. «Готувався до цього роману довго. Неосмислений спалах був ще в дитинстві. У пам'яті виринає такий собі хлопчик-відмінник. Всі його любили. Пуся-Муся. Але після школи виявилась зовсім інша людина. У нього була ціла лабораторія. Виготовляв різні отрути. Майстрував самопали. Звичайно, кожен із нас бавився у самопали. Але він не просто бавився, він вбивав тварин. Відстрілював собак. І розуменький такий, з ним цікаво було поговорити про літературу...» [4]. Ніхто не міг прозирнути маніячну суть Івана Білозуба. Лише його батько. Це вже реальний факт із життя Онопрієнка. Батько боює його все життя. Всі маніяки — це свого роду ізгої, ображені люди. «Коли Флобер писав «Мадам Боварі», він прокидався із запахом миш'яку в роті. А я відчував присмак крові» [4]. «Смерть, як і кохання, зачаклує» [5: 130], «Хто сказав, що мертвий – це погано? На то він і мертвий, щоб навек утішитися. Мертвому немає сорому ані болю, ані страху... кошмарних снів...» [5: 295].

Таким чином у даних романах Олесь Ульяненко ризикнув зобразити у розрізі темну душу серійного вбивці, намагаючись вмотивувати запрограмованість його психології на злочин: вірою в те, що він чинить вищу волю, очищаючи суспільство від «бруду»; присутністю голосів, що наказують вчинити той чи інший злочин; вбивством заради отримання сексуального задоволення, щоб компенсувати відчуття власної неповноцінності. «Як наркоман потребує все більшої дози, так і «серійнику» потрібні все нові більш серйозні об'єкти» (О.Бухановський).

Обидва головні герої досліджуваних романів мають на собі відмітину темряви. Так, Серафима пережила клінічну смерть («Батько, стис-

нувши кулаки, тупо дивиться, як її [Серафиму] вантажать на ноші у великому, на блискавці, чорному кульку, і думає, що цей мішок для неї завеликий [...] мішок починає рухатися. Хтось підбігає і кричить, що дівчинка жива» [6: 105-106], «Від того дня вона змінилася. Спала з відкритими очима» [6: 106] «як сплять створіння, що прийшли на цю землю хтозна-звідки і не знають її законів» [6: 69]), а Івану Білозубу чи то спадково від матері-психопатки, чи внаслідок низки знущань над ним сексуального характеру, чи в результаті містичної одержимості («... забулькотів утробним голосом, подібним на тваринячий» [5: 335], «... завив по-псячому» [5: 337]) передалось вміння чути голоси так званих «янголів» («... весь світ спускається в пекло [...] Неповага повинна бути покарана. Тобі належить світ. Обмеження – доля слабких» [5: 120], «Це твій камінь, що його треба скинути, щоб не перти на горбу. Ти геній, ти великий чоловік, з печаткою на голові» [5: 340], «Я той, що творить добро в ім'я зла... Я караю і викорінюю зло» [5: 341]). Крім цього, і Серафима і Іван в дитинстві пережили наругу над собою: дівчину згвалтував Сергій, старий клоун, а хлопця – Шестеров. Тому усі їх подальші зносини носили відбиток бісексуалізму, що допускав садомазохізм, адже «Всі умовності створені людською психікою і уподобаннями, соціальним статусом» [6: 16].

Для надання образам героїв містичного забарвлення О.Ульяненко використовує такі знакові характеристики як символи дракона, мухи, сойки, дзеркала та кола [9]. Так дракон за Одкровенням Іоанна Богослова: «Древній змій, що називається дияволом» і символізує хаос і безвір'я, моральне зло і першородну розпущеність: «... у глибині, вже звився чорним драконом план...» [6: 44], «... він [досвід] у ній спав, наче старий чорний ящір» [6: 37], «... щось ворухиться у його драконячих очах...» [5: 368]; мух пов'язували з демонами, вони стали символом морального і фізичного розпаду людини: у Серафими на скроні з'явилась діра, з якої «вилетіла велетенська чорна муха...» [6: 77], а в «Дофіні сатани» вони розглядаються як ескорт Люцифера, Повелителя Мух [5: 275]; сойка – символ розпусного способу життя, персоніфікація Сатани: «Не бити ж мені рідну кров? ... І я зачиняла її у порожньому курнику. І пускала туди сойку. Це діяло» [6: 229], «Вона вся зсутулилась, підняла плечики, зараз подібна на мокру птаху, і на людину, котра за місяць пережила не одне життя» [6: 100], «Як і того дня він відчув усю силу її, коли синя сойка шила повітря, над головами тих, хто давно знав ціну людського» [6: 170]; дзеркала – двері в потойбічний світ, символ актуалізації містичного зв'язку дзеркального образу та його об'єкта: «Вона думала, що скільки часу ти звикаєш до свого відображення в дзеркалі, спостерігаючи так довго, що приходить час і ти не бажаєш з ним, з

тим відображенням. прощатися» [5: 168], «І, стоячи біля дзеркала, вона побачила себе, своє відображення, мовби з потилиці...» [6: 143]; коло, як символ, служить для відображення неперервності розвитку світу, часу, життя, їх єдності. Цю фігуру часто розглядають як спосіб захисту від нечистої сили: «Бог з'являється у різних символах. Коло одне з них. Він порабощає нечисть» [5: 274], «Далі хмара набрала форму обруча чи кола і поволі почала спускатися донизу. І в часі, як коло опускалося нижче, то він відчував себе маленьким та нікчемним, розплюснутим, і та могутня сила, що увійшла до нього [Івана] з відвідинами Ангела, кудись звітрилася» [5: 134].

Ще один наскрізний елемент творчості О.Ульяненко – мотив сну, видіння і марення адже «у сновидіннях життєво важливий душевний матеріал, який придушує внутрішня цензура свідомості, знаходить собі трансформоване вираження» [2]. Авторське особливе тяжіння до сновидної образності – це не тільки спосіб характеротворення й глибинного занурення у психологічні стани дійових осіб, а й можливість переходу в інобуття. «Сни і пам'ять – крила янголів» [6: 44]. Так у снах і видіннях головного героя роману «Дофін Сатани» Івана Білозуба ховаються причини його душевної хвороби: «А наприкінці місяця йому почали снитися непристойні сни: з голими попами, що віддавалися содомському ґрихові, з бенкетами, де стояли аж до самого горизонту, а на коричневих царинах лежали покотом людські тельбухи, окости з людської плоті, чаші з людською кров'ю, і в темному небі, що нагадувало пласти незораної чорної землі, літав ангел, з жіночим тілом, чорними крильми, теліпав цицьками, бряцкав золотими браслетами на щиколотках ніг, вσιпаних ґноїстими болячками» [5: 255], «Снився йому вкотре сон, що стеля набухає кров'ю, а потім велетенський палець [...], а ще з чотирьох стін до нього ідуть ангели з попівськими обличчями, голоси у них страшні і злі, і він б'ється з ними, вони повертаються і приносять, кладуть до його ніг золото, тут він летить над землею, і люди маленькі, зовсім мурахи, і вони кладуть йому поклони» [5: 265-266] (кров – вмістилище життєвої сили, нематеріального початку: «Ібо душа всякого тела есть кровь его, она душа его» (Лев.17). Кров'ю очищується все, і без пролитої крові не буває прощення, говориться в Біблії [1]), «І снилося йому, що його хоче зґвалтувати через зад велика комаха, чимось подібна на богомола чи скорпіона» [5: 317]. За Фрейдом, марення Івана викривають підсвідомі причини формування його як убивці-маніяка, а саме: комплекс неповноцінності та невпевненість у своїх сексуальних можливостях, потяг до неповнолітніх, страх смерті, бажання змінити своє життя. Тоді як для Серафими «секс нічого не

означає, окрім засобу зняти нелюдську напругу, що високовольтним струмом весь час проходила крізь неї» [6: 127].

Обидва романи написані на межі дійсного та ірраціонального. У них переплелися міфи: християнські, іудейські, протестантські. Гостро ставиться питання віри в Бога та надприродне: «Але чорти існують в своїй природі тільки тоді, коли хтось повірить у це, як вірять у добрих духів, а потім дивись – напасть, зникає щось із дому, і ніхто не заходив, ніхто не входив, велика штука віра, у будь-що» [5: 166], «На кухні, відкриваючи дверцята шафки, вона [Серафима] побачила світлину з ликом Христа. – От, знайшов де і кого чіпляти...» [6: 69], «Коли лікар запитує її, чи вірить вона в Бога, Серафима не задумуючись відповідає: «Напевне щось є, але Бог не вірить в мене» [6: 238], «Бог існував в уяві як щось абстрактне» [5: 167]; релігія для Марії, Іванової матері, «була культовим значенням для неї тільки у тому сенсі, що – як гадалося – увібрала народницьку традицію, трохи іудейства, трохи окультичних забобонів, навіть трішечки сексу і обов'язково – політики» [5: 181]. В образах янголів, що являлися Білозубу, прочитується прихований антагонічний образ диявола, що нав'язав Іванові думку про те, що він десниця Бога, обраний: «Не тому ти Богу, Білозуб, служив... Я тільки ангел... Падший ангел... Я Сатана, Вельзевул, Люцифер, як хочеш мене називай... Але ти і в це не віриш. Не буває галюцинацій. Бувають хворі ідеї, на які ви липнете до мене, як мухи на мед...» [5: 379], «... він перемінився з лиця, то прибрав подобу священика, то враз [...] став цапом і почав наспівувати хриплим, утробним, як у хронічного алкоголіка, голосом» [5: 307]. Також автор акцентує увагу на своєрідному трактуванні Біблії, Святого Письма та десяти заповідей Господніх головними та другорядними персонажами. «... кожного разу ти народжуєшся, щоб нести кару, як знамено, попереду всіх» [5: 339], «Майбутнє світу спочиває на наших дітях. Наші виразки проступають їхніми очима» [5: 324] і вводить до оповіді видіння чотирьох вершників Апокаліпсису (Бог наділяє їх силою сіяти хаос і розруху у світі. Деякі вчені ототожнюють чотирьох вершників з ангелами чотирьох вітрів: Михаїл, Гавриїл, Рафаїл та Уриїл, архангели, що часто асоціюються з чотирма сторонами світу): «Обличчя породисті, але щось проступало, щось неземне, небуденне, зовсім неіснуюче... Один вершник показав у східному напрямку...» [5: 330]. Таким чином О.Ульяненко хотів наголосити, що не потрібно прислухатися ні до чийх голосів чи тіней, необхідно слухати власне серце і частіше відкривати Святе Письмо. І якщо ти не спроможний на добро, то бодай зло не чини.

Отож, підсумовуючи усе вище сказане, зло, на думку Олесея Ульяненка, можна помацати, воно відчутніше, воно майже матеріальне. Доб-

ро надто тендітне, ефемерне, навіть, на перший погляд, статичне, без динаміки. Не кожному дано зрозуміти його переваги, розрізнити чітко межі між чорним та білим... [4]. Письменник так характеризує свою творчу манеру: «Я взагалі дуже об'єктивна людина, і я бачу світ таким, який він є, людей такими, якими вони є. В мене, напевно, жанр такий... У нас майже немає серйозної літератури, натомість дуже багато попси, стьобалова» [8].

О.Ульяненко надихає життя, у нього вже так склалося: він хапає картинку і пропускає через якісь філософські, релігійні свої уподобання, але намагається робити так, щоб у тексті його було якнайменше. «Кожний шматок прози я завжди подаю з чотирьох точок зору. Це вже мій стиль, я його зробив. От у мене спитав якийсь невіглас: «А в каком ви стилі пишете?» Я в стилі Ульяненко пишу. І в мені завжди спрацьовує моральний підтекст, або християнський — я такий автор, який показує пальцем: цього не повинно бути, цього не варто робити» (Олесь Ульяненко).

Література

1. Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового Завета канонические. – Молдова, Кишинев: Межконфессиональное библейское общество. – 1992.
2. Жолковский А.К. Блуждающие сны: Из истории русского модернизма. Сборник статей. – М.: Сов. писатель, 1992. – 432с.
3. Тендітна Н.М. Естетика смерті у прозі Є. Пашковського та О. Ульяненка: Дис... канд. наук: 10.01.01 – 2009.
4. У. Глібчук. Українській літературі я подарував нового героя // День. – №141, четвер, 14 серпня 2003.
5. Ульяненко О. Сталінка; Дофін Сатани: Романи. – Харків: Фоліо, 2003. – 382 с.
6. Ульяненко О. Серафима. Роман. – К.: Нора-Друк, 2007. – 240 с.
7. Чижевський Д. Філософські твори: у 4-х тт. / Під заг. ред.. В.Лісового. – Т.1. – К.: Смолоскип, 2005. – 402 с.
8. Я. Дубинянська. Мені анафему виголосив Московський патріархат // Дзеркало тижня. – №3, 27 січня 2007.
9. sigils.ru /symbols/put. html/

ТВОРЧИСТЬ Є.ГРЕБІНКИ У КОНТЕКСТІ СЛОВ'ЯНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

У статті йдеться про оригінальність і національну самобутність Є.Гребінки – поета-романтика. Його творчість розглядається в контексті слов'янського романтизму. Підкреслюється національна специфіка і жанрове розмаїття лірики.

Ключові слова: Романтизм, образ-символ, національна специфіка.

The article deals with originality and national identity Ye.Hrebinky – romantic poet. His work is considered within the context of Slavic romanticism. Underlined national specificity and genre diversity lyrics.

Keywords: Romanticism, image, symbol, national specificity.

Є. Гребінка яскравий представник українського романтизму, письменник-новатор, який створив невмирущі образи, розбудував жанрову систему української літератури, збагатив її новими темами. Його літературна діяльність вирізняється в епічних жанрах історичністю, ідеалізуванням минулого й національними мотивами, в ліричних жанрах – нахилом до форм пісенної творчості.

Із його ліричної спадщини чимало творів увійшли до золотого фонду класичної поезії («Човен», «Українська мелодія» («Ні, мамо, не можна нелюба любити»), «Маруся», «Казак на чужбині», «Украинская мелодія» (Не калина ль в темном лесе...)), «Песня» («Молода еще девица я была»), «Черные очи», «Опять передо мной знакомые поля...» та інші).

Поезії Є. Гребінки властивий художній синкретизм. У ній є «...класицистичні, сентиментальні, бурлескні, романтичні риси... Однак домі-

нує романтичне сприйняття світу...» [1, 114]. Поезію Є. Гребінки умовно можна поділити на дві групи:

1. поезія, «...типологічно близька до західноєвропейської та російської романтичної лірики, у якій на зміну піднесено-ідеальним почуттям приходять байронічні настрої...».

2. поезія, «...закорінена в естетиці українського романтизму і виражена настроями ностальгії за рідним краєм та «національною» тугою...».

Д. Наливайко, виділяючи у світовому романтизмі «байронічну» течію, наголошував, що їй «...властивий специфічний комплекс настроїв, стійке коло тем і мотивів, певний тип героя, характерні особливості поетики і стилю...» [3, 122]. Для неї характерний мотив «ідеалізації відречення», тобто заперечення буржуазного способу життя.

«...Подібній ідеалізації піддавалися також і душевні стани, які породжувались неприйняттям дійсності і глибоким розладом з нею: розчарування і меланхолія, гнітюча туга, сплін, душевне сум'яття т. п., вперше в історії мистецтва ці «негативні емоції» набувають абсолютної естетичної цінності. Виникає своєрідний культ духовного і душевного страждання...» [3, 122].

Байронівські мотиви «світової» скорботи, самотність особистості, пошук втраченої гармонії звучать у віршах Є. Гребінки «Човен» (1834), «Недуг» (1837), «Молитва» (1837), «Печаль» (1837), «У. С. Уловцовой» (1846). Ці твори типологічно близькі до віршів у російській літературі: «Тоска» В. Бенедиктова та «Как часто пестрою тол пою окружен...» М.Лермонтова. У цих віршах домінує конфлікт самотньої, духовно багаті людини із навколишнім світом.

Поезія, в основі якої лежать мотиви національної туги, ностальгії за минулим, органічно вписується в контекст естетики українського романтизму, його основних тематично-стильових течій: фольклорної, фольклорно-історичної, громадянської та психолого-особистісної.

Так, у контексті психолого-особистісної течії можна розглядати вірш «Човен», яким відкривається поетична сторінка творчості Є. Гребінки (1833). Його мотиви і образи не виходили за межі романтичної поезії. Як відзначає І. Айзеншток, човен це «...символ людської долі, який несеться по хвилях життя...» [4, 60]. А Д. Чижевський вказує на те, що море це символ душевного неспокою, руху, плинності... Природа – стихія, безодня, в якій до того всього безчинствує й хаос, з котрим братається хаос людської душі – усіяко потакаючи йому. Дослідниця А. Литвин у статті «Бароковий слід у творчості Є. Гребінки» говорить про витоки цього символу ще з античності: «Відомий ще з античної літератури, цей символ був народжений самим життям давніх греків. У образах бурі,

хвиль, скель, гавані, корабля, плавання морем, керманіча і корабельної аварії грецькі автори змальовували майже всю дійсність, з якою їм доводилося мати справу. Античні трагіки звикли порівнювати з морським хвилюванням людську душу з її пристрастями, горем, болем, і людське життя з його стражданнями та нещастями. Звичним було порівняння життя з плаванням, лиха з бурєю...» [5, 37-38]. Розбурхане море життя тісно пов'язане з мотивами смутку.

Образ човна є доволі поширеним у світовій літературі. Одинокий човен надихнув не одне покоління поетів і художників. Образ човна трансформується в образ самотнього, розгубленого сучасника, який відшукує

себе у моральному здичавінні. До цього алегоричного образу вдавались В. Жуковський, М. Лермонтов, В. Забіла.

У В. Жуковського «ладья» – це і є саме життя, непередбачуване і незрозуміле, що постійно рухається вперед. Цей рух завжди показано у розвитку, представлена духовна еволюція героя. Герой балади «Еолова арфа» «несеться» на зустріч долі:

И мчит уж в изгнанье
Ладья через море младого певца.
И поздно и рано
Уныло с Минваной
Один лишь нагорный поток говорит;
Всё пусто; день ясный
Взойдет и зайдет —
Певец сладкогласный
Минваны под древом свиданья не ждет... .

Герой вірша «Човен» В. Забіли, написаного приблизно в той же час, що й поезія Є. Гребінки, теж нарікає на нещасливу долю і порівнює себе з човником у бурхливому морі:

І я в світі, як той човник,
Де пристать не знаю;
Де б хотілось, там не можна,
Бо щастя не маю....

Дослідники правомірно порівнюють вірш Є. Гребінки з «Парусом» М.Лермонтова:

Белеет парус одинокой
В тумане моря голубом. —
Что ищет он в стране далекой?
Что кинул он в краю родном?

Ліричний герой М. Лермонтова – вітрило, яке зникає у морській імлі,

– «...символічне відображення шукань цілого покоління молодих людей, які

нещадно плавають життя і не бачать світла попереду, не знаходять в існуючому житті справжнього сенсу, вони протиставляють себе все-сильній бурі...» [6, 103]. У вірші «Парус», як і у вірші «Човен», знайшли відображення мотиви свободи, заволодіння в поєднанні з мотивом самотності, розчарування і безнадії.

Як бачимо, «...човен у морі є уособленням особистості, яка потрапляє у море подій та нестандартних ситуацій, у море життя. Образ човна містить певні елементи трагічності, що є в цілому характерним для романтичних творів. Складне протистояння особистості та навколишнього світу і створює конфлікт, напруження в поезіях...» [1, 59].

Вірш Є. Гребінки «Човен» відтворює настрій та переживання автора, який збирається поїхати до Петербургу. Основний мотив твору – невдоволення життям, самотністю у світі. Тут подається образ човна, що «... качався, бідний, один без весельця...» по синьому морю, був розбитий буйними вітрами та хвилями. Молодий поет, збираючись у 1833 році до Петербурга, порівнює себе із цим човном: як зустріне столиця юнака, як складеться його життя? Непередбачуваність і страх невідомого тривожили. Ці роздуми вилилися у романтичному ключі:

Хтось човен на море пустив,
Бурхнув він по хвилі, ниряє на волі,
Од берега геть покотив;
Качається, бідний, один без весельця,
Ох, жаль мені човна, ох, жаль мого серця!
Чого він під бурю поплив?

Картина бурхливо-мінливого моря тісно переплітається з авторськими переживаннями про долю човна, що пустився у небезпечний плав, самотній і без весельця.

До психолого-особистісної течії належать і вірші, у яких переживають мотиви нерозділеного почуття, розлуки, зради, втрати коханої людини. Як пише М. Яценко, у віршах цієї течії створюється «...своєрідний культ душевного страждання...» [7, 47]. Прикладом поезії цієї течії є «Рожа і дівчина» О. Корсуна, «Голуб» В. Забіли.

До цієї течії можна уцалєжнити і поезію Є. Гребінки «Маруся», яка пройнята ліричним дівочим сумом, де авторське «я», як і в «Українській мелодії», не бере безпосередньої участі:

А бувало стане скушно,
Серце нїє та болить,
В грудях важко; плачеш, плачеш...
Божий світ не веселить!..

У садку пташки щебечуть,
По степу цвітуть квітки;
Як послухаєш, як глянеш —
Плачеш бозна од чого!...

Майже вся поезія – діалогізований монолог матері з дочкою. Багата життєвим досвідом мати здогадується про причину туги дочки і заспокоює її:

І знати не знала, чого я бажала!
І все було, доню, я так сумовала,
Поки твій отець мене кохати не став,
Поки з моїм любим нас піп не звінчав...
Кинь лихом об землю та будь веселенька!
І думає дочка, схилившись до ньеньки:
«Чом досі мене ще ніхто не кохав?..».

Голос автора – у щирості й задушевності печалі героїні, її зворушливому прагненні дівочого щастя.

У контексті фольклорно-історичної течії можна розглядати вірші, у яких провідним образом є образ могили. Персоніфікований образ могили – один із найпоширеніших у романтичній та народній поезії і, зокрема, у Є.Гребінки («Ой у полі могила з вітром говорила», «Ой сів пугач на могилі» та інші).

Поети-романтики зробили могилу універсальним засобом сполучення живого з неживим, минулого із сучасним. Могила стає міфологізованим образом славетної дідівщини. Ю.Шевельов зазначав, що романтичні форми сполучення «того, що крається в могилі», з живим світом надзвичайно різноманітні, при цьому трансцендентна сутність такого сполучення не просто визначається за факт, а стає єдиною площиною розгортання змістів, чи то йдеться про козаччину, чи про слов'янську давнину, чи то про біблійну...» [8, 760]. А Т.Бовсунівська вважає, що із топосом могили пов'язані ідеї оживлення «славної дідівщини», «лицарського духу» та «духу давнини» через мандрівку в часі й просторі, через здатність до медитації, вчування, «...думання та слухання таємного голосу всесвіту, закодованого в цих об'єктах...» [9, 72].

Всякий, хто замислюється, дивлячись на могилу, потрапляє в історичну ретроспективу, і йому надається шанс пізнати історичну проекцію власної душі. Старі покинуті могили, на яких часом немає хреста і жодних ознак поховання, сприймаються як німотні свідки минулої величі.

Таким чином, поетика могили в українському романтизмі заворужує не жахами, пов'язаними з потойбічним життям, а тією життєдайністю, що похована в домовині. Відродження слави дідів, їх волі – ось мета поетичного звернення до могили.

У кількох поезіях Є. Гребінки образ могили виступає як «...пам'ятник слави, як неодмінний атрибут українського степу, як символ волі та вічного зв'язку з рідною землею...» [10, 53]:

Казак и просил, и молил, умирая,
Насыпать курган в головах:
«Пускай на кургане калина родная
Красуется в ярких плодах.
Пусть вольные птицы, садясь на калине,
Порой прощебечут и мне,
Мне, бедному, весть на холодной чужбине
О милой, родной стороне!»
(«Казак на чужбине»).

У вірші «Опять передо мной знакомые поля...» образ могили набуває символічного й конкретно-реального значення.

Всё так же, как в бывшие дни,
Безбрежно тянутся зеленые поляны,
И степью голою несутся табуны,
И одинокие стоят курганы.
Везде звучит Украины язык,
И песня родины так сладостно-уныла...
Со мной опять всё то, к чему я так привык,
Что сердце так тепло из детства полюбило.

Головні смислово-емоційні акценти твору пов'язані з виявленням захопленням рідною землею, її мовою та піснею. «...Конкретизація образу степових могил, символічність деталей своєю основою мають реальні враження ліричного героя, винесені ще з дитячих, отроцьких літ...» [11, 43].

Образ степових могил для поета – це ще й місце історичної слави рідного народу. Жалю за минулим немає та боляче спостерігати смиренність сучасників. Можливо, тим і пояснюється часте звертання поета до подій національно-визвольної війни та її сучасників.

Самотня могила в степу викликає різні асоціації і роздуми («Курган»). Хто похований там? України сини, що склали голови за славу і спокій її? Чи козаки з отаманом загинули в бою з ляхами «за вольність родини святу»? А може, ворог-татарин, похований козаком-християнином?

Могила – історичний свідок минулого – нагадає не одному поколінню про Січ, запорізьких козаків. Поет часто використовує прийом, що часто зустрічається у творчості романтиків.

«До історії він вдається з метою викликати в сучасників почуття гордості за минуле, щоб вони пройнялися «натхненням дивним. Для цього

застосовується часова розбіжність дії і розповіді про неї; ліричний герой бачить у степу могилу і роздумує про тих, хто там лежить» [12, 115].

До громадянської течії належать поезії Є. Гребінки, де не оминається мотив суспільної ролі митця та народної пісні, що «випрямляє» людину, запалює на боротьбу за свободу. Наскрізним є мотив патріотизму, гордості за свій народ, його героїчне минуле. Приділивши пильну увагу художньому дослідженню подій рідної історії, поетизації народних звичаїв, Є. Гребінка написав низку поезій у романтичному, патріотичному дусі. Вони публікувалися за життя письменника («Рогдаєв пир», «Курган», «Нежин– озеро», «Печаль», «Український бард», «Гетьман Свирговський» та інші).

Поетизуючи давнину, романтики сповнювали її не фактами, а образами, серед яких образ лірника, кобзаря, який поступово переростає в символ України. Як зазначає Т. Бовсунівська, «...відбувається становлення романтичного кобзаря – велетня духу, кістки якого такі ж давні, як і сама земля українська..» [13, 5]. Саме романтики розвинули цей образ, ввели його в культурний обіг.

Є. Гребінка багато уваги приділяв зображенню поета – натхненного барда. Як слушно зазначає Л. Задорожна, поет Є. Гребінки – це «..свободолюбивець, що виступає проти несправедливого суспільного ладу, який пригноблює людську особистість, це пропагандист ідеї волі...» [10, 50]. Наділений природою глибше бачити, ні ж інші, чутливіше сприймати людські болі, поет переживає, що люди «ближних гне тут», «честь продають», «торгують святою любов'ю» («Недуг»), Обурюючись і протестуючи, його герой поривається в інший, невідомий світ краси і таємниці («Скала»).

Протиставлення поета навколишньому середовищу, піднесення його над натовпом – типовий конфлікт у романтичній поезії. Таке розуміння ролі співця Є. Гребінка висловив у поезії «Український бард» (1837). У центрі твору – романтичний образ старого бандуриста, що завжди у гущу народу, знає його болі й смаки, вгадує його настрої і бажання:

Он тешит их, детей природы:

То им «метелицу» звучит,

То про гетманские походы

Красноречиво говорит,

То упырей в час непогоды

Поет ночные хороводы...

Образ бандуриста у своїй творчості використовували Л.Боровиковський («Бандурист»), А. Метлинський («Бандура»), Т. Шевченко («Перебендя»).

У Л. Боровиковського образ співця-бандуриста породжує у поета ностальгію за тим, що колись цей співець надихав козаків на бій. У творчості А. Метлинського бандурист – «...явище поза реаліями сучасного поетові буття...». Поет лише закликає:

Вспом'янім лиш його йому ж в дяку!

Бо вже які й чули, позабували...

...Де ж ти дівався, та старий співаче,

Ой заспівай нам про життя козаче!

Є. Гребінка розвиває у зображенні ролі та значення бандуриста творчу концепцію Л. Боровиковського. Як і в Л. Боровиковського, твір Є. Гребінки поділяється на дві частини: у першій змальовується діяльність бандуриста в теперішньому і минулому, в другій частині ведеться розповідь про боротьбу українського народу за незалежність. У Л. Боровиковського цю боротьбу очолює Б. Хмельницький, у Є. Гребінки – Наливайко.

В основу пісні лягла дійсна історична подія з конкретними історичними особами: Северина Наливайка, подвиги якого в боях із турками і шляхтою стали легендарними й були оспівані в народних піснях; коронного гетьмана польського війська Жолкевського. Після виснажливих боїв під Лубнами, над Солоницею, козаки зупинилися, щоб закріпитися. Поляки оточили козаків і тримали облогу два тижні. Виникла нагальна потреба переговорів. Виникла нагальна потреба переговорів. Умови здачі були дуже важкі: козаки мусили видати старшину, між іншим Шаулу і Наливайка... Поляки не дотримали перемир'я, військо кинулося на безборонних і вбило велике число, казали, що з 10 000 людей, що тоді були в таборі, втекло ледве 1 500. Це було 6 червня 1596 року. Наливайка після жорстоких катувань спалили на вогні. Є. Гребінка дотримується історичного факту в найменших деталях, не приховуючи своєї симпатії до народного героя – оборонця волі й віри:

Видно, так судьба судила!

Бог Україну наказал:

Наливайко в плен попал;

Наша слава приуныла;

На украинских степях

Победил счастливый враг!

...Умер он за вольность края

И за веру пострадал...

Пісня Кобзаря про Наливайка – це інтерпретація трагічної сторінки України, прославлення великих предків, котрі над життя цінили свободу і йшли на смерть за християнську віру.

Чудодійний вплив зробила пісня кобзаря на слухачів. «...Якщо у чині слухачі виступають як ліниво-байдужий натовп, то у фіналі цей натовп диференціюється. Вказується не тільки на родові й вікові ознаки слухачів, а й емоційно-психологічну реакцію на прослухану пісню...» [10, 79]:

У черноглазой у девицы
Слеза повисла на реснице,
Старик поникнул головой,
Глаза у юноши сверкали,
И дети в страхе трепетали
От песни стороны родной.

Звертаючись до теми національно-визвольної боротьби народу, до минулого, поет показує, що «...ідеали його сучасників спираються на кращі традиції народу в його боротьбі за національну незалежність... Заради цієї мети Є. Гребінка воскрешає історію, щоб славними ділами предків збудити національну гідність українців...» [14, 70].

Є. Гребінка прагне нагадати людям про подвиги предків і прищепити їм любов до Вітчизни. Історичний час у поезії по-романтичному пов'язаний передусім із добою козаччини.

На основі конкретного образу козака вимальовується панорама всієї козаччини, як зазначає К. Пирогова, індивідуалізована картина відтворює стан всієї України... мотиви індивідуально-людських прагнень, дій і страждань, обов'язку і власних інтересів розвиваються із домінуванням концептуальної тріади: особистість – громада – народ...

Україна, як зауважив А. Міцкевич, – погранична земля, що стала місцем зустрічі українських, російських і польських творців, ареною, де польські і російські поети (Залеський, Пушкін, Рилєєв, Глинський) зустрілися біля тих самих джерел... Увагу авторів привертала подекуди однакові образи, насамперед йдеться про козацьких і гайдамацьких героїв.

Є. Гребінка, як і харківські романтики Л. Боровиковський, А.Метлинський, М. Костомаров, О. Корсун, а також Т. Шевченко, О.Афанасьєв-Чужбинський, вводить у текст символічні образи козаччини:

«козака», «гетьмана», «дедов», «бандуриста седого», «курган», «вольних стезей». Козаки постають передусім як абсолютно необмежені у своєму прагненні свободи захисники «вольности родины святой» («Курган»), а також як борці проти польсько-шляхетського гноблення. Автор звертається до історичних постатей українських гетьманів Наливайка («Український бард»), Свирговського («Гетьман Свирговський»). Поет вважає козацьких ватажків, справжніми героями-патріотами, свя-

тими мучениками за віру і свободу, чиї легендарні подвиги гідні наслідування. Називаючи імена героїв української історії, окреслюючи їх діяння, Є. Гребінка поетизував образ борця за свободу і незалежність батьківщини. У віршах відчувається вплив мотивів, почерпнутих із поем К. Рилєєва та «Запорожской старины» (1833 – 1838) І. Срезневського: «Надгробная песнь Свирговскому», «Вторая надгробная песнь Свирговскому», «Убиение Наливайка». Найчастіше в поезіях згадується ім'я Наливайка, про котрого

Измлада, от самой колыбели,
Мне грустно стенали пастушьи свирели;
Печаль разливалась в песнях родных;
Рыдая, я слушал унылую чайку;
Мне пели, как ляхи сожгли Наливайку, –
И сердце приятно болело от них... («Печаль»).

Є. Гребінка не стільки намагається відтворити історичну дійсність, скільки подає її новому поколінню як ідеал.

У творчості польських романтиків козак, передовсім, сприймається як воїн-лицар.

Такі переконання створюють значно відмінний образ козака та й України взагалі, не дивлячись на використання українського фольклору та мотиви української історії, у творчості польських романтиків (Т. Падури, С.Ґоцинського, Ю.-Б. Залеського та інших).

У творах польських романтиків присутнє і зображення козака як вбивці, безжалісного месника, незбагненого у своїх діях. Таке розуміння образу козака притаманне поетичній спадщині О. Грози та Е. Галлі («Могила, «Тимофій Хмельницький»). Козак став втіленням пекельного зла.

Дослідивши лірику Є. Гребінки, можна зробити висновок, що поета не можна вважати сліпим епігоном російських авторів. Виражаючи настрої, типологічно близькі до західноєвропейського та російського романтизму, Є. Гребінка все ж зумів знайти оригінальні образи.

Лірика Є. Гребінки тісно пов'язана з традиціями народної поезії.

Поет вдається до обробок традиційних для народних пісень тем людського кохання. Не оминає Є. Гребінка і теми зради, одруження з нелюбом («Українська мелодія», «Маруся»).

Поетично висловлюючи власні думки й почуття, Є. Гребінка досягав високого ступеня узагальнення. Його вірші відзначаються щирістю й безпосередністю, іскристим оптимізмом і водночас активним патріотичним спрямуванням.

Є. Гребінка своєю лірикою показав багатство й красу українського слова, він продемонстрував широкі зображувальні можливості українсь-

кої літературної мови: крім звичної сатирично-гумористичної тематики, цією мовою можна передавати й найтонші, найніжніші порухи душі, сумні медитації, тугу за щастям, елегійні роздуми над долею.

У поетичній спадщині Є. Гребінки можна виділити різноманітні жанри. Письменник розширив межі існуючих жанрів і ввів у літературу нові романтичні жанри – романси, пісні, поетичні медитації.

Романтичний тип мислення визначив схильність Є. Гребінки до елегій. Елегія (грец. – журлива пісня, скарга) – один із жанрів лірики медитативного, меланхолійного, часом журливого змісту. У ньому часто звучать скарги на життєві незгоди, містяться гіркі роздуми про швидкоплинність людського життя.

Елегійність Є. Гребінки соціально наснажена, як наприклад, у поезії «Надпись к рисунку к С. А. Г-ной» (княгині Софії Олександрівні Голіциній, російській письменниці і художниці). Написана в 1843 році, вона ввійшла в альманах «Молодик на 1844 год». В основі вірша – переживання, роздуми дівчини-сироти, самотньої, запечаленої розлукою з коханим.

Поезія Є. Гребінки настроєво багата. Почуття туги переплітається з вірою у можливість людського щастя. При всій недосконалоості життя – воно прекрасне, оскільки джерелом його радості і краси є любов і природа.

Елегія в поетичній спадщині Є. Гребінки чи не найбільш адекватно відображає душевний склад і менталітет українського народу. Її джерелом стала народна пісня, пронизана смутком та тугою від життєвих негод, глибоким і щирим почуттям любові, розмірковуванням про долю простої людини. Шляхи розвитку елегії, її еволюція так чи інакше визначилися історією країни, в українська дійсність, наповнена драматичними політичними, релігійними та культурними подіями, була нестабільна складна й трагічна.

Низка поезій у творчості Є. Гребінки належить до жанру присвят, у яких важливу роль відіграє сюжет: це і напучування («Приятелю»), і ностальгія за кращими роками життя («У. С. Ловцовой»):

Давно уже я не писал стихов.

Прошел мой сон поэзии прекрасной!..

Мне жить теперь тепло и ясно,

Но не видать уже волшебных снов...

А было время — пел я мотыльков

И пышный сад украинской природы...

Цей жанр можна віднести до споконвічних поетичних жанрів. Він утвердився ще у давній українській літературі. Вірші цього жанру виражають складну гаму людських стосунків. Віршова присвята – це пев-

ний спосіб поетичного висловлювання, яке спрямоване до конкретного адресата. У віршах-присвятах Є. Гребінки стосунки між ним і автором є дружніми. Для них властивий відвертий тон висловлювання.

Використовував Є. Гребінка і такий жанр як романс. Широковідомим є романс Є. Гребінки «Черные очи», де ліричний герой прагне повністю віддатись любовній пристрасті.

Очи черные, очи страстные,
Очи жгучие и прекрасные!
Как люблю я вас!
Как боюсь я вас!
Знать, увидел вас я в недобрый час.
Ох, недаром вы глубины темней!
Вижу траур в вас по душе моей.
Вижу пламя в вас я победное:
Сожжено на нем сердце бедное.
Но не грустен я, не печален я,
Утешительна мне судьба моя:
Все, что лучшего в жизни бог дал нам,
В жертву отдал я огненным глазам.

Розквіт цього жанру в Україні припадає на XIX – початок XX століття. Походження терміна «романс» пов'язують з Іспанією. В цій країні романсом спочатку називалася пісня світського характеру рідною (романською) мовою, тобто відмінною від традиційної латиської, прийнятої для церковних пісень. Збірки таких пісень, об'єднаних наскрізною дією, мали назву «романсеро». Широковідомі романси на вірші російських поетів О. Пушкіна, Ф. Тютчева, А. Фета, Я. Полонського, М. Ісаковського.

За мотивом романс Є. Гребінки близький до однойменних віршів В.Бенедиктова та П. Вяземського.

Три твори споріднює образ чорних очей, у полум'ї яких без вагань згоден згоріти ліричний герой. І все ж слід віддати належне саме Є. Гребінці, у якого ліричний сюжет розвивається більш динамічно, напружено, з легкою іронією.

Ще одним романсовим твором Є. Гребінки, написаним українською мовою, є вірш «Ні, мамо, не можна нелюба любити»; він публікувався під назвою «Українська мелодія» в 1840 році, і ще за життя поета став народною піснею.

Образ дівчини, яка мислить своє щастя з любим чоловіком, а поза цим ідеалом, «...сприйняття якого завжди максималістське – або він, або ніщо, такий герой не уявляє собі життя...», є дуже поширеним в українській романтичній поезії [2, 27]. І тут можна провести паралелі з

віршами В. Забіли «Маруся», Л. Боровиковського «Молодиці», Т. Шевченка «Тополя» і «Причинна», у яких так само, як і у вірші Є. Гребінки, головні героїні втрачають свій ідеал, що означає для них втрату сенсу життя, а тому їх загибель слід розуміти як наступне після духовної загибелі явище.

Ні, мамо, не можна нелюба любити!

Нещасная доля із нелюбом жить.

Ох, тяжко, ох, важко з ним річ розмовляти!

Хай лучче я буду весь вік дівовати!..

Художня структура поезії Є. Гребінки складається відповідно до характеру переживань та образного мислення героя, що зближує її з народними піснями.

У діалозі дівчини з матір'ю (а, власне, таку форму має поезія) зіткнулися духовне й вічне з матеріальним, минушим. «...Гонитва за багатством духовно спустошує людину і завершується каяттям і довічними моральними муками...» [11, 43-44].

Ген там, на могилі, хрест божий стоїть,

Під ним радо й вечір матуся квилить;

«О боже мій милий! що я наробила!

Дочку, як схотіла, із світа згубила!».

Написана за народнопісними мотивами «Українська мелодія» пройнята теплими, щирими почуттями, відзначається журливим, елегантним тоном.

Творчість Є. Гребінки мала велике значення для розвитку романсів. Письменник опоетизував інтимні переживання людини – любов, вірність, розлуку, ввів у свої твори фольклорні мотиви. Не стилізовані пастухи й пастушки, не сентиментальні й золотокудрі венери, а прості люди, здатні на глибокі почуття, самопожертву, ввійшли в пісенно-романсову творчість українських поетів і композиторів ХІХ століття. Його типові риси – переважання інтимних мотивів, деталізоване відображення почуттів і настроїв. Романс у Є. Гребінки став інтимнішим, чутливішим щодо передачі найтонших відтінків психіки – душевних настроїв.

«Рогдаєв пир» – це, як зазначає Л. Задорожна, «...віршована ода – слава «безстрашному вчителю» Олегу...» [10, 50]; сюжет про князя Олега, зафіксований у «Повісті минулих літ», митець переповідає, залучаючи згадку про Бояна, знаного із «Слова о полку Ігоревім». Л. Задорожна вказує на співзвуччя першої строфи поезії із «Бахчисарайським фонтаном» О.Пушкіна:

Гирей сидел потупя взор;

Янтарь в устах его дымился;

Безмолвный двор вокруг хана грозного теснился,

Рогдай сидел между друзей,
Невнятный говор их в чертогах раздавался,
Пред ним сладкий мед янтарною струей,
В блестящий кубок разливался...

Таким чином, у поезії відчутні «...ремінісценції трьох різних епох і різних авторів...» [10, 38].

В Україні цей жанр був відомий ще в XVI — XVII століттях. До жанру оди зверталися І. Котляревський, П. Гулак-Артемівський та інші письменники. У цих творах помітна тенденція до оновлення лексики оди, введення слів «низького стилю», бурлеску, гумористичних інтонацій.

Але Є. Гребінка не пішов цим шляхом. Його оди проникнуті високою патетикою, наявністю риторичних запитань, окликів, високої лексики.

В період романтизму ода, залишаючись в новій жанровій системі, втратила у ній своє попереднє чільне місце. Ода перестає бути возвеличенням окремої людини чи воєнних подвигів, а стає вираженням естетичних, моральних, суспільних позицій поета, іноді набуває характеру маніфесту. Безперечним шедевром є тут «Ода до молодості» А. Міцкевича.

Чимало віршів Є. Гребінки мають медитативний характер. Медитація (лат. – роздум) – вірш філософського змісту, в якому автор передає свої глибокі роздуми про деякі важливі проблеми, інколи глобального значення (життя і смерть, дружба і кохання, людини і природа). Особливого поширення цей жанр набув у поезії сентименталістів і романтиків. Медитативний характер мають чимало віршів Є. Гребінки. Його лірична медитація – вірш, який містить узагальнюючі роздуми, безпосередньо не пов'язані з певними життєвими фактами. Вірш відзначається глибоким розкриттям душевного світу людини, виражає світовідчуття автора.

До жанру медитацій належить вірш «Човен». У поезії органічно поєднуються картини реальних вражень особистості і зумовлених ними її внутрішніх переживань, «...динамічних змін морської стихії з медитативними роздумами людини...» [7, 19].

Як човнові море, для мене світ білий
Ізмалку здавався страшним;
Да як заховаться?
Не можна ж вік цілий
Пробути з собою одним.
Прощай, мій покою, пускаюсь у море!
І, може, недоля і лютеє горе
Пограються з човном моїм.

Ліричний герой вірша володіє подвійним баченням. Засвоєння зовнішнього світу відбувається паралельно із заглибленням у самого себе.

Ліричний герой з Гребінчиної медитації «Скала» усвідомлює гострий конфлікт з меркантильністю, з жорстокою сучасністю й осмислює їх як підступну «толпу», яка намагається «уявить» і «растоптати» його дзвінки «струни», подавити поетичне «вдохновеньє».

Молчалив и угрюм, полон пламенных дум

Сын любимой мечты, вдохновенья.

Он один меж толпой;

Проза жизни людской

Не пробудит его песнопенья.

Но когда уязвлен

В сердце твердое он

От удара судьбы непреклонной,

Он струнами звучит —

И блещит и горит

Над толпой его стих среброзвонный.

Себе ж він бачить ураженим у серце «певцом», сповненим «пламенных дум».

Дослідивши такі жанри, як елегія, медитація, романс, ода, вірш–присята у творчості Є. Гребінки, можна зробити висновок, що перед нами поет-новатор, твори якого, як зазначає Л. Задорожна, є «...безнастанним пошуком у сфері художнього змісту і форми...» [10, 85], який поглиблює і розвиває можливості української літератури, фіксуючи в ній певні традиції і здобутки.

Своєю лірикою поет показав багатство й красу українського слова: крім звичної сатирично-гумористичної тематики, цією мовою можна передавати й найтонші, найніжніші порухи душі, сумні медитації, тугу за щастям, елегійні роздуми над долею.

Творчість вітчизняних романтиків була спрямована на відродження української національної свідомості та визначення національної самоідентичності. Письменники «відроджували» на папері національні ідеали. Змальовані у їх творах життя, подвиги, злочини героїв, їхній побут та середовище життя, яскраво ілюструють героїчне минуле українського народу, зображують добу козаччини та представляють читачу власне бачення історичних подій.

Література

1. Волинський П. Український романтизм у зв'язку з розвитком романтизму в слов'янських літературах / П. Волинський. – К., 1963. – С. 10-43.
2. Моціяка О. Поезія Є. Гребінки і романтичні інтенції ніжинського літературного осередку першої пол. XIX ст. / О. Моціяка // Література та культура Полісся: зб. наук. пр. / відп. ред. і упоряд. Г. Самойленко. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – Вип. 68. – С. 15-32.
3. Наливайко Д. Мистецтво: шляхи, течії, стилі / Д. Наливайко – Т. 1. – К., 1985. – С. 120-143.
4. Айзеншток І. Українські поети–романтики / І. Айзеншток // Українські поети романтики 20–40-х рр. – К., 1968. – С. 7-64.
5. Литвин Л. Бароковий слід у творчості Є. Гребінки / Л. Литвин // Література та культура Полісся: зб. наук. пр. / відп. ред. і упоряд. Г. Самойленко. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – Вип. 68. – С. 36-42.
6. Бовсунівська Т. Парадокси романтичного історизму / Т. Бовсунівська // Вітчизна. – 1997. – № 3. – С. 100-116.
7. Яценко М. Індивідуальні стилі українських письменників XIX – поч. XX ст. / М. Яценко. – К., 1985. – С. 11-62.
8. Шевельов Ю. З історії українського романтизму / Ю. Шевельов // Orbis Scriptus. Festsschrift fur Dmitrij Tschizewskij zum 70. Geburtstag. – Мюнхен, 1966. – С. 756-766.
9. Бовсунівська Т. Феномен українського романтизму / Т. Бовсунівська. – К., 1998. – 108 с.
10. Задорожна Л. Є. Гребінка: літературна постать / Л. Задорожна. – К.: Твім інтер, 2000. – 160 с.
11. Николаєнко А. Музичний код поезії Є. Гребінки / А. Николаєнко // Література та культура Полісся: зб. наук. пр. / відп. ред. і упоряд. Г. Самойленко. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – Вип. 68. – С. 42-49.
12. Зубков С. Є. Гребінка: Життя і творчість / С. Зубков. – К.: Видавництво художньої літератури, 1962. С. 114-117 с.
13. Бовсунівська Т. Тема мовчазного пророка в українському романтизмі / Т. Бовсунівська // Дивослово. – 1997. – № 3. – С. 3-8.
14. Гончар О. Українська національна ідея у художній творчості (Перша пол. та сер. XIX ст.) / О. Гончар // Слово і час. – 1994. – № 9 – 10. – С. 65-70.

Юлия Шевченко

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова

ОЦЕНОЧНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ МОДЕЛИ С СУФФИКСОМ –ШЧИН-А В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

У статті проводиться порівняльний аналіз оціночної семантики похідних, побудованих за словотворчою моделлю: основа + щин-а, а також розглядається лінгвокультурологічний та аксіологічний потенціал вербального репрезентанта концепта ОБЛОМОВЩИНА. В результаті аналізу подаються висновки щодо амбівалентності оцінки, яка залежить від прагмалінгвістичних характеристик відповідних похідних.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, словотворча модель, оціночна семантика, конотативний потенціал.

Julia Shevchenko. Evaluation potential of word-formation model with a suffix –shchin-a in modern Russian.

In article the comparative analysis of estimated semantics of the derivatives constructed on word-formation model with the basis + shchin-a, is carried out, and also is considered the lingvoculturalogical and axiological potential of a verbal representant of the concept of OBLOMOVSHCHINA. As a result of the analysis conclusions about a duality of the assessment depending from the pragmalingvical characteristics of the corresponding derivatives are drawn.

Keywords: lingvocultural concept, word-formation model, estimated semantics, connotive potential.

Язык, будучи ключевым инструментом существования общества, играет существенную роль в том, что в научной литературе принято называть социальным конструированием реальности, в процессе ко-

того используются, в частности, и словообразовательные средства, играющие важную роль в выражении, а также экспрессивизации и интенсификации оценочности. Таким средством является суффикс *-щина*, участвующий в образовании целого ряда производных, одно из которых (*обломовщина*) представляет в русской лингвокультуре концепт, обладающий значительным ценностным потенциалом.

В лингвокультурологии принято выделять ценностную (валоративную) составляющую концепта, основываясь на положении о том, что «не всякое явление реальной действительности служит базой для образования концепта, но лишь то, которое становится объектом оценки» [5]. Лингвокультурная ценность концепта – знания, образы и ассоциации, которые наслаиваются на понятие через знаковый код языка, а потому они глубоко интериоризованы у каждой языковой личности. Таким образом, под ценностной составляющей лингвокультурного концепта понимается его культурная значимость, позволяющая трактовать особо важные для какой-либо культуры смыслы как «культурные доминанты» [6: 142].

Одним из значимых для русской культуры смыслов по праву считается концепт ОБЛОМОВЩИНА. Сформировавшись как индивидуально-авторский и воплотившийся впервые на страницах известного романа А.И. Гончарова «Обломов», этот концепт был стремительно взят на вооружение известными мыслителями своего времени. В работах А.В. Дружинина, И.Ф. Анненского, Н.А. Добролюбова, Н.А. Некрасова и многих других ОБЛОМОВЩИНА была всесторонне изучена и дополнена [13]. Д.И. Писарев, например, так отзывается о наименовании, предложенном И.А. Гончаровым: «слово **обломовщина** не умрет в нашей литературе: оно составлено так удачно, оно так осязательно характеризует один из существенных пороков нашей русской жизни, что, по всей вероятности, из литературы оно проникнет в язык и войдет во всеобщее употребление» [10:72]. С тех пор на протяжении нескольких столетий образ Обломова и идея *обломовщины* является чрезвычайно значимыми и актуальными для русской культуры.

Синтез традиционных и новаторских идей, методов различных наук для решения общих задач – характерный признак современной лингвистики, поэтому актуальной, на наш взгляд, является предпринятое в работе исследование валоративного компонента концепта с помощью сопоставления и анализа групп репрезентантов, созданных по одной словообразовательной модели. Задача предлагаемой статьи – проанализировать оценочно-экспрессивный, а также лингвокультурный потенциал словообразовательной модели, по которой построен номинант

изучаемого концепта. Ранее, как нам известно, таких попыток не предпринималось, чем и обуславливается новизна исследования.

Проблемам словообразовательной семантики уделяли внимание многие учёные (В.В. Виноградов, Е.М. Галкина-Федорук, Е.А. Земская, В.В. Лопатин, А.Н. Тихонов, И.С. Улуханов, С.Г. Шейдова и др.), однако специальные работы, посвящённые изучению оценочной семантики суффиксов с позиций прагмалингвистики, малочисленны. Вопрос о коннотационном потенциале отдельных аффиксов в лингвистической литературе также недостаточно изучен.

В практике лингвокультурных исследований в первую очередь анализируется слово, называющее концепт, его этимология, словообразовательные особенности, семантические характеристики и лингвокультурный потенциал. Валоративный компонент номинанта концепта может быть как прозрачным, эксплицитным (например, имена концептов РОДИНА, СЧАСТЬЕ, ЛЮБОВЬ), так и имплицитным. Именно таково, по нашему мнению, слово *обломовщина*, коннотативные характеристики которого неоднозначны. Сложно сразу сказать, какой оценочный вектор реализует валоративный компонент концепта ОБЛОМОВЩИНА, поскольку длительная история его существования свидетельствует о вариативности оценки в русском языковом сознании, а также её зависимости от влияния различных, подчас противоположных идеологий, что также сказывается на характере валоративности *обломовщины*.

Известно, что словообразовательные ресурсы языка обладают значительным потенциалом в достижении задач речевого идеологического воздействия. Некоторые словообразовательные единицы содержат маркированные компоненты экспрессивности, другие обладают потенциалом оценки, которая реализуется в речевом акте.

Конечно, проблема определения реального аксиологического потенциала концепта в современной лингвокультурологии решаема. Для этого используют различные методы, например, экспериментальные методики (анкетирование, ассоциативный эксперимент) или метод контекстуального анализа. В данной статье мы остановимся на анализе системного потенциала русского языка, который осуществляется благодаря лексикографическому фиксированию лексем, построенных по определённой словообразовательной модели. Для этого из словарей русского языка [8; 9; 12] нами была составлена группа имён существительных (198 единиц), образованных по модели: производящая основа + суффикс *-щин-* + окончание *-а*.

Дериватологи отмечают высокую актуальность данной модели для русского языка, её социальную ориентированность и аксиологическую направленность [1]. В.В. Виноградов считает очень продуктивным суф-

фикс *-щин(а)* (ср. *-овщина*), служащий для образования отвлеченных слов, которыми обозначаются характеристические общественно-бытовые явления, идейные течения с отрицательной окраской. Соответствующие слова производятся очень часто от имен лиц, деятельность которых служит характерным признаком эпохи, режима, общественных явлений, идейных направлений или выражает их сущность» [3: 341]. В «Русской грамматике» также отмечается, что этот тип продуктивен «в публицистической, художественной, разговорной речи» [11: 178].

Производные с *-щин-а* представляют следующие лексико-семантические группы:

1. Обиходные названия территорий (*Владимирищина, Киевщина, Полтавщина, Рязанщина, Тамбовщина* и т.п.);

2. Собирательное значение группы лиц, объединённых одним признаком (*военщина, иностранщина, мастеровщина, понизовщина, погорельщина* и т.п.), а также значение единичного лица — носителя признака (*деревенщина, безотцовщина, западенщина*). Многие из слов этой группы являются устаревшими, об этом имеются специальные пометы в словарях;

3. Устаревшие названия некоторых видов податей (*поденщина, испольщина, изодльщина, панщина*);

4. Бытовое или общественное явление с ярко выраженной отрицательной оценкой (*похабщина, поножовщина, уголовщина, бесовщина, дьявольщина, балаганщина, бестолковщина, дедовщина, нелегальщина, халтурщина, деревенщина, обывательщина*). Слова этой группы отмечены пометами *неод.* или *пренебр.* В эту же группу можно отнести слова с негативной оценкой, связанные с понятием эстетического вкуса (*вкусовщина, цыганщина, сентиментальщина, бульварщина, любительщина, сумбурищина, интеллигентщина, литературщина, конъюнктурщина, низкопробщина, образованщина, патриархальщина, театральщина, кампанейщина*);

5. Религиозное течение, образованное отходом или отколом от официальной линии Православной церкви (*поповщина, хлыстовщина, перемазовщина, филипповщина, аристовщина, аароновщина, беллоповщина*). Общеизвестно, что Русская Православная Церковь чрезвычайно жёстко относится к «раскольническим» идеям поэтому, логично, что и указанные течения оцениваются отрицательно;

6. Идейное или политическое течение, характеризующееся признаком, названным мотивирующим именем прилагательным, словосочетанием со структурно мотивирующим именем прилагательным в качестве определения (*эсеровщина, белогвардейщина, атаманщина, басурманщина, гетманщина, белоэмигрантщина*);

7. Идейное или политическое движение, названное по имени собственному исторического деятеля:

- относящиеся к первой половине XX века и называющие контрреволюционные течения или восстания (*колчаковщина, корниловщина, махновщина, петлюровщина, керенщина, антоновщина, калединщина, семёновщина, корниловщина* и др.); отметим, что в большинстве энциклопедических справочников сохраняется советская трактовка, вследствие чего эти движения описываются как «бандитские», «предающие интересы трудящихся», «мятеж» и т.д., то есть в словарных статьях заложена ярко выраженная отрицательная идеологически маркированная оценка вышеназванных исторических событий.

Характерно с этой точки зрения и толкование слов **пугачёвщина** — ненаучное название, данное буржуазными историками крестьянскому восстанию 1773-1775 гг., поддержанному различными народами Поволжья и Урала и возглавлявшемуся донским казаком Емеляном Пугачевым[14] и **разинщина** — ненаучное название, данное буржуазными историками революционному движению русского крестьянства, городской бедноты и казачьей голытьбы во второй половине XVIIв. (при царе Алексее Михайловиче Романове), поддержанному различными народами Поволжья и возглавлявшемуся донским казаком Степаном Тимофеевичем Разиным[15], предполагающие двойной идеологический слом с попыткой «отбелить» толкования, сменив отрицательную оценку на положительную. Это естественно, так как именно называние, обозначение сторонника или противника является отправным пунктом любого идеологически заряженного сообщения. В целях идеологически направленной оценки используется группа эмоционально-экспрессивных имен лиц с суффиксами – маркированными средствами выражения экспрессии и разных степеней неодобрения. Кроме того, по мнению В.В. Виноградова, суффикс *-щин(а)/овщин(а)* начинает быстро расширять сферу своего употребления в середине XIX в., и наибольшей экспрессивной силы и продуктивности достигает в начале XX в.» [3: 341].

- идейное или политическое движение, названное по имени собственному исторического деятеля, относящееся к различным историческим периодам (*аркачевщина, достоевщина, гапоновщина, бироновщина, толстовщина, зубатовщина, бериевщина, ежовщина, есененщина, ждановщина, сталинщина, лысенковщина, рапповщина, распутинщина, северянинщина*); Многие из слов этой группы в толковых словарях также имеют пометы *неод.*

8. Общественное или бытовое явление, названное по имени литературного персонажа (*карамазовщина, хлестаковщина, маниловщина*

на, *пинкертоновщина*, *базаровщина*, *шигалевщина*, *передоновщина*, *растеряевщина*, *самгинщина*, *смердяковщина*, *щариковщина*, *обломовщина*). Некоторые слова этой группы в словарных статьях имеют помету *пренеб*.

В словаре Л.А. Введенской, Н.П. Колесникова «От названий к именам» [2] зафиксировано немало слов, производных от имен героев русской литературы и при этом обозначающих определенные жизненные явления, описывающих некоторые свойства русского характера: ***маниловщина***(от имени персонажа гоголевских «Мертвых душ» — беспочвенная мечтательность, пассивно-благодушное отношение к действительности); ***хлестаковщина***(от имени одного из героев комедии Н.В. Гоголя «Ревизор» — беззастенчивое хвастовство, вранье); ***карамазовщина***(от фамилии основных героев романа Ф.М. Достоевского «Братья Карамазовы» — крайняя степень нравственной безответственности и цинизма); ***каратаевщина***(по имени крестьянина Платона Каратаева из романа Л.Н. Толстого «Война и мир» — излишне кроткое и незлобивое отношение ко всякому проявлению зла, следование толстовской философии «непротивления злу насилуем»); ***ноздrevщина***(по имени помещика Ноздрева, одного из героев поэмы Н.В. Гоголя «Мертвые души» — наглость, бесцеремонность); ***чичиковщина***(по имени центрального персонажа гоголевских «Мертвых душ» — приобретательство, устройство своего личного благополучия путём противозаконных действий). Все эти понятия выражают, как правило, весьма неодобрительную оценку называемого ими явления.

Общим признаком для нескольких последних групп слов, называющих общественно-политические и религиозные течения, является то, что называть так, используя суффикс *-щин* может только «победитель», тот, кто стоит «над» называемым явлением. То есть позиция дающего такое имя – это позиция доминирующего, того, кто преодолел, выиграл и теперь идёт дальше, будь то Церковь, революция или партия. Вероятно, подобные результаты можно подтвердить, исследуя прагматический (иллокутивный) потенциал данных слов. Например, человек, говорящий «*сентиментальщина какая-то*», уж точно себя считает «выше» оцениваемого уровня. Однако подобные выводы об иллокутивных и перлокутивных эффектах речевых актов, содержащих подобную оценочную лексику, требуют дополнительного исследования.

Таким образом, лексема *обломовщина* создана по оценочно-экспрессивной модели от фамилии главного героя романа с помощью суффикса отрицательной оценки *-щин-*. Слова с таким суффиксом, по результатам нашего исследования, практически всегда экспрессивны,

«насыщены» отрицательным или пренебрежительным отношением к обозначаемому имени.

Можно констатировать, что, исходя из анализа лексики русского языка, построенной по данной словообразовательной модели, изначально концепт ОБЛОМОВЩИНА имел отрицательно заряженный валоративный потенциал.

Тем не менее, вопрос об аксиологических характеристиках изучаемого концепта остаётся открытым и требует дальнейшего изучения. Так, несмотря на то, что среди современников И.А. Гончарова преобладала добролюбивая, остро-критическая, трактовка понятия ОБЛОМОВЩИНА, уже и тогда присутствовала точка зрения, предполагающая не только активное порицание «извечного русского порока», принадлежащая, например, А.В. Дружинину, но и попытку реабилитации, оправдания подобного отношения к миру: *«Не спустись г. Гончаров так глубоко в недра обломовщины, та же обломовщина, в ее неполной разработке, могла бы нам показаться грустною, бедною, жалкою, достойною пустого смеха. Теперь над обломовщиной можно смеяться, но смех этот полон чистой любви и честных слез, — о ее жертвах можно жалеть, но такое сожаление будет поэтическим и светлым, ни для кого не унижительным, но для многих высоким и мудрым сожалением»* [4: 112]. Более того, мы полагаем, что именно сегодня актуальность поднятой в романе проблематики чрезвычайно высока, она активно подвергается рефлексии и в современном обществе: *«Ради светлого будущего, ради великой цели, которая нам пока неизвестна, мы обязаны задумываться над нашими жизнями, уметь отстраниваться. Да, это легко заполнить вакуум своей жизни ненужной суетой, чужими идеалами и целями, но к чему это ведет? Лишь к несчастью... Жить и мыслить, лежа или стоя, главное-не бояться непонятого и неизвестного и помнить, что всегда есть кто-то, согласный с вами. Вот чему нас учат Обломовы, вот что Штольцы (и порядочные десятиклассники) называют «Обломовщиной»* [7].

Таким образом, проблема определения ценностных характеристик обломовщины в современном русском языковом сознании требует дальнейшего глубокого исследования.

Литература

1. Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке: Учебное пособие. – Москва: Логос, 2001. – 304 с.
2. Введенская Л.А., Колесников Н.П. От названий к именам. – Ростов-н/Д., 1995. – 544с.
3. Виноградов В. В. Русский язык(Грамматическое учение о слове): Учеб. пособие для вузов/Отв. ред. Г. А. Золотова. – 3-е изд., испр. – М.: Высш. шк., 1986. – 640 с.
4. Дружинин А.В. «Обломов». Роман И. А. Гончарова //Роман И.А.Гончарова «Обломов» в русской критике : Сб.статей / Сост., авт. вступ. статьи и комментариев Отрадин М.В. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. – С. 106-125
5. Карасик В.И. Языковые ключи. – Волгоград: Парадигма, 2007. – 520 с
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
7. Обломовщина. Idea?! Блог про литературу слишком доступным языком. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://deminmichael.tumblr.com/post/12519246188>
8. Обратный словарь русского языка / Науч. конс. А. А. Зализняк, Р. В. Бахтурина, Е. М. Сморгунова. / М., 1974.
9. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю.. Толковый словарь русского языка / М.: Азъ, 1992. – 955 с.
10. Писарев Д.И. Роман Гончарова «Обломов» //Роман И.А.Гончарова «Обломов» в русской критике : Сб.статей / Сост., авт. вступ. статьи и комментариев Отрадин М.В. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. – С. 68-99
11. Русская грамматика. Т. 1: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология / Н. Ю. Шведова (гл. ред.). — М.: Наука, 1980
12. Русский орфографический словарь / Отв. ред. Лопатин В.В. – М.: Институт русского языка им. В.В. Виноградова, 2007. – 960с.
13. Роман И.А.Гончарова «Обломов» в русской критике : Сб.статей / Сост., авт. вступ. статьи и комментариев Отрадин М.В. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. – 304 с.
14. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/996714> – разинщина
15. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/991030> — пугачевщина

Валентина Щербина, Олена Вартик
Придністровський державний університет імені Т.Г.Шевченка

УПОДОБАННЯ МЕШКАНЦІВ М.ТИРАСПОЛЯ: ЖІНОЧИЙ ІМЕННИК

Статтю присвячено вивченню жіночих особових імен, що складають розряди надуживаніших та популярних антропонімів, які функціонували в іменнику м. Тирасполя ПМР з 1950 по 1974 рр. Простежується якісний та кількісний склад зазначених онімів.

Ключові слова: антропонім, динаміка імен, іменник, частотність.

Shcherbina V.I., Vartic E.P. Preferences of inhabitants of Tiraspol: feminine noun

This article is devoted to the study of women's personal names that make up the ranks of popular and the most used anthroponyms that functioned in Tiraspol noun TMR from 1950 till 1974. It is traced qualitative and quantitative composition of these dumb.

Key words: antroponym, dynamics of the names, noun, frequency.

Систематизоване вивчення східнослов'янської антропонімії почалося лише в другій половині XIX століття. В останні десятиліття антропоніміка зазнала бурхливого розвитку. Дослідження в цій галузі ономастики пов'язане з іменами видатних українських учених П.П.Чучка, М.Л.Худаш, Ю.О. Карпенко, Л.Л.Гумецька, Р.Й. Керста, Н.П. Дзятківська, Л.П.Зайчикова та ін.

Власне ім'я людини становить її невід'ємний індивідуальний атрибут. Антропоніми утворюють своєрідну і дуже важливу частину словникового складу будь-якої мови. Вони є важливим джерелом для дослідження не тільки мови, але й історії, матеріальної та духовної культури народу.

Типи особових назв виникають у мові кожного народу в різні періоди, серед різних соціальних прошарків, з різних причин і творяться за

допомогою найрізноманітніших мовних засобів. Генетично пов'язані з апелювальною лексикою, вони так або інакше віддзеркалюють різні сторони й умови життя народу – навколишню природу, повсякденну працю, побут, суспільно-політичний і економічний лад, взаємозв'язки з іншими народами, психічний стан, світогляд, загалом, майже всі головні риси його етнічної індивідуальності. Отже, антропонімія служить цікавим і надійним джерелом для різних гуманітарних наук.

Антропоніміка міста Тирасполя Придністровської Молдавської Республіки вперше стала предметом спеціального дослідження. Нами простежено зміни кількісного та якісного складу іменника за 25 років, а саме: з 1950 по 1974 рр.

Тирасполь – найважливіший політичний, економічний та культурний центр у Придністровському регіоні, заснований з наказу російської імператриці Катерини II в 1796 році. Своєрідність Придністровського регіону обумовлена тим, що ця територія з давніх пір служила зоною активних контактів багатьох народів, які її населяли. Міграційні процеси XIX ст. визначили сучасний склад населення Придністров'я. У Придністров'ї переважають етноси слов'янської (українці, росіяни, болгары, білоруси, поляки) та романської (молдовани) груп індоєвропейської мовної сім'ї, потім йде тюркська група алтайської мовної родини (більшість – гагаузи), германська група індоєвропейської мовної сім'ї (євреї, німці), індоарійська група індоєвропейської мовної сім'ї (цигани). Вказані етноси складають більше 90% населення регіону [3:351]. Етнічний склад населення цього регіону Східної Європи, що сформувався в результаті взаємодії в основному етносів індоєвропейської сім'ї, відрізняється надзвичайною строкатістю. Таким чином, формування іменника м. Тирасполя обумовлене географічним положенням регіону, що передбачає взаємодію різних етносів, їх культур, релігій і традицій.

Мета нашої статті – простежити динаміку найпопулярніших та популярних жіночих імен м. Тирасполя середини XX століття.

У кожному іменнику діють традиції популярності імен, що призводять до концентрації іменника. Концентрація іменника виявляється в тому, що невелика кількість імен «відтягує» на себе більшу частину ім'янаречень [2:46]. Більшість науковців указують на групу таких іменулюбленців, що вирізняються з-поміж імен обмеженого чи поодинокого вжитку. Під час вивчення іменника м. Тирасполя ми використовували методу В.Д.Бондалетова [1:92]. Для дослідження зібраний матеріал розподілили на 5 груп за віковими зрізами.

Матеріалом розвідки послужили списки реєстрації народжування дітей протягом 1950 – 1975 рр. Розглянемо динаміку жіночого іменника. Впродовж 25 років з 1950 по 1974 рр. народилося 15 692 дівчинки. У

зазначений часовий відрізок жіночий іменник м. Тирасполя послугоувало 251 ім'я.

На першому віковому зрізі (1950-1954) до найпопулярніших імен увійшли *Валентина* (7.8%), *Галина* (4.5%), *Лариса* (4%), *Любов* (2.9%), *Людмила* (10.7%), *Надія* (3.2%), *Наталія* (7.6%), *Ольга* (4.9%), *Світлана* (4.8%), *Тетяна* (13.0%). Лідерами виявилися лексеми *Тетяна*, *Людмила*. З меншою частотою вживаності третє й четверте місця відповідно посіли оніми *Валентина* (7.8%) й *Наталія* (7.6%). Середину розряду майже з однаковою частотністю утримували антропоніми *Ольга* (4.9%), *Світлана* (4.8%), *Галина* (4.5%), *Лариса* (4.0%). Закривають розряд найпопулярніших імен оніми *Надія* (3.2%), *Любов* (2.9%).

1955-1959 роки виявили такі результати: лідерство залишилося за антропонімами *Тетяна* (16.7%), *Людмила* (11.0%). Лексеми *Надія*, *Любов*, втративши популярність, вийшли з розряду найуживаніших імен. Їх місце посіли імена *Олена* (4.2%), *Ірина* (4.1%). Третє й четверте місця розділили оніми *Наталія* (7.3%), *Ольга* (6.5%), п'яте й шосте – *Валентина* (5.9%), *Світлана* (5.2%); на сьомому й восьмому місцях відповідно *Лариса* (4.5%), *Галина* (4.3%).

На третьому віковому зрізі (1960-1964) зафіксовано в повному складі всі десять імен другого періоду, а саме: *Валентина* (3.3%), *Галина* (3.6%), *Ірина* (8.9%), *Лариса* (3.8%), *Людмила* (7.5%), *Наталія* (8.1%), *Олена* (9.1%), *Ольга* (7.4%), *Світлана* (9.4%), *Тетяна* (11.4%). Лексема *Тетяна* знову на першому місці. З шостого на друге місце піднімається лексема *Світлана*. Стрімкого розвитку також зазнають антропоніми *Олена* (9.1%), *Ірина* (8.9%). Вони посідають відповідно третє й четверте місця. Розвиток по низхідній зазнають такі імена: *Наталія* (8.1%) – з третього на п'яте місце, *Людмила* (7.5%) – з другого на шосте, *Ольга* (7.4%) – з четвертого на сьоме місце, *Лариса* (3.8%) – з сьомого на восьме, *Галина* (3.6%) – з восьмого на дев'яте і *Валентина* (3.3%) – з п'ятого на останнє десяте місце.

У четвертому періоді (1965-1969) лексеми *Валентина*, *Галина* втрачають популярність у тираспольчан і виходять з першої десятки. На їх місце вперше за досліджуваний період виходять імена *Алла* (3.0%) та *Марина* (2.4%). Серед лідерів вказаного вікового зрізу вперше виявлено оніми *Олена* (11.2%), *Світлана* (10.5%), *Ірина* (9.7%). Знизився рівень популярності антропоніма *Тетяна* (8.6%), щозійшов з першого на четверте місце. Незмінним залишилося ставлення до імені *Наталія* (8.0%) – п'яте місце. На шостій, сьомій та восьмій сходинках розташувалися відповідно антропоніми *Ольга* (6.0%), *Людмила* (5.0%), *Лариса* (4.4%).

З 1970 по 1974 роки замість імен *Лариса*, *Алла*, *Марина*, що вибувають, з'являються нові лексеми: *Анжела* (3.1%), *Вікторія* (3.1%), *Інна*

(2.8%). В оновленій десятці вказані антропоніми займають відповідно восьме, дев'яте та десяте місця. Повертає собі перше місце *Тетяна* (12.0%). На другому й третьому місцях оніми *Олена* (11.7%) та *Наталія* (11.3%). Лексема *Світлана* (8.9%) з другого місця опускається на четверте, а лексема *Ірина* (8.5%) – з третього на п'яте. Стабільні показники виявляють оніми *Ольга* (6.7%), *Людмила* (3.8%). Ці імена посідають шосте й сьоме місця.

Отже, розряд найуживаніших імен жіночого особового іменника м. Тирасполя протягом досліджуваного періоду обслуговували 17 антропонімів, зокрема: *Алла, Анжела, Валентина, Вікторія, Галина, Інна, Ірина, Лариса, Любов, Людмила, Марина, Надія, Наталія, Олена, Ольга, Світлана, Тетяна*. Безумовним лідером виявився антропонім *Тетяна*, котрий займав перше місце на чотирьох хронологічних зрізах. Лише на одному зрізі, а саме з 1964 по 1969 роки, опустився на четверте місце. Лексема *Людмила* на перших двох зрізах посідала друге місце. Проте, починаючи з третього періоду, втративши популярність, переміщається на шосте, а далі – й на сьоме місце. Серед імен-улюбленців тираспольчан залишаються оніми *Наталія, Ольга, Світлана*. Вони з високою частотністю вживання стабільно утримуються в середині розряду найпопулярніших імен, зокрема онім *Наталія* посідає третє місце в II та V періодах, четверте – в I, п'яте – в III та IV. Лексема *Ольга* впродовж досліджуваного періоду займала місця з четвертого по сьоме. Антропонім *Світлана* у третьому й четвертому вікових зрізах піднімався до другого почесного місця. В інший період задовольнявся й четвертим, й шостим місцями. Стрімкого розвитку по висхідній лінії зазнав антропонім *Олена*. Це ім'я вперше виявлено серед розряду найпопулярніших у 1955 – 1959 рр. лише на дев'ятому місці. Проте наступний зріз підвищує показники вживаності цієї лексеми – відразу третє місце. А далі – перше та друге місця.

Із кола уподобань тираспольчан вибувають уже на другому віковому зрізі оніми *Надія, Любов*, а оніми *Валентина, Галина* – на четвертому. Яскравий приклад розвитку по низхідній лінії – антропонім *Валентина*:

I зріз – третє місце, II – п'яте, III – десяте. Навіть незважаючи на історичну подію (політ першої жінки-космонавта Валентини Терешкової в 1963 році), частотність вживання цієї лексеми постійно знижувалась.

Нестійкими виявилися уподобання батьків стосовно оніма *Лариса*: на перших чотирьох зрізах лише сьоме та восьме місця. В останньому періоді це ім'я серед найуживаніших не фіксується. Антропоніми *Алла, Марина* лише один раз на четвертому хронологічному зрізі виявили симпатії батьків, посівши відповідно дев'яте й десяте місця.

Таким чином, протягом досліджуваного періоду розряд найпопулярніших імен жіночого іменника послуговувало 17 антропонімів, основне ядро яких склали давні християнські імена. Концентрація імен першої десятки жіночого іменника різна. До того ж іменник жіночої десятки виявився стійким. Лексеми *Людмила, Наталія, Ольга, Світлана, Тетяна* протягом усього досліджуваного періоду постійно знаходилися в першій десятці. У жіночому іменнику три антропоніми *Лариса, Ірина, Олена* лише в одному періоді не фіксувалися, а лексеми *Галина, Валентина* – у двох. Репертуар жіночих особових імен, що лише на одному хронологічному зрізі послуговували першу десятку широкий: *Алла, Анжела, Вікторія, Інна, Любов, Марина, Надія*. Безумовним лідером жіночого іменника зазначеного розряду є онім *Тетяна*.

До наступного розряду жіночого іменника – популярного – увійшла 31 лексема. У першій п'ятирічці (1950-1954) функціонувало 11 антропонімів: *Белла, Дора, Євдокія, Інна, Лілія, Майя, Неллі, Нінель, Софія, Соф'я, Фаїна* з наступною частотністю вживання: *Белла, Інна* (по 9); *Лілія, Соф'я, Фаїна* (по 8); *Дора, Неллі, Софія* (по 7); *Майя* (6); *Євдокія, Нінель* (по 5).

Другий віковий зріз (1955-1959) послуговували антропоніми *Вікторія, Зоя* (по 8), *Інна* (7), *Єлизавета, Ельвіра, Римма, Софія, Фаїна, Юлія* (по 5). При цьому із першого вікового зрізу залишаються оніми *Інна, Софія, Фаїна*, решта онімів в наступних вікових зрізах не фіксується. Виявлено нові антропоніми: *Вікторія, Зоя, Єлизавета* (що перейшли з розряду найпопулярніших), *Юлія, Ельвіра, Римма* (послуговували розряд рідкісних та одиничних імен).

У 1960-1964 роки зафіксовано лише п'ять антропонімів: *Елла, Зоя* (по 8), *Діна, Єлизавета, Юлія* (по 5). Три імені протягом двох п'ятирічок виявили стабільність: *Зоя, Юлія, Єлизавета*. Лексеми *Вікторія, Інна* зазнали розвитку й посіли місце серед розряду найпопулярніших імен.

Четвертий зріз (1965-1969) виявив 10 антропонімів: *Аліса* (9), *Валерія* (8), *Ауріка, Вероніка, Діна, Зоя* (по 7), *Еліна, Маріанна, Стелла* (по 6), *Римма* (5). Уперше зафіксовано оніми *Аліса, Ауріка, Вероніка, Валерія, Еліна, Маріанна*. Натомість оніми *Елла, Єлизавета* втрачають популярність і зазнають розвитку по низхідній.

1970-1974 роки представлені антропонімами *Алевтина, Ауріка, Валерія, Еліна, Ліліана, Маріанна, Нонна, Олеся, Регіна, Стелла*. На перших трьох вікових зрізах жодне із зазначених імен не виявлено. Вказані антропоніми фіксуються лише на останніх двох досліджуваних зрізах. Лідером розряду популярних імен у четвертій п'ятирічці стає онім *Аліса* з частотою вживання 9. На другому місці лексема *Валерія* (8). З меншою частотою вживаності третє й четверте місця відповідно посіли оні-

ми *Ауріка*, *Вероніка* (по 7) й *Маріанна*, *Стелла*(по 6). 1970 – 1974 роки виявили такі результати: лідерство ім'я *Аліса* за собою не залишило. Першість виявлено за антропонімами *Ауріка*, *Олеся* (по 9). На другому місці ім'я *Стелла* (8). Нижче розташувалися антропоніми *Алевтина*, *Нонна* (по 6) та *Валерія*, *Регіна* (по 5). Лексеми *Аліса*, *Вероніка*, *Маріанна*, втративши популярність, перейшли до розряду одиничних імен.

Отже, розряд популярних імен жіночого особового іменника м.Тирасполя протягом досліджуваного періоду обслуговували 31 антропонім. Безумовного лідера не виявлено. У першому віковому зрізі зафіксовано найбільш частотне вживання імен. Деякі антропоніми обслуговували іменник лише в одному з п'яти вікових зрізів – у першому: *Неллі*, *Лілія*, *Майя*, *Соф'я*, *Дора*, *Нінель*, *Белла*, *Євдокія*, у другому: *Вікторія*, *Ельвіра*, у третьому: *Елла*, у четвертому: *Аліса*, *Вероніка*, *Маріанна*, у п'ятому: *Алевтина*, *Олеся*, *Нонна*, *Регіна*. З виходом на широкий екран відомих кінофільмів «Червоні паруса» з Маріанною Вертинською в головній ролі та «Тихий Дон» з участю Еліни Бистрицької лексеми *Еліна* та *Маріанна* набули значної популярності.

Таким чином, протягом досліджуваного періоду розряд популярних імен обслуговувало 31 ім'я. Збільшення репертуару жіночих імен – одна із особливостей розвитку іменника радянського періоду [1:79]. У жіночому іменнику виявлено імена як християнського походження, так і запозичені: оніми *Наталія*, *Надія* – християнські; *Ауріка*, *Стелла* – запозичені. До того ж склад і жіночого іменника виявився нестійким. Не засвідчило своє постійне перебування в розряді популярних імен на всіх вікових зрізах жодне з антропонімів. Однак уподобання мешканців м. Тирасполя середини ХХ століття стосовно жіночого іменника в значній мірі залишалися традиційними.

Література

1. Бондалетов В.Д. Динамика личных имён в XX в./ В.Д.Бондалетов // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. Проблемы антропонимики. – М., 1970.
2. Зайчикова Л.П. Статистическое описание именника и его теоретические основы/Л.П.Зайчикова // Актуальные вопросы русской ономастики. – К., 1988.
3. Скворцова А.Ю., Смирнова И.Г., Бомешко Б.Г. и др. История Приднестровской Молдавской Республики/ А.Ю.Скворцова, И.Г.Смирнова, Б.Г.Бомешко и др. – Т.2. – Ч.1. – Тирасполь: РИО ПГУ, 2001. – 415 с.
4. Дружинець М.Л., Щербина В.І. Динаміка найуживаніших особових імен м.Тирасполя /М.Л.Дружинець, В.І.Щербина // Записки з ономастики. Випуск 15.– 2012.– С. 31-39.

УДК 811.161.2'373.22:635.055:398.8

Ольга Яковлєва
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

СИМВОЛІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ВЕРБИ ТА БЕРЕЗИ В ОБРЯДОВОМУ КОНТЕКСТІ (на матеріалі українських і російських народних пісень)

У статті схарактеризовано сучасне розуміння значення слова; описано символічне значення рослин, зокрема, верби та берези як жіночого начала, якого вони набувають в обрядах; розкривається символічне значення плетіння вінків.

Ключові слова: символічне значення, верба, береза, вінок.

Olga Yakovlieva. The Symbolic meaning of willow and birch in ritual context (based on the Ukrainian and Russian Folk Songs).

Modern understanding of a word is characterized in the article. The symbolic meaning of plants is described, namely of willow and birch as feminine origin which they gain in rituals. The symbolic meaning of a wreath-making is revealed.

Key words: symbolic meaning, willow, birch, wreath.

Значення є об'єктом дослідження не тільки різних галузей мовознавства, а й інших гуманітарних наук: логіки, філософії, психології тощо. О. Селіванова зауважила, що «проблема значення є однією з найбільш складних і дискусійних у гуманітарних галузях науки» [14:185]. Дослідниця схарактеризувала ідеї стосовно розуміння феномену значення зарубіжних і вітчизняних науковців, навела яскраві метафори перших

і других в процесі тлумачення даного поняття. Нашу увагу привернуло наступне порівняння: значення слів, як живі метелики не вловимо кружляють біля нас, але коли здається, що ми спіймали одного чи іншого, вони вислизують із рук, як риба [там само : 186].

У свій час Й. Стернін виділив у слові так зване *лексикографічне значення*, що, на його думку, завжди за обсягом є меншим, ніж реально існуюче значення у свідомості носіїв мови. У зв'язку з цим, науковець вважає доцільним виділяти й *психологічно реальне значення*, яке представляється упорядкованою єдністю всіх семантичних компонентів, що реально пов'язані з конкретною звуковою оболонкою в свідомості мовців. Психологічно реальне значення можливо виявити й описати, по-перше, в результаті аналізу всіх зафіксованих контекстів з даним словом, що, на думку самого Й. Стерніна, майже неможливо зробити технічно. По-друге, це значення може бути виявлено й шляхом комплексних психолінгвістичних експериментів зі словом [15: 137-138].

З одного боку, розглядаючи концепт як певну структуру (Й. Стернін, А. Вежбицька), до складу якої входять знання про предмет, можна говорити і про концептуальне значення (пор.: «Ядром лексичного значення є концептуальне значення» [5 : 188]; «Слова за обсягом свого значення є ширшими, ніж поняття, а концепти – ширшими, ніж слова» [3: 192]). З іншого боку, науковці пишуть, що не можна змішувати значення і концепт [15: 141].

Концепт, як відомо, є ментальним утворенням, а кожна нація має власну культурну ментальність, яка матеріалізується, зокрема, й у національній символіці. Зважаючи на те, що символіка – поняття етногенетичне, а українська система символічного відображення світу одна з найдавніших і найбагатших систем традиційної культури, дослідження останньої є надзвичайно актуальною проблемою для сучасної науки [17: 3]. Не менш важливим вважається й зіставлення національної символіки в рамках міжкультурних контактів, зокрема й близьких за походженням українців і росіян.

Культурна ментальність етносу, як справедливо відмітив В. Личковах, спирається на найдавніші архетипи та універсалії міфологічної свідомості, що закріплені у мові, фольклорних та обрядових текстах, традиціях і звичаях [7 : 12-13].

Отже, національні символи, що представлені у мові, – це лексеми, в яких при певних умовах виявляється символічне значення. Перш за все мається на увазі контекст, що розгортається на тлі традиційної культури народу. Культурний простір українців тримається на трьох основоположних стовпах, якими вважають кордоцентризм, софійність і антеїзм. Кордоцентризм, як відомо, передбачає домінанту серця в культурній

ментальності. Софійність – це мудрість в організації буття, і це проявляється у прагненні до порядку, ладу та гармонії. Вважається, що українська «мудрість» є вищою за знання, раціональність і дискурс науки. Етноментальний антеїзм (Антей – герой-велетень у давньогрецькій міфології. Був непереможним, доки торкався землі-матері) пов'язаний з хліборобською діяльністю предків, культом Богині-Матері, яка ототожнювалась з природою, землею, плодючістю [7 : 13-15].

Символ як феномен зароджувався на тлі живої природи. Органічний зв'язок життя людини від народження до смерті з природою описували й досліджували видатні науковці: О. Потебня, М. Сумцов, П. Чубинський, Д. Зеленін, О. Афанасьєв, І. Нечуй-Левицький, М. Максимович, С. Килимник, В. Пропп, Н. Велецька, В. Топоров та інші.

Символізація мовних одиниць на позначення важливих дерев у етнокультурі українців (верба) і росіян (береза) розглядається на матеріалі фольклорних текстів, які зберегли принцип антеїзму слов'ян. Відомо, що українська й російська міфології мають спільне загальнослов'янське, точніше індоєвропейське коріння. Але з часом, як зауважив М. Максимович, досліджуючи звичаї й вірування селян в Україні, майже кожне село вже має свої особливості [9 : 66].

В. Жайворонок – дослідник української етнокультури і вербу, і березу описує як такі, що набули символічного значення в національній культурній ментальності [2 : 34-35; 72-74].

Верба – весняне дерево, під яким з давніх-давен водили *круговий танець* і співали веснянок; під вербами білили полотно, збиралася молодь. У народних віруваннях верба – символ небезпечного кохання, бо у гілках дерева можна було заховатися від людських очей (пор. у С. Килимника: «ховатися під вербами», що дають добрий, але небезпечний захисток, значить вести розпутне життя» [4: 37]): *Під вербою брови загубила та телер і вие!* (приповідка про втрату дівочтва); близькість до води асоціювалася з жіночим материнським началом; верба – це ідеальне дерево в українських народних піснях, уособлює дівчину, яка вийде заміж і змарніє; дерево набуло національної символіки, бо прикрашало майже всі українські села [2 : 72-74].

Зважаючи на те, що у багатьох церковних ритуалах закарбовані прадавні вірування й елементи язичницьких обрядів, дотепер важливим весняним святом молоді рослинності залишається Трійця. На вербі ранньою весною з'являються сережки, і вони стали символом міцної рослинної сили оживаючої природи. У Вербну неділю освічують гілки цього дерева. Існує повір'я, що безплідним жінкам треба з'їсти бруньки освяченої верби, щоб народити дитину. Бруньки їли, щоб вигнати будь-яку хворобу з тіла та захистити своє здоров'я [11 : 67-68].

Протягом вербного тижня, що зветься Вербич, б'ють святою вербою, приказуючи: *Верба хльост, бий до сльоз! Не я б'ю, верба б'є. За тиждень – Великдень: будь великий, як верба, а здоровий, як вода, а багатий, як земля!*

[9 : 30-31]. У такому символічному битті є залишки давньої контагіозної або контактної магії: на того, кого б'ють, має перейти сила цієї рослини. В. Пропп провів паралель між символікою биття гілочкою верби та акціональним символом обсіпання зерном на весіллі. Дослідник навіть інші варіанти символічного значення цієї рослини: вербу прикріпляли у різних місцях будівлі, на пасиці як оберіг; били худобу перед першим випасом, додавали в їжу, щоб захистити тварину від падежу [11 : 69].

С. Килимник припускає, що верба була тотемом українським, а можливо, й слов'янським. За часів християнства з'явилися різні варіанти наведеного вище тексту: *Не я б'ю, верба б'є, за тиждень Великдень! Не вмирай, не вмирай, Великодня дожидай* [4 : 27-29].

В. Пропп відмічав тісний зв'язок землеробських і шлюбних мотивів у віруваннях слов'ян, вважав його не випадковим. Пояснював таке органічне переплетіння вірою в те, що весільні обряди впливали на плідність землі [11 : 65].

Серед весільних пісень, в яких згадуються різні рослини, про вербу небагато текстів: *Не стій, вербо, розвивайся, бо тудий піде сім сот сватив, кожному сватови по квіткови, єно ся старості не дістало старому; але старості досталася молода сванейка* [8 : 100]. Цей же текст у сучасному варіаті: *Не стій, вербо, над водою, рано-рано! Не стій, вербо, над водою, та ранесенько! Розвий, вербо, сімсот квіток, рано-рано! Розвий, вербо, сімсот квіток, та ранесенько! Що всім хлопцям по квітотонці, рано-рано! Що всім хлопцям по квітотонці, та ранесенько! Тільки Грицеві нема квітки, рано-рано! Бо Грицева квітка, то Гануся дівка* [4 : 33].

Отже, в контексті весільного обряду легко провести паралель між розпусканням або розвиванням гілок на вербі з ритуалом розплітання коси, що символізувало дівочтво, та завиванням волосся молодої під хустку, очіпок, що означало її перехід у стан заміжньої жінки.

На думку С. Килимника, вирази стосовно дерева: *пускати гілля* або *розвиватися* означають виходити заміж: *Стоїть верба над водою, розпустила гілля, – убирайся, дівчинонько, десь твоє весілля* [4 : 36].

Береза також символізує дівчину й жіноче начало. Як і більшість лексем із символічним значенням, синтезує позитивні й негативні конотації. Це дерево було найважливішим в обрядовості росіян. У фольклорних текстах березою часто називали дівчину, долю якої згубили. Береза – ритуальне дерево у календарних і весільних обрядах. У весільному

обряді з березою були пов'язані дії нареченої та її подруг. Широко використовували гілля в поховальному обряді, вважали, що душі предків на Трійцю ховаються в гілках берези, якими прикрашали хати. Під цим деревом пригощалися й саму берізку «годували»: закопували в землю кашу, яйця, пироги: *Не радуйтесь, дубы, не радуйтесь, зеленые! Не к вам девушки идут, не к вам красные: не вам пироги несут, лепешки, ячницы. Ио, ио, Семик да Троица! Радуйтесь, березы, радуйтесь, зеленые! К вам девушки идут, к вам красные* [13 : 176].

Дереvence називали: «кумой», «гостейкой», «садом», «весной», «девичьей красотой» [12 : 227-230].

В українців березу також шанували: *Під білою березою підметено, барвіночком оплетено, василочком обстежено* [16 : 107].

А в полі береза, а в полі кудрява, ой хто йде, не минає, березу ламає... Вийду за ворота, трава зеленіє, ой за хорошим мужем жінка молодіє... Ой за недобрим мужем з личенька марніє [10 : 356]. У наведеному контексті береза виступає символом молодої жінки: вона – *зламана береза*, і її доля після шлюбу вже повністю залежала від чоловіка.

Після *шлюбу* (утворено від *слюб*, де відмічається історичний розвиток звуків, у результаті якого /с/ перейшло в /ш/ (в іє. прамові /ш/ не було) в останньому складові: *с* означало «разом з ...», а *люб*– від «любити», в цілому *шлюб* має значення «бути разом в любові») дівчата співали пісні молодій про розлуку з рідними, про її нове життя. В цих піснях були жаль і плач: *Мовила береза дубові: – Не стій, діброво, зашуми, на мене ся – березу не диви; бо я днеська береза зелена, а завтра буду зрубана* [8 : 105].

Староукраїнська назва першого місяця весни *березоль* або *березіль* є результатом гаплогії у формі цього слова, що зафіксована в календарях, де цей місяць звався *березозолом*. У давнину в цей час спалювали березу на золу, щоб відбілювати білизну [5: 139]. М. Максимович вважає, що назва місяця *березень* пов'язана з березою, яка ранньою весною тече солодким соком [9 : 26]. В. Даль подає форму *б(е)резозоль* як стару назву березня або квітня; лексема *береза* вживалась як відповідь свасі, і в цьому контексті назва дерева означала згоду на одруження; інші назви дерев, такі як *сосна*, *ялина*, *дуб* означали відмову під час сватання [1, Т. 1: 183].

Березою, як і вербою, прикрашали будівлі, ворота, гілки також освящали, їм приписували цілющі здібності. У росіян був обряд завивати березу, бо її гілки, як і гілки верби, нагадували довге дівоче волосся: їх зв'язували у віночок, заплітали в коси, навколо дерева водили *хороводи*. Назва *хоровод* до українських кругових танків, що виконували дівчата з початку весни і до початку зими, не вживалась. В. Даль з лексемою

хоровод, наводить форми *харагодъ* і *карагодъ*, виділяючи весняні та осінні танки [1, Т. 4 : 561].

Очевидно, що *хоровод* – складне слово: *хор(о)*– та *-вод*; має різні форми: *коровод*, *корогод*, *карагод*, *караюд*. Погоджуємось з наступними ідеями

В. Таранця, які науковець висловив в усній формі, тим більше, що це було підтверджено народним повір'ям: початкове *хор*– у лексемі *хоровод* походить від *кор*–, а ця остання форма від **k(w)er*– означала якусь *антропоморфну істоту*. Форми *-вод*, *-год*, *-юд* пов'язані з **hwod* «водити»; в цілому лексема означала «водити щось/когось в танці, співаючи».

В Україні був *Корогод*, якого, за даними М. Максимовича, дружка з весільними гостями шумно, з музикою, проводжали селом, коли молоді в кінці першого дня весілля залишались у коморі. Під час проводів співали пісню про *корогода* і про *корогодову жінку* – воєводу [9 : 37].

Зрозуміло, що тут маються на увазі веселощі в антропоморфному вигляді, які супроводжували весілля, що й довели етимологічні розвідки В. Таранця.

Майже забутим в Україні М. Максимович вважає ритуал завивання троїцьких вінків на березах або ж плетіння вінків на голови з березових гілок, перевитих квітами. Дівчата завивали вінки в троїцький понеділок; молодиці – у вівторок, а подекуди, замість цього, вулицями з піснями носили зрубану берізку [9 : 61– 66].

Завивання гілок верби й берези, плетіння віночків, заламування й поховання дерев у слов'ян – це символічні дії, що надовго залишилися з часів язичництва. Символічне значення цих ритуалів пов'язано з культом живої природи, лісу, дерев, квітів тощо. Весною гілки, молоде листя, перші квіти втілювали невмирущу життєдайну силу землі, її плодючість. Завиваючи гілки й віночки, дівчата ніби примножували ці сили, несли деревце в село, прикрашали будівлі, накладали віночки на голову – все це було направлено на те, щоб опосередковано, через рослини, перейняти від землі здатність до відродження, плодючості, що стосується, в першу чергу дівчат і жінок: – *Благослови, Боже, весілля дїждати, щоб вінок з барвінку донї закладати. Ой, квіточки мої милі, у пригодї станьте, для милесенького мого мене заквітчайте* [6 : 30; 32].

Ой подякуй, наш молодий, за вбори, що ми твою молодую убрали... та й медовий віночок наклали [10 : 137]. У весільному обряді вінок накладали і на молодого, щоб передати і йому силу та міць живої природи, молодої зелені: *Мій сад зелененький, Івасьо молоденький, на личко проквітає, зелений вінок має...* [16 : 263].

Пойдем, девочки, завивать веночки! Завьем веночки, завьем зеленые. Стой, мой веночек, всю недельку зелен, а я молодешенька, увесь год веселешенька! [13 : 176].

На поляне, на луку гнулася березонька. Завивали девушки, лентой украшали, березоньку прославляли... [там само].

Символічне значення віночка (весною його робили з гілок верби та берези), в якому сконцентрована життєдайна сила всього розквітаючого, впливала й на врожай, отже й добробут сім'ї: *Котився вінок з поля, із поля на дорогу, а з дороги на стодоли, з стодоли до комори, з комори до світлиці на пухкі паляниці* [16 : 117].

У весняних обрядах росіян іноді берізкою виступала гарна дівчина, яку водили по селу і яка символізувала весняне пробудження рослинної сили. Берізку часто вирубали в лісі, носили по селу, потім її розривали або спалювали, останки розкидали по городу, в полі – такі символічні дії сприяли підвищенню врожаю злакових. Отже, берізка в обрядах була символом пробудження природи, а врожай злакових – це вже остання фаза плодючості землі: *А и густо-густо на березе листьё, ой ли, ой люли, на березе листьё. Гуще нету того во ржи, пшеницы, ой ли, ой люли, во ржи, пшеницы. – Господа бояре, мужики крестьяне! Ой ли, ой люли, мужики крестьяне! Не могу стояти колоса держати, ой ли, ой люли, колоса держати. Буен колос клонит, буен колос клонит, ой ли, ой люли, буен колос клонит* [13 : 177].

Кожний символ у народних віруваннях – явище складне й багатогранне, часто в семантиці поєднуються настільки протилежні значення, що раціональному мисленню сучасної людини їх важко поєднати. Але предки сприймали навколишній світ за формулою: «Все в усьому». В кінці XIX ст. М. Максимович констатував: «Всі первісні обряди й звичаї, втрачаючи своє колишнє значення, перетворились у просту забаву, яка вже не має зараз для народу жодного сенсу, крім розважального, та й то нерідко забороненого» [: 70]. Про наш час годі й казати. Знання предків не лежать на поверхні, але вони збережені у мові, зокрема й у вербальних символах, які чекають глибокого й детального лінгвістичного дослідження.

Література

1. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 1; 4. – М.: Рус. яз. – 1989-1991.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства: Підручник / Ю. О. Карпенко. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 336 с.
4. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: [У 3 кн., 6 т.]. Кн. II, т. 3: (Весняний цикл); т. 4: (Літній цикл). – Факс. вид. / Проф. Степан Килимник. – К.: Обереги, 1994. – 528с.
5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: Підручник / М. П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 368 с.
6. Круковська В. Українське весілля. Частина перша / Володимира Круковська. – Львів: Євросвіт, 2005. – 92 с.
7. Личковах Володимир. Філософія етнокультури. Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури / В. А. Личковах. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2011. – 196 с.
8. Лозинський Й.І. Українське весілля / Йосип Іванович Лозинський. – К.: Наукова думка, 1992, – 176 с.
9. Максимович Михайло. Дні та місяці українського селянина: пер. з рос. / Михайло Максимович. – К., Обереги, 2002. – 189 с.
10. Народні пісні: Записи Людмили Єфремової. – К.: Наукова думка, 2006. – 575 с.
11. Пропп В. Я. Русские аграрные праздники. Опыт историко-этнографического исследования / Владимир Яковлевич Пропп. – М.: «Лабиринт», 2006. – 176 с.
12. Русская мифология. Энциклопедия. – М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2007. – 784 с.
13. Русский фольклор/ Сост. и примеч. В. Аникина. – М.: Худож. лит., 1986. – 367 с.
14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
15. Стернин И. А. Значение и концепт: сходства и различия / И. А. Стернин // Общение. Языковое сознание. Межкультурная коммуникация. Сб. статей / Институт языкознания РАН. – Калуга: КГПУ им. К. Э. Циолковского, 2005. – С. 135-143.
16. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського.– К.: Наукова думка, 1974. – 782 с.
17. Українські символи (за ред. М.К. Дмитренка). – К.: Народознавство, 1994. – 140 с.

Галина Яроцкая
Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова

ФРЕЙМ-СТРУКТУРА ЭКОНОМИЧЕСКОГО ФРАГМЕНТА РУССКОГО ЯЗЫКОВОГО СОЗНАНИЯ (на материале концепта ДЕНЬГИ)

В статье рассматривается ценностная специфика концептуализации денег как фрагмента экономического сознания носителей современной русской лингвокультуры. Концепт ДЕНЬГИ анализируется при помощи экспериментальной методики концептуального анализа, в результате чего выделяются типичные динамические фреймы-сценарии объективации денег в русском языковом сознании.

Ключевые слова: экономическое сознание, фрейм, концепт ДЕНЬГИ, русская лингвокультура.

Яроцька Галина

У статті розглядається ціннісна специфіка концептуалізації грошей як фрагмента економічної свідомості носіїв сучасної російської лінгвокультури. Концепт ГРОШІ аналізується за допомогою експериментальних методик концептуального аналізу, в результаті чого виокремлюються типові динамічні фрейми (сценарії) концептуалізації грошей в російській мовній свідомості.

Ключові слова: економічна свідомість, фрейм, концепт ГРОШІ, російська лінгвокультура.

Yarotska Galyna. The frame of «money» as an economic concept in Russian lingual perception.

The article provides the analysis on the value specific of the «money» concept as a fragment of the economic mapping of the world of the bearer of the Russian lingual culture. The «money» concept is analysed by experimental method of

of conceptual analysis, as a result the typical dynamic frames of the «money» notion conceptualization as a economic concept, are outlined.

Key words: economic mapping of the world, the «money» concept, frame, the Russian lingual culture.

Область заданий лингвистической науки, как и науки вообще, формируется вокруг проблем, актуальных для общества в каждый конкретный период времени. Сегодня, в период мирового финансового и политического кризиса, особую актуальность приобрела проблема интерпретации экономического знания, выяснения аналитических и прогностических возможностей экономики, выявления фундаментальных основ этой области знания. В когнитивной лингвистике перечисленные вопросы решаются в рамках реконструирования экономического фрагмента концептосферы, содержащей знания, представления, установки, эмоции человека, связанные с определенной деятельностью – хозяйствованием и взаимоотношениями между людьми в процессе хозяйствования.

Содержательной и функциональной единицей концептосферы является концепт – системное представление знаний, представлений, эмоций, ассоциаций, связанных с определенным фрагментом реальности, обладающим культурной и ценностной спецификой. Одним из фундаментальных, базисных концептов экономической концептосферы является концепт ДЕНЬГИ.

Деньги как предмет, измеритель ценности, сокровище, средство обмена, накопления, используются человечеством практически на всем протяжении его существования. Как пишет Б.А. Райзберг, в современном обществе деньги воспринимаются людьми не только своей экономической, финансовой стороной, но и как своеобразный энергетический потенциал, источник достижения политических и социальных целей, выдвижения и самоутверждения, власти отдельных лиц и групп [2:141].

По мнению учёных, концептуализация денег в современной русской лингвокультуре отличается противоречивостью: с одной стороны, в

своем финансовом поведении люди руководствуются укрепившимися культурными традициями, установками, стереотипами, согласно которым «не в деньгах счастье», «всех денег не заработаешь» и т. д. [см. об этом подробно: 3; 4; 5; 6], с другой — внедрение идеалов общества потребления, утилитарных ценностей в сознание современных жителей постсоветских государств, которое сегодня отмечается многими исследователями социологами, лингвистами, культурологами и экономистами [2; 4; 6], создаёт определённый когнитивный диссонанс или ценностную амбивалентность коллективного и/или индивидуального сознания.

Поскольку мы придаём множество различных смыслов знакам вообще и денежным знакам в частности, каждая из символических систем (в том числе и языковая) оказывает значительное влияние на наше поведение, эмоции и отношения с окружающими. Значение, которое мы приписываем различным объектам и событиям мира, проецируется на деньги подобно тому, как изображение проецируется на экран. Пользуясь терминологией когнитивной лингвистики, можно утверждать, что богатство и бедность, покупки и продажи — это не просто экономические категории, а сложнейшие психокогнитивные комплексы сознания, в которых соединено множество разнообразных и противоречивых смыслов, ценностей, мотивов и эмоций. Языковое сознание способно вербализовать значительную часть этого комплекса в семантическом пространстве языка определённой национальной культуры. Изучение когнитивных сценариев осмысления денег даёт возможность определить особенности концептуализации этого артефакта в сознании носителей лингвокультуры. Так, например, по мнению Т.Б. Радбиля, метафора *время — деньги* изменила западную парадигму мировосприятия [2].

Целью данной работы является изучение структуры и содержания концепта ДЕНЬГИ как единицы русской экономической концептосферы, выявление его ценностной специфики. Основной задачей является анализ образно-перцептивных и ценностных когнитивных признаков концепта, а также лингвокогнитивная интерпретация результатов эксперимента, который позволит реконструировать объективацию концепта на уровне субъектного потенциала, то есть обратиться к индивидуальному языковому сознанию носителей современной русской лингвокультуры.

С целью выявления образно-перцептивной и ценностной специфики концепта ДЕНЬГИ, нормативных поведенческих установок по отношению к деньгам в современной русской лингвокультуре был проведен анализ сочинений носителей русского языка на тему «Деньги – это ...». Информантами были 80 студентов экономического и социологического

факультетов университета, мужского и женского пола, для которых русский язык является родным.

Проанализировав результаты экспериментального исследования, мы обнаружили, что концепт ДЕНЬГИ актуализируется в сознании русскоязычных респондентов как динамическое образование, неотделимое от «денежного поведения» — обращения с деньгами. Таким образом, нами были выделены несколько когнитивных фреймов/сценариев осмысления концепта в сознании современного представителя русскоязычной культуры. Структурная и содержательная общность некоторых моделей позволила объединить их в отдельные группы. В скобках указан процент информантов, описавших данный когнитивный сценарий (большинство информантов отмечало несколько сценариев концептуализации денег).

I. Деньги – наивысшая ценность (78%).

а) Наиболее частотным (75%) оказалось определение *деньги – это смысл жизни*. Обладание деньгами является высшей целью жизни, ради достижения которой используются любые средства. Следует отметить, что, давая подобное определение, большинство информантов критически оценивали такое понимание денег.

б) *Деньги – ценность*. Такое осмысление денег предполагает бережное, заботливое отношение к деньгам. Подчеркивается позитивное отношение к бережливости, накоплениям, деньги ставятся наравне с духовными ценностями человека.

в) *Деньги – счастье, радость, удовольствие*. Деньги «конкурируют» с такими ценностями, как любовь, дружба, взаимопомощь.

г) *Деньги – свобода*. Деньги – средство достижения свободы, обладание ими дает возможность «*делать что хочешь*».

д) *Деньги – добро*. В этом сценарии деньги предстают как одна из высших ценностей, к которой необходимо стремиться, которую необходимо пропагандировать и «распространять», поскольку деньги — *возможность помогать бедным, строить и реставрировать религиозные учреждения и памятники культуры* и т.д.

II. Деньги – показатель (измеритель) статуса, успеха в обществе (72%).

а) *Деньги – статус*. Статус человека определяется размером денег, которыми он обладает.

б) *Деньги – успех*. Деньги означают успех (являясь его атрибутами и социальными знаками (= уважение, признание и любовь)).

в) *Деньги – власть*. Респонденты отметили два возможных когнитивных сценария: деньги как инструмент власти и как ее субъект.

III. Деньги – разрушительный фактор, антагонист общечеловеческих ценностей (63%).

а) *Деньги – зло*. В этом сценарии деньги осмысливаются как «противник» человека, с которым нужно бороться, от которого необходимо защищаться. Деньги убивают моральные ценности, человек перестает быть человеком, может пойти на убийство ради денег. Таким образом, деньги предстают в роли «Змея-соблазителя», желающего уничтожить человека как личность.

б) *Деньги – проклятие*. Говоря об этом, студенты обращались к фольклорным произведениям, согласно которым возможны два сценария: для избавления от проклятия необходима твердая установка на духовные ценности, которая помогает «герою» совершить подвиг (убить злодея, наложившего проклятие) и таким образом избавиться от проклятия.

в) *Деньги – ошибка человека*. Этот сценарий продолжает концептуализацию денег как идола зла. Небольшой процент информантов (около 7%) отмечает, что создание денег привело к деградации человеческого общества, к смене целей и установок, имеющей негативные последствия. Таким образом, развитие сценария предполагает осознание большей частью общества совершенной «ошибки» и последующее ее исправление – изъятие денег из оборота (коммунистическая идея).

д) *Деньги – «яблоко раздора»*. Деньги ухудшают отношения между людьми, приводят к зависти, жадности, мстительности. Деньги фигурируют в межличностных отношениях и способны влиять на них. Этот компонент значения также связан со сценариями *деньги – ценность* и *деньги – власть*.

е) *Деньги – враг любви*. Человек не может стремиться к деньгам как таковым, он ищет любви, но часто хочет купить за них любовь друзей и близких.

IV. Деньги – несущественный, незначительный фактор в жизни человека, искусственно созданный фетиш (58%).

а) *Деньги – просто раскрашенная бумага*. В этом сценарии отмечается условный характер денег, их сугубо практическое предназначение. Информанты отмечают, что деньги не имеют никакой ценности, помимо функции обмена, которую они выполняют. Отмечается «искусственный» характер денег, орудие, созданное человеком для достижения своих прагматических целей. В этом сценарии происходит десакрализация денег, лишение их когнитивных ценностных компонентов, описанных в предыдущих сценариях.

б) *Деньги – грязь. Деньги грязны, о них вытирают ноги, они никому не нужны*. Деньги осмысливаются в негативном ключе как что-то

мелкое, ненужное, вызывающее отвращение. В этой концепции деньги имеют низкий ценностный статус. От денег необходимо избавляться, «счищать» их.

V. Деньги – религия, волшебство (особая, виртуальная реальность) (46%).

а) *Деньги – магические инструменты.* Эта метафора вызвана осмыслением денег как инструмента и субъекта власти, статуса, успеха. Деньги дают возможность воздействовать на других людей, менять окружающую реальность как в плохую, так и в хорошую сторону. Как категория магии, деньги конструируют собственный мир, особую реальность, что и определяет их «властные» функции.

б) *Деньги – идол, кумир.* Деньги осмысливаются как предмет культа, ради которого человек готов пойти на большие жертвы. Люди поклоняются деньгам и жертвуют многим ради них. Деньги создают собственную религию, собственный мир. Религия денег — языческая: она включает поклонение материальному предмету и принесение ритуальных жертв (физического здоровья и духовных ценностей). Существуют также «храмы» денег, имеющие собственных «жрецов» — *олигархов*. Необходимо знать определенные правила обращения с «идолом» и способов его «задобрить» (в народных поверьях многие приметы связаны с накоплением и тратой денег).

VI. Деньги – необходимый элемент человеческой жизни (34%).

а) *Деньги – фактор эволюции.* В данном сценарии деньги осмысливаются как показатель перехода человека к цивилизованной жизни. Деньги – обязательный атрибут жизни и фактор развития.

б) *Деньги – стимул человеческого развития.* Деньги как стимул к развитию личности предполагают контроль человека над деньгами, отношение к ним как к ценности более низкого порядка, чем любовь, дружба, милосердие и другие духовные ценности. В этом случае деньги служат средством достижения определенных материальных благ.

в) *Деньги как фактор деградации личности.* Треть информантов предполагает возможность совершения низменных поступков ради обладания большим количеством денег, что разрушительно воздействует на личность и ее моральные установки.

Приведенные данные показывают, что для современной русской лингвокультуры характерна ценностная двойственность по отношению к деньгам: деньги описываются и как высшая ценность, и как наибольшее зло.

Следует отметить, что большинство информантов (85%) приводили словарное определение денег как средства обмена, однако не ограничивались этим и давали развёрнутое описание восприятия денег в

аксиологическом и психологическом аспекте. Наличие логико-рациональной интерпретации денег свидетельствует об осознании прагматической функции денег, однако их психологическая и ценностная составляющая подтверждалась употреблением не только метафор, но и эмоционально-оценочной лексики при характеристике свойств и роли денег в жизни человека и общества в целом. Отсутствие метафоры *время — деньги* и связанного с ней ресурсного сценария, в соответствии с которым деньги есть вознаграждение за труд, время, усилия, позволяет предположить, что импорт протестантских западных ценностей не гарантирует ассимиляции соответствующих ментальных сценариев в русском языковом сознании.

Таким образом, в современном русском экономическом сознании наблюдается влияние двух различных ценностных установок. Исконные принципы морально-этических норм православия проявляются в низком статусе материальных ценностей — пренебрежительном отношении к деньгам и богатству в противовес духовным ценностям, а также в наделении «денег» признаками зла и разрушения. Влияние протестантской этики прослеживается в концептуализации денег как показателя успеха, статуса, важного фактора в жизни человека. Противоречивые оценки денег, их роли в жизни человека оказались присущими не только коллективному языковому сознанию в целом, но и индивидуальному сознанию субъекта — носителя русской лингвокультуры. Возможно, это результат смешения двух различных систем ценностных установок, который проявился на уровне языковой объективации денег как ключевого компонента экономического сознания.

Литература

1. Радбиль Т.Б. Радбиль Т.Б. Основы изучения языкового менталитета /Тимур Беньяминович Радбиль. – М. : Флинта, Наука, 2010. – 328с.
2. Райзберг Б.А. Психологическая экономика. Учебное пособие / Б.А. Райзберг. – М.: Инфра-М, 2005. – 432с.
3. Сергеева А.В. Русские стереотипы поведения, традиции, ментальность /А.В. Сергеева — 4-е изд., испр — М.: Флинта Наука, 2006. — 320 с.
4. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 3-е, испр. и доп. / Ю.С. Степанов. – М.: Академический проект, 2004. – 992с.
5. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учеб. пособие / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово/SLOVO, 2000. – 624с.
6. Фенько А.Б. Проблема денег в зарубежных психологических исследованиях / А.Б. Фенько // Психологический журнал. – М., 2000. – №1. – С.50-62.

Наталія Ясакова

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ПЕРСОНАЛЬНОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТА В РЕЧЕННЯХ ІЗ ПРЕДИКАТИВАМИ НА *-НО*, *-ТО*

У статті проаналізовано семантику і прагматичний потенціал речень із предикативними формами на *-но*, *-то* з огляду на своєрідність вираження персональної належності суб'єкта.

Ключові слова: семантика, персональність, суб'єкт, предикат, предикативні форми на *-но*, *-то*.

Natalia Yasakova. Means of personal subject appurtenance representation in sentences with nominal predicates ending in *-no*, *-to*.

The article sets out to provide the analyses of semantic and pragmatic value of the indefinite-personal sentences with nominal predicates ending in *-no*, *-to* due to the originality of personal subject appurtenance representation.

Key words: semantics, personality, subject, predicate, nominal predicates ending in *-no*, *-to*

Речення з предикативами на *-но*, *-то* були об'єктом численних наукових досліджень [2, 3, 6, 12, 11]. Проте й досі питання семантики й структури цих синтаксичних одиниць залишаються дискусійними, а в мовленнєвій практиці поширені помилки не тільки через вплив російської мови, а й через сплутування таких речень з іншими українськими конструкціями. Усе це зумовлює необхідність ґрунтовного вивчення стрижневих аспектів семантичної організації речень із предикативними формами на *-но*, *-то* з позицій сучасної функційної граматики та переконливого аргументування нормативних положень.

Мета статті – проаналізувати особливості мовної репрезентації персонального статусу суб'єкта в реченнях із предикативами на *-но*, *-то*.

Значеннева своєрідність таких речень зумовлена семантичною специфікою предикатива, що виступає організаційним центром тільки семантично складного речення. Він має значення перфектного стану: виражає конденсацію кількох ситуацій дійсності, одна з яких заступає іншу, оскільки є наслідком її реалізації. Пор. *Кілька шухляд у столі замкнuto* (В. Шевчук) = *Хтось замкнув шухляди* + *Шухляди замкнені*; *В покоях було гарно прибрано* (І. Нечуй-Левицький) = *Хтось прибрав у покоях* + *Покої прибрані*. Відмінність між ситуаціями, що становлять пропозицію речення, полягає не тільки у їхній різній віддаленості на часовій осі від моменту мовлення, але й характері суб'єктного значення. Перший предикат означає активну спрямовану дію, що передбачає діяча, другий є предикатом стану, отже, потребує наявності його носія. Семантика предикативних форм на *-но*, *-то* і організація речень із ними засвідчують взаємну трансформацію обох ситуацій. Позиція суб'єкта дії зазнає повної редукції на формально-граматичному рівні, а суб'єкт стану набуває значення об'єкта, що переважно виражений за допомогою спеціалізованої об'єктної синтаксеми у формі знахідного відмінка, незважаючи на збереження суб'єктної семантики.

Наявність суб'єкта активної дії на семантичному рівні за відсутності спеціалізованої синтаксеми та формальних показників суб'єктного значення у структурі предиката зумовлюють сприйняття діяча як невизначеного. Позбавлені динамічності, властивої фінітним формам, предикативи дієприкметникового походження передають значення результативного стану, не втрачаючи суб'єктних характеристик вихідного дієслова. У семантичній структурі всіх предикатів на *-но*, *-то*, як і в предикатів неозначено-особових речень, на лексичному рівні виявляється зорієнтованість на особу-діяча. Тому речення з ними описують ситуації дійсності, поява яких спричинена діяльністю людини, дуже рідко інших живих істот. Речення типу *Подвір'я засипано снігом*; *Техніку пошкоджено* недопускають подвійного тлумачення природи суб'єкта: діячем у них може бути тільки людина. Оскільки предикативи не мають граматичних показників, які б указували на характер суб'єкта, семантична особовість дії не виявляється на формально-граматичному рівні, що дозволяє експлікувати неозначено-особову семантику своєрідним способом: невіразно, на другому плані, як тло для значення результативного стану.

Нечисленні випадки вживання дієслівних форм на *-но*, *-то* для позначення дій і станів суб'єктів, які не належать до категорії істот, є наслідком метафоричного перенесення, адже первинним для дієслів в усіх відзначених випадках є суб'єкт-особа, напр.: *Вечірню сизу даль узором*

срібним кутю ... (А. Малишко); *Кручі порито ярами, і саме вони ваблять мене сьогодні* (В. Шевчук). Невелика кількість таких конструкцій, на які натрапляємо в деяких художніх творах, не дозволяє підтримати думку, висловлену в Курсі сучасної української мови за редакцією Л. Булаховського, про втрату первісної властивості безособових речень на *-но, -то* показувати людську дію [5: 65]. Крім того, їх можна розцінювати як мовні хиби внаслідок нерозрізнення односкладних речень із предикативними на *-но, -то* і двоскладних речень із предикативними пасивними дієприкметниками, пор: *Кручі порито ярами – Кручі пориті ярами*.

Стан, названий формою на *-но, -то*, що не спричинений дією людини, може сприйматись і як дія божественного походження. *...Які безодні заховано в душі людській?!* (В. Шевчук) – так розмірковує чернець Семен, від імені якого ведеться розповідь у повісті В. Шевчука «На полі смиренному». Усвідомлення вищих і зовнішніх щодо людини сил здійснюється через знайомі види діяльності, зрештою, і традиційні уявлення про Бога позначені виразною антропоморфністю. Отже, вживання синтаксичних форм, зорієнтованих на експлікацію людських дій, для вербалізації наслідків діяльності верховної надприродної сутності є природним. Напр.: *1-й с т а р о с т а. Та не сердься, куме, хіба ти винен, що тобі такого носа вчеплено?* (І. Карпенко-Карий); *Світ нам застелено чорною хмарою...* (О. Олесь).

Хоча в часовому плані активна дія віддаленіша від моменту мовлення й уже замінена станом, формально-граматична структура речення демонструє актуальність її характеру, коли знахідний відмінок іменника вказує на те, що носій стану у реченні марковано як об'єкт, напр.: *... Мама написала в листі, що жінок із шахти виведено...* (Г. Тютюнник); *Вбито твого навчителя, – жорстко сказав Лука...* (П. Загребельний). Водночас прикметним є те, що знахідний об'єкта в реченнях із предикативними на *-но, -то* часто займає лівобічну позицію, характерну для суб'єкта, оскільки виступає темою висловлювання, що дозволяє акцентувати значення результату, властиве предикатові, напр.: *Роботу покинуто* (М. Коцюбинський); *Сніданок завершено* (В. Слапчук).

Предикативні форми на *-но, -то* зберігають усі валентні позиції своїх вихідних дієслів, крім однієї – суб'єктної [1: 290]. Вираження суб'єктного компонента у реченнях із предикативними на *-но, -то* за допомогою спеціалізованої синтаксеми не можливе, бо суперечить функційному призначенню всієї конструкції. Форми на *-но, -то* мають вузьку, чітко окреслену сферу функціонування. Вони виступають предикатами у реченнях, де особа-суб'єкт минулої активної дії мислиться переважно як невизначена, сам факт її існування комунікативно настільки не важливий, що не має вираження на формально-граматичному рівні, пос-

тупаючись значенню результативності. Тому цілком слушно уведення до складу речення із предикативом на *-но, -то* суб'єктної синтаксеми у формі орудного відмінка визнано ненормативним [1: 244, 2: 6, 3: 8, 4: 54–55, 6: 52–53, 8: 282–283, 9: 17, 10: 39, 79–80]. Проте й досі в сучасних книжкових і періодичних виданнях наукових розвідках, трапляються такі конструкції з орудним суб'єкта, який ужитий під впливом російської і руйнує питому неозначено-особову семантику речення із предикативом на *-но, -то*, напр.: *Нагора видано мною п'ять ешелонів надпланового вугілля, – сказав у одному з виступів Василь Супрун...* (Г. Тютюнник); *Симпозіум було організовано Українським науковим інститутом Гарвардського університету...* (День, 18.06.2014). Нормативними, хоч і рідковживаними, є речення, де орудний відмінок іменника виступає засобом вираження інструментальної синтаксеми, яка характерна для предикатів дії з інструментальною валентністю, напр.: *Смерть Котляревського ... одмічено було кількома некрологами в російських часописах* (М. Зеров); *Трупи покрито червоною китайкою...* (Б. Антоненко-Давидович).

Нейтралізація показників суб'єкта на формально-граматичному рівні речення не означає цілковитої анонімності особи, яка спричинила реалізацію результативного стану. У більшості випадків персональна кваліфікація суб'єкта встановлюється завдяки ситуації спілкування, контексту, семантиці наявних у реченні синтаксем. Наприклад, у контексті авторської передмови повідомлення про структурні та змістові особливості видання сприймаються однозначно як такі, що репрезентують дії Я-суб'єкта: *Весь матеріал його [«Нарису нового українського письменства»] розподілено на три випуски...* (М. Зеров); *Дослідження побудовано на матеріалі всіх основних українських словників* (М. Пилинський). У тексті рецензії або іншої статті суб'єктом подібних речень виступає третя особа: *У збірці представлено матеріали і спогади про відомого учасника дисидентського руху...* (День, 18.06.14); *У цьому підручнику системно осмислено здобутки критики, історії й теорії української літератури* (Слово і час, № 11, 2001).

Персональний статус суб'єкта безпосередньо або опосередковано виявляється і в межах самого речення. Так, на третьоособове значення суб'єкта можуть указувати об'єктні та локативні синтаксеми, напр.: *– Тим часом од начальства з Петербурга доручено в Києві скласти й зготувати шкільні українські книжки для народних шкіл ...* (І. Нечуй-Левицький); *У Котляревського оповідання про пожежу Трої пропущено зовсім...* (М. Зеров); *На найближчому засіданні уряду буде призначено нове керівництво Державної служби України з лікарських засобів* (Урядовий кур'єр, 4.06.2014). Значення першої особи не характерне для

суб'єктів тих речень, де мовець виступає об'єктом дії і носієм результативного стану, оцінює дію негативно, не володіє інформацією про неї тощо, напр.: ... *Забатожено і нас на гибель, – ну, діждались!* (В. Барка); *Раптом мене викликано до начальника району* (Б. Антоненко-Давидович); – *Набрехано, ваше високо...губернаторство, усе набрехано* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *За кого ж її оддано?* (Марко Вовчок). Загалом речення із предикативами на *-но, -то* частіше вживають для позначення дій мовця, ніж неозначено-особові структури, де характеристики суб'єкта не зазнали повної нейтралізації на формально-граматичному рівні. Ефект об'єктивації дії тут виявляється без транспозиції на рівні морфології і емоційного забарвлення: Я-суб'єкт сприймається як усунений. Важливість мовця для реалізації стану, його соціальний статус не акцентовано, як у неозначено-особових реченнях (уживання особової форми дієслова у нетиповому для неї значенні комунікативно дуже помітне). Навпаки, мовець опиняється на другому плані, попри свою комунікативну унікальність; значення першої особи ніби винесено за дужки актуальної інформації. Саме ця здатність речень із предикативами на *-но, -то* за відповідних прагматичних умов дистанціювати мовця від наслідків його діяльності зумовила регулярність їх уживання в наукових текстах, напр.: *У пропонованій монографії вперше в українському мовознавстві досліджено систему аспектуальних класів...* (М. Калько); *ВрезультатідослідженнявиявленопричинивизначеноетапиколонізаціїукраїнцямиПридунайськихземельпротягомXVIII – початкуXX ст...* (О. Бачинська). Такі речення характерні і для офіційно-ділової сфери: їх уживають у звітах, для відзначення нотаріальної реєстрації документів, як грифи узгодження, схвалення тощо, напр.: *Протягом року подано до друку п'ять публікацій; Зареєстровано; Стягнуто плату; Узгоджено.*

Речення з предикативами на *-но, -то* мовець-діяч уживає в тому разі, коли актуалізація причетності до реалізації дії видається йому зайвою через очевидність, напр.: – [...] *Проберешся на Зпоріжжя, вступиш у січове товариство. А там вибереш влучну хвилину і прикінчиш Звенигору...* [...] – *Чую... Все буде зроблено, як ви наказуєте!* (В. Малик); коли мовець намагається не привертати увагу до себе через скромність, напр.: *М а л ь в а н о в. Я зараз їду. Візьміть мені квиток на скорий. (Дає йому гроші) Х л а м у ш к а. Добре зараз [...] Х л а м у ш к а. Все зроблено* (І. Кочерга); *Стукаю пужалном у віконницю: – Діду, діду! Вам соломи привезено!* (Г. Тютюнник); хоче приховати свою вирішальну роль для реалізації дії, напр.: – *Князівська воля дорога нам, – сказав ігумен, забираючи калиту. – Передай князеві, що волю його буде уважено* (В. Шевчук).

Значно рідше діячем, який призвів до появи результативного стану, є співрозмовник. Персональний статус суб'єкта в такому разі встановлюється завдяки комунікативній ситуації, контексту висловлювання. Наприклад: – *Після того як до мого рідного міста вступили чужі війська, кожен, хто до них належить, мій ворог.* – *Сміливо сказано* (П. Загребельний); – *Бачу, бачу... Моркву викопано. От і добре. Зараз ми, доню, яблуками займемося* (Люко Дашвар). Відсутність показників особи на формально-граматичному рівні не заважає ідентифікації суб'єкта. Імплицитність вираження персональної віднесеності суб'єкта, яка є очевидною для мовця та співрозмовника, дозволяє акцентувати інші компоненти висловлювання. Проте у порівнянні з першою особою друга демонструє у реченнях із предикативами на *-но, -то* значно менший прагматичний потенціал, що, очевидно, й зумовлює нечастотність таких висловлювань.

Коли суб'єктом речення є мовець або співрозмовник, імплицитність його вираження у реченні не свідчить про неозначеність, а зумовлена тільки неактуальністю. Щодо таких випадків цілком виправданим є поняття «усуненого суб'єкта». Натомість у сфері третьої особи виявляється і неактуальність номінації діяча, і його неозначеність. Речення із предикативами на *-но, -то* найчастіше відображають стан, що виник унаслідок діяльності третіх осіб. Інколи суб'єкти невідомі мовцеві, напр.: *Се так йому пороблено! [...]* – *Як пороблено? Хто йому поробив?* (Марко Вовчок); *Вкрадено таблицю з собору!* (О. Гончар); .. *В двері тихо постукало* (Б. Антоненко-Давидович). Таку форму зображення ситуації дійсності обирають і тоді, коли суб'єкт добре відомий, а комунікативного наголошення потребує результат його дій. Це може бути одна конкретна особа, відома з попереднього чи наступного контексту, або кілька осіб, напр.: *Хлопця роздягнуто, він кутається в ковдру. Нянька поправляє ще щось і гасить світло* (М. Коцюбинський); *Відтоді Григорія здебільша звано «інженером» і тільки зрідка Григорієм* (І. Багрянний).

Як і в неозначено-особових реченнях, суб'єкт активної дії у конструкціях із предикативами на *-но, -то* може встановлюватися через співвідношення з певною множиною осіб, диференційна ознака якої представлена в реченні різними мовними засобами. Нерідко характер суб'єкта виявляється завдяки лексичному значенню предиката, що позначає специфічний вид діяльності, напр.: *Воду освячено...* (Б. Антоненко-Давидович); *Проса покошено* (М. Рильський). Семантика предиката може свідчити, зокрема, про кількісні характеристики суб'єкта, пор.: *...Писано було не то по-українській, а більше по-московській і звичайно, як пишуть письма москалі* (І. Нечуй-Левицький); – *Микола Олександро-*

вичу, Лінія Новгород-Волинський – Житомир порвана. Нас оточено... (О. Довженко).

Ідентифікація суб'єкта як неозначеного представника певної множини осіб здійснюється за допомогою адвербіальних синтаксем, напр.: *В посольстві одержано бентежні чутки про рух у Росії...* (О. Досвітній); *Діяльність відомого серед автомобілістів сайту «Дорожній контроль»... тимчасово заборонено за рішенням суду* (Україна молода, 16.02.2012). Означеність суб'єкта слабша, коли риза, названа в реченні, властива необмеженій кількості осіб, є недостатньою для розрізнення осіб-суб'єктів та інших членів множини. Якщо семантика предиката свідчить, що виконавцями дії є одна або кілька осіб, а не всі представники множини, суб'єктом виступає неозначений представник слабо означеної множини осіб, напр.: *І в реєстрах-то, коли хочете знати, не Чепурним його записано* (П. Куліш); *З вулиці не своїм голосом кликано спраглих по лимонад...* (М. Коцюбинський). У реалізації конкретної дії, що призвела до появи результативного стану, може брати участь уся означена множина осіб, напр.: *Може, будовано цей собор у сльозах, прокляттях і крові, може, з урочистим співом і радістю...* (П. Загребельний); *Коли глупої ночі Євграфа Фірсовича Горелова зненацька арештовано, він був певний, що це явне непорозуміння* (Б. Антоненко-Давидович), або й неозначена множина осіб, напр.: *Де се видано? Де се чувано?* (М. Коцюбинський); *Через Європу багато світу було християнізовано* (Український тиждень, № 20(81), 2009). Якщо в реченні не названа ознака, характерна для низки реальних чи потенційних суб'єктів, а дія не передбачає колективного виконання, суб'єктом вважаємо неозначеного представника неозначеної множини осіб, напр.: *На дверях написано по первій значці кожного дня в неділі по ряду...* (А. Свидницький); *Стіл було сервіровано на двох* (О. Досвітній).

Прості з формально-граматичного погляду речення із предикативами на *-но, -то* є семантично складними. Вони виступають специфічним засобом вираження конденсації кількох ситуацій дійсності, одна з яких є наслідком реалізації іншої. Персональний статус суб'єкта виражається в таких реченнях без опори на морфологічну категорію особи. Його втілення на синтаксичному рівні відбувається через взаємодію лексичної семантики дієслівного предиката, що позначає гомональну дію, і конструктивних характеристик речення на формально-граматичному рівні. Відсутність суб'єктної синтаксеми у реченнях із предикативами на *-но, -то* зумовлена функційним призначенням конструкції, де особа-суб'єкт минулої активної дії мислиться переважно як невизначена, а факт її існування є комунікативно не важливим. Персональний статус суб'єкта в реченнях із предикативами на *-но, -то* встановлюється завдяки ситу-

ації спілкування, контексту, семантиці предиката, субстанціальних або адвербіальних синтаксем.

Література

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська / За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пульсари», 2004. – 400 с.
2. Затовканюк М. До характеристики українських конструкцій типу «козаченька вбито» / М. Затовканюк // *Slavia. Časopisproslavanskoufilologii.* – Praha, 1984. – R. 53. – S. 1. – С. 1–11.
3. Ковалів П. Безособові речення на *-но, -то*, їх значення та норми вживання / П. Ковалів. – Авґсбург : Б. в., 1947. – 16 с.
4. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. – 303 с.
5. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського. – К. : Рад. шк., 1951. – Т. 2. Синтаксис (1. Просте речення, 2. Складне речення. 3. Пунктуація). – 408 с.
6. Півторак Г. П. Оповідання написано – оповідання написане / Г. П. Півторак // Питання мовної культури. – К. : Наук. думка, 1970. – С. 52–55.
7. Синявський О. Норми української літературної мови / Олекса Синявський. – Львів : Українське видавництво, 1941. – 363 с.
8. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомозу шкільній науці / Василь Сімович. – Друге видання з одміними й додатками. – Київ–Ляйпціґ : Українська накладня. – 584 с.
9. Смеречинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою) / Сергій Смеречинський. – Х. : Радянська шк., 1932. – 283 с.
10. Сулима М. Українська фраза. Коротенькі начерки / М. Сулима. – Харків : Рух, 1928. – 97 с.
11. Харченко С. Проблема дієслівного зв'язкового компонента бути у структурі речення з предикативом на *-но, -то* / Світлана Харченко // *Українська мова.* – 2011. – № 2. – С. 44–56.
12. Шевельов Ю. Історичні перипетії однієї синтаксичної конструкції у східнослов'янських мовах (безособові речення на *-но/-то* із знах відмінком додатка) // Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 кн. / Юрій Шевельов. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – .– Кн. I: Мовознавство / Упоряд. Л. Масенко. – 2009. – С. 432–452.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрієць Олена Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мовознавства Херсонського державного університету, м.Херсон, Україна

Безсонова Тетяна Олександрівна– старший викладач кафедри української філології Придністровського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, м.Тирасполь, Придністровя

Босва Евеліна Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератур, ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Боса Тетяна Сергіївна – викладачка кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики, ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Бугайова Оксана Іванівна – начальник навчально-методичного відділу, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, м. Київ, Україна

Вартик Олена Петрівна – старший викладач кафедри української філології Придністровського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, м.Тирасполь, Придністровя

Вірченко СвітланаВасилівна – старший викладач кафедри теорії літератури і компаративістики Одеського національного університету імені І.І.Мечникова, м.Одеса, Україна

Вусик Ганна Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства та слов'янської філології Інституту фі-

пологиї та соціальних комунікацій, Бердянський державний педагогічний університет, м. Бердянськ, Україна

Горанська Тетяна Володимирівна – старший викладач кафедри української і зарубіжної літератур, ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Горостоватова Юлія Олександрівна – викладач кафедри суспільних наук Одеського національного медичного університету, аспірант кафедри теорії літератури та компаративістики, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Грудок-Костюшко Марина Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальних дисциплін та мовної підготовки іноземних громадян, ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Гуменна Віра Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератур, ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Димовська Анна Костянтинівна – аспірант кафедри теорії літератури та компаративістики, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Дихтяр Надія Дмитрівна – викладач, ДНЗ «ВПУ №11 м. Хмельницького», пошукувач кафедри української мови, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Хмельницький, м. Одеса, Україна

Дружинець Марія Львівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна; завідувач кафедри української філології Придністровського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, м. Тирасполь, Придністров'я

Думанська Лариса Борисівна – старший викладач кафедри краєзнавства, Одеська державна академія будівництва і архітектури, м. Одеса, Україна

Ігнатенко Діана Анатоліївна – асистент кафедри славистики, Бельцький державний університет ім. Алеку Руссо, м. Бельци, Молдова; аспірант кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Камільчу Оксана – Камільчу Оксана, студентка 2 курсу факультету української філології, ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Климентова Олена Вадимівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри української філології для неспеціальних факультетів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, м. Київ, Україна

Ковалевська Анастасія Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса, Україна

Коваленко Борис Олексійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

Коваленко Наталія Дмитрівна, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

Колкутіна Вікторія Вікторівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератур, ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Комов Олег Володимирович – кандидат філологічних наук, викладач українознавчих дисциплін, завідувач обласного базового методкабінету, КВНЗ «Донецький педагогічний коледж», м. Донецьк, Україна

Корнеласва Євгенія Валеріївна – викладач, Одеська національна академія харчових технологій, м. Одеса, Україна

Коробкова Наталія Костянтинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та компаративістики, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Костроміна Ольга Валентинівна, викладач англійської мови, аспірант, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Кривошапова Наталя Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри функціональної лінгвістики Придністровського державного університету ім.Т.Г.Шевченка, м.Тирасьполь, Придністровя

Крупеньова Тетяна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології і МНФД, ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Кульбабська Олена Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, м.Чернівці, Україна

Кучеренко Антоніна Іванівна – аспірант, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Лазаренко Валентина Василівна – викладач кафедри української філології і МНФД, ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Лакомська Інна Валеріївна – викладача кафедри українознавства та лінгводидактики, Одеська національна академія харчових технологій, аспірант кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Леонова Ганна Юріївна – аспірант, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Лихачова Олеся Анатоліївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української і зарубіжної літератур ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Личук Марія Іванівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри української та іноземних мов, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтва, м. Київ, Україна

Май Людмила Миколаївна – кандидат філологічних наук, викладач української мови, Одеське обласне базове медичне училище, м. Одеса, Україна

Мельникова Руслана Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови та літератури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл, Україна

Мізинкіна Олена Олексіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії літератури та компаративістики, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Мурзичева Лідія Миколаївна – старший викладач кафедри української філології Придністровського державного університету ім. Т.Г.Шевченка

Немировська Олександра Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології і МНФД, ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Окунович Тетяна Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мовознавства Херсонського державного університету, м.Херсон, Україна

Павелко Світлана Петрівна – старший викладач кафедри української мови, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Павлик Неля Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Інституту філології та соціальних комунікацій, Бердянський державний педагогічний університет, м. Бердянськ, Україна

Панкрушев Василь Опанасович – кандидат педагогічних наук, професор Придністровського державного університету ім.Т.Г.Шевченка

Парасін НаталіяДем'янівна – кандидат філологічних наук, докторант, Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Пентилюк Марія Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри мовознавства Херсонського державного університету, м.Херсон, Україна

Подлісецька Ольга Олегівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та компаративістики, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Приходько ОлександраВалентинівна – викладач кафедри англійської філології, аспірант, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна

Прісовська Галина Євгенівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Придністровський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, м. Тирасполь, Придністров'я; завідувач кафедри лінгводидактики ІПІГ, ОНПУ, м.Одеса, Україна

Романенко Вікторія Олегівна – аспірант кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, м.Одеса, Україна

Романюк ІлонаВалентинівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови та літератури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл, Україна

Світлицька Віолетта Романівна, здобувач кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Семененко Лариса Анатоліївна – кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Сеник Ганна Володимирівна – старший викладач кафедри української мови, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Сікорська ОльгаОлександрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук, Одеський національний медичний університет, м. Одеса, Україна

Славінська МаринаСергіївна – аспірант кафедри української мови, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Столяр Марія Юріївна – аспірант Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Стоянова Анна Олександрівна – аспірант кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, м.Одеса, Україна

Суслопарова Світлана Казимирівна – старший викладач кафедри перекладу та мовознавства факультету лінгвістики та перекладу, Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса, Україна

Томбулатова Іраїда Ігорівна – аспірант кафедри теорії літератури та компаративістики, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Фоміна Інесса Леонідівна – кандидат педагогічних наук, в. о. доцента кафедри загальних дисциплін та мовної підготовки іноземних громадян ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Урсул Вікторія – магістр факультету іноземних мов, ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна

Харченко Світлана Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтва, заступник директора Інституту менеджменту з наукової роботи, професор кафедри соціальних комунікацій та інформаційних технологій, м. Київ, Україна

Хаценко Лариса Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Хлопова Альона Володимирівна – викладач кафедри української філології Придністровський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, м. Тирасполь, Придністров'я

Чикур Лілія Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Шевченко Юлія Юріївна – аспірант кафедри прикладної лінгвістики, викладач кафедри мовної та загальногуманітарної підготовки іноземних громадян Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Щербина Валентина Іванівна – старший викладач кафедри української філології Придністровського державного університету імені Т.Г.Шевченка, м. Тирасполь, Придністров'я

Яковлева Ольга Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса, Україна

Яроцька Галина Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м.Одеса, Україна

Ясакова Наталія Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Національного університету «Києво-Могилянська академія», м. Київ, Україна

ЗМІСТ

Олена Андрієць – Культура наукового спілкування як засіб розвитку дискурсного мовлення учнів старших класів

Тетяна Безсонова – Функціонування соціально маркованої лексики в ареалі полілінгвістичної комунікації

Евеліна Босва, Вікторія Урсул – Етніми у міжкультурній комунікації (на матеріалі українського і англійського сленгу)

Тетяна Боса – Теоретические основы лингвистического и литературоведческого подходов к художественному переводу в современном переводоведении

Оксана Бугайова – Морфологічні особливості текстів соціальної реклами природоохоронного спрямування

Світлана Вірченко – Звуковий простір художнього світу «Синіх етюдів» Миколи Хвильового

Ганна Вусик – Ораторське мистецтво майбутнього вчителя

Тетяна Горанська – Функції художнього пейзажу в романах Івана Франка «Для домашнього огнища» та «Основи суспільності»

Юлія Горостоватова – Сюжетні функції гри у романах В.Винниченка муженського циклу.

Марина Грудок-Костюшко – Формирование диалоговой компетентности в процессе обучения русскому языку как иностранному

Віра Гуменна, Руслана Мельникова – Романи О. Гончара «Твоя зоря» і «Берег любові»: народнопоетичні виміри

Анна Димовська – Апокаліптичні візії у романах Леся Гоміна «Голгофа» та Михайла Булгакова «Біла гвардія»

Надія Дихтяр – Суфіксальні іменникові okazіональні/потенційні лексеми відсубстантивного творення (на матеріалі збірки Михайла Стрельбицького «Під небом Коновалюка. Книга 2. Поезії»)

Марія Дружинець – Фіксація вимовних норм голосних на сторінках першодруків П. Гулака-Артемівського та Є.Гребінки

Лариса Думанська – Проблеми перекладу архітектурних термінів

Діана Ігнатенко – Особливості функціонування лексики житлового комплексу та хатнього начиння (на матеріалі Бельцького та Фалештського районів Молдови).

Анастасія Ковалевська – Оптимізація сугестивного ефекту повідомлення (лінгвоментальнісний аспект)

Борис Коваленко – Словникове багатство праці А.Свидницького «Великдень у подолян»

Наталія Коваленко – Специфіка номінації смакових відчуттів у говірковому мовленні

Вікторія Колкутіна – Атрибутивні засади історико-літературного дискурсу Д.Донцова

Олег Комов – Функціонально-стилістичний аспект гендерного українського мовлення в комп'ютерній комунікації

Євгенія Корнелаева – Особенности акцентуации в просодическом оформлении речи

Наталія Коробкова – Інтермедіальні аспекти аналізу художнього твору

Ольга Костроміна – Мелодические и темпоральные гендерные особенности интервью в австралийском варианте английского языка

Наталья Кривошапова – Одеса и Тираспол като големите центрове за развитие на българската книжнина през 30-те и 40-те г. на XIX век

Тетяна Крупеньова, Оксана Камільчу – Особливості функціонування трансформованих фразем в українському і російському газетному дискурсі

Олена Кульбабська – Типологія предикатем у простому неелементарному реченні

Антоніна Кучеренко – Теоретичні аспекти двомовності як соціолінгвістичне явище (аналітичний огляд)

Інна Лакомська – Лексико-семантичні особливості імперативів у складі фразеологізмів

Анна Леонова – Метафорическое моделирование російсько-українських отношений в російском масс-медиа дискурсе

Олеся Лихачова – Специфіка характеротворення в романі Юрія Мушкетика «Гайдамаки»

Марія Личук – Периферійні нечленовані побудови в усному діалогічному мовленні

Людмила Май, Валентина Лазаренко – Сугестивна функція синонімів у творах Григора Тютюнника і Віктора Астаф'єва

Олена Мізінкіна – Психологізм роману І. Корсака «Завойовник Європи»

Лідія Мурзичева – Етнокультурознавчий компонент у змісті мовної освіти

Олександра Немировська – Реальні антропономіації як засіб створення алюзії у художньому тексті (на матеріалі роману О.Гончара «Твоя зоря»)

Тетяна Окуневич – Комунікативна основа навчання рідної мови

Світлана Павелко – Жіночі імена в усному мовленні

Неля Павлик – Дискурс як соціолінгвальне явище у сучасному комунікативному середовищі

Василий Панкрушев – Ветвь славянской литературы

Наталія Парасін – Прототипна категоризація в системі інтеріоризації людського досвіду

Марія Пентилюк – Навчання української мови в середній та вищій школі
в аспекті лінгводидактики

Ольга Подлісецька – Свобода вибору у новелі В. Стефаніка «Камінний хрест» та «Міфі про Сізіфа» А. Камю

Олександра Приходько – The Role of Iconicity in the Modern Linguistics

Галина Прісовська – Інноваційні технології у навчальному процесі викладання мови іноземним громадянам. Інтерактивне навчання

Вікторія Романенко – До проблеми розуміння менталітету в сучасній лінгвістиці

Ілона Романюк – Феномен *культурного шоку* та шляхи його подолання

Віолетта Світлицька – А. А. Москаленко – дослідник діалектної лексики українських говорів Одещини

Лариса Семененко – Ад'єктивні та адвербіативні морфостилеми з експонентом категорії збільшеної кількості ознаки *роз-* у структурі ідіостилістичних кодів сучасних українських поетів

Ганна Сенік – Прізвиська як картина внутрішнього світу людини

Ольга Сікорська – Функціонально-семантична сфера значень зворотних дієслів при вираженні ситуацій потенційності

Марина Славінська – Частиномовна семантика ключових слів сучасної реклами в аспекті впливу

Марія Столяр – Актуальні аспекти вивчення сленгової лексики: аналітичний огляд

Анна Стоянова – Архаїчна картина світу крізь призму текстів українських народних загадок

Світлана Сулопарова – Ситуації, колізії та конфлікти в художній структурі оповідання «Фракійський норв» Павла Загребельного

Іраїда Томбулатова – Діалог українських та російських футуристів на початку ХХ ст. (на матеріалі маніфестів та літературно-критичних статей)

Інеса Фоміна – Речеві аспекти преподавання русского языка иностранным студентам на продвинутом этапе обучения

Світлана Харченко – Варіантність синтаксичних конструкцій в українській мові: теоретичний аспект

Лариса Хаценко – Етикетні формули у «Кобзарі» Тараса Шевченка

Альона Хлопова – Містичний психотип героя-вбивці у романах О.Ульяненка «Серафима» та «Дофін Сатани»

Лілія Чикур – Творчість Є.Гребінки у контексті слов'янського романтизму

Юлія Шевченко – Оценочный потенциал словообразовательной модели с суффиксом *-щин-а* в современном русском языке

Валентина Щербина, Олена Вартик – Уподобання мешканців м.Тирасполя: жіночий іменник

Ольга Яковлева – Символічне значення ВЕРБИ та БЕРЕЗИ в обрядовому контексті (на матеріалі українських та російських пісень)

Галина Яроцкая – Фрейм-структура экономического фрагмента русского языкового сознания (на материале концепта ДЕНЬГИ)

Наталія Ясакова – Засоби репрезентації персонального статусу суб'єкта в реченнях із предикативами на *-но*, *-то*

Для записи

Для записи

Для записи

Для записи

Для записи

Наукове видання

Міністерство освіти ПМР
Придністровський державний університет ім. Т. Г. Шевченка
Інститут мови та літератури
Кафедра української філології

Актуальні проблеми мовознавства та літературознавства
ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
(періодичне видання)

Відповідальний редактор М.Л.Дружинець
Комп'ютерний дизайн і верстка
Коректори: Н.В.Пазіна, А.В.Хлопова

Підписано до друку
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Arial. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. . Тираж пр. Заказ № .